

Csíki olvasókönyv

Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont – Hargita Kiadóhivatal

Csíkszereda, 2009

Készült a
Csíki Székely Múzeum
Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont
Kájoni János Megyei Könyvtár
együttműködése nyomán.

A kötetet lektorálták:
Hermann Gusztáv Mihály
Kovács Árpád
P. Buzogány Árpád
Salló Szilárd

Szerkesztették:
Hermann Gusztáv Mihály
P. Buzogány Árpád

Tördelőszerkesztő: Simon Andrea
Számítógépes szedés: Pataki Júlia

A *Gyaloglatok* fejezet szemelvényeit válogatta Daczó Katalin, a bevezetőket írta Daczó Katalin, Mihály János és P. Buzogány Árpád.

Az *Olvasókönyv* fejezet anyagát válogatta, a szerzők életrajzát összeállította Kelemen Katalin.

Képfeldolgozás és reprodukciók: Balázs Ödön, Nagy Gyöngyvér.

A kiadványban felhasznált felvételeket, illusztrációkat Balázs György, Balázs Ödön, Bicsok Zoltán, Gidó Csaba, Jánosi Csaba, Nagy Gyöngyvér, Salló Szilárd, P. Buzogány Árpád és Várday Béla készítette.

A borítón Várday Béla A köd ölelése (Csíkszentmihály) című képe, a hátsó borítón: Ősnyomtatvány – Rainerius de Pisis: Tantheologia. Basel, cca. 1477, csíksomlyói kolostorkönyvtár (ma a Csíki Székely Múzeumban)

© Szerzők, szerkesztők, 2009

© Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, 2009

© Hargita Kiadóhivatal, 2009

ISBN: 978–973–7625–24–3

Ajánlás

*„Csíkországban, hol az erdők
zöldebbek talán, mint máshol,
ahol ezüst hangú rigók
énekelnek a nagy fákon,
s hol a fenyők olyan mélyen
kapaszkodnak a vén földbe,
kitépní vihar sem tudja
másképpen, csak kettétörve...”*

(Kányádi Sándor)

Nagy tisztelettel és örömmel ajánlom az olvasó figyelmébe a Csíki Székely Múzeum, a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont és a Kájoni János Megyei Könyvtár munkatársai által összeállított Csíki olvasókönyvet.

Bízom abban, hogy e kötet eljut minden csíki családhoz, s közös történelmi, régészeti, művészeti, néprajzi és irodalmi örökségünk kincsei számos figyelmes és szerető olvasót találnak otthonainkban. E művet elsősorban csíkiak írták, Csíkról, csíkiaknak. De hiszem, hogy nemcsak mi forgatjuk majd szeretettel, hanem a mű a Székelyföld és magyar nemzetközösségünk más sarkaiba is eljut, s a hozzánk zárandoklók társa, iránytűje lesz.

Kívánom azt is, hogy e művet lapozván abból mindnyájan erőt merítsünk, mindnyájan gazdagodjunk, s mindnyájan fölismerjük, mennyi küzdelem, lemondás, alkotásvágy és szeretet kellett ahhoz, hogy csíki székelységünk közösségként maradjon fenn népek évszázados harcának zajló tengerén.

Csík Szereda, 2009. május 12

Borboly Csaba
Hargita Megye Tanácsának elnöke

[Vákát oldal]

Krónika

[Vákát oldal]

Jánosi Csaba

Csíkszék természeti leírása

A Keleti-Kárpátok hegyközi medencéjében fekvő Csíkszéknek a Besztercei-havasok, a Gyergyói-havasok, a Nagyhagymás, a Csíki-havasok, a Tarhavas, a Háromszéki-havasok, a Bodoki-hegység és a Kelemen–Görgényi–Hargita vulkáni vonulat gerince képezi természetes határait. A történelmi Csíkszékhez tartozik még Gyergyó és Kászón fiúszék is. A továbbiakban csak Csíkkal, a Kászonokkal és a Gyimes völgyével foglalkozunk. Csík (a Csíki-medence) néprajzilag két részre tagolódik, Felcsíkra és Alcsíkra. Felcsíkot, Alcsíktól a Zsögödi-szoros választja el. Felcsíkot a Rákosi-szoros, és az ide lefutó Kőd vonulat két részre osztja, Kődön felül és Kődön aluli részekre. A Csíki-medence keleti peremét Havasaljaként vagy újabban Oldalcsíkként is emlegetik. A Fiság-patak menti települések a Lokhoz tartoznak. A havasalji rész mellett megkülönböztetik még az Olt menti részt.

Közigazgatásilag, az 1870-es években, Csíkszék öt járásra – karcfalvi, szépvízi, csíkszeredai, csíkszentmártoni és kászoni – volt felosztva. A XIX. század végén már csak három járás van Csíkban, északon a csíkszépvízi, középen a csíkszeredai és délen a csíkszentmártoni, amely magába foglalja a kászoni településeket is. Az 1910-es években felcsíki, szépvízi és kászonalcsíki járásra tagolódik. A trianoni döntés után Központi, Szépvízi és Csíkszentmártoni járásra osztotta fel Csíkot a román közigazgatás.

Később, a második világháború alatt ez a terület Csíkvármegye néven szerepel a közigazgatási térképeken. Ekkor három, Csíkszépvízi, Csíkszeredai és Csíkszentmártoni járásra volt tagolva. A második világháború után előbb Magyar Autonóm, majd a Maros-Magyar Autonóm tartomány részeként Csík rajon néven szerepel. Csík az 1968-as megyésítés óta Hargita megye része és ennek délkeleti területét foglalja magába.

Csíkszéket északon Gyergyószéktől az Észak–Hargita három kitörési centruma, a Fertő (1589 m)–Osztoros (1386 m)–Csíkmagosa (1155 m), a Marosfői-hágó (891 m), majd a Gyergyói-havasokhoz tartozó Feketerez (1538 m)–Lok (1246 m)–Síposkő (1376 m), a Nagyhagymás (1793 m)–Háromkút (950 m)–Farkaspalló–Tónyak (1464 m)–Meleghavas (1383 m) határolja. Keleten a Tarhavas, a délre forduló Meleghavas (1383 m)–Nagytrarkó (1642 m)–Tarhavaseteje (1662 m)–Csülemér gerince (1651 m)–Gyimesi szoros (686 m) mentén Neamți megyével határos. A Csíki-havasokban a Tatros völgyétől délre a Rákóczi vár–Apahavas (1330 m)–Magyarcsücs–Gyepece–Sulcza-patak–Pricske (1324 m)–Sólyomtár (1343 m)–Csobános-patak–Magyaróstitő (1340 m)–Úzvölgye (Kistölgyesi-szoros)–Veresvíz völgye–Lóbérc csúcsa Bákó megyével képez határt. A Lóbérc után délnyugatnak fordul, de már Kézdiszékkal

határos gerinc fontosabb csúcsai, Bordóca feje (1180 m), Gombásbérc (1199 m) és Nyírponk (1052 m) a Háromszéki–havasokhoz tartoznak. Katrosa (633 m) (Kászon-patak)–Ölveshegyese (1078 m)–Czeczele (1173 m)–Bolondos (1024 m) a Torjai-hegység gerincén von természetes határt Csík és Felső-Háromszék vagy a Szentföld között. Bolondos után már a Csomád-hegység déli kráterfalát jelölő Kukojzás (1110 m)–Kövesponk–Tóberce (1130 m)–Nagy-hegy (1174 m)–Likaskő, az Olt Tusnádi–szorosa, valamint a Dél-Hargita Császáréállása–Nagyjáhoros vagy Piricske (1374 m) csúcsai a Csíkszék és Sepsiszék közötti határt jelölik. Az északnyugat– délkelet irányú törésvonal mentén húzódó Hargita-hegység, Mitács (1280 m)–Kapus (1423 m)–Kakukhegy (1558 m)–Gesztenyeszikla (1312 m)–Lucs (1079m)–Kormosköve (1167 m)–Hivelyk (1180 m)–Tolvajostető (977 m)–Bagolykő (1701 m)–Csicsói (1761 m)–Madéfalvi (1709 m)–Rákosi (1671 m)–Madarasi-Hargita (1801 m)–Bányatető (1477 m)–Fertőtető (1589 m) által jelzett gerinc Csíkszék és Udvarhelyszék határa.

Az 1000–1800 m feletti magasságban húzódó hegygerinc közé bezökkent medencék, völgyek tengerszint feletti magassága az Alcsíki-medencében 640 m (Tusnád), a Középcsíki-medencében 674 m (Csíkcsicsó), a Felcsíki-medencében 708 m (Csíkdánfalva), a Kászoni-medencében 719 m (Kászonaltíz), a Taros völgyében 781 m (Nagypatak) és az Úzvölgyében 908 m (Aklos fölött).

Csíkszéken fontos utak haladnak át. Északon a Gyergyói-medencéből a Marosfői hágónál belépő 12-es országút a Csíki-medence hossz tengelyén áthaladva a Tusnádi-szoroson keresztül érkezik Háromszékre, a mai Kovászna megyébe. Csíkszeredából, a Középcsíki medencét Csíkszépvíz irányába elhagyó 12A országút a Fügetetőt (Gyimesi-hágó) érintve a Tatros völgyén át, az Áldomásmezőnél húzódó Gyimesi-szoroson hagyja el a megyét, Bákó felé. A megyeközpontból ágazik le a 13A országút, amely a Tolvajostetőn keresztül létesít kapcsolatot Székelyudvarhellyel. A Felcsíki-medencéből a régi országút Csíkjenőfalvától, a Lok pataka mentén Csíkmagosa alatt haladt át Gyergyóba. Az Olt felső folyása mentén Csíkszentdomokos–Balánbánya megyei útból a Nagyhagymás gerince alatt ágazik szét az az erdei út, amelynek egyik ága Magasbükknél, a másik meg a Meggyeshavasnál lépi át a gerincet és csatlakozik a Békény völgyébe, a Gyergyószentmiklós-Gyilkostó között kanyargó, 12C jelzésű országúiba. Balánbánya alatt tér ki, Gálkút irányába, a Terkő mészkővel borított gerincén keresztül a Jávárdi-Hidegségpatakon át a Gyimesekbe vezető megyei út. Csíkmadarasról a Nagymadaras-patak völgyén fel, a Fertőnyergen át vezet erdőkitermelő út az udvarhelyszéki Ivó, Zetelaka, Fenyéd településekig. Csíkszeredából a Fitód, Csíkszentlélek, Csíkmindszent településeket érintő megyei út a Nyergeli hágón keresztül Bánkfalvánál éri el, az Akókapunál, a 12-es útból kiágazó, a Lok vagy a Havasalja (Csíkszentgyörgy, Menaság, Pottyond) falvait érintő megyei utat. Menaságújfalutól a Fiság völgyén keresztül a Gyürke-tetőn át érkezünk meg a Csíkszék keleti határán, Moldova felé lefolyó Csobános patakába. Csíkszentmártonból a Rugát-tetőn át vezet az út az Úz völgyébe. Innen a Kistölgyesi-szoroson, a hajdani magyar-román határállomáson át jutunk be a

moldvai Dormánfalvára. 1802-ben készült el a Nyergestetőn átvezető út, amely a Kászoni-medence településeit érintve a Katrosa-szoroson át Kézdivásárhely irányába hagyja el a megyét. Ennek az új útnak a megépítésével veszteti el jelentőségét a Csíkkozmas–Lázárfalva–Kápolnamező–Bálványosvár–Torja vonalat követő út.

Az Alcsíki-medencéből Erdővidék felé két átjáró biztosítja a közlekedést. Használtabb a Csíkszentkirály központjából a Nagyospatakon felmenő s a Lucsot érintő, a Kormospatak mellett az erdővidéki Olasztelekre levivő út. Napjainkban már csak a helyiek használják azt a fontos hadiutat, amelyet a helyiek római útként is emlegetnek. Ez a mitácsi út minden régi katonai térképen szerepel és Csíkverebest Nagybaconnal köti össze. Az út a Kapus-hegy alatt a Mitács-hágón keresztül lépi át a Dél-Hargita gerincét. Ezen az úton keresztül vonultak vissza a vesztes nyergestetői és a tusnádi útközet után Gál Sándor hadai.

Csíkban nagy vonalakban az Olt völgyét követi az 1897-ben átadott székely körvasút Sepsiszenyörgy–Tusnádfürdő–Csíkszereda–Madéfalva–Gyergyószentmiklós közötti szakasza, amely ma a 400-as számot viseli. Ennek a fővonalnak Csíkban egyetlen szárnyvonala van, az 501-es, amely a madéfalvi állomásról tér ki Gyimes irányába. A Csíkszentmihály–Lóvész–Karakó völgyhíd–Gyimesfelsőlök–Gyimesközéplek között húzódó vasútvonal a gyimesbükki, volt határállomás után hagyja el Csíkszékét.

Csíkszék földtani, geomorfológiai jellemvonásai rendkívül változatosak. A térség északi részét kristályos-mezozoós kőzetekből felépült Gréces–Garados, Feketerez, Nagybagmász, Naskalat, Pogányhavas hegységek alkotják. Ennek a hegységnek az alapját a Keleti-Kárpátok középső, hosszanti övét felépítő epi- és mezometamorf kőzetekből álló kristályos összlet alkotja. Az itt előforduló mezometamorf kőzetek csoportját főleg csillámpalák, gneiszok és amfibolitok alkotják és a Bagmász–Bretila–Raräu sorozatba tartoznak. Ezeknek a kőzeteknek a korát 800 millió évesre becsülik. A mezometamorf kőzetek a Nagybagmász–Terkő hegységben rátolódnak az 500–600 millió éves Tölgyesi sorozat gyengébben átalakult grafitpala, szericites pala, kloritpala kristályos mészkő és dolomitok alkotta epimetamorf rétegeire. A kristályos rétegek a Felcsíki- és Középcsíki-medence keleti peremén, egyre keskenyedő sávja egészen Csíkdelnéig követhető. Sasbérc formájában jelenik meg a kristályos tömb a Rákosi-szorosban, a Bogát és Mórhegyese térségében, majd lesüllyed a Hargita alá. Balánbánya környékén az őskortól napjainkig kisebb-nagyobb szünetekkel termelték ki az epimetamorf kristályos palákból a pirit és kalkopirit típusú ércet. Csíkban a rézérc feldolgozásának nagy számú tárgyi emléke több régészeti feltárásban is előfordult. Talán a rézkor és bronzkor idején volt igazán fejlett a rézművelés a Csíki-medencékben. Jelenleg a balánbányai rézérc kitermelése szünetel.

A Felcsíki-medence északi részén a Gréces–Garados térségében kiterjedt sávban fordul elő a kristályos dolomit. A Csíkszentdomokos fölötti „mozaikbányában” ezt a fehér kristályos kőzetet termelték ki és őrlték apróra. A székely-

földi Alpokként is emlegetett Nagyhagymás–Egyeskő–Öcsém–Terkő hegység egy „aszimmetrikusan kiemelkedett szinklinális”, amelynek fekéjében kristályos kőzetek találhatók. A mezozoós üledékes rétegek alsó triász képződményei kövületben nagyon gazdag karbonátos kőzetekből állanak. A dolomit és dolomitos mészkő alsó triász rétegei, a Nagyhagymás Olt felőli, szabdalt falának alsó részét alkotják. A hegység legvastagabb üledékei a jura időszakban rakódtak le, amelyeket főleg agyapala, homokkő és az 500 méter vastagságot is elérő titon mészkövek káprázatos sziklaalakzatai képezik. A kristályos hegység felszínét vizsgálva feltűnik, hogy a kárpáti hegyképző mozgások jelentős mértékben átalakították. Hosszanti és haránttörések járnak át a rétegeket. Az alsókréta időszakban végbement hegyképző tevékenység során jelentős magmatikus tevékenység is lejátszódott a térségben, amelynek nyomait a völgyek által feltárt bázikus, melafir, diabáz kőzetek jelenléte is bizonyítja.

Ez a mészkőszirt a kréta korban elkezdődött szakaszos kiemelkedésnek köszönhetően tönklépcsős szerkezetet mutat és azóta szárazföldi erőnek van kitéve. A Nagyhagymás–Egyeskő–Öcsém–Terkő impozáns gerincét a karsztos mészkőformák uralják. A lapos mészkőfelszínek, mint például a Bárányhavas lekerekített mészkősziklái karrosodtak (a mészkőfelszíneken barázdák alakulnak ki). A törésvonalak, repedések mentén dolinasorok alakultak ki. A felszín alatt barlangrendszerek, aktív vizes barlangok húzódnak, amelyek még nincsenek eléggé feltárva. A szakemberek a periglaciális képződmények iskolapéldájaként emlegetik a Terkő északi nyúlványaként ismert Öcsémetető nyugati lejtőin kialakult, Ördögmalmokként ismert hatalmas kőfolyásokat, amelyeket a hőingadozás hatására felaprózódott nagy mennyiségű mészkőtömb építi fel. Csíkban a mészkőben gazdag településeken nagy hagyománya volt a mészégetésnek is. Még az 1980-as évek elején is égették a meszet Csíkszentdomokoson a Pásztorbükk lejtőjén, az Olt völgyében. Híres mészégető falu volt a Középcsíki-medencében Csíkszentmihály is.

Csíkszék keleti területeit, a Csíki-havasokat a kárpáti homokkő zóna vagy flis képződményei építik fel. A Tatros, Csobános és Úz völgye, a kis hegyközi Kászoni-medence ebbe a krétakori formációkba vágódott be vagy süllyedt le. A Csíki-havasok szerkezetét az észak-déli irányú, hosszanti áttolódási síkok mentén egymásra fekvő kréta vagy keletebbre már a paleogén flis rétegek márgás, homokköves és konglomerátumos rétegei uralják. A széles, egységesen letarolt hegyhátaikat határoló hosszanti völgyszakaszok ritmusosságát haránt-völgyek vagy kismedencék törnek meg.

A Keleti-Kárpátok hosszú, belső vulkáni ívének a déli, legfiatalabb vonulatát a Hargita-hegység képezi, amely egyben Csík nyugati határa is. A Görgényi-havasoktól a Libán-hágó és az Erdélyi-medence felé lefolyó Sikaszó völgye választja el. A három részre, Északi-, Központi- és Dél-Hargitára tagolt Hargita-hegység több összenőtt vulkáni építmény sorozatából áll, amelyeket egymástól hegyháta, lapos gerincek választanak el. A hegység gerincét képező vulkáni központok általában rétegvulkánok, amelyek szórt anyagból és különböző vastagságú és hosszúságú lávafolyásokból állnak. A Hargita hegység uralkodó kőzete az andezit, de a Csíkmagasan és Csomád-hegységben előfordulnak a dacitok is. Az

andezitek főbb típusai közül a legnagyobb felületen a piroxén andezitek vannak jelen, de még ismertek amfibol andezitek, amfibol és biotit andezitek, valamint bazaltos andezitek is.

Az Észak-Hargitát a Csíkmagosa, valamint a Osztoros és a Fertető vulkáni építményei alkotják. Déli határát a Madaras-patak és Ivó-patak közötti nyereg képezi, amelynek környékén cinnabarit és pirít ércesedést tartalmazó kaolinitelepek alakultak ki. Az erdélyi fejedelemségek idején az itt előforduló vörös színű higanyszulfid ásványt, a cinóbert bányászták.

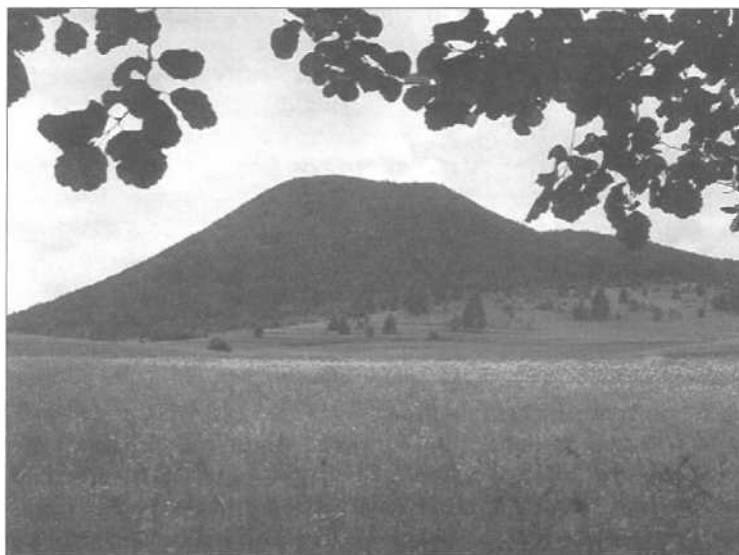
A nagy tömegű Madarasi-, Rákosi-, Madéfalvi- és a Csicsói-Hargita csúcsai által meghatározott Központi-Hargita komplex vulkáni építménye a „székelyek szent hegye”, a Tolvajos-tetőig terjed. A Központi-Hargita kalderáját, amelyben nagy alumínium tartalmú zunyit ásvány is előfordul, Vargyas pataka csapolja le. Hargitafürdőn a Csicsói-Hargita alatt erős kénhidrogénes, széndioxidos gázömlések ismertek. Pirittel hintett kaolintelepének a művelését az 1990-es évek végén hagyták fel. A Felcsíki-medence nyugati peremén található összecementálódott, puha piroklasztit kőzetből faragottak a felcsíki templomok gótikus ablakkereteit. A keményebb piroxén andezit lávaáratok út és vasút alapozáshoz a csíkmadarasi, csíkcicsói Homlok meg a csíkszeredai Csikókert és Tolvajos kőbányákban termelték ki.

Az Alcsíki-medence, háttérben a Csomád

A Nagykőbükk vagy Lucs, a Kakukkhegy, a Nagyjáhoros vagy Piricske, a Csomád-Büdös hegycsoport, a málnásfürdőig lehúzódó Nagy- és Kismurgó dagadókúpok és más apró kitörési centrumok alkotta Dél-Hargita vonulat a térség legfiatalabb tűzhányója. A Nagykőbükk bonyolult építményének központi kráterét a Lucs képezi, amelyet Csíkszentkirály felől, a Nagyos, Erdővidék felől pedig a Kormos-patak csapolt le. Ide kapcsolódik, de öregebb, lepusztult formája alapján elkülönítik az Alcsíki-medence északi peremén kialakult

Harom-Somlyó vulkáni építményt. A Zsögödi-szorosban felszínen lévő, a Harom kitörési centrumához tartozó kemény piroxén andezitből készültek a híres csíkszentkirályi malomkövek. Itt régebben több kőbánya is működött, de jelenleg csak a Sutában termelnek ki andezitet. Északkelet-délnyugat irányú vető mentén törtek a felszínre a Rákosi-szorosától keletre a Kőd vonulat bazaltos andezitjei is. A Dél-Hargita legmagasabb vulkánja a Kakukkhegy. Kettős krátere kelet felé nyitott, és az Aszópatak csapolja le. A kráter központi részét kaolinosodott kőzetek töltik ki. Kakukkhegyi gyémántokként került be a nép tudatában az itt előforduló lemezes szürke vascsillám vagy hematit ásvány. A Gödör nevű helyen a kaolintelepéből a csapadék több centiméteres nagyságú hegyi-kristály, kvarc ásványokat mos ki. Az innen kibányászott kaolint vagy fehérföldet régebben a korondi fazekasok is felhasználták. A Kakukkhegy és a Sapka-tető közötti Mitács lávaömlése bazaltos andezitből áll. A Hargita főgerinc legdélibb, meredek lejtőjű kúpja a Nagyjáhoros vagy Piricske. Savanyúbb (szilícium-dioxidban gazdagabb) Piricske típusú (a Piricske hegyről elnevezett kőzet) amfibol és biotit andezit 10 milliméter nagyságú biotit ásványokat tartalmaz. A Nagyjáhoros keleti nyúlványait képező Bükjentető és a Súlyomkő között, a Tusnádi-szorosba lefutó Bányászpatak völgyébe mállott zóna, pirites kaolintelep figyelhető meg, amelybe „aranybányászok” ástak tárót. A völgy délre néző lejtőjén a feldarabolódott lávafelszínen hatalmas kőfolyás alakult ki. Ugyanitt Toronykövekként ismerik a vulkáni breccsából kipreparálódott toronyszerű képződményeket. A kőkör embere a csiszolt kőbaltáit és a hasító ékeket főleg a Hargitában előforduló kemény, bazaltos andezit kőzetből készítette.

Nagyharam–Csomád hegység (Tusnád)

A Csíkot Háromszékkal összekötő tusnádi Olt-szoros határolja nyugaton a Hargita-hegység legfiatalabb vulkáni építményét, a Csomád-Büdös hegycsoportot. A Csomád hegység alapját a kárpáti flis kőzetek alkotják. Ezt a fiatal vulkáni hegységet tömör amfibol és biotit, valamint amfibol, biotit és kvarc típusú dácit lávakőzetek és nagy mennyiségű felfújt szivacsos szerkezetű horzsakő előfordulása jellemzi. A puha amfibol és biotit dácit vulkáni kőzetet használták fel a tusnádi és csíklázárfalvi kőfaragók a keresztek, kapu és kertsasok készítéséhez. Ebből a kőzetfélésegből épültek Tusnádon a nagy székely kapuk, házak, csűrök, pajták, kerítések, kútkávál, vályúk, sóórló kézimalmok. A Csomádban és közvetlen környékén még feltűnő a nagy mennyiségben előforduló piroklasztit, amelyet főleg vulkáni homok, vulkáni hamu, lapilli és kisebb-nagyobb vulkáni bombák alkotnak. A Tusnád déli határában, Ravasz pataka völgyében felhalmozódott szürke andezit homokot külszíni fejtésben termelik ki, és az építkezésben hasznosítják. Jellemző képződménye a Csomád-hegységnek a tusnádi Komlósárból előkerült „kenyérhéjú” vulkáni bombák. Az izzó állapotban kiröpített és a levegőben gyorsan lehűlt lávadarabok felszíne a kenyérhéjhoz hasonlít, innen az elnevezés. A kráter külső peremén még jellegzetesek a forró törmelékből összecementálódott látványos sziklaalakzatok. Ilyen törmelékárból preparálta ki az Olt a Csík és Háromszék határán álló, mára már félig eltemetett Likaskövet, amely alatt a néphit szerint egy hatalmas sárkánykigyó lakik. A Csomád központi részén kialakult Mohos és Szent Anna-tó kettős kráter a vulkáni működés utolsó szakaszához köthető.

A Csíki-medence délkeleti peremén sorakoznak a Csomádhoz tartozó jellegzetes, szép, szimmetrikus Kisharam, Nagyharam, Fúharam és Vártető vulkáni dagadókúpok.

A Csomád-Büdös hegység fiatalságát nemcsak a kormeghatározások igazolják, hanem a geomorfológiai jellemvonások is, az elsődleges vulkáni formák, köztük az ép kráter jelenléte és a nagyon erőteljes vulkáni utóműködések, a szolfatára, mofetta típusú gázfeltörések és szénsavas ásványvizek jelenléte.

Igazolt, hogy a Hargita vulkáni vonulat északról dél felé haladva egyre fiatalabb. Az Észak-Hargita kőzeteinek kora 6,3–5,3 millió év, a Központi-Hargitában már 5,3–4,2 millió év, a Dél-Hargita Nagyköbűkk vulkáni építményének a kora 4 millió év, a Kakukkhegy csoportjában 3,6–2,2 millió év, a Nagyjáhoros vagy Piricske 2,5–1,8 millió éves, a utolsó, legdélibb kitörési centrumban, Csomádban 0,5 millió–10000 év. A legújabb kutatások szerint a Csomád vulkán utolsó, 10.000 évvel ezelőtti kitöréseit az ősember is megcsodálhatta.

Csíkszék legfiatalabb üledékes kőzetei a Hargita és a Terkő–Naskalat–Csíki-havasok vonulata közé beékelődött tektonikus hegyközi medencesorban halmozódtak fel. A Csíki-medence földtanilag három részre tagolódik, Felcsíki-, Középcsíki- és Alcsíki-medencére, amelyek kialakulása szoros összefüggésben van a hargitai vulkanizmussal. A Rákosi-szorosig húzódó tektonikus eredetű Felcsíki-medence aljzatát a kristályos kőzetek alkotják. A Csíkmadaras térségében lemélyített geológiai fúrások 400 m vastag pliocén-pleisztocén medenceüledéket tártak fel, amelyek folyami-tavi üledékek mellett főleg piroklasztitból

állanak, de nagy mennyiségű sziderites ércesedés is kialakult az aljzatot képező karbonátos kőzetek közelében.

A Mór hegyese–Bogát–Rákosi-szoros–Kód vonulat és a Zsögödi-szoros között szakaszon bezökkent Középcsíki-medence északi részének talapzatát még kristályos metamorf övezet kőzetei alkotják, de a déli, Csíkszereda környéki rész már flis képződményekből áll. A medence peremének üledékei főleg durvább kavics, homok és agyag összetételből tevődnek össze. A központi részt már finomabb tavi és folyami eredetű homok-, iszaprétegek és lignit közbetelépülések jellemzik. A Felcsíki- és Középcsíki-medence nyugati peremén húzódó törésvonalon feltörő termálvizekre utalnak a csíkkarcfalvi Cinkushegy és a csíktaplcai Vasfúvó domb limonit és opállerakódásai. A termál és a szénsavas ásványvizekből kicsapódó limonit lerakódások feldolgozása a vaskortól a fejedelemségek koráig követhető nyomon Csíkban. Csíkszereda térségében, az Olt jobb oldalára telepített geológiai fúrások a medenceüledékben diatomit rétegeket tártak fel, amelyek szintén utóvulkáni melegvizes tevékenységre utalnak.

A nagykiterjedésű Alcsíki-medence talapzatát már teljes terjedelemben a lépcsőzetesen lesüllyedt kárpáti homokkő Sinaiai rétegei alkotják. A medence aljzata legmélyebbre Tusnád térségében süllyedt le. Északkeleten a medenceüledék nagy részét a Fiság által szállított vastag, legyezőszerűen elterülő kavicsos anyag teszi ki. A kavicsréteg közé helyenként vulkáni hamuból álló rétegek ékelődnek. Az Alcsíki-medence déli peremén az üledéksor nagyobb része főleg szórt és a kráterek oldalán lezúduló iszap- és piroklasztit áruk, valamint az eróziós tevékenység által lemosott anyagból áll, amit helyenként tavi üledékekből képződött lignitrétegek törnek meg. Ótélvén, a Csíkszentkirály és Újtusnád közötti szakaszon a medence kaolinodott piroklasztit üledékei közé vékony lávanyelvek is benyúlnak. Ezen a nyugati oldalon kialakult hordalékkúpok meredekebbek, és a közöttük kialakult széles, sekély völgyek vízfolyásai valóságos hálózatot alkotnak. A Csíki-medence felszínén felhalmozódott fiatal üledék nagy része folyóvízi hordalékképződmény vagy hegylábi törmelék. A medencék gerincén az eredeti üledékes rétegsorba az Olt négy pleisztocén terasza rajzolódik ki. A teraszok teljes sora főleg a Rákosi-, Zsögödi- és a Tusnádi-szoros környékén figyelhető meg.

Csíkszék éghajlata mérsékelt, enyhén kontinentális jellegű, de a változatos morfológiának köszönhetően helyenként mikroklimatikus sajátosságok alakultak ki. A középhegységi vagy szubalpin jellemvonásokat magán viselő térségben a középhegységi montán és a középhegységi medence éghajlatot különíthetjük el.

A Hargita, Nagyhagymás, Csíki-havasok hegységi éghajlatára a több csapadék, gyakoribb széljárás, hosszabb tél és a hűvösebb nyár jellemző. A magasabb régiókban az évi középhőmérséklet 1–4 °C között van, a januári átlaghőmérséklet –5 °C és –8 °C között változik. A júliusi átlaghőmérséklet ebben a övben eléri a 16 °C hőmérsékletet is. A csapadék zöme az Atlanti-óceán felől érkezik, és ciklonális eredetű. A legcsapadékosabb területek a hegységek nyugati lejtőin alakultak ki, ahol az évi csapadékmennyiség elérheti az 1100–1200 mm-t is, a

keleti oldalakon a leszálló légtömegek hatására a csapadék mennyisége csökken.

Térségünkben az uralkodó szélirány általában nyugati és északnyugati, de előfordulnak déli és keleti, illetve északkeleti szelek is. A Csíki-havasok 1377 méter magas csúcsa, a „kopaczfejű Borda” a névadója az északkelet felől fújó Borda szelének. Ez éppen olyan, mint Háromszék megyében a Nemere. A hegyekben eléggé gyakoriak a helyi viharos szelek, amelyek nagy szélöntéseket okoznak. Nagy szélöntés volt az 1930-as években a tusnádi Bábalaposa, az 1970-es években Csík északi részén, az Olt forrásvidéken és 2002 tavaszán a csíkközmási Kecse-hegy nyugati, valamint déli lejtőin.

A Kicsi Szibériaként emlegetett Csíki-medencében a hegyekből lehúzó hideg levegő hatására a szélcsendes napokon hőmérsékleti inverzió alakul ki. Télen az egyre lehűlő hideg levegő néha hetekig megüli a medencét. Gyakoriak a ködös napok is. Ilyenkor a hegyekben napos, kellemes idő van. A kisebb Kászoni-medencében, a Tatros völgyében, az Úz völgyében, valamint a Lokon enyhébb a klíma, gyümölcsstermesztésre alkalmasabb, mint a Csíki-medence-sor.

A Csíki-medence évi átlagos hőmérséklete 5–6 °C. A leghidegebb hónap január, amikor az átlaghőmérséklet –7 °C alá is süllyedhet. A téli időszakban gyakran esik a hőmérséklet –30 °C alá. Július a legmelegebb hónap, átlaghőmérséklete 16 °C körüli értéket mutat. A fagyos napok általában szeptember végétől május elejéig fordulnak elő, de ez évente változik. Az évi csapadékmennyiség 410 mm és 764 mm között váltakozik. Az átlagos évi csapadékmennyiség 587 mm körüli értéket mutat. Csíkban a fagyos napok száma 169, a derűs napoké 43, a borús napok száma 122, a ködös napok száma 87. A napsütéses órák száma 1800. A medence levegőjének relatív páratartalma 80%.

Csíkszék szerkezetének, földtani és geomorfológiai fejlődéstörténetének köszönhetően viszonylag sűrű a folyóvízhálózat. Van egy vulkáni krátertava és két mesterséges víztárolója. Az Olt és a patakok árterén, valamint a vulkánok kráterében kiterjedt rétlápok és havasi tőzeglápok alakultak ki. A karsztosodott kristályos dolomitokban, a triász jura mészkövekben, valamint a medencék fiatal pliocén-pleisztocén üledékeiben jelentős mennyiségű talaj- és mélységi vízkészlet halmozódott fel, amelynek egy része szénsavas ásványvíz, székelyesen borvíz. A Hargita-hegység vulkáni kőzeteiben, a Tarhavas és a Csíki-havasok homokkőzónájában rengeteg kis hozamú, de összetételében egyedi borvíz, sós, bűdös vagy szejkés kénhidrogénes forrás ismeretes. A szénsavas források mellett a térség rendkívül gazdag száraz széndioxid és kénhidrogénes gázömlésekben. A szolfatára vagy mofetta típusú gázkitöréseket Csíkban bűdösgödörként vagy süllögöként emlegetik.

Csíkszék sűrű vízhálózat a Olton és a Szereten keresztül a Duna nagy vízgyűjtőrendszeréhez tartozik. A szék legjelentősebb folyóvize az Olt, amely az útjába eső Felcsíki-, Közép- és Alcsíki-medencéket a gyöngysor szemeihez hasonlóan fűzi fel. A Feketerez, Magasbükkk, Meggyes, Nagybagmács csúcsai által ringatott Olt a rákosi Bogát- és Zsögödi-szorosakat áttörve délen a Tusná-

di-szoroson lép ki a megyéből, de közben a Felcsíki-medencébe magához öleli a keletről lefolyó Hívák- és Kód-patakat, valamint a nyugati gerincen eredő Lok-, Hővíz-, Madicsa-, Kis- és Nagymadaras-patakokat. A Középcsíki-medencében az Olt legjelentősebb mellékvizei a keleti részekről lefolyó Kis- és Nagyrákos-, Szépvíz-, Szentmiklós-, Taploca-, Somlyó- és Fitód- vagy Zsögöd-patak. A Hargita központi tömbjéből jönnek le a Vár-, Fűrész-, Szeges- és Béta-patakok. Alcsíkon az Olt legnagyobb bal oldali mellékpataka a Szellő alatt eredő Fiság, amely egy széles, északkelet-délnyugat irányú tektonikus völgyön keresztül szalad le a medencébe, gyakran Borda szele kíséretében, és Csatószeg alatt, Görgös rétjén ömlik a folyóba. Ezután a Csíki-havasokból már csak kisebb patakokat vesz fel az Olt. Így a Szentmárton-, Csekefalva-, Kozmás-, Nyerges- vagy Kamarás-, Tusnád-, Nádas- vagy Rőt-, Közép-, Vargyas-, és Tizsás-patakok szaporítják az Olt vízhozamát. A Dél-Hargita krátereit csapolják le a Nagyos-, Rege-, Bányász-, Vermed-, Aszó-, Mitács-, Bányász- és Holló-patak.

Az Olt legnagyobb havi átlagát áprilisban mérik, a legkisebbet pedig januárban. A folyó sok évi átlagos vízhozama Tusnádnál $7,9 \text{ m}^3/\text{s}$. Ugyanitt a maximális vízhozam az 1970-es nagy árvíz idején $158 \text{ m}^3/\text{s}$ volt. A korábbi, XIX. századi, 1872-es, az 1876-os és az 1889-es nagy áradások hatására született meg az Olt első szabályozási terve. 1892 tavaszán az Újtusnád és Csíkszentkirály közötti szakaszon megkezdődött az új Oltárok ásása. A gyakorlatban a szabályozás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az új ág, amelyen Csíkszentkirálynál zsilipvolt, az 1893-as és az 1895-ös árvizek lefutását nem siettette, sőt az 1894-es szárazság idején „káros kísérletezéssé silányult”. Még szomorúbb az eredménye az 1970-es évek második felében elkezdett szabályozási programnak, amely alól az Olt és mellékvizei se képeztek kivételt. A mederkotrás és a lecsapolási munkálatok hatására a talajvízszint 2–3 métert esett, ami a települések sekély vizű kútjainak a kiszáradásához vezetett. A szabályozási munkák során betemeték a régi meanderező medret, kipusztítva ezáltal az öreg Olt gazdag élővilágát, megszüntetve ezzel a Csíkban is virágzó, de az egész Kárpát-medencében elterjedt vízgazdálkodási módszert, a fokrendszert. Csak a helynevek őrzik ennek a „modern” vízgazdálkodási módszernek az emlékét: Fok, Fokvápája, Fokhídja. Vitos Mózes írja: Nádaszeg „az Oltal összekötve, majd elzárva halas tónak lehetett készítenie”, Budaszeg vagy Dóczi tava „kis kerek tó az Olt partján, melylyel kanállal van egybe kötve. A tó vizét úgy látszik az Olt vize a csatornán át tartja, de az Olt látja el hallal is, amelyeket majd varsákkal, majd hálókka szoktak benne fogni”. A nagy tavaszi áradások idején feltöltött ártéri fokok nemcsak a halakat tartották vissza, hanem a vizet is, amit szárazság idején újra a folyóba lehetett visszavezetni.

A Kászoni-medence legfontosabb vízfolyása a Kászoni vize, amely a Katrosa völgyén keresztül Csíkot elhagyva, a Felső-háromszéki medencében Torja patakával egyesülve a Feketeügybe ömlik, amely az Olt bal oldali mellékfolyója. Kászoni-patak fontosabb mellékvizei, Ügrös-patak, Szekerút-patak, Vészes-patak, Szetye-patak, Répát-patak, Borvíz-patak a Csíki-havasok lejtőiről gyűjtik össze a csapadékokat.

Csíkszék keleti határrészében eredő patakok közül a Tatros, a Csügés, a Sulcza, a Csobános és az Úz már a Szeret vízrendszeréhez tartoznak. A Tatros forrásvidéke a Nagybagmász, a Naskalat, a Tarhavas és a Csíki-havasok csapadéokban gazdag területén van. Akár a gerinchez a bordák, úgy kapcsolódnak a Tatroszhoz a gyimesvölgyi Róna-patak, Rajkó-patak, Görbe-patak, Ugra-patak, Sötét-patak, Boros-patak, Jávárdi-patak, Bükkhavas-patak, Hidegség-patak, Nagy-patak, Bálványos-patak, Tarhavas-patak.

A Bothavas keleti lejtőin eredő Csügés-patak már a Gyimesi-szoros alatt Csügés településnél ömlik a Tatrosba. Sulcza-patak a Szellőtető északi oldalán lévő völgyek vizét gyűjti össze és viszi a Tatrosba. A Csobános vize, a Solyomtár–Keresztes–Borda–Borjus–Piricske–Tomot–Órála–Ágas-havas–Sajhavas–Magyaróstető környékéről szállítja a csapadékot „Móduvába”. A Rugát-tető és Havas-tető közötti Astut fejébe felnyúló Úz 30 km hosszú szakasz után a Kistölgyesi-szorost vagy Kőkeretet elhagyva érkezik meg a moldvai magyarok földjére, Dormányba. Az Úznak bal oldali mellékvizei, a Lassuág és a Veresvíz a Kászoni-havasok délre nyúló Káposztás-havas–Kopács–Répát-tető–Gombásbérc–Bordóca–Baska-havasok gerincei közé nyúlnak fel.

A Szent Anna-tó

Csíkszék hidrográfiájának a képét színesítik a tavak és a lápok. A Csomád-hegység fiatal kráterében felgyűlt csapadékvízből alakult ki az ország és Közép-Európa egyetlen krátertava, a Szent Anna-tó. A néphagyomány szerint ez a

tengerszem valójában egy feneketlen tó, amely kapcsolatban van a tengerrel és egy óriás kígyó lakik benne. Nevét valószínűleg azok a bányászok, járványos betegségben szenvedők, meddő asszonyok adták, akik a környékén ként bányásztak, az ásványvizes fürdőkben gyógyulást kerestek, és akik a középkorban Szent Annát védőszentjüként tisztelték. A közel 20 hektár kiterjedésű tó kerülete 1712 méter. A tó legnagyobb mélysége 7 méter körüli, ami a csapadék függvényében változik. A világ egyik legtisztább tavaként emlegetett Szent Anna-tó vizét kizárólag csapadékból nyeri, ezért ásványi sótartalma rendkívül alacsony.

Csíkszenttamás határában, a Csonkatorony alatt lévő 10 méter átmérőjű Feneketlen tó tulajdonképpen egy bővizű karsztforrás. Eredete a kristályos mészkőből felépült Gréces, Emésztőnek nevezett bűvópatakjánál keresendő, amelyről a nép azt tartja, hogy az ott bedobott réce a Feneketlen tóban jött ki.

A Csíki-medencében, az Olt árterén régebben több apró tó, fok létezett, amelyeket már csak a helynévanyag őrzött meg. Nagy részüket az esztelen lecsapolási munkálatok számolták fel.

Az Olt elmocsarasodott holtágában kialakult tusnádi Csukástó, amely a hagyomány szerint a Súlyomkő várurának halastava volt, szerencsésebb volt, a múlt század elején kitakarították, csónakázó tóvá alakították át. Lecsapolták és lassan az emlékezetből is törlődnek a tusnádi határban, a Kisharam és Nagyharam között lévő Tófenek, Benes-tó, Csene tava, a csíkszentsimoni Nád-tó, csíkszenkirályi Kustus-tó, Nádaszegi tó, Boros-tó, csíkszögödi Dóczi-tó, a csíkszentmihályi Herdó-tó és Czibre-tó. De születtek is tavak, Göröcsfalva felett, a Kőd déli lejtőjén, egy hajdani, ötszögű bazaltoszlopokkal kipárnázott bányaudvarban összegyűlt csapadékvíz a Szent Anna-tóhoz hasonló állóvizet hozott létre.

Két mesterséges tó ismert Csíkban, a balánbányai víztároló, amely Szék pataka fölött az Olton létesült és korábban a balánbányai rézbányák és város vízellátását biztosította. A csíkszépvízi, a kárpáti homokkő zónába bevágódott Szépvíz pataka felduzzasztásból keletkezett víztároló jelenleg a Csíkszereda és a környékbeli települések lakóit és ipari létesítményeit látja el ivóvízzel.

Csíkban reneszánszát éli a halastavak létesítése. Csíkszeredában, a Katalin-fürdő felett a régi Olt holtágában és a Sutában alakították ki nagy vízfelületű tórendszert. Kisebb halastó létesült Tusnádon a Fokvápa nevű részen és a Nyírkertben, a csíkszentsimoni Nádban, valamint Felcsíkon, a csíkrákosi Bányatóban. Pisztrángtenyésztő tavak vannak Csíkszentdomokoson a Sárosút mentén, Csibában, Csaracsóban és Bálánbányán.

A kedvező földtani, morfológiai, hidrológiai és éghajlati viszonyoknak köszönhetően Csíkban a lápok három típusa alakult ki: az oligotrof vagy havasi tőzegláp, az eutróf rétláp és a borvizes eutróf láp. A Hargita-hegység hajdani krátereiben csodálhatók meg a havasi vagy oligotrof tőzeglápok. Természetvédelmi területként kezelik az Osztoros vulkáni építményében lévő Ördögtó lápját (20 ha), a Dél-Hargitában a csíkszentkirályi Lucs (120 ha) havasi tőzeglápot és a Csomád-hegység kráterében kialakult Mohost vagy Kukolyzást (90 ha).

A Kászoni-medencétől keletre a Csíki havasok félreeső völgyében a Lassúágban húzódik meg a Heveder-Kicsiromlásmező védetté nyilvánított tőzeglápja.

A Csíki-medence másik ismert láptípusa az eutróf rétláp. Ezek közé sorolható a Felcsíki-medencében a lecsapolt Sósrét, a Középcsíki-medencében a Csíkcicsó-Csíkszereda-Zsögödfürdő között az Olt mentén kialakult nagy kiterjedésű láp. Az Alcsíki-medencében, Csíkszenkirály és Tusnád közötti ártéren és a mellékpatakok beömlésénél kialakult rétlápok szinte láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz. Ismertebb „rengő, lesüllyedő területek” a csíkszentsimoni Honcsok, Nád, Bodolló, a verebesi Csemő vagy Csömő zsembékos, a tusnádi Külső- és Belsőégés, Benes, Nyírkert, Asszonyok nádja és a Varsavész.

A Csíki medencékben létezik egy sajátos arculatú láptípus is, az eutróf borvizes láp, amely szénsavas ásványvizekben gazdag területeken alakult ki. Hűvös, nedves mikroklimájuknak köszönhetően, a többi lápához hasonlóan számos jégkorszaki növényfajt őrzött meg. Nevezetesebb borvizes lápok a hargitafürdői Borvízpataki, a csíkszentkirályi Borsáros, a csíkszentimrei Büdösláp, a Bányapatak feje, a tusnádi Nádasfürdő, és a Középpatak lápja. Csíkszéken hivatalosan 13 lápot nyilvánítottak védetté. A csíkszentkirályi Borsárost az akadémia javaslatára már 1939-ben védetté nyilvánították. A csíkszentkirályi Lucs, a lázárfalvi Mohos, a csíkszentimrei Büdös lápja, a tusnádi Nádasfürdő, Benes és Középpatak lápja az 1950-es évektől védett. Ezt a sort később Hargita megye tanácsi határozattal bővítette ki és így került védelem alá a Teleki hölgy mái élőhelye a tusnádi Solyomkő, a Szent Anna-tó, az Ördögtó, a kászoni Kicsi Romlásmező és a zsögödi Csihányos. Csíkban egyetlen nemzeti park létezik, a Nagyhagymás–Békás-szoros Nemzeti Park.

A természetvédelmi területté nyilvánított lápjainkban élő néhány ritka növény felsorolása elkerülhetetlen. A vizes élőhelyek korai virága a kockásliliom (*Fritillaria meleagris*) és a lila színben pompázó lisztes kankalin (*Primula farinosa*). Később megcsodálhatjuk a sárga színű zergeboglár (*Trollius europaeus*), sárga mocsári nőszirm (*Iris pseudocorus*), a szibériai hamuvirág (*Ligularia sibirica*), a mocsári kötőrő (*Saxifraga hirculus*), a címeres kakastaréj (*Pedicularis scroptum-carolinum*), a bordóvörös tőzegeper (*Comarum palustre*), a kék csatavirág (*Polemonium coeruleum*) egyedeit. A rovarévo növények közül megemlítjük a hosszúlevelű harmatfüvet (*Drosera anglica*), a kereklevelű harmatfüvet (*Drosera rotundifolia*) és az ovális levelű harmatfüvet (*Drosera obovata*). Jégkorszakból maradtak ránk a törpenyír (*Betula humilis*) és a picinyír (*Betula nana*) bokrok.

Csík jelentős talaj- és mélységi édes-, valamint ásványvíz tartalékokkal rendelkezik. Fontosabb víztároló rétegek a Csík északi részén húzódó Nagyhagymás–Terkő–Naskalat vonulat és a Gréces–Garados karrosodott mészkörögeiben alakult ki. Hasonló víztároló kőzetek képezik a Felcsíki-medence és a Középcsíki-medence északi peremének talapzatát is. A Bogáti- és a Zsögödi-szorosok által három medencére tagolt, bezökent tektonikus eredetű csíki medencesort feltöltő fiatal pliocén-pleisztocén üledékeiben is jelentős ártézi víztároló rétegek alakultak ki. A kristályos-mezozoós öv édesvíztartalékait a

csíkszentamási Feneketlen tóra épített vízmű hasznosítja, amely a Felcsíki-medence északi településeit látja el nagy keménységű karsztvízzel.

A Középcsíki-medence mélyégi édesvízkészlete Csíkcsicsó–Csíkszereda közti szakaszon van feltárva s az itteni kutakból kerül a megyeszékhely vízrendszerébe. Alcsíkon, Csíkszentkirály, Csíkszentimre, Csíkszentsimon, Verebes térségében tártak fel jelentős szénsavmentes rétegvízkészletet. A medence déli településeinek (Verebes, Tusnád, Újtusnád és Tusnádfürdő) édesvízszükséglete a csíkszentsimoni ártéren lévő nagy hozamú hidrogeológiai fúrásokból származik.

Természetesen nem elhanyagolható a Csíkszék hegyeit felépítő vulkáni és homokkő zóna kőzet repedéseiben és törésvonal-rendszerében felhalmozódott vízkészlet sem, amely főleg természetes források révén táplálja a felszíni vízhálózatot.

A Hargita vulkáni vonulat széles mofetta övében, a lassan kihűlő magmakamrákból felszálló széndioxidgáz a mélységi vizekben, nagy nyomás alatt feloldódva, s a kőzetek alkotóelemeit kioldva különböző összetételű, vasas, földes-meszes, alkalikus, kénes, sós borvízként jön a felszínre. Vitos Mózes, Csíkszék jeles krónikása írja a XIX. század végén: „Alig van a föld kerekiségnek oly gazdag ásványos forrásu pontja, mint Csíkmegye. Itt alig van falu, melynek határán több jeles és -kipróbált – hatásu gyógyforrás ne buzogna föl. Van oly helység is, melynek területén édes vizet nem lehet kapni. S e rengeteg nagy mennyiségű ásványos források közül ugyszólva kevés van forgalomban, mert a legnagyobb részt csak mint egyszerű ivóvizet használják.” Mondhatjuk, hogy a helyzet változatlan, de azért a hajdani kis forgalmú Tusnád, verebesi Mercur, csíkszentmártoni Anna, a hosszúaszói Erzsébet, a kászoni Fehérkői, a Répáti, a jakabfalvi Salutáris, és a veresszéki Pan töltődék utódai, a csíkszentkirályi Hargita Gyöngye, a Hargita Tiva, az újtusnádi Tusnád, a csíkszeredai Hargita Forrás korszerű, nagy kapacitású palackozói már az ország ásványvízpiacán is az élvonalhoz tartoznak. Évente több millió liter csíki borvíz kerül a hazai és a külföldi fogyasztók asztalára. A gyimesközéploki Sötétpatakon működő manufaktúra által forgalmazott Hegyek Varázsa ásványvízzel a Gyimesek településeit látják el. Régen a csíksomlyói, a madicsai és csíkcsicsói borvizet cserépkorsóban, ló- vagy tehénszekérral hordták szét a környező falvakba, városokba: Csíkszeredába és Balánbányára. A Bátorai borvizet a vasút megépítése után élelmes gyermekek árulták az újtusnádi állomáson.

Csíkszéken a borvízforrások száma meghaladja a négyszázat. Jelentős részük természetes forrásként tör a felszínre a különböző típusú kőzetekből. Csíkdánfalva, Csíkmadaras, Csíkrákos, Madéfalva, Csíkszereda, Csíkszenkirály, Tusnád és Tusnádfürdő környékén fűrt artézi kutakból jön a felszínre a nagy nyomású szénsavas víz. A Csíki-medence központi részén fakadó források egy része langyos, 19–23 °C hőmérsékletű. Mélyfűréssel Csíkmadaras határában 29 °C-os vizet tártak fel, Tusnádfürdőn pedig, a Csukás-tó partján az 1140 méter mélységű fűrésből 63 °C hőmérsékletű nátrium-karbonátos termálvíz tört fel, amelynek ásványi sótartalma 12783 mg/l. A tusnádi Veresvíznél az F322 fűrésben 47 °C hőmérsékletű termálvizet tártak fel.

Az évszázadok során több, mint 52 helyi népi borvízfürdő alakult ki Csíkvármegye területén, de egy része ma már feledésbe merült. Felcsík borvizes fürdői közül megemlítjük a csíkszenttamási Szent Anna fürdőt, a csíkjenőfalvi Porgyost, a csikkarcfalvi Nagylokit és a Madicsát, a csíkdánfalvi Dugást, a csíkmadarasi Küpüst, a csíkrákosi Bogátfüdőt. A Középcsik-medence ismertebb ásványvízfürdői a csicsói Büdös vagy Hargitafürdő, a csíkszépvízi Örmény és a felújított Alsóborvízfürdő, a csíkszeredai Katalinfürdő, a csíksomlyói Barátok feredéje, a csobotfalvi Kerekeger, a fitódi Kőszegifürdő és Zsögödfürdő. Alcsíkon a Hargita vonulatban alakult ki a csíkszentimrei Büdös, a Bányapataki fürdő, a Vemed-pataki fürdő és csíkszentsimoni Aladári.

Csíki havasok

Az Olt mentén nevezetes fürdő volt a csíkszentkirályi Borsáros vagy Borsfürdő, a Cigányok feredéje, a csatószegei Sölön feredéje, tusnádi Nádasfürdő, a Veresvíz, és a megye legnagyobb fürdőtelepe: Tusnádfürdő. A Csíki-havasok keleti völgyeiben feltörő kénes források vizét hasznosította a csíkmenasági Vígászó és a csíkcsekefalvi Vencseralji vagy Kömény feredéje. Szénsavas fürdők a csíkbánkfalvi Adorján és Bákai fürdő, a csíkszentmártoni Szent Anna vagy Nagy Sándor-féle, a Posszogó, a csíkkozmasi Sószékfürdő és végül a csíklázárfalvi Fortyogó vagy Nyírfürdő. A Kászoni-medence híres fürdője a kászonzakabfalvi volt, de használták a veresszéki Szemvizet, a Dobolyi, a Répáti és a Fehérkői szejke büdös vizét is fürdésre. Új fürdő a kászonzakabfalvi Sós-kútfürdő. Az Űz völgyében, a régi határállomás közelében működött a kőkerti büdösfürdő.

A Gyimesekben, Középlokon a legjelentősebb ma is működő fürdő a sötétpataki vagy Ilonafürdő, de még fürdésre használják a muhosi és a borospataki Büdös források vizét is.

Csíkból, a Csomád-Bálványos kistérségből elindult Székelyföldi Fürdőépítő Kaláka újította fel 2001-ben a csíklázárfalvi Fortyogót, 2002-ben a tusnádi Nádasfürdőt, 2003-ban a csíkkozmasi Sószekfürdőt, 2004-ben a kászonjakabfalvi Sósokfürdőt, 2005-ben a csíkszentkirályi Borsárosfürdőt, 2006-ban a csíksomlyói Barátok ferdejét és a csobotfalvi Kerekeger fürdőt, 2007-ben a csíkszenttamási Szent Anna fürdőt.

Ha az oldott anyag szempontjából vizsgáljuk az ásványvizeinket, kitűnik, hogy a Csíki-medence nyugati részén, a Hargita krátereiben és völgyeiben fakadó vizek, a csíkdánfalvi Tanácsossarki, a csíkmadarasi Kokojzás, a Vaseres, a csíkkarcfalvi Kis- és Nagyloki, a csíkcicsói Szegespataki, a hargitafürdői Vallató, Lobogó, Szemvív, Koponya, a Borhegyi, a csíkszentimrei Büdösi, a Szemvív, az Istampi, a Vermedi, a csíkszentsimoni Fehérföldi, Nagypataki, a tusnádi Ábrám, Szorosárok és a Bányászpataki borvizek általában alacsony ásványi sótartalmúak, tiszta kalcium-hidrogénkarbonátosak vagy kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátosak, ritkább esetben fordul elő a kalcium-magnézium-nátrium-hidrogénkarbonát típusú víz. A szemvizek esetében magas a szulfáttartalom, így a források kalcium-magnézium -hidrogénkarbonát-szulfát csoportba tartoznak. A hargitai források vizének a hőmérséklete rendkívül alacsony, nyári időszakban is 5–6 °C.

A medence központi részén húzódó törésvonal rendszeren feltörő vagy geológiai fúrásokkal feltárt borvizek ásványi sótartalma magasabb és a vegyes típusú vizek csoportjába tartoznak. Ide sorolható a csíkjenőfalvi Hámori, a Porgyos, a csíkkarcfalvi Madicsa, a csíkdánfalvi Dugás, a csíkmadarasi Bartó, a csíkrákosi Bogáti, a Madéfalvi, a csíkcicsói Feszegi, a Taplocai, a csíkszeredai Katalin, a Csíkszögödi, a csíkszentkirályi Cserefakükös, Andráslista, a csíkszentimrei Feszegi, a csíkszentsimoni Borréti, Lucsi, Hevederfenyei, a Csátószegi, a Veressi, a csíkverebesi Zsidó, a tusnádi Bagoly, Alszegei, Csíszerek, Bártordi, Nádas, Galuskás, Vargyasi, Tiszási, Ödöglíki és a tusnádfürdői Ilona, Mikes, Apor, Komlósárok borvizek.

A Felcsíki-medence kristályos dolomitokból és mészkövekből feltörő borvizei magnézium-kalcium vagy kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos jellegűek, de a langyos vizet feltáró fúrásokból már magnézium-kalcium-nátrium hidrogénkarbonátos típusú vizek törnek fel.

A Csíkszerda környékén feltárt borvizek a nátrium-magnézium-kalcium-, nátrium-kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos vizek csoportjába sorolhatók.

Az Alcsíki-medencében, Csíkszentkirály környékén található szénsavas ásványvizek még kalcium-magnézium-nátrium- és nátrium-kalcium-magnézium-hidrogénkarbonát jellegűek. Csíkszentsimon, Csátószeg településeknek az Olt bal partján jelentkező borvízforrásai kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátosak, de az Ótelvén lévők már enyhén sósak, nátrium-magnézium-kalcium-hidrogénkarbonát-klorid típusúak. Azonos típusúak a Verebes, Tusnád környé-

kén előforduló nagy hozamú borvizek is. Tusnádfürdő környékén az ásványvizek összetételében egyre emelkedő értéket mutat a nátrium és a klorid. Tiszta nátrium-klorid és nátrium-klorid-hidrogénkarbonát, nátrium-kalcium-, nátrium-magnézium-hidrogénkarbonát-klorid jellegű kevert típusú források is találhatóak. Tusnádfürdőn a Csukás-tó partján lemélyített termálkút vize tiszta nátrium-klorid típusú volt.

A keleti törésvonal-rendszer északi, felesíki, középsíki csoportjának alacsony ásványi sótartalmú, vasas borvízforrásai általában kalcium-, kalcium-magnézium-hidrogénkarbonát típusúak, de pontszerűen a flis kőzetek hatására már jelentkeznek kalcium-magnézium-nátrium-hidrogénkarbonát-klorid és kalcium-nátrium-hidrogénkarbonát jellegű források is. Az Olt forrásvidékén tör elő a Szánduly borvíz, Csíkszentdomokos határában a Borvízpatagi, Csíkszenttamáson a Tálössarki, a Gyilkósarki, a Mosia, a Borkút, a Hiváki bűdösvíz, a csíkszentmihályi Barakasza és Rompáca, a Cibrefalvi, a csíkszépvízi Bugyogós, a csíkszentmiklósi, a borzsovai, csíkcsomortáni Borvízkerti, a csomortáni, a csíkcsobotfalvi Erdőszádi, Bélmezei, a csíkcsomlyói Lobogó vagy Mária, a fitódi Puskaporos, a hosszúaszói Erzsébet és a csíkszentléleki Boroszlói, valamint a Kőbányai borvíz.

Alcsíkon, a Csíki-havasok peremén Pottyond és Csíklázárfalva között a homokkő rétegekből a következő ismertebb ásványvízforrások törnek fel: a Pottyondi, a csíkmenesági Vigasztóvi bűdösvíz, a csíkszentgyörgyi Kőszéki, Ligszéki, Bükktövi, Monyasdi, a csíkbánkfalvi Adorján, Katona, Göncédi, a csíkszentmártoni Csíkibora, Nyírpallag, Málnási, a csíkcsekefalvi Gotthárd, Orsovály, Csekefalvi, a csíkkozmasi Nagypatagi, Bojzási, Sószéki, Nyergesalji, a csíklázárfalvi Nagyborvíz, Borhozvaló, Cigányborvíz, Törököké, Sóskapadi, Ponkborvíz, Fingos, Fűrész borvize, Erősároki Szemvíz. A Pottyond és Csíklázárfalva közötti szakaszon a szénsavas ásványvizek nagy része kalcium-hidrogénkarbonát és kalcium-magnézium-hidrogénkarbonát jellegű, de még ismeretesebb kalcium-magnézium-nátrium, és nátrium-kalcium-hidrogénkarbonát típusú borvizek is. A sós kutak vize tiszta nátrium-kloridos, a bűdös vizek nátrium-kalcium-magnézium-hidrogénkarbonát-klorid vegyes típusúak. A szemvízként hasznosított vizes mofetták, fortyogók vize Csíklázárfalva körzetében kalcium-hidrogénkarbonát-szulfát és kalcium-magnézium-hidrogénkarbonát-szulfát jellegű.

A nevezetes kászoni vizek közül a Fehérkői ásványvíz kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos, a Répáti tiszta nátrium-hidrogénkarbonátos, a Salutaris és a Veresszéki kalcium-nátrium-hidrogénkarbonátos, a régebb palackozott Simon Józsi borvize magnézium-kalcium-hidrogénkarbonát jellegű. A kászónújfalvi Sós-kút-fürdő kénhidrogénes forrásainak vize tiszta nátrium-kloridos. A helyiek által használt források a Répát völgyében az Újfalvi, a Sillerydó, a Kotlós, és a Farkaspatagi. A jakabfalvi határban tör elő még a Falu borvize, a Tubáköké, a Kozsóköké és a veresszéki Szemvíz.

Érdekes néphagyomány fűződik a Répát-patak völgyében lévő Szejke vagy Szemvízforrás használatához. A kénhidrogénes bűdös vízből kicsapódó kéntej a forrásba hullt faleveleket fehéres-vöröses lepedékkel vonja be, amit a helyiek

„ördögfülnék” neveznek. A Szemvízforrás környéki bokrokon apró színes rongyok lebegnek, ami a napjainkban is élő pogány kori hagyományokra utal. Az tarják a kászoniak, hogy használat után, „zálogul” rongyot kell hagyni, hogy az ember és állat szeme meggyógyuljon. Hasonló hitvilági szokásokat lehet felfedezni még a torjai Szemmosó kútnál, az oroszhegyi Uruskútnál és bodoki Szemvízforrásnál. Ez a hagyomány Vitos Mózes leírása szerint a XIX. században a székelyföldi gyógyforrások környékén igen elterjedt volt. „Manapság is pl. – írja Vitos Mózes – a torjai Büdöshöz, a csicsói Kénbarlanghoz, a szentimrei Büdöshöz, Bányapatakhhoz s más több gyógyhelyekhez és fürdőkhöz zárandokoló beteg közember öntudatlanul is még mindig áldoz a szent berkekben áldozó ősök példájára, midőn e helyekhez közellevő fák, sziklák valamelyikére ruhadarabokat, rongyokat akaszt azon hitben, hogy ezzel megmenekszik betegségétől. Ilyen rongydarabokat nagy számban lehet látni különösen azon fürdőhelyek körül, amelyeket a köznép szokott gyakrabban látogatni”.

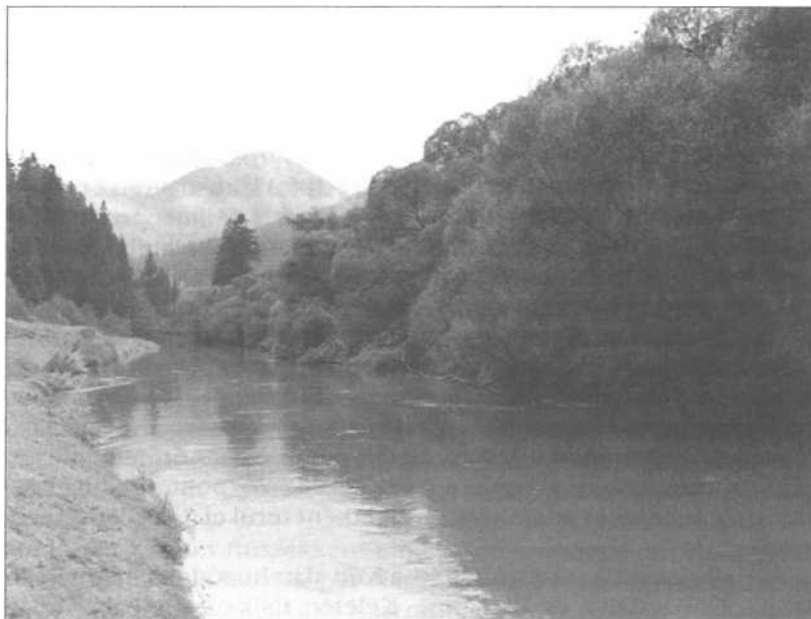
A Tatros felső folyása mentén, a Gyimesekben négy szénsavas ásványvízforrás ismert: a Komjáti, a Kurucborvíz, a Sötét- és az Antalokpataki borvíz, amelyek kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos vizek csoportjába tartoznak. Gyimesben a flis alapkőzetnek köszönhetően gyakoriak a kénhidrogénes és sós források is. Büdös források törnek fel Sötét- patakon, Boros és Bartosok patakán, Csutura szádánál, Muhoson, Farkaspallón és sósforrások Tarhavason.

Csíkban gyakoriak a vulkáni utóműködésekhez kapcsolódó száraz szén-dioxidos, kénhidrogénes gázömlések, amelyeket a tudományos világ mofettának vagy szolfatárának ismer. A csíki ember büdös gödörként vagy süllögöként emlegeti s gyakran kijelentik, hogy „borulj le a fenekére és nem kell kenyér jövőre”. A csicsói Büdös kapcsán említi János Pál történész, hogy „a jómódú fiatalokat ide vitték a házasságukat óhajtó szülők, mert a gázömléses gödörben nem volt nehéz heves szerelemre gerjedni.” Ízületi és bőrbetegségek gyógyítására használt mofetták vannak Hargitafürdőn, Zsögödfürdőn, a csíkszentimrei Büdösben, Adorjánfürdőn, Csíkszentgyörgyön a Katal alatt, Csíklázárfalván a Fortyogón vagy Nyírfürdőn és Tusnádfürdőn. Elhanyagolt állapotban vannak a Bányapataki, a Vermedi, az Aladári, a csíklázárfalvi Erősároki és Büdöspataki gödrök. Száraz gázömlések figyelhetők meg Csíkszentkirályon és Csíklázárfalván egyes házak pincéjében is.

Csíkszék flórája és a faunája európai-eurázsiai eredetű és a domborzatnak megfelelő függőleges övezetesség a jellemző.

A Csíki- és a Kászoni-medencét, valamint a Gyimes völgyét határoló hegykelet lejtőit, valamint a gerinceket erdős vegetáció, mogyorósok, másodlagosan kialakult füves társulások borítják. A nagy kiterjedésű lapos, Olt menti medencealjzatot ártéri rét és tőzeglápok alkotják. A teraszokon és a lapos, legyezőszerű hordalékkúpok felületén megművelt területek húzódnak. A hegyek oldalában korábban kialakított teraszos szántóterületeket füves társulások vagy fiatal erdők borítják. Az előbbieken ismertetett ártéri lápok kiterjedése, az elmúlt évtizedek esztelen lecsapolási munkálatainak tulajdoníthatóan, egyre csökken.

Az erdőövezet, a fenyőerdők öve eredetileg leért az ártérig, amely mára visszahúzódott a hegykeret meredek lejtőire. Az erdőállomány túlnyomó része lucfenyőből áll, de előfordul jegenyefenyő és telepített vörösfenyő is, keveredhet bele bükk, nyír és nyár is. A magashegyi lápok – Mohos, Lucs, Ördögtó – erdeifenyő állomány uralja. A térségben növényzeti inverzió is megfigyelhető. A Dél-Hargitában, a tusnádi Szénégető–Sapkatető–Tisztapatak–Csöllös–Mitács, Csomád-hegységben, a Nagysomlyó oldalában és a Csíki-havasok bizonyos pontjain a fenyőerdő emeletének magasságában összefüggő bükkerdő alakult ki. A magashegyi fenyőerdők és oligotrof lápok aljnövényzetében és a tisztásokon elterjedt és összefüggő szőnyeget képez a fekete áfonya. Az erdők peremén húzódó ősborókásokat és mogyorósokat a Csíki-medence nagy részén a legelő-feljavítások alkalmával elvégzett talajmunkálatok során szinte teljesen felszámolták. A Csíki-havasok füves gerinceire a vörös áfonyás szőrfüves gyepek a jellemzőek. Az 1600–1700 méteres erdőhatár feletti gerincek szubalpesi növényvilágát főleg boróka, „borsikás” és áfonya alkotja.

Az Olt folyása Tusnád-szorosnál

Csíkszék gerinces faunája rendkívül változatos. Folyók, patakok, tavak, halastavak vizében jelenik van a csuka, paduc, a vörös szárnyú keszeg vagy piros szemű, a fejes domolykó vagy balind, a fenékjáró küllő, a fűrge cselle, a sebes pisztráng, a botos kölönte és ponty. Csík vizeiből a szabályozások során eltűnt a harcsa és a menyhal. Betelepített halfajaink a törpeharcsa, amelyet 1908-ban telepítettek a Szent Anna-tóba és a tavi pisztráng (csíkszépvízi mesterséges tó). A kétéltűek közül megemlíthjük a barna és zöld varangyot, a kecskebékát, a gyepi, a tavi és mocsári békát. A farkos kétéltűek közül több göte- és szalamandrafaj

ismert. Vizes élőhelyekhez kötődnek a hullóink közül a vízisikló, a kockás sikló és a mocsári teknős. A száraz helyet kedveli a cserehjú vagy keresztos vipera, a törékeny gyík, a fűrgye gyík, fali gyík és nagytestű erdei kígyó.

Vidékünk legismertebb madara a fehér gólya, amely nagy számban költ és fészkel. Legjelentősebb gólyás településeink Alcsíkon: Csíkszentsimon, Csátószeg és Tusnád, Felcsíkon pedig Csicsó és Madéfalva. Fekete gólya a Kászonokban és Csíksomlyón bukkant fel. Vízimadaraink közül legelterjedtebb a tőkésréce, de élő fordul még a bőjti és a csörgőréce is. Az Olton és a lecsapoló árkokban gyakran feltűnik a szürke gém, ritkábban a bakcsó, kis kócsag és vörös gém. Csík egén ott vannak a békászsas, az egerészó ölyv, a karvaly, a vörös vércse, a kabasólyom egyedei. A baglyok közül megtaláljuk az erdei fülesbaglyot, az uhut, az uráli baglyot és a kuvikot. Se szeri, se száma a legnépesebb madárrendnek, az énekes madaraknak. Ide soroljuk a következőket: pacsirtafélék, fecskék, gébicsek, csonttollú, vízirigó, légykapó, szürkebegy, cinegék, sármányok, pintyok, verebek, seregélyek, varjúfélék. A Nagyhagymásban fészkel a ritka védett madarunk, a hajnalmadár.

A nagy testű emlősállatok közül Csíkban jelentős számú medve, farkas, róka, hiúz, valamint gímszarvas, őz és vaddisznó él. De ott vannak az aprótestű rágcsálók, a ragadozó menyétfélék. Hat denevérfajt is számon tartanak Csíkban. Az elmúlt években az Oltban megjelentek az európai hód példányai is.

Csíkszék központja, Csíkszereda megyei jogú város. 1968-ben emelték még városi rangra a felcsíki Balánbányát és az alig 2000 lakosú alcsíki fürdőhelyet, Tusnádfürdőt. A szék lakóinak döntő többsége kis és közepes falvakban él. Felcsík Kődön felüli települései mind az Olt mentén alakultak ki, de egyes szegei, tízesei felnyúlnak a mellékpatakok völgyeibe is. Csík legészakibb települése Balánbánya, a hajdani bányaváros az Olt felső folyása mentén, a Nagyhagymás alatt, Csíkszentdomokos község területén fekszik. Csíkszentdomokos, Csík egyik legnépesebb nagyközsége a medence északi peremén halmazfaluvá terebélyesedett. Dél felé Csíkszentdomokossal összenőtt új község Csíkszenttamás. Csíkjenőfalva és a korábbi járásközpont Csíkkarcfalva Felcsík egyik legdinamikusabban fejlődő községe. Az Olt menti összenőtt települések sorát délen Csíkdánfalva zárja. A hajdani híres fazekasközpont, Csíkmadaras már elkülönül a többi felcsíki településtől, szigetként terül el a az Olt és Nagymadaras patak mentén.

Északon, a Középcsíki-medencében, a Kőd alatt húzódnak meg a Csíkrákoshoz tartozó Göröcsfalva és Vacsárcsi. Keleten Csíkszentmihály, Ajnád és a román lakosságú hegyi szórványtelepülés, Lóvész alkot községet. Csíkrákostól délre az Olt mentén fekszik a székely ellenállás nevezetes központja és vasúti csomópontja, Madéfalva és Csíkcsicsó. Utóbbi nyugati határában, a Hargita kráterében alakult ki Csíkszék legmagasabban, 1300 méter felett fekvő települése, a csicsói Búdós, jelenleg Hargitafürdő néven Csíkszeredához tartozik.

A több mint 40.000 lakosú szék- és megyeközpont Csíkszeredához hozzácsatolták Csíktaplocát, a korábbi székközpontot, Csíksomlyót, valamint Csíkcsobotfalvát, a délen fekvő Csíkzsögödöt és a hozzá tartozó Zsögödfürdőt. Csíkszeredától keletre, a Csíki-havasok lapos hegyháta között húzódó völgyekben

találhatók a régi székely faluszerkezet elemeit eredeti állapotban őrző települések, Fitód, Hosszúaszó, az Alszeg, Boroszló, Nagytízes alkotta Csíkszentlélek és Csíkmindszent.

Havasalja hegylábi települései közül Csíkcsomortán, Csíkpálva, Csíkelne és Csíkborzsova, Csíkszentmiklós, a hajdani örmény és járásközpont Szépvíz, valamint a Gyimes völgyi Bükkloka alkot községet. Régen a csíkszépvízi járáshoz tartoztak a Tatros felső folyása mentén kialakult Gyimes „patak” települései. Gyimesfelsőlokhhoz tartozik Sántatelek, Karácsony, Komjádpatata, Rajkópatata, Rónapataka, Nyíresalja, Görbepataka és Ugrapataka. A következő csángó községközpont, Gyimesközéplokhoz kapcsolódnak Borospataka, Nagypatak, Antalokpatata, Kápolnapataka, Sötétpatak, Kováspatak, Salamáspataka, Jávárdipataka, Hidegség, Bükkhavaspatak, Bothavaspataka, Barackospatak és Farkaspalló. A Bákó megyéhez csatolt székelyföldi határtelepülés, Gyimesbükk részei Petki, Bálványospataka (Balahányos), Ebkőpatata, Áldomáspatata és Tarhavaspataka. Szintén Bákó megyéhez csatolták Magyarcsüges, Gyepece és Kostelek kis csángótelepeket.

Az Alcsiki-medence Olt menti falvainak a sorát Csíkszentkirály kezdi, majd az újjáalakult község, Csíkszentimre és a hozzá tartozó magashegyi (1200 m) üdülőtelep, a Büdös követi. Alcsík központi halmaztelepülése, Csíkszentsimon és a déli települése, a Fiság tövén elterülő Csatószeg alkot községet. Tusnád község három településből – Csíkverebes, Nagytusnád és Újtusnád – áll. 1822-ben leégett Szeretszeg Ótelvére átköltözött lakói alapították Újtusnád. A község déli határában, 1842-ben az Olt szorosában jött létre Tusnádfürdő, amely a múlt század elején vált le Tusnádtól. Tusnádfürdőhöz tartozott még a Csík és Háromszék határán kialakított kis bányásztelep, Kárpitus.

Az alcsiki Havasalja legdélibb települése, Csíklázárfalva korábban Fehér megyéhez tartozott. Jelenleg Csíkkozmással alkot községet. Csíkszentmárton hajdani járásközpont, Csíkcekefalva és messze a Csíki-havasok közé benyúló Úz völgye.

A Lökként emlegetett kis néprajzi tájegység Fiság menti települései Kotormány, Csíkbánkfalva Csíkszentgyörgy községközponttal, Menaságújfalva, Csíkmenaság, Pottyond és Gyürke, Egerszék, Csobányos csángótelepek alkotnak nagyközséget.

A korábban Kászon fiúszékként emlegetett medence falvai közül Kászonfeltíz, Kászonaltíz és Kászonimpér Nagykászonként vált ismerté. Ide tartozik még Doboly, Kászonjakabfalva és Kászonújfalva.

Irodalom:

Demeter László: A Csíki-medence gerinces faunája, különös tekintettel az Olt árterületére. In: *Az Olt*. Cstte. Csíkszereda, 2002.

Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Akadémia Kiadó. Budapest, 1994.

- János Pál: Történeti séta az Olt mentén. In: *Az Olt*. Cstte. Csíkszereda, 2002.
- Jánosi Csaba-Péter Éva-Herczeg Ágnes-Takács Edvárd (szerk): *Székelyföldi fürdők, gyógyhelyek*. B. K. L. Kiadó. Szombathely, 2005.
- Jánosi Csaba-Péter Éva-Berszán József-Jánosi Kincső: Az Alcsíki- és Kászoni-medence ásványvizei és gázömlései. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Csíkszereda, 2006
- Jánosi Csaba-Péter Éva-Berszán József-Jánosi Kincső: A Felcsíki-medence és a Gyimesek ásványvizei és gázömlései. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Csíkszereda, 2008.
- Jánosi Csaba-Péter Éva-Jánosi Kincső: Székelyföldi fürdők. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Csíkszereda, 2005.
- Jánosi Ibolya: Az Olt melletti területek növényvilágának általános jellemzése, a forrásvidéktől Málnásfürdőig. In: *Az Olt*. Cstte. Csíkszereda, 2002.
- Jánosi Kincső: Alcsík történeti ökológiai szempontú bemutatása az elmúlt két évszázadban, különös tekintettel a nedves élőhelyekre. In: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. Csíkszereda, 2004.
- Kristó András: A Csíki-medencék vidékének földtani és geomorfológiai viszonyai. In: *Az Olt*. Cstte. Csíkszereda, 2002.
- Kristó András: *Beszélő Tájak*. Agora. Székelyudvarhely, 2007.
- Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... II. kötet. Pest, 1869.
- Pálfi Pál: A Csíki-medence növény- és állatvilágának általános jellemzése. Az élővilágot károsító tényezők. In: *Csíki Zöld Füzetek*. Cstte. Csíkszereda, 1994.
- Pop Emil: *Mlaștinile de turbă din Republica Populară Română*. Editura Academiei RPR. (București), 1960.
- Tőke István: A Csomád-Büdös hegycsoport erdő- és vadgazdálkodása. In: *Csíki Zöld Füzetek*. Cstte. Csíkszereda, 1995.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó. Budapest-Csíkszereda, 1998.
- Vámszer Géza: *Csik vármegye településtörténete*. Pallas-Akadémia. Csíkszereda, 2007.
- Vitos Mózes. *Csikmegyei füzetek. Adatok Csikvármegye leírásához és történetéhez*. Csíkszereda, 1894.

Botár István

Csík a X–XIV. században

Bevezető

A Csíki-medence középkoráról mindeddig nem készült régészeti-történeti összefoglalás. Ennek elsődleges oka nem a mindenkori történészek léhasága, hanem az ilyen összefoglalásokhoz nélkülözhetetlen források és alap kutatások hiánya volt. Hiteles történelmet úgy illik írni, ha a szerző mondatai mögött oklevelek, történeti feldolgozások, többé-kevésbé kidolgozott részletkérdések, ásatási eredmények, történeti-helynévtani összefoglalók, esetleg komoly természettudományos kutatásokra alapozott történeti-ökológiai rekonstrukciók állnak. Csík esetében azonban ezekre nem, vagy csak nagyon korlátozottan építhetünk. Vannak olyan hiányok, amelyeket soha nem leszünk képesek pótolni. Ilyenek a csupán 1324-gyel induló írott adatok. Minden, ami a XIV. századot megelőzően vidékünkön zajlott, a hagyományos történetírás kompetenciáján kívül esik. Ahogyan Endes Miklós (amúgy egy téves, 1285-ös adat alapján) fogalmazott, minden, ami ez előtt történt prehisztorikum – őskor... A források azonban az 1324-es adatot követően sem kényeztetnek el. A sokat idézett 1332–1337-es pápai tizedjegyzéket leszámítva, nincsenek további XIV. századi írott adataink, a XV. századból is meglehetősen kevés ismert, és majd a XVI. századtól ismertek kissé nagyobb számban az oklevelek.

Csík a középkori Magyar Királyság keleti határvidékén feküdt, távol a fontosabb kereskedelmi és hadi utaktól; nyersanyagforrásait, legalábbis a XVI. századot megelőzően, nem hasznosították nagyobb léptékben, lakossága még az újkorban is szinte teljesen önellátó volt, így a külvilággal való kapcsolatait nem világítják meg írott adatok. A székely társadalom jellege, zárt berendezkedése, a szóbeliség még a másutt hagyományos oklevéltermelést (örökség, perek, adásvételek, stb.) is csupán a XVI. századtól tette jelentősebb mértékben lehetővé.

Területén nem alakultak városok, kereskedelmi vagy hadi központok, így az Olt forrásvidékének lakói nem villantak meg olyan mértékben a történelem során, hogy ez a korabeli írástudók figyelmét, az általános leírásokon túl, felkeltette volna. Szintén ennek „köszönhető” a helyi írástudó, a potenciális história-alkotó, továbbörökítő réteg kései, a középkort jóval meghaladó kialakulása is, ami miatt számos helyi hagyomány tűnhetett el nyomtalanul.

A jelenkori történelem alakulása sem kedvezett a középkoros történelmi kutatások fellendülésének. Csík Románia közepén is peremvidék maradt, ahová csak ritkán vetődött el egy-egy összegző igényű nagyobb kutató. Az Entz Géza és Bóna István által jegyzett, középkori egyházi építészeti, illetve a településtör-

téneti folyamatokat rekonstruáló összefoglalások nagy érdeme, hogy integrálta a magyar művészettörténeti és régészeti-történeti köztudatba a korábban terra incognitaként elkönyvelt, elfelejtett Csíki-medencét, noha ez a kép természetesen óhatatlanul hiányos maradt.

Írott adatok hiányában megnő a többi történeti forrás szerepe. A fentiek fényében talán nem elfogultság annak hangsúlyozása, hogy milyen fontos szerepe van, lenne a régészetnek Csík középkori történetének kutatásában. Ma gyakorlatilag a régészeti ásatások képezhetik a legfontosabb, ha nem az egyetlen forrását az írott adatokat nélkülöző X–XIV. század történetének felderítésében. Az így rekonstruált történeti kép nyilvánvaló módon hiányos lesz, hiszen a régészet eseménytörténeti rekonstrukcióra alkalmatlan. Azaz valószínűleg soha nem lesz mód arra, hogy például egy falu, vagy vár alapításának, építésének a pontos körülményeit kiderítsük. A „ki”, „miért” kérdésre a régészet semmilyen, vagy csak feltételes módban megfogalmazott, közvetett válaszokat adhat. A „mikor”, „hogyan”, „mit” problémáinak megoldásához azonban egyedüli módszer a régészeti kutatás lehet. Ehhez sok-sok ásatásra és így sok-sok hiteles régészeti adatra lenne szükség, ám sajnos, ennek is híjával vagyunk. A középkoros régészeti kutatások ugyanis csak nagyon megkésve indultak és a mai napig mostohagyermekai a helytörténetnek.

Csíkban viszonylag későn, csupán a múlt század közepén alakult múzeum, de középkoros régész egészen a legutóbbi évekig nem dolgozott itt. A kommunizmus évtizedei alatt a magyar vonatkozású középkor tiltott, jó esetben megtűrt diszciplína volt, amit helyben dolgozó történészek és régészek hiányában külső kutatók tanulmányoztak. János Pál és munkatársai nagy érdeme, hogy az ideológiai korlátok ellenére, a vaskori-dák kutatások ürügyén a középkori lelőhelyek adatait, leleteit is gyűjtötték terepbejárásaik során. Ekkor, 1954-ben ásták ki bukaresti régészek a csíkszentkirályi vaskori telep régészeti kutatásának „melléktermékeként” az első, és máig az utolsó (!) Árpád-kori veremházat. Hasonló konstrukcióban, a rákosi Pogányváron található vaskori vár „kapcsolt árujaként” tárták fel Székely Zoltán segítségével az őskori falakra épített középkori falakat is. Így ma viszonylag nagy mennyiségű középkori lelet van a múzeum raktáraiban, de gyakorlatilag nincs ezekhez kapcsolódó dokumentáció, így feldolgozásuk sok körültekintést igényel.

Ami a kommunizmus idején ideológiai és nemzetpolitikai torzulások miatt maradt el, annak érdemi kibontakozását az 1989-es fordulatot követően az anyagiak hiánya akadályozta. A kutatások inkább külső pályázatok nyomán történtek, vagy megrendelésre folytatott leletmentések. A leletmentő, illetve megelőző feltárások során rendszeresen előkerültek itt-ott középkori objektumok, amelyek egy része fontos adatokat szolgáltatott ugyan, de célzott kutatások hiányában inkább még több kérdést vetett fel. Két példát említve: a Csíkszeredában feltárt középkori lakóházakról (Kőrösi Csoma Sándor utca, illetve a Mikó-vár előtti egykori parkban) ma még azt sem tudjuk, hogy a középkori Szereda, vagy Zsögöd, netán a csak később említett Martonfalva részei-e? Állandó, nagyobb település, avagy elkülönülő házak nyoma? Ezek Csíkszereda alapítását, kezdeteit jelzik, avagy már egy későbbi lakottság nyomai? A külső kérésre

végzett, előre, célzottan megszabott felületű ásatások korlátozott lehetőségeit jól illusztrálja a Mikó-vár előtt előkerült XV. századi lakóházak sorsa, ezeknek felbukkant részleteit a teljes feltárás befejezése előtt visszatemette a markoló. A leletmentő, illetve a megelőző feltárások véletlenszerűen szolgáltathatnak ugyan a székelység középkorát megvilágító adattöredékeket, de ezek alapján, tervszerű kutatások nélkül még évtizedek múlva is csak közhelyeket lesz kénytelen ismételtetni a helytörténeti kutatás.

2002-től kezdődően több középkori templomban folyt kisebb-nagyobb ásás, amelyek során majd minden esetben sikerült igazolni a gótikus átépítések-nél korábbi, Árpád-kori periódusok létét.

A fentiek után aligha meglepő az a kijelentés, hogy a kutatás jelenlegi állása szerint a Csíki-medence X–XVI. századi történetéről csak vázlatos és több esetben csak feltételes módban megfogalmazott rekonstrukció adható. Különösen igaz ez a X–XIV. század időszakára. Nem volt véletlen tehát a témával foglalkozó kutatók eddigi hallgatása, hiszen a kevés hiteles adat miatt nagy a tévedés lehetősége.

Ugyanakkor a történelem terepasztalától való óvatoskodó távolmaradás azt vonja maga után, hogy a téma és a korszak önjelölt dilettánsok játszóterévé válik, akik a jó szándék ellenére sok alaptalan gondolatot, hamis nézetet hintenek el, és népszerűsítenek, sok kárt okozva délibábos elképzeléseikkel a gyanútlan olvasóban. Azzal is számolnunk kell, hogy a magyar vonatkozású középkoros régészeti kutatások jelenlegi támogatottságát ismerve úgy tűnik, hogy ez a helyzet sajnos nem fog hamarosan lényegesen változni, így ezekkel a feltételekkel számolva a közeljövőben sem várható jelentős előrelépés. Éppen ezért, noha a téma monografikus feldolgozásának és bemutatásának a pillanata még nem érett meg, a ma rendelkezésre álló szórványos adatok alapján próbálom összefoglalni mindazt, amit az adott kérdésről gondolunk. Bízom benne, hogy e figyelemfelkeltőnek szánt írás nyomán talán végre megindulhatnak a tervezett feltárások, és a nem túl távoli jövőben eljuthatunk oda, hogy egy majdani szintézisben azt is bemutassuk, amit biztosan tudunk. Az egy-két szerencsés leletre épített historizálás ugyanis könnyen téves útra vezethet. Tudatosítanunk kell tehát az olvasóban, hogy az alább vázolt történeti kép sok feltételezést tartalmaz, amelyeket a majdani kutatások, adatok sok ponton finomíthatnak vagy cáfolhatnak.

Lássuk tehát azokat a kérdéseket, amelyek a legtöbb érdeklődésre tarthatnak számot. Mikor telepedett le a keleti medencébe a magyarság, kik laktak itt korábban, mikortól vannak itt a székelyek, kik és mikor építették a templomokat, várakat, hogyan alakult ki a településhálózat?

Előzmények és a népvándorlás kora

Ami a magyarság letelepedését megelőző időszak történetét és lakottságot illeti, ma még kevés régészeti fogódzónk van. Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy a korábban népes dák lakosság a Krisztus utáni II–III. században szinte teljesen eltűnik. Ebben komoly szerepe lehetett a Római Birodalom közvetlen szomszédságának. A Tusnádi-szoroson alóli rész ugyanis már Dácia provinciához tartozott, akárcsak a Hargita túlsó, nyugati oldala, ahol a homoródfürdői őrtornyok rajzolják ki a birodalom keleti határát. Az oltzemi castrum és a homoródfürdői objektumok azt jelzik, hogy a birodalom igyekezett biztosítani határvidékét. A Csíkban szórványosan előkerülő római leletek ugyan egyértelműen mutatják, hogy a terület lakott volt, és (gazdasági) kapcsolatban állt a birodalommal, de a csíki dák várak felhagyása azt is jelzi, hogy a rómaiak nem túrték, hogy a limes közelében katonai központok, helyi hatalmi centrumok működjenek. A várak felhagyása arra utal, hogy a római hódítás előtt komoly hadászati-törzsi (?) központként működő Csíki-medencét vélhetően több hadjárat során pacifikálták.

A római hódítást és a birodalmi szomszédságot túlélő lakosságot nagy valószínűséggel a – rómaiakat is távozásra kényszerítő – germán invázió sarkallhatta elköltözésre. Csíkban ma szép számmal ismerünk az úgynevezett Maroszentanna-Csernyahov kultúrába sorolható, gót lelőhelyeket, leleteket. A szórványosan ismert telepnyomok mellől (házak, gödrök) azonban egyelőre nem kerültek elő temetkezések, pedig e korai germán betelepülés pontos értékelését, keltezését egy-két temető feltárása nagyban elősegítené. A gotoknak azonban nem sikerült gyökeret verniük, noha – a jelek szerint – erdélyi letelepedésüket véglegesnek gondolták. Alig egy évszázad múltán egy ismeretlen keleti nép támadása olyan pánikot idézett elő, aminek hatására az egész nép felkerekedett és szállásait, temetőit hátrahagyva elköltözött.

Feltehetően ezzel a költözéssel hozható összefüggésbe egy csíkszentimrei megfigyelés is. Itt, a vízvezeték régészeti felügyelete során, a Henter-kúria előtti utcában, a vezeték árkában egy IV. századi gót sütökemence töredékét tártuk fel. Az edénytöredékekből kialakított sütőfelületen egy ép kézimalom feküdt, ami talán azért került erre a szokatlan helyre, mert egykori gazdája abban bízva rejtette ide el, hogy majd egyszer érte jöhet. A történelem azonban nemcsak a tulajdonost, hanem egész népét elsodorta, a gótok végleg elköltöztek Erdélyből...

Ennek két további beszédes példáját ismerjük, Csík közvetlen szomszédságából. Tekerőpatakon egy 375-ben vert pénzzel záródó gót kincslet került elő, ami évre pontosan jelzi a hun támadás idejét. Elrejtői szintén nem tértek vissza. Udvarhely mellett 2008-ban egy gót falu 19 házból álló részletét tárták fel, benne edényégető kemencék, kohók, szövőház nyomaival. A településnek nem ellenséges támadás, vagy tűzvész vetett végett. Az itt lakók nem várták be az ellenséget, hanem a támadás hírére módszeresen kiürítették házaikat és elköltöztek. A pánik kiváltói tehát a hunok voltak, a hírhozók pedig vagy a mi

gótjainknak a mai Moldva területén is lakó társai, vagy keleti testvéreik, a szintén germán osztrogótok voltak, akik saját bőrükön tapasztalták meg a Fekete-tenger északi térségében a hunok nyilait.

A hunokról ugyan nem tudjuk, hogy beköltöztek volna Erdélybe, és különösen nem tudunk arról, hogy a mai Székelyföldön letelepedtek volna. Legközelebbi szállásaik a mai Moldva és Havasalföld alföldi területéről ismertek, ahonnan több hozzájuk kapcsolható lelet is előkerült. Ennek ellenére ők, vagy hódoltatott segédnépeik Erdélyben is „kalandoztak”, és ezt olyan sikeresen végezték, hogy a megrémült gótok, a rómaiak nem túl szívélyes fogadtatása ellenére, a birodalomba menekültek.

A IV. század végétől a X–XI. századig terjedő időszak Csík történetének egyik leghomályosabb, és éppen ezért egyik legizgalmasabb kérdése. A szomszédos területek régészeti leletei alapján gyanítható ugyan, hogy nem maradt teljesen lakatlan, de egyelőre hitelesen megfigyelt-feltárt telepnyomok sem gepida, sem avar, sem bolgár lakossághoz nem köthetők. Helynevek és néhány szórványlelet alapján szláv alaplakosságot szoktak feltételezni, ám e szláv időszakhoz (VI–X. század), a szórványos régészeti leleteket leszámítva, ma még nem tudunk régészeti objektumokat, temetőket mellérendelni. Ezek fényében az egyesek szerint Csíkban megvalósult hun-avar-székely kontinuitásnak, a Csigle mezeje – Csík azonosításnak, és egyéb romantikus elképzeléseknek sincs alapja.

A honfoglalás és Árpád-kor

A honfoglalás iránya, a magyarság erdélyi betelepülésének ideje és jellege ma még vita tárgyát képezi. A kérdés lényege, hogy Csík, Székelyföld a honfoglalók eredeti útvonalába esett-e, és így egyike az általuk legkorábban megismert, megszállt (!?) kárpát-medencei területeknek, vagy ide csak utólag, nyugatról „visszaköltözve” érkezett a magyarság?

A Csíki-medence, illetve az idevezető Békási-, Gyimesi-, Úz-völgyi átjárók a keletről (is) történő honfoglalás természetes útvonalának tűnnek és több, ezt illusztráló térképen így is szerepelnek. A terepbejárások és ásatások során ugyanakkor előkerültek olyan edénytöredékek, amelyek formai jegyeik alapján akár X–XI. századiak is lehetnek. Az erdélyi középkori edénművesség feldolgozottságának, a kerámia tipológiai bizonytalanságának ismeretében azonban ma még elszórt lenne bármelyik leletegyüttest kizárólag a honfoglalók első generációjához kötni. A szakirodalom több helyen említi a honfoglalás korinak tartott zsögödi kengyelt és csikóablát. Tipológiaiilag ezek valóban lehetnének X. századiak, de hangsúlyoznunk kell, hogy nem ásatásból származnak, hanem adományként kerültek a gyűjteménybe, így lelőköörülményeik is bizonytalanok. Koruk ugyanakkor nagy valószínűséggel nem szűkíthető a X. századra, annál is inkább, mert a lelőhelyről későbbi, XI–XII. századra keltezhető leletek is ismeretesek.

Csikszentkirály határából került elő egy úgynevezett bordás nyakú edény, amelyet sokáig a honfoglalókhöz kapcsolható edénytípusnak tartott a kutatás. A szentkirályi edénnyel együtt azonban későbbinek tűnő, XI–XIII. századi cserepeket is begyűjtöttek. A közelmúltban végzett magyarországi feltárások során több kora Árpád-kori lelőhelyről is kerültek elő hasonló bordás nyakú edények töredékei. A mi példányunk legjobb párhuzama a dobokai földvából került elő, ami szintén az államalapítás utáni időszakra tehető, akárcsak az eddig ismert legkeletibb, malomfalvi bordás nyakú edénytöredékek.

Ahhoz, hogy e kérdésben a honfoglalók javára határozottan állást foglalhassunk, egyértelmű és hiteles leletekre lenne szükség. Sajnos éppen ez utóbbiaknak vagyunk híján egyelőre. Így nem csak Csíkból, de Székelyföldről sem ismerünk „klasszikus”, hiteles honfoglalás kori temetőt, sírokat. Mindaddig, amíg ilyenek nem kerülnek elő, ki kell jelentenünk, hogy nincs olyan adatunk, ami alapján bizonyítani tudnánk, hogy a honfoglalók már a X. században megszállták volna a Csíki-medencét.

Ami bizonyosnak tűnik, hogy az államalapítást követő időszakban Csíkban is igazolható a magyarság megtelepedése. Írott forrásokban Csík csupán a XIV. században tűnik fel, így a terület Árpád-kori történetét csupán a régészeti leletek és a helynevek alapján kísérelhetjük meg rekonstruálni.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján azt mondhatjuk, hogy az Árpád-kor elejétől igazolható egy katonáskodó réteg jelenléte (kengyelek, zabla, sarkantyú), ami minden bizonnyal szorosan összefügg a keleti határ védelmével. E korai határvédelem azonban nem csupán hadtörténeti kérdés, a leletek ugyanis a korabeli megtelepedést, a legkorábbi faluhálózat kialakulását is jelzik. A határőrök nem önmagukban léteztek a szorosok között, hanem olyan településeken éltek, ahol a katonák, milesek a határvédelmi szolgálat mellett gazdálkodtak is, vagy volt olyan réteg, amely előteremtette a szükséges feltételeket.

Ezt frappánsan igazolja egy Csikszentkirály határából előkerült leletegyüttes. 2003-ban a gázvezeték elhelyezését megelőző feltárások során a Keleti Kárpátok Múzeumának régészei egy kemencét is találtak. Ebben Árpád-kori, XI–XII. századi edénytöredékek és szenesedett gabonamaradványok mellett lóvakarót, egy ép ollót és egy szintén ép ekepapucsot találtak. Azon a lelőhelyen, vagy annak a közvetlen közelében, ahonnan a korábban említett bordás nyakú edény is előkerült. Ennyi és ilyen jó állapotú fémleletet nagy ásatásokon is ritkán találni. Az a tény, hogy ezek a tárgyak együtt és ilyen lelőkörmények között kerültek elő, arra utal, hogy ez esetben is egy elrejtett „kincslelettel”, depóval van dolgunk. Itt most ezzel kapcsolatban két tanulságot

*Árpád-kori ekepapucs
Csikszentkirályról*

szükséges kiemelnünk. Egyrészt a gabona és az ekepapucs egyértelműen jelzi, hogy az itt lakó XI–XII. századi népesség földműveléssel is foglalkozott. Másrészt az elrejtés arra utal, hogy a települést hirtelen támadás érte, amit megelőzően a lakosoknak nem volt lehetősége javaikkal elmenekülni. Ugyanakkor ez a támadás a jelek szerint sikeres volt, mert nem maradt olyan túlélő, aki az elrejtett, és akkoriban drágának számító vaseszközökért visszajött volna. Ma még távol állunk attól, hogy e keleti támadások hatásait valósan megbecsülhessük, de úgy tűnik, hogy nem okoztak visszafordíthatatlan törést a lakosság folytonosságában. XI–XII. századi leletek, elsősorban edénytöredékek ugyanis szép számmal ismeretesek több csíki falu területéről.

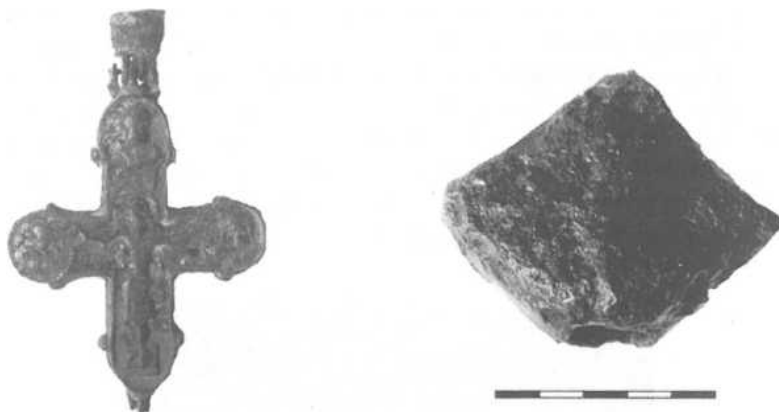

Cserépbogrács Csíkszentkirályról

Csíkszentkirályról két további lelőhelyet említhetünk még. A mai „borvíztöltőde” (Homokbánya, Téglagyár) területén 1953–1954-ben folytak feltárások. Az őskori leletek mellett az egyik szelvényben két Árpád-kori veremház maradványait tárták fel, amelyek gödrében sok-sok edénytöredék is előkerült, egyebek között úgynevezett cserépbogrács is. A házak túl közel vannak egymáshoz (4–5 méterre), hogy egyidejűek lehetnének, és alaprajzuk is eltérő. Valószínűnek tűnik, hogy hosszabb ideig lakták a területet, ahol egy-egy ház felhagyását követően a közelben építették fel az új házakat. Az egyik ház gödréből, az ásást követően, utólag egy 1185–1195 között vert bizánci érem töredéke is előkerült, ami a kerámiával együtt a település lakottságát a XII–XIII. századra keltezi.

Az Olt túlsópartján elterülő egykori Poklondfalvától északra található úgynevezett Karimósarkáról (Sütőkert, Szilvaskert) több ízben kerültek elő Árpád-kori leletek. Ezek közül külön említést érdemel az a leletegyüttes, amit a beomlott út martjából gyűjtöttek össze. Az edénytöredékek között cserépbogrács, rövid nyakú fazekak és rádlis díszű palack darabjai voltak összeállíthatók. A kerámia mellett egy kard keresztvasa is előkerült. Ez így együtt megint csak arra utal,

hogy az Árpád-kori lakosság életében mennyire meghatározó volt a katonáskodás, a határvédelem.

XII–XIII. századi ereklyetartó mellkereszt és kardmarkolat gombja Kotormányból

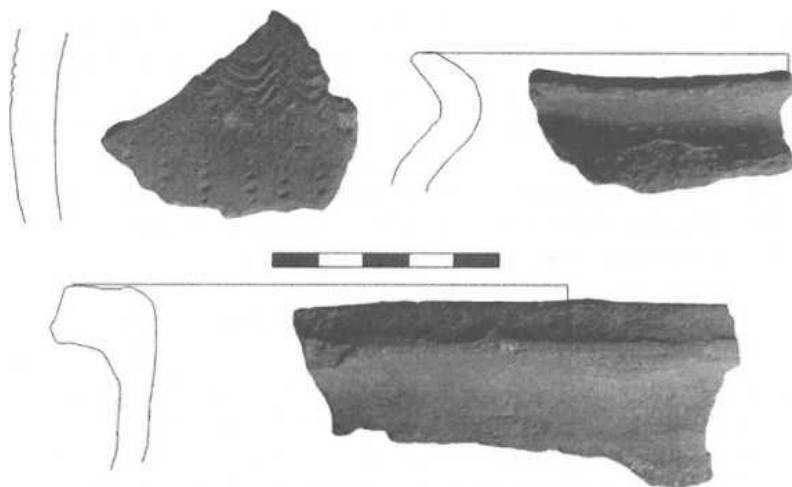
Zsögödben a mai falu belterületén kívül, az egykori homokbányából szintén több Árpád-kori edénytöredékkel együtt került elő egy tüskés sarkantyú, amelyeknek a korát szintén a XI–XII. századra tehetjük. Ból egy Árpád-kori kerámiát is tartalmazó gödörből egy kard úgynevezett csónak alakú markolatgombját bontottuk ki. Ugyanezen a lelőhelyen néhány éve, szántás közben, egy Kijevben készült XII–XIII. századi ereklyetartó mellkeresztre bukkantak.

Ennél a pontnál azonban kénytelenek vagyunk egy kis módszertani kitérőt tenni. Az utóbbi időben ugyanis kételyek merültek fel az eddig alkalmazott Árpád-kori kerámiatipológia használhatóságát illetően. A régészeti kutatások kiemelkedően fontos leletei és keltezési eszközei az edénytöredékek, cserepek. Ezek formája, készítési technikája, díszítése az adott kor technikai színvonalának, divatjának megfelelően változik, és ezek az „egyedi”, adott korszakra jellemző tulajdonságok nyújtanak támpontot a cserepeket szolgáltató lelőhely időrendi meghatározásakor. Ezeket a formai osztályozásokat nevezzük tipológiának. Szerencsés esetben a cserepek mellől korabeli, uralkodóhoz köthető és így évre keltezett érem is kerül elő, de a legtöbb esetben nem adatik meg az ilyen segítség. Így a régész számára nem marad más lehetőség, mint hogy olyan, máshonnan származó edénytöredékeket keressen, amelyek formailag hasonlítanak az általa találtakra, és amelyek keltezését további leletek, optimális esetben pénz hitelesíti. Székelyföldön azonban erre nincs példa, ami elsősorban nem csak a korabeli szerényebb pénzforgalomra vezethető vissza, hanem a már sokat említett elmaradott kutatási helyzetre. Így mindeddig távolabbi párhuzamokat voltunk kénytelenek használni, mint például a kolozsmonostori ásatás pénzzel keltezett házaiból előkerült edénytöredékei alapján kialakított tipológiát. Újabban azonban két olyan fémlelet is előkerült itt Csíkban, amelyek eddig használt tipológiánkat megkérdőjelezte.

A fent említett csíkszentkirályi keresztvas és kotormányi markolatgomb keltezése ugyanis nincs összhangban a velük együtt előkerült edénytöredékekkel. Hagyományos kerámiatipológiánk alapján ugyanis a régészeti objektumok az Árpád-kor közepére keltezhetők, ám a markolatgomb erdélyi párhuzamai XIII. századiak, míg a keresztvas társai csupán XIV. századi kardokról ismertek.

Hasonló helyzettel találkozunk a szintén említett csíkszentkirályi ház kapcsán (1. ház), melyet ásatója az itt előkerült sarkantyú alapján valószínűleg joggal keltezett a XIV. századra, míg a kerámia alapján utóbb többen XII–XIII. századi objektumnak tartják. Magyarán a kerámiaanyag egy része a fém kísérőleletek fényében fiatalabb, mint ahogy a párhuzamok alapján kelteznénk. Ez természetesen nem vonhatja maga után a teljes leletanyag újraeltezését. Egyrészt, ma még nagyon kevés hiteles adat áll a rendelkezésünkre, így elsietett lenne elvetni a korábbi történet-régészeti megállapításokat. Másrészt, a magunk részéről, a fémleletek időrendjét sem tartjuk sziklaszilárdnak. Az erdélyi kardokat feldolgozó monográfia csupán két hasonló markolatgombot ismer, mindkettő szórványlelet. Egy harmadik példány egy moldvai ásatásról ismert, ahonnan nem csak IV. Béla (1235–1270) érme került elő, miként a feldolgozás ismerteti, hanem III. Béláé (1172–1196) is... Továbbá, ha egyes leletegyüttesek kerámiaanyaga valóban archaizál is, ezt nem vonatkoztathatjuk a teljes leletanyagra és az esetleg archaizáló lelethorizontnak bizonyára van olyan csíki, székelyföldi előzménye, amely valóban párhuzamba állítható külső, keltezett leletegyüttesekkel.

Ennek a látszólag régészeti belügynek fontos történeti következményei lehetnek. Nem mindegy ugyanis, hogy egy lelőhely XI–XIII. századi-e, és így nagy valószínűséggel a székelyeket megelőző lakosság nyoma, vagy a XIII–XIV. századra keltezhető, amikor már számolnunk kell székelyekkel ebben a keleti medencében is.

XI–XII. századi cserepek Kászonúfaluból

Lássuk, milyen következtetések levonását teszik lehetővé ezek az új felfedezések. A leletek arról vallanak, hogy a XI–XII. századtól már lakottnak tekinthető a Csíki-medence. Korabeli leleteket több falu határából ismerünk (Csíkdánfalva, Csíkrákos, Csíksomlyó, Csíkszentgyörgy, Csíkszentlélek, Csíkszentimre, Csíkszenttamás, Csíkzsögöd, Kászonújfalú, Kotormány, Vacsárcsi). A korai lelőhelyek elhelyezkedése egyértelműen mutatja, hogy már az első középkori települések is a medence belsejében, az Olt árterének alsó teraszain, illetve a patakok mentén jöttek létre. Ennek fényében a helytörténeti irodalomban kitörölhetetlennek tűnő hagyomány, mely szerint a falvak fokozatosan húzódtak volna le, több szakaszban a hegyekről mai helyükre, nem több romantikus képzelődésnél. Ezzel egyezően nincs egyetlen Árpád-kori településnyomunk sem a feltételezett első, hegyi faluhelyekről. A költözés vélt bizonyítékaként felsorolt mezsgyék későbbi középkori-újkorai teraszos művelés, nem pedig falvak nyomai.

Kérdés azonban, hogy ezek a medence belsejében található korai telepnyomok a mai falvak előzményeinek tekinthetők-e. Az ismert lelőhelyek jelentős része ugyanis nem a mai falvak belterületén, hanem a települések szélein vagy a külterületen (de nem a hegyekben!) található. Ma még korai lenne ebben a kérdésben állást foglalni, de úgy tűnik, hogy a mai településhálózat, falurendszer nem közvetlen, szerves folytatása a székelyeket megelőző Árpád-kori lakosság településszerkezetének.

Ebben az időszakban azonban a székelyeket még nem mai hazájukban, hanem Erdélyen kívül, a Kárpát-medence túlsó felén említik, többször kiemelve könnyűlovas harcmodorukat: 1116-ban a morvamezei (Orsova menti), 1146-ban a lajtai csatában harcoltak, majd a XIII. században Pozsony, Baranya, Ugocsa és Bihar megyében említenek székely településeket. E korai lelőhelyek lakói Csíkban tehát aligha lehettek székelyek.

A viszonylag csekély számú fém leletanyagban nagy arányban vannak jelen a lótarásra (lővakaró), lovas harcmodorra (kengyel, zabla, sarkantyú) utaló leletek. Ezek a katonák azonban karddal (keresztvas, markolatgomb) és nem szablyával küzdöttek. Tehát nagy valószínűséggel nem könnyűlovas, íjász népességhez köthetők, hanem ahhoz a társadalmi réteghez, amelyet a forrásokkal jobban megvilágított területeken servienseknek, mileseknek, várjobbágyoknak neveznek. Ez a népesség nem elzárt területen élt, részt vett a kereskedelmi körforgásban, hiszen eljutottak ide a mindennapi élethez szükséges vasáru mellett a bizánci pénzek és kijevei kereszték is. Ez utóbbi azt is jelzi, hogy ez a lakosság már ekkor keresztény volt.

A vélhetően királyi akaratra idetelepített határvédő lakosságról nem szól egyetlen forrás sem, ennek ellenére etnikumuk a régészeti leletek alapján nagy valószínűséggel meghatározható. A cserépbogrács és a bordás nyakú edény a magyarság beköltözését követően terjedt el széles körben a Kárpát-medencében. Az a tény, hogy Csíkban több Árpád-kori lelőhelyről előkerülnek bográcstörödékek (Csíkrákos, Csíkszentkirály, Kászonújfalú), egyértelműen jelzi, hogy a népesség jelentős részét magyarok alkották.

A korábbi szláv településeken az élet feltehetően nem szakadt meg, lakói fokozatosan olvadtak be a betelepülőkbe, de helyneveik egy részét átörökítették.

ték. Erre utalnak a nyelvészek szerint a Kászon, Delne, Szécsény, Borzsova, és esetleg a Taploca, illetve más további szláv eredetű helynevek. Talán e szláv lakosság régészeti nyomaként értékelhetők néhány Árpád-kori lelőhelyről előkerült sütőharang töredékek.

Szakmai körökben általános vélemény, hogy csínján kell bánni a régészeti leletek etnikumjelző szerepével (a cseréptöredék, vaseszköz stb. nem beszél). Van azonban olyan forráscsoportunk, amely megerősítheti a fenti állításokat: a helynevek. Csík helynévanyaga túlnyomórészt magyar eredetű. Ezek közül ebben a kérdésben mellőznünk kell a templom védőszentjéből alakult (pl. Szentmárton és társai) és a -falva utótaggal képzett helyneveket (Pálfalva), amelyek kései típusúak. Van azonban egy olyan réteg, amely a teljes névállomány felét teszi ki, és amely korábbi állapotok tanúja. E vonatkozásban a nagyobb patakok és hegyek, illetve a települések neve igazít el. A terület legkorábban lejegyzett helynevei: Csík, Rákos, Somlyó, Tarkó alapvetően leíró jellegű hegy- és pataknevek. Csak későbbi összeírásokban jelennek meg először, de a Bedecs, Csicsó, Csobot, Kotormány stb. nyilvánvalóan archaikus helynevek. Ráadásul ezek olyan toponímiák, melyekben Árpád-kori személynéveket ismerhetünk fel, és maga a puszta alanyesetben álló személynévből képzett névadás is jellegzetesen magyar. A Csíki-medencét betelepítő Árpád-kori névadókat tehát akkor is magyarnak kellene tartanunk, ha erre amúgy a régészeti leletek nem utalnának.

Milyen történeti keretben kell elképzelnünk az Árpád-kori településhálózatot, határvédelmet? A régészeti leletek és a helynevek alapján tehát nagy valószínűséggel körvonalazható egy, a székelyeket megelőző, jelentős részben magyar nyelvű határőrökből, gazdálkodókból álló Árpád-kori népesség. Írott forrás nem szól róluk, így újra arra kényszerülünk, hogy közvetett adatokból kíséreljük meg rekonstruálni a korabeli viszonyokat.

1324-ben keletkezett az az oklevél, amely első ízben említi a *Chyk-i* székelyeket. A forrásból az derül ki, hogy a király egy magvaszakadt ember jószágát, egy bizonyos Lokkazun nevű birtokot kívánt Opor fia Sándor és atyafia, István fia Egyednek adományozni, de a beiktatást a csíki székelyek László hadnagy vezetésével több ízben megghiúsították. A XIII–XIV. század fordulóján tehát Csíkban még volt olyan magánbirtok, amely örökös híján a koronára szállhatott, és amelyet a király kedvelt embereinek adományozhatott! Aligha hihető, hogy az egyetlen kivételtől maradt volna fenn oklevél. Szó sincs még közös földbirtokról, székely jogrendszeréről, örökségről, amelyekről rendszeresen olvashatunk a székely történelem korai szakaszait tárgyaló művekben. Úgy tűnik, ekkoriban Csík több szempontból inkább hasonlított a vármegyei területekre, mint a későbbi, olvasmányainkból ismert „klasszikus” Székelyföldre, ami ezek szerint ekkor csak induló, vagy későbbi társadalmi, gazdasági és egyéb folyamatok eredménye.

Székely területek által közrezárt vármegyei szigetek, úgynevezett enklávék Csík közvetlen közelében is vannak. Ilyenek az Aporok (ekkor még Opor-ként írva) torjai, rekettyésvölgyi, szárazpataki örökletes birtokai, melyek nem Székelyföld részei, hanem Küküllő, illetve Belső-Fehér vármegyéhez tartozó, megyei területek. A Tusnádi-szoros előterében is volt egy magánbirtok a középkorban, mely két, azóta eltűnt faluból (Zsombor és Gerebencs) állt. Összegezve,

arra gyanakszunk, hogy a székelyek beköltözése előtt a Csíki-medence vármegyei terület volt.

Az egyházi hovatarozás alapján még néhány további megjegyzés fűzhető. Csík, amint ez a pápai tizedjegyzékekből egyértelműen kiderül, a XIV. század elején már a telegdi főesperesség része. Erről azt tartja a kutatás, hogy az immár frissen beköltözött székelyek számára létrehozott telegdi főesperesség megörökölte a korábbi, küküllői főesperesség területét, amelynek joghatósága Küküllő vármegye területére terjedt ki. A nyelvészek ugyanakkor a nyelvjárások összehasonlító vizsgálata alapján azt állítják, hogy Csíkba délről, azaz Háromszék felől költöztek be a székelyek. Amennyiben a Csíki-medencébe betelepülő székelyek egyházilag szervezetien, joghatóság nélküli területre költöztek volna, akkor azt várhatnánk, hogy egyházi szempontból a Kézdi- vagy a Fehérvári főesperesség sepsi kerületéhez tartozzanak. Mi lehet az eltérés oka? Az egyházi és politikai berendezkedés összevetése alapján általánosan elfogadott vélemény, hogy az egyházi berendezkedés merevebb, így sokkal inkább konzerválja az eredetileg vele egyező világi kereteket, mint a határait könnyebben változtató vármegye. Összegezve: a nyelvjárási adatokra épített települési irány, és az ettől eltérő egyházjogi berendezkedés együttesen arra utal, hogy a Csíki-medence a székelyek beköltözése előtt egyházi szempontból nem ismeretlen senkiföldje, hanem a Küküllői főesperesség, és így Küküllő vármegye joghatósága alá eső terület volt.

A középkori egyházépítészet kezdetei Csíkban

Ehhez természetesen azt is bizonyítanunk kellene, hogy az Árpád kor derekán itt lakó vármegyei népességnek voltak templomai. Forrásaink „természetesen” erre vonatkozóan sem nagyon vannak. A már említett 1332–1337 között összeállított pápai tizedjegyzék alapján azonban már jó ideje, és minden bizonnyal joggal feltételezték, hogy az ekkor összeírt templomok többsége már a XIII. században felépülhetett. Ezekből az épületekből azonban egy sem maradt meg érintetlenül, így nincsenek román stílusú templomaink. A gótika korában és a későbbi időszakok átépítései során a korábbi templomok oly mértékben változtak, hogy ma már csak egy-két kőfaragvány utal a XV. századot megelőző korszakokra. Ezeknek az olykor másodlagos elhelyezésben látható kapukereteknek, szenteltvíztartóknak a datálása egyéb adat híján meglehetősen bizonytalan volt, ki-ki vérmérséklete szerint keltezte őket a XI–XV. század közötti időszakra. Mérvadó vélemény szerint, mely bevallottan az általánosan elfogadott történeti képhez igazodott, e faragványok keletkezésének a legkorábbi időpontja a XIII. század lenne, és a székelyek által emelt első templomok maradványait láthatjuk bennük.

A csíki középkori templomok régészeti kutatása csupán 1999-ben indult (!), majd 2002-től kapott lendületet. A 2002-től 2008-ig terjedő időszakban öt templomban folytattunk kisebb-nagyobb ásatást és egy további helyszínen

végeztünk falkutatást. A kutatott templomok mindegyikénél sikerült igazolni korábbi építési periódus-periódusok létét. Itt most csak a templomok korai történetére vonatkozó adatokat ismertetjük röviden.

Csíkszentdomokoson egy rövid szondázás során a mai templom déli felén előkerültek a gótikus templom alapfalai. Korábbi periódus nyomai nem kerültek elő, így a csíkszentdomokosi templom kezdeteit csak a XIV. századtól tartjuk valószínűnek. Csíkszenttamáson a Csonkatoronynál folyó ásatás során első ízben azonosítottunk régészetileg Árpád-kori hajót és hozzátartozó félköríves szentélyt. A kutatás során előkerült a templom első, szintén félköríves szentségtartó fülkéje is. A száznál is több feltárt temetkezés egyike sem tartalmazott olyan leletet, ami alapján a korai templom építésének a kora megbecsülhető lett volna. Csíkmindszenten csupán két aprócska szelvény megnyitására volt lehetőségünk az északi hajófal mellett, illetve a cintermen kívül. A középkori hajó eredeti hosszúságának dokumentálása mellett fontos eredményünk, hogy a portikusz padlásterében kibontottunk egy félköríves Árpád-kori ablakot, amely az első ilyen román stílusú részlet Csíkban. Csíkmenaságon a mai gótikus szentélyben két korábbi periódus nyomait tártuk fel, ezek közül a korábbi egy egyenes záródású szentély volt.

*A csíkmindszenti román kori ablak részlete
a portikusz padlásterében*

A fenti kutatások során a templomok építéstörténetének főbb mozzanatait sikerült rekonstruálni, és több olyan eredmény is született, ami alapján a tizedjegyzékek templomaihoz konkrét alaprajzokat, faragványokat tudtunk kapcsolni. A keltezések azonban „csupán” az alaprajzokra támaszkodhatnak, így ezt a kérdést egyelőre nem tekintjük lezártnak.

Csíkszentkirályon kibontottunk egy elfalazott kora gótikus ablakot (ez az egyetlen látható XIV. századi mérműves ablak Csíkban), illetve az Árpád-kori hajófalán egy visszabontott ablak szárköveit tártuk fel. A levert omladékból válogattunk ki és mentettünk meg egy két részből álló alakos féldomborművet. Ez az első ismert, kőből faragott Árpád-kori épületplasztika környékünkön. A falkutatás alapján készített elméleti rekonstrukciónkat a templom belsejében végzett későbbi ásatás igazolta. Szintén ekkor került elő egy olyan temetkezés, melyre ráépítették a legkorábbi kőtemplom alapfalát. A kőtemplom előtt tehát egy fatemplommal, és hozzátartozó keresztény, vagy egy templomoknál korábbi pogány temetővel számolhatunk!

A szentkirályi korai leletek azért is jelentősek, mert közvetve ugyan, de koruk is meghatározható. Szent László 1192-es szentté avatásával a Szent Király helynevek születése valószínűleg lezárható, ekkortól ugyanis már két szent király volt a magyar egyháznak. Az általunk feltárt falazat és részletek tehát jó eséllyel korábbiak a XIII. századnál.

A keltezések szempontjából a legtöbb adatot a csíksomlyói Szent Péter és Pál plébániatemplom kutatása során gyűjthettük. Itt a mai templom belsejében a középkori templomnak négy (!) periódusát azonosítottuk, noha a feltárás korlátozott felülete miatt egyik periódus alaprajza sem ismert teljesen. A korai periódus keltezését az egyik váz mellett talált úgynevezett S-végű hajkarikák sejtetik. Ezek a hajkarikák az Árpád-kori Magyarország általános viseleti darabjai voltak, de ilyenek mindeddig nem kerültek elő Csíkban. Hasonló bordás végű karikákat Három- és Udvarhelyszéken XII. századi pénzekkel együtt találtak. Szintén erre az időszakra utal egy kerámiatöredék is, amelyet az alapfal habarcsában találtunk. Ez a fal azonban egy korábbi épület meszelt, festett, faragott köveinek a felhasználásával épült! Ezt az épületet a feltárt felületekben nem sikerült lokalizálni. Ettől függetlenül állíthatjuk, hogy a XII. században már állt kőtemplom a Somlyó alján. A fentiek fényében igazoltnak látjuk, hogy a XIII. század végénél korábban is voltak templomok Csíkban.

A pápai tizedjegyzék utolsó, csíki vonatkozású listáján 1334-ben a templomos településeket topográfiai sorrendben írták össze. A névsor az egyelőre pontosan nem azonosítható Gyergyóból indul, majd egy faluja nélkül összeírt pap után, Szenttamásra érkeztek a tizedszedők. Innen a sorrend: Tarkó, Rákos, Szentmihály, Szentmiklós, Delne, Mindszent, Szentgyörgy, Szentmárton, Kozmás, Szentsimon, Szentkirály, Somlyó és Szentlélek.

Ide két megjegyzés kívánkozik. Az egyik Gyergyóhoz kapcsolódik, melyet egyelőre nem lehet egyértelműen valamely gyergyói településhez kötni. Korabeli templomra utaló nyomokat az alfalvi és a szárhegyi templomokból ismerünk, míg a medence legfontosabb településének, a szentmiklósi templomnak mai ismereteink szerint nincs XIV. századra keltezhető részlete. Ez esetben a helynevek vizsgálata sem segít. Alfalu ugyanis valamihez képest alsó, értsd későbbi település, így a XIII. századi kapukeret ellenére sem biztos ebben a vonatkozásban az elsőbbsége. Szárhegyen ugyan előkerült egy köríves szentélyű, korai templom, így azt várhatnánk, hogy amennyiben ez az épület szerepel a tizedjegyzékben, akkor az archaikus Szárhegy névvel jelölték volna. A harma-

dik lehetőségként felmerülő (Gyergyó-)Szentmiklós viszont csak akkor követelhetné magának az első említés jogát, ha feltételezzük, hogy van Árpád-kori, vagy XIV. századi előzménye, ami nagyon is valószínű lehetőség, illetve ha feltesszük, hogy ebben az időben a település még ősi nevén, Gyergyóként volt ismert, melyet csak később szorított ki a templom védőszentje.

A második, immár csíki vonatkozású megjegyzés Tarkóhoz kötődik. Ennek a hovatarozása kapcsán két csíki falu, Szentdomokos és Karcfalva áll vitában. Előbbiek azzal érvelnek, hogy a falu közel esik a Tarkó hegyhez, utóbbiak azzal, hogy a Tarkó havas a Karcfalvát, Jenőfalvát, és Madarast is magába foglaló Nagyboldogasszony egyházközség birtoka volt. Apró szépséghibája a problémának, hogy egyik falu templomának sem ismerjük Árpád-kori periódusát. A tizedjegyzék alapján azonban megkísérrelhető a kérdés eldöntése. Az ismeretlen Gyergyó és Szenttamás között összeírt pap talán a szentdomosi templom plébánosa lehetett. A Nagyboldogasszonynak szentelt templom pedig valóban tar kövön, sziklán található, amit akkor is ide lokalizálhatnánk, ha az összeírásban nem pontosan itt, Szenttamás és Rákos között szerepelne.

A régészeti terepbejárások tanúsága szerint templomos falvak mellett azonban már a legkorábbi időktől számolhatunk filiális falvakkal, noha ezek írásos említése csupán a XVI. századtól ismert.

Plébániatemplommal nem rendelkező települések azonban nemcsak hogy léteztek a templomok építése idején, hanem nagy valószínűséggel részt is vettek a templomok emelésében. Feltevésünket a templomok elhelyezkedésére alapozzuk. Nagyon sok esetben ugyanis a templom nem a falu közepén helyezkedik el, hanem a szélén úgy, hogy a filiális településekhez minél közelebb essen. Ennek klasszikus csíki példája a Szent János templom, amely Delne és Csicsó közös egyháza lévén a két falu között, a mezőben épült fel. A helytörténeti irodalom ugyan makacsul egy eltűnt falut keres itt, ám ennek sem az okleveles anyagban, sem a templom körüli szántókban nincs nyoma. A feltételezett faluval (Tordafalva) kapcsolatba hozott helynevek (Vásár-kapu stb) viszont arra utalnak, hogy a középkorban valóban volt a templom közelében vásár, ami – tekintettel arra, hogy az országút még a XVIII. században is közvetlenül a templom mellett haladt el – nem meglepő. Az első katonai felmérésen hasonló, bár nem ennyire szemléletes elhelyezkedés példáját figyelhetjük meg a Göröcsfalván elhelyezkedő rákosi, a Karcfalva és Jenőfalva határán álló Nagyboldogasszony, a Verebes, Tusnád, Lázárfalva felé néző kozmási, illetve a Szentmárton és Csekefalva között elhelyezkedő templom esetében is.

Csík középkori várai

Egy rövid kitérő erejéig említenünk kell a csíki várak kérdését is. Előzetesen le kell szögeznünk, hogy ezek a forrásokban soha nem szereplő várak nem valamiféle határrendszer részei. A korábbi évtizedekben népszerű volt a fokozatosan keletre terjeszkedő magyar határ elmélete. Eszerint Erdély magyar

elfoglalását, illetve a lakott területek térnyerését különböző védvonalak jelölnek, melyekből értelemszerűen a nyugatiak lennének a legkorábbiak és a keletiek, esetünkben a csiki várak lennének a legkésőbbiek. A fent ismertetett XI–XII. századi régészeti leletek alapján nyilvánvaló, hogy ez az elmélet már csak tudománytörténeti szempontból érdekes, valós alapja nincs. Ráadásul a csiki várak nem forgalmas helyek mellett helyezkednek el, hanem nehezen megközelíthető hegycsúcsokon. A tusnádi, zsögödi és rákosi vár térképen ugyan valóban a Tusnádi-, Zsögödi- és Bogáti-szoros mellett van, terepen azonban ezek a várak igencsak messze, több kilométerre esnek a tényleges útvonalaktól. Ha a cél a szorosok ellenőrzése, védelme lett volna, akkor ezek a várak az utakhoz jóval közelebb eső Bogáton, vagy Kődön, illetve a Csere-tetőn vagy a Kisvártetőn helyezkednének el, nem több órányi távolságra a szorosoktól.

Kik, mikor és hogyan építették ezeket a várakat? Sajnos ez esetben is csak régészeti adatokra támaszkodhatunk, de a rákosi Pogányvárat leszámítva a többi erősséget nem, vagy már több évtizede egy-két kutatóórákkal kutatták, és az ásatási eredményekről is csak pár soros jelentés látott napvilágot. A várak szakszerű kutatása még továbbra is várat magára!

Egy további nézet szerint ezek a várak közösségi mentsvárak lennének, azaz veszély esetén ide húzódtak volna vissza a falvak lakói. Értékelésükkor fontos kiemelni, hogy ezek a várak a csiki néphagyományban alig hagytak nyomot. Nem kapcsolódik hozzájuk monda, babona, népmese. Ez azért lehet fontos, mert azt sejteti, hogy ezek a várak nem a székelységhez köthetők. A csikiak veszély esetén még az újkorban is az erdőre futást választották, így a menedékvár funkció sem tűnik bizonyosnak.

A várakból származó legkorábbi leletek, már ahonnan ismerünk egyáltalán ilyet, XII–XIV. századiak. A korábban vázolt történeti rekonstrukcióban vármegegyei területen élő, fegyveres lakossággal számoltunk, akik között egyeseknek magánbirtokaik voltak. Magától adódik a feltételezés, hogy e várak építetőiben és tulajdonosaiban, vagy irányítóiban azt a társadalmi réteget keressük, akik urai, birtokosai vagy megbízott vezetői voltak a területnek. Azaz azokkal értünk egyet, akik ezeket a várakat sokkal inkább birtokközpontoknak, királyi vagy magánváraknak tartották, semmint határvédő vagy közösségi mentsváraknak. Formailag ezek a várak, mai ismert alaprajzuk alapján nehezen illeszthetők a használt vártípológiába. Egyedüli kivételként megint csak a rákosi várat említhetem, ahol nem csupán kő kerítőfal, de egy (lakó-?)torony alapja is látható. Az is igaz azonban, hogy ezeket a várakat gyakorlatilag még nem kutatták alaposan, így a majdani ásatások sok meglepetést tartogatnak.

A székelyek betelepülése

A magyar középkori történelem egyik nagy kérdése a székelyek eredete. A fentiekből talán kitűnt, hogy Csík nem tartozott a székelyek legkorábbi szállás-területeihez, így a székely őstörténet kulcsa nem ezen a vidéken található.

Ugyanakkor a csíki helytörténetírásban megkerülhetetlen annak a megválaszolása, hogy honnan, mikor, miért történt a székelyek beköltözése és hogy ez mennyiben változtatta meg a korábbi viszonyokat. A honnan kérdésre adható talán a legmeggyőzőbb válasz. Fent már említettük, hogy a székelyek legkorábbi említései Erdélyen kívüli területekről ismertek. Erdélyben székelyeket 1210-ben említenek először, amikor egy erdélyi kontingens részeként Bulgáriában hadakoztak. Ekkoriban valószínűleg a mai Szászföldön, illetve Biharban laktak. Erre a költözés során magukkal hozott helynevek, a későbbi székely adminisztrációs egységek, a székek nevei utalnak. Orbaiszék a mai Szászorbóra, Kézdiszék Szászkézdre, Sepsiszék Szászsebesre, a telegdi főesperesség neve pedig a bihari Telegdre és környékükre valószínűsíti az eredeti erdélyi települési gócpontokat.

Ami a költözés konkrét forrásait illeti, ez esetben is kénytelenek vagyunk visszautalni arra, hogy amikor Csík az írott forrásokban megjelenik, a XIV. század első felében, már Székelyföld része, egyházi szempontból a telegdi főesperesség része. Azaz nincs említés arról, hogy pontosan mikor, hogyan és miért költöztek a székelyek ide belső-erdélyi lakóterületeikről. A későbbi Székelyföldre történő költözést csupán közvetett adatokból rekonstruálhatjuk. 1222-ben a lovagrend kiváltságai között említik, hogy a lovagok vámmentesen közlekedhetnek egyebek mellett a székelyek földjén is. Ekkor még jelentős részük Dél-Erdélyben élt, de a keletre költözés szándéka már ismert volt, vagy talán már meg is indult. Erre utal az erdélyi püspök egy évtizeddel korábban, 1213-ban kiadott oklevele, amelyben igényt tartott a Barcaságba költözni szándékozó székelyek dézsmájára. A sebesi székelyek átköltözése 1224-re már lezárult, ekkor a király ugyanis a sebesi székelyek földjét Szászföldhöz csatolta.

Mérvadó történészi vélekedés szerint csak 1247 után kerültek mai lakhelyükre az orbai székelyek. Ekkor kapták ugyanis a Feketeügnél elterülő 400 ekealj földet johannita lovagok, így a székely betelepülés csak a johanniták elköltözése után történhetett meg. A székelység azonban nem költözött át teljes mértékben a keleti határ mellé. A XIII. század végén még több esetben említik a Dél-Erdélyben maradt székelyeket különböző birtokügyek kapcsán.

A többi székely terület esetében még ennyi fogódzó sem áll rendelkezésre. Egy gyanúsnak tartott oklevél 1270–1272 között említi a telegdi székelyeket, ami, amennyiben az oklevél hiteles, arra utalhat, hogy a székelyek ekkorra a mai Udvarhelyszéket is megszállták. A közfelfogás szerint a XIII. század végére a keleti medencék tulajdonba vétele is megtörtént.

A történeti forrásokból kihámozható adatok alapján tehát a székelyek mai Székelyföldre történő betelepülése több évtizedes folyamat volt. A költözés aligha történhetett a királyi hatalom tudta és akarata ellenére, noha erre vonatkozó oklevél nem maradt fenn. A költözés kiváltó okai között két tényező tűnik valószínűnek. Egyik a keleti határ védelme, amelyet a könnyűlovas támadókkal szemben a szintén hasonló harcmódot alkalmazó székelység hatékonyabban oldhatott meg, mint a korábbi határőrök. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a XII. századtól kezdődően, a szászok beköltözésével olyan népességtöbblet, és nyilván ezzel járó feszültség alakulhatott ki, amelyet így

vagy úgy orvosolni kellett, a bizonyára gyéribben lakott keleti határvidékek pedig alkalmasnak tűntek arra, hogy ezt befogadják. Nem véletlen, hogy ekkorra tehető a Magyar Királyság keleti expanziója is, amire egyebek mellett királyi pénzekkel keltezett moldvai várhely utal.

Kérdés, hogy a székelyek beköltözésével a korábbi települési rendszer, birtokviszonyok hogyan alakulhattak. Adataink szórványosak ugyan, de kisejlik belőlük, hogy a székelyek az erőszaktól és a királyi hatalomtól sem riadtak vissza egy-egy terület megszerzése érdekében.

Ebből a szempontból nagyon beszédes az első, korábban már említett 1324-es csíki oklevél. Ekkor ugyanis a csíkiak a király többrendbeli intése ellenére is megakadályozták, hogy a ma azonosítatlan Lokkazun nevű birtokot a király szándéka, adománya ellenére Opor fiai birtokba vegyék. Ellenállásuk oly mértékben sikeres volt, a nevezett birtok olyannyira székely terület lett, hogy ma már helyét sem ismerjük. Gyanúnk szerint a XIII–XIV. században még több olyan magánbirtok lehetett, amelyek nyomtalanul beleolvadtak a székely falvak határába.

Joggal merülhet fel az igény: amennyiben a történeti források alapján nem rekonstruálható pontosan a székelyek betelepülése Csíkba, akkor ezt milyen adatokkal tudja megvilágítani a régészet? Mai ismereteink szerint azonban nincs önálló „székely régészeti kultúra”. Azaz nem tudunk arról, hogy a középkori székelységnek a korban általános anyagi műveltségtől eltérő hagyatéka lett volna. Nincs, vagy nem tudunk arról, hogy a középkorban önálló székely edénművesség, építkezési stílus, temetkezési szokás lett volna, ami alapján ma a földből előkerülő leleteket székelyként kellene meghatároznunk. Ebben a kérdésben a régészet még a sokkal jobban kutatott vidékeken sem tud állást foglalni, nemhogy a több évtizedes lemaradással küzdő középkoros csíki kutatás.

Ezzel szemben a történeti helynévtani kutatások ha nem is világítják meg teljesen, de sok támpontot nyújtanak a XIII–XIV. századi viszonyok rekonstrukciójához. Az mindenki előtt közismert, hogy Csíkban milyen magas a templomcíméből képzett helynevek (Szent...) aránya. Ez a helynévtípus ugyan már korábban megjelent, de a templomcímes helynevek divatja a XIII–XIV. században érte el csúcsát. Szintén erre az időszakra esik a -falva képzős helynevek elterjedési kora is. Ez a két helynévtípus a csíki helynévanyagnak közel felét teszi ki, így joggal adódik a feltevés, hogy ebben az időszakban, a XIII–XIV. században jelentősen megnövekedhetett a falvak száma. Ez a növekedés és a mögötte feltételezhető demográfiai ugrás alapján azt feltételezzük, hogy ennek a változásnak az egyik, és talán legfontosabb oka a székelyek beköltözése volt.

Csík a XIV–XV. században

A XIV. század – helyi viszonyaink között – a nagy átalakulások kora lehetett. Ekkorra rögzült a ma is ismert településhálózat. A fent ismertetett tizedjegyzék sorrendjéből jól kitűnik, hogy a XIV. század elején gyakorlatilag a ma is használt útvonalakon közlekedtek a ma is létező falvak között.

Egy-egy település határán belül azonban még továbbra számolnunk kell a lakott területek változásával. A lelőhelyek elhelyezkedése alapján a mai értelemben vett belterület nem értelmezhető mereven, a későközépkori településnyomok nem feleltethetők meg teljesen a XVIII. századtól ismert, illetve a mai falualaprajzokkal. Ezeken még meglehetősen jól kivehetők a halmazosodásnak indult falumagok, amelyekből utólag nőttek ki az utakhoz igazodó újabb településrészek.

Töredékes adataink arra utalnak, hogy a telkek sokkal nagyobbak voltak, a falukép sokkal szellősebb, a lakóépületek a telek belső felében helyezkedtek el, és nem a mostani utcákhoz igazodtak. Ebből a korszakból egyetlen régészeti kutató lakóház sincs közölve Csíkból! A csíkszentkirályi 1954-es ásatáson feltárt XIII. századi (?) épület még egysejtes, földbe mélyített lakótérrel rendelkezett, de sarkain cölöplyukakat figyeltek meg. Ez arra utal, hogy a Árpád-kori szokványos földbe mélyített lakóházaktól eltérően, melyeknek nyeregtetejét két, a ház hosszanti középtengelyén felállított gerenda tartotta, itt már talán részben felmenő falakkal, illetve másféle tetőzettel számolhatunk. A csíkszere-dai Kőrösi Csoma utcában feltárt XIV–XV. századi, háromszatú lakóház viszont már teljes egészében a felszínre épült, talpgerendáját kövekre (de nem magas kőalapozásra) fektették. Korszakunk tehát valószínűleg a lakóházak építése szempontjából is határkőnek számít, ám ennek helyi nyomait ma még homály (és egyelőre termőtalan) takarja.

Szintén ebben az időszakban indul egyes családok felemelkedése. Ezek jelentős része eredetileg is székely lehetett, de nem zárhatjuk ki, hogy közöttük a megelőző időszak itt maradt, utóbb székellyé lett (?) elitjének a leszármazottait is kereshetjük. Annál is inkább, mert amint arra egy új összefoglalás rávilágított, az Árpád-kor végi csíki várak egyértelműen utalnak arra, hogy számolnunk kell ezzel a réteggel.

*XIV–XV. századi kályhaszem
Kotormányból*

Ezekre a társadalmi különbségekre csíki forrásainkban ugyan csak a XV. század közepétől vannak említések, de a régészeti leletek alapján a folyamat már legalább egy századdal korábban megindult. Csíkban tucatnyi későközépkori udvarházzal, kúriáról van tudomásunk, de ezek előzményeit nem ismerjük. Kotormányban viszont, egy külső kemence tapasztott sütőfelületéből olyan korai, XIV–XV. századi szemeskályha, illetve finom asztali kerámia (kancsók) töredékei kerültek elő, amelyek környékünkön jobbra csak mezővárosi (Székelykeresztúr) környezetből bukkantak fel. A kotormányi kályha és a további leletanyag feltehetően rangos család udvarházát jelzi valahol a közelben, amelynek helyét azonban a jövőbeni kutatások azo-

nosíthatják. Hasonló leletanyag ismert Csíkszeredából, illetve a szárhegyi kastély területéről is. Itt a legkorábbi kályhaszemek szintén XIV–XV. századiak, ami a Lázárok itteni megjelenését megelőző kiemelkedő család rangos udvarházára utal. A Lázárok nem véletlenül kerültek Szárhegyre. Ideköltözésüknek előzménye-indoka a csak közvetett adatokból ismert birtok lehetett, melyet feltehetően vétellel, beházasodással vagy egyéb úton-módon nyertek el a Szenttamáson birtokló Lázárok. A csíkszentimrei XIV. századi Margit-kápolna építői, építtetői nagy valószínűséggel szintén egy helyi kiemelkedő, a későbbiekben eltűnő család tagjai lehettek. Ezek a családok utóbb elköltöztek, kihaltak, vagy elveszítették jelentőségüket. Ebben talán szerepe lehetett az előkelők hatalmát rossz szemmel néző, és emiatt hajlékaikat előszeretettel felprédáló közszekelyek zavargásainak is, amelyekre másutt már a XIV. századtól vannak adataink, Csíkban a XVI. századtól (bár ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy erre korábban ne lett volna példa). Ezzel hozható összefüggésbe az a megfigyelés, mely szerint a későközépkori kúriák gyakran a falvak szélén helyezkedtek el (Szenttamáson, Vacsárcsiban, Szentmártonban, Lázárfalván stb.). A forrongó időszakokban azonban sem a térbeli elkülönülés, sem a falak nem nyújtottak védelmet, amint erre a Vacsárcsi határában álló épületegyüttes utal. A több kőépület maradványait magába foglaló romterületen a legkésőbbi eddig gyűjtött leletanyag XVI. századi. Az udvarházat és birtokosait valószínűleg a XVI. századi székely lázongások tüntették el oly sikeresen, hogy ma már csak találgatni lehet az egykori tulajdonosok kilétét. De ez már egy újabb fejezete vidékünk történetének.

Kritikus olvasóm joggal kérdezheti: mennyiben elfogadható a hézagos adatokra, az olykor önmagukban is bizonytalan feltételezésekre épített történelmi kép? Kénytelen vagyok László Gyula közmondásszámba menő megfogalmazásával mentegetőzni. *Nem állíthatjuk, hogy így volt, de az eddig ismert adatok alapján azt feltételezzük, hogy legvalószínűbben így lehetett.*

Felhasznált irodalom:

- Benkő Elek: Kelet-Erdély „korai” kővárai. In: *Castram Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora.* Gyöngyös, 1989, 68–85.
- Benkő Elek: Szent László korabeli kővárai Erdélyben? *Műemlékvédelem* 35 (1990)/4. sz. 227–236.
- Benkő Elek: A székelyek és a Székelyföld régészeti kutatásának eredményei és feladatai. In: *Aetas* 3 (1993). 5–20.
- Benkő Elek: A székelyek betelepülése Erdélybe. In: *Történelmünk a Duna-medencében.* Kolozsvár-Temesvár, 1998. 50–65.
- Benkő Elek: A 10–11. századi Erdély régészetéről. Államalapítás, társadalom, művelődés. In: *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok* 27. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest, 2001.

- Benkő Elek – Székely Attila: Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön. 2008
- Benkő Loránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez. In: *Új Erdélyi Múzeum* 1.1990, 109–122.
- Bóna István: Magyar-szláv korszak (895–1162). In: *Erdély rövid története*. Szerk.. Köpeczi Béla, Bp., 1989. 101–157.
- Bóna István: A székely kérdés állása egy régész-történész szemszögéből. *Korunk* 1991/12. 1529–36.
- Botár István: Árpád-kori kerámialeletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében. In: *ACTA* I. 247–272. Sepsiszentgyörgy, 2000.
- Botár István: Csik korai templomairól. In: *Székelyföld* V. évf. (2001)/11. szám, 119–149.
- Botár István: Népvándorláskori vasművesség nyomai Csíkszentsimonban I. In: *ACTA* 2001. 165–174. Sepsiszentgyörgy, 2002.
- Botár István: A csíkszenttamási Csonkatorony 2003. évi régészeti kutatása. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005.I/* 37–54.
- Botár István: Cercetări arheologice la biserica romano-catolică din Misentea. In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania IV*. Baia Mare (2007). 115–130.
- Botár István: 2008/a A csíksomlyói Szent Péter és Pál plébániatemplom régészeti kutatása. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008*. 17–74.
- Botár István: Csik Árpád-kori történetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében. In: *Helynévtörténeti tanulmányok III*. Debrecen, 2008. 71–94.
- Botár István – Rácz Miklós – Tóth Boglárka: A csíkszentkirályi plébániatemplom kutatása (2002) In: *Dolgozatok II*. (XII.) Kolozsvár, 2007. 133–142.
- Botár István – Tóth Boglárka: A csíkszenttamási Csonkatorony 2002. évi régészeti kutatása. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. 2004.I/ 271–303.
- Entz Géza: A középkori székely művészet kérdései. In: *Erdélyi Múzeum* II. 1943. 216–226. Erdélyi Tudományos Füzetek 162. Kolozsvár.
- Ferenczi Sándor: *Az egykori Kászon-szék régészete, a kászoni székelyek letelepedése és eredete*. Kolozsvár, 1938.
- János Pál – Kovács Dénes: Periegheră arheologică în bazinul Ciucului. In: *Marisia II*. 1967, 43–57.
- Preda, Constantin: Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni. In: *Materiale și Cercetări Arheologice VI*. (1959). 825–867.
- Rácz Tibor: Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem. In: *Erdélyi Múzeum* LXV. 2003. 1–2. füzet, 1–15.
- Sófalvi András: Székelyföld középkori várai és a keleti határvédelem. In: *Castrum* 3 (2006). 5–26.
- Székely Zoltán: Ásatások a lemhényi (Kovászna megye) és a csíkrákosi (Hargita megye) várban. In: *Acta Hargitensia*. 1980, 39–47.
- Valeriu Cavruc: Sâncrăieni câmpul de sus. In: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania* 2003. <http://cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2004/cd/index.htm>

Szócs János

A csíki história határkövei (a kezdetektől 1848-ig)

Állásfoglalás a székely eredetkérdésben

Az idő fonalán visszafelé araszolva, egyre szűkül a székelyek származására világító híradások száma. A kutatók és tollforgatók, avatottak és önjelöltek, akik olykor bő fantáziával próbálták megfejteni a székelység eredetének kérdését, e területen lépten-nyomon akadályokba ütköztek. A kiszemelt ősök lajstroma hosszú, a hunoktól egészen a románokig. Kristó Gyula nyomán újból lábra kapott, felerősödött a türk eredet elméletének tana. Viszont ez is, legvalószínűbb volta mellett ugyan, magán viseli a kérdőjel bélyegét.

Ami pedig a székely név etimológiáját illeti: I'bn Ruszta, IX–X. századi arab krónikás rögzítette a 870-es évekbeli dzsájháni hagyományt, miszerint a volgai bolgároknak három csoportja van, az egyiknek a *barsula*, a másikat *sgl*, míg a harmadiknak *bulkár* a neve ... „A bulkárya közé tartozó skl vidékei között van a magyarya határai közül a legelső határ.” Vagyis a csupán mássalhangzóval rögzített skl-k a magyarok közvetlen szomszédságában tartózkodtak.

„A székely népnévnek a bolgár sz-k-l törzsnévből való származtatása nem utasítható el” – véli a korai magyar középkor kérdéseiben illetékes Györffy György, ám az igazsághoz hozzátartozik, hogy több neves szakember (Németh Gyula, Ligeti Lajos, újabban Róna Tas András és mások) nem számol ezzel a lehetőséggel.

Az arab textusban, mint láthattuk, a türk törzsnévnek csupán mássalhangzóit rögzítették (magyar hangjelöléssel: szkl). A bolgár-törökben e név kiejtése hajdan aszkiel–eszkiel lehetett. Az szgl-szkl törzsnévnek székellyé alakulása azonban nem a törökben, hanem a X. század során, már a magyar nyelvben ment végbe. Kristó szerint a magyar nyelvben néha előforduló *hangátvetés* jelensége játszódott le a székely népnév esetében is. Eszerint eszkiel–iszkiel, szikol, szekil, szikül, szekül, szekel, székel-székely az átalakulás lehetséges mikéntje.

A szegényes adatok tükrében úgy tűnik, ez a fejlődési sor összekötheti a 870–880-as években a Volga vidéken élő szkl nevű törzset a Kárpát-medencében letelepedett későbbi székelyekkel.

921–922-ben tett utazása során az ugyancsak arab Ibn Fadián is azt írja, hogy a volgai bolgár birodalomban szkl-ek éltek. Míg a volgai bolgárok az iszlám hitre tértek, addig az szkl-ek pogányok maradtak. Kristó Gyula úgy véli, az szkl-ek magyarokkal szomszédos csoportja a IX. század során a finnugor magyarokhoz csatlakozott. Ez képezte volna a székelység magvát.

Különbösen kínai források 651 körül a 10 nyugati türk törzs között két ászkál (eszkel) nevűt említenek. Bizánci forrás 563-ból Ászkel türk vezető nevét jegyezte fel. Ezek a nevek feltételezhetően mind összefüggenek a székely népnév előzményeivel.

Az eszkilek, vagyis a későbbi székelyek elődei feltehetően a bolgároktól vehették át a hun eredetmítoszt: azt, hogy őseik Attila király alattvalói voltak, ők pedig a hunok leszármazottai.

Az eszkileket az őstörténet és az etimológia belső-ázsiai eredetű török népek mutatja, akiknek sorsa a IX. század második felétől összekapcsolódott a magyarokéval.

Kristó Gyula a székelyek és magyarok közötti három fontos különbségre figyelmeztet. Az egyik az *adózás módja*. Györffy György szerint a volgai bolgárok, valamint a székelyek adózása megegyezik.

Ibn Ruszta jegyezte le: „a volgai bolgárok lovat adnak a királynak. Ha valaki közülük megházasodik, a király 1–1 lovat vesz (el) tőlük.”

IV. (Kun) László 1289-ben a székelyektől 80 lovat kapott. 1499-ben a király által kinevezett székely ispán számára a székelyek székenként 1–1 lovat adtak ajándékba.

A kutatók a későbből ismert ökörsütés nevű adót – amellyel a székelység a magyar királynak megkoronázása, házassága, illetve a trónörökös születése alkalmával tartozott – a korábbi lóadó más, új körülmények közötti folytatásaként tartják számon.

A második jellegzetesség a *rovásírás*. Említését először Kézai Simonnál találjuk, aki gestájában így ír: „Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradékai, akik, midőn értesültek arról, hogy a magyarok ismét Pannóniába költöznek, Ruténia határainál elébük mentek a visszatérőknek, s miután együttesen meghódították Pannóniát, részt nyertek belőle, de nem Pannónia síkján, hanem a vlachokkal (oláhokkal) együtt a határvidék hegyei között kapták meg (?) részüket, úgy hát a vlachokkal elkeveredve állítólag azok betűit használják.”

Kézai állításának utolsó adata biztosan téves, mert a székely rovásjelek nagyobb része török, kisebb fele pedig görög és ósláv eredetű. Elképzelhető, hogy Kézai forrása nem tudta megkülönböztetni a székely rovásírást a románok által is használt cirill betűktől. (Másképp, vannak történészek, akik a korai források blachus-ait nem a románokkal, hanem egy másik – nem székely – bolgár-török néppel, az ún. bulak-okkal azonosítják.) Mindenesetre, a XV. század végén Thuróczy János már tudatában volt annak, hogy ez ősi székely írás: „Ők még nem felejtették el a szkíta betűket” – állítja határozottan a székelyekről. (A homoródkarácsonyfávi templom kővébe a XIII. században, a vargyasi keresztelőkút peremére a XIII–XIV. században rovásjelek kerültek, a székelydályai templom rovásfelirata a XIV–XV. században készülhetett!)

Úgyszintén sajátos vonása a székelyek történetének az *Attila-hagyomány*. Ez az egyetlen magyarsághoz csatlakozott néprész, amelynek hun származástudata volt, Attila-hagyományt őrzött. Ők, a hagyomány szerint, a hunok utolsó nagy vesztes csatáját követően Csigle (Csigla) mezején meghúzódva, magukat már nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték. A Csigle-Csigla helynév

egy „kerítés, sánc, gyepű” jelentésű türk szót őriz. Ez bizonyítéka lehet annak, hogy a székelyek eredetileg török nyelvet beszéltek. A továbbiakban Kristó úgy véli, hogy ez a hagyomány nem valóságos tényen alapszik, hanem azon, hogy az őseik olyan bolgár-török környezetben éltek, amelyben élt az Attila hunjaitól való eredeztetés tudata.

Anonymus e tekintetben pontosabb információkkal rendelkezvén, csatlakozott segédnépként mutatta be a székelyeket. A csatlakozott nép helyzete a magyar törzsszövetség, majd állam kezdetei között egy másik csatlakozott néprész, a kabarok (kavarok) példáján keresztül érzékelhető, érthető meg.

A keleti frankok 881-ben először a magyarokkal ütköztek meg, majd a kabarokkal csaptak össze. Tehát mind a magyarok, mind a kabarok külön-külön hadtestben harcoltak. Bíborbanszületett Konstantin császár 950 körül írja: a kabarok a kazárok nemzetségéből valók. A kabarok a kazárok nyelvére is megtanították a „türköket” (magyarokat), akik mostanig használják ezt a nyelvet, de tudják a „türkök” másik nyelvét is, vagyis a magyart.

A kabarok a háborúban a legbátrabbaknak mutatkoztak, így őket a magyarok az első törzs rangjára emelték.

A magyarok a három kabar törzs élére törzsfőt (fejedelmet) állítottak. A kabarok, mint utolsó csatlakozók, alávettjei voltak a magyar nomád államnak. A csatlakozott népek védik a határt és elől mennek csatába. A nomád társadalmi berendezkedésben ez a csatlakozott népek sorsa, kötelessége.

Kristó Gyula a későbbi kálizokban (1150) a kabarok utódait látja. A kálizok a déli határszakaszon ugyanazt a feladatot látták el, mint a székelyek a nyugati határon. Olyan segédnépek voltak, akár a székelyek vagy a besenyők.

A székelyek, a későbbi forrásokban, ugyanabban a szerepben fordulnak elő, mint korábban a kabarok (kavarok) a bizánci forrásokban, akik „a háborúban elől jártak.”

1116-ban az Obava menti csatában, ahol a csehek rátámadtak az íjászokra, „a hitvány besenyők és az igen értéktelen székelyek egészen a király táboráig futnak anélkül, hogy sebet kaptak volna”. Az íjászminősítésük bizonyítja, hogy könnyűlovasságról van szó.

A cseh krónikás a jövevények három légiójáról tesz említést, amelyek megfutamodtak. A magyarokhoz képest a székelyek és a besenyők úgynevezett jövevény volta tehát ismert dolognak számított a csehek előtt is.

1146-ban a Lajta mentén II. Géza és Henrik bajor herceg közötti háborúban „azok a hitvány besenyők és az igen értéktelen székelyek, akik a szokott módon a magyar csapatok előtt jártak, valamennyien megfutamodtak, miként a juhok a farkasok elől.”

A két nevezetes csatában nem az erdélyi székelyek vettek részt, hanem a nyugati határon szórványban maradt, kis létszámú társaik. Az ütközetben tanúsított magatartásukról a történészek egy részének az a véleménye, hogy ők és a besenyők akkor a magyar honfoglalás korára emlékeztető régi cselet, az ellenség törbe csalásának taktikáját alkalmazták, amelyről a krónikásnak már fogalma sem volt.

Anonymus szerint a székelyek, „kezdetben Attila népe”, Ménmarót ellen, Ósbő serege előtt az első csatasorban haladtak. Kézai ezt mondja róluk: a székelyek lakhelyet a határvidéken nyertek, vagyis a csatlakozott néprész szerepét kellett betölteniük.

A hadjáratokból, véres háborúkból nekik bőven kijutott. Részt vettek a II. András kereszties hadjáratában (1217), 1210-ben és 1238-ban a bolgárok elleni hadjáratokban, 1241-ben az erdélyi románokkal együtt próbálták elzárni a Kárpátok átjáróit. 1285-ben olyan súlyos csapást mértek a betörő tatárokra, hogy az orosz krónika szerint Telebuga tatár vezér gyalog alig tudott hazamegyekülni. 1260-ban, 1271-ben, 1291-ben az Ausztria és Morvaország elleni hadakozás részesei voltak. 1210-ben kun, 1285-ben tatár foglyokat ejtettek. 1298-ban Albert osztrák herceget Rajna menti hadakozásában támogatták. Könnyen mozgó lovas hadaik hatékonyak voltak, főképpen a velük azonos harcmodorban hadakozó sztyepei népek ellen.

Az 1499-ben kelt II. Ulászló-féle privilégium minden bizonnyal korábbi jogszokást rögzít. Keleti hadjárat esetén minden székely férfi tartozik öfelsége hadserege előtt 15 napot várakozni a csatára, visszafelé pedig követni a királyi sereget. Déli hadjáratban a székelyek fele köteles ugyanígy eljárni: előnyomulásakor a király hada előtt, visszavonulás idején a király hada mögött vonulni.

Kristó Gyula felfogása szerint a kabarok (kavarok) törzseként emlegetett csoport a segédnépek összefoglaló neve. A három törzs egyikét a székelyek alkották. Ha a székelyek lettek volna szám szerint túlsúlyban, ők adták volna a törzs nevét, nem pedig a kabarok.

A volgai bolgároktól a magyarokhoz csatlakozott székelyek (eszkilek) lélekszámát legfennebb néhány ezerre taksálhatjuk. A honfoglalók 100.000-es lélekszámának ők legfeljebb a 10%-át adták. E számok többszörösét tették ki a kazároktól levált kabarok (kavarok).

A székelyek, amint említettük, könnyű fegyverzetű lovas nomád íjászok voltak. A X. század közepén már bizonyosan tudtak magyarul.

A lovas nomád népek szállásterületüket lakatlan, puszta területek gyűrűjével védték, vették körül. A csatlakozott népeket a nomád birodalom peremvidékein telepítették le. Ily módon meggátolták, hogy harcias törzsek váratlan betörjenek a szállásterületre.

A honfoglalás után a magyar területek határai mentén a kabarok és a székelyek kaptak helyet. Az új hazában a XI. század folyamán a magyarság egyre közelebb került a szomszéd népekhez. Itt már ember alkotta objektumokkal, vízelzáró gátakkal, fatorlaszokkal, árkokkal erősítették meg a határokat. A magyar állam határainak védelmével Szent László király (1077–1095) II. törvénykönyve foglalkozik. A határörököt a latin nyelvű törvény magyar szóval öröknek nevezi.

A székelyek tehát a magyar törzsek szállásterületének peremvidékein nyertek elhelyezést. Keleten Ugocsától Biharig, nyugaton, délnyugaton Pozsonytól Zalán át a Baranyaig terjedő határ védelmét látták el.

A végleges letelepedés

Ez a székely történelemnek – úgy a csíkinak is – nem kevésbé fontos és vitatott kérdése: mikor, miért, miképpen érkeztek a székelyek Erdély keleti végeire? A válasz csak tág határok között és fenntartással fogalmazható meg. Valószínűsíthető, hogy az átköltözésre Szent László király idejében került sor. Az ok pedig minden bizonnyal a keletről jelentkező kun veszedelem lehetett.

A kunok megszállták Dél-Moldvát és Havasalföldet, ahonnan zsákmányszerző hadjáratokat indítottak a magyar királyság ellen Erdélybe, Magyarországra.

Az udvarhelyszékiek Bihar megyéből jöttek mai szálláshelyükre. Egyházi szervezetüket sokáig eredeti lakhelyükről, Telegdről telegdi esperességnek hívták, és története kezdetén ez lehetett közigazgatási egységük neve is. Mint-hogy Udvarhelyszékből való a legtöbb rovásemlék, Benkő Elek és Kristó Gyula úgy gondolják, hogy ez a csoport képezhette eredetileg a székelység magvát.

A marosszékiek eredeti lakhelyeként – Bihar mellett – a magyar határvidék más területei is számításba jönnek.

A székelység másik jelentős csoportját – a nyelvészeti vizsgálatok tükrében – a Dunántúl délnyugati-nyugati részéből, Őrségből (a Zala folyó forrásvidékéről), Őrvidékéről (Burgenland) áttelepült székelyek képezik. Első erdélyi állomáshelyük a későbbi Szászsebes, Szászorbó és Száskézsd vidéke. E székelyek olyan szlovén, szerb, horvát, esetleg szlovák szavakat hoztak magukkal megelőző szálláshelyükről, amelyek csak a Dunántúlon és a Székelyföldön ismertek, mint az *odor* a csűrben, *perpence* a malomban, *ribál*, *pereszlen* (orsókarika), *szemerke-szemerce* (száraz fenyőgally), *pakócsa* (tréfa). Lehetséges, hogy a Csík nevet is a Dunántúlról hozták magukkal a székelyek. A mai Ösztörmény nevű patakot korábban Csíknak nevezték.

Miután Szászsebes, Szászorbó, Száskézsd vidékére – királyi hívó szóra – szászok telepedtek, onnan a székelyeket a későbbi Háromszékre és Csíkba irányították. A csíkiak és a háromszékiek nyelvjárása lényeges hasonlóságokat mutat.

De mikor került sor az Olt és Maros forrásvidéke körüli két medence székelyek általi megszállására? Erről ugyanis egy tollvonásnyi emlék sem árulkodik.

Egyes vélemények szerint Háromszék (Sepsi-, Orbai- és Kézdiszék) elfoglalása az *Andreanum* néven ismert, a szászoknak szóló szabadságlevél 1224-beli kibocsátása utáni, illetve a tatárjárást (1241) megelőző időben történt. Csíkba a tatárjárást követően, esetleg éppen a XIII. század végén, Gyergyóba még később, a XIV. század legelején jöttek volna az új lakók. Tehát a Csíki-, illetve a Gyergyói-medence megszállásának ideje az 1300-as esztendő tájékára keltezhető. Véleményünk szerint ezek erősen megkérdőjelezhető állítások. Amennyiben elfogadjuk, hogy a keleti határok védelmének megszilárdítása elsősorban a kun veszély elhárítására történt, továbbá azzal számolunk, hogy a XIII–XIV. század fordulójáig a Csíki- és a Gyergyói-medencét az ország vezetői védtelenül hagyták, e körülmény a betörők számára lehetőséget kínált volna arra, hogy

éppen innen indítsanak meglepetésszerű támadást a királyság ellen. Következésképpen: alig hihető a székelyek ily kései beköltözése a keleti végek medencéibe.

Fogas kérdés marad az is, hogy mai lakhelyüket a székelyek királyi parancsra, avagy saját kezdeményezésük nyomán foglalták el. Minthogy erről semmilyen oklevél nem tudósít, a történelem során pedig hivatkozás sem esik ilyen királyi parancsolat, szabadságlevél valamikori létre, többen arra következtettek, hogy a székelység királyi parancs nélkül, saját indítványa nyomán foglalta el mai lakhelyét. Felmerült viszont az a gondolat, hogy a székelység miért került egy tömbben Erdély majdnem legkevesbé termékeny és legzordabb területére. Ha saját kezdeményezésére indult új lakhelyet foglalni, miért nem ment tovább, Moldva termékeny síkságaira, nagyobb folyóvölgyeibe? Valószínűnek tűnik tehát – a források hallgatása dacára –, hogy felsőbb parancs jelölte ki a székelység új lakhelyét.

De térjünk vissza az idő kérdéséhez: mikor telepedtek le a mai székelyek ősei Csíkban, Gyergyóban és Kászonban? Úgy véljük, erre a régészet fogja megadni a feleletet. Benkő Loránd, Bóna István és Kristó Gyula állítása, miszerint „Orbaiszéken a XIII. század második felében, Csík-Gyergyóban pedig 1300 körül, vagy utána, tűnnek fel” – az újabb kutatások tükrében – nem tartható. Ellentmond ennek egyebek mellett a csíksomlyói római katolikus templomban végzett régészeti ásatás eredménye, mely legkésőbb a tatárjárás előtti eszterdőkre datálja az ottani első templomot, és természetesen a hozzá tartozó települést.

A székely szabadság

Kristó Gyula az erdélyi székely szabadságot a legmagasabb társadalmi kiváltságnak tekinti, mely Európában is a párját ritkította. Tény, hogy a középkorban és az újkorban a székely társadalom a *kollektív szabadságjogok* konok őrzője volt. Aki ebből a szabadparaszti társadalomból kihullott, kikerült – fogalmaz Imreh István –, az szabadságot veszített, szolgáló emberré lett.

Az a véleményünk, hogy ezek a szabadságjogok, legalább részben, az ősi közösségi társadalomban gyökereznek. Amikor a IX. század közepe táján a székelyek ősei, az eszkilek csatlakoztak a magyar törzsszövetséghez, a magyar törzsek uralta terület szélén kaptak helyet. Ott rájuk hárult a határvédelem, de a magyar fejedelem és törzsszövetség nem avatkozott a nemzetségi szervezetben működő társadalmuk belső ügyeibe.

Beavatkozásra később is csak rendkívüli, súlyos esetekben kerülhetett sor, mint amilyen a honfoglalás előtti besenyő támadás volt. Ehhez hasonló események még bizonyára előfordultak a tatárjárás előtti századokban.

A székelység viszont a kezdetektől fogva igényelte, megkövetelte, hogy az általa lakott területen semmilyen hatalomnak ne legyen joga önkényesen intézkedni, beavatkozni. Kezdetben a magántulajdon közöttük csak az ember alkotta

objektumokra terjedt ki, mint a ház, gazdasági épületek, malom, gát, halastó. Ezek öröklődtek, de a föld közösségi tulajdont képezett. Azonban a közösség tagjainak joguk volt erdőt irtani, aratást tenni. Az irtásföld idővel magánbirtokká vált.

A nemzeti társadalomban eredetileg és hosszú időn át mindenki egyenlő, egyformán szabad volt, ugyanolyan jogokkal és köteleességekkel. A kicsinek annyi joga volt, mint a nagynak – jegyezték fel a XVI. században. A bíraskodást és a hadvezetést a közösség által választott tisztségviselők, bírák, majd székbírák, illetve hadnagyok látták el.

A csíki *nem-* (nemzetiség-) és *ág*nevek nem ismertek. A maroszákiek igen. Úgy gondoljuk, hogy a maroszáki Besenyő, Kürt és Jenő ágak a székelységbe olvadt besenyőktől, valamint az ugyancsak beolvadt magyar nemzetiségektől vették a nevüket, és nem a törzsi eredetű helynevekből – bár ez a lehetőség sem kizárt. A Jenő tízes, illetve falunévként Alcsíkon és Felcsíkon egyaránt jelen van. Azonban tudomásul kell vennünk, miszerint honfoglalás kori és utáni események, a kereszténység felvétele (1000 körül), a megtelepedett életmód, a magyar és más etnikumú nemzetiségekkel történt keveredés, az erdélyi letelepedés rányomta bélyegét a számos változást megért, de mindenképpen ősi eredetű székely nemzetiségi szervezetre.

Mind egykor maguk az érdekeltek, mind pedig a régi történetírók, nem különben mai történészek kivételes jelentőségűnek ítélték a székely szabadságot. Hasznosnak látjuk a továbbiakban összefoglalni a szokásjog legfontosabb kitételeit.

A székely embernek joga volt a székely örökséghez. Ez állhatott belsőségből, házból, kertből, gazdasági épületekből, később irtásföldből vagy vásárlás útján szerzett birtokból.

Ha a földhasználatban 32 évig senki nem bolygatta a tulajdonost, vele szemben minden további igény elévült. Kivételt a vérségi birtok és a zálogföld képezett.

A székely családban a fiú örökölt, a leányt kiházasították. Fiú örökös hiányában a leány „fiúleányként” örökölt, férjének viszont vállalni kellett a katonai szolgálatot.

A székely örökség mellett minden tízesbeli embernek joga volt a nyílföldhöz, az időközönként újraosztott szántóhoz és kaszálóhoz. Ugyanakkor használhatta a teljesen közös tulajdonban lévő legelőt, erdőt és vizeket.

A székelység sokáig semmilyen adót nem fizetett, kivéve a nem túl gyakran sorra kerülő ökoradót (ökörsütést), amely az ősi lóadónak a végleges megtelepedés utáni, székelyföldi folytatása, változata.

A törvény előtt a főember, a lófő és a közrendű gyalogos – legalábbis elvben – a XVI. század közepéig egyenlőnek számított. Az egyenlőség tudata átítatta az egész székely társadalom gondolkodását. A székely ember, még ha hűtlenség miatt fejét veszítette is, öröksége utódaira szállott.

Az alábbiakban megpróbálunk rávilágítani a székely szabadság forrására. A székelyek 1492-es panaszleveléből idézünk: „Mikor szent királyainktól felszóltattunk az ország megvédésére, mi minden hadjáratban ott voltunk. Moldvá-

ban, Havasalföldön, Rác- és Törökországban, Horvátországban és Bulgáriában, elődeink sok vére folyt, a patakok vizét a mi vérünk festette pirosra, s csontjainkból halmok emelkedtek.”

A székely szabadság jogforrása és záloga, amint Egyed Ákos ezt megfogalmazta, a katonai szolgálat, azaz a gyakori háborúban fizetett *véradó*.

Az önkormányzat kialakulása

Semmilyen korabeli konkrét utalásunk nincsen arra, mi módon szerveződtek, alakultak ki a csíki székely falvak. Annak a feltevésnek van a legnagyobb valószínűsége, hogy a legkorábbi alsó szintű szervezési egység a tizes volt. Ugyanis a székelység valamilyen katonai alakulatokba volt szervezve, amelyek nyilván léteztek már az itteni letelepedés előtt. Több tízesből – falunként mintegy hárommal számolhatunk – jött létre a csíki község. A tízest másként szegnek, *szegtízesnek* is nevezték. A tízesbe több vérrokon família tartozott. Ilyen vérrokonsági alapon foglaltak szálláshelyet az itteni megtelepedéskor. Embercsoportok vérségi rokonságára, az összetartozására épülő sejtek, társadalmi láncszemek alkották a nemzetségi szervezetet, amely hosszú századokon át alapvetően befolyásolta a csíki lakosság belső életét, történetét. A nemzetségi szervezet léte, hatása észlelhető volt, többé-kevésbé érvényesült, egészen a XIX. század közepe tájáig.

A nemzetségi ágak – vélhetően hosszú ideig Csíkban is, akárcsak Kászonszékben és Marosszékben – hadnagyot és székbíróvá választottak a lófők közül. Ám e tisztségek viselése idővel néhány tehetősebb család kiváltsága lett.

A XIV. század folyamán kialakult a székrendszer. A középkori Magyarországon székrendszert ott hoztak létre, ahol nem magyar eredetű népesség lakott.

A csíki és gyergyói székek kialakulásáról nincsen hírünk. Ismerjük viszont a kászonszéki önkormányzat és adminisztráció létrejöttének a folyamatát. 1390-ben, a moldvai hadjárat idején Zsigmond király meghallgatta a kászoniak óhaját, és szabadságlevelében törvényesítette Kászonszék önkormányzatának létét. Azonban még mintegy 72 évre volt szükség, amíg a kászoni öngazgatás ügye egyenes mederbe terelődött. A csíkiak ugyanis minden tőlük telhető módon, úgy erőszak révén is, meg akarták akadályozni, hogy Kászonszék önkormányzata működhessen. (Például erőszakkal elvették tőlük Zsigmond király szabadságlevelét.)

A szenttamási vállalkozó szellemű lófő, Lázár Bálint (a szárhegyi Lázárok őse) indítványára, sőt talán vakmerőségére volt szükség, hogy 1462-ben a kászonszékiek ügye a király elé kerüljön. Mátyás király bírakat küldött, tanúkat hallgatott ki és Csík ellenében nekik adott igazat. Nagyon érdekes vetülete ennek az ügynek az, hogy a kászoniak az ott létező hat székely nem mindenikébe befogadták Lázár Bálintot és utódait.

Gyergyó és Kászon ha nem is voltak kezdettől fogva Csíknak fiúszékeként alárendelve, a XVI. század második felétől érzékelhetően függő viszonyba kerültek. A csíki királybíró és kapitány hatásköre rájuk is kiterjedt.

1562 előtt és után

1500-ban a székelység ellenállt az ökörsütés behajtásának. Az ellenük küldött fogarasi főkapitány, Tomori Pál azt nyilatkozta akkor, hogy a székelyek nem ismernek sem Istent, sem embert.

Hosszú évtizedek óta ez volt az első eset, hogy ezt az adónemet a királyi hatóságok újból be akarták hajtani. Közben az ökörsütés kötelezettsége feledésbe merült. De valószínű, hogy nem csupán a feledés, hanem a közsékelység fokozatos jogfosztása is kiváltotta a szembeszegülést, mint ahogy a következő felhozott eseményeknek is gyaníthatóan ez volt az oka.

1511-ben Héderfői Barlabási Lénárt erdélyi alvajda és székely ispán megparancsolja a barcasági szászoknak, hogy a menekülő csíki előkelőket fogadják be, mert a község feldúlta otthonaikat és elűzte őket.

1519 nyarán Szapolyai János erdélyi vajda megparancsolja Brassó városának, hogy sürgősen küldjön Segesvárra 300 lovas és 50 puskás gyalogost, mert a csíki székelyek öllene és a király ellen fel akarnak lázadni. Később a háromszékiek és az udvarhelyszékiek is csatlakoznak a zendüléshez. Két esztendőbe telik, mire a vajda véget tud vetni a lázongásnak.

Az ország Mohács utáni három részre szakadását követően a nyugati és északi tartományok a Habsburgok fennhatósága alá kerültek, a középső tájékon a török lett a korlátlan úr, míg Erdély – megtartva ugyan önálló államiságát – az Oszmán birodalom adófizetője lett. Más geopolitikai konjunktúra áll elő, miközben változnak a hadászati viszonyok is, és mindez erőteljesen hat a székely társadalomra. A közsékelység – *község*, miképpen e réteget akkor még nevezték – nem tudta elfogadni az egyre fokozódó társadalmi egyenlőtlenséget, helyzetének rohamos rosszabbodását.

Az 1557-es gyulafehérvári országgyűlés kimondta, hogy hűtlenség esetén a székely ember nemcsak fejét, hanem jószágát is elveszítheti. A következő esztendőben az országgyűlés adófizetésre kötelezte a székely községet (melynek tagjait a „zsellérek és szolgák” közé sorolták), csupán a főnépeknek és lófőknek biztosítva mentességet.

Az 1562-es év tavaszán Székely Antal nemzetgyűlést hívott össze Udvarhelyre, ahol egy feljegyzés szerint 40.000 székely férfi jelent meg: javarészt közsékelyek, lázongó hangulatban, amiért adót, dézsmát szedtek tőlük; sokan eladó-sodván, javaikat elzálogosították. A tömeg pálfalvi Nagy Györgyöt kapitánnyá, Bán Andrást és Gyepesi Ambrust hadnagyokká választotta. „A király ellen s az urak és nemesek ellen kardot rántottak” – írja az udvarhelyi táborról a korabeli krónika. A fellázadt székely had két részre szakadt: egyik Gyulafehérvár, a másik Marosvásárhely felé indult, nemesi udvarházakat kifosztva haladtak célpontjaik

felé. Miután a fejedelem a Vásárhely irányába haladó oszlopot szétverte, a másik tábor tagjai feladták magukat és – szomorú végjátékképpen – vezetőiket, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust kiszolgáltatták János Zsigmondnak.

Az 1562. június 26-iki segesvári országgyűlésen letartóztatták azokat a primorokat, akiket a köznép elnyomóiként jelölt meg, illetve azokat az előkelőket, akik a lázadásban részt vettek, úgy Csík-Gyergyó-Kászonszékéből Lázár Istvánt, Lázár Jánost és Andrassy Mártont.

A segesvári országgyűlés a királyi jogot kiterjeszti a Székelyföldre; a főnépeket és lóföket megerősíti nemességükben – ettől kezdve ők úgy bírhatják földönlakóikat, akár a vármegyei nemesek saját jobbágyaikat. „A székely község [a] mi szabad birodalmunk alatt légyen” – foglalja törvénybe az országgyűlés a fejedelem akaratát, intézkedik az udvarhelyi „Székely támadt” és a Nagyborosnyó melletti „Székely bánja” várak felépítéséről. A köznépet kötelezték a várépítésben, illetve a sóaknáknál, a csíkmadarasi vashámornál végzendő munkálatokban való részvételle. A régi székely „archaikusan is demokratikus” önkormányzat és társadalom elindul a feudalizmus útján...

A székelyföldi, szorosabban a csíki állapotokra jellemzőek a szolgasorba döntött csíkiak panaszai, melyeket a fejedelemhez címzett, 1564-ben kelt leveleikben sorjáznak:

–aki nem tud fizetni, annak a hatalmaskodók marháját, jószágát elfoglalják és földönlakót telepítenek rá,

–volt, akin kétszer szedték az adót,

–ha valaki nem tudott fizetni, adóját a faluban mással fizettették meg,

–az adón, 14–14 forinton kívül még 20–50 dénárt róttak ki mindenkire,

–a fejedelem nevében kitől 50, kitől 75 forintot vettek el és még kalangyában lévő búzáját is elhordták,

–a pert folytatató emberektől 40–50 forintot szedtek,

–régén az őrbírság, vérbírság és parázna-bírság harminchét és fél oszporát tett ki, most a bíró annyit vesz, amennyit akar, kin 14, kin 6, kin 3 forintot, de lefoglalják az örökségét is,

–a tisztségviselők állataikat a köznép vetésébe, kaszálóiba szabadítják,

–ugyanazek a lófök felével hódoltatják, sarcoltatják a népet,

–dézsmát szednek, de nem tizedet, hanem öt bárányból, disznóból, lúdból egyet.

„Ezeket bírák, ispánok, hadnagyok, főemberek mívelték, ki nem volt ennek előtte” – zárják panaszlevelüket a csíki közemberek, felsorolván a törvényszegő erőszakoskodókat: Antal Péter fiaival, Becz Pál, Márton Péter, Székely János és Tokai György.

1566-ban János Zsigmond a főembereket újból rászabadítja a köznépre. Gyergyószárhegyen 57 ház jobbágyot adott Lázár Istvánnak, Jenőfalván 32 háznyi közszekelyt, immár jobbágyként Lázár Farkasnak és Lázár Balásznak, Karcfalván 30 ház közszekely jut János Gerébnek és Balaskó Ferenc árváinak, Vacsárcsiban 10 ház jobbágy Fejér Györgynek, Csicsóban ugyanannyi Lázár Jánosnak. Csíkszentkirályon András Márton és fia lett 42 háznyi jobbágy ura, Csekefalván Becz Pál 34 házra tette rá a kezét. 1569-ben a szentsimoni részjő-

szágot – a szabadságukban megtartott darabontokon kívül – ugyancsak Andrassy Márton és Péter kapta meg. Még ugyanabban az esztendőben a szentkirályi két Andrassy kezét tett Szentimre egész lakosságára.

A csíkszentmártoni Márton Mihályné Katalin asszony 1627-ben, végrendeletében ekképpen emlékezik a több mint ötven esztendővel korábbi történésekre: „Minekutána az jószágból kifizettem volna Beke Jeromosné öcsémet, hogy János király meghala, Andrassy Péter el akará azt az jószágot foglalni, minthogy az falut Szentsimont ő bírta akkor, és hogy a táblán is törvénnyel oltalmazhassa az szegény uram ezt az jószágot: annak okáért vón az táblára pénzt, száz forintot, 24 ára lovát is oda hagyá és egynehány n[y]estet, rókát fizetett ott az prókátoroknak. Három egész holnapig volt penig akkor az táblára. Végezetre ebből is ilyen főemberek ú.m. Becz Pál, Daczó Pál és Becz Pálné asszonyom közinkbe szólván, hogy Andrassy Péter ne háborgasson minket abban az jószágban, 100 m[agyar] forintot fizetők Andrassy Péternek és úgy maradtunk meg az jószággal.”

János Zsigmond halálakor (1571) a „székelységbeli nyomorodott község ... alázatos könyörgéssel” fordult az országgyűléshez. Panaszolják, hogy a támadás miatt a közszekelyeket a fejedelem „saját birodalma alá” rendelte, ahol őket „rontják, pusztítják”, kényszermunka, kalodázás, kínzás a sorsuk, a „község” éhenhalásra van ítélve. Javait, földje egy részét elveszítette, adófizetésre kényszerítik. Akinek 6–8 ökre volt, most 2 ha van... Amely faluból 30–40 eke ment ki szántani, 8–10 ha kimegy... Madarászni, halászni fogják őket, Csíkból, Gyergyóból a havasokon át hátukon cipelik a halakat, madarakat. Élelmet, bárányt, tyúkot, ludat „szednek rajtuk”, az asszonyokat kendert, lent fenni kényszerítik. Könyörögnek, hogy a fejedelem, az országgyűlés elégedjen meg ennyi nyomorúsággal, és szabadítsa meg a közszekelységet az elnyomástól, a rabságból és inségből.

1595–96-ban a becsapott közszekelyek, akiket azzal hitegettek, hogy amennyiben részt vesznek a török elleni hadjáratban, visszakapják régi szabadságukat, újból fellázadtak. 1599-ben Csík székelysége Mihály vajda táborához csatlakozott, 1599 őszén pedig sajnos azt a Báthory Andrást gyilkolták meg, aki sokat tett a csíkiak haladásáért. Azért bántak így el vele, amiért voltaképpen Báthory Zsigmond lelkiismeretét terhelte a felelősség.

„Bármennyire különösnek tűnjék is első hallásra – valljuk Jakó Zsigmonddal –, 1562 adta meg a döntő lökést ahhoz, hogy a székely fejlődés megőrizhesse a feudalizmus általános útjától eltérő, szabadabb jellegét. Ehhez azonban a hagyományos fejlődés durva kisiklásán kívül szükség volt a *székely köznép eltiporhatatlan szabadságvágyára és egy katonatársadalom néha önmagát is elémészítő, konok harci elszántságára*. Mert a már elveszettnek látszó közösségi szabadságot az a minden véráldozatot vállaló, szívós ellenállás hozhatta vissza sírjából, amelyet 1562 a székely tömegekből kiváltott.” [kiemelés Sz. J.]

A székelység elvesztett közösségi jogait Mihály vajda (1599), majd Báthory Zsigmond (1601) szabadságlevelével kapta vissza.

Báthory Zsigmond mellett Erdély veszedelmének másik előidézője II. Rákóczi György fejedelem volt, aki 1657-ben lengyelországi hadjáratra vezette az

erdélyi sereget. Egyébként derék célja a magyar függetlenség helyreállítása lett volna, azzal viszont nem vetett számot, hogy e vállalkozáshoz az erdélyi hadsereg aránytalanul elégtelen. A lengyel hadjáratot az oszmán birodalom beleegyezése nélkül indította, a Rákóczi eltávolítására vonatkozó török parancsot pedig nem lehetett végrehajtani, így 1658-tól minden nyáron török-tatár hadak dúlták a fejedelemséget, mérhetetlen károkat és szenvedést okozva. Erdélyben a Rákóczi-pártiak és a török által kinevezett fejedelem, Barcsai Ákos hívei között polgárháború dúlt. Petki István csiki főkapitány és veje, Lázár István főkirálybíró vétkes vakbuzgósággal a végsőkig kitartott II. Rákóczi György, majd utóda, Kemény János mellett akkor is, amikor egész Erdély, sőt, egész Székelyföld elismerte a szultán fennhatóságát. Csík maradt az utolsó tartomány, mely 1661 őszén szembeszállt a pogány fosztogatókkal. Petkiék, bár a Hargitán, a Tolvajoshágó tájékán ledöntött fenyőágakból erősséget, akadályt emeltek, nem gondoskodtak a szék megfelelő védelméről. Így a török lovasság jobbról, a tatár meg balról megkerülte a Tolvajoson várakozó csiki tábornokot, és a Csíki-medence falvaira rontott. A kellőképpen fel nem készített lakosságot, az asszonyokat és gyermekeket a legtöbb helyen otthon találták. Égtek a falvak, égett a szédült csíksomlyói kolostor. A Mikó-várat egy éjszakai ostrom után kerítették kézre. A férfiak a Hargitán az erdőbe menekültek, az elrabolt asszonyok és gyermekek száma 10.000-re becsülhető. Közülük néhány százat sikerült kiváltani, többségük azonban sohasem térhetett haza. Pedig akkortájt Csík-Gyergyó-Kászonnak aligha lehetett több lakója 30–32.000-nél! Felelőtlen vezetőinek hibájából Csík történetének legnagyobb tragédiáját élte át...

Ugyanilyen eszefelejtett módon járt el 1694 telén Sándor János csíkszéki alkapitány, aki arra számítván, hogy a nagy hó miatt nem kell tartani a tatárok betörésétől, elhanyagolta a Gyimesi-szoros őrzését. Február 13-án a tatár váratlanul Felcsík falvaira tört. E támadás után összegyűlt ugyan a csíki had, de ezt egy napos táborozás után Sándor János hazaküldte. Február 15-én a tatárok még nagyobb erővel rontottak Felcsíkra. Mintegy 7000 embert hurcoltak rabságba, csupán Szentmihályról ezernél többet, köztük Szépvízi Kovács Pál plébánost; a falunak 50–60 esztendő múltán sem volt bár félezernyi lakója.

A XVIII. század kezdetének sok nyomorúságát a kuruc-labanc világ hozta. 1707-ben a kurucpárti csíkiak és háromszékiek tömegesen menekültek Moldvába a bosszúálló császári hadak elől. 1711-ig nagy részük ugyan visszatért, de úgy véljük, nem kevesen maradtak a Kárpáton túl is.

Siculicidium

Az 1760-as évek közepén Csík olyan események színtere lett, amelyek több mint nyolcvan éven át alapvetően befolyásolták, alakították a Székelyföld történetét.

Az Erdélyben immár szilárdan berendezkedett császári hatalom a déli és keleti határövezetben olyan félkatonai határőrség létrehozására törekedett,

amely csekély állami hozzájárulással képes legyen teljesíteni a rábízott feladatokat: az idegen betörések visszaverését, vesztegár működtetését, az állandó pestisveszély elhárítását, a csempészet visszaszorítását, az illegális határátlépések kiküszöbölését és az esetleges belső lázadások megfékezését.

A határőrség tagjai az előírás szerint évente három hónapot katonáskodtak volna, ilyenkor 4–8 krajcár napidíj járt volna nekik. Békeidőben adójuk egyharmadát, háború idején teljes adójukat engedték volna el.

A határkatonaság szervezése idején a hatóságok tömeges ellenállásba ütköztek Csíkban, Gyergyóban, Háromszéken és Udvarhelyszéken egyaránt. A székelyek a katonaság felvételét adómentességük és önkormányzati jogaik teljes mértékű visszaállításától tették függővé. Kezdetben ugyanis a „mérték alá állás” látszólag önkéntes alapon indult. 1763. október 8-án viszont császári rendelet teszi kötelezővé a csíkiak és háromszékiek számára a sorozást.

Madéfalvi emlékmű

A csíkiak, Beke Tamás delnei és Zöld Péter csíkszentléleki plébánosok indítványára, hogy a sorozástól szabaduljanak, 1763 karácsonyán kivonultak a szépvízi erdőbe. (A két papot később négyévi börtönre ítélték.) Január 5-én csatlakozott hozzájuk egy Háromszékből érkező 5–700 fős csoport is. Ekkor a háromszékiekkel megerősödött „erdeiek” Madéfalvára vonultak. Tárgyalni szerettek volna a megszeppent, Taplocára visszahúzódó sorozóbizottsággal. A bizottság viszont ehelyett a megtorlást választotta, és Emmanuel Carato alezredest 1350 katonával és két ágyúval Madéfalvára rendelték. A támadás 1764.

január 7-én hajnalban indult, 200–400 székely esett áldozatul. Ahol ma az emlékmű áll, 45 férfi alussza örök álmát, egy kivételével valamennyien háromszékiek.

A megtorlás felkavarta Csík egész társadalmát. Magasra csap a kivándorlás hulláma, több mint 5000-re tehetjük azok számát, akik a hegyeken át Moldvába menekültek.

Az ellenállás megtört, a császári hatóságok immár háborítatlanul megszervezhették a csíki I. és a háromszéki II. határőrezredet, illetve a javarészt csíkiakból és háromszékiekből álló huszárezredet.

A határkatonák egyenruháját népviseletük: fekete zeke és fehér harisnya alkotta. Fegyvert, hadi felszerelést a kincstártól kaptak, ám a katonáskodás egyéb költségeit, a ruházatot, az étellemezést már javarészt a család állta.

Az első székely határőrezred katonáit nem egyszer vezényelték külföldi hadszínterekre. Részt vettek a bajor örökösödési (1778–1779), az oroszok és osztrákok törökellenes (1788–1791) háborújában, illetve a napóleoni háborúban (1793–1814 között).

A császári hatalom által erőszakkal létrehozott határőrségről a menasági anyakönyv névtelen feljegyzője (véltetően Tankó Albert plébános) ekképpen ír: a csíki férfiakat vak engedelmesség alá „jármolták”, gyermekeiket „vad tisztek bitangjai ... nemzetiségükből kivetkeztetve németesítik”, az egész katonarenden lévő népet „jobbágyi megszorításban tartják ... még mesterséget tanulni sem engedik.”

Az 1848–49-es csíki forradalom

A csíkszeredai Gecző János, a háromszéki Donát Pál, a kászoni Veres Ádám kancellisták Marosvásárhelyről Csíksomlyóra érkezve az ottani felsős diákokat forradalmi tettekre sarkallták, ezek pedig a következő nap hajnalán, április 5-én, Csíksomlyó és a szomszédos falvak határában leverték a kétfejű sasos táblákat, a Habsburg-hatalom jelképeit.

Ám túl ezen az epizódon, nem egészen tévedett az, aki az 1848 tavaszán Csíkban történeteket „konzervatív forradalomnak” nevezte. Itt ugyanis egyetlen vezetőt váltottak le, minden maradt a régiben. Nyíltan unióellenes propaganda folyt. Kovács Miklós katolikus püspök írta csíki híveinek: „ha ez igaz volna, valóban megbélyegezné magát a székely nemzetet.”

Puskás Ferenc gyergyószéki jegyző, liberális politikus a *Kolozsvári Híradó*-ban Balácsi József csíkszéki főkirálybíróval azzal vádolta, hogy társaival együtt a „hűbéri viszonyok fenntartására kacsintgatnak” és „a lerombolt kiváltságok újbóli felrakására keresnek alapot.” Balácsiék – a pesti kormányhoz folyamodva – azt indítványozták, hogy a robotrendszer továbbra is fennmaradjon.

Az agyagfalvi nemzetgyűlést (október 16–18.), majd a marosvásárhelyi vereséget (november 5.) követően Franz Dorschner ezredes, az első határőrezred

parancsnoka sikerrel „pacifikálta” Csík vidékét. 1848 őszén, midőn Háromszék szembeszállt az ellenforradalommal, Csík semleges maradt.

1849 januárjának közepén az erdélyi hadsereg parancsnoka, Bem tábornok Gál Sándor ezredest – aki már korábban, Háromszék önvédelmi harcaiban kitűnt – az I. székely határőrezred parancsnokává nevezte ki. A demokrata gondolkodású Gál Csíkban a legsürgősebb teendőnek a régi rendszerrel való leszámolást, a jogegyenlőség érvényesítését tartotta. Ezt követően Csík – Háromszékhez hasonlóan – több mint 10.000 férfit állított fegyverbe és küldött Bem táborába, 1849 telén-tavaszan. A csíkszentmihályi községi tanácsnak a szabadságharc mezején küzdő fiatalokhoz küldött leveléből idézünk: „Felszólítunk titeket, székely véreink, hogy a táborban nemzetünkért s magatok dicsőségéért ... híven és igazságosan szolgáljatok, víg kedvvel, bátor lélekkel vívjatok nemzetünk szabadságáért.”

A 78. zászlóalj – mely ismereteink szerint főleg felcsíkiakból állott – 1849 tavaszán, Bem tábornok vezetésével a Bánságban küzdött. A tábornok négyet tüntetett ki a bátran hadakozó csíkiak közül: Deák Mátét, Nagy Józsefet, Nagy Imrét és Szabó Márton. E zászlóalj elszántsága ihlette Petőfi Sándornak a székely vitézséget megéneklő sorait:

A székelyek

Nem mondom én: előre székelyek!
Előre mentek úgy is, hős fiúk;
Ottan kíván harcolni mindegyik,
Hol a csata legrémesebben zúg.
Csak nem fajult el még a székely vér!
Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér.

Úgy mennek a halál elébe ők,
Amint más ember menyegzőre mén;
Virágokat tűznek kalapjaik
Mellé, s dalolnak a harc mezején.
Csak nem fajult el még a székely vér!
Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér!

Ki merne nekik ellenállni?
Ily bátorságot szívében ki hord?
Mennek, röpülnek, mint a szél s üzik
Az ellenséget, mint a szél a port!
Csak nem fajult el még a székely vér!
Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér!

Bibliográfia

- Albert Ernő: *A halál völgye*. Sepsiszentgyörgy, 2007.
- Antal Imre: „*Tisztesség adassék*”. Csíkszereda, 1994.
- Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászón*. Kolozsvár, 1853.
- Benkő Samu: Esmék és tettek 1848 tavaszán Erdélyben. In: *1848. Arcok, eszmék, tettek*. Bukarest, 1974.
- Bethlen János: *Erdély története. 1629–1673*. Bp., 1993.
- Cserey Mihály: *Erdély históriája*. Bp., 1983.
- Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda, 2006.
- Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó- Kászonszékek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1938.
- Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983.
- Imreit István – Pataki József: *Kászonszéki krónika. 1650–1750*. Bp.-Bukarest, 1992.
- Kristó Gyula: *A székelyek eredete*. Bp., 2002.
- Mikó Ferenc Históriája*. Pest, 1863.
- Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca. 1848–49*. Kolozsvár, 1896.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. II*. Pest, 1869.
- Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002.
- Páter Zöld*. Csíkszereda, 2002.
- Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*. Bp., 1908.
- Székely Oklevéltár*. (szerk.: Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu) Kolozsvár-Bp., 1872–1934.
- Székely Oklevéltár*. Új sorozat. I–VIII. (szerk.: Demény Lajos, Pataki József) Bukarest-Bp., 1983.
- Székely felkelés. 1595–1596*. Bukarest, 1979.
- Szőcs János: *A székelyek rövid története (Egyed Ákos könyvéről)*. *Székelyföld 2007/7*.
- Uő.: 17. századi csíkszéki pogánydúlások. In: *Acta –1995*. Sepsiszentgyörgy, 1996. 147–152.
- Uő.: Agyagfalvától a Nyerges-tetőig és Zsibóig. *Hargita Népe*. 1999/18–19.

Bicsok Zoltán

Kolostor az ország végén – a csíksomlyói ferencesek kulturális hatása a Székelyföldön

*„Az ott megnyilvánuló buzgóság és ájtatosság miatt
méltán nevezi sok hívő kis Rómának.” (1722)*

Szent Ferenc fiai Erdélyben

A kezdetek

Assisi (Szent) Ferenc követői fontos szerepet játszottak a középkori-újkorai Erdély kulturális arculatának kialakításában. Ez különösen igaz a Székelyföldre és azon belül a Csíki-medencére, amelynek vallási-művelődési életében – túlzás nélkül állíthatjuk – meghatározónak bizonyultak.

A koldulórendek között számon tartott ferencesek teljes szegénységet fogadtak, alamizsnából éltek, és fő feladatuknak a prédikálást tartották. A Ferenc-rend erdélyi megjelenése és első kolostoraik megalapítása a nagy tatárjárás évtizedére, az 1240-es évekre tehető, hiszen 1260-ban már erdélyi őrsegről (kustódiáról) esik említés a forrásokban. Az első szerzetesek feltehetőleg Németországból, illetve Magyarországról jöttek, és – a koldulórendi jellegből adódóan – a fontosabb városokban, a szász kereskedőközpontokban települtek meg, így jött létre a besztercei (1268), nagyszebeni (1300) és szászvárosi rendházuk. Az utóbbit 1302-ben már az erdélyi őrség székhelyeként említik. Feltehetőleg az első székelyföldi ferences központ Székelyvásárhelyen (Marosvásárhelyen) létesült 1316-ban. A kezdeti időszakban az erdélyi kolostorok nem al-

kottak önálló tartományt, hanem erdélyi őrseggént a magyarországi provincia (Provincia Hungariae) hatáskörébe tartoztak.

A szegénységi fogadalom körül kibontakozott vita, amely már Assisi (Szent) Ferenc életében elkezdődött, és aztán halála (1226) után tovább gyűrűzött, megosztotta a ferences közösséget. A rend előjárói közül többen azt hangoztatták: a regulák olyan szigorúak, hogy nem is emberek, hanem angyalok számára íródtak. Az utóbb szentté avatott ferences teológus, Páduai (Szent) Antal a szigorú rendtartás mellett foglalt állást, azonban a kor pápái, IX. Gergely, IV. Ince és III. Miklós a szabályok enyhítésének pártján álltak, így fokozatosan két irányvonal alakult ki. Az egyik ágat a szigorú rendtartású *obszervánsok* képviselték (belőlük váltak ki 1525-ben a *kapucinusok*), a másikat pedig a *konventuálisok* (vagy *minoriták*). A két irányzat közötti szembenállás a XVI. század végén, V. Sixtus idején hivatalos szétváláshoz vezetett.

A szegénységről szóló vita a magyar ferencesek életét is meghatározta. A magyarországi provincia eredetileg konventuális szellemben működött, mindaddig, míg a Boszniából betelepülő obszerváns ferencesek, az ún. *cseri barátok* mind nagyobb tekintélyre nem tettek szert. Szoros kapcsolat alakult ki Luxemburgi Zsigmond, majd Hunyadi János és az obszerváns ferencesek között, aminek az lett az eredménye, hogy először 1444-ben, aztán még két ütemben legfontosabb kolostoraikat (köztük a budait, a pestit és az esztergomit) át kellett adniuk az obszervánsoknak. Ez válaszút elé állította a konventuálisokat: vagy kiszorulnak az országból, vagy ők is az obszerváns reformok szerint élnek. Végül Segödi Lukács provinciális elérte, hogy 1517-ben a régi magyar rendtartomány is magáévá tegye az obszerváns szellemet. Ezzel az a sajátos helyzet állt elő, hogy két obszerváns tartomány létezett az országban, de ezek földrajzilag nem különültek el egymástól, hanem területeik egymáséba ékelődtek. Végül, hogy a két provinciát meg lehessen különböztetni, az 1523-as burgosi nagykaptalanon rendezték a helyzetet. Ekkortól fogva a magyar (egykor konventuális) rendtartományt Szűz Máriáról elnevezett (*mariánus*) provinciának, a bosnyák vikáriátusból kivált obszerváns provinciát pedig a Legszentebb Üdvözítőről elnevezett (*szalvatoriánus*) rendtartománynak hívták. A XV. századi megújulás idején létesült egy sor erdélyi kolostor: Felfalu (1427), Csíksomlyó (1442 körül), Székelyvásárhely (1444, újjászervezés), Tövis (1448), Fehéregyháza (1448), Vajdahunyad (1465), Kolozsvár (1486), Medgyes (1500), Brassó (1507) ferences rendháza. Ezen kolostorok már mind az obszerváns, majd szalvatoriánus provincia kötelékében működtek.

A csíksomlyói obszerváns ferencesek Sarlós Boldogasszonyról elnevezett kolostora valószínűleg Hunyadi János erdélyi vajdasága idején, 1442 körül létesült, mint a moldvai katolikus misszió hátere és hídfője. Az alapítók nem sejtették, hogy alig egy évszázad elteltével a ferenceseknek már Erdély területén is missziós feladatokat kell majd ellátniuk.

A barátok Somlyói templomát először IV. Jenő pápa 1444. évi bullája említi, amelyben a főpásztor hétévi búcsút engedélyez mindazoknak, akik a templom névadó ünnepén meglátogatják Szent Ferenc fiait, és adakoznak templomuk javára. Mára ebből az első, gótikus templomból semmiféle díszítőelem nem maradt, köveit beépítették a XIX. századi kegytemplomba. Talán segít fogalmat

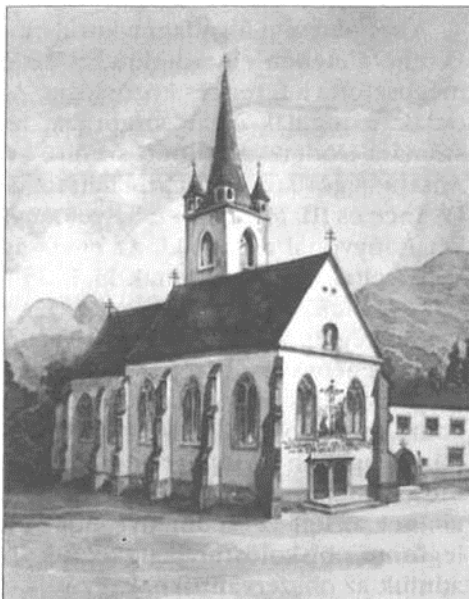
alkotnunk az egykori gótikus templom méreteiről, formájáról, ha P. Benedek Fidél azon feltételezésére hagyatkozunk, mely szerint ez tulajdonképpen a ma is álló (szintén Hunyadi János idején épült) tövisi ferences templom „ikertestvére” volt.

A templom befejezését (1448) követően kezdődhetett meg egy úgyszintén gótikus stílusú, kisméretű, mindössze egyetlen szárnyból álló kolostor építése. Ennek emlékét őrzi a mai kolostor falába beépített gótikus ablakkeret a pincében és egy gótikus portálé az alsó folyosón.

Már a gótikus templomnak is a legértékesebb kegytárgya lehetett a Szűz Mária-szobor. Feltehetően a XVI. század elején, közvetlenül a Reformáció előtt, 1510 körül készült, ismeretlen művész, talán Veit Stoss magyar iskolájának alkotása. Magassága 2,27 m, a világon ismert kegyiszobrok között a legnagyobb. Szűz Máriát királynőként ábrázolja: fején korona, jobb kezében jogar, bal karján a kis Jézust tartja. A Napba öltözött Asszony lába alatt a Hold van, fején tizenkét csillagból koszorú.

A kegyiszobor

*A csíksomlyói gótikus templom.
Köpeczi Sebestyén József
akvarellje*

Regulájukból adódóan, az obszerváns ferencesek evangéliumi szegénységet vállaltak, semmiféle magántulajdonnal nem rendelkeztek, almisznából tartották fenn magukat. Azért, hogy mentesüljenek minden anyagi gondtól, hogy szabadabban, buzgóbban adhassák át magukat az imádságnak, szorgalmasabban prédikálhassanak, és zavartalanul végezhessek az istentiszteletet, Hunyadi János kormányzó 32 konfrátert (vitrikust) adományozott a kolostornak, hogy azok végezzenek mindenféle házi munkát, gazdasági tevékenységet, fuvarozást. A konfráterek intézménye azt jelentette, hogy az állam lemondott a 32 szabad székely összes anyagi és személyes szolgálati kötelezettségéről (mindenféle adók, hadba szállás, katonai szemlék), és ezt juttatta a ferenceseknek – nem beszedett pénzben vagy terményben, hanem személyes szolgálat formájában. A beszolgálókat a ferencesek maguk válasz-

tották ki, ha a helyzet úgy hozta, el is bocsáthatták őket, és másokat vehettek fel helyükbe, a konfráterek viszont csak önként léphettek a kolostor szolgálatába, és kiváltságaik csak addig szóltak, amíg szolgálataiknak eleget tettek. Hunyadi János adománylevelét utóbb az erdélyi fejedelmek és a Habsburg-uralkodók is megerősítették. A csíksomlyói konfráterek intézménye jogilag 1848-ban szűnt meg, három évtizeddel később pedig az elveszített 32 szabad székely szolgálataiért a kolostor anyagi kárpótlást kapott a magyar államtól.

A konfráterek szolgálataira szüksége is volt a pátereknek, hisz már a kolostor alapításától fogva lekipásztori feladatokat is elláttak egész Csíkszék területén, kíségetve a kisszámú és alacsonyan képzett világi papságot. Ugyanakkor missziós tevékenységük kiterjedt Moldvára is, ahol két támaszpontot is kiépített a ferences rend: Kiliában (Chilia) és Bákóban, ez utóbbi városban sikerült is tartósan berendezkedniük.

Egy 1525-ből származó kimutatás szerint a szalvatoriánus tartománynak 73 kolostorban 1472 tagja volt, míg a mariánusok 30 kolostorban hozzávetőlegesen feleannyian lehettek. Az Erdélyi Őrségben ekkor 12 kolostor működött, 218 taggal. Csíksomlyón 1535-ben 14 rendtag élt, 8 pap és 6 testvér. A XVI. század első két évtizede tehát még a virágzás képét mutatta, 1581-re azonban az Üdvözítőről nevezett rendtartományban – amely minket közelebbről érdekel – mindössze 4 rendház maradt 30 rendtaggal (Szeged és Gyöngyös a Hódoltságban, Szakolca a Felvidéken és Csíksomlyó Erdélyben). A drámai fogyatkozás okai a török uralom állandósulása a Hódoltságban és a reformáció elterjedése volt. A leépülés rohamos volt Somlyón is: 1563-ban még 8 rendtag volt, 1586-ban viszont már csak egy öreg gvárdián működött két felszenteletlen testvérral. Ők hárman voltak a teljes erdélyi Ferenc-rend. Később, a századforduló éveiben, a katolikus Báthory Zsigmond és Giorgio Basta császári helytartó idején Csíksomlyó újabb lélegzetvételhez jutott, 1602-ben már újból 12-en voltak.

Az 1556. évi szekularizáció nyomán Erdélyben megszűnt a megyéspüspöki intézmény, a kolostorok közül pedig csak a csiki maradt fenn, „mert máshol pópás papnak nem volt szabad tartózkodnia” – sőt egy időre innen is ki voltak tiltva –, így a fejedelemség egész területén a Somlyói ferencesek képviselték a katolikus egyház intézményét, és biztosították a lelki gondozást akkora térségben, amekkorát megfogyatkozott állományukkal képesek voltak lefedni. Csíkon és Gyergyón kívül főleg Udvarhelyszéken és a Tatros mentén, Moldvában szolgáltak.

Az ország három részre szakadtsága, a gyakori háborúk és a közlekedési nehézségek miatt a rendtartomány működő kolostoraival lehetetlen volt az érintkezés. A végeken lévő Somlyói kolostor még inkább elszigetelődött, magára maradt. Püspök hiányában különösen nagy felelősség szakadt a mindenkori Somlyói ferences előljáró nyakába, akinek Erdély, de legalábbis a Székelyföld katolikusaira kellett gondot viselni.

Pusztulás és újrakezdés

A XVII. század a csíksomlyói ferencesek életébe sorozatos pusztulást, de mindannyiszor újrakezdést, a csüggedtség után pedig új lendületet hozott. Ebben a rendkívül mozgalmas időszakban olyan jeles egyéniségek működtek itt, mint P. Somlyai Miklós, P. Damokos Kázmér és P. Kájoni János. Ők hárman nemcsak a helyi ferences hagyományokat mentették át a következő századnak, hanem az erdélyi katolicizmus fennmaradásában is meghatározó jelentőségűeknek bizonyultak.

Vészterhes idők voltak a tizenöt éves háború évei Csíkban. Előbb Mihály vajda katonái fosztogattak a szék falvaiban (1600), majd a Basta-uralom idején Székely Mózes hadain volt a sor (1603). A ferencesekre, akik 1602-ben Bastától jelentős adományokban részesültek (10 mázsa vas a csíki hámból, 32 köböl búza, 6 hordó bor, 3 tömlő sajt, 15 hizott sertés, 300 darab kósó), a Habsburg-pártiság gyanúja vetült, ezért Székely Mózes katonái felgyújtották a kolostort és szétkergették a barátokat.

A kolostor annyira elnéptelenedett ezekben az években, hogy már a teljes kihalás veszélye fenyegetett. Megszakadt a kapcsolat a provinciával is, így új főnököt sem neveztek ki, 1599-től folyamatosan Váradi Gáspár volt a ház előljárója. 1624-ben aztán a végelgyengült Váradi páter végleg elaludt egy karosszékben, és a hagyomány szerint egyetlen elaggott, vak testvér maradt az üres kolostorban, amelynek kapui bezárultak. A ferences javak őrzése csíkcsicsói Petki István főszindikusra maradt, aki fejedelmi oltalomlevél által kapott felhatalmazást, hogy megvédje a kolostort minden támadással szemben. Ilyen előzmények után folyamodott három erdélyi katolikus főúr, Kovacsóczi István kancellár, Tholdalagi Mihály marosszéki főkapitány és Bálintitt Kristóf fejedelmi kamarás a boszniai obszerváns rendtartomány főnökéhez, illetve Pázmány Péter esztergomi érsekhez, hogy ferenceseket kérjenek a Somlyói kolostorba. Ugyanakkor Petki István Váradi Jánoshoz, a szalvatoriánus provincia előljárójához folyamodott segítségért.

Pázmány a Hitterjesztés Szent Kongregációját kereste meg. A Szentszék francia kapucinusokat akart küldeni Csíkba, de Pázmány felismerte, hogy ez nem lesz célravezető. A Kongregációhoz írt folyamodványában ez áll: „Erdély legtávolabb eső részében, a Székelyföldön Csík- és Kászonszék a mai napig szívósan ragaszkodik a katolikus valláshoz. Úgy, hogy ezekben néhány nemes kivételével, az összes lakosság az ősi valláshoz hű maradt, melytől a többi székek mind elpártoltak. Ez a Szentferencrend érdeme, melynek ott egyetlen kolostora van.” A kapucinusok tervéhez a következő megjegyzést fűzte a bécsi nunciushoz: „Ez a megoldás helytelen lenne, mert a székely nép nem fogadná be a kapucinusokat, mint idegen nyelvűeket.” Végül a magyarországi obszerváns ferencesekhez fordult, hogy küldjenek rendtagokat Csíkba. Így érkezett Somlyóra 1626 augusztusában Váradi János addigi magyar provinciális, Remeteházi András, Nemsői Dániel, Szeredai Márton, Szederjesi Mihály és három laikus testvér, majd 1628-ban **Somlyai Miklós**, akit azért küldtek Somlyóra, hogy

felváltta Váradit. Őt ugyanis visszavárta rendtartománya. Az újonnan érkezettek „átmentették a klastrom életét egy újabb, küzdelmes és szebb kor számára.”

P. Somlyai Miklós (1600 k. – 1661) csíksomlyói ferences gvárdián, az önálló erdélyi kusztódia egyik alapítója, örökös definitor. Várdotfalván született, azonban fiatal éveiről, első tanulmányéveiről semmi bizonyosat sem tudni. 1615-ben Szeredai Mártonnal együtt lépett a rendbe Gyöngyösön. Itt élt hét évig, mint ferences papnövendék, és felsőbb tanulmányait folytatta. Bölesészetet és teológiát tanult, majd tanulmányai végeztével 1622-ben pappá szentelték. Ezután Szegedre helyezték, ahol két évig hitszónokként működött. 1628-ban Csíksomlyóra irányították, ahol négy rendben volt házfőnök (1629–1640, 1643–1648, 1651–1656, 1659–1661). Egy ideig a moldvai missziós területen is működött. 1648–1650 között az erdélyi kusztódia vikáriusa, majd definitora. Kájoni Fekete könyve szerint „Anno 1630 et consequenter Pater Miklos Gargyan építette a Csíki Kalastromban az alsó Kerengőt seu ambitust, és az egész Kalastromot restaurálta, az egész templomot meg menyeztette, Petrasko képiróval gyönyörűséges szépen meg íratta meg aranyasztatta, a Templomban székeket, nagy oltárt, melyet csináltatott Gyergyó Alfalui Ádám Ferenczel, és meg íratott Szebeni Dániel finum kép íróval pro fl. 100.” Brassóban egy kis hordozható orgonát vásárolt, Krakóból pedig „egy szép positivumot” hozott Brassai Erhard orgonistával, hamarosan azonban mindkettőt eladták. 1659-ben – szintén Brassóban – megszerezte a nagy orgonát, „Nagyságos Haller Istvánné ide hagyott Alamisnájából ezer magyar forinton Eperjesi Orgona Csináló Jánostól”. Utolsó nagyobb munkája a templom előtti cintermet kerítő kőfal javíttatása volt 1661-ben. Amikor a tatárok lerohanták Csíkot, a környék lakossága ösztönösen ide, a cinteremből lett mentsvárba menekült, azonban a megbontott falak nem védhették meg őket. Halálának körülményeit Kájoni feljegyzéseiből ismerjük: „...a Pogány Török Tatár 1661. die 21. Octombris, mind el égetett Calastrommal és Tartománnyal együtt, és magát is akkor le vágta a Csomortáni völgyben.”

A Pázmány által mozgósított magyar ferencesekkel majdnem egyidőben, 1630-ban bosnyák szerzetesek is érkeztek Erdélybe Szalinai István vezetésével, akiket a pápa apostoli missziós jogkörrel ruházott fel. Ők előbb Nyárádköszvényesen települtek meg, aztán 1635-ben Tholdalagi Mihály telket vásárolt nekik Mikházán, ahol következő évben megkezdődtek a kolostor építkezési munkálatai. Ezzel párhuzamosan két másik ferences kolostor is létesült Erdélyben, az Aporok nyújtódi birtokán és a fehéregyházi Haller-birtokon. Négy kolostorral már gondolni lehetett egy önálló őrseg felállítására, mely gondolatot különösen indokoltá tette a magyar és bosnyák anyaprovinciák távolsága. Az önállósulás terve a bosnyák Szalinai Istvántól származott, aki 1639 őszén azzal a feladattal küldte **Damokos Kázmért** Rómába, a Ferenc-rendiek általános ügyvivőjéhez, hogy engedélyeztesse az új őrseget. Damokos előterjesztését jóindulattal kezelte a rend központi kormányzata is, 1640. február 3-án pedig VIII. Orbán pápa kibocsátotta a „Salvatoris nostri Jesu Christi” kezdetű apostoli brévét, amellyel az Erdélyi őrseget a Salvator provinciától függetlenítette, és

Szent István király védnöksége alatt *önálló kusztódiává* tette. Ezzel megalakult a szigorú rendtartásit erdélyi ferencesek stefanita őrsége, amely teljes önkormányzati jogot kapott, azaz kivették az eddigi provinciák joghatósága alól és közvetlenül a római rendi központ, a minister generalis, és ennek általános megbízottja hatáskörébe rendelték.

P. Damokos Kázmér (1606–1677) az erdélyi ferences kusztódia egyik alapítója és őre, felszentelt püspök, csíksomlyói gvárdián. Szovátán született, anyja református vallású volt. 1629-ben Nagyszombatban lépett a mariánus rendtartományba, egyelőre a laikus testvérek közé. Családja meglátogatására tért haza 1636-ban, amikor megismerkedett Szalainai István bosnyák missziósfőnökkel, akinek tolmácsa lett, és mellette részt vett a mikházi zárda építésében. Aztán Nyújtódon tűnt fel, ott már ő vezette a kolostor építkezési munkálatait. 1639-ben szentelték pappá a római Santa Maria in Aracoeli templomban, következő évben pedig ő hozta el VIII. Orbán pápa brévét, mely szentesítette az önálló erdélyi ferences kusztódia megalakulását. 1643-ban fehéregyházi zárdafőnök lett, ahol megszervezte az erdélyi őrség első novíciusházát. 1654–1662 között az erdélyi kusztódia őre és az erdélyi misszió főnöke volt. Csíksomlyói működésének leglátványosabb eredménye, hogy 1662–1668 között a tatárok által lerombolt templomot és rendházat újjáépítette. Szelepcsényi György hercegprímás, esztergomi érsek ajánlására IX. Kelemen pápa coronai címzetes püspökké nevezte ki, mellkereszttel és pásztorbottal ajándékozta meg. 1668. június 10-én a római Szent Péter-templomban szentelték püspökké, és nevezték ki Erdély apostoli helynökévé. Visszatérve Erdélybe, látogatta az egyházközségeket, próbálta helyreállítani a fegyelmet, háromszor is püspöki kerületi zsinatot tartott (1674-ben a csíksomlyói plébániatemplomban összehívott zsinaton *Constitutiones Dioecessanae* címen egyházmegyei szabályzatot adott ki). A pestis idején maga látta el a haldoklókat, amíg őt is el nem ragadta a járvány, életének 71., papságának 38., püspökségének 10. évében. Püspöki süvegét és pásztorbotját a csíksomlyói kegytemplomban, mellkeresztjét és krizmatartóját a rendházban őrzik. Domokos Pál Péter jellemzése szerint: „Ízig-vérig székely ember volt, aki a nehézségekkel bátran szembenézett. Erdélyt gyakran bejárta, s oly ékesen beszélt, hogy szavaival mindenkit elragadott és a hitben sokakat magához vonzott.” Csíksomlyón halt meg, sírja a kegytemplom kriptájában található.

A csíksomlyói ferences kolostor fejlődését Ali pasa 1661. évi hadjárata akasztotta meg. A török-tatár csapatok 26 csíki templomot gyújtottak fel, rengeteg embert megöltek, az életerőseket rabságba hurcolták. A pusztulást Csíksomlyó sem kerülhette el. A ferences közösség 12 tagjából négy fiatalabb atya Háromszék felé lovon elmenekült, másik négy azonban fogságba esett. További három menekülő rendtagot a tatárok megöltek, Pálfalvi Péter atya pedig, aki a templom padlására menekült, a tűzvészben ottégett. A három lekaszabolt ferences egyike P. Somlyai Miklós házfőnök volt, őt Csomortán felé menekültében, az Aracs-pataknál ölték meg. A frissen felújított kolostorból és a templomból csupán az üszkös falak maradtak.

A tatárok kivonulása után újabb építkezések kezdődtek, hiszen a kolostor és a kegytemplom tetőzete elpusztult, berendezése kiégett. A közel két évtizedig tartó munkálatok Damokos Kázmér mellett a többi házfőnök, Taploczai István, Dóczi Imre és Kájoni János rátermettségét is dicsérik. A barátok kitartása, a hívek buzgósága és a katolikus főnemesség nagylelkűsége azonban lehetővé tette az újrakezdést. A munkálatokról a kortárs Kájoni így számol be: „Anno 1662. P. Casimirus Damokos, viszontag az egész Calastromot ex cineribus fel építette, minek utánna a pogánság hamuvá tötte volna, csak a pusztá falak maradván, az benefactorok segítségével és szent alamisnájokkal, ut infra: a templomot megboltoztatta, melynek boltyát végeztük el 1664..., sok fáradsággal és költéssel. Item a Templomot meg cserepeztette, a Templomban oltárokat, státusokat, székeket, a Toronban harangokat, a *segestyében* drága matériákat, paramentumokat, kelyheket, ereklyéket, cibóriumokat szerezvén... és az egész Kalastromot mind bolt alá vette, minden cellákra, refectoriumra, templomra, chorusra üveg ablakokat, a cellákban ajtókat, ágyakat, asztalokat, et omnia necessaria... a tekintetes grófnő, néhai Wesselényi Ferenc, Magyarország nádorának özvegye, Szécsi Anna Mária és tekintetes fejedelemasszony, Báthori Zsófia, a méltóságos erdélyi fejedelem, ifjabb Rákóczi György özvegyének adományából”. A templom tornyát megmagasították, Kálnoki Anna költségén még óra is került bele. A kolostort sikerült annyira rendbe hozni, hogy fél évszázadig zsindelezésen kívül nagyobb javításra nem is volt szükség. Az iskola újjáépítése úgyszintén Damokos Kázmér házfőnöksége idején kezdődött, és Taploczai István második házfőnöksége idején (1662–1664 és 1667–1674) fejeződött be.

Somlyai Miklós gvárdiánsága óta az 1682. év hozta a legboldogabb tavaszt, Piluzzi Vitus címzetes marcianopolisi érsek, bákói apostoli helynök ugyanis, megkoronázva hosszú évek verejtékes munkáját, felszentelte az elkészült épületeket. A szentelési ünnepek sora egy hónapig tartott. A házfőnök, **Kájoni János** elődei nevében is elégedett lehetett a látvánnyal.

P. Kájoni János (1629–1687), az erdélyi ferences kusztódia őre, kinevezett apostoli helynök, csíksomlyói gvárdián, az „*Erdélyi Pázmány*”. Rómán ortodox családban született Kiskajonban, majd családja a jezsuita rend birtokára, Jegenyébe költözött és valószínűleg az ő hatásukra katolizált. A jezsuiták a tehetséges ifjút kolozsmonostori iskolájukban orgonistává nevelték. Bizonyára nővére, Judit által – aki csíkszeredai nemes és nemzeti Rácz István felesége volt – került kapcsolatba a csíksomlyói ferences kolostorral. A rend ruháját 1648-ban vette fel Somlyai Miklós gvárdián kezéből, a fogadalmat következő évben tette le ugyanott, ugyancsak Somlyai gvárdián előtt. A fogadalmasok könyvébe ezt írták róla: „Vir praeclarissimorum talentorum laboriosissimus et perpetua memoria dignus” („kiváló tehetségű

P. Kájoni János

szorgalmas és örök emlékezetre méltó férfi”). Zenetudományi, teológiai és filozófiai tanulmányait a mariánusoknál. Nagyszombatban folytatta, ott tanulta meg a tabulatúra-írást és ott ismerkedett meg kora zenészeivel is. Ugyanott szentelték pappá 1655-ben. A csíksomlyói rendházban kezdte papi működését, de három évtizedes működése során teljesített szolgálatot Mihháán és Szárhegyen is. 1660-tól több évig definator, az erdélyi kusztódia őreinek, Damokos Kázmérnak, majd Jegenyei Ferencnek a tanácsadója. A végzetes 1661. évi Orsolya-napon nem tartózkodott a kolostorban, így nem volt közvetlen tanúja a tatárok támadásának és Somlyai Miklós gárdián halálának. Az újjáépített csíksomlyói és szárhegyi ferences, illetve udvarhelyi jezsuita templomokba ő állított orgonát, sőt mikházi gárdiánsága idején két klerikust „annak nyomására is megtanított.” 1666–1669 között a mikházi kolostor első erdélyi házfőnöke, ott a vályogból épült rendház helyébe kőből és téglából új kolostort építtetett. 1669–1675 között Szárhegyen volt házfőnök, itt kijavíttatta a romos kápolnát és a düledező zárdát. 1675–1678 között az erdélyi kusztódia őre (custos provincialis) és missziós főnök. Ez idő alatt, 1676-ban nyomdát alapított Csíksomlyón, részben saját művei, részben az oktatáshoz szükséges tankönyvek kinyomtatására. Ugyanazon évben indította el a jelenlegi mikházi templom építkezési munkálatait, majd következő évben az eszternelki Mikes-birtokon a kolostor építését. XI. Ince pápa 1677-ben utódlási joggal apostoli helynökké nevezte ki, azonban az erdélyi világi papság nem őt, hanem Szebelébi Bertalan kézdiszentléleki plébánost választotta, így Kájoni a felkínált méltóságról lemondott. 1681–1684 között csíksomlyói házfőnök volt. Újabb csíki tartózkodásának hosszú távon is jelentősnek bizonyuló eredményei voltak: a P. Damokos Kázmér által elkezdett újjáépítési munkálatokat befejeztette, majd a kolostort 1682-ben felszenteltette. Itt készült el 1684-ben több éve íródo történeti munkájával, amelyet fekete, vaknyomásos bőrkötése után csak *Fekete Könyvként* (Liber niger) emlegetünk. Az erdélyi kusztódia múltjának ezen összefoglalása minden utána íródott provinciátörténet kiindulópontja lett. Miután 1686-ban a „pater custodiae” megtisztelő címet is megkapta, a következő évben Szárhegyre, élete utolsó állomáshelyére rendelték házfőnöknek. „Mult ki boldogult az böcsületes és boldog emlékezetű Kajoni Fr. Pater János” 1687. április 25-én, „Szent Márk evangélista napján, reggel hat óraker.” A régi szárhegyi kolostortemplom Mária-kápolnájában temették el, így ma már sírjának semmi nyoma.

Széleskörű, polihisztori érdeklődését imakönyvek, énekeskönyvek, kalendárium, beszédek, kolostori rendtartás, rendtörténet, fűvészkönyv, énekeskönyvek, egyházzenei gyűjtemények bizonyítják, melyeket ma csak részben ismerünk. Ének- és zeneszerzéssel is foglalkozott. Erdély-szerte gyűjtötte a középkori énekemlékeket, és több százat mentett meg a *Cantionale Catholicum* című gyűjteményében. De nemcsak gyűjtötte azokat, hanem javította is a romlott szövegeket és igyekezett magyarítani a liturgia latin nyelvű részeit – lefordította a Glóriát és a Credót magyarra. A *Cantionale* mellett Kájoni másik nagy zenei munkája a népi, világi és műzene területét egyaránt érintő kéziratos kottagyűjteménye, az ún. *Kájoni-kódex*. Irodalmi-tudományos munkásságát több mint húsz, kéziratos vagy nyomtatott munka fémjelzi.

Alig telt el egy évtized a pompás felszentelési ünnepségek óta, 1694. februárjában újból tatár hadak fenyegették pusztulással a kolostort és a cinterem falai közé menekült asszonyokat, gyermekeket. Ezúttal azonban a kolostor megmenekült. A ferences hagyomány szerint P. Nizet Ferenc (1666–1714) belga származású szerzetes-tanár az asszonyokat férfiruhába öltöztette, dobbal, síppal, kapával és cséphadaróval látta el és a nagyobb diákokkal együtt a Kis-Somlyó oldalán csatarendbe állította. A reggeli ködben aztán olyan lármát csaptak, hogy a tatárok nagy hadsereget sejtve megfutamodtak. A leleményesség ezúttal segített megmenteni az elmúlt évtizedek munkáját.

A XVII. századi sorozatos újrakezdeéseket természetesen csak a megfelelő anyagi támogatások tették lehetővé – e téren elvülhetetlen érdemei vannak a Katolikus Státusznak, az erdélyi katolikus főnemesség tagjainak. Íme, néhány név, a teljesség igénye nélkül: Apor István, Bánffy Margit, Bors Judit, Csáky Kata, Haller Erzsébet és Haller Anna, Henter Ferenc, Kálnoki Anna, Kornis Gáspár, Mikes Kelemen és Mikes Mihály, Petki István és felesége Borbála asszony, Petki János – adományaikkal örökre beírták magukat a ház történetébe.

A gyarapodás évszázada

Az 1690. év mérföldkö volt nemcsak Erdély, hanem az erdélyi katolicizmus történetében is. A beköszöntő Habsburg-uralom védnöksége alatt – és olykor fegyveres támogatása mellett – elkezdődött a katolikus restauráció. A katolikus egyház megkezdte másfél évszázaddal korábban elveszített pozícióinak visszaszerzését.

Új kolostorok létesültek, illetve rég felhagyott zárdákat népesítettek be a barátok Székelyudvarhelyen (1706), Vajdahunyadon (1710), Désen (1712), Nagyszebenben (1716), Medgyesen (1721), Segesváron (1723), Brassóban (1724), Kolozsváron (1725), Gyulafehérváron (1725), Szászvárosban (1730), Szászsebesen (1731), Marosvásárhelyen (1735), Tordán (1735), Fogarason (1736), Szamosújváron (1744), Torockószentgyörgyön (1750), Széken (1752), Kőhalomban (1762) és Hátszegen (1769). Az addig is működő 4 házzal együtt (Csíksomlyó, Szárhegy, Mikháza, Esztelnek) a rendtartománynak 1780-ra már 23 kolostora és 354 rendtagja volt.

Ugyanakkor az erdélyi ferences közösség életében különös jelentőséggel bír az 1729. év is, ugyanis az addig 9 új kolostorral gazdagodott kusztódiát – két évszázados helytállása és az utolsó években tapasztalt gyarapodása okán – rangemelésben részesítette a Hitterjesztés Szent Kongregációja. Az 1729. június 4-i milánói nagykáptalan az erdélyi ferencesek Szent Istvánról nevezett őrségét *rendtartományi* rangra emelte. A minister generalis rendeletét a csíkdelnei származású ferences teológus, *Csató Elek* hozta haza Milánóból.

P. Csató Elek (1693–1741) ferences teológus, tartományfőnök. 1711-ben lépett a rendbe, 1717-ben szentelték pappá. 1725–1727 között az erdélyi ferences kusztódiá titkára, majd annak utolsó öre volt (1727–1729). A milánói nagykáptalanon ő terjesztette elő a provinciává emelés igényét, azzal indokolva, hogy megvan már a szükséges 12 rendház, melyből 6-nak kolostori jellege van. A nagykáptalan a kérést jóváhagyta, Csatót pedig az erdélyi rendtartomány főnökévé nevezte ki, mely tisztséget 1729–1732 és 1738–1741 között töltötte be. Főnöksége idején fogadta el a nagyszzebeni kiskáptalan az erdélyi provincia egyetlen helyi törvénykönyvét, amelyet aztán Csíksomlyón nyomtattak ki (*Statuta municipalia Provinciae Transylvanicae*, 1729). Az ő érdeme a szászvárosi és szászsebesi elromosodott zárdák és templomok visszaszerzése. Püspöknek is jelölték, Mária Terézia királynőnek be is mutatták, de a kinevezés előtt meghalt. Legfontosabb teológiai munkái: *Theologia Beatorum* (1727), *Deus discernem* (1739), *Praedestinatio sanctorum* (1756).

A XVIII. század első felében tapasztalható látványos gyarapodásnak a politikai tényezőkön túl gyakorlati magyarázata is van. Mivel a századelőn a katolikus egyház Erdély nagy részét missziós területnek tekintette, könnyebb volt egy-egy ferences kolostort építeni, hogy onnan történjen a környék lelki gondozása, mint minden egyes településen plébániát szervezni. Amikor aztán a katolikus lakosság kellőképpen megerősödött, a püspökök és a dinasztia is inkább a plébániák alapítását kezdte sürgetni. És ahogy a kolostorok fokozatosan tehermentesítődtek, úgy maradt egyre több energia saját templomaik, kolostoraik életére, a népi vallásosság irányítására.

A XVIII. századi vallásosság sajátos formái voltak a kolostorok mellett kialakuló társulatok, egyesületek. Egy-egy nagyobb központban a ferences Harmadik Rend mellett akár 4–5 társulat is működhetett. Ezek nemcsak külsőségeket jelentettek, kikerüléseket, körmeneteket, csillogást és pompát, hanem intenzívebb keresztényi életet is, gyakran szociális jelleggel.

A vallásos társulatokat már a XVII. század végétől megtaláljuk Csíksomlyón is. Céljuk a hívek tevékeny bekapcsolása a lelki életbe. Az első ilyen jellegű csoportosulás a *Kordaviselők Társasága*, amelyet talán P. Taploczai István szervezett valamikor a XVII. század második felében, de amelyről az első hiteles adatok csupán 1700-ból vannak. Tagjai minden délután két órakereszt alatt vonultak ki a temetőbe, ahol szentbeszédet tartottak. 1753-tól kezdve vezetőjük a ferences Harmadik Rend mindenkori igazgatója lett, fogadalmuk is megegyezett a Harmadik Rend fogadalmával. Az 1730-ban alapított *Szeplőtelenül Fogantatott Sarlós Boldogasszony Társaságának* a Szűz Mária-kultusz ápolásán túl, Muckenhaupt Erzsébet megállapítása szerint „elévülhetetlen érdemei voltak az iskolai színjátszás szervezésében, a magyar nyelv ápolásában és az ifjúság szónoki jártasságának alakításában.” A tanuló ifjúságot és tanáraikat tömörítő kongregáció csakhamar olyan népszerűvé lett, hogy a hívek adományából színháztermet és oratóriumot tudott építtetni, ez utóbbit előbb múzeumnak és előadóteremnek, majd a gimnázium bővítése után ájtatossági célokra használták. 1770-ben két újabb társulattal bővült a csíksomlyói vallásos élet: megalakult

a *Mária Szíve* és a *Páduai Szent Antal Társulat*. Az utóbbi tagsága leginkább az ifjúság soraiból került ki, P. Boros Fortunát szerint „Szent Antal tisztelete az ifjúság révén mélyült el, fejlődött, terjedt az emberek között, [...] tiszteletét Erdélyben a csíksomlyói tanulóifjúság terjesztette el”. A Szent Antal Társulat a kilenc keddi búcsúk alkalmával szervezte zászlós kikerüléseit a Kis-Somlyó hegyére, a Szent Antal-kápolnához. A Mária Szíve Társulat legfontosabb ünnepeinek Sarlós Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony és a Szeptőlétlen Fogantatás ünnepét tekintette, amikor úgyszintén zászlós körmeneteket tartott.

A „rövid XVIII. század” (1711–1782) a csendes gyarapodás időszaka volt Csíksomlyón. Az 1600-as évek viszontagságai után 1720-ban már 7 pap, 7 felszentelt növendék és 7 testvér élt a kolostorban. Mivel a XV. századi rendház többször is tűzvész áldozata lett és már több átépítésen esett át, ugyanakkor a barátok teljesen belakták az épületet, a XVIII. század közepére esedékessé vált egy nagyobb kolostor építése. Az újabb nagyszabású munkálatok 1758-ban, a régi falak bontásával vették kezdetüket. A középső folyosóval, két sor cellával épült gótikus kolostor helyére 1773–1779 között felépült a mai négyszögletű, belső udvarral, kerengővel készült zárda. Azóta a kolostor épületén lényeges változtatás nem történt.

A kolostor udvara
(www.csiksomlyo.ro)

Új épületekben, megújult erővel működhettek Szent Ferenc fiai Csíksomlyón, és ez meglátszott a munka minőségén is: jó nevű gimnázium hírneves pap-tanárokkal, iskolai színjátszás saját színházteremmel, értékes könyvtár, legendás nyomda, posztómanufaktúra – a csíksomlyói ferences kolostor a XVIII. század folyamán a virágkorát élte.

A század második felére a gótikus templom befogadóképessége is szűkösen bizonyult, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a Mária-szobor és a pünkösdi zarándoklatok révén Csíksomlyó országos hírnévre tett szert. A régi templom bővítése már nem volt megoldható, így nem maradt más megoldás, új templomot kellett építeni. A tényleges építkezést azonban hosszú előkészület előzte meg. A rend általános gyűjtést hirdetett, a kolostor eladta a nélkülözhető arany és ezüst kegyzserzeit, 1802-re aztán Schmidt Konstantin személyében az építést is megtalálták.

A kegytemplom és a kolostor

A mai későbarokk templom építése 1804-ben kezdődött, és sokáig úgy tűnt, a tervek meghaladják a rend és a csíki székelyek anyagi lehetőségeit. Ráadásul számos nézeteltérés adódott az egymást követő építésszel és munkásokkal is, így a munka nehezen haladt. Huszonhat évbe telt, mire az épülettömb tető alá került, és csupán 1876-ra sikerült teljesen befejezni. Ugyanazon év augusztus 20-án szentelte fel Fogarassy Mihály erdélyi püspök. A templom berendezé-

sének nagyobb részét Papp Miklós brassói festő és szobrász készítette. A Szent Ferenc-, Szent Antal-, Szent Erzsébet-, Szent Anna-, Nepomuki Szent János- és Keresztelő Szent János-, Szent Margit-oltárok, valamint a szószék még a század első felében készült. A színes üvegablakok 1905–1911-ből valók, a csehországi Grottauban gyártották őket. A kegyszobor két oldalán a magyar királyszentek, István és László egész alakos szobrai állnak. A tiroli Grödenben készültek 1905-ben, Runggaldier József szobrász alkotásai. A kórus alatt Mikes Kelemen háromszéki főkapitány emlékét őrzi a ferencesek jótevőjének másodlagosan elhelyezett sírköve.

A XVIII. századi kolostor és az egy évszázaddal fiatalabb kegytemplom az erdélyi barokk egyik legszebb épületegyüttese.

„Az elernyedt XIX. század”

A XVIII. század a szerzetesi élet megújulását és virágzását jelentette Magyarországon és Erdélyben – ilyen értelemben a század II. József szekularizációs rendeletéig tart. Noha a szerzetesrendeket feloszlató rendelet a ferenceseket alig érintette, hatására mégis megváltozott valami, és nemcsak a közgondolkodásban, hanem a renden belül is. Egyre kevesebb szükség volt a ferencesekre a lelkipásztori munkában, és erre szívesen hivatkoztak mind a püspökök, mind a Habsburg-házi uralkodók. Ugyanakkor erejét veszítette, és bizonyos mértékben kiüresedett a barokk jámborság is. II. József, noha nem oszlatta fel a rendet, szűkítette a ferencesek mozgásterét, megtiltotta a római egyetemes főnökkel való kapcsolattartást, és fegyelmi kérdésekben a megyéspüspököknek rendelte alá a rendtagokat. Beleszólt a hivatalok betöltésének módjába is, szűkítve az előjárók jogkörét, akikkel szemben a megyéspüspökhöz lehetett fellebbezni. De talán a legsúlyosabb következményekkel az járt, hogy a noviciátusokat és a rendi stúdiumokat bezárták, így a növendékek teológiai tanulmányaikat az ún. központi szemináriumokban kellett végezzék, ahol a császártól kinevezett, felvilágosodott szellemű tanárok oktattak. Érthető, hogy a növendékek egy része, tanulmányai befejeztével már nem tért vissza a szerzetesi közösségbe.

A változó világban az erdélyi provincia iskolaalapítások révén próbált meg felszínen maradni, és e vonatkozásban elsősorban a Kolozsváron felállított ferences papneveldére kell gondolni, amely egy évszázados szünet után, 1875-ben kezdett újra működni. Ugyanakkor az erdélyi Ferenc-rendnek és személy szerint **Simon Jukundiánnak** elvülhetetlen érdemei vannak abban, hogy a hanyatlás éveiben Csíksomlyón katolikus tanítóképző is létesült (1858).

P. Simon Jukundián

P. Simon Jukundián (1813–1894) erdélyi provinciális, csíksomlyói házfőnök, zeneszerző. Csíkszentkirályon született, középiskolai tanulmányait a ferencesek Somlyói gimnáziumában végezte, majd 1830-ban belépett a rendbe. 1835-ben tett fogadalmat és két évvel később szentelték pappá. Ezután Désen, Csíksomlyón, Vajdahunyadon és Marosvásárhelyen tanított. 1852–1853-ban Szászvároson, majd Nagyszebenben (1856) és Brassóban (1857) volt házfőnök és gimnáziumi tanár. 1857-ben Haynald Lajos püspök Bécsbe küldte, hogy a zenetudomány területén mestéri képesítést szerezzen, majd 1858-ban rábízta a Csíksomlyón létesített tanítóképző igazgatását. Huszonöt éven át látta el ezen feladatát, miközben előbb az erdélyi provinciális titkára, majd csíksomlyói házfőnök (1865–1874) és kilenc évig erdélyi tartományfőnök is volt (3 éves megbízások 1874–1883 között). 1886-ban negyedszerre is megválasztották, de öreg korára való tekintettel nem fogadta el a tisztséget.

Tartományfőnöksége idején fejeződött be a csíksomlyói templom építése (1876), illetve

zárult le a 32 konfráter pere, melynek nyomán a Somlyói kolostor állami kárpótlásban részesült (1878). Élete végén Nagyszebenben (1883–1886) és Kolozsváron (1886–1892) volt házfőnök. 1880-ban az oktatás területén kifejtett tevékenysége elismeréseként Ferenc József király lovagkereszttel tüntette ki. Több egyházi ének zeneszerzője, melyek közül a *Hozzád fohászkodunk, áldott Védasszonyunk* és *Az Ige megtestesült Názáretben* kezdetűek a legismertebbek. 1869-ben *Katolikus Egyházi Énekeskönyvet* állított össze. Boros Fortunát értékelése szerint „Kájoni méltó utódja és nagy testvére volt, aki sok időre irányt szabott az egyházi zene fejlődésének Erdélyben.”

A racionalizmus és a szekularizáció szellemének hatására, noha a külső keretek megmaradtak, a rend lassan átalakult. Az askézis egyre inkább elértéktelenedett, a rendtagok mindinkább a környező világhoz hasonultak. „A rendtartományban mindenki szegénységről panaszkodott, s éppen ez az idő volt az, mikor a szerzetesi szegénység nyomai megszűntek a kolostorok falain belül. A kolostorok javaival egyesek szabadon rendelkeztek. Igás ökröket és főúri fogatokat tartottak. Napokra szóló vacsorákat adtak, melyekre a fél vármegye hivatalos volt” – értékeli a rendtörténész Boros Fortunát. Mint utóbb kiderült, a tanítás is inkább kárára lett a rendnek, mint hasznára, mivel a középiskolai tanárok állami fizetést kapva, óhatatlanul nagyobb önállóságra tehetek szert. „Az elernyedt XIX. századot, melyben csak az Isten különös gondviselése mentette meg az erdélyi rendtartományt az elsorvadástól”, a pápai reformok zárták le. Ezek azonban igencsak felkavarták a rend állóvizeit.

XIII. Leó pápa, a „*Felicitate quadam*” kezdetű enciklikájával 1897. október 4-én az obszervánsok négy ágát egyesítette Ordo Fratrum Minorum néven. A reform tartalmi része viszont a jozefinizmus nyomán elvilágiasodott életmód-

dal való szakítást célozta. Jellemző, hogy a magyarországi tartományfőnökök a reformmal szemben foglaltak állást. Az ellenállás miatt aztán a szalvatoriánus és a ladislaita tartomány felszámolásra is került. XIII. Leó reformja nehézségekbe ütközött az erdélyi rendtartományban is, mert az elkényelmesedett barátok nem akarták vállalni a megújulást. Végül is a XX. század elejére megtört a jég, és a provincia minden tagja alávetette magát a reformnak.

1900-ban a stefanita rendtartomány három új kolostorral gyarapodott, ugyanis az 1757-ben szerveződött dél-magyarországi kapisztránus tartomány alvinci, dévai és körösbányai házát az erdélyi provinciához csatolták.

A megpróbáltatások évei

A világháborúk, a határmódosítások, a politika változásai szétzilálták az erdélyi ferences rendtartományt és természetesen a csíksomlyói rendházat is. A hanyatlás korát végül az államosítás (1948) zárta le.

Az első lényeges változás az volt, hogy Trianon után Máriaradna, Kaplony és Szatmárnémeti kolostorai az erdélyi provincia jogkörébe kerültek. Aztán 1940-ben a bécsi döntés kettészakította a rendtartományt: északi része magyar fennhatóság alá került, a déli pedig Románia része maradt. A provincia székhelye Kolozsvár volt, Vajdahunyadon pedig rendtartományi helynökség és teológia működött. 1944-ben végül a területi megosztottság megszűnt.

A kommunista hatalomátvétellel kezdetét vette a ferencesek meghurcoltatása. Az állam 1948-ben rendeletileg feloszlatta a tanító és betegápoló rendeket, a többitől önmaga feloszlását követelte. Mivel az erdélyi Ferenc-rend nem volt hajlandó önmagát feloszlítani, az állam erőszakhoz folyamodott. Megszüntette a Collegium Seraficumot (fiú nevelőintézet), az újoncházat, a rendtartományfőnökséget és a kolozsvári nyomdát, 1949-ben pedig a Vajdahunyadon működő rendi teológiát is. A rendházak nagyobb részét a hatóságok lefoglalták, a barátokat pedig 1951. augusztus 20-án – éppen a tartomány védőszentjének ünnepén – a máriaradnai kolostorba szállították. Több elöljáró börtönbe került, másokat heteken, hónapokon keresztül vallattak, vagy kényszermunkára vittek. Harminchét ferences szenvedett börtönt, másokat megvertek, éhezettek, megaláztak. P. Boros Fortunát (1895–1953) korábbi tartományfőnök a Duna-csatornánál halt vértanúhalált.

Máriaradnán 122 szerzetest zsúfoltak össze egy kolostorba, és azt remélték, hogy az éhség, a zsúfoltság és a neuraszténia miatt önként hagyják majd el a kényszerlakhelyet, s így a rendet is. Azonban a barátok kitartottak. Aztán 1952 májusában három táborba szórták szét őket: Körösbányára, Désre és Eszternekre. A dési ház volt a legjelentősebb, itt voltak a rendi elöljárók, a teológiai tanárok és a növendékek. A klerikusok befejezték teológiai tanulmányaikat, és az állami tiltás ellenére Márton Áron püspök pappá szentelte őket. 1961-ben hét ferences elöljárót, köztük P. Benedek Fidélt, hazaárulás

vádjával 3–15 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. A megroppant egészségű atyák 1964-ben ugyan amnesztiával szabadultak, de korábbi hivatásukat már nem gyakorolhatták. A rendi előjárók és Márton Áron püspök között létrejött megegyezés alapján többen egyházmegyés papként plébániákra kaptak ki-nevezést.

A rendszerváltás után a Ferenc-rend újjászerveződött, újra jelölteket vett fel. Az erdélyi stefanita rendtartomány újjászületett.

A művelődés szolgálatában

A ferences iskolák

A reformáció szétzilálta, a szekularizáció pedig fel is számolta az erdélyi középfokú katolikus oktatást. Elemi iskolák ugyan továbbra is működtek a katolikus vidékek plébániái mellett, azonban a gimnáziumi szintű képzés a szerzetesrendekre maradt – mivel a jezsuiták működése igencsak bizonytalan és a politikai változások függvénye volt, a feladat jó része a ferencesekre hárult. A csíksomlyói középfokú oktatás kezdeteire vonatkozóan nincsenek biztos adatok. P. Benedek Fidélt feltételezése szerint a kezdetek 1591–1592 környékére tehetők, ekkor ugyanis a Lengyelországban működő Báthory András bíboros jelentést terjesztett elő a Szentszékeknek az erdélyi katolikus egyház helyzetéről, és ebben lengyel ferences atyákat kért a Somlyói kolostor részére, akik alkalmassak arra, hogy neveljék a csíki nemesek fiait. Az 1594–1605 közötti időszakban valóban működött Somlyón egy lengyel páter, Lubeniczky Valerian későbbi bákói missziós püspök, aki talán elindíthatta az igényesebb, középfokú oktatást. A feltételezést erősíti az a tény is, hogy 1615-ben a csíki származású Somlyai Miklós, Szeredai Márton és Szederjesi Mihály papnövedékeként nyertek felvételt Gyöngyösön, tehát rendelkeztek már gimnáziumi végzettséggel.

A csíksomlyói iskola első írásos említése 1630-ból való, amikor Pálfi István kolozsmonostori rekvizitor öt könyvet adományozott annak használatára. Az épületre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre információk, feltételezik, hogy fából épült, így 1661-ben a kolostorral együtt elpusztult, és feltehetőleg az évtized végére sikerülhetett a helyreállítása.

A Hitterjesztés Szent Kongregációjával folytatott levélváltás újabb adatokkal szolgál a somlyói oktatás történetét illetően. 1666-ban az erdélyi őrőség azzal kereste meg a Szentszéket, hogy szükség lenne Csíkban egy magasabb fokú iskolára, de ennek fenntartását sem a rend, sem a szegény csíki székelek nem tudják vállalni. Következő évben meg is jött Barberini bíboros válasza, miszerint a Hitterjesztés Szent Kongregációja az iskolamesterről „kit Csíkban a gyermekek istenes nevelésére és tanítására alkalmazni kívántok, atyailag gondoskodott, megrendelvén számára mostantól kezdve Rómából évenként fizetendő 30 scudit, atyaságod [Jegyenyei Ferenc missziófőnök] pedig

... arra törekedjék, hogy iskolamesternek egy minden tekintetben alkalmas és érdemes egyén vétessék fel”. A Szentszék egyébként a megígért támogatást 1823-ig folyósította is. A két tanerős iskolában az oktatás 1669-ben kezdődött meg. A gimnáziumban kezdetben grammatika és syntaxis osztályok működtek, 1718-tól alakultak meg a poezis és rethorika osztályok – a kor szokásai szerint a tanítás latin nyelven folyt.

A csíksomlyói oktatás fejlődésének új lendületet adott kászoni **Lukács Mihály** kozmási plébános, apostoli jegyző 5000 forintos alapítványa, amely lehetővé tette, hogy 1727-ben megépüljön a szeminárium (bentlakás). Ez jelentősen megkönnyítette a távoli vidékekről (Udvarhely, Háromszék, Fogaras vidéke, Kolozsvár környéke, Moldva) érkező diákok helyzetét. A változás csakhamar a tanulók létszámában is tükröződött: 1690-ben még 171 tanítványa volt a ferences gimnáziumnak, 1734-re ez a szám már több mint a kétszeresére, 353-ra nőtt.

A katolikus gimnázium, utóbb árvaház

A felvilágosult abszolutizmus a csíksomlyói iskolát sem kerülte el: Mária Terézia uralkodásától kezdve az állami beavatkozás egyre inkább érezhető volt. 1775-ben guberniumi rendelet intézkedett arról, hogy a poézis és retorika osztályokban csak németül tudó tanárok taníthatnak, akik gyakoroltatni tudják a német ékesszólást és fogalmazást. Az iskola igazgatójának Csíkszék főkirálybíróját nevezték ki.

Ahogy gyarapodott a diáksereg, úgy vált egyre súlyosabb gondná egy kellőképpen tágas iskolaépület biztosítása. Már 1754-ben is történt bátortalan kísérlet egy új iskola felépítésére, azonban az elkezdett munka támogatás hiányában abbamaradt, és csak 26 évvel később folytatódhatott. 1780-ban a csíki falvak összefogásával új, ezúttal kőiskola kezdett épülni. „Egész Csík olyan, mint a hangyaboly. Minden falu, minden rangú és rendű ember kivette részét az áldozathozatalból. Követ, meszet, téglát, fát, deszkát hordanak össze, hogy a múzsáknak méltó hajléka emelkedjék” – írja Boga Alajos iskolatörténeti monográfiájában. Az építéshez szükséges anyag összehordását 1780. júliusában kezdték meg. A kőből és téglából épülő iskola anyagát a csíki falvak szolgáltatták, de ezen felül adtak a kőművesek mellé 1082 napszámot is. Az alapot 1781. májusában kezdték ásni, de már ugyanazon év őszén megindulhatott a tanítás. A hat tantermes, földszintes iskolát aztán 1782. január 6-án ünnepélyes keretek között avatták fel, a csíki papság, a szék hivatalosságai és a csíki birtokosság jelenlétében. Ez az épület volt tulajdonképpen a későbbi Árvaház magja.

1815-re az épület már igen rossz állapotba került: a falakról hullott a vakolat, a fedelén becsorgott az eső, az ablakszemeket a jégeső betörte, padlózata elkorhadt, a padokat már javítani sem lehetett. Az újabb építkezés 1837 tavasza és 1838 ősze között zajlott. Nemcsak javítási munkálatok folytak, hanem az iskola kétszintessé való átépítése is.

1848-ban előbb a forradalmi, majd következő évben a császári hadsereg foglalta le az iskolát, így az oktatás szünetelt. A helyzetet súlyosbította, hogy a tanárokat császárellenes magatartással vádolták, amiért engedték a csíksomlyói nyomdát forradalmi kiadványok (a *Hadi Lap* és melléklete, a *Gyutacs*) nyomtatására felhasználni. Szigorú tisztogatásnak vetették alá a tanári kart, s csak azokat engedték tanítani, akik a helybeli haditörvényszék előtt tisztázták a forradalom alatt tanúsított magatartásukat. Az iskola 1851-ben újra megnyitotta kapuit, de mivel a folytonosság megszakadt, egyelőre csak az elemi osztályok számára. Az órákat sem itt tartották, hanem a kolostorban. A katonaság által lefoglalt épületet csak nehezen és fokozatosan sikerült visszaszerezni. 1857-től aztán rendre megnyíltak a felsőbb osztályok is, 1873-ban pedig Imets Fülöp Jákó akkori igazgató elérte, hogy az iskolát 8 osztályossá, azaz főgimnáziummá fejlesszék. Az intézmény ugyan továbbra is katolikus szellemiségű maradt, de a tanári karból a ferencesek rendre kiszorultak. 1911-ben aztán a katolikus főgimnázium Csíkszeredába költözött. A csíksomlyói gimnáziumnak számos híres diákja volt, Gábor Áron ágyúöntő szabadságharcos és Márton Áron gyulafehérvári püspök bizonyára a legismertebbek.

A csíksomlyói oktatás története nem lenne teljes a Tanítóképző nélkül. A katolikus tanítóképzőt Haynald Lajos gyulafehérvári püspök alapította 1858-ban. Az iskola három évtizeden át a katolikus gimnázium telkén épült négy tantermes épületben működött, a későbbi Árvaház szomszédságában (ez az épület ma már nincs meg). 1888-ban költözött a gimnázium (a későbbi Árvaház) épületébe, annak nyolc termét használva (3 osztálytermet és egy igazgatói szobát a földszinten, illetve a dísztermet és 3 hálótermet az emeleten). Amikor

1911-ben a katolikus főgimnázium Csíkszeredába költözött, megürült a bentlakás épülete (az ún. Székház), ekkor a tanítóképző átköltözött oda. A két világháború közötti időszak újabb költözködések hozott: előbb Csíkszereda, majd Kézdivásárhely, aztán Marosvásárhely adott helyet az iskolának. A bécsi döntés (1940) után újból a csíkszeredai főgimnázium épületében, majd 1942-től az államosításig a csíksomlyói Székházban működött a Majláth Katolikus Líceum és Tanítóképző. Aztán az 1948 utáni új ideológia megváltoztatta az iskola jellegét, elnevezését és székhelyét egyaránt. A mai Petőfi Sándor Általános Iskolába költöző Pedagógiai Iskola értelemszerűen világi jellegű tanítóképző lett. Ilyen néven is szűnt meg 1956-ban. Az egyetlen katolikus szellemiségű fiú tanítóképző közel egy évszázados működése alatt 1296 erdélyi tanítónak adott oklevelet, köztük Domokos Pál Péter néprajzkutatónak és P. Márk József ferences szerzetesnek is.

A szék háza, utóbb katolikus tanítóképző

A diákszínjátzás

A XVIII. századi iskolai és vallási életnek egyaránt sajátos színfoltját jelentették a híres Somlyói iskoladrámák. A csíki diákszínjátzásra vonatkozó első adatok 1721-ből származnak és 1782-ig folyamatosak, bár szörványos említések a XIX. század folyamán is előfordulnak.

A színdarabok nagy része vallásos témájú iskoladráma: misztériumjátékok, allegóriák, bibliai tárgyú drámák, mártírdramák, moralitások. A világi témájú

darabok között vannak fiktív vagy valós történelmi drámák, szatírák, egy farsangi játék és egy pásztorjáték is. Az előadásokat leginkább nagypénteken és pünkösd szombatján rendezték a búcsúra érkező több ezer néző előtt, így elsődleges céljuk a bűnbánatra indítás volt. Ugyanakkor nem elhanyagolható közösségformáló, a zarándokokra gyakorolt tömeghatásuk sem. A parabolák, moralitások és hosszadalmas intések nyilvánvalóvá teszik, hogy az iskoladrámák feladata volt a diákok és a közönség valláserkölcsei nevelése is.

A csíksomlyói iskolai színjátszás ma ismert XVIII. századi repertoárja 98 drámát tartalmaz, ebből 67 magyar nyelvű, és ez utóbbiak közül 41 a *passiójátékok* száma. Az ájtatos közönségnek előadott színdarabok többségének központi cselekménye a passió. Minthogy ez Jézus szenvedéstörténete, így egyike a legköthetőbb történeteknek. Ráadásul szent szöveg, amelynek fordulópontjai megváltoztathatatlanok. Ezért nem volt könnyű feladat a szövegeket író tanárok számára, hogy ezen túlmenően némi változatosságot is biztosítsanak a messze földről odaseregülő búcsújáró közönségnek. A passiójelenetekhez előtörténeteket fűztek az Ószövetség Genézis-könyvéből, Krisztus életéből, újszövetségi példabeszédeket jelenítettek meg, a középkori moralitásokból ismert allegorikus szereplőket léptettek föl, vidám vagy egyenesen trágár közjátékokkal (zömmel ördög-jelenetekkel) ellenpontoszták a szenvedéstörténet tragikumát. A 41 passióban 117 jelenet fordul elő, de ezek közül csak 28 szól a szűken értelmezett szenvedéstörténetről. A tollforgató tanárok tehát jól dolgoztak, eleget tudtak tenni a változatosság követelményének. A színpadon a saját életüket (is) vizsgálató székelyek olyannyira átérték a látottakat, hogy bele-beleszóltak a cselekménybe, tetszésüket vagy nemtetszésüket kinyilvánították. Mi több, 1739-ben kisebb botrányhoz vezetett a prológus szavainak szó szerinti értelmezése:

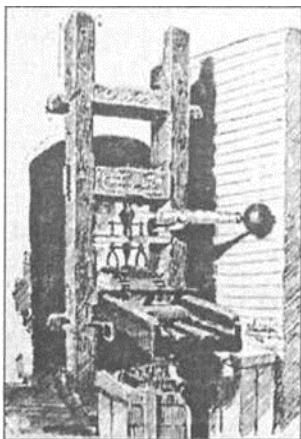
„Igen dicsíretes a tü szándékokot,
Szent és üdvességes minden fáradságotok,
Ha Christus kinyyain ma itt szánakodtok,
S magatok vétkeket sírván fájlaljátok.

Íme, hát szemlélvén Christus szenvedésit,
Könyvezzétek, kérlek, keserves keresztit,
Mert maga ígiri bővséges érdemét,
És eképpen inti választott népeit.”

A feldúlt lelkű nézőközönség a poroslókat játszó diákokat elkergette, és ezzel véget is vetett azévből a nagypénteki játékoknak.

Csíksomlyó Mária-kegyhely jellege, és a székelyek körében igen erős Mária-kultusz a passiójátékokra is hatott, hiszen Szűz Mária anyai fájdalmanak megjelenítése különös hangsúlyt kapott a drámákban: Krisztus és Mária búcsúja a 41 szövegből 15-ben, Mária siralma pedig 21 passióban szerepelt.

A Kájoni-könyvsajtó

*A csíksomlyói könyvsajtó.
Dr. Hankó János rajza*

Fél évszázadon keresztül, 1676–1726 között – a jezsuiták kolozsvári nyomdájának felállításáig – a ferencesek Somlyói nyomdája volt az egyetlen katolikus kézen lévő erdélyi nyomda. Alapítása a sokoldalú Kájoni János nevéhez kötődik, aki 1676. június 22-én kapta meg a római Hitterjesztés Szent Kongregációjának ez irányú engedélyét. Nyomdaalapítási szándékát így fejezte ki *Cationale Catholicum* című egyházi énekeskönyvének előszavában: „Édes hazámnak akartam szolgálni, és másoknak is alkalmatosságot e kis munkámmal adni, hogy akadály nélkül dicsérhessék az Istent”. *Fekete Könyv*ében így emlékezett a nyomdaalapításra: „Pater Joannes Kajoni szerzette a Typographiat az Apostoli Misszió és az ország katolikusainak szükségletére, a melynek szerzésében se Csík, se Mikházi Kalastrom egy pénzt sem

adott, hanem kézi munkájával szerzette az árát minden kellékével együtt”, „Kornis Gáspár és Haller Jánosné attak a Typographia szerzésében Száz forintot, Bánfi Christofné pedig adott fl. 10.” A feltehetőleg Nagyszombatból vásárolt Kájoni-féle kézisajtó első és legfontosabb terméke a *Cationale Catholicum* volt, amely utóbb még három kiadást ért meg Somlyón (1719, 1805, 1806), ez utóbbi kiadások példányait féltve őrizték egy-egy moldvai magyar faluban még néhány évvel ezelőtt is. A Somlyói nyomda, ahogy az elvárható egy egyházi kezelésben lévő sajtótól, kettős célt szolgált: egyrészt vallásos kiadványokat (imádságos és énekeskönyveket, ferences szerzők műveit, búcsús és társulati kiadványokat, kalendáriumokat), másrészt tankönyveket sokszorosított (latin nyelvtant, katekizmust, ábécéskönyvet, helyesírási szabálygyűjteményt, abakuszt). Ugyanakkor ez volt a Székelyföld első, hangjegynyomásra is berendezett nyomdája.

A Kájoni-féle kézisajtó 1901-ig működött, aztán öt évvel később egy újabb, modernebb váltotta fel Kolozsváron, Szent Bonaventura Nyomda néven.

A ferences könyvgyűjtemény

A csíksomlyói ferences könyvtárra történő első közvetett utalás IV. Jenő pápa 1444. évi bullájából származik, amelyben az egyházfő arra buzdítja híveit, hogy támogassák az építkezéseket, gyarapítsák az egyházi könyvállományt és a templomi felszerelést, mert abban a szerzetesek „fölkölködnek”. Feltehetően ezen felhívás eredményeként – különböző erdélyi személyek adományából – került a barátok tulajdonába a gyűjtemény magja, amelyet utóbb kiegészítettek – a XV–XVI. század fordulóján – az erdélyi szász polgárok könyv-

adományai. Az állomány gyarapodásának szempontjából rendkívül fontos volt a XVI. század közepe, amikor Magyarország-szerte tömegesen szűntek meg a katolikus kolostorok, részben a török háborúk és a hódoltság, részben a reformáció okán – a Somlyói ferencesek pedig összegyűjtötték kolostorukba a veszni indult gyűjteményeket, így felbecsülhetetlen értékeket mentettek át az utókor-nak.

Muckenhaupt Erzsébet, a kolostori könyvtár történetének, állományának legavatottabb kutatója szerint a Somlyói ferences könyvtár „Erdély egyik legértékesebb és leggazdagabb középkori egyházi gyűjteménye. Nem állományának nagysága vagy korai alapítása révén érdemel figyelmet, hiszen kötetszámaival elmarad a nevesebb erdélyi könyvtárak mögött. Különleges művelődéstörténeti értéke abból adódik, hogy míg a legtöbb középkori alapítású könyvtárunk régi állománya az évszázadok során erősen megcsappant, szétesett vagy megsemmisült, a csíksomlyói könyvtár, saját régi állományán kívül több megszűnt magyarországi és erdélyi rendház (domonkos, ferences, karthauzi, pálos) középkori eredetű kötetét is megszerezte és megőrizte. (...) Ugyanakkor ez az egyetlen középkori erdélyi katolikus egyházi könyvtár, amely túlélte a reformáció korát.” A hitújítás korában menedékül szolgált nemcsak az erdélyi, hanem a moldvai magyar könyvörökségnek is, azáltal pedig, hogy ide több székelyföldi világi és egyházi személy könyvgyűjteménye is beolvadt, képet nyújt a XVI–XVIII. századi székelyföldi értelmiség érdeklődési területéről, műveltségi színvonaláról.

A századok folyamán a könyvtár állományát többször is leltárba vették, így századról századra nyomon követhető a gyarapodás: 1622-ben még 233, 1727-ben már 1462, egy évszázaddal később 2005 és a XIX–XX. század fordulóján már 3109 kötetet számlált a gyűjtemény. A könyvtár rangját, jelentőségét kellően illusztrálják az *ősnymtatványokra* vonatkozó adatok: 1941-ben Baráth Béla 124, Csíksomlyóról származó inkunábulumról tud, ezekből ma 89-et őriznek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében. A csíksomlyói ferences könyvtár ősnymtatvány-gyűjteménye olyan rangos intézmények hasonló gyűjteményeit előzi meg, mint a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, a Román Tudományos Akadémia bukaresti Könyvtára, vagy a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár.

Miután több-kevesebb veszteséggel túlélte a XVII. század tatárdúlásait (1661, 1694), Székely Mózes (1603), Thököly Imre (1691) és Graven tábornok (1705) hadainak támadását, majd a XVIII. század nagy építkezéseit, a XIX. század békéje után újabb megpróbáltatások vártak a könyvtárra. A kommunista hatalomátvételt követően a Ferenc-rend feloszlására került, könyvtárukat pedig 1961-ben a Csíkszeredai Múzeumba szállították, legalábbis azt a részét, amely ismert volt. 1978-ban aztán a beszállított gyűjtemény egysége is megszűnt, mivel az újabb kori köteteket és a folyóiratokat (10.455 kötet) a Megyei Könyvtár dokumentációs osztályára helyezték át.

1980-ban és 1985-ben a véletlen és az irányított kutatás két szenzációs feltárást eredményezett, amelynek során a kegytemplom szentélyéből és a

kolostor ebédlőjéből az egykori ferences gyűjtemény legértékesebb könyvei kerültek elő. 1980-ban 50 kéziratot és 12 nyomtatványt, 1985-ben pedig 123 kötetet és az egykori orgona feliratát találták meg.

A könyveket 1944–1948 között rejtették el, azzal a szándékkal, hogy megóvják őket a pusztulástól, azonban a kedvezőtlen tárolási feltételek miatt jelentős biológiai és vegyi károsodást szenvedtek, egyes kötetek helyrehozhatatlan állapotba kerültek, így örökre elvesztek a történeti kutatás számára.

Jelenleg a Múzeum gyűjteményében található 5.042 kötet, köztük 89 ösnyomtatvány.

Hagyományos csíksomlyói rendezvények

A pünkösdi búcsú

A búcsújárás Csíksomlyón több mint félezer éves múltra tekint vissza, így Somlyó egyike Európa legrégebb búcsújáró helyeinek. Az itteni zárandoklatok már a XV. század első felében is tömegeket mozgattak meg, erre utal a sokszor idézett 1444. évi pápai bulla, amely már létező szokásként említi a búcsút. IV. Jenő pápa kancelláriáján így fogalmaznak: „...a hívek nagy sokasága szokott összejönni ájtatosságnak okából és gyakorta nem szűnik odagyűlni Máriát tisztelni.” Azonban ekkor még nem pünkösdi, hanem Sarlós Boldogasszony-napi zárandoklatról van szó. A pápa arra biztatja híveit bullájában, hogy támogassák a ferences barátokat a templomépítésben, cserébe pedig örök időkre szólóan hétévi búcsút engedélyez mindazoknak, akik Sarlós Boldogasszony napját megelőző vacsernyétől kezdődően másnap vacsernyéig a templomot meglátogatják, áldoznak, a templom építésére és fenntartására alamizsnálkodnak.

Sarlós Boldogasszony napja mellett (Szűz Mária látogatása Szent Erzsébetnél, július 2.) más vallásos ünnepek is vonzzák Csíksomlyóra a katolikus (és nem csak katolikus) hívőket, ilyen a Szent Antal kilencedje (június 13-át megelőző kilenc keddi szentmise), Nagyboldogasszony ünnepe (Szűz Mária mennybemenetele, augusztus 15.), Szűz Mária neve napja (szeptember 12.), illetve Szent Ferenc ünnepe (október 4.) – megannyi alkalom arra, hogy hívek ezrei-tízezrei zárandokoljanak a Kis-Somlyó lábához.

Mindeniknél nagyobb szabású azonban a pünkösdi szombati zárandoklat, amely több százezres tömeget mozgat meg minden évben.

A kegyhely régi vonzaskörzetéből érkező keresztlják megszabott rendben vonulnak fel a Nyeregbe. A hagyomány szerint a felvonulás rendje az 1567. évi Tolvajos-tetői csatának állít emléket. A búcsú eredettörténete szerint a gyergyóalfalusiak vezető szerepet játszottak a II. János király elleni megmozdulás szervezésében, ez biztosítja számukra a búcsús körmenetben az első helyet. Őket követi a többi gyergyói falu, majd a felcsíki és középcsíki falvak, aztán a kordont vivő diákok, a Labarum és a papság. A menet az alsíki falvakkal folytatódik, őket követik a Nyárad-mentiek, sóvidékiek, Udvarhely vidékiek, a

Homoród-mentiek, Maros-mentiek, háromszékiek, Brassó vidékiek. A sort a gyimesi és moldvai csángók zárják. Lehetséges azonban, hogy a Somlyói felvonulás rendje a székelység ősi, nemek és ágak közötti beosztási rendjének emlékét viseli magán.

Csíksomlyói búcsúsok.

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából

A keresztekkel, zászlókkal, énekszóval történő felvonulás és a szabadtéri nagymise a Nyeregben a búcsú legpopulárisabb része, azonban legalább annyira fontos mozzanat a hívő lelkek számára a vasárnap hajnali várakozás a Kis-Somlyó hegyén, hogy kiáradjon a Szentlélek. „Az első sugarával feltűnő Napot csend fogadja. Benne a Szentlelket látják. A külsőrekecsiniek, lészpediek szerint – de ez közkeletű felfogás a székelyföldiek között is – a tiszta időben felkelő Napban galamb képében látható a Szentlélek Isten. Úgy, ahogy általában a templomok falfestményei, vagy általában a szentképek ábrázolják. De csak az látja, »akinek érdeme van«, – olvashatjuk Barna Gábor Búcsújárók című könyvében.

Kérdések a búcsú eredettörténete kapcsán

A hagyományos, akár „hivatalosnak” is mondható katolikus álláspont szerint a pünkösdi búcsú története 1567-ben kezdődik. P. Márk József ferences szerzetes írja: „A hitújítás korában János Zsigmond erdélyi fejedelem haddal akarta a színtiszta katolikus Csík, Gyergyó és Kászon népét az unitárius [!] vallás felvételére kényszeríteni. Csík, Gyergyó és Kászon népe, István gyergyóalfalvi

plébános vezetésével fegyvert fogott hitének védelmére. A gyülekező Csíksomlyón volt, pünkösdi szombatján. Isten kegyelmébe ajánlották magukat és Szűz Mária segítségéért esedeztek, majd elindultak a Hargitára, szembeszállni a hitújítók hadával. Ezalatt az idősek, az asszonyok és a gyermekek Somlyón maradtak és győzelemért imádkoztak. A csata diadallal végződött. A győztesek nyírfaágakkal ékesítették fel lobogóikat és úgy vonultak le a Hargitáról. A templomban maradt nép elébük ment, és együtt jöttek vissza hálát adni a győzelemért és megköszönni a Szent Szűz segítségét.” A szentbeszédeknek, az útikönyveknek, a búcsúról szóló kiadványoknak és a híradásoknak köszönhetően ez a változat már teljesen beépült a köztudatba.

Protestáns oldalról többször, többen tiltakoztak a pünkösdi búcsú eredetének illetően beállítása ellen, nemrégiben éppen dr. Szabó Árpád erdélyi unitárius püspök: János Zsigmond 1567 kora nyarán betegen feküdt Gyulafehérvárt, palotájában. Súlyos egészségi állapotára való tekintettel elkészítette végrendeletét. Ugyanaz év július 23-ára, Fehérvárra összehívta az országgyűlést, ahol királyi előterjesztésében előadta, hogy betegeskedése inti az ország sorsáról gondoskodni. Felszólítja a rendeket, hogy kerüljék a meghasonlást, szakadást, amely romlásukat vonná maga után. A végrendelet bevezetőjében hangsúlyozza, hogy »az ő országa a keresztény közösség része, és hogy soha keresztények ellen fegyvert nem fogott, csak kényszerűségből és a szükségétől hajtva védte magát és országát. Minden erejével arra törekedett, hogy előmozdítsa a kereszténység ügyét.« Úgy hiszem, mindenki előtt világos, hogy egy súlyosan beteg ifjú fejedelmet nem a csíki katolikusok megtérítése foglalkoztatta és nem vezethetett hadat ellenük, mivel éppen végakarátát mondta tollba.”

Minden esetre, legalábbis különös, hogy a Tolvajos-tetői csata nem szerepel sem a fejedelemség korának emlékirat-irodalmában, sem a II. János/János Zsigmond-életrajzokban, sem a korról szóló történeti munkákban, kizárólag a Somlyói búcsú kapcsán tűnik fel. Az csak tovább bonyolítja a helyzetet és a történet mítosz-jellegét látszik erősíteni, hogy a feltételezett hadjárat különböző időpontokon jelenik meg a különféle említésekben: 1559-es év áll azon az emléktáblán, amelyet báró Henter Antal 1817-ben állíttatott a csata állítólagos helyszínén, s amely aztán később a kegytemplom melletti Nepomuki Szent János kápolna homlokzatára került, Orbán Balázs is 1559-re tette a csata időpontját, de utalt rá, hogy Losteiner Leonárdnál a történet 1556-ban esett meg. A ház történetének kutatói (György József, Benedek Fidél, Boros Fortunát) az 1567-es évet használták, napjaink történetírása is az utóbbi nyomon halad.

Kájoni János (1629–1687), aki több évig élt Somlyón, alaposan ismerte a ház történetét, és nagyjából egy évszázaddal a kérdéses események után működött, az erdélyi ferences rendtartomány történetét összefoglaló, *Fekete Könyv*-ként ismert munkájában nem ír a pünkösdi búcsúról, még kevésbé a Tolvajos-tetői csatáról. Az első hiteles adat a Somlyói zarándoklatról mégis az ő könyvéből való, azonban egy utólagos, 1722-ből való, ismeretlen kéztől származó bejegyzésből: „...Híressé teszi az áhítatos hívek nagy sokasága, mely Pünkösdi szent

ünnepére idegen országokból is odasereglik. Az ott megnyilvánuló buzgóság és ájtatosság miatt méltán nevezi sok hívő kis Rómának.”

Györffi Pál (1671–1748) tartományfőnök 1729-ben megjelent könyvében (*Ortus, progressus, vicissitudin.es ... Provinciae Transylvaniae...*) hosszan ír ugyan Somlyóról, azonban ő sem említi a II. János elleni felvonulást vagy csatát. A tartományfőnöknek a pünkösdi zarándoklatokról szóló leírása rendkívül érdekes és talán közelebb visz az eredettörténet megértéséhez is: „csatlakozni szoktak a különböző országrészek *eretnekei* is, és gyakran az azon alkalomból szemük elé táruló ájtatosság folytán nem kis számban meg is tértek.” Nem kétséges, hogy a szerző eretnekek alatt protestáns felekezetűeket ért. Ha hitelt adunk a fenti soroknak, nehezen elképzelhető, hogy egy olyan zarándoklathoz, amely a katolikus egyház győzelmi ünnepe a protestáns hittérítés ellenében, „eretnekek” is csatlakoztak volna. Nem lehet, hogy a pünkösdi búcsújárás inkább a XVII. századi tatárdúlásokban (1661,1694) és az azokból való megmenekülésekben gyökerezik?

A hargitai csata első írásos említése egy 1780-ban írt, de ma már fellelhetetlen kéziratban történik, melyet egyesek **Cserei Farkas** (1719–1782) udvari tanácsosnak, mások papjának, Katona György krasznai plébánosnak tulajdonítanak, címe: *Geographia Mariana Regni Hungariae*.

„Az, hogy az első forrás jó kétszáz évvel az említett esemény után kelt, indokoltá teszi, hogy rákérdezzünk e történet »valódiságára«, s kételyeink megalapozottsága esetén az egész narratívát egy másik értelmezési keretbe kell helyezni” – írja Mohay Tamás, a csíksomlyói búcsú kutatója. Mindenesetre a kérdéses *Geographia*-t már több kutató is megpróbálta azonosítani – sikertelenül. A kéziratot utóbb többen idézték, vagy legalábbis hivatkoztak rá, azonban mindössze egy háromoldalas kivonata áll a kutatók rendelkezésére a gyulafehérvári érseki levéltárban. A Cserei-szövegben fennmaradt történet legfontosabb mozzanatai: **1.** Az 1566. évi országgyűlési határozat szerint vallási ügyekben mindenki Blandrata Györgytől tartozik függeni, aki nem engedelmeskedne, mint hitetlen fog büntetődni; **2.** 1567-ben II. János király fegyveres haddal támad a székelyekre, hogy kitérjenek az igaz hitből; **3.** István gyergyóalfalvi pap hatására a székelyek „halálra lőnek készebbek”, minthogy elhagyják vallásukat, imádkozni egybegyűlnek a csíksomlyói kegy-szoborhoz. Az ottani imádkozás közben jön a hír, hogy Udvarhelyszék felől közelednek a királyi hadak; **4.** a férfiak fegyvert fognak, az asszonyoknak, gyermekeknek, öregeknek pedig megparancsolják, hogy Somlyóról ne távozzanak; **5.** az ütközetre valahol a Hargitán, egy „rengeteg nagy erdőnél” kerül sor; **6.** rövid említés történik a csíkiak győzelméről: „jobb részét a király hadának levágák, a többiek nyakra-főre visszazaladának”; **7.** a hátrahagyottak a győztesen visszatérő férfiak elé mennek, s együtt vonulnak a Somlyói templomhoz; **8.** „ennek emlékezetire most is minden esztendőben azon a napon egybegyűlvén oda” jönnek, mégpedig nemcsak a székelyek, hanem a moldvaiak is.

A kegytemplom

Bárth János kutatásaiból (*A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben*) kiderül, hogy Cserei Farkas szűkebb és tágabb családjából többen is szerepeltek azon személyek sorában, akik a püspöki vizsgálat alkalmával csodás gyógyulásról számoltak be. „Nagyajtai Cserei Zsuzsanna 20 esztendeig gyötrődött gyermekkori lábtörésének következményeivel és makacs láborbáncával. Végül a Boldogságos Szűz »somlyai képe« előtt fogadalmat tett, hogy gyógyulása érdekében két ezüst lábat készíttet és azokat a kegyszobor mellé teteti. A két ezüst lábat testvére, Cserei Farkas készíttette el Bécsben. Remélt gyógyulása nem maradt el.” Ugyanez a Cserei Zsuzsanna 105 forintnyi adományt tett 1798-ban a Salvator-kápolna javára.

Így talán jobban érthető a mélyen vallásos Cserei Farkas azon buzgalma is, mellyel saját korának katolikus restaurációs diadalaiból

igyekeszik visszavetíteni valamit kétszáz évvel korábbra.

Úgy tűnik, Cserei kortársa, **Losteiner Leonárd** (1744–1826) ferences szerzetes-történetíró volt a Tolvajos-tetői csata történetének első igazi népszerűsítője. Különös, ahogy munkáiban átértékelődnek az események: az 1777-ben írott *Chronicában* még nincs szó csatáról, II. János anélkül vonul vissza, hogy megütközne az ellenük kivonuló székely férfiakkal és asszonyokkal (!), az 1789-ben befejezett *Propago Vitis...* című munkájában viszont (a *Geographia Mariana* hatására) a királyi hadak már vereséget szenvednek, egy részüket leverik a székely férfiak, másik részük elmenekül.

1802-ben **Csedő Vazul** (1737–1808) ferences már több ezres tömeg előtt idézi a hargitai csata története kapcsán Cserei és Losteiner írásait, ezzel kezdődik a történet köztudatba való beszivárgása. Mivel azonban a XIX. század elején a hallgatóság döntő többségét a csíki falvak népe jelentette, a hatás egyelőre még egy viszonylag szűk kört érintett.

Azzal, hogy a pünkösdi csata és a hálaadás története 1836-ban **Jordánszky Elek** tollából nyomtatásban is megjelent (*Magyarországban s ahhoz tartozó Részekben levő Boldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása*), egyre több írásban köszönt vissza és egyre inkább vált közzismertté. A későbbiekben, napjainkig számos műkedvelő és hivatásos történész (Gegő Elek, Erős Ferenc Modeszt, Benkő Károly, Orbán Balázs, Imets Fülöp Jákó, Bándi Vazul, Tima Dénes, György József, Endes Miklós, Boros Fortunát, Benedek Fidé, Domokos Pál Péter, Magyar András) idézte Losteiner történetét, és ezzel a köztudatban tartotta a hargitai csatát.

A jelenleg ismert történeti tények nem támasztják alá a Cserei-Losteiner történetet és a fent említett szerzők különféle változatait. Együküknek sem

sikerült olyan elsődleges történeti forrást találnia, amely a csíki székelyek Tolvajos-tetői győzelméről szólna, mi több, az első kétszáz évből akárcsak utalásszerű említést sem a csíksomlyói búcsúval kapcsolatban. Hitelt érdemlő történeti források hiányában a Tolvajos-tetői csata és az azt követő Somlyói hálaadás, mint a későbbi pünkösdi búcsú kiindulópontja, sokkal inkább a mítoszok, mint a történeti tények sorába kívánkozik.

Mohay Tamás a búcsú eredettörténetét az „invention of tradition”, a hagyományalkotás körébe sorolja. Mint írja, „minden jel arra mutat, hogy itt egy olyan történettel van dolgunk, amelyet egy hitbuzgó katolikus ájtatos, a Mária-tiszteletben élenjáró székelyföldi nemesember vetített vissza a múltba. Létrehozásában az 1770–80-as években alighanem együttműködhetett a csíki ferencesek közössége és az ott pártfogóként, anyagi támogatóként fellépő, lelki megújulást kereső nemesek rétege. (...) Nem kétséges, hogy a «tömeges hagyomány-teremtés» korát, a 19. század utolsó harmadát megelőzően is sokfelé «teremtettek» hagyományt, még ha ezek talán kevésbé ismertek is. Az ilyen folyamatokban egyaránt szerepet játszhatnak művelt, tájékozott és befolyásolásra képes egyének, továbbá olyan közösségek – esetünkben a ferences rend Erdélyben –, amelyek ünneplési formák, közös rítusok fenntartói és továbbélítői. Évtizedről évtizedre változhat az az elvárás- és ismeretrendszer, amely igazat ad a múltra vonatkozó ismereteknek vagy elveti azokat; továbbá az, amely megtart a közös emlékezetben közös cselekvésre mozgósító hivatkozásokat és történeteket. Ennek fényében az elmúlt kétszáz év székelyföldi és erdélyi története választ adhat arra, hogyan és miképp vált közös hitté, hivatkozási alappá egy «megalakított», »kitalált» győzelem.”

Aztán a mítoszteremtő XIX. század tovább gazdagította a pünkösdi búcsút övező hagyományt. Az 1850-es évek neoabszolutizmusa idején a hatóságok betiltották a búcsújárást, a régi keretek pedig lassan új tartalommal kezdtek feltöltődni. Ezt legkorábban talán Hunfalvy János fogalmazta meg 1864-ben: „a pünkösdkori búcsújárást általános nemzeti ünnepnek lehet mondani.”

Az elkezdődött folyamat csak hangsúlyosabbá vált az I. világháború utáni évtizedekben. Erdély román megszállását követően, 1918 és 1921 között, majd 1948 után, a kommunizmus évei alatt újból szünetelt vagy erős korlátok között zajlott a búcsújárás. A nemzeti létben való fenyegetettség időszakában egyre inkább háttérbe szorult a felekezeti szembenállás gondolata, így ma már a legtöbb résztvevő számára a csíksomlyói búcsú a nemzeti összetartozást jelenti. A következő, Molnár V. Józseftől származó gondolat is ezt a hangsúlyeltolódást szemlélteti: „Babba Mária minden esztendőben körbeszól a világban. Csöndes anyai szavát, hogy «gyertek látásomra!», meghallja mind ki magyar; s jönnek a tengerentúlról, Európa országaiból, s jönnek a kárpátaljaiak, a felvidéki keresztaljak és Csíksomlyón találkozik a bánáti testvérünk a burgenlandival, de ott vannak a csonka hazából is egyre többen, nemcsak a katolikusok, e szenthelyen együtt az erdélyi magyarokkal, s a székely és a csángó hűségés népével.”

Csiksomlyó

Az Ezer Székely Leány Napja

Ebbe a vonulatba sorolható, ugyanis a nemzeti érzések megerősítésének szándékával jött létre 1931-ben egy másik Somlyói hagyományos rendezvény is, az Ezer Székely Leány Napja. Dr. Nagy András így foglalta össze az első találkozók lényegét: „Elsősorban a Katolikus Nőszövetség, és annak nevében a Szociális Testvérek Társasága [Zakariás Flóra és Stettner Andrea SSS testvérek] rendezték, természetesen a papság [P. Takács Gábor ferences házfőnök] és a katolikus tanítóság [pl. Domokos Pál Péter] erőteljes támogatásával. Célja elsősorban a kiveszni induló székely népviselet, táncok, szokások felújítása, bemutatása és népszerűsítése volt.”

„Mi nem akarunk elpusztulni. Élniakarásunk első tanújeleként felvettük a mi gyönyörű szőtt ruháinkat. Hiszen a múltból más egyebünk sincsen. Eleget pusztított itt török és tatár. Ősrégi templomainkat lerombolta, kincseinket elrabolta. Csak ez van még, ami megmaradt. (...) Ez a nép saját leikéből fakasztotta művészetét, és nem folyamodott kölcsönért sem Londonba, sem Párizsba

annak tiszavirág-életű, máról holnapra megunt divatjáért” – írta 1931. évi felhívásában P. Takács Gábor.

Az 1920-as évek elszakítottságában a kezdeményező, Domokos Pál Péter, akkor a csiksomlyói tanítóképző tanára mozgalmat indított el, amelynek célja a népviselethez, a dalhoz, a tánchoz, a néphagyományokhoz való visszatérés volt. „Akkor a nőknek a rokolyába való öltöztetése volt a feladat. A »divathölgy«, az Hirsch Hugóné volt. Elmentem hozzá és megkértem, hogy öltözzön fel s a csepszet tegye fel. A kérésemre megcsinálta, felöltözött, és akkor nem kellett mondani a csiki hölgyeknek, hogy vegyék fel a rokolyát, hanem egymás után öltöztek fel. Akkor szőttes-bálokat rendeztünk és a bálba csak szőttes rokolyába öltözve volt szabad belépni, másba nem.

Így aztán a szőttes-bálok segítségével a szövés kezdett újra divatba jönni és készültek a szőttes rokolyák. Ezen a területen dolgoztak a szociális nővérek, a »szürke nővérek« is. Az együttes munka révén annyira megszorodtak a rokolyák, hogy egyszer csak Ezer Leány Találkozóra lehetett gondolni” – emlékezett a kezdetekre Domokos Pál Péter 1990-ben adott interjújában.

A következő lépés az 1930 pünkösdjén szervezett Székely Népművészeti Kiállítás volt. Hosszú, fáradtságos gyűjtőmunka során állt össze az anyag, amelyet aztán Domokos Pál Péter tervei alapján tárgykörök szerint 14 teremben állítottak ki. A Pretórium falai között a közönség nemcsak népművészeti kiállítást láthatott, hanem válogatást a csiki egyházművészeti emlékekből (kegyszerek, miseruhák, szobrok, szárnyasoltár-töredékek, festmények), és zsögödi Nagy Imre egyéni kiállítását is. A Székely Népművészeti Kiállítás legfontosabb hozadéka azonban az volt, hogy bezárásakor a kiállított anyag kb. felét sikerült a tulajdonosok beleegyezésével visszatartani, ez lett a kezdeti stádiumban lévő Csiki Múzeum alapja. A Domokos Pál Péter, Vámszer Géza, zsögödi Nagy Imre nevével fémjelzett néprajzi-művelődési-társadalmi mozgalom 1931. július 7-én az első Ezer Székely Leány Találkozó megszervezésével teljesedett ki, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a városokban szétszóródott cselédlányok (egyházi vezetéssel) megerősödhesse magyartudatukban.

Ezer Székely Leány-napi felvonulás a '30-as években

„A leánynap a lányok falvankénti csoportokban, énekszóval való felvonulásával kezdődött a város két főutcáján, ezt követte csíksomlyói megvendégelésük, majd a falvak táncsoportjainak sorban való fellépése a múzeum udvarán felállított dobogón. Az eredeti néptáncok e nagy parádéját a közönség részben a múzeumépület árkádsoraiból, más része pedig a dobogót körülvéve nézte végig” – emlékezett Vámszer Géza.

A kommunizmus éveiben az Ezer Székely Leány Napját is betiltották a hatóságok, és akárcsak a pünkösdi búcsú, a székely leányok találkozója is 1990 után éledt újjá Csíksomlyón.

Felhasznált irodalom:

- Alszeghy Zsolt: *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*. Budapest, 1914.
- Angyal Endre: Csíksomlyói misztériumok. *Vigília*. Budapest, 1940. 12. 488–494.
- Barna Gábor: *Búcsújárók*. Budapest, 2001. 11–23, 173–189.
- Bárh János: *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben*. – <http://bucsujaras.hu/csiksomlyo/index.html>
- P. Benedek Fidél: *Csíksomlyó (Tanulmányok)*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Sas Péter. Kolozsvár, 2000.
- Bíró Vencel – Boros Fortunát: *Erdélyi katolikus nagyok*. Kolozsvár, 1941.
- Boga Alajos: *A katolikus iskolázás múltja Erdélyben*. [h. n.], 1940.
- P. Boros Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*. Kolozsvár, 1927.
- Uő: *Csíksomlyó, a kegyhely*. Csíkszereda, 1994.
- Uő: Az erdélyi katolicizmus úttörői. *A Hírnök*. Kolozsvár, 1926. 300–302.
- Uő: A székelyföldi ferencrendiek a XVII. század végén. *A Hírnök*. Kolozsvár, 1926.97–98, 122–123.
- Uő: Kájoni János: *Feketekönyv*. *A Hírnök*. Kolozsvár, 1923. 405–407.
- Uő: Kájoni János könyvsajtója. *A Hírnök*. Kolozsvár, 1926. 275–277.
- Uő: Szélfjegyzetek a Kájoni kérdéshez. *Szent Ferenc Hírnöke*. Cluj, 1921. 159–160.
- Uő: A csíksomlyói ferences kolostor története. *Csíkszereda város évkönyve*. 2003. 141–147.
- A csíksomlyói kegytemplom és kolostor*. – <http://www.csiksomlyo.ro/>
- A Ferenc-rend magyarországi története*. – http://www.ofm.hu/06_rendtortenet_magy.html
- Györffy Pál: *Az erdélyi ferences kusstódia története*. Latinból fordította és a bevezetést írta: Domokos Pál Péter. Budapest, 1989.
- P. György József: Az erdélyi szentferencendi zárdák ismertetése. *A Hírnök*. Cluj, 1922. 367–368, 419–420, 442–443.
- Uő: A csíksomlyói régi templom és viszontagságai. *A Hírnök*. Cluj, 1922. 465–467, 489–490.

- Uő: Ősi nyomda – új nyomda. *A Hírnök*. Cluj, 1923. 299–303.
- ***: *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton, 1925.
- K. Lengyel Zsolt: Hozzászólás a csíksomlyói búcsú kérdéséhez. *Új Erdélyi Múzeum*. Budapest, 1990.I. 1–2. 74–82.
- Kájoni János: *Fekete könyv. Az erdélyi ferences kusztódia története 1684*. Sajtó alá rendezte Domokos Pál Péter, Madas Edit és Szovák Kornél. Szeged, 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 31).
- Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, I–II*. Budapest, 1922–1924.
- Uő: Kájoni János és a csíksomlyói könyvsajtó. *Szent Ferenc Hírnöke*. Cluj, 1921. 64–68, 93–94.
- ***: *Magyar Katolikus Lexikon*. – <http://lexikon.katolikus.hu/>
- P. Márk József: Csíksomlyói zárandoklat. *Csíkszereda város évkönyve*. Csíkszereda, 2001. 231–239.
- Uő: Csíksomlyó, a kegyhely. *Csíkszereda város évkönyve*. Csíkszereda, 2003. 153–163.
- Uő: Rendtartományunk története. *Csíkszereda város évkönyve*. Csíkszereda, 2003. 148–152.
- Mohay Tamás: Egy ünnep alapjai: a csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban. *Keresztény Magvető*. 2005. 2. 107–134. – <http://unitarius.uw.hu/dok/mohay-tamas-csiksomlyo.htm>
- Molnár V. József: *Csíksomlyó*. – <http://www.bucsujaras.hu/tanulmany/molnarv/csiksomlyo.htm>
- Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kcsei*. Budapest – Kolozsvár, [é. n.].
- Uő: *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely 1676–2001. Emlékkiállítás*. Csíkszereda, 2001.
- Nehéz idők igaz tanúja. Négy száz éve született Damokos Kázmér, Erdély ferences püspöke*. – <http://www.keesz.hu/node/1708>
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. – <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/74.html>
- Pap Ferenc: Kájoni János és a csíksomlyói nyomda művelődéstörténeti jelentősége. *Korunk*. Kolozsvár, 1972. 3. 441–444.
- P. Takács Gábor: Ezer Székely Leány nap Csíksomlyón. 1931. június 7. *Csíkszereda város évkönyve*. Csíkszereda, 2003. 168–173.
- Símén Domokos: *János Zsigmond valláspolitikája*. – <http://unitarius.uw.hu/dok/simen-domokos-jzs-vallaspolitikaja.htm>
- Stenner Andrea: Ezer Székely Lányok napja. *Csíkszereda város évkönyve*. Csíkszereda, 2003. 165–167.
- Dr. Szabó Árpád: Mindenben szeretet. *Szabadság*. Kolozsvár, 2007. május 25. – www.szabadsag.ro

A kászonimpéri iskola

Szócs János

Elemi oktatás Csíkszékben 1571–1800 között

Ma úgy tűnik, hogy a társadalom egy bizonyos, a megszerzett ismeretek tekintetében előnyös helyzetű részének a ki nem mondott vagy ritkán kifejtett véleménye szerint az iskola tulajdonképpen a főiskolával kezdődik. Teljességgel leértékelődik az elemi oktatás története, pedig állíthatjuk, e tekintetben érvényes az a régen elhangzott igazság: nehezebb a kisgyermekeknek megtanulni jární, mint a felnőtt embernek mérföldeket gyalogolni. Az elemi oktatás egyik legfőbb célja volt és marad: az olvasás, az írás elsajátíttatása. Az olvasás-írás megtanulása küszöb, mely soha nem képezett könnyen átléphető akadályt a kisiskolások többsége számára. A gyakorlat, a tapasztalat, mind a letűnt századokban, mind a jelenkorban ezt elégségesen igazolja.

Az első híradások a csíkszéki kisiskolák létéről

Az Oláh Miklós esztergomi érsek vezetésével 1560-ban üléselő nagyszombati katolikus zsinat külön kitért a kisiskolák, az elemi iskolák létesítésének a szükségére, működésére, feladataira. Elrendelte, hogy minden plébánia alkalmazzon tanítót, akinek pedig feladatává tette: tanítsa meg a gyermekeknek az olvasást, a templomi szolgálat, mise alatt elhangzó egyházi énekeket. A nevelők ugyanakkor értsenek az írás mesterségéhez, hogy a jó tudományokra oktathassák azokat, akik erre alkalmasak. Abban az időben az írás mesterségét külön, önálló tudományként kezelték. Az oktatói mesterséghez hozzászámították a tanítók képzett, tanult voltát és erkölcsös életét, hogy a kicsiknek példaképpül szolgálhassanak. Az iskolai évek során a tanulók ne csupán ismeretekre tegyenek szert, hanem felnőttként váljanak becsületes emberekké. Legyenek a hitben szilárdak, előljáróiknak engedelmes alattvalói. Tudatosuljon bennük az a valós társadalmi helyzet, állapot, amelybe beleszülettek, és amelyen nincs hatalmuk változtatni. Az egyház igényelte a tanítótól, hogy alapos vallási-erkölcsi nevelésben részesítse növendékeit. Az olvasástani során mindvégig fő szerepet szántak a katekizmus megismerésének, tanulmányozásának.

A korábbi csíkszéki plébániai iskolák létéről, működéséről konkrét adatunk nincsen. Ezekről szóló, közvetett utalásnak vehetjük, amidőn Miklós erdélyi püspök 1503-ban vikáriusának kötelességévé teszi, hogy a székelyföldi plébánosok és skolasztikusok javadalmazására gondot viseljen. Az oktatás megszervezése, felügyelete akkor és később is az egyház hatáskörébe tartozott. Az első csíki iskolamester, akiről korabeli híradás szól, az a csíkszentkirályi Pál Deák, 1571-ből. Dankanits Ádám említi 1575-ből a csíkszenttamási iskolamestert. Rá egy évtizedre a fennmaradt forrás két felcsíki iskolamester nevét hozza: a karcfalvi Pál Deákét, valamint a szenttamási Lőrinc Deákét. 1590-ben Mindszinten Gergely Deák az iskolamester. 1597-ben talán Szentdomokoson – de ebben nem lehetünk biztosak – Szentdomokosi Miklós (Nicolaus Zent Damokosy) Deák a csíki iskolamesterek, kántorok felelőse, vezetője. Saját könyvében maradt fenn a bejegyzése: „Nicolaus Zent Damokosy Senior rectorum”. 1598-ból a csíkszentsimoni Lőrinc Deák scholamester emléke maradt ránk, valószínű éppen az általa fogalmazott okmányban.

Úgy véljük, joggal állítható, minden csík-, gyergyó- és kászonszéki egyházas községben, kivétel nélkül, a XVI. század utolsó harmadában működött, dolgozott iskolamester. Kászonban két ilyen község (Nagykászon és Kászonújfalú), Alcsíkon kilenc (Kozmás, Szentsimon, Szentimre, Szentkirály, Szentmárton, Szentgyörgy, Menaság, Mindszent és Szentlélek), Felcsíkon nyolc (Somlyó, Delne, Szentmiklós, Szentmihály, Rákos, Karcfalva, Szenttamás és Szentdomokos), Gyergyóban négy (Alfalú, Gyergyószentmiklós, Szárhegy és Újfalú) egyházas község létezett akkor.

Téved az, aki úgy hiszi, hogy minden *deák* egyben iskolamester, kántor és tanító is volt. Az akkori időszakban csak arról a tanult férfiról állítható, hogy iskolamester, tanító, akiről azt mondták, írták, hogy scholamester, rektor, me-

gyésmester, megyés deák, tanító, esetleg harangozó. Latinul a ludimagister, magister, rector scholae, instructor, esetleg cantor, campanator szóval, kifejezéssel jelölték a tanítást vállaló embert.

A deákok

A *deák*~*diák* szó a magyar nyelvben a XIII. századtól jelen van. Délszláv eredetű, amely a görögre megy vissza. Tanult férfit, diakónust, tanulót, íródeákot, római embert, végtére pedig latin műveltségű egyént jelentett. A deákok (nem egyszer diákok alakban) a közép- és újkorban magasabb szintű, latinos műveltség és írásbeliség hordozói voltak. A latin nálunk még az újkorban is a hivatalosság nyelvének számított. A fontos okmányokat, törvényeket gyakran, bár nem mindig, latinul szerkesztették. A középiskolai oktatás 1848-ig majdnem kizárólagosan ezen a nyelven folyt. A deákok a törvények, a jog, a szokásjog alapos tudóinak, ismerőinek számítottak.

Az írásbeliség a XVI. század második felében nagyobb teret nyert. A magyar nyelvű írásbeliségre egyre több társadalmi réteg, csoport tart igényt. Jakó Zsigmond szerint Erdélyben, főképp a Székelyföld falvaiban észlelhető az írástudás igényének a kiszélesedése. Azokat a falusi írástudókat, akik magyarul fogalmaztak, parasztdéákoknak nevezi – bár itt akkor biztosan nem így nevezték őket.

Szabó István a sok székely falutörvény születését a székely szabadsággal hozza kapcsolatba. Imreh István és Pataki József nem csupán a falutörvények létrejöttét, hanem az erdélyi fejedelemség alatt az iskoláztatás felvirágzásának a lendületét is ezen szabadabb társadalmi viszonyokból eredeztetik. Az írástudás segített megvédeni a régi székely szabad emberi státust, míg az analfabétizmus inkább a kiszolgáltatottság állapotát erősítette, konzerválta – vélekedtek volt tanáraink.

A Székelyföld – és ez eléggé ismert történeti tény – Erdélyben a gazdasági haladás vonalán nem számított élenjáró régiónak. Mégis itt az iskola, az írásbeliség jelentős lendületet vett. Ez alighanem összefügg a székely feudális katonatársadalom rendszerével, amely a katonáskodó lakosságnak, a népesség nagyobb felének több szabadságot biztosított. Ezeket a kiváltságokat, örökölt közösségi szabadságjogokat főként a nemesség ellenében kellett megvédenie a székelységnek. Másik jellegzetes vonása ennek a sajátos karakterű társadalmi létnek: a szabad embernek magának is meg kellett állnia, élnie a saját lábán. Vagyis a létét biztosító anyagi feltételeket az ősi szabadságjogok alapján falusfeleivel, embertársaival szemben is érvényre kellett juttatni.

A jognak, az érdekeknek az érvényesítése számos perrel járt. A megkötött egyezséget, a törvényszéki döntést, amelyeket írásba foglaltak, az ingatlanokról összeállított regestrumokat mind többen akarták pontosan megérteni, ismerni, maguk akarták értelmezni. Az ősi jog alapján rájuk háramló örökséget, vagy vásárolt földet a családjuk számára óhajtották hasznosítani. Ehhez pedig az

iskoláztatás, az írás-olvasás ismerete elengedhetetlen volt. Véleményünk szerint erről is szólnak a XVI–XVIII. századi protokollumok, peres iratok.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy az írásbeliséget illetően, az iskolába járás dolgában robbanásszerű javulással, eredményekkel találkozunk. A folyamatnak, szokták mondani, tendencijellege van. Az iskolázás, az írásbeliség bővül, nagyobb szerepet kap. (Lásd az 1643-as lustrát.) A deákság növekvő csoportja feltétlenül befolyásolta a csíkszéki társadalom műveltségi szintjét.

Számba vettük a csíki-gyergyói-kászonszéki „deáksűrűséget”. Nyilván – és sajnos – a listáink nem lehetnek teljesek. A deáklistákat összevetettük az illető székek körülbelüli lakosságszámával. Kászonszékben a fejedelmi összeírások 1614-ben 358 családfőt számláltak. A deákokat és papokat felölelő névsor 1477–1738 között 62 nevet tartalmaz. A többségük a XVII. század második felére és a következő száz év elejére összpontosul. A XVIII. század elejéig a deákok közé számítottuk és kimutatásba vettük a papokat is, mint akik a műveltség terén nálunk vélhetően a legmagasabb szintet érték el. Sokan kimaradtak, kimaradhattak közülük is.

Az alcsíki listánk – hála a nagyobb fokú forrásmegőrzésnek – a legteljesebb. 1477–1754 között 246 deákot és papot számláltunk. Valószínű, hogy a valós szám itt is magasabb. Alcsíkon 1614-ben 1707 családfőt találtak. Igyekeztünk az ismétlődéseket a statisztikából kihagyni, így is közelebb kerülni a reális adathoz. Adataink jobbra az 1600-as évekre és az 1700-asok elejére összpontosulnak.

Felcsíkon 1614-ben 1771 családfőt vettek nyilvántartásba. A felcsíki deáklistánkon (1569–1749 között) 134 személyt találtunk. Ez esetben is igyekeztünk az ismétlődéseket elkerülni, bár ez nem mindig járhatott sikerrel.

Bár Felcsíkot, mint az egész Csíkot és Kászont, 1661-ben súlyos török-tatár invázió érte, az itt tapasztalható nagyfokú forráshiány mégis inkább az 1694-es utolsó tatárbetörésnek tulajdonítható.

A tárgyalt időszakban Felcsíkon legalább 250 deák létevel kell számolnunk. Gyergyószékben 1614-ből 719 családfő nevét ismerjük. Ehhez képest a deák- és paplistánkban 108 ember szerepel. Ez a szám pedig jóval alatta marad a középiskolai végzettséggel rendelkezők valódi számának. A reális szám mintegy 150–180 lehetett. Visszatérve a megőrzött adatokhoz, összesítve azokat, az egész Csíkszékre az 550-es számot kapjuk.

A székely katonai összeírások, lustrák a következő összehasonlító művelet elvégzését kínálják fel: Csíkszékben 1614-ben a 4555 családfő közül 42 volt deák. Ebből 5 scholamester, 2 zsellér. Háromszéken a 6894 családfőből 37 volt deák, közülük 11 scholamester, 3 jobbágy. Marosszék konskripciója pedig ezt a képet mutatja: 3760 családfő közül 16 deák. Udvarhelyszéken a 4987 családfő között 16 deákot találunk. A későbbiekben, 1643-ban Csíkszékben 40 deákot regisztráltak a fejedelmi komisszárok. Aranyosszéken egy évvel korábban 18 deák nevét jegyezték le. 1627-ben Udvarhelyszéken 25 deák volt a katonarendűek között. (Közülük 4 scholamester, 5 jobbágy.)

1680–1683-ban Háromszéken 57 deák került a kimutatásba, míg Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben 1681–83-ban együttvéve 46 deákot írtak össze.

Eddig még nem volt szó a deáki tudomány anyagi hozadékáról. Máshol is idéztük, amit a menaságújfalusi Tompos Istvánné, Veres Zsófia mondott 1661-ben: az édesapjától, Veres Ferenctől örökölte, „amit ez a Deáki Tudományával keresett”. Imreh István és Pataki József a kászsónszéki krónikában írják, hogy a deákok nem ritkán tisztségeket viseltek. A székekben alkirálybírák, jegyzők voltak, vagy a főnemesek birtokainak gondviselői. A főkirálybírók mellé rendelt íródeák az 1700-as évek közepén évi harminc forintot kapott, apja adómentességet élvezett. Mindezekről a deáklistán számos példát közlünk. Általában nem volt haszontalan tehát a deáki tudomány.

Nemigen tudtuk tisztázni, hogy a XVI. század második felében és a XVII. században a deákok közül ki hol tanult. Kisebb részük, feltételezzük, Udvarhelyen, nagyobb részük pedig Kolozsváron, 1667-et követően pedig leginkább Csíksomlyón. Nem fogalmazhatunk úgy, miszerint a deáki tudomány, ismeretcsomag birtoklása kizárólagosan valamilyen előjogokat biztosított volna a cím viselőinek. Amennyiben úgy lett volna, akkor 1614-ben nem kellett volna zsellérré lennie Fazakas Péter Deáknak (Csekefalváról), Mihály és Gergely Deáknak (Rákosról), János Deáknak (Szentmiklósról), Dániel Deáknak (Vacsárcsiból). Ferenc Deák (Gyergyóalfaluból) és Máté Deák (Kilyénfalváról) sem jószántából választotta a zsellérsorsot. Tamás Deák (Madéfalváról) 1616-ban vagy előtte jobbágyként hunyt le. Valamiért 1619-ben a menasági Gabir Deáknak – korábban helyi iskolamesternek – ugyancsak a jobbágyorsot kellett választania.

1643-ban a lustra megejtésekor János Deákot (Szentimre), Anda Mihály Deákot (Taploca), Juda János és János Deákot (Szentmihály) kóbor emberként regisztrálják. Szabó János Deák Madéfalván szolgál. Vajon, ennek a jelenségnek a nagy „deáksűrűség”, vagy inkább a társadalmi érdektelenség lenne az oka?

Az iskolaház

Vidékünkön az iskolaházról, oskoláról számos híradás maradt fenn. Benkes Péter szárhegyi plébános a gyergyószentmiklósi oskolamester házára tesz utalást az 1631–1634-es éveket illetően. Ugyanott jelez iskolaházat egy 1660-as keletű írás. 1638-ban, 1649-ben, 1686-ban a szentmártonit, 1642-ben, 1660-ban, 1688-ban, 1691-ben a szentsimonit, tulajdonképpen a csatószeget említik. A menaságit 1645–1655-ben, míg 1647-ben, 1652-ben, 1665–1666-ban a szentimreit többszörösen jelzik az írások. De szó van a szentgyörgyiről, a kozmásiról és a szentkirályiról is. Az 1600-as években, az 1700-asok első felében jórészt – vélhetően – az iskolamester lakása és maga az iskola ugyanabban az épületben kapott helyet. Érdekes módon a latin nyelvű okmányokban nem egyszer találkoztunk ilyen kifejezéssel: „in aedibus scholaribus”, ami azt jelenti, hogy többes számban fogalmaztak („az iskola épületeiben”). Az 1700-as évek első felétől észlelhető olyan fogalmazási mód, amely arra enged következtetni, hogy esetleg külön épületben kapott volna helyet az iskola.

Az 1716-os vizitáció alkalmával rögzítették, hogy Szentdomokoson a mesternek nincsenek épületei. Jelzik, miszerint Szentmártonban, Szentmihályon, Nagyboldogasszonyfalván (Karcfalván), Szenttamáson az egyházi épületeknek, így az iskolamester házának is több hiányossága van. Szentimrén ezt a házat alkalmasnak, megfelelőnek találták, akárcsak 1721-ben a mester házat Szentdomokoson. Hasonló állapotúnak találták Kászonújfaluban, Kozmásán, Szentsimonban, Szentmártonban, Szentkirályon, Mindszerten, Delnén a kántori épületeket. Szentléleken újonnan épült kántori ház várta a kicsiket. Viszont az iskolamester házának, és így az iskolának is számos hiányosságát tapasztalták Nagykászonban, Rákoson és Karcfalván. Szentimrén az iskola szokásos módon, sőt annál is jobban füstös. Kisebb hibákat észleltek Szentgyörgyön és Somlyón. Néhol ezek az épületek csak átmeneti használatra fogadhatók el.

Az 1731-es vizitáció ilyen állapotokat talált: Gyergyószentmiklóson Atyhai Isván plébános idejében kettős iskola épült („Scholae duplices”), vagyis két iskolaterme lehetett. Az egyházközség iskolájában két tanító tanított. A többi gyergyószéki községben az iskolát részletezés nélkül említik. (Kivétel némi képp Ditró: „ad domum magistrum”, „az iskolamester házához” jelentéssel.) Ekkor Szentdomokoson és Szenttamáson a mester háza alkalmatlan, „defektes”. Mindszerten a mester háza és az iskola alkalmatlan, javításra szorul. A kántori lak és az iskolaház Szentkirályon „jól helyre van állítva”. Tusnádon nemrég épült az iskolamester lakása. A Somlyói mesteri ház alkalmatlan, ugyanis tűzveszélyes. A szentgyörgyi – akárcsak az összes többi csíkszéki iskolamesteri ház, iskola – faépület, miképp a rákosi is, deszkával (esetleg zsindegyel, vagy dránicával?) fedett. A többinek zsúpfedele van.

1735-ben Gyergyószékben úgy találták, hogy Alfaluban, Csomafalván, Teke-rőpatakon és Újfaluban „a kántori ház, iskolaház megfelelő állapotban van”. Az újfalusi épület zsúpfedeles, míg a többit deszkával fedték be (ez a deszkafedél lehet esetleg zsindegy vagy dránica). Nem vagyunk bizonyosak afelől, hogy különálló épület volt-e az iskolaház és a kántori lak. Úgy gondoljuk, miszerint akkortájtban a legtöbb esetben mindkettő egy fedél alatt kapott helyet.

A Csíki-medencében a vizitátor az elvárások szerint megfelelőnek találta a kántori lakot és iskolát Tusnádon, Kozmásán, Szentmártonban, Szentimrén, Szentkirályon, Szentgyörgyön, Mindszerten, Delnén, Szentmiklóson, Szentmihályon, Rákoson, Szenttamáson, Szentdomokoson. Ezekon kívül még rendben volt a nagykászoni is. Nyomorúságos házban lakott viszont a szentsimoni iskolamester, zsúptetős házban, viskóban volt a lakása a kászonújfalvi mesternek. Ezek az épületek, a vizitátor szerint, sem Menaságon, sem Szentléleken nem megfelelőek. A „kisebb parokiális épületek”, ahogyan még említik, majdnem mindegyike zsúpfedeles ház.

Az 1762-es vizitáció a kisasszonyi (rákosi) parokiális épületeket rendben találta. Elégedetlenséget a gyergyószentmiklósi plébánia épületei váltottak ki. Ezek javításra szorulnak, nyilván az iskolaház is. A javítások eszközlése a hívek feladata – szögezi le a jegyzőkönyv. Az 1765–1766. évi csíki vizitátorok, Szász János és Gál Péter plébánosok lejegyzik, hogy itt sok helyen dűledeznek, romokban állnak a plébániák épületei – nyilván az iskolaházak sem nézhettek

ki másként. 1775-ben háborogva írják: Rákoson a kántori ház fedélzete tönkrement, a triviális iskola romokban van. Javítsák ki, vagy építsenek újakat.

Szárhegyen megállapítást nyert, hogy a helybeli lakosok az iskola iránt teljes érzéketlenséggel vannak. A parókia házát, az iskolát újra kell építeni. Gyergyóalfaluban a plébánia épületei ugyancsak elhanyagoltak. Gyergyószentmiklóson ellenben a parokiális ház jobb állapotú új épület.

A csíki és gyergyói állapotokról 1786-ban siralmas képet állít elénk Baló István gyergyói és Zöld János csíki szolgabíró. Az elemi iskolaházak állapotát így ecsetelik: „Egész circulusunkban igen ritka Parochiába találatnak alkalmas Oskolaházak, melyek(nek) sok-sok viciumok, mindenféle fogyatkozások: régiségek, setéségek, füstösségek miatt nemhogy alkalmasok volnának a lakásra és tanuló ifjúságokat a befogadásra... Bizonyos relatiojokból, mint (!) a Parochusoknak, mint (!) az Instructoroknak eok kelme(nek) értettem, hogy a tanulni ügyekező Ifjúság sok parókiákban mostani szoros Oskolaházakba be nem férnek, hanem Atyáknak, Anyáknak megszomorodásokkal ki kell maradniuk a tanulásból.”

A továbbiakban kéri/kérik az előljárójukat és az első székely határőrezred parancsnokságát, hogy hassanak oda, miszerint ahol régiek az oskolaházak, ott az ősz és a tél folyamán az építőanyagot, követ, fát hordják meg, a következő nyáron – akár kőből, akár fából – építsék fel az új iskolaházakat.

„Építtetnének megkévántató oskolaházak. Másként a királyi rendeletek nem teljesíthetők” – zárul a felsőbbségnek küldött beszámoló.

A felvilágosult uralkodók, Mária Terézia, majd II. József számot vetettek az iskola fontosságával. Rendeletekkel igyekeztek az oktatást kiszélesíteni, minőségét megjavítani. De amint a fenti jelentés jelzi, a falusi oskolaházak még a tanulni vágyó gyermekek befogadására sem voltak elégségesek. A legtöbb helyen a régi, kicsi és füstös épületeket újakkal kellett volna kicserélni. Az említett oskolaházak nagyobb részét a XVIII. század első felében épültek. Azóta jelentős volt a népességyarapodás, így ezek a régi épületek semmilyen módon nem feleltek meg a korabeli elvárásoknak.

Baló István gyergyói szolgabíró az 1785. évi rendeletről, királyi parancsról szól, amely „a nationális iskolák építését” szorgalmazza. Felszólítja az illetékeseket, hihetően a megyebírákat, a papokat, iskolamestereket: „A nationális iskolák építésére erogált pénzről” készítsenek beszámolót.

Az iskolamesterek, kántorok, tanítók javadalmazása

Csíkban a régi szokást rögzítve először 1643-ban, Csíkszentgyörgyön a főkapitány, Petki István jelenlétében foglalták írásba azokat a szabályokat, amelyek szerint a község lakói, a hívek az egyháznak adóztak. A rendszabály nem tett különbséget szabad ember és jobbágy között, mindenkinek a gazdagsága, mondhatnánk jövedelme szerint kellett a képét fizetnie.

1643. április 5., Csíkszentgyörgy, Petki István csíki főkapitány jelenlétében (egyházmegyei határozatok): „Eleitől fogva közönséges szokás és törvény volt a teljes megyében a jó rendtartásnak megmaradására a megye közönséges javainak, vagy in toto vagy in parte eligazítására.”

A pap és a diák béréről:

„Közönséges régi bevett szokott bér egy házas embertől, akinek vetése vagyon, három kalongya búza, megannyi zab, melynek harmadja a diáké..., némelyek vakmerőségre vetik magokat, a papnak, diáknak a bért meg nem akarják adni... (akik) nem akarnak fizetni... a megyebírái megfogják és a kézi kalodába teszik... a misét és praedicationot ott... hallgassak végig... ha pedig fizetni mégse akarna, megint kézi kalodába teszik és megverjék.

– Akiknek semmi vetések nincsen, régi végezés szerint a papnak adjanak 24 pénzt, a diáknak pedig 12-t.

– Az özvegy asszonyok, akik orsojokkal, guzsalyokkal keresik kenyereket, azok is, régi végezés szerint a papnak adjanak két sing vásznat, a diáknak egyet.

– Amely háznál két házas ember vagyon, két bérral tartozik.

– Özvegy ember, ki csak magára vagyon, se fia, se szolgálja nincsen, de egy jószágban lakik magára, fél bérral, ha vetése vagyon, tartozik.

– Az olyan özvegy, kinek jó segéd-fia, vagy szolgálja, vetése, marhája vagyon, egész bérral tartozik.

– Amely özvegy asszonynak sem fia, sem szolgálja, hanem csak magára vagyon, vetése, marhája is vagyon, fél bérral az olyan is tartozik.

– ...akik farsangban vagy Sz. György nap tájban házasodnak, kiknek vetések, marhájok, abban az esztendőben fél bérral tartoznak (mivel az egyházi emberek is Sz. György nap tájban kezdik szolgálatjokat), annak utána a következőben tartoznak egész bérral.

– Az ifjú, nőtlen, erős legények... kik honjokban magok jószágokban laknak, magokra fél bérral tartoznak

– Amely özvegy asszony egy son, kenyéren vagyon házas fiával, vagy meghalt ura apjával, nem tartozik külön bérral... az olyan tartozik egész bérral.

– Ha özvegy ember talál maradni, tartozik egész bérral, mivel a jószágban ő az első és diszpozitor

– ...ha annyira erőtlenedik... nem tartozik semmivel, hanem maradványi adjanak 36 pénzt a papnak és diáknak.”

Majd 1670-ben Damokos Kázmér ferences szerzetes, az erdélyi katolikus egyház vikáriusa vezetésével megejtett „Generalis Visitatio” alkalmával az udvarhelyszéki Atyhán foglalták újból írásba a régóta gyakorolt szokásrendet:

„Ez jelen való 1670-dik esztendőben Generales Visitatiónak idején Atyhafalván Léven a Nép Instántiajára az egyházi emberek bérének bé Szolgáltatásában eddig tett Némely fogyatkozási így melioritának.

1. Minden ember, vagy maga ekéin, vagy pénzén Szántottatta s tizen két Kalongya búzája s annyi Zabja Lett, mint hogy eddig is Szokások az volt, adgyon egész bért, úgy mint 2 Kalongya buzát a papnak, annyi zabot, a Mesternek felit.

3. Akiknek hat Kalongya buzájok s annyi zabjok Lett, vagy Magok Szántatták, vagy pénzen, azok Fél bért, ugy mint 1 Kalongya buzát a Papnak, annyi zabot, a mesternek felit.

4. A marhátlan, buzátlan emberek kik semmiként nem Szánthatnak a praedikatornak 20 pénzt, a Mesternek 10 pénzt.

5. Az özvegyek pedig a kik orsojok, guszalyokkal keresik kenyereket 2 sing Kender Vásznot (a Papnak), a Mesternek egyet. A kik pedig ezeknel tehetősebbek, a Fellyebb megirt mod Szerént adgyanak bért, ha maga ekéjén Szántott egész bért, ha pénzen Fél bért.

6. Minden, a Kinek Vono Marhája vagyon, ha tsak 2 ökre is, tehetsége Szerént magányoson hozzon fa bért, a marhátlan férfiak, Asszonyok bérért 5 pénzt, a marhátlan Özvegyek Szénát takarjanak az egyházi embernek mindkét részén.

7. Az ünnep s bojt Szegőket a Szentegyház bírája s Fiai büntessék totiesquoties Egy-egy font viaszra, ha pedig a Visitalás Kün(n) éri, a Visitorok büntessék. Mikor pedig efféle dolgoknak büntetésére a Sz.egyház bírája ki megyen, maga fáradságáért 5 pénzre is büntesse az Ünnep, vagy bojt szegőket.” – Fr. Casimirus Damokos

A községi egyháztanács (megyetanács) vezetői, tagjai által begyűjtött képét a tercialitás elve szerint osztották el. A papnak kétharmada jutott, míg az iskolamesternek, kántornak egyharmada.

Az elemi iskolák történetének két kutatója, Sebestyén Kálmán és Sípos Gábor, Kalotaszeg, illetve Marosszék esetében úgy látta, hogy az iskolamesteri, tanítói javadalmazás elsődleges, nagyobb részét az egyházi telekhasználat (szántó, kaszáló) szolgáltatta. Ezt a javadalmazás másik formája, a terményjuttatás követte. Sípos Gábor úgy találta, hogy Marosszéken akinek 20–25 kalangya gabonája termett, az egész részt, bért adott. Nagyjából ez volt szokásban Csík-székben is. De az előbb felhozott két régióban a tanulók után járt bizonyos nagyságú, csekély tandíj is.

Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben – bár az egyházi telek, szántó, kaszáló használata itt sem elhanyagolható tétel – a képéből származó bevétel, a terményjáradék jelentette az iskolamesterek, tanítók jövedelmének elsődleges forrását. Nálunk a pénzforgalom (piacgazdaság) még kezdetlegesebb volt, mint a fennebb említett két vidéken. Bár itt a kántorok már előbb részesültek a stólapénzből, a tanítók esetében a pénzből való részesedés tulajdonképpen a XVIII. század közepén, második felében, a gyergyói tanítóságnak a fizetése javítása érdekében indított mozgalma során merült fel. Legalábbis így mutatják a források.

Négy gyergyói községben, 1731-ben Alfaluban, Gyergyószentmiklóson, Szárhegyen és Újfaluban az iskolamesternek juttatott kalangyák száma 153 és 300 között volt. Ditróban 153 kalangya (kereszt) a bevétel. Remetén 106 kalangya őszi rozs és két kalangya zab a járadék. Emellett 15 vékaférő szántót és 6 szekér szénát termő kaszálót használt a kántor. Csomafalván 136 kalangya őszi rozs és ugyanannyi kalangya zab képezte fizetségét az iskolamesternek. Megjegyezzük, hogy Szárhegyen a kántor a tanítónak 30 kalangya rozsot fizetett és 30 kalangyát a tavaszi vetésből. A Csíki-medence községei e tekintetben szintén változó képet mutatnak. Szentdomokoson az iskolamester 60 kalangya

őszi búzát és ugyanannyi zabot vihetett haza. Karcfalván (Nagyboldogasszonyfalván) őszi búzából 225 kalangya volt a fizetsége Abos István kántornak és ugyanennyi zabból is. Rákoson 170 kalangya búza és hasonló mennyiségű zab képezte a fizetséget. A rákosi iskolamester, kántor, Kovács Miklós 40 kalangya búzával és 40 kalangya zabbal honorálta az ismeretlen nevű tanító fáradozását. Szentmihályon 50 kalangya búzát, őszi vetést, és 50 kalangya zabot fizetett a község a kántornak. Ő pedig fogadott tanítóját a tanításért („Pro doctione”) 12 kalangya őszi búzával és 12 kalangya zabbal elégitette ki. Megjegyezzük itt, hogy Szentmihályon, ha nem téves ez a szám, akkor 92 köbölférő szántó állott az eklézsiabeliek rendelkezésére. Harmadát az iskolamester használta. Szentmiklóson 115 kalangya őszi búza, ugyanannyi zab képezte az iskolamester, kántor részesedését. Delnén az iskolamester bevétele 90 kalangya őszi, 90 kalangya tavaszi gabona volt. Emellett még az eklézsia 14 köbölférő szántóval is rendelkezett. Szentléleken a kántornak 60 kalangya búza, 60 kalangya zab a keresete. (A következő évben – ha jó a datálásunk – az oktatásért – „Pro doctione” – 20 kalangya zabot fizet a mester a fogadott tanítónak!) Mindszenten 50 kalangya búza, 50 kalangya zab a kántor bevétele. Szentkirályon 100 kalangya őszi búza, 100 kalangya zab a kántor bére, 7 köbölférő szántót is használ. A tanítóját ő maga fizeti. Szentimrén 150 kalangya búza, ugyanannyi zab a kántori bevétel. Földet nem használ. Szentsimonon ugyanannyi: 150 kalangya búzából, zabból kerül ki az iskolamester bevétele. Tusnádon 158 kalangya búza, ugyanannyi zab a fizetség. Használ még 10 köbölférő szántót és egy szekér szénát adó kaszálót is. Szentgyörgyön 210 kalangya őszi búza, 210 kalangya zab a kántortanító szerzeménye. 7 köbölférő szántót és 1 szekér szénát termő kaszálót is használ. Menaságon a kántortanítói bevétel 74 kalangya búzát és 74 kalangya zabot jelentett. Az eklézsiának van szántóföldje is. Somlyón őszi vetésből 160 kalangya búza, tavasziból 160 kalangya zab a jövedelem. Nagykászont és Kászónújfalut illetően annyit tudunk, hogy 1732-ben, vagy inkább 1742-ben, mindkét helyen a fogadott tanítónak adja jövedelme harmadát a kántor. 1732- 1735-ben: Menaságon a tanító 16 kalangya búzát és ugyanannyi kalangya zabot kap a tanításért. Az 1730-as évek közepétől az iskolamester, kántor fizetését pénzben is kifejezték. Így Szentdomokoson 21 rajnai forintot és 6 krajcárt, Szenttamáson 22 forintot és 12 krajcárt tett ki az éves bevétel. Nagyboldogasszonyfalván legalább 70 forintra rúghatott a bevételi összeg, lévén nagy, több faluból álló egyházas község. Rákoson 53,18 forint a bevétel összege, míg Szentmihályon ez az összeg csupán 16,27 forint. Mindezekben a községekben, mind a többi „megyében” az iskolamesternek háza, kertje volt, és kisebb-nagyobb, az egyház tulajdonát képező szántót és kaszálót használt. Tüzfáról is gondoskodott a község. Változó nagyságú, de nem túl jelentős összegű stólapénzből harmadrészt kapott a kántor.

Az iskolamesterek, tanítók keresetének valódi értékét az döntötte el, hogy a nekik fizetesként juttatott kalangyák hány köböl, véka gabonaszemet eresztettek, vagyis a kalászból mennyi gabonát tudtak kicsépelni. Lényeges dolog volt a hozam. Trócsányi Zsolt az 1750-es adóösszeírás adataira támaszkodva úgy találta, hogy Felcsík 21 falujában egy szem vetőmag hozama alig haladja meg a

két szemet. Benkő Károly a XIX. század közepén úgy tudta, hogy Csíkban egy szem gabona 3–4 szem termést hoz. Gyakran még annyit sem. Jenőfalván 1778-ban egy véka búza 2,88, tehát majdnem három véka termést adott. Ugyancsak Jenőfalván 4 véka árpából elvetve 12 kalangya termés lett. A 12 kalangya 12 véka szemtermést eredményezett. Ditróban 1809-ben a zabnak kalangyája 2 véka szemtermést adott.

Kadácson (Udvarhelyszék) 12 vékás zabvetés 33 kalangyát eredményezett. Ebből 40 véka szemes zabot csépeltek ki. Az arány 1:3,3-hoz, tehát 1 szem 3,3 szemet hozott. Ilyefalván (Háromszék) 4 véka (1 köből) rozs 6 kalangya kalászos gabonát eredményezett. Minden kalangya 2–2 véka rozsot eresztett. Az arány 1 a 3-hoz. Csíkszékben egy kalangya ritkán eresztett 1 véka gabonánál sokkal többet. Még ritkábban 2 vékát. A gyergyói kántorok az erdélyi főkormányshoz (guberniumhoz) küldött előterjesztésükben, amelyet a madéfalvi veszedelem (1764) évére kelteztünk, azt írják, hogy a magyarok a kereszténység felvétele után minden egyházközség (megye) élére egy lelkészt helyeztek. Melléje segítségül kántort állítottak, akit „megyés mesteri” titulussal illettek. Teendőik sokasodása miatt, idővel a megyés mesterek arra kényszerültek, hogy maguk mellé segítőtársakat állítsanak. Ezek voltak a tanítók, harangozók. Emellett a községek több helyen termőföldet szakítottak ki, vagy egyéneket adományoztak az egyháziak javára. Azt is a tercialitás elve alapján osztották meg a pap és a kántor, iskolamester között.

Az „alkalmas ifjak”, a tanítók, harangozók, akiknek kötelességük „a megyés mesterek”, kántorok felügyelete alatt tanítani a fiatalságot, a tercialitás elve alapján nagyobb részt követelnek a bevételekből. A gyergyói kántorok eme beadványát 1762-ben, majd 1764-ben megelőzte a gyergyói tanítók, harangozók és sekrestyések „instanciája” (folyamodványa), melyet Gyulafehérvárra, a vikáriusnak küldtek. „Mindennapi szükségüktől indítatva” fordultak a vikáriushoz. Először 1762-ben, majd két év múltán megismételték kérésüket. Fizetésük megjavítását, minden tekintetben a kántori bevételek harmadrészét követelték maguknak, mert akinek „sem tűzifája, sem kenyere nincsen, s a kötelező szolgálat miatt azoknak szerzésére sem érkezik ideje”, annak lépnie kell, tennie kell valamit. Ők, a tanítók, harangozók panaszozzák: a plébánosok parancsára éjjel-nappal készen kell álljanak, processziókra, búcsúkra, inkvizíciókra (vallatásra, kihallgatásra) vagy betegekhez kell járniuk, kereszteléseken, esküvőkön, temetéseken kell asszisztálniuk. Szentmisén az oltár mellett szolgálnak, vagy az orgona mellett énekelnek. Ők gondoskodnak az oltár, a templom rendjéről, tisztaságáról.

Őszre kelve pedig kezdődik az iskola. A folytatásban a kántorokat támadják: „Az anyaszentegyháznak mentségiben, a magok szabadságában igen csendesen nyugosznak, a jövedelmet egészen magoknak elveszik.” A vitatéma a tanítók anyagi gondjai. A tanítók bére, fizetése dolgában hasonló vita robbant ki 1780 körül Felcsíkon is, hol a tanítók a fabér harmadát, az elmaradt kepeből, valamint a gyalogszeresek kepefizetéséből származó harmadrészt követelik. Ezenkívül a „megye”, a kántor csűrében, a szántóföldön a veteménynek részt, valamint állataiknak az istállóban telelő helyet kértek. A felcsíki egyházi törvényszék

(Szentszék) megvizsgálta a tanítók igényeit tartalmazó beadványt, és a kántorok álláspontjával ellentétben a tanítóknak adott igazat. Kötelezte a kántorokat a tercialitás elvének betartására a vitás kérdések mindegyikében. A kántori jövedelmek harmadrészének az átadására kötelezte őket. Igaz, a törvényszék a harmadrészt nem a sajátjából utalta ki.

A jelentkező anyagi jellegű ellentét a társadalomban kisszámú egyént érintett. Mégis utólagos hatása nagyobb lehetett, mint azt gondolnánk, mert pozitívan befolyásolta az iskolai munkát, a tanítást, az oktatás fejlődését, színvonalát.

Tanév, tanítási napok

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben „a télen által járó” iskolásokról olvashatunk. Az 1731-es vizitáció iratai szerint Remetén, Szárhegyen – de ez a megállapítás vonatkozott más gyergyószéki községre is – az iskolai év Szent György napjával, április 24-én zárult. Az évkezdetről pontosat keveset tudhatunk, november elejére vagy végére tehetjük. Az 1747-es egyházlátogatási jegyzőkönyv azt írja, hogy Tusnádon Kovács Miklós iskolamester, kántor idején az iskolai év Szent Imre napján, november 4-én kezdődött, és Úrnapjáig tartott. Ez a tanév tűnik a falusi kisiskolák, vagy ahogyan itt, az 1700-as évek közepe tájáról az elemi oktatás intézményeit kezdték nevezni, triviális iskolák leg-hosszabb tanévének. Lehet, hogy csupán Kovács Miklós idejében volt érvényben. Úrnapja mozgó ünnep, húsvétól és pünkösdötől függ. Május végére, június elejére szokott esni. Inkább azt kell elfogadnunk, miszerint a gyakorlatban a tanév novembertől április 24-ig tartott.

A tanítás napjairól, az órarendről helyi eredetű forrásainkból semmi pontosabb meghatározás nem jutott el hozzánk. Az 1740-es évek egyházlátogatási beszámolóit csak ennyire igazítanak el: meghatározott napokon és órákban folyik a tanítás. Így Ditróban 1742-ben, Gyergyószentmiklóson 1742–43-ban és 1747-ben jegyezték le ezeket, Csíkszentmiklóson, Szentmihályon és Rákoson 1743-ban, Csíkszentgyörgyön és Kozmáson 1747-ben.

Valamelyest pontosabban eligazít egy brassói helyzetjelentés, amelyet valószínűleg 1765-ben állított össze valaki névtelenül, *De scholis coronensibus* címmel, miszerint a városi iskolák tanéve (egyik év október 15-től a másik év szeptember 21-ig) időben nem fedi a falusi iskolák tanítási idejét. Úgy gondoljuk azonban, hogy a városi római katolikus triviális iskolák oktatási rendje közel állhat a falusi iskolákéhoz. A brassói beszámolóban az áll, hogy a triviális iskolákban reggel 9-kor kezdődik a tanítás. Délelőtt 2 órát tartanak (másik helyen ugyanabban az iratban az áll, hogy a tanítás reggel hétkor veszi kezdetét), a délutáni tanítás pedig 1 órakor kezdődik és 4 óráig tart. Tanítási napok: hétfő, kedd és szerda. A hét negyedik napja, csütörtök szünnap. Péntek és szombat ismét tanítási nap. A szombat délután azonban szabad. Azt kell hinnünk, hogy a csíkszéki falusi iskolák heti tanítási rendje közel állhatott a brassói római katolikus elemi oktatási intézmények heti tanítási programjához.

Iskolalátogatási adatok

A falusi elemi oktatás ideje leginkább a téli hónapokra esett, mind az 1500-as, mind az 1600-as években. Ezekből az évekből iskolásokról három esetben találtunk feljegyzést. 1645-ben: „Sz. martoni Forró Máté Deák nob., ki mostan Sz. Királyi Scholamester: Amikor az dologh és szidás esék az Scholaban, az Eresz alatt írok vala, haliám, hogy Veres Benedek igen szitkozódik az ország uta mellett, az kertben, kérdém az gyermekeket, kit szid, mondák, hogy a papot...”

1659. Menaság: Sánta Mihály menaságújfalvi iskolás 13 éves. (Fordítás latinból.)

1697. Szentgyörgy: Tompos Péter, aki akkor 16 éves volt, így emlékezett az 1690 körüli időre: „Én is azt tudom, hogy mikor Szebeni János deák vala, ugyanide való Schola Mester, én is oda jártam iskolába.”

Ennyi konkrét adatunk van az iskolásokról 1700-as esztendő megelőző időből. Más a helyzet a XVIII. században, amikor öt alkalommal feljegyezték az iskolába nagyobb rendszerességgel járó gyerekek számát. A számokat tekintve nem minden iskolát illetően mondhatjuk fenntartás nélkül, hogy kevesen jártak iskolába.

Mit tanultak a kisiskolában?

Az énektanítás

A gyulafehérvári Batthyaneumban fellelhető, XIV. századi énekeskönyv 1600-as és 1700-as évekbeli csíkszentdomokosi bejegyzéseit ismertetjük, Mészáros István nyomán: „amidőn harangozó vagy orgonista voltam Szentdomokoson” (Dum fui pulsator in Szent Domokos in Anno domini 1622). A következő mondata magyarul íródott: „Lator és tökéletlen az, ki a templom könyveit így megírkálja.” Mészáros orgonistának fordítja a pulsator szót. Itt emellett, véleményem szerint, harangozót is jelenthetett. Ez pedig egyben tanítómester is volt.

A következő iskolamester, aki ebből a könyvből énekelt és tanított: Szentmihályi Barla János az 1660-as években. Ekkor Szentdamokosi Péter a harangozó és tanító (1667–1669). De 1670-ben már Szentdamokosi az iskolamester ugyanott. 1700-ban Lakatos Tamás a mester, ő forgatja az énekeskönyvet. Segédtanítója a marosszéki Hary István szabad rendű székely.

A magyar népoktatás történetének kiváló monográfusa 55–60 évesre becsüli a Szentdomokosról valahová eltávozó férfit, aki a kódexet újabb bejegyzéssel gyarapította (véltetően a XVIII. század elején): „Negyvenkét esztendeig forgattam ezt a Graduált. Kiriet et in terrat, introitust, prosat elégszer mondotam belőle: lássa más is, aki helyembe jó lakni, mondjon az is, de jól kinyissa a

szemét, ha kottából akarja mondani, mert ez a kotta nem szereti a tyúkszemű embert.”

Amint a bejegyzések is mutatják, némelyik csíki iskolamester a szolmizálás-hoz, a kottaolvasáshoz is értett. Mi elmondhatjuk, hogy nem némelyik, hanem a legtöbb csíkszéki iskolamester az 1600-as és 1700-as években tudott kottát olvasni, szolmizálni.

Az eddig itt forrásként használt iskolatörténeti kötetből ideírjuk azokat a költői hangulatra emlékeztető sorokat, amelyeket szentdomokosi iskolamesterrek rögzítettek a régi egyházi énekeskönyvben:

„Kyrie / Sem ennem, sem innom, /
Nincs semmi bánatom, /
Csak vagyok keserű búban, Eleison.”
A XVII. század második feléből való a következő:
„Zöldellő erdőkkal, / Virágzó mezőkkel /
Május gyönyörködik.”

Az igen nevezetes Petri András-féle kéziratos énekeskönyv egyik másolója, esetleg szerzője, a kisasszonyi (csíkrákosi) tanító, kántor, Réti János. Réti karácsonyi énekéből vesszük e két sort:

„Ved(d) jó néven én szívemet, oh, édes Jézusom,
Önts(d) ki most szeretetedet, oh édes küsedem.”

A másik három sor Rétinek a Boldogasszonyhoz írt énekéből való:

„Reménykegiel s teőrekegiel fiad előtt érettem,
Hogy tekénczen ram s megh menczen kentol, kit érdemltem.
Ugi versek(k)jel s enekkelkel tisztelik Szent Nevedet.”

Réti János a Petri András énekeskönyvébe 1663–1668 között 33 magyar és 3 latin éneket másolt be. Lehet olyan ének is, amelyet Réti saját maga költött. Holl Béla, a *Régi magyar költők tárá*nak gondozója annak a véleményének adott hangot, amely szerint a részben Csíkban született alkotásokat tartalmazó kötet a XVII. század első felének legjelentősebb és leggazdagabb ránk maradt katolikus énekgyűjteménye.

A széleskörű elismerésnek örvendő Kájoni János Somlyói ferences szerzetes az 1676-ban Csíksomlyón kinyomtatott katolikus egyházi énekgyűjteményének, a nevezetes *Cantionale Catholicum*nak az előszavában a minket közvetlenül is érintő dolgokról szól: a magyarok miután keresztény hitre tértek, dicsérni kezdték a Teremtőt. „Ezt előttük viselvén, fiokot is szép Istenes dicséretre taníttatták, amint most is világosan kitetszik a Templomok mellett építettet oskolákból, a holott az iffijuság csak egyben gyülekezvén nem csak a tudományokban, hanem az Anya-Szent-egyházi éneklésben is taníttattott.”

A csíki egyházi éneklés, és ebből következően, a hallás utáni énektanítás jelentős lehetett, amint ezt éppen Kájoni János elégtételünkre, sőt büszkeségünkre leszögezte. Véltetően nem működött itt olyan iskolamester, kántor a XVI., a XVII. és a XVIII. században (1571–1800), aki ne értett volna a kottaolva-

sáshoz és íráshoz. Áll ez leginkább a XVIII. századra. Amint az 1731-es vizitáció okmányai jól mutatják, a legtöbb iskolamester, kántor az udvarhelyi és kolozsvári középiskolákban tanult, és jól tudott orgonán játszani.

Azt lenne jó még tisztázni, hogy a fennebb említett énekeskönyv első számú írója, Petri András iskolamester vajon Csíkszentkirályon működött-e, vagy az udvarhelyszéki Székelyszentkirályon és Székelyszentléleken.

Imádságok

Az utóbbi évtizedekben a folklórkutatók a magyarokta, főként a székelyföldi peremvidékeken és Moldvában nagyszámú folklorizálódott archaikus imádságot gyűjtöttek össze. Ezeknek az imáknak a fennmaradása, elterjedése végeredményben, úgy hisszük, az erdélyi, elsősorban a csíkszéki, esetleg a háromszéki római katolikus kisiskolák létével, működésével függ össze. Az archaikus imádságok folklorizálódásuk dacára olyan motívumokat őriztek meg, amelyek kétségkívül a régi magyar kódexekből eredeztethetőek. Ilyen ősforrásai a régi imádságoknak a *Döbrentei-*, az *Érdy az Érsekújvári*, a *Thewrewk-kódex*, és más kódexek is a XV. század végéről meg a XVI. század elejéről, esetleg későbből. Takács György három pataki, gyimesi és csíki gyűjtésében a pénteki imák, a Lehullott a Jézus vére kezdetű, Grál-motívumokat tartalmazó versek, az esti és hajnali imák motívumainak a forrása a régi magyar kódexekben lelhetők fel. Az archaikus imák egy részét valamikor énekelve sajátították el. Mára azonban az már csak ima- vagy versszöveg.

Tánczos Vilmos kutatásai kétségtelenné tették a falusi kisiskolák XVI–XVIII. századi vagy későbbi szerepét az archaikus imák valamikori széles körű elterjesztésében és fennmaradásában. A néprajzkutatónak Csíkfalván (Moldvában) Szilágyi Ferenc deák, parasztkántor (született 1909-ben) elmondotta *A mi urunk a felfeszített Názáreti Jézus Krisztus* kezdetű imát, melynek eredete az Érdy-kódexre vezethető vissza. Szilágyi még a következőkkel egészítette ki mondanivalóját: Ezt vasárnap, mise előtt mondták, „osztán utána az Úr imádságát, Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, Dicsőséget, Gyónot, Tízparancsolatot, Ötparancsolatot, a Hét szentséget mondták el közösen.”

Ez nagyjából egybevág azzal, amit Boboschiné Ferencz Mária (Szászút, Moldva, 1922–1979) és Elek Péter Katalin (Szitás, Moldva, 1913–1990) csángó magyar asszonyok nyilatkoztak arról, hogy mit szoktak imádkozni: 1. Miatyánk, 2. Üdvözlégy, 3. Hiszekegy, 4. Gyónot..., 5. Dicsőség, 6. Tízparancsolat, 7. Az anyaszentegyház öt parancsolata, 8. Hétszentség, 9. A hét főbűn, 10. A négy égbekiáltó bűn, 11. A négy végső dolog, 12. Töredelmességről való indulat (Bűnbocsánat).

Mindezek többek között a XVI–XIX. században a kisiskolák kötelező tananyagát képezték. Valószínű, hittanórán, a templomban a plébános előadta ezeket. Mise alatt is elhangzottak, de úgy véljük, ahhoz, hogy az archaikus imák beépüljenek a vallásos népköltészetbe, és ilyen nagy számban fennmaradjanak, szükség volt arra, hogy generációk a kisiskolában ismételjék, gyakorolják. Tánczos Vilmos gyűjtéséből még ideiktatunk egy hajnali imát, amelyet Bilibók

Györgyné Liló (Gyimesbükk, Bálványospatak, született 1912-ben) 1980-ban mondott el.

„Piros hajnal hasada,
Égi madár reppene,
Tekintsétek Máriát,
mint sirassa szent fiát.
Ó, én Uram, Teremtőm,
Aki ingem teremtettél,
Szent lelkeddel szerettél,
Fogad(j) hézád, kerek égnek alája,
Lobogó csillagnak feléje,
S a tük szent nevetek dicséretire.
Ámment.”

A kisiskola tanterve

Az írás elején már említettük a nagyszombati zsinatnak az 1560-as, az iskolatüggyel kapcsolatos határozatait. Kilenc csíki plébános 1608-ban Csíki (Szentandrás) István püspökkel tanácskozásra ült össze, ahol azonban a kisiskoláról nem esett szó. A Szalinai István, bosnyák ferences páter által 1638-ban megejtett egyházi vizitáció a csíkszéki elemi iskolákról nem hagyott ránk semmiféle megállapítást, csupán több csíki papról tett néhány negatív észrevételt.

A felekezeti iskola a helybéli plébános irányítása alatt állott, működését ő ellenőrizte. Mindezekről a *Manuale Parochorum* (A parókusok kézikönyve. Nagyszombat, 1651) című könyvben találtak a plébánosok eligazítást. Külön fejezet foglalkozik az elemi iskolával, ahol követelmény, hogy az iskolamester legalább olvasásra, írásra oktassa a kicsiket. A tanító legyen járatos a tudományokban, legyen tiszta erkölcsű, szilárd hitű, tiszta hangú ember. Tanítsa a kicsiket az egyházi éneklésre is! A kézikönyv még előírta: a szülők tartsák el a tanítót, a gyermekek iskolába érkezésükkor mondják el a Miatyánkot, Üdvözlégyet, és ne fecsegjenek, ne bolondozzanak, ok nélkül ne hiányozzanak, a katekizmusoktatásra hetente kétszer menjenek a templomba, nem szabad eltérni közöttük a hazugságot, lopást, káromkodást, a tanítást imával fejezzék be.

A katekizmus oktatásával is részletesen foglalkozik a kézikönyv. Ez a plébános kötelessége. Magyarázata egyszerű, szemléletes, érthető legyen, és anyanyelven történjen. Dicsérje meg a figyelmességüket. Honorálja apró ajándékokkal a szorgalmukat. Itt az egyházi éneklést mint segédeszközt használja fel.

Damokos Kázmér, az erdélyi római katolikus egyház vikáriusa 1672-ben, majd 1674-ben az iskolamesterek főbb teendőit így foglalta össze: oktassák a kicsiket a jó erkölcsre, a keresztény hitvallásra, a keresztény vallás alapelveire. Továbbá tanítsák meg nekik a tízparancsolatot, az egyházi öt parancsolatot! Ezen kívül a mesterek el ne mulasszák a reggeli, esti és az ünnepnap harangozást. A kántoroknak, iskolamestereknek természetesen ismerniük kellett az

egyházi énekeket. Olyan énekeskönyvekkel kellett rendelkezniük, mint a *Breviarium*, *Graduale* és *Antiphonale*. 1697-ben Illyés András csíkszentgyörgyi születésű püspök vezetésével az egyházi konstitúciót újabb határozatokkal bővítették. A vikárius tudta nélkül iskolamestert nem tukumálhatnak rá a községre. Az iskolamesterek szorgalommal, megfelelő módon, vagy ők, vagy más alkalmas egyének révén taníttassák a kicsiket. A mesterek a papjuk irányában tisztelettudóak, engedelmesek legyenek. Miséken személyesen kell megjeleniük, és szolgálniuk.

Mártonffi György püspöksége idején, Antalffy János kanonok vezetése alatt, az 1717-es csíksomlyói kongregáció fogadott el újabb, bővebb konstitúciót, amelyre a XVIII. században többször hivatkoznak. Eszerint az iskolamesterek a felekezeti iskolában laknak. Ott ők parancsolnak. Jegyzői hivatalt nem viselhetnek.

Az iskolamestert, kántort hivatalába a helyi plébános egyetértésével lehet beiktatni. Itt ki kell térnünk arra, hogy a székely székekben a papot és a mestert tulajdonképpen a község fogadja. Ez különben a székely önkormányzat próbája is.

Kászomban 1651-ben Lázár István székely főnemes tiltakozott a kászoni mesterfogadás módja miatt. 1655-ben Hosszuaszó, mint tízes tiltakozik és perel Mindszenttel a „Schola Mester fogadása iránt.”

Az 1680-as gyergyói általános vizitáció alkalmával kimondják, hogy „a megye”, azaz az egyházközség kántort nem fogadhat a pap beleegyezése nélkül, sem pedig tanítót a kántor híre nélkül.

1690-ben a ditrói egyházközség inkább megvált volna a plébánosától, mint-hogy megváljon a muzsikálni is tudó, mulatozó kedvű, az italt sem megvető Ferenc deáktól.

A már jelzett 1717-es csíksomlyói egyházi gyűlés az iskolamester feladatává teszi: az ifjúságot ne csupán betűvetésre tanítsa, hanem a jó erkölcsre, a keresztény hit alapvető tételeire, a tízparancsolatra és az egyházi öt parancsolatra. Minden iskolamesternek rendelkeznie kellett Petrus Canisius *Kiskátéjával*. Az iskolamester lelkére kötik: mindenki taníttassék meg írásra.

Feladat és hivatás

Az iskolamesternek élveznie kellett a hívők bizalmát, csak ily módon foglalhata el és gyakorolhatta hivatását. Aki nem ismeri az egyházi énekeket, nem lehet kántor, iskolamester. E téren a tudatlanokat alaposan kell képeznie, másként nem kap fizetést. Az eklézsia bevételeinek harmada teszi ki a bérét. Ünnepi miséken az *Introitust*, a *Kyriet*, a *Glóriát*, a *Credot*, a *Tractust*, a *Sanctust*, az *Agnus Deit* kellett latinul énekelnie.

1717-ben azt is leszögezik, és ez a mi esetünkben nagyon fontos, hogy az iskolamestereknek legyenek példás életű, tanult, képzett tanítói, akik az iskolásokat megtanítják jól, legalább olvasni, írni. Különben a mesterek végzik ugyanezt. A mesterek fogadott tanítói törvényes szülőktől származó, derék férfiak lehetnek, akik jó, de legalább közepes irodalmi felkészültséggel, továbbá a tanítás-

ban, éneklésben, egyházi szolgálatban hároméves gyakorlattal rendelkeznek. A házasságban lévő tanítókat, csakúgy mint a kétes erkölcsű egyéneket a jobb parókiák nem fogadják. A gyengébb parókiákban azonban megtűrik azt, aki házasember, mindazonáltal jó erkölcsűnek kell lennie, még ha az irodalmi felkészültsége közepes is. Ide iktatjuk még azt a tömör megfogalmazást, amit a református egyház az elemi iskola céljaként vallott „...a nationalis, vagyis falusi Oskolák tzélja az, hogy tanuljanak a gyermekek olvasni, írni, énekelni, a keresztény vallás fundamentumos ágazatait érteni, hogy jámbor és kegyes életnek törvényei szívekbe becsepegtessenek és azok gyakorlására szoktassanak.” (1786)

Alapjában véve a két felekezet célkitűzései megegyeztek. Ezen, a Csíksomlyón kijelölt ösvényen mikor haladt, mikor botladozva jutott előbbre az elemi oktatás. Az elemi oktatás, a kisiskolák kérdése kimaradt a társadalom vezető rétegének alapvető érdeklődési köréből. Gondoljunk arra, hogy 1731-ben, és ezt követően nem egyszer találkoztunk ilyen magatartással, jelenséggel, azzal tudniillik, hogy egész Csíkszékben a vizitátorok nem tartották fontosnak, hogy a meglátogatott egyházas községben név szerint jelezzék azt, hogy ki a tanító. Egyetlenegy esetben történt az meg, de akkor is – úgy véljük – elírták a tanító nevét, pontatlanul jegyezték le. Pedig legfeljebb három-négy községben hiányzott akkor a tanító. A ráháruló feladatokat itt ilyenkor teljes egészében az iskolamester látta el.

Efféle magatartással találkozunk a XVIII. század második felében is. Az iskolamester, kántor által felfogadott tanítók az előbbieket béreseinek számítottak csupán, mígnem a madéfalvi veszedelem (1764) évtizedében, 1762 körül, Gyergyószékben a tanítók a kántorok és mesterek ellenében, saját érdekük védelmében mozgalmat nem indítottak. Erre jött válaszként a gyergyói kántorok instanciája.

A gyergyói kántorok tiltakozása okán érdemesnek tartjuk mindkét fél nyilatkozatát, véleményét idézni. A kántorok: régen a megyés mesterek feladata volt a kisdéd ártatlan gyermekeket írásra, betűismeretre, olvasásra és az igaz hitnek „fundamentomira” tanítani. Mire a tanítók: „Gyönyörűséges szép nevezettel Iskolák Rectorának írják, hívatják Eőkegyelmek magokat, de sokan azt sem tudják Eőkegyelmek közül, hány gyermek jár iskolába, vagy mit tanul.”

A tanítás milyenségéről, minőségéről túl sok konkrétumot nem mondhatunk. Menaságon és Szentléleken az iskolamesterek, kántorok: Lukács István és Salló Mátyás tanítottak. Szentdomokoson „a lakosok megátalkodottsága miatt nincs tanítójuk.” A kántor tanít. Vélhetően az anyagiak tették megátalkodottá őket. A tanító példásan, szorgalommal oktat Szentgyörgyön, Szentmártonban, Kozmásán, Szentimrén, Delnén, Szentmiklóson, Rákoson, Nagyboldogasszony egyházközségben, Szenttamáson. Ezt jegyezték be az 1731-es egyházlátogatási jegyzőkönyvekbe. Egyedül a szentkirályi tanító nevét írják le, akit Cira Ferencnek hívnak. Ő ugyancsak jó szándékkal és jó életvitellel, serényen oktatja az ifjúságot. Köllő Péter, csíkszentimrei kántorról elmondják, hogy az iskolamesterek felelőse (Senior ludimagistrum). A kántorok továbbképzésére gondoltak, de nem tudni, hogy a tanítókéra igen-e vagy nem.

A Kovács András és Kovács Zsolt által közzétett 1731. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben a gyergyói szülőkről azt jegyezték fel, hogy hanyagok és nyakasak, mert nem akarják iskolába küldeni a fiaikat. Nem hisszük, hogy az iskolával szembeni gyergyói és csíki magatartás alapjaiban különbözött volna. A szülők jó hányada nem sok értelmét látta az iskolalátogatásnak. Aminek nem látták azonnali és közvetlen hasznát, azt nem sokra tartották. A fiatalok, akik megtanultak írni-olvasni, elsajátították az egész tananyagot, néhány év múltán, ha nem gyakorolták az írás-olvasást, elfelejtették azt. Legfeljebb a nevüket tudták még leírni.

1732-ben (vagy 1742-ben) feljegyezték, hogy Szentsimonban és Csíkszentmihályon a plébános és tanító a vallás dolgában a szükséges ismereteket átadják a kicsiknek. Szentgyörgyön az iskolamester vagy a tanító a fiataltságot jól oktatja. Delnén Sánta Kelemen kántor saját maga is oktat. Mindszenten viszont az iskolamesternek egyetlen tanulója sincs. Szentkirályon a kicsiket a tanító „tudományra oktatja.” Tusnádon a kisiskola tanítója a betűvetés rejtjelmeibe vezeti be tanítványait. Karcfalván Abos István kántor és a tanítója gondosan, fáradozással nevelik a fiataltságot. De érdekes az is, amit 1747-ben Csíkszentgyörgyön lejegyezték: az iskolamester a kántori teendőkért búzát, zabot kap fizetségül a községtől, a tanításért viszont nem adnak semmit. Máshol is hangoztatják ezt a kitéletet. A közösség nem tartotta túl sokra a tanítói munkát. A vizitációs okiratokból kevés konkrét dologra derül fény a kisiskolákat, avagy másként a triviális iskolákat illetően. Némiképpen segítségünkre volt az a Brassó városi beszámoló, amely az ottani római katolikus elemi iskolák tevékenységét elemzi. A névtelen levélíró szerint az ottani német triviális iskolában írni és olvasni, valamint az aritmetika alapelemeire tanítják a kicsiket. A magyar iskolában az olvasás, írás és számvetés mellett a latinból ige- és névszóragozást is tanulnak. A latin elemi iskolában – írja a jelentés összeállítója – a latin nyelv alapjait, a latintanítás alapelveit sajátítják el.

A brassói német és magyar elemiben a tanítási módszer „közönséges” (ordinaria), mint a katolikusok többi elemi iskolájában. Imával kezdik és végzik az iskolai napot. Az osztályteremben több csoporttal foglalkozik a tanító. A magyar iskolában egyesek az olvasást, mások az írást, megint mások a számvetést gyakorolták. A nagyobbak, a haladottabbak az igeragozásban, a névszóragozásban és egyebekben haladtak előre. Az utóbbiak a latin nyelv alapjait, „fundamentumát” sajátították el. Tanultak ezenkívül mindhárom iskolában evangéliumot, levélírást és a katolikus hit fundamentumát, fejlesztették a vita- és emlékezőképességüket.

Amint már előbb is szó esett erről, jelentésekben rögzítették az oktatás heti menetét. Hétfőn, kedden, szerdán délelőtt 2 órát, délután 3 órát tartottak. A csütörtök szabad volt. Pénteken délelőtt és délután volt tanítás. A szombat délután viszont szabad volt. Az ünnepnapok úgyszintén. Ezeket az adatokat szemléztük ki a brassói katolikus elemi iskolák tevékenységéből, mert úgy hisszük, sok tekintetben hasonlóan tanítottak, hasonló volt a tanmenet Csíkszékben is.

Az akkori idők elemi oktatásában a legkeményebb diót az olvasástanítás jelentette. A nehézkes és hosszadalmas, jórészt felesleges silabizáló módszer végigkísérte az európai elemi oktatást a középkoron és az újkoron át. Ezzel a módszerrel két-három év telt el, míg elsajátították az olvasást. A legkisebb tanulók megtanulták a betű nevét, majd a betűket összekapcsolták. Először a magánhangzó után egy mássalhangzót tettek, és ezt végigvitték az összes magánhangzóval: ab, eb, ib, ob, öb, ub, üb, majd ac, ec, ic, oc, öc, üc, majd a magánhangzókat összekapcsolták az összes mássalhangzóval. Most már a mássalhangzó után helyezték a magánhangzókat: ba, be, bi stb. Később tovább kombinálták a szótagokat, és ezeket majdnem vég nélkül hangoztatták, sok időt pazarolva a silabizálásra.

Az 1776-os vizitációkor arról érdeklődtek, hogy mi módon viszonyulnak a szülők a gyermekeik keresztényi szellemben való oktatásához, neveléséhez. Szentimrén az iskolamester, a tanító oktat. A szülők keresztényi szellemben nevelnek, mások viszont elhanyagolják ezt. Szentkirályon a nevelés terén a szülők részéről a jó szándék megvan, de sok a hanyagság is. A katekézisre nemhogy a gyermekeiket nem küldik, ők maguk sem mennek el. Remetén a tanító, a kántor a gyermekeket írni-olvasni és egyebekre oktatja. Szárhegyen Portik Sámuel a gyermekeket tagadhatatlan, hogy keresztény szellemben neveli. Tekerőpatakon a gyermekek telente járnak iskolába, minthogy értenek a gazdálkodáshoz, az otthoniak gyakran munkára fogják őket. Kilyénfalván, amikor a gyermekek begyűlnek az iskolába, a kántor, Portik Ferenc magyarul és latinul tanítja őket. Gyergyóújfaluban magyarul és közepesen latinra tanítják az iskolásokat.

Az 1817-es vizitációkor Alfaluban emlékeznek arra, hogy Szabó József plébános idején (1770-es, 1780-as évek) a középiskolai principista osztály tananyagát is tanították. Delnén Zöld Péter plébános azt jegyezte meg, hogy némelyek nem törődnek a gyermekek nevelésével. Csíkszentmiklóson Sándor Lajos plébános nehezményezte, hogy a szülők az állatok mellé küldik a gyermekeket, így nincsen, kinek a keresztény hit dogmáit megtanítsák.

Még a XVIII. század folyamán kelt iratokban sem talákoztunk olyan feljegyzéssel, amely a számtan tanítására utalna. A tanítók többségének a munkája megfelelt az akkori társadalom alacsonyra szabott igényének. Sípos Gábor mondja, hogy „a tantárgyak száma, az oktatás módja legfőképpen az oskolamester felkészültségétől, hivatástudatától függött.” Segédeszközként szemléltetésre használták a homokládát és a viasszal bevont falapot. Akik haladtak, azok rátértek a papír és tinta használatára. A tankönyvekről igen keveset tudunk. Ábécés könyvek, katekizmusok inkább csak a tanító kezében foroghattak, legfennebb a módos szülők gyermekei rendelkezhetnek ilyenekkel, ha rendelkeztek egyáltalán.

Sebestyén Kálmán a XVIII. század végéről származó kivételes jelentőségű pedagógiai dokumentumra bukkant. A székelyudvarhelyi Kis Gergely professzor, református iskolafelügyelő magyarózó textusára, amelyben az elemi iskola céljait, feladatait jelöli meg. Az akkori korhoz képest lényeges útmutatókat tartalmaz: Édesgessék a gyermekeket az iskolához, hogy durvasággal

nehogy elriasszák őket. Mondjanak bibliai történeteket, meséljék el nekik Aesopus fabuláit. A gyermekek használják írásra a szokott kicsi táblákat, amelyeket magukkal hordoznak. A mester a fekete táblára írogassa fel a betűket, utána a gyermekek pennával róják a viaszos táblára, majd papírosra. Énekelni is szoktassa őket. A kottát írja fel a fekete táblára. Számтанból a mester tanítsa meg a négy alapműveletet. Megint csak azt kell mondanunk, hogy itt a fekete tábla használatával csak a XIX. század elején találkozunk.

Vidékünkön a *Norma Regia* (Királyi szabályrendelet) bevezetéséig, 1781-ig az oktatás a régi medrében haladt. Azután is csak lassú lépésekkel változtattak az iskola ügyein. Valamivel nagyobb hangsúlyt kapott az anyanyelv oktatása, továbbá bevezették a számтан tanítását ott, ahol ez addig nem történt meg.

Bibliográfia

- Benkő Károly: *Csík Gyergyó és Kászón leírások két általános és részletes osztályokba*. Kolozsvártt, 1853.
- Dankanits Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, 1974.
- Imreh István – Pataki József: *Kászonszéki krónika. 1650–1750*. Bukarest, 1992.
- Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1977.
- Kovács András – Kovács Zsolt (közéteszi): *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok. I. 1727–1757*. Kolozsvár, 2002.
- Mészáros István: *Az iskolaiügy története Magyarországon. 996–1777*. Bp., 1981.
- Sebestyén Kálmán: *Erdély református népoktatása. 1780–1848*. Bp., 1998.
- Sípos Gábor: Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. In: (szerk.: Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Sípos Gábor): *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Bukarest, 1980.
- Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökerezéél: gyimesi és moldvai archaikus népi imádságok*. Csíkszereda, 1995.

Gidó Csaba

A csíki sajtó rövid története

A helyi sajtó és nyomda megjelenése az adott térség, település polgárosodási szintjének a mutatója. Az újságírás állapota annak a társadalomnak a helyzetét tükrözi, amelyben az illető sajtó dolgozik, nevel, virágozik és kritikát fogalmaz.

A csíkszéki sajtótörténet sajátos epizódját képezi az 1849-ben, Csíkszeredában szerkesztett *Hadi Lap*, amely egyben a székelyföldi sajtótörténet kezdetét is jelenti. A magyar szabadságharc hadisajtója alatt nem katonai szaklapokat kell érteni, hanem olyan kiadványokat, amelyek tájékoztatást igyekeznek adni a honvédeknek és a lakosságnak a hadi eseményekről. Az erdélyi hadisajtó Bem József kezdeményezésére született. 1848. december 28-án indult útjára Kolozsváron a *Honvéd* című napilap, amely az erdélyi hadvezetés központi lapjává vált. Bem világosan látta, hogy az adott helyzetben nem tudja eljuttatni Erdély minden részébe a kolozsvári központi hadilapot, ezért támogatta a helyi hadi újságok létrejöttét. Ilyen helyi hadi újság volt a Bíró Sándor honvédszázados szerkesztésében, Csíkszeredában 1849. május 27-én megjelenő *Hadi Lap*. A szerkesztő felhívta az olvasók figyelmét, hogy „*Megjelenik minden héten egyszer fél íven hétfőn, s ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésük által oly részvétet tanúsítanak lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenként kétszer, hétfőn és csütörtökön.*” Összesen 9 lapszám látott napvilágot. A harci események következtében, 1849. július 2-án megszűnt. A magyar sajtótörténetben hosszú ideig elfogadott nézet volt, hogy a csíki *Hadi Lap*nak mellékleteként jelent meg 1849. június 4. és június 14. között a *Csíki Gyutacs*, amelynek a szerkesztője Bíró Sándor és Simó Mózes volt. Az újabb kutatások szerint a *Csíki Gyutacs* egyszerűen Simó Mózes cikke a gyutacról és annak készítési technológiájáról. Mivel a lapíveket nem fűzték össze, ezért kezdhetett önálló életet Simó Mózes cikke. A *Hadi Lap* a csíksomlyói zárda nyomdájában készült. A szabadságharc elbukása után a zárda nyomdáját elkobozták.

A csíki térség sajtótörténetének újabb szakasza az osztrák-magyar kiegyezés után kezdődött. A XIX. század második felében, a fővárosban, Budapesten, vagy a nagyobb városokban mindennapi dolog volt egy új lap alapítása, egy vidéki kisvárosban azonban szenzációszámba ment. Egy lapalapításhoz pénzre volt szükség, de ugyanakkor egy olyan lelkes szerzőgárdára is, amely képes arra, hogy egy lapot életképesé, tartalmassá és elevenné varázsoljon. Vidéken a lapszerkesztők nem a pénzért dolgoztak, hiszen a legtöbb lap csak évek múltán vált nyereségessé, inkább pusztán lelkesedésükre volt szükség. A szerkesztők legtöbb esetben a helyi ügyvédek vagy tanárok, akik mintegy mellékállásban foglalkoztak újságírással. A székely kisvárosok értelmiségi közönsége olvasta és fizette elő ezeket a lapokat. Általában egy településen csak egy lap jelent meg

éveken keresztül. A XIX. század utolsó évtizedének gazdasági fellendülése, az információ iránti szélesebb körű igény, az analfabetizmus csökkenése tette lehetővé, hogy egyszerre két-három lap is megjelenjen a székely megyék központjaiban. A legtöbb lap megelégedett a helyi, illetve a megyei olvasóközönség kiszolgálásával, csak néha próbálkoztak a környező megyék és városok olvasóihoz szólni. A szélesebb olvasóközönség irányába történő nyitással, ahogy ezt az alábbiakban látni fogjuk, a *Csíki Lapok* is próbálkozott. A helyi lapok politikai beállítottságát a helyi politikai elit határozta meg, a századfordulótól egymás mellett létező társlapok külön-külön a kormány és az ellenzék véleményének adtak helyet. Ugyanakkor az sem ritka, hogy egy adott lap fennállása idején hol a kormány, hol az ellenzéki oldal szócsöveként működött, ez nagyrészt a szerkesztő vagy laptulajdonos politikai nézetétől függött.

A XIX. század nyolcvanas éveiben a vidéki lapok híján voltak a hirdetéseknek. Ez még inkább érvényes volt a székelyföldi térségre, ahol a kereskedelem és az ipar fejlődéséről alig beszélhetünk. A helyi kereskedők és iparosok keveset áldoztak a termékeik és szolgáltatásaik reklámozására. Ezt bizonyítják a *Csíki Lapok* első évfolyamai, amelyekben alig találhatunk reklámokat, és ezek nagy része is budapesti, illetve más vidéki városok kereskedőinek termékeit hirdették. A székelyföldi lapok így részben az olvasóközönség előfizetési díjaitól és egy-két támogató pénzétől függtek.

A kiegyezést követő években Csíkszeredáról vagy Csík vármegyéről leginkább a Kolozsváron megjelenő *Kolozsvári Közönyben*, majd az 1870-es években Székelyudvarhelyen megjelenő *Udvarhely*, *Baloldal*, *Udvarhelyi Híradó*, illetve a Brassóban, majd Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Nemerében* lehetett kisebb-nagyobb híradásokat olvasni. Ezek a lapok igyekeztek betölteni azt az űrt, ami lap hiányában Csík vármegyében kialakult. Ugyanezek a lapok biztosítottak némi publikálási lehetőséget a Csík vármegyei értelmiség számára. 1877 végén megszűnt az *Udvarhelyi Híradó*, hosszú időre Udvarhely vármegye is saját lap nélkül maradt. Ezáltal a csíki térség számára a Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen megjelenő sajtótermékek jelentették a legközelebbi megnyilvánulási lehetőséget.

Az első székelyföldi lap, amelynek megindításából a csíki értelmiség is kivette részét, a Kézdivásárhelyen nyomtatott *Székelyföld* volt. A lap első mutatványszáma 1881 karácsonyán jelent meg. Az újságot Dobay János és T. Nagy Imre szerkesztették, Szabó Albert kézdivásárhelyi nyomdájában került kiadásra. T. Nagy Imre ugyanakkor érdekelt volt az 1882-ben Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nemzetnél* is, amelynek társszerkesztője és a csíki részek állandó tudósítója volt. A *Székelyföld* című lap Csík és Háromszék vármegye érdekeit igyekezett szolgálni. Eleinte hetente négyszer, majd később kétszer jelent meg, és teljesen az előfizetőktől függött. Előfordult, hogy egy-egy lapszám szinte kizárólag csíki közleményeket tartalmazott. 1882-ben a szerkesztők a lap érdekeltségét kiterjesztették Székelyudvarhelyre is, ahol dr. Kabdebó Ferenc volt a társszerkesztő.

Csíkszeredának komoly problémát jelentett, hogy nem rendelkezett nyomdával, ami egy helyi újság megjelenésének fontos feltétele lett volna. Egy báli

meghívó kinyomtatásáért is sokszor a szomszédos városokba kellett utazni. A bíróságok, vagy különböző intézmények saját litografáló gépen sokszorosították kiadványaikat. Csíksomlyón, a ferences kolostorban volt nyomda, amely azonban nem felelt meg a modern igényeknek. A *Székelyföld* lapkiadója 1882-ben egy csíkszeredai fióknymdát létesített, amelynek irányítására Györgyjakab Márton segédet küldte ki. A nyomdát előbb a Gecző-ház egyik bolthelyiségében, később az Orbán-telek kisebb házában, majd a Szöcs Ignác-féle kis faházban helyezték el.

Rövid időn belül Szabó Lajos is nyomdát létesített Csíkszeredában, a későbbi Otthon kávéház helyén álló faépületben. A nyomdahelyiség azonban leégett, így a nyomdagép előbb Gyergyószentmiklósról, majd Székelykeresztúrra került. Ezután Betegh Pál és Mester János nyitottak nyomdát *Haladás* cégcímmel, de ez a vállalkozás is csak rövid ideig működött.

Csíkszereda első sikeresebb nyomdásza Györgyjakab Márton lett, aki szép lassan megvagyonosodott, nyomdáját korszerűsítette, ezáltal megteremtődtek egy helyi lap kiadásának a műszaki feltételei.

Az első lap, amely a csíkszeredai Györgyjakab Márton nyomdájában látott napvilágot, *Az Igazság* volt, amelyet 1886. július 1-jétől Gyergyóditróban szerkesztettek. A lap megjelenésekor *vegyes tartalmú katolikus tanügyi havi közlőnként* határozta meg magát. A felelős szerkesztő, Bordeaux Felicián Olivér ditrói hitoktató mindjárt az első lapszám címlapján meg is fogalmazta a lap céljait. Az újonnan megjelenő havi közlőny a valláserkölcsi nevelés különféle módjainak kívánt terjesztője lenni, szem előtt tartva az egyházi, iskolai, közegészségügyi és gazdasági problémákat, ugyanakkor az olvasóknak hasznos tudnivalókat és szépirodalmat is szeretett volna nyújtani. A szerkesztő *Az Igazság* című lapot egyfajta tisztelgésnek is szánta XIII. Leó pápa 50 éves áldozási jubileumára, amire 1887-ben került sor.

A lap füzet alakjában jelent meg, egy évre 2 forint 20 krajcárba került. A szerkesztő kijelentette, hogy aki pártolja a lapot, az: „1. a pápai jubileum emlékére egy ékkövet hoz, 2. az elhagyott gyermekekkel irgalmasságot tesz, 3. a tanügyet előmozdítja – a jó irányú irodalomba való működésünket örvendezteti.”

A lap első két évfolyamában főleg a helyi egyházi és tanügyi alkalmazottak írtak, leginkább vallási és hitkérdésekről. A főmunkatársak között találjuk Imecs Fülöp Jákót, Vitos Mózes, Zichy Antalt, gróf Eszterházy Sándort, Barabás Rajmondot. Az első évfolyam tiszta jövedelme XIII. Leó pápa 50 éves papi jubileumi emlékére s a haza szegény és árva gyermekeinek javára volt szánva. 1887-ben a pápának elküldték a lap diszplédányát. XIII. Leó pápa köszönetként megáldotta a lapot: „Az Igazság összes munkatársainak és olvasóinak a cél szerencsés elérése végett apostoli áldásunkat adjuk.”

1888-ban, a harmadik évfolyamtól a lap szerkezeti és tartalmi változáson ment keresztül, neve is megváltozott. Eltűnt az „Az” szócska, így a kiadvány új neve *Igazság* lett. Az újság most már *Egyházi, Tanügyi, Társadalmi, Szépirodalmi, Közművelődési, Közgazdasági, Iparügyi és Ismeretterjesztő havi közlőnynek* nevezte magát. A lapban megjelennek a képi ábrázolások, nyitottabbá

vált a világi események iránt, a kor sajtójában divatos szépirodalmi *Tárca* rovat pedig a lap egyik legkedveltebb része lett. A harmadik és negyedik oldalakon külföldi hírek és reklámok kaptak helyet.

Az 1888-as második szám érdekes pénzügyi számadást közöl a lap első két évfolyamáról. Ebből kiderül, hogy az első évfolyam során a kiadványnak 645, a másodikban 589 pártoló tagja volt. Az előfizetőként jelentkezők fele azonban még 1888 februárjában sem fizette be a díjat, így a szerkesztő és kiadó számára a lap fenntartása anyagi kárral járt. Feltehetően azért, hogy nagyobb olvasóközönségre tegyen szert, az *Igazság* nyitottabbá vált, és a harmadik évfolyamtól inkább világi, mint vallási és nevelési kérdésekkel kezdett el foglalkozni.

1888 decemberében, az utolsó (12.) számban viszont a szerkesztő arról kénytelen értesíteni olvasóit, hogy a lap az újévtől már nem jelenik meg sokoldalú elfoglaltságai, illetve az anyagi gondok miatt.

Csiki Lapok, címlap 1892-ből

1888 ugyanakkor egy új sajtótermék, a *Csiki Lapok* alapításának az éve. Ez az időpont egyben a modern újságírás kezdetét is jelentette Csíkszeredában. Az új lap története példaértékű. 1888–1944 között szolgálta a Csík vármegyei társadalom érdekeit, és tudósított a régió mindennapjairól. A *Csiki Lapok* története szorosan összefonódik a város és a térség életével, ezért jelen tanulmány elsősorban ezen újság történetére helyezi a hangsúlyt.

1888. december 13-án Bartha Ignác királyi ügyész és társai indítványára zártkörű megbeszélést tartottak a csíkszeredai városháza tanácskozó termében. Az eseményen 26-an voltak jelen, a moderátori szerepkör pedig Imecs F. Jákó csíksomlyói főgimnáziumi igazgatóra hárult. A tanácskozáson döntés született arról, hogy Györgyjakab Márton nyomdájában 1889-től *Csiki Lapok* címmel egy szépirodalmi és társadalmi hetilapot adnak ki. Szerkesztőnek dr. Bocskor Béla ügyvédet, főmunkatársaknak Vitos Mózes nyugalmazott katolikus lelkészt és Molnár László ügyvédjelöltet választották. A szerkesztőnek évi 150 forint honoráriumot szavaztak meg. Ugyanakkor Györgyjakab Márton nyomdásznak, az esetleges károsodásért, 400 forint erejéig egy aláírási íven vállaltak kezességet a következő személyek: Imecs F. Jákó, Bartha Ignác, dr. Betegh Antal, Molnár Lajos, dr. Molnár Károly, Élthes Elek, Csedő István, Varga Ferenc, Bálinth Lázár, Benedek Gábor, Bocskor Ádám, dr. Bocskor Béla, Heigel Lipót, Pál István és Imreh Dénes. Dr. Bocskor Béla a 25 éves jubileumi számban írt visszaemlékezésében még a következő alapító személyeket említi: Murányi Kálmán, Domokos János, Hosszú Ferenc.

Dr. Bocskor Béla így emlékezett a *Csiki Lapok* történelmi mutatványszámának elkészülésre: „Sem felelős szerkesztő, sem főmunkatársak soha sem láttuk, hogy mint szerkesztenek lapot. De hát a határozat megvan. Erkölcsileg kötelez. Elő tehát azzal a tollal! Szegény Vitos, szegény Laczi! Egy hét alatt összeírtak annyit, hogy az „Az Újság” is megtelt volna vele. És ez volt a baj. Mert, hogy én ezt a sok cikket mind átolvassam, ízlésemnek megfelelően átkorrigáljam? Olyan nincs! Írtam tehát nappal, írtam éjjel. Eltértem vagy hat vezércikket, egy néhány tárcát, temérdek napi hírt és apró hirdetést, valamint szerkesztői üzenetet. Elővettem Vitost, elő Molnár Lacit, ceruzával huzigáltam, ollóval vagdostam. És még sincs semmi! A nyomdász inas pedig minden félórában megjelent a kéziratért. Végre mégis. (...) Szóval a Nagy Karácsony előtti napon ki volt szedve a mutatványszám. Estére maradt a tördelés, a kefelenyomat és a korrektúra, éjfélkor pedig borba mártottuk a Csiki Lapoknak legelső példányát. György-jakab Márton ragyogó arccal magyarázta ugyanis, hogy a nevezetes irodalmi termékek első példányát az e célra készen tartott veder borban megáztatással edzik a jövő életre. (...) Pompás szokás ez s az éjféli terített asztalnál csupán azt sajnálta a vendégszerető kiadó és neje, hogy Vitosnak az éjféli misén van elfoglaltsága, Molnár Lacit pedig a késői órákban száz keresztelő sem mozdíthatná ki megszokott otthonából. Megjelent helyettük egy pár nem szerkesztőségi tag s víg tósztok kísérték a lap megjelenése feletti örömet.”

Az 1888. december 25-én megjelent *Csiki Lapok* mutatványszámában a szerkesztők megfogalmazták a lap célját és irányát: „Csíkmegye érdekeit az általános cultura különböző ágazataiban megvilágítani, közérdekű és napi kérdéseinket megvitatni, ezek iránt a talán szunnyadó figyelmet felkelteni, társadalmi erkölcsünket művelni és magasabb színvonalra emelni, egyesületi életünket felkarolni és azokba több elevenséget önteni, népnevelési és tanügyünket nagyobb és nagyobb érvényre juttatni, a közigazdaság különböző pházisait éles figyelemmel kísérni.”

A kiadóhivatal mindjárt a lap első oldalán felvázolta ennek szerkezeti felépítését, és hogy mit olvashat majd az érdeklődő. Az *Iránycikk* rovat a megye és vidék érdekeit képező napi kérdéseket tárta fel. A *Szemle* rovat rövid kivonatot közölt a politikáról. Külön rovatot tartottak fenn a *Szakközlemények* részére, ahol a közigazdaság különböző ágazatait vizsgálták. A *Tárcában* a szépirodalom kapott helyet, ez amúgy az erdélyi lapok kedvenc rovatának számított a Monarchia korában. Az *Egyleti élet és Tanügy* cikkei a megye egyházi, vallási és oktatási életét mutatták be, a *Levelezések* útján a megye különböző vidékei adtak hírt magukról, a *Különfélékben* a hét történéseit összegezték, a *Csarnokban* humoros, az olvasók szórakoztatására szánt cikkek jelentek meg. A lap története folyamán viszont a rovatok állandóan változtak. A kisvárosi lapoknak a hírközlés mellett kulturális küldetésük is volt egy olyan közösségben, amelyben az emberek kalendáriumon kívül egyebet alig olvastak. A *Csiki Lapok* mindvégig igyekezett terjeszteni a magyar kultúra értékeit, nevelni a helyi közösséget a toleranciára.

A lap szerdánként jelent meg, szerkesztősége a csiki posta melletti Szultán házban volt. Később, 1889. november 1-jétől a Vár utca 214. szám alá, az új

„Megyeház” mellé költözött. A felelős szerkesztő Dr. Bocskor Béla, főmunkatárs Vitos Mózes volt. A *Csíki Lapok társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi lapnak* nevezte magát. Ára egy negyedévre 1 forint, egy évre 4 forint. Kezdetben tartózkodott a politikától, aminek oka az volt, hogy az alapítók egy politikai lap indításához szükséges kaucióval nem rendelkeztek.

Az utolsó oldalon reklámok is megjelentek, igaz, meglehetősen kezdetleges formában, de a csíkiak mellett gyergyószentmiklósi és székelyudvarhelyi kereskedők vagy iparosok hirdetéseivel találkozunk. A reklámfelület kezdetben az utolsó oldal alsó részét töltötte ki, egy pár hónap után kiterjedt az egész oldalra. Igaz, erre az oldalra kerültek a különböző törvényszéki eljárások értesítői, illetve az álláshirdetések is. Az első hirdetést Klemens Róbert fényképész tette közé.

A szerkesztők 1889. október 22-én, a 40. számban az első háromnegyed évet értékelve kiemelték: a lapnak sikerült elkerülnie, hogy „az akadékoságra hajlammal bírók számára tárva-nyitva álló tér nem lett kortes eszköz és nem egyik vagy másik irány vakeszköze.” A lap jövőbeli célja továbbra is az maradt, hogy nyílt és őszinte legyen.

1890. március 15-én a *Csíki Lapok* egy rendkívüli ünnepi számmal jelentkezett, amelyhez mellékeltek az 1849-ben megjelent *Hadi Lap* negyedik, ötödik és hatodik számából összeállított példányt. A hasonmás előállítására a kiadó a csíksomlyói zárda betűit használta. 1890 ősztől a lap egy külön könyvbe köthető regény melléklettel kedveskedett előfizetőinek.

Az újság 1892-ben két főmunkatárssal egészült ki: Hochschild Lajos Gyergyószentmiklósról, Embery Árpád pedig Székelyudvarhelyről kapcsolódott be a szerkesztésbe. Az 1892-es újrakezdés beköszöntőjében a helyi hírek előtérbe helyezésére tett ígéretet, arra hivatkozva, hogy az országos hírekről az olvasók amúgy is más újságokból értesülnek. A lap ezért tartózkodni fog attól, hogy olvasói elé tárja „a napi sajtó által bővebben és mindenestre hivatottabban is megvitatott és ismertett és világra szóló kérdéseket, illetve eseményeket, mert tudtával bírtunk annak, hogy ilyen országos és világra szóló dolgok nem egy vidéki lapnak keretébe illenek s, hogy ezeket olvasóink nem a *Csíki Lapokból*, nem a vidéki sajtóból óhajtják megismerni és ismerik is valóban, hanem ismerik a mindent felölelő sajtóból, miből kifolyólag mindig tartózkodtunk attól az ollózási rendszertől, mellyel akárhányszor más vidéki hírlap s napisajtó által megvitatott kérdéseket és ismertebb eseményeket olvasói elé táralja, nem gondolván másra, mint csak arra, hogy hasábjai teleírassanak.”

A lap *Egy hét* címmel szépirodalmi melléklettel kedveskedett az olvasóinak. A *Csiki Lapok* olvasótoborzó céllal indított mellékletei azonban – akárcsak ez esetben – rövid életűek voltak.

Név szerint ismerjük a *Csiki Lapok* első lapkihordóját, Bocskor Mártont, aki 1893. szeptember 5-én halt meg. A csiki nyomda létesítésekor Bocskor Mártont szolgálként alkalmazták. Eleinte külső munkákat végzett, majd később megismerkedett a betűs szekrényvel és a betűszedést is megtanulta. A lap nyomtatásánál kezdetben kerékajtóként, később szedőként dolgozott és négy éven keresztül hordta a lapot a megrendelőknek.

A *Csiki Lapok* 1894-től beszüntette székelyudvarhelyi tudósításait, ugyanakkor átszervezték szerkesztő csapatát is. Az addigi központi főmunkatárs, Vitos Mózes alsíki területi főmunkatárs lett, helyére pedig Molnár Ákos ügyvéd került. A lap munkáját ebben az időben a következő személyek segítették: Bartalis Ágoston, Lakatos Mihály segédszerkesztők, Benedek István, Sántha Simon, Antal József, Hosszú Ferencz, Koncz István plébánosok, Baka József, Baka János, Császár Nándor, Csiszér Pető, Éltes János, Józsa Sándor, dr. Szilvássy János, Kovács S. János, Korber Imre, Kricsa Konrád, Kricsa Klára, Ugron Gábor, Molnár József és Györffy Gyula országgyűlési képviselők.

1896-ban a lap fokozott figyelemmel követte a millenniumi ünnepeket. Az újság hasábjain merült fel, hogy a város az ezredév emlékére és lakói egészsége érdekében sétautat vagy sétateret kellene létesítsen. A szerkesztő értesülése szerint a földművelési miniszter a helybéli erdőhivatalnak 2000 db. „millennium fát” bocsátott a rendelkezésére. A polgármester 1896 tavaszán hozzákezdett a várkastély előtti tér szabályozásához. Az ezredév emlékének megörökítésére a csíksomlyói gimnázium igazgatósága és tanári kara elhatározta, hogy a gimnázium udvarán és kertjében fákat ültetnek. E célból, április 20-án, a gimnázium növendékei nemzeti zászló alatt, trombitaszó mellett egy napi élelemmel felszerelve a Hargita aljába mentek az ültetendő fák kiásására és hazahozatalára. A Somlyói tanítóképző hasonló művelet végrehajtását határozta el. A millenniumi ünnepek 1896. május 2-án vették kezdetüket és hat hónapig tartottak. A *Csiki Lapok* felszólította város közönségét, hogy tegyenek meg mindent, hogy látható legyen Csíkszereda részvétele a nemzet ünnepében. Kérte, hogy május 2-án lobogozzák fel a várost és az ünnepség egész ideje alatt tartsák kint a házakon a zászlót. A városban az ünnepek 1896. május 2-án, a Csík megyei polgári leányiskola tantestülete által meghirdetett millenniumi díszelőadással kezdődtek. Este 8-tól díszfelvonulás volt, minden épületet kivilágítottak. A lakosság a városháza előtti térre vonult színes lampionokkal, nemzeti zászlókkal. A tömeg bejárta a város mindhárom főutcáját, majd a felvonulást a várkastély előtti téren fejezte be. Az ünnepség a Himnusz eléneklésével és jól sikerült tűzijátékkal zárult.

1896. május 16-án a *Csiki Lapok* nemzeti színnel szegélyezett ünnepi számot adott ki. A vezércikket *Ezer év* címmel T. Nagy Imre írta. A cikk a székely-hun rokonságot is hangsúlyozta. „Téged Istenünk dicsérünk! Csaba vezér székely unokái innen az ős Hargita tövéből, másfél ezer év múlva, hálaimeit rebegnek Feléd – nagy Alkotónk!” A második oldalon Balló István főgimnáziumi tanár

Kiskunfélegyházáról arra szólítja a vármegyét, hogy alakuljon meg a *Csíkme gyei Történelmi Társulat*, amelynek a feladata legyen a vármegye történetének megírása. A második oldal fennmaradó helyein és a harmadik, negyedik oldalon *Emléksorok* címmel a vármegye előljárói, köztisztelenek örvendő személyek fogalmazták meg üzeneteiket. Az ötödik és hatodik oldalon a lap beszámolt a Csík vármegyei, 1896. május 16-i millenniumi ünnepekről. A vármegye törvényhatósága ünnepi díszközgyűlést tartott, amelyre 24 tagból álló bandérium által a Zsögödön lakó főispánt is meghívták. „A megyeház előtt leszállván a kocsikról, a menet pár perczig a kapu előtt megállott, míg a vár fokán felállított fényíró gép pillanatnyi felvételt eszközölt.” A közgyűlésen a főispán ünnepi beszédet mondott, amelyet Mihály Ferenc vármegyei főjegyző, Becze Antal alispán, Bándi Vazul gimnáziumi igazgató szónoklatai követtek. A díszgyűlés után a bizottság tagjai a Csillag vendéglő nagytermében gyűltek össze ünnepi ebédre, ami később bankettel folytatódott.

A *Csiki Lapok* életében 1897. január 1-jétől fordulat állt be. Dr. Bocskor Bélát vármegyei tisztí főügyésznek választották, ezért kénytelen volt lemondani a felelős szerkesztői állásról, amelyet nyolc éven keresztül töltött be. A helyét Molnár József ügyvéd vette át. A fenti időpontig a *Csiki Lapok* távol próbált maradni a politikától, de leközölte az országgyűlési tudósításokat, amelyek sorai elárujják ellenzéki alapállását. Molnár József 1897. január 1-ji beköszöntőjében hangsúlyozta: „a lap pártokon felül álló politikai lap lesz.” Bár igyekszik tárgyilagossá lenni, cikkeiből kitűnik, hogy a mérsékelt 67-es politikai irányvonalat támogatja.

1898 elején Molnár József lemondott, a szerkesztést a kiadó laptulajdonos, Györgyjakab Márton vette át. E pillanatban munkatársak: a gyergyószentmiklósi Vértés (Hochschild) Lajos, Borszéki Soma, Borsay Mór és Korody Miklós. 1899. január 1. újabb változást hoz: a *Csiki Lapok* szerkesztését ezennel Dr. Fejér Antal ügyvéd, a csíkkarcfalvi kerület országgyűlési képviselője vette át. Az új év első lapszámában a főszerkesztő kijelentette: „*Szabadelvűség! Ez lesz jövőre a Csiki Lapok politikai programja.*” A lap ugyanakkor Csík vármegye hivatalos közlönyének szerepét is betöltötte. „A vármegyei kérdésekben is e lap hasábjait csak olyan közleményeknek nyitjuk meg, melyek a közérdek előmozdítását célozzák, objektív, személyeskedéstől menten tárgyalják a közélet eseményeit. Mint a vármegye hivatalos lapja, e címen *Hivatalos Rész* új rovatot fogok nyitni, hol megjelennek mindazon kormány és vármegyei rendeletek, tudnivalók, amelyeket a megyei hatóság jónak és szükségesnek lát nyilvánosságra s az érdekelteknek tudomására hozni.” A lap arculata is megváltozott, nagyobb formátumban jelent meg. A vármegyét 1899-ben miniszterileg utasították, hogy a fontosabb megyei és kormányrendeletek, valamint egyéb közérdekű intézkedések nyilvános megjelenése érdekében alapítson hivatalos közlönyt. Mivel ez túl költségesnek látszott, a megye alispánja – a vármegyei közgyűlés jóváhagyásával – a *Csiki Lapok* kiadójával 300 forint díj mellett megegyezett a hivatalos rendeletek leközlésére. A bizottság egyik tagja azt javasolta 1899. május 9-én, hogy a különböző bizottságok javaslatait is közöljék

le, a lap azonban nem rendelkezett az ehhez szükséges hellyel, így a javaslatot elutasították.

1899. július 7-én, életének 43. évében meghalt a Györgyjakab Márton nyomda- és laptulajdonos. A nyomda irányítását 1899 augusztusában Drezuándt Viktor vette át. Az 1900-as évektől a *Csíki Lapok* nagyobb terjedelemben, 6–8 oldalon jelent meg. Egyre nagyobb gondot fordítottak a szemnek tetszetős, de ugyanakkor tartalmi szempontból is minőségi szerkesztésre. Míg kezdetben alig volt hirdetés, ezekben az években a reklám sokszor két oldalt is elfoglalt, illetve megjelentek a képi ábrázolások is. A hirdetésekkel együtt nőtt az előfizetők száma és a lapnak az anyagi helyzete is megszilárdult.

1902-ben a belügyminiszter rendeletére minden vármegyének külön hivatalos lapot kellett kiadnia. A vármegye ennek eleget is tett, és a hivatalos lapot minden hónap első és harmadik szerdáján a *Csíki Lapokkal* együtt küldték ki. Következésképpen, a lap homlokáról levették a *Csíkvármegye hivatalos közlönye* címet, és 1902. május 7-től, a 19. számtól ismét mint *politikai, közgazdasági és társadalmi hetilap* jelent meg. A szerkesztők ugyanakkor kijelentették, hogy a lap politikai irányzata nem fog változni, és továbbra is a szabadelvű eszméket hirdeti.

Az 1902-es évben lezajlott tusnádi „Székely Kongresszus” idején a *Csíki Lapok* komoly szerepet vállalt a kongresszus mediatizálásában. Ebben az évben távoztak az élők sorából a lap régi szerkesztői (Vitos Mózes és dr. Molnár József).

1902. szeptember 5-én Dresznandt Viktor könyvnyomdász és könyvkereskedő, a lap kiadója, nyomdáját eladta a *Szvboda Testvéreknek*, és Nagyszébenbe költözött. A lap címloldalán 1902. szeptember 10-től, a 37. számtól mint kiadóhivatal és szerkesztőség a „Szvboda Testvérek” jelennek meg.

1904. február 10-én, a 7. számtól – a főszerkesztő Fejér Antal mellett – a lap felelős szerkesztője Lakatos Mihály, a csíkszeredai felső népiskola tanára lett. Erre a lépésre azért volt szükség, mert dr. Fejér Antal, mint országgyűlési képviselő elég gyakran volt távol, a lapot nem tudta megfelelően felügyelni és vezetni. Egyébként Lakatos Mihály a szerkesztésben az indulástól kezdve részt vett. 1904. szeptember 1-jével a lap szerkesztőjeként ismét dr. Fejér Antal jelenik meg, a címloldalról eltűnik Lakatos Mihály neve. Ennek oka, hogy a csíkszeredai gazdasági felső népiskola földműves iskolává alakult át. Lakatos Mihályt, aki 16 éven keresztül volt a *Csíki Lapok* munkatársa, a gazdasági iskola átalakítása miatt Dicsőszentmártonba helyezték.

Az 1904-es év őszétől a szerkesztésben némi változás figyelhető meg. Mindenik számban a hét elején történt fontosabb politikai és társadalmi eseményekről eredeti táviratok tudósítottak, hogy azokról még a fővárosi lapok megérkezése előtt tudomást szerezzen a nyilvánosság. Az országos érdekű, vagy világra szóló szenzációkról különkiadások jelentek meg. A hírrovat bővítése érdekében majdnem minden községből levelezőket vontak be azért, hogy a lap minél pontosabban tudjon tudósítani a vármegye mindennapjairól. Az 1905-1906-os év vezércikkeinek nagy része a politikai válsághoz kapcsolódott. A válság kihatott az élet minden területére. Az állami beruházások nagy része elmaradt, emelkedett a Román Királyság és az Amerika irányába történő kíván-

dorlás mértéke. Ugyanakkor egyre nagyobb aggodalommal figyelte a lap a román és német nemzetiség politikai aktivizálódását.

A *Csiki Lapok* életében 1907 ismét jelentős fordulatot hozott. Átmenetileg két személy is betöltötte a főmunkatársi tisztséget: dr. Imecs János ügyvéd és dr. Benke Antal. Az 1908. szeptember 16-i, 38. számtól kezdve dr. Élthes Gyula jelenik meg mint főmunkatárs, aki több mint két évtizeden keresztül dolgozott a lapnál. A lap kedvelt rovatává vált a *Szerkesztői üzenetek*, amelyben a szerkesztő a laphoz beérkező levelekre, érdeklődésre vagy egyszerű mindennapi jelenségekre hívta fel az olvasó figyelmét. A közízlés, a divat kérdése is gyakran helyet kapott a rovatban: „Baby. A kérdéses ruhadarabnak csak térdig szabad érni. Ezt kívánja az ízléses és disztíngvált öltözködés.”

1910-ben tisztázódott alap tulajdonviszonya. Ebben a kérdésben kissé vissza kell térni a kiadvány korai történetéhez. Az alapító személyek a tulajdonjogot nem adták át a lapot megjelentető Györgyakab Márton csíkszeredai nyomdásznak, csupán a kiadással bízták meg, oly formán, hogy a lap bevételeiből fedezze a költségeket. A lap elindítása után az alapítók több értekezletet nem tartottak, az újság pedig idővel a kiadó jelentékeny jövedelmi forrásává vált. Az alapítók a tulajdonjogról nem mondtak le, de nem is foglalkoztak a kérdéssel. 1897 elején, miután dr. Bocskor Béla megvált a lap szerkesztésétől, Györgyakab Márton neve mint kiadó-laptulajdonos és felelős szerkesztő szerepelt. Halála után is, hosszú évekig az impresszumban az volt olvasható, hogy „*Laptulajdonos Györgyakab Márton*”. Dresznándt Viktor, miután 1899-ben átvette a nyomdát és a lapot, ezzel együtt nem nyerte el a tulajdonjogot. Ez utóbbit, a félreértések elkerülése végett, az akkori kiadó Szvoboda József vásárolta meg, 1910-ben. A lap és a nyomda történetében 1912. június 19-én újabb változás történt, ekkor a Szvoboda József-féle könyv- és papírkereskedést Vákár Lajos vette át.

1912-től lap a sportélet híreivel is foglalkozni kezd. Tudósít az olimpiai versenyekről, a magyar sportolók szerepléséről. Az 1912-es évtől megszorodtak a háborús hírek, hiszen a Monarchia szomszédságában dúlt a balkáni háború.

A város egyik legfontosabb eseménye 1912-ben a Székely Kongresszus megszervezése volt. 1912. augusztus 26-án tartották Csíkszeredában a Székely Társaság Szövetségének VII. nagygyűlését. Ez alkalommal ipari kiállításra is sor került a főgimnázium helyiségeiben, mintegy 200 kiállító részvételével. Az eseményre Csíkszeredába közel 500 vendég érkezett az ország különböző részeiből. A kongresszuson indítványként elfogadták annak kérelmezését, hogy idegen honosok ne vásárolhassanak földet. Határozati javaslat született a kocsimák vasárnapi bezárásáról, a Csíkszereda-Székelyudvarhely vasútvonal kiépítéséről. Az indítványban rámutattak arra, hogy ennek a vasútnak megépítésével a Budapest és a moldvai Egyedhalom (Adjud) közti távolság 162 km-rel rövidülne. Másrészt Csíkszereda és Csík vármegye továbbra is nehezen volt megközelíthető vasúton, de a Csíkszereda-Székelyudvarhely vonalnak stratégiai szempontból is nagy fontosságot tulajdonítottak. A kongresszust bankett

és műsoros estély zárta, amelyen szerepelt a csíkszeredai dalárda, de megjelent Benedek Elek is.

A *Csíki Lapok* Erdély egyik leghosszabb ideig fennálló lapjának mondhatta magát, 800 előfizetőjével előkelő helyett foglalt el a sajtótermékek sorában. 1912. december 25-én ünnepelte fennállásának 25. évfordulóját. A jubileumi szám 26 oldalon 3000 példányban jelent meg. Dr. Fejér Antal főszerkesztő kiemelte, hogy a lap foglalkozott országos politikával, de csak addig a pontig, míg az a közéletre nem volt káros.

A jubileumi számnak sajátos ízt adott a *Huszonöt év után* című cikk, amely egy képzeletbeli jövőutazásra hívta az olvasót. Ebben az 1937-es év Csíkszeredáját próbálták elképzelni. A megrajzolt jövőben Csíkszereda igazi kongresszusi központtá vált. A Kossuth utcában kétemeletes házak sorakoztak, az új városháza a Csaba királyfi téren állt. A széles utcákat keramittal kövezték ki, amelyen a gumikerekű lovas bérkocsik nesztelenül hajtottak végig. A vasúti pályaudvarról villamos közlekedett a Kossuth utcán keresztül és körforgalom révén érintette Zsögöd, Taploca és Somlyó külvárosokat. A forgalmat kényelmes, 10 személyes kis kocsik bonyolították le. Az Olt erejét a város villamos energiára használta. Az elképzelés szerint, a zsögödi és a csíkszeredai fürdők között nemzetközi hírnevű Művésztelep létesült volna. Az álmodozó cikkíró szerint 1937-re majd helyi érdekű villamos vasút köti össze Csíkszeredát Székelyudvarhellyel a Tolvajos-tetőn keresztül. A város kultúrpalotája pedig színháznak, városi zeneiskolának, közkönyvtárnak és hangversenyteremnek fog otthont adni. A névtelen szerzőtől megfogalmazott álmoból sajnos, sem 1937-re, sem napjainkra nem vált valóság.

A Ferenc Ferdinánd Habsburg trónörökös ellen elkövetett szarajevói merényletről az első híradás a *Csíki Lapokban* 1914. július 1-jén jelent meg *Bomba és revolver* címmel. A lap szerkesztőit teljesen váratlanul érte a merénylet híre, ezt jól példázza, hogy a címlapon *Tornaverseny a gimnáziumban* című cikk szerepelt, képpel ellátva, amelyen az intézet legkiválóbb tornászai szerepelnek. A lap címdalára a következő számoktól a kialakult nemzetközi válság problémája került. A *Csíki Lapok* 1914. július 29-én közli a Szerbia elleni hadüzenetet és Ferencz Józsefnek „*Népeimhez*” intézett felhívását, amelyet a *Budapesti Közlöny* rendkívüli számából vett át.

Tekintettel az elrendelt mozgósításra, Fejér Sándor alispán állandó éjjeli szolgálat bevezetésére adott parancsot az összes járási, városi, valamint központi hatóságnak. A lap beszámolt arról a hangulatról, amit a hadüzenet a városlakók körében kiváltott. Érdemes szó szerint idézni: „Kedden este 10 órakor híre jött, hogy Szerbiának megüzentük formálisan is a háborút. A város már jórészt lenyugodott, de a hír annyira felvillanyozta a még sétáló közönséget, hogy csakhamar nagy csoportokba verődve zajos énekszóval, rendkívül lelkes hangulatban bejárták a várost, mindenütt éltetve a háborút. A hazafias tüntetők Gyalóky Sándor főispán lakása elé vonultak, ki tőle megszokott tartalmas gyűjtő beszéddel kitartásra buzdította a közönséget. A közönség zajosan éljenezte a háborút és a főispánt. Majd Fejér Sándor alispán lakása elé mentek, ki engedve a közóhajnak, talpraesett erőtlől duzzadó beszédben üdvözölte a nem-

zeti becsület jegyében megindult háborút. A közönség sokáig éljenezte a háborút, általában oly lelkes hangulat uralkodott, aminőre példa alig volt. A mindinkább felszaporodott közönség felkereste a Hutter-szálló előtt Nagy Pál zászlóaljparancsnokot, éljenezte honvédeinket és a katonaságot. Nagy Pál szintén lelkesítőleg szólott a közönséghez”, mely nem sietett „késő éjjeli nyugalomra térni, bizonyoságot téve ezzel is, hogy az országnak ilyen népszerű háborúja alig volt.”

A *Csiki Lapok* 1914. augusztusától október 7-ig kétoldalas, rendkívüli kiadványokban jelent meg, melyek napra készen tudósították a közönséget a háború fontos eseményeiről, a legfontosabb kormányrendeletekről. A *Csiki Lapok*, akárcsak a többi csíkszeredai periodika, a *Csiki Hírlap* és a *Székelység*, a következő időszakban szüneteltették szokásos hírlapi munkájukat. A mozgósítási parancsra a szerkesztőség hét tagja, köztük a lapkiadó-tulajdonos is bevonult. Két hónap után, 1914. október 7-től a *Csiki Lapok* ismét a régi formájában jelent meg. Igaz, ettől az időponttól négy oldalon, a reklámok pedig az utolsó oldalra szorultak vissza. A rendkívüli kiadások azonban később is megjelentek, amikor fontosabb háborús eseményekről kellett hírt adni. Ilyen volt például az orosz csapatok visszaszorítása 1915 tavaszán az uzsoki hágónál.

A városban az egyre sűrűbben harctérre induló honvédek háborús hangulatot teremtettek. A vasútállomáson a honvédek a háború kezdeti lelkes hangulatában virágot, szivart és cigarettát kaptak, a helybeli cigányzenekar hazafias dalokat játszott. A vármegyében megindult az „*Aranyat vasért*” mozgalom, nagyszámú arany és ezüst értéktárgy gyűlt össze. A lap leköszölte az adományozók nevét.

A harctéri tudósítások lelkesedésről, előrenyomulásról szóltak. A cikkek nagy része valamilyen formában kapcsolódott a háborúhoz. Mivel a háború kezdetén Románia semlegességet vállalt, az országról és a románokról pozitív jellegű cikkek jelentek meg, az oláh szó használata is eltűnt a lap oldalairól.

1914 decemberének végén a csatatéren elhunyt a *Csiki Lapok* egyik munkatársa, Pap Béla, aki számtalan cikket jegyzett 1908-tól. Írásait a *P* szignó alatt közölte. Írt a vármegye magánjavairól, a vármegyei pénzügyekről, középítkezésekről, fürdőkről, de leginkább a vasútról, a madéfalvi állomásnak Csíkszeredába helyezéséről. Közölt a *Budapesti Hírlap* közgazdasági rovataiban is. Ő írta 1914-ben a Székelyudvarhely-Csíkszereda vasútvonalról szóló röpiratot, amit Csíkszereda város különnyomatban adott ki.

1914 végére a *Csiki Lapok* nehéz anyagi helyzetbe került. A moratórium miatt a lap elesett a legjelentősebb jövedelmi forrásától, a hirdetéstől. Az új sajtótörvény a hírlapbiztosítékot jelentősen megemelte, deponálását szigorúbb feltételekhez kötötte, ami újabb költségeket hordozott. A *Csiki Lapok* kénytelen volt az előfizetési díjat megemelni évi 8 koronáról 12 koronára.

1915-től a lap mérete kisebb lett, szerkezete a négyhasábosról háromra zsugorodott. Maga a papír minősége is romlott, szinte teljesen átlátszó papírra nyomtatták. 1915 áprilisától ismét visszaállt az eredeti papírminőség. A háborús hírek mellett megjelentek a háború okozta mindennapi nehézségekről szóló tudósítások, egyes alapélelmiszerek hiányát sejtető cikkek, például a

Kenyér demokráciája című írás, amely a lisztkészletek bejelentésére szólította fel a lakosságot.

A *Csiki Lapok* 1915. május 26-i, 21. száma *Az olasz hitszegés* címmel értesítette az olvasókat Olaszországnak a háborúba való belépéséről az Antant oldalán. A lap és a város kitüntetett figyelemmel követte az oroszországi hadszíntér eseményeit, hiszen a székelyföldi katonák nagy része a 82-es ezreddel ezen a hadszíntéren harcolt. A lap kitörő örömmel írt Przemysl vár visszafoglalásáról. A városban a vár visszafoglalásának hírére kitették a nemzeti színű zászlókat, a katonazenekar este bejárta a várost.

Az 1915-ös évvél véget ért a *Csiki Lapok*nak egy korszaka, amelyet dr. Fejér Antal, mint felelős, majd főszerkesztő határozott meg. 1915. június 20-án dr. Fejér Antal a segesvári kórházban meghalt, ezennel a felelős szerkesztői teendőket a lap addigi főmunkatársa, dr. Élthes Gyula vette át.

1915 nyarától ismét megszorodtak a Romániával kapcsolatos hírek, mindenki kíváncsian figyelte, hogy melyik szövetséghez csatlakozik. Erről szól a *Románia a válaszáron* című írás. A lap ugyanakkor figyelemmel kísérte azokat a hangokat, amelyeket a Romániába menekült erdélyi románok hallattak. 1915. szeptember 20-tól Sándor János belügyminiszter Csík vármegyét, a többi székely megyével és más erdélyi határ menti megyékkel együtt, külső hadművelési területté nyilvánította. Ez egyben utazásbeli korlátozást is jelentett, csak névre szóló, pontos személyleírást tartalmazó, arcképes igazolvánnyal lehetett utazni.

Az 1916-os háborús évet „*A feláldozandók üdvözlik az 1916-iki esztendő*” kezdetű mondatokkal köszönti a *Csiki Lapok*. A vezércikk egy újjászülető, boldog Magyarország megteremtését kívánja az újévtől. 1916 áprilisában a *Csiki Lapok* arról tudósította olvasóit, hogy új időszámításra tér át az ország május 1-jével. Az órákat egy órával előre viszik, ezzel Magyarországon is életbe lép a nyári időszámítás. Az új időszámítás szeptember 30-ig maradt érvényben. Ezt az időszámítási rendszert Angliában vezették be először, majd később áterjedt az egész kontinensre. Az új rend nemcsak Magyarország területén, hanem a meghódított területeken is érvénybe lépett.

1916 tavaszán a keleti fronton a harci események visszafogottabbak voltak, a nyugati fronton ekkor került sor a verduni ütközetre, amelyről heti rendszerességgel beszámolt a lap. Érdekes kimutatás jelent meg a 82-es székelyudvarhelyi székely ezred kitüntéseiről: a tisztikar a háború kezdetétől 1916 áprilisáig összesen 262 kitüntetést kapott, a legénység pedig 1862 érmet. Ebből 3 arany, 893 ezüst és 905 bronz, a többi pedig különböző hadi és érdemrend. Az összes kitüntetések száma 2124.

1916 nyarán a *Csiki Lapok* Romániával kapcsolatban leginkább arról számolt be, hogy a szomszédos ország továbbra is megtartja semlegességét és románok kisebb csapatösszevonásokat eszközöltek az orosz-román határon. Augusztus elejétől azonban egyre több hír foglalkozott Romániával, szinte előre jelezve, hogy változás fog bekövetkezni a nemzetközi kapcsolatokban. Az 1916. augusztus 23-i szám *A román krízis* című cikkel került az olvasók kezébe. A román mozgósítások hírére Csíkszeredában és más csíki településeken kisebb pánik alakult ki, egyre többen próbálkoztak az ország belseje felé költözni. A

vasúti állomáson torlódás keletkezett, az utcákon pedig mindenféle ingóságot szállító fogatokat lehetett látni. A lap az olvasóközönség megnyugtatóására rémhírnék nevezte a román támadás lehetőségét. A lakosságot nyugalomra és higgadt magatartásra intette. A *Csiki Lapok* 1916. augusztus 23-án megjelenő, 34. számát hónapokig nem követte újabb. A szerkesztőségi tagok, akárcsak Csík vármegye lakosságának nagy része, elmenekült a román támadás elől. A román hadsereg 1916. szeptember 9-én vonult be Csíkszeredába, ahol egy hónapot tartózkodott, kivonulásakor pedig felgyújtotta a várost. A település, a határ mentén zajló harcok következtében, belső hadműveleti területnek számított, a lakosság ezért csak 1917 tavaszán térhetett haza.

A *Csiki Lapok* a nehéz háborús helyzetben, a romos, felégetett Csíkszeredában 1917. február 28-án jelent meg ismét. A felelős szerkesztő továbbra is dr. Élthes Gyula maradt. Egy későbbi számban Szigeti Rezső így írt a hazatérés első benyomásairól: „Virágzó város, eleven, egészséges és jólétben úszó társadalommal – még néhány hónap előtt – ma felpörkölve, teljesen kirabolva és a szó legteljesebb értelmében legázolva álmodozik a feltámadásról. Itt alapos munkát végzett a Belzebub ellenség. A kilométeres hosszú főutakon alig látni falakat s ami van, azt is le kell bontani mihamarább hogy ne veszélyeztesse a járókelők életét.... Három hétig égett a város és még akkor is füstöltek az üszkők, amikor a visszatérő első fecskék, a közigazgatás emberei hazaérkeztek.”

Az újrainduló *Csiki Lapok* papírhány miatt csak két oldalon jelent meg. Hasábjain a Gyimesekben és az Uz-völgyében folyó harcokról szóló tudósítások mellett az oroszországi forradalmi megmozdulásokról is hírt adott. 1917. május 9-től a lap ismét négy oldalon jelent meg, újra feltűnnek a reklámok és hirdetések. 1917. június 16-án a városban átutazott autóval IV. Károly magyar király és osztrák császár, aki a moldvai front meglátogatására érkezett. A király és a kormány is segítséget ígért a városnak a háborús károk helyrehozásában.

A *Csiki Lapok* 1917-es évének tanulmányozását nehezíti, hogy ekkori lapszámait az Országos Széchényi Könyvtárban csak 1917. augusztus 1-ig, a 23. számig találhatók, míg a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban csupán az 1917. október 31-én megjelenő 36. szám lelhető fel.

Az 1918-ban megjelenő első lapszám *Új év* című vezércikke utalt arra, hogy 1918 sorsfordító lehet és meghozhatja a régen várt békét. 1918. március 27-től a *Csiki Lapok*nak új felelős szerkesztője lett Kohányi Gyula személyében, aki beköszöntőjében kiemelte: „Nem azt igyekszem keresni, ami elválaszt, hanem ami összehoz...”. „A *Csiki Lapok* addig, míg az én nevemet viseli homlokán: az országos 48-as alkotmánypárt elvei és törekvései mellett rendületlenül ki fog tartani.”

A lap életében azonban hamarosan ismét változás történt. 1918. augusztus 9-én, a 32. számtól Kohányi helyett dr. Daradics Félix nevét tüntetik fel felelős szerkesztőként. Kohányi lemondása mögött az állt, hogy július elején meghalt fia, ugyanakkor mint tanfelügyelőnek megszorodtak a hivatali teendői. Ezért úgy érezte, hogy képtelen megfelelő módon szerkeszteni a lapot.

A háborúban beállott új helyzetet jelezte a lap 1918. október 5-i vezércikke: *Döbbenet*. A Balkánon beállott helyzet zavart okozott az egész közvélemény-

ben, az addig nyugodt hangú lapszámokat ijedt hangvételi cikkek sora váltotta fel. A háború elvesztésének riadalma mellett egy újabb veszély jelent meg, *A spanyol nátha*.

A lap riadtan figyelte a felgyorsult eseményeket. 1918. november 7-én, a vármegyeház nagytermében megalakult a Csíkvármegyei Nemzeti Tanács, elnökévé id. Pál Gábor nyugalmazott főgimnáziumi igazgatót választották. A vármegye vezetésében jelentős személyi változásokra került sor, amelyekről a *Csiki Lapok* naprakészen igyekezett tudósítani. 1918. november 16-án a 46. lapszám arról értesített, hogy Erdély megszállás alá kerül, így feltehetően Csík vármegye is. A lap felhívta a lakosság figyelmét, hogy fogadják békésen az idegen csapatokat.

Az 1. sz. román vadászrezred 1918. november 26-án déli 12 órakor vonult be Csíkszeredába, Niculescu tábornok vezetésével. A város csendjére, rendjére Bălănescu őrnagy, állomásparancsnoknak kellett felügyelnie. A lap a román megszállás miatt két hétig nem jelent meg, az 1918 december 11-én megjelenő lapszám jelzi a hatalomváltozást, illetve fehér foltjaival a cenzúra jelenlétét.

Az 1918-as év utolsó számában a felelős szerkesztő kénytelen volt bejelenteni, hogy a következő évtől a lap megdrágul, és egy évre 20 koronába fog kerülni, ugyanakkor kéri a vármegye támogatását, mert miután a város másik két lapja megszűnt, egyedül a *Csiki Lapok* látja el a település és a vármegye közönségét információval. A *Csiki Lapok* XXXI. évfolyamának első száma csak 1919. január 12-én jelent meg, a felelős szerkesztő dr. Élthes Gyula, a laptulajdonos Vákár Lajos volt. Élthes Gyula így kilenc havi távollét után ismét kezébe vette a lap szerkesztését. Beköszöntőjében így írt: „Bizonyos vagyok benne, hogy egyelőre olyan lapot nem adhatok olvasóink kezébe, mint azt normális körülmények között tehettem. Az a véleményem azonban, hogy ma, mikor a fővárosi lapok egyáltalán nem vagy csak elvétve jutnak hozzánk, a *Csiki Lapokra* még nagyobb szükség van, mint a béke boldog idejében.” Az újjév első sorait a szomorúság és a várakozás jellemzi: „Az ötödik esztendő virradt ránk a véres embergylkoló háború óta. A háború tele volt reménnyel és békevággyal.... Soha sötétebb új esztendőbe nem ment bele a magyar mint most, több hónappal fegyverletételünk után.” A lap ettől kezdve vasárnap reggelente jelent meg.

A román Kormányzótanács kötelezővé tette minden megyeszékhelyen a cenzúrahivatal felállítását. 1919-ben március 15-ről semmilyen formában nem tudtak megemlékezni. E napon el volt tiltva minden gyülekezés és ünnepély. Az emberek szívükben ünnepeltek és szentmisén vettek részt. A lap 1919. április 6-án arról tudósított, hogy Marosvásárhelyen, március 26–27-én éjjel ismeretlen tettesek ledöntötték Kossuth Lajos, Rákóczi Ferenc és Bem tábornok szobrait.

A helyi olvasók a magyarországi eseményekről, a Tanácsköztársaság kikiáltásáról a román lapokból értesültek, elsősorban a bukaresti *Dacia* vagy a *Patria* újságokból. Ennek következtében a helyi lapban egy teljesen megszűrt, más nézőpontból megközelített híryanag került közlésre. A lap cenzúrázását Aurelius Păcurariu végezte.

Az 1920. február 1-i (5.) lapszám kis részletet közölt Apponyi versailles-i beszédéből. A cikkből azonban a korabeli olvasó nem sokat tudhatott meg, mert a cenzor a szöveg nagy részét nem engedte leközoľni. A helyi közösség hírzárlat alatt volt, és leginkább a titokban, több hetes késésekkel eljutó magyarországi sajtóból értesülhetett a nemzetközi eseményekről és a versailles-i döntésekről.

A *Csiki Lapok* 1920. március 28-án, a 13-ik lapszámában leközoľte azon csíkszeredai tisztviselők nevét, akiket a román kormány kiutasított. Ezek a személyek külön vonattal hagyták el a várost 1920. március 26-án. A következö személyeket említi meg a lap: Nagy Imre ügyvéd, Nagy Margit, Székely Rezsö, Fejér Emil, Töke György, Máté Endre dr. államügyész és családja, Fazakas Gyula és családja, Kuna Géza, Gaal Aladár, Berze Árpád törvényszéki bírö és családja, Lörincz István és családja, Hlavinka Béla tanár, Kovács Ida, Sata Dénes és családja, Krisán Ilona, Végh István mőszaki tanácsos és fia, Folkusházy törvényszéki bírö és családja, Szabó István tanár és családja, Demény Ferenc táblabírö és családja, Holló Ignác és családja, Bohemus Vilmos banktisztviselö és neje, Csíky József ifj, Fischer festö és családja, Darázs József színmővész és neje, Vécsey Sándor, özv. Köszeghné, László Károly és családja, Xantus Elek és családja. A csíkiak vonatához csatolták a Gyergyószentmiklósról kiutasítottak kocsiját is.

A lapból kitűnik, hogy Csíkszereda város még 1920-ban is viselte a háború nyomait. „Tagadhatatlan, hogy a városunk még sok évig nem nyeri vissza háború előtti képét, mert a romok helyén újat emelni, idő és főképpen óriási összegű pénz kérdése. A romok még sokáig hirdetik a háború nyomán járó pusztulást, de a rendtelenségnek, a pizsoknak már rég el kellett volna tűnnie városunk utcái és korzói színhelyéről.”

1920. augusztus 1-jével a *Csiki Lapok* értesülése szerint megszűnt a cenzúra, de az ostromállapot még nem. Ennek ellenére a későbbi lapszámok esetében is előfordulnak üresen, fehéren hagyott helyek, ami a cenzori munka jelenlétére utal. A román hatóságok később, hogy a cenzúra ne legyen annyira

feltűnő, rendeletben adták ki az újságszerkesztőknek, hogy a lapban nem szabad üres helyeket hagyni, és a cenzúrával értelmetlené tett mondatokat rövid, értelmes mondatokká kell alakítani.

A trianoni döntés után az erdélyi magyar sajtó helyzete és feladata megváltozott. Az új viszonyokhoz alkalmazkodva a *Csíki Lapok* heti rendszerességgel megpróbált beszámolni a legfontosabb bel- és külpolitikai eseményekről, a város és a megye mindennapjairól. A térséget érzékenyen érintette az agrárreform és a csíki magánjavak kisajátítása. E kérdésekre – amennyire a cenzúra engedte – több alkalommal is visszatért a lap. 1922-ben a következőket írta a cenzúráról: „Sok indokolatlan fehér folt jelent meg lapunk hasábjain úgy, hogy azt hihette volna a jámbor olvasó, hogy Csíkban a legsötétebb irredentizmus dül. A magunk igazolására megtettük számtalanszor az utóbbi időben, hogy egyszerűen kiollóztuk a *Krassószörényi Lapokból*, a *Máramarosból* a *Székely Népből* vagy más lapból az egészen jámbor cikkeket, melyek ott akadálytalanul megjelenhettek de neked jámbor olvasó nem szabadott elolvasnod, ha valakinek a fejét betörték vagy hogy kultúraellenes cselekedet az, ha az állam a művészeti hangversenyek után 42% adót szed a bruttó jövedelemből!”

1922-ben a lapot érzékeny veszteség érte, az újabb repatriáltak között ott volt Élthes Gyula, a lap szerkesztője. A *Csíki Lapok* 1922. március 12-i számától a felelős szerkesztő dr. Csipák Lajos, a katolikus gimnázium magyar-latin szakos paptanára, majd később, a második világháború idején országgyűlési képviselő a magyar parlamentben. Csipák szerkesztői munkája azonban rövid ideig tartott. 1922. április 9-én, a 15. számban Vákár Lajos laptulajdonos arról kénytelen értesíteni az olvasókat, hogy Csipák Lajost eltiltották a lap szerkesztésétől. Ennek háttérében szókimondó vezércikkei álltak, másrészt az egyház részéről sem nézték jó szemmel e tevékenységét.

A lap szerkesztését a laptulajdonos Vákár Lajos vette kezébe. 1922. június 11-én Részegh Viktor a szerkesztő, de csak egy lapszám erejéig, ugyanis a következő számtól ismét egyedül a Vákár Lajos neve jelenik meg, mint főszerkesztő és laptulajdonos. A 20-as évek közepén megszűnik a cenzúra és a lap erőteljesen felszólal a helyi magyarság érdekében, címlapon adja hírül több csíkszeredai tisztviselőnek elbocsátását, mert nem ismerik megfelelő szinten a román nyelvet. A lapban figyelemmel követhetők az utcanév-változások is. Megjelennek a román utcanévek, főként a felhívásokban és a reklámdalban.

1926 nyarán laptulajdonosként özvegy Vákár Lajosné jelent meg, míg a felelős szerkesztői állást Részegh Viktor töltötte be. Az elkövetkező több mint tizenöt évben Részegh folytatta ezt a munkát, igyekező a körülményekhez képest minél hitelesebben tájékoztatni a csíki régió lakosságát. A lap szerkesztésében jelentősebb változás nem következett be, de a cenzúra és a hatalom nyomására a lap nevét románul is ki kellett írni (*Ziarul Ciucului* alakban), majd a 30-as évek második felében a laptulajdonos, a szerkesztő neve is románul jelent meg a címlapon, szintúgy a helységnevek is.

1937-ben a lap működésének az 50. évébe lépett. A szerkesztőség eredeti terve szerint jubileumi ünnepi számot adtak volna ki az év végén, de az országos választásokkal közbejött nyomdai akadályok miatt az ünnepi számot kénytele-

nek voltak 1938 februárjára halasztani. A jubileumi szám kiadására végül soha nem került sor. A Romániában végbement politikai válság, majd a királyi diktatúra hatalomra jutása és ezzel együtt a cenzúra erőteljes jelenléte nem tette lehetővé a megemlékezést. Az újság helyzete tovább romlott 1938-ban. Az új sajtórendelet értelmében évente 30-nál kevesebb lapszám kerülhetett ki a nyomdából, így a kiadó kénytelen volt 1938. június 15-től áttérni a kétheti megjelenésre. A lap csak akkor jelenhetett volna meg több alkalommal, ha részvénytársasággá alakul. A szerkesztő ugyanakkor arról értesítette az olvasókat, hogy a terjedelem bővülni fog. Később sikerült visszaállni a heti megjelenésre.

1940. január 6-án dr. Ambrus Ábrahám a következő szavakkal köszöntötte az újévet: „Valami ma még nem is sejthető szomorú vég körvonalai kezdenek kibontakozni a kultúrember gépekkel felfokozott, féktelen, kegyetlen s borzalmas harcából. Ijesztő hangjával minden ház tetején ott vijjog a kuvik s a béke angyala halk szárnycattogással szalad vén Európa viharvert házsorai között...” A cikkirő előrevetítette egy újabb háború rémét.

A lapnak külön, számonként egyoldalas gyergyói rovata is volt, amelyet Csiby Lajos szerkesztett négy éven keresztül, a 30-as évek második felében. A megengedett keretek között a szerkesztők igyekeztek fenntartani a nemzeti öntudatot azáltal, hogy ismeretterjesztő jellegű írásokat közöltek Zrínyi Miklós-ról, Mátyás királyról, Mikes Kelemenről vagy Kölcsey Ferencről.

A *Csiki Lapok* 1940 augusztusában apróbb híreket közölt a magyar-román tárgyalásokról, figyelemmel kísérte a nemzetközi és hazai eseményeket. A második bécsi döntést követően, az 1940. szeptember 1-ji vezércikk *Rendet és fegyelmet* címmel jelent meg, és felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy „Az öröm helyét foglalja el azonnal az előre néző józanságnak az érzése, amely figyelmet és rendet követel mindenkitől, aki hasznos tagja kíván lenni a jövőnek.” A lap röviden ismertette a Bécsben folyó román-magyar tárgyalásokat, igyekezett ugyanakkor minden Észak-Erdéllyel kapcsolatos hírt kerülni.

1940. szeptember 10-én a magyar csapatok bevonultak Csík vármegyébe. A bevonulásról nemzeti színekkel szegélyezett címlapon tudósított a *Csiki Lapok* 1940. szeptember 15-én. A bécsi döntés utáni időszak lapszámait a magyar csapatok bevonulásáról, az ünneplésről tudósítottak, információt közöltek az impériumváltással bekövetkezett változásokról, a helyi katonai parancsnokság rendelkezéseiről. A lap 1941-től figyelemmel követte a háborús eseményeket, az oroszországi harcokat. 1942. június 16-án tudósított Kállay Miklós miniszterelnök csíkszeredai és csíkvármegyei látogatásáról, a kíséretében ez alkalommal több miniszter is jelen volt. A kormány tagjai ígéretet tettek, hogy igyekeznek orvosolni Székelyföld gazdasági és társadalmi gondjait.

Tudósítások jelentek meg a sztálingrádi csatáról, de csak rövid hír emlékeztet annak elvesztésére. A Don melletti harcokról is jelentek meg hírek, de a csata végkimeneteléről az újság hallgatott. A *Csiki Lapok* 1944. január 1-ji számának újévi beköszöntőjében a lap szerkesztője, Részegh Győző szinte előre látja, hogy a háború érinteni fogja ismét az ország területét. „Magyarok, lehet, hogy az 1944-ik esztendő minket is kilendít a nyugalomnak és kényelemnek helyzeté-

ből. Nincs kizárva, hogy a háború beállít egész nemzeti erőnkkel a nagyküzdelem hullámverésébe.” Magyarország németek által történt megszállása (1944. március 19) változást hozott a lap hangvételében. Megjelentek a zsidórendeletek, a vármegyét 1944. április 14-től hadművelési területté nyilvánították. Megsokasodtak a háborús hírek és a városi lakosság egyre inkább szembesült a háború valós veszélyével. A *Csíki Lapok* utoljára 1944. június 28-án jelent meg, habár semmi sem utalt arra, hogy egy több mint ötven évet megélt sajtóorgánumnak ez lesz az utolsó lapszáma.

Csíkszereda kisváros jellege ellenére gazdag sajtótörténettel rendelkezik. A *Csíki Lapok* mellett hosszabb vagy rövidebb ideig számos sajtótermék látott napvilágot. Az alábbiakban röviden e lapokat próbálom bemutatni.

1899. december 24-én jelent meg a *Csíkmegyei Híradó* mutatványszáma. Az új sajtóorgánum *társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap*ként működött, szerkesztői Borsai Mór törvényszéki jegyző és Veress Árpád járásbírói jegyző voltak, a lap a Szvaboda Testvérek-féle nyomdában készült. Igyekezett távol tartani magát a politikától, a város és a megye közművelődési és közigazgatási problémái álltak érdeklődésének homlokterében. 1902-ben, hároméves működés után megszűnt, helyét az 1903. január 4-én megjelenő *Csíkszereda* vette át, amely szintén *közgazdasági, társadalmi és szépirodalmi hetilap*ként határozta meg magát. Vasárnaponként jelent meg, felelős szerkesztője dr. Nagy Béni ügyvéd volt. Már beköszöntésekor kiemelte, hogy a politikától távol akar maradni, és inkább a közélet mindennapi kisebb-nagyobb bajaival szeretne foglalkozni, különösen közgazdasági írásokat fogad szívesen. A lapban olyan témák kerültek feldolgozásra, mint a hitélet, alkoholizmus, dohányzás, hitellehetőségek, tanügy. A *Csíkszereda* leginkább a népnevelés területén kívánt jelentős eredményt elérni. Hasábjain közlésre került T. Nagy Imre *Csíkmegye közgazdasági leírása* című munkája, a város szervezési szabályrendelete. A *Hírek* rovat társadalmi és társasági eseményekről tudósított. Innen tudjuk, hogy 1903-ban a Zonnophon, Edison lángelméjének egyik kiváló találmánya a városban Helvig G. János jó hírű kávéházában gyönyörködtette a közönséget. Külön rovat indult *Tudnivalók gazdák és gazdaasszonyoknak* címmel, amelyben mezőgazdasági és egyéb hasznos tanácsokkal látta el az olvasókat. Természetesen itt is népszerűnek számított a *Tárca* rovat. A lap 8 oldalon jelent meg, az utolsó két oldalon a reklámok kaptak helyet.

A *Csíkszereda* szerkesztését 1903. október 25-én, a 43. számtól dr. Szántó Samu ügyvéd vette át, aki kijelentette a kiadványról, hogy egy „szerény helyi lap, mely nem politizál s gyenge erővel ugyan de annál nagyobb ambícióval igyekszik szolgálni mindent, ami emberi, ami magyar, ami székely.” Az 1904-es évtől változik a lap szerkezete, tartalma és tulajdonosa. Ettől kezdve politikai lapnak is nevezi magát, nyomtatása pedig Gyönös Gyula nyomdájában történik. Szerkezeti szempontból ugyan megtartotta a háromhasábos formát, de megjelentek a politikai hírek, a vezércikkek nagy része a politikai eseményekhez kötődött, és az utolsó két oldalon egyre igényesebb és képi ábrával ellátott reklámok hívták magukra a figyelmet. Az 1905-ös politikai válság idején a csíkszeredai ellenzéki pártvezetőség szócsöveként viselkedett.

Cím lap 1903-ból

kormányon lévő Munkapárt lapja volt. Közel egy évtizednyi megjelenése alatt tényleges társlapja volt a *Csiki Lapoknak*.

A *Székelység* mellé hamarosan újabb hetilap, az *Őrszem* csatlakozott. A dr. Újfalusi Jenő polgármester irányításával induló új orgánum *politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap*ként jelentkezett, első száma 1907. január 1-jén látott napvilágot. A felelős szerkesztői tisztet ifj. Botár Béla látta el, és Létz János nyomdájában nyomtatták.

Szintén említést érdemel a *Csiki Hírlap (politikai, közgazdasági és társadalmi hetilap)*, amely 1911 és 1914 között jelent meg Pál Gábor nyugalmazott főgimnáziumi igazgató és dr. Gál József ügyvéd szerkesztésében. A lapot szombatonként adták ki, a Szvoboda nyomdában készült.

A város és vármegye belügyminiszteri rendeletre 1902-től kiadta a *Csikvármegye Hivatalos Lapja* című közlönyt, amelyet Csík vármegye alispáni hivatala szerkesztett. A csütörtökönként megjelenő lapban a megyei hivatalos rendeleteket, szabályrendeleteket, körölvényeket közölték, általában két vagy négy oldalon; Gyönös Gyula nyomdájában készült.

Az első világháború előtti időszakból még két kiadvány érdemel figyelmet. Az egyik az 1894–1901 között megjelenő *Csikmegyei Füzetek*, Vitos Mózes csíkszentkirályi katolikus pap szerkesztésében. A megjelent 34 füzetben a

A *Csikszereda* életében hirtelen fordulat következett be 1905. májusában. A lap kiadótulajdonosa, Gyönös Gyula nem újította meg a politikai lapok esetében lehelyezendő óvadékot, ezért az alispán 1905. május 20-án visszavonta a politikai lapként való megjelenésre jogosító engedélyt, ezért a szerkesztő dr. Szántó Samu bejelentette lemondását. Ismét közgazdasági, társadalmi és szépirodalmi hetilap lesz, a politikai jellegű híradások eltűnnek oldalairól. A szerkesztői feladatokat a laptulajdonos Gyönös Gyula látta el. Ez a váltás a lap megszűnéséhez vezetett, a *Csikszereda* 1905. szeptember 10-én jelent meg utoljára.

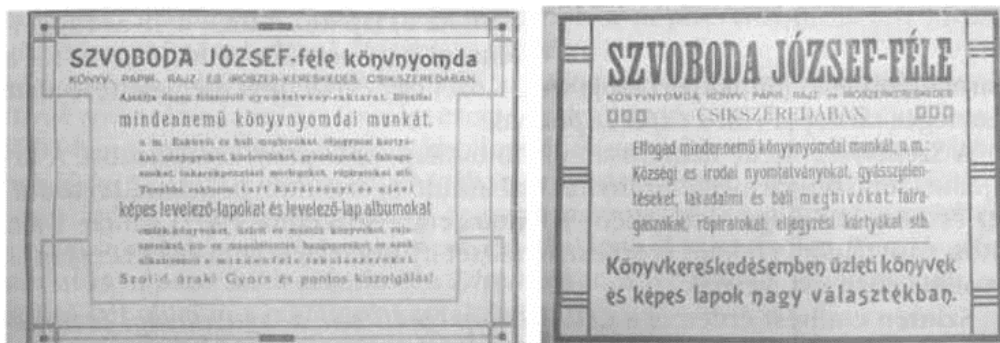
A megszűnését követő héten máris új lap tűnt fel piacon: a *Székelység* első száma 1905. szeptember 18-án látott napvilágot, szerkesztője a már korábbról ismert dr. Nagy Béni ügyvéd volt. A *Székelység* politikai, közgazdasági és szépirodalmi hetilapként jelentkezett minden hétfőn, Gyönös Gyula nyomdájában. Az új lap kezdetben a 48-as függetlenségi párt orgánuma, majd 1910-től a

szerkesztő számba vette Csíkvármegye földrajzi, gazdasági és néprajzi viszonyait, feldolgozta a vármegye történetét.

1887-ben T. Nagy Imre szerkesztésében jelent meg a *Csiki Gazda* című *közgazdasági és mezőgazdasági folyóirat*. Kezdetben háromhavonta, majd havonta jelent meg, mint a *Csíkmegyei Gazdasági Egyesület közlönye*. Kezdetben a Györgyjakab Márton, később a Szvoboda Testvérek nyomdájában készült. A közlöny közel harminc évig volt a csiki gazdatársadalom útmutatója, megjelenésének az első világháború vetett véget.

Az első világháborút követő impériumváltás után hosszú ideig a *Csiki Lapok* látta el a város olvasóközönségét információval, a megváltozott viszonyok – főként a húszas években – nem tették lehetővé újabb magyar lapok indítását. A két világháború közti időszak ugyanakkor elhozta a Csík megyei román sajtó megszületését. Az impériumváltás után a városba települt román tisztviselők állami pénzek segítségével hozták létre sajtótermékeiket, amelyek hosszabb-rövidebb ideig szolgálták az állandó mozgásban lévő román értelmiségiek, tisztviselők, illetve magának a román államnak az érdekeit.

Az első román nyelvű sajtótermék, a *Dacia, független kritikai és kulturális hetilap* volt, 1926–1928 között. A főszerkesztői tisztséget Viteliu Bănuțiu töltötte be. Az első román lap megszűnése után hamarosan megjelent a *Gazeta Ciucului*, amely 1929. március 10-i keltezéssel indult, *társadalmi-kulturális hetilap*ként. Gyergyószentmiklóson szerkesztették és nyomtatták, életre hívója a vaslábi születésű Theodor Chindea, munkatársa I. Gheorghe Niculescu volt; 1939-ben szűnt meg.

A Szvoboda-féle nyomda reklámja a *Csiki Lapokból*

A csiki magyar sajtó az 1930-as évek elején újabb orgánummal gazdagodott. Ekkor jelent meg a *Csiki Néplap*, amely *politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap*ként hirdette magát. A szerdánként jelentkező újság 1931-ben indult útjára, felelős szerkesztője Domokos Pál Péter, majd Kováts Jenő volt. 1933-tól Péter Ferenc nyomdatulajdonos, a második világháború idején ismét Domokos Pál Péter szerkesztette. A lap a jogharc radikális irányzatát választotta. Helyet adott a vidék sajátosságait tükröző irodalmi próbálkozásoknak. A negyvenes

években a demokratizmus szellemisége jellemezte. A lapot érzékenyen érintette Magyarország német megszállása, szellemiségével nem volt összeegyeztethető a felerősödő antiszemitizmus. Utoljára 1944. május 3-án jelent meg.

Reklámodal a Csíki Lapokból

A *Csíki Néplappal* és a szintén megszűnő *Csíki Lapokkal* 1944 nyarán a csíkszeredai sajtótörténet egyik legtermékenyebb korszaka zárult le. A térséget elérte a háború borzalma, a politikai és értelmiségi elit egy része az újabb impériumváltás, majd a megerősödő és hatalomra kerülő kommunista rendszer miatt elhagyta szülőföldjét. Az egykori hírlapok szerkesztőiből és munkatársaiból kevesen maradtak szülőföldjükön, a nyomdákat, akárcsak a többi ipari egységet, a hatalomra kerülő kommunisták államosították. A csíki térséget információval a Brassóban megjelenő *Vörös Zászló* látta el.

1952-ben létrejött a Székelyföld nagy részét magába foglaló Magyar Autonóm Tartomány, Marosvásárhely központtal. A tartomány hivatalos napilapja a *Vörös Zászló* lett, amelyben több információt

is fellelhetünk a csíki térségre vonatkozóan.

1968-ban az egykori Csík és Udvarhely megyék (a MAT, majd MMAT keretében: rajonok) egyesítésével létrejött Hargita megye, amelynek megyeközpontja Csíkszereda lett. A megyésítéssel új szakasz kezdődött a csíki sajtó történetében, szükségessé vált egy megyei magyar napilap életre hívása. Az új csíkszeredai lap *Hargita* néven került kiadásra, fejlécén az állt, hogy: „Az RKP Hargita Megyei Bizottsága és az Ideiglenes Megyei Néptanács Napilapja”. Az első lapszám 1968. február 23-án jelent meg, az egész megye területén terjesztették. 1970-től kezdődően a lap évi rendszerességgel jelentkező melléklete volt a *Hargita Kalendárium*. Alkalmi mellékletként (mindössze egy alkalommal) látott napvilágot a *Márciuska*, 1975-ben. A *Hargita* jogutódja 1989 decemberétől a *Hargita Népe* című közéleti napilap.

Szintén 1968 februárjában indult az *Informația Harghitei* román nyelvű napilap, jogutóda az 1990 elejétől megjelenő *Adevărul Harghitei*.

A kommunista rendszer bukásával és a sajtószabadság újjászületésével új korszak kezdődött a csíkszeredai sajtótörténetben. Csíkszereda a megye többi városához képest előnyösebb helyzetben volt, mert rendelkezett napilappal és háttérintézményekkel, nem kellett (mint Székelyudvarhely vagy Gyergyószentmiklós esetében) újra megteremteni a helyi sajtót. Az 1990-es évektől kezdve napjainkig számos lap, folyóirat jelent meg a megyeközpontban, ezek közül némelyek időközben megszűntek, mások komoly szerepet töltenek be mind a

mai napig a város és a régió mindennapi életében. Ezek sorából érdemes kiemelni a *Székelyföld*, *Csiki Lapok*, *Csikszereda*, *Csikvidéki Krónika*, *Csiki Hírlap* című periodikákat.

Befejezésként elmondhatjuk: a csikszeredai sajtó gazdag, több mint 150 éves története során igyekezett eleget tenni a hiteles, pontos és gyors tájékoztatás feladatának, a régió egyik legfontosabb véleményalakító, információhordozó eszköze volt.

Felhasznált irodalom:

Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest, 1994.

Fleisz János: *Az erdélyi sajtó története 1890–1940*. Pécs, 2005.

Rákóczy Rozália: Volt-e a Hadi Lapnak tűzészeti melléklapja 1849-ben? In: *Székelyföld*, 2002. július VI. évf. 7. sz. 72–81.

T. Nagy Imre: *Cirkálások szeredai emlékeimből*. Miercurea-Ciuc, 1925.

Tivai Nagy Imre: *Emlékezés régi csikiakról*. Kolozsvár, 2000.

Vofkori György: *Csikszereda és Csiksomlyó képes története*. Békéscsaba, 2007.

Szabó Zsuzsa – Szabó András

Csík és a művészet a XX. század elején

Meghatározó irányzatok a századfordulón

A XIX. század első felének lassan formálódó művészeti élete az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, majd a megtorlás éveit követő kiegyezés után rendkívüli mértékben felgyorsult. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1867-es létrejöttével, intézményrendszerének bevezetésével hatalmas beruházások, a városok arculatát megváltoztató építkezések kezdődtek. Az urbanizáció folyamata felerősödött, megindult a fejlődés a vidéki városokban, Budapest pedig óriási ütemben kiépülő világvárossá vált. Megjelentek a gazdaságot, a polgári életet szolgáló épülettípusok: bankok, pályaudvarok, múzeumok, fürdők, színházak, szállodák, kávéházak, városi paloták és bérházak. Az 1880-as évek művészetének karakterét a gazdagodó, erősödő polgárság ízlése, reprezentációs igénye határozta meg.

A korszak építészetét a historizmus és a szecesszió, majd a modern tendenciák uralták. A festészet története a historizmustól a XX. századi irányzatok megjelenéséig három nagy részre osztható: a historizmus és a realizmus korára, amelyet az 1890-es évek második felétől a naturalizmus és a szecesszió váltott fel. Az 1906 és 1918 közötti periódusban viharos gyorsasággal beáramló és meghonosuló avantgárd irányok mellett ugyanakkor még sokáig tovább éltek a szecessziós, a plein air és historizáló tendenciák is.

Az 1860-as évek végén a festészetben jelentős korszakzáró és az újat megelőlegező művek születtek. A nemzeti romantika témaköreit kiteljesítő Székely Bertalan *Egri nők*, valamint *V. László és Czillei Ulrik (1867)* című kompozícióit csak két év választja el a francia festészeti fejlődéssel párhuzamos úton járó Szinyei Merse Pál munkáitól, a *Ruhaszárítás* és *A hinta* című képektől, és csak hat év az első magyar plein air festménytől, a *Majálistól* (1873).

Építészet – historizmus és szecesszió

A historizmus eklektikus, különböző korszakok stílusából merítő építészete és várostervezése a szecesszióval együtt ma is döntően meghatározza a Monarchia városainak arculatát. 1858-ban Ferenc József császár lebontatja Bécs középkori városmagját körülölelő várfalát, az ún. „glacis”-t, és megépül a mai Ring,

vagyis a körút. Ezt követően nagyszabású építkezések kezdődnek, felépülnek a bécsi Ring legfontosabb épületei, a neogótikus Városháza, az antik görög stílusú Parlament, a Szépművészeti és Természettudományi Múzeum és a neoreneszánsz Opera.

Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesülésével létrejön Budapest, és Bécshez hasonlóan ekkor kezdődnek el a várost európai metropolisszá avató építkezések, amelyek az Andrássy Gyula gróf által alapított, a városrendezést koordináló és felügyelő Fővárosi Közmunkák Tanácsa tartott ellenőrzése alatt.

Az 1880-as évektől épült ki a Duna-part a Kossuth tértől a Lánchídig. Ekkor készül el a Margit, az Erzsébet és Ferenc József (ma Szabadság) híd; 1884 és 1896 között alakult ki a Nagykörút. A historizmus jellegzetes alkotása volt az 1884 és 1896 között felépült, neoreneszánsz palotákkal ékes budapesti Sugárút, a mai Andrássy út. Neoreneszánsz stílusban született Ybl Miklós fő műve, a Sugárút együttesébe illesztett Operaház is.

Az építészek Magyarországon is követték a historizmus sajátos műfaj-kategóriáit: a templomokat a gótikából, a múzeumokat általában a klasszicizmusból kölcsönzött elemekből tervezték (Szépművészeti Múzeum, Múcsarnok). A színházak – pl. a budapesti Vígszínház, a kolozsvári, a nagyváradi és a temesvári színház – szinte kivétel nélkül neobarokk stílusúak. A gótika jegyei uralják a korszakban épült legnagyobb középületet, az Országházat (1885–1904).

A XIX. század végén új irányzat jelenik meg, amelyet magyar nyelvterületen általában a szecesszió megnevezéssel illetnek. A francia art nouveau, az angol modern style, a német Jugendstil és a bécsi Sezessionstil alapvetően az új és az eddigittől eltérő stílus megnevezése volt, amely más-más formában nyilvánult meg az egyes nemzetek művészetében. A szecesszió kifejezés kivonulást, elválást jelent, ami a művészetben a historizáló, akadémikus stílussal történő szakítást jelentette. 1896-ban alakul meg Bécsben a Wiener Sezession csoport, amely két évvel később már saját épületében, az „aranykáposztának” csúfolt kiállítóteremben mutatja be új stílusú műveit. Budapesten sem kímélte a nagyközönség a kor és stílus emblémájává vált, 1891–96 között épült Iparművészeti Múzeumot. Lechner Ödön korszakalkotó művét egyenesen „a cigánycsászár palotájának” csúfolták.

A magyar szecessziós stílus szorosan összefügg a jellegzetesen magyar népművészet felfedezésével és díszítőelemeinek felhasználásával. A historizmus történeti stílusok elemeiből építkező motívumaival szemben a szecesszió a homlokzat síkján dekoratívan elhelyezett növényi ornamentikát használt, amely megmozgatta, hullámvázba hozta a homlokzatot.

Egy nemzeti építészeti stílus megteremtésének gondolatát már 1830-ban felvetette Széchenyi István. A magyar nemzeti identitás keresésének és kifejezésének igénye az 1896-os millenniumi megemlékezések sorozatában is jelentkezett. A Vajdahunyad váraként ismert budapesti épületegyüttes egyes részei a magyar építészet korszakainak kiemelkedő alkotásaiból összeálló komplexumként értelmezhetőek. A szecesszió és annak gondolatvilága a magyar kultúrkörben nem fölváltja a historizmust, hanem betetőzi azt.

Huszka József – aki 11 évig dolgozott rajztanárként Sepsiszentgyörgyön – 1881-ben kezdte meg a magyar ún. „háziipar” (a népművészet kifejezést ekkor még nem használták) díszítményeinek gyűjtését és összehasonlító vizsgálatát. Gyűjteményével is befolyásolta Lechner Ödönt, aki a nemzeties díszítőelemek alkalmazása révén, azok integrálásával próbált meg egy új magyar, nemzeti stílust teremteni. Az épületornamentika mellett új térformákat és térrendszert alkalmaz, stílusát az egyszerre horizontális és vertikális irányban nyitott terek és térkapcsolatok jellemzik. A terek formája, aránya és ritmusa alapvetően ornamentum jellegű. Ezzel a díszítmény és szerkezet olyan egységét teremtette meg, amely felszámolta az addigi, a historizmusra jellemző szerkezet és dekoráció kettősségét.

Komor Marcell és Jakab Dezső a korszak Erdélyben is működő, legismertebb építészei. 1902–1913 között több tervük is megvalósult országszerte, Budapesten, Szabadkán, Nagyváradon és Marosvásárhelyen. Budapesten a Palace szálló a Rákóczi úton, Szabadkán a zsinagóga és a Városháza, Nagyvárad belvárosában a Fuchs palota, Adorján házak, Stern palota és a legismertebb, a Sas palota.

A Komor-Jakab építészpáros által tervezett marosvásárhelyi Kultúrpalotában megvalósul a korszak ideája, a műfajok és stílus összhangja. Az épületornamentika és a beltér dekorációja, az üveglablakok, a freskók, domborművek és mozaikok a kor vezető mestereinek alkotásai. A gödöllői művésztelep mesterei mindannyian remekműveket alkottak a Kultúrpalota külső és belső díszítésében: Kallós Ede, Körösfői-Kriesch Aladár, Nagy Sándor, Pólya Tibor, Róth Miksa, Sidló Ferenc, Toroczkai Wigand Ede egyedülállóan egységes stílusú valódi ún. Gesamtkunstwerk – összművészeti alkotást – hozva létre.

A magyaros szecesszió építészetét csak kezdetben jellemezte a népművészeti motívumok bőséges használata. Később nem elsősorban a díszítményekből, hanem a népi építészet jellegzetes szerkezeti formáiból indultak ki a tervezők, elsőként Toroczkai Wigand Ede, majd Kós Károly és a Fialatok művészcsoport tagjai.

Kriesch Aladár, a gödöllői művésztelep vezető mestere – aki később a Körösfői nevet is fölvette – Kalotaszeg vidékén találta meg azt az archaikus építészetet és művészetet, amely őrizte az általa „legmagyarabbnak” ítélt kultúrát és szokásokat. A körösfői templom négy fiálás tornya vált a magyaros jelleg és szerkezet szimbólumává, amely sok terven és megvalósult épületen is visszaköszön.

Ebben a tudatos nemzeti stílussteremtésben fontos szerepet játszottak az ezidőtájt megerősödő finn-magyar művészeti kapcsolatok. Az első finn művészetet bemutató kiállítás 1906–1907-ben Budapesten került megrendezésre, amelyet szoros együttműködés követett a két ország művészei között. Elsősorban Akseli Gallen-Kallela művészete volt példamutató a magyarok számára, akinek a középkori és a népi hagyományt ötvöző, az anyagok tekintetében is helyi tradíciókra támaszkodó munkássága körvonalazta a népire alapozott nemzeti stílus új tartalmát. Körösfői-Kriesch Aladár Gallen-Kalleláról írva fogalmazta meg a népi motívumok jelentőségét a nemzeti kultúra folyamatosságának bizonyításában és fenntartásában.

A finn művészetre, mint nemzeti stílussteremtőre példaként hivatkoznak publikációkban, többek közt Kós Károly *Nemzeti művészet* című cikkében, amely 1910-ben jelent meg a *Magyar Iparművészet* folyóiratban. Kós Károly saját építészetéhez a középkor tiszta szerkezetiségéhez hű paraszti építésmódban találta meg a példát, ugyanakkor nagy hatással voltak rá a finn alkotók által közvetített gondolatok, építészeti magatartás. Korai alkotásain – zebegényi templom (Jánszky Bélával közös alkotása), illetve a kolozsvári „kakasos templom” – mindkét hatás nyilvánvaló. Első önálló alkotásán, saját sztánai házában, illetve a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum épületén is felfedezhetőek a finn építészet hatásai.

Hermann Gesellius – Armas Lindgren – Eliel Saarinen Finnországban, Hvitträsk-ben álló műteremháza (1901–1903), valamint az építésztrío által tervezett 1900-as párizsi világkiállítás finn pavilonja és a helsinki Nemzeti Múzeum (1902–1908) épülete egyaránt előképként szolgált Kós Károly alkotásaihoz. A Székely Nemzeti Múzeum épületén a jól ismert körösfői torony ismét megjelenik. E múzeum – a nemzeti kultúra csarnoka – templommá válik a torony által, jelképesen összefogva a székelység kultúráját, miként tette azt az emberi közösségekkel elődje, a falusi templom.

Képzőművészet – festészet, szobrászat

A képzőművészetben a historizmus fénykorát elsősorban a történeti és a mitológiai témakörök feldolgozása jellemezte. A dekoráció és a reprezentáció fokozott igénye nagy méreteket, gazdag díszítettséget követelt, és elsősorban a falképfestészet, a díszítőszobrászat virágzását hozta magával. A korszak egyik legjelentősebb mestere, Lotz Károly egyik fő műve az Operaház mennyezetének az Olümposzt ábrázoló freskója, amely tökéletesen illeszkedik az épület neoreneszánsz stílusához.

A korszak legkiemelkedőbb akadémikus festői Münchenben tanultak, illetve tanítottak: köztük Wagner Sándor és Liezen Mayer Sándor. A történelmi események interpretálása jellemzi festészetüket, a kiegyensúlyozott kompozíciók lírai hangnemben való megfogalmazása (Wagner Sándor: *Izabella királyné búcsúja Erdélytől*, 1863). A történelmi témájú képek akadémikus szabályokba merevedett komponálásmódjához való ragaszkodás, a részletező előadás jellemzi Gyárfás Jenő *Tetemrehívás* című festményét is (1881). Sok festőtársához hasonlóan Münchenben tanult, majd tanított Benczúr Gyula is, aki súlyos, barokkos kompozícióval aratott igazán sikert. Nagyméretű történeti képein (*Budavár visszavétele*, 1896) és portréin tükröződik a legjobban az anyag szépségét, gazdagságát kiemelő, a barokkos pátoszt részletnaturalizmussal vegyítő festésmódja, a témát csupán kiindulásnak, gazdag és pompás vásznak megfestése ürügyének tekintő szemlélete.

A historizáló szobrászat legjellegzetesebb műfaja az emlékműszobrászat volt. Az 1880-as évektől egymás után készültek el a jeles történeti személyisé-

gek, politikusok, művészek tiszteletére emelt szobrok. A korszak jellegzetes emlékműtípusában a talapzatra állított hős figuráját élőképszerűen elhelyezett mellékalakok veszik körül, mint Stróbl Alajos *Arany János-emlékművén* (1886–1893), Fadrusz János monumentális *Mátyás király-szobrán* (Kolozsvár, 1902), illetve Zala György 1890-ben felállított aradi *Szabadság-szobrán*.

A historizáló, akadémikus festészet mellett megerősödtek a realista törekvések, elsősorban a barbizoni és a müncheni iskola hatása alatt kibontakozó tájkép- és zsánerfestészetben. A realizmus legkiemelkedőbb képviselője Munkácsy Mihály, aki festményeit erős fényellentétekre, a fekete és fehér dinamikus szembeállítására építette. Sötét tónusú, bitumenes alapozású zsánerképeinek szereplőit a történeti festészet súlyával jelenítette meg. *Siralomház* (1870) című festményével a párizsi szalonban is sikert aratott. Csak a részletekben érintették meg az új festői irányok, mégis romantikus lendületű és erejű tájfestészetében a fényfoltok, a poros levegő könnyed kezű megörökítője (*A Colpachi park*, 1886, *Poros út*, 1874).

Az alföldi festészet jelentős centruma volt Hódmezővásárhely. Innen indult Tornyai János és Rudnay Gyula romantikus tartalmakat őrző történeti festészete. Fényes Adolf a *Szegény emberek élete* című, 1897-től festett sorozatával kapcsolódott az alföldi festészet társadalmi tartalmakat hordozó realista irányához. Az alföldi festők második generációjára nagy hatással volt Nagy István művészete.

A nagybányai művészteleppel és a szecesszióval, majd az izmusokkal beköszöntött az új magyar festészet korszaka. A XX. század elejét a stíluspluralizmus, a plein air és az impresszionizmus utáni francia, német, olasz és angol festészet különböző áramlatainak a megjelenése jellemzi. A korszak a nagy művésztelek megalakulásának és avantgárd csoportok szerveződésének az ideje: 1896-ban a nagybányai művésztelep, 1901-től a gödöllői műhely, 1912-ben a kecskeméti művésztelep jött létre. Tanulóként (1920–22 között) itt alkotott két esztendőt Nagy Imre is. 1906-ban a Neósok, 1909-ben a Nyolcak, 1915-ben az Aktivisták léptek a porondra. De a nagy magányos festőegyéniségek, Mednyánszky László, valamint Csontváry Kosztka Tivadar és Gulácsy Lajos tevékenysége is szerves része e korszaknak.

A festészeti fejlődés nem volt folyamatos: hirtelen kiugrások, megtorpanások követték egymást, amelyben a múltból való merítés, elsősorban a romantikus gyökerekhez való visszatérés a legújabb törekvésekkel társult. A plein air festés már Szinyei Merse Pál művészetében megjelent, akinek *Majális* c. képét már 1873-ban láthatta a bécsi világkiállítás közönsége, de folytatásra csak a század végén, a nagybányaiak körében talált.

A művészeti társulások közül a századfordulónak, egyszersmind a magyar művészet történetének Nagybánya volt a legtöbb tagot számláló, a leghosszabb ideig fennmaradó és legnagyobb hatású művésztelepe. Hollósy Simon müncheni iskolájának növendékeivel 1896-ban „vonult ki” Nagybányára. Festői irányukat Lyka Károly találóan „finom naturalizmusnak” nevezte. Céljuk a természetel való szoros kapcsolat megteremtése, az általuk modernnek tartott irányok meghonosításával a magyar festészet megújítása volt. A csoport kiemelkedő

életművet teremtő tagjai: Hollósy Simon, Ferenczy Károly, Iványi-Grünwald Béla, Réti István és Thorma János. Hollósy távozása után Ferenczy Károly lett az 1902-ben létrehozott, a korszak szinte minden hazai festőjét vonzáskörébe szívozó Nagybányai Szabad Festőiskola vezetője. Ferenczy Károly festészete képviselte a legtisztábban azt a természet és a festő közötti közvetlen, mégis artistikusan ünnepélyes viszonyt, amellyel a nagybányai stílus első korszaka fémjelezhető (*Esthangulat lovakkal*, 1899).

A nagybányaiak festészetét és különösen grafikáit megérintette a szecesszió is. Kiss József költeményeinek díszkiadású albumához készített rajzaikkal a magyar szecessziós illusztráció egyik csúcspontját érték el.

A magyar szecessziós festészet első kiemelkedő jelentőségű művei az 1890-es években, az európai festészet korabeli centrumainak vonzáskörében születtek. A magyar szecesszió alapító mestere, Rippl-Rónai József Párizsban, a Nabis csoport tagjaként az art nouveau fő képviselőivel rokon stílusú műveket alkotott. „Fekete korszakának” sötét tónusú, erős körvonalrajzra épülő, grafikus jellegű festményeiben találta meg egyéni hangját (*Az ágyban fekvő nő*, 1891; *Két gyászruhás nő*, 1892). 1892-től festette egész alakos, hosszúkás formátumú, japanizáló női portrészorozatát, a szecesszió valamely szép tárgyának nézésében elmerült vagy kezében virágot tartó nőalakot ábrázoló modern zsánerképeit (*Kalitkás nő*, 1892; *Karcsú nő vázával*, 1894). A sorozat záróakkordjának tekinthető a *Vörös ruhás nő* (1898) című himzése, amely az Andrássyak számára tervezett ebédlőberendezéshez tartozott. Egész életét végigkísérte a kifinomult színösszetételeken alapuló, puha tónusú pasztellportrék festése.

A nagybányainál sokkal szűkebb körben hatott a magyar szecesszió legkarakteresebb, idealista eszméket valló, miszticizmussal telített életreform-elveken alapuló, közösségi életmódot kialakító társulása, a Körösfői-Kriesch Aladár vezette gödöllői művésztelep, amely 1901–1920 között működött. A gödöllőiek historizáló szecessziója a tradíció jegyében, a XIX. századi magyar festészet témaköreit, formálását tudatosan követő programmal indult, de szimbolikus elemeket is beépítettek művészetükbe, illetve plein air festésmódot is használtak. A telep központi magját a szövóműhely alkotta, de szobrász- (Körösfői-Kriesch Aladár, Moiret Ödön és Sidló Ferenc részvételével) és kerámiaműhely is működött. Az iparművészet minden ágát művelő gödöllőiek képviselték Magyarországon a legkövetkezetesebben a szecesszió „Gesamtkunstwerk”-et, vagyis összművészeti mű alkotását célzó törekvéseit. Ennek egyik kiemelkedő példája a fent említett marosvásárhelyi Kultúrpalota dekorációja.

Körösfői-Kriesch Aladár kiváló, Lotz iskoláját követő portréfestő volt, gyermekei és felesége arcképei (*Zöld ruhás nő*, *Vörös ruhás nő*, 1896), és a telep művészeiről, szövőnőiről készült portréi a plein air miszticizmussal telített, dekoratív továbbvivői. Talán a legkarakteresebben képviseli a századelő festészetének rendkívül összetett jellegét, a plein air, a szimbolizmus, jelen esetben a preraffaelitizmus egyidejű jelenlétét (*A művészet forrásaplain D*, freskó, 1907). A telep másik vezető mestere, Nagy Sándor a magyar gondolati grafika megteremtője volt. Allegória és szimbolizmus határán mozgó grafikai sorozatokat, könyvillusztrációkat készített. Székely népballadákat megjelenítő, tovább-

bá történeti és vallásos témájú üvegfestménytervei a korszak legjelentősebbjei közé tartoznak. A marosvásárhelyi vitróin kívül a szabadkai városházába és a veszprémi színházba is tervezett üveglakokat, illetve a temesvári római katolikus palotában látható nyolc üveglakka, melyeket szintén Róth Miksa kivitelezett.

*

A hatalmas fejlődési ívet leíró korszak folyamán a magyar művészet az európai művészeti mozgalmak egyenrangú résztvevőjévé vált, ám az egyúttal haladás dinamikáját megszakította az első világháborút követő, új történelmi helyzet.

Csík korrajza

A fent vázolt korszaknak az anyagilag kevésbé tehető Csík megye is részese volt, és néhány tehetséges személy révén be is illeszkedett a nagy rendszerbe. „Csík-Gyergyó-Kászont általában szegény székely lakosság lakta, nagyobb vagyona alig egy pár család tett szert. Ezzel élénk ellentétben áll az, hogy Magyarországnak évszázadok óta alig volt megyéje, amelyben előkelő szerepet csíki eredetű férfiak ne játszottak volna, s alig van csíki család, amelyből valaki ne ment volna máshová és lakhelyén mindenik kiküzdötte az érvényesülést.”

Azt hiszem, nem hibázom, ha ezt a fejezetet dr. Endes Miklósnak a XX. század elején írt, Csíkszék történetét feldolgozó könyvéből választott idézettel indítom. Ezzel a Kárpát-kanyarbeli elvándorolt székelyek számára kijutó, az elszármazásban is sikeres illeszkedésnek a súlyát akarom érzékeltetni. Azt, hogy aki meg tudott felelni kora elvárásainak, középuton meg sem állt. Endes fel is sorol néhány személyt, akik a XIX. században Csíkon kívül tekintélyes tudományos rangot érdemeltek ki, vagy magas beosztást teremtettek maguknak a közigazgatás és jog terén: Xantus János Afrika-utazót, Erdély Sándort, vidéki nagyvárosok és budapesti ítéltáblák elnökét, Sándor János belügyminisztert, Gidró László temesvári ítéltábla-elnököt, Csedő Dávid és Csathó Zsigmond udvari consiliáriusokat, Endes Miklós ítélmestert, Szabó Balázs fiskális direktort, Ilyés András és István, Mártonffy György, Fogarasi Mihály erdélyi püspököket. Ők adják a viszonyítási alapot Endes Miklós számára, amikor ekképpen vélekedik: „A művészet terén nem maradnak ezek háta mögött, akik a magyar festők, szobrászok és grafikusok között úgyszólván az első helyet vívták ki maguknak.”

Kikről van szó? A gyergyócsomafalvi Küllő Miklósról, a csíkszentgyörgyi Márton Ferencről, a gyergyóditrói Siklody Lőrincről, illetve a már említett Nagy Istvánról. Utóbbi, miután tanítói képesítést szerzett, festőnek tanult, s itthon talán meg is becsülték volna... 1.000 koronával díjazott megbízást kapott II. Rákóczi Ferenc fejedelem életnagyságú képének megfestésére 1906-ban. Festményét a Mányoki-kép alapján készítette el, és a csíkszeredai törvényhatósági

teremben kapott helyet. A román katonaság 1916-beli csíkszeredai gyűjtogatása és vandál megnyilvánulásai következtében, más képekkel együtt pusztult el, amint ez Élthes Gyula könyvében olvasható: „Mikó Antal, Mikó Bálint főispánok, Mihály Gergely felcsíki alkirálybíró, II. Rákóczi Ferenc fejedelem arcképeit a [Márton Ferentől rendelt] Becze Antal és T[ivai] Nagy Imre képeivel együtt darabokra vágták és összetörték.”

A korona 1906. évi értékfogalmának érzékeltetése végett jegyzem meg, hogy a budapesti Szent Imre kollégium tervpályázatán I. díjként 1.500 koronát utaltak ki. Tehát a képenkénti 1.000 koronás tiszteletdíj a megrendelők kellő nagyvonalúságáról tanúskodik.

Mindezek után milyen szegénységet is kell elképzelni az Endes-szöveg alapján?

A csíki székelységnek mindig megvolt a tisztos megélhetést szolgáló magán- és köztulajdonú vagyona. Nincstelenség soha sem jellemezte a (teljes) székely társadalmat; szerény tehetőséget kell hát elképzelni. Kelet-Erdélyben nem voltak nagybirtokok, s így vagyonjellegű anomáliák sem. A székely primorok vagyona messze elmaradt az erdélyi főnemességétől, és ez utóbbiak sem rendelkeztek hasonló nagyságrendű vagyonbirtokkal, mint például a dunántúliak. A XX. század elejére viszont, a polgárság megerősödése következtében a szegénység fogalma megváltozott, árnyalódott, és kikerült a közösségi élet állandó, kizárólag vidék jellegű köréből.

Azért tekintetem fontosnak Csík polgári társadalmának „szegénységét” jellemezni, mert ennek köre igényelte a mindennapok „művészi” tartalommal való kitöltését. A újszülött polgárság ebben a „szegénységben” – még az akkor megközelítően csak 4.000 főt kitevő Csíkszeredában is – nagyvilági(as) életet élt. „Gyakori nagy vendégeskedésekre emlékszem, ahol a meghívottak száma néha meghaladta a százat és az előkészületek az utócsatározásokkal egy álló hétig tartották felfordulásban a házat. Arra is jól emlékszem, hogy a nagy vendégeskedésre való tekintettel – a pincében polcokon óriási készlet volt felhalmozva porcelánokból, »hogy ne kelljen mindig kölcsönkérni” – tudjuk meg Dr. Nagy András *Lót visszánéz* című könyvéből.

Tehát ide, Kelet-Erdélybe is, az árnyalt képmutatás divatjával együtt megérkeztek azok az irányzatok, amelyek az európai polgárosodást s annak erősödését szolgálták: amelyeket önmaga számára termelt ki a polgári fejlődés a XIX. század végéig. Erdély számára Pest-Buda, de uralmi természetszerűség folytán a Császárváros – amit szívott levegővétellel illet ejteni – jelenthette a kiemelkedő példát, de valójában a „századforduló magyar kultúrájának minőségét a földbirtokos osztály szellemi szintje, értékorientációja határozta meg.”

Bécs befolyása Erdély művészetére a XIX. század elején működő Neuhauser testvérekhez (József, János, Ferenc) köthető. A nemzeti művészet születése pedig Ferencnek „köszönhető”, aki *Erdélyi vásár* címmel Nagyszébenben megfestette az első magyarországi zsánerképet.

Csíkszereda

A reneszánsz végén elkezdődött városalakulások korában is „végállomás” volt Csíkszereda: Székelyvásárhely [Marosvásárhely] 1409-ben, Kézdivásárhely 1427-ben, Székelykeresztúr 1459-ben, Sepsiszentgyörgy 1461-ben, Székelyudvarhely 1485-ben, Nyárádszereda 1493-ban, Felvinc 1538-ban már mezővárosként szerepelnek, míg Csíkszereda csupán 1558-ban nyerte el ezt a rangot. 1897-ben pedig, midőn Bécsben már működött a Szession csoport, Csíkszeredába is végre(!) elért a korszak leggyorsabb közlekedési rendszere, a vasút.

A „tűzparipa” a személy- és áruszállítás mellett ideológiák és irányzatok terjedését, postai küldemények, fővárosi olvasmányok – *Vasárnapi Újság*, *Budapesti Szemle*, *Nemzeti Hírlap*, *Tükör*, *Búvár* stb. – gyors terjesztését tette lehetővé. Tehát, ha késve is, de megérkezett Csíkba is vegyesen minden. Főleg a biedermeier, az eklektika és a szecesszió. „Korunk stílusa a szedett-vedettség” – mondogatták.

Biedermeier bútorok megfogyatkozott és szétszóródott nyomaira – menekülések, erőszakos kitelepítések és rekvirálások ellenére is –, még rá-rábukkanhatunk régi családok lakásaiban. Az eklektika és a szecesszió hatása pedig egy az egyben látható a megmaradt városközpontnak tekinthető Petőfi utcában, de máshol is. A csíki polgárok nagy, helyileg lenyűgöző, nem mindig kényelmes és takarékosan fenntartható házakat építettek, lakásaikat stílbútorokkal, kézimunkákkal, arc-, ritkán eredeti zsánerképekkel, de főleg sokszorosított nyomatokkal díszítették. (Hányszor hoztak az utóbbi években véleményezés végett a múzeumba festménynek vélt „még nagymamámé volt”-nyomatokat!)

Ha végigsétálunk a városon, megnézhetjük a korszak megmaradt épületeinek jellegzetes példányait. A Vigadót – eredetileg kaszinó, de könyvtár és színházterem is volt, végül a Hargita mozi működött benne –, a Bochkor-házat – volt Művészeti Népiskolát –, a Páll Gábor-villát – amelyben később a KISZ¹ ifjúsági klubot működtetett, jelenleg Magyar Konzulátus székháza –, a Hirsch szanatóriumot – volt poliklinikát, ami később a Nagy István Művészeti Líceum zene szakosztályainak adott otthont –, a Márton Áron Főgimnáziumot, a Városházat – ami 1898-ra, megkésett millenniumi tisztelgésné, megyeháznak épült –, a Törvényszéket, illetve a kettő között található magánház-párost.

Nem minden élte túl a város, különösen a régi Kossuth Lajos utca modernizálását. Az aranykorszaknak nevezett 1980-as évek elején bontották le a Kossuth nevét viselő csíkszeredai ős-utcát. Eltűnt a Bika-palota – amely a közbirtokosság és egyben a közösségi élet színtere volt, de abban működött egy ideig a Román Vöröskereszt csíki tagozata és az egészségnevelési intézet is, majd az állami erdészet –, a volt Magyar Királyi Posta, később „Sanepid” (közegészségügyi intézet), a régi Városház.

1957–61 között ebben az utcában laktunk. Döbbenet olvastam hát 1979 őszen a Hargita újságban a *Volt egy hely...* című cikket: „Bár a történelem s a

1 Kommunisták Ifjak Szövetsége

józan ész is igazol, mégis váddal illetnek egyesek, hogy nem ragaszkodunk görcsösen a régi Csíkszeredához, hogy mindjárt oda a város legősibb utcája is. Védekezésre kevés a szó és erőtlen. Beszéljenek az új negyedek, beszéljenek az új otthonok, beszéljenek a holnapba igazodó tervek. Beszéljen Csíkszereda, hazánk legifjabb municípiuma.” 1958–61 között a Czirják Ilus földszintes házában laktunk. A sors úgy hozta, hogy már felnőttként, az utca új, „beszédes” tömbházainak egyikében kaptam lakást a hetedik emeleten. Pontosan azon a helyen, ahol valamikor földszintlakók voltunk. Ez jelentette számomra a valódi szocialista dialektika jeles példáját.

A teljes utcát mégsem bontották le, mert nem volt egyenes. Az új korszak nyílegyenes Virág utcát akart. A Kossuth utca kanyar utáni, kurtácska – csak részben átépített, ma a Gál Sándor nevét viselő –, hajdani felvégében áll a Zakariás-ház – a Csíki Múzeum első székhelye, majd Pionír- illetve Tanulók Háza működött benne –, a Dávid-féle ház – amely szálloda, később pedig a Csíki Múzeum második székhelye, majd óvoda volt benne –, a mai Lazarus-ház, ami évtizedekig posta- és telefonpalotaként működött. (Gyermekként valahányszor alkalmunk adódott, beosontunk, és őszinte csodálattal figyeltük a kiszolgálóablakon át a „telefonos kisasszonyok” számunkra felfoghatatlan ügyességét, amint a sűrűn lebillenő hívásjelzők alatti csatlakozólyukba illesztik a sárgaréz banándugaszt.)

De vissza kell térnem az előbb idézett szöveghez. Íme a folytatása: „Ismételten kérдем hát: mi marad meg ebből, amit büszkén nevezhetünk haladó hagyománynak. Mi marad meg a minket megtartó múltból, a minket összetartó barátság és testvériség évszázados hagyományából? Megmarad mindaz, amit emberséges emberséggel, hagyomány-tisztelettel, hazafias kötelességtudattal mi, szülők átadunk gyermekeinknek, mi, nevelők beleoltunk a tanulók szívébe, mi, vezetők tömegeket formáló erővé teszünk, és mi, alkotók maradandó formába öntünk, hogy büszkén dacoljon az idővel, s válják elkövetkező századok krónikásainak is hiteles okulására.”

A város jelentősebb épületei közül megmaradt még a központi parkkal szemben a MÁV-palota (Vasúti Osztálymérnökség) is, a későbbi Rajoni Pártbizottság, aztán fogászati rendelőház, jelenleg a Hargita Megyei Kulturális Központ székháza. 1968-ban ennek erkélyéről buzdították tömegeket formáló erővel a csíkiakat, hogy ne engedjék a megyeközpontot Székelyudvarhelyre helyezni. „Udvarhelyre nem megyünk, aszalt szilvát nem eszünk!” – skandáltatták.

Az erdélyi autonóm művészet kezdetei

A felsorolt épületek Csíkszereda XIX. század végi és XX. század eleji világát, azt a korszakot képviselik, annak a tanúi, amelyben négy művész – Nagy István, Márton Ferenc, Nagy Imre és Hankó János – tevékenységével megfogant a *csíki autonóm művészet*. *Csíki*, mert művelői idevalók voltak, itt járták alap- és középiskoláikat, s részben vagy állandó jelleggel itt alkottak, és azért is, mert követőik is itt jelentek meg. És *autonóm*, mert lehetőleg távolságtartó: az

építészeti, szobrászati, zenei vagy irodalmi hatásokat jól megkülönböztetve, egyedi alkotások létrejöttét teszi lehetővé, és darabjai bárhol készülnek is, alkotójuk megőrzi szellemföldrajzi egyéniségét.

Nagy István, Márton Ferenc és Hankó János művészi tevékenységének kiteljesedésére máshol került sor. Igaz, haza-hazajártak, kapcsolatot tartottak rokonaikkal, honi ismerőseikkel, barátaikkal, de saját alkotó életterületet itthonról távol találták megfelelőnek, és – több-kevesebb sikerrel – a maguk hasznára alakították. Nagy Imre pedig az itthoni szellemiségben kereste, és találta meg azokat a lehetőségeket, amelyek a nyugodt és színvonalas alkotás körülményeit biztosították számára.

Nagy István – megszakításokkal ugyan –, néhány esztendőnyi időt itthon töltött, de sem ő, sem Márton Ferenc, sem Hankó János nem telepedett haza. Szellemük – bár valamennyi itthonra is jutott belőle –, velük együtt távol maradt. Márton Ferenc megmarad alkotásai azt tanúsítják, hogy briliáns alkotó volt. A büszke, de szertelen Nagy István a műveitől könnyedén szabadult meg, mégis szép számmal maradt belőlük az utókorra is, de legkevésbé Csikban. Hankó Jánost illusztrátori elfoglaltsága a vezető médiumok környezetében tartotta. A távozásuk miatt létrejött életműkár nagy vesztesége az erdélyi magyar, különösen a csiki művészettörténetnek. Nagy Imrének viszont kevés alkotása található a Székelyföldön kívül.

Az erdélyi, és ezen belül a székelyföldi autonóm festészet kialakulásának időszakában Csík-, Gyergyó-, Kászonszékre hét – Köllő Miklós, Demeter Róbert, Siklódy Lőrinc, Nagy István, Márton Ferenc, Nagy Imre, Hankó János –, Udvarhelyszékre nyolc, Háromszékre ugyancsak nyolc, Marosszékre tizenhárom művész jutott. Nyolcan pedig ideiglenesen itt dolgoztak, vagy végleg idetelepedtek (pl. Huszka József), Erdély más vidékéire és a Partiumra pedig tizenhat úttörő művész jutott. És még 69 kései századvég-szülött.

Csak a XIX. században születetteket vettem figyelembe, s talán egyet sem hagytam ki. Természetesen kihagytam a hajdani képírókat és -faragókat, festőmestereket, mert azok nem tartoznak a mai értelemben használt autonóm alkotók körébe. A XIX. században született művészek nagy száma (129) alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a plasztika, a vizuális kifejezésmód iránt fogékony, és egyben fogyasztó jellegű volt az erdélyi és partiumi társadalom, még ha olykor olcsó nyomtatottakat vásároltak is. De térjünk vissza Csikhoz!

A XX. század eleji, erősödő polgárságnak – a történelmi közbirtokosság hagyományára és bizonyos javaira alapozva 1897-ben újrászervezett erős önfenntartó intézménye volt a Csíki Magánjavak Egyesülete (CSME). Nagy István és Márton Ferenc is ennek ösztöndíjasaként tanulta festő-mesterséget. De nem csak ők nyertek támogatást. Tivai Nagy Imre szerint közismert, hogy „...alig került ki székely diplomás ember, aki nem a Csíki Magánjavak Egyesülete ösztöndíjának a segítségével tanult volna”.

Az erdőkből, kaszálókból, legelőkől, betáblázott ingatlanokból, iskolákból, és egyebekből összeálló vagyontömbnek az első világháború előtti becsült értéke 105.820.000 magyar korona volt. Ennek az autonóm igazgatási formájában működtetett vagyontömbnek az volt a feladata, hogy kulturális

és jótékonyági célokat is szolgáljon. Az 1909-ben ismételtén újraalkotott alapszabályának 2. paragrafusa szerint: „Csík vármegye területén oly intézményeket létesíteni, fenntartani és segíteni, melyek a földművelés, kézmű- és gyáripar, bányászat, kereskedelem emelésére és a nép oktatására szolgálnak. Ösztöndíjak és segélypénzek adományozása által a földműveléshez, kézmű- és gyáriparhoz, bányászathoz, kereskedelemhez és a tudomány minden más ágához értő egyéneket nevelni...” stb. Valószínű, a támogatás megítélésekor nem állították elnyerési feltételként a tanulmányok elvégzése utáni hazatérést, mert az akkori egységes államban gondolkodtak.

4 0A CSME nemcsak a különböző tudományok hallgatóit részesítette ösztöndíjban, hanem a művésztanulókat is. Annak ellenére, hogy a Csíki Lapok rendszeresen tudósított sikereikről, a tősgyökeres csíkiak nem rokonszenveztek ezzel a „foglalkozással”, sőt, amint azt Élthes Gyula írja: „ebben az időben a székely urak lenézték a piktorokat és nem tartották komoly értéknek a »pingálást«,„. Pedig a kiegyezés az állam egész területére liberalizálólólag hatott, és a magyar társadalom ebben a légkörben készült a millennium megünneplésére is. A kultuskormányzat komoly erőfeszítéseket tett ennek érdekében. Több pályázatot is hirdetett. Bár ezek a pályázatok úttörőinket nem érintették, fontos tudni, hogy ez a korszak kedvezett a művészeteknek. És tehetséggel megáldott fiatalok is voltak, akik annak göröngyös útjára léptek.

A csíki első

Az első autonóm művész, a csíki művészet úttörője **Nagy István** volt. 1873-ban Csíkmindszenten született. Apja Nagy Antal, anyja Sándor Mária. A 15 évesen félárván maradt fiatalember nem művésznek indult, pedig diákkorában már benne lappangott a tehetség.

Tanulóidejében a csíki iskolák tanrendjében még nem is szerepelt szabadrajzoktatás. Csak 1899-től kezdődően tanítottak valamiféle díszítőrajzot. Könyvében Endes Miklós leírja a pontos helyzetet: „1896 után a csíksomlyói gimnázium életében a Szeredába való áthelyezés játszott fontos szerepet. De ez valósággá csak Pál Gábor igazgatósága alatt 1909-ben lett. Ebben az érdemnek oroszlánrésze Csík vármegyéi és Csíkszereda várost illeti meg a római katolikus státuson, Mikó Bálint és Kállai Ubul főispánokon kívül. Az új főgimnázium és internátus felavatása 1911. július 5-én történt meg. 1873/4. tanévben a VIII. osztály felállítása után új tanterv adatott ki. Az ifjúságnak fegyelmi szabályzata 1894-ben újított meg. Az iskolának a szülőkkel való intenzívebb érintkezése 1898-ban szabályoztatott, a hittan-tanítás 1898-ban és 99-ben. A tanterv-változások pedig 1879, 1899 és 1902-ben. 1899-től nagy súly helyeztetett a művészet oktatására is, 1901-től a játékra, a francia oktatás 1908-ban megszűnt, a szabadkézi rajz 1904/5-től tanítottatott.”

Nagy István először a csíkszeredai Gazdasági Népiskolát végezte el, majd Kolozsváron a tanítóképzőt, s hozzá is kezdett tanult feladata végzéséhez, de a

kötöttség csak kínlódást jelentett számára. A dél-alföldi, Bajától északra levő Homokmégyre került tanítónak. Szeretett rajzolni, és az önkifejezés kényszerében magányossága lelki nyugalmáért tette is azt. Szénrajzait ki is állította iskolájában. Akkor fedezte fel Keleti Gusztáv, a Magyar Iparművészeti Főiskola rektora. Az ő pártfogásával és a CSME anyagi támogatásával – állandóan dicséretben részesülve – végezte el Budapesten a Mintarajziskolát, amit társainál hamarabb fejezett be.

*Férfiportré
Nagy István munkája*

Huszonhat esztendősen utazott Münchenbe, tovább tanulni. Több akadémiai díjat is nyert. 1900-ban Párizsban, a Julian Akadémián folytatta tanulmányait, és ha csak tehetett, a Louvre-ban töltötte minden szabad idejét. Giotto érdekelte a legjobban, de Rembrandtot is ott és akkor értette meg, Vincent van Gogh és Paul Gauguin is kedvenc művészei közé tartozott. 1902–1903-ban Olaszországban tanulmányozta a reneszánsz elődök munkáit. Mindvégig magányosan, zárkóztan töltötte napjait. Sem németül, sem franciául, sem pedig olaszul nem tanult meg. Kizárólag vizuálisan memorizálva szívta magába a tudást, hogy aztán „elbújjon”, majd Marosvásárhelyen egyszerre 200 képpel álljon a közönség elé. Ezt követően hazatért, és a még száz évét sem töltő Gyilkos-tó környékén készített alkotásaiból (1.500 db.) rendezte 1905-ben, Csík-

szerdában az első csiki képzőművészeti tárlatot! A csiki közönség – amint az a Lóránth László-Sümegei György könyvben olvasható, második, 1909-beli csiki kiállításáról, és valószínűleg az elsőre is jellemző –, a „trunkus”, „a határszéli intelligencia nagyon rosszul vizsgázott. A csikiak olajnyomatokat szerettek volna látni.” (Nem hiába hozták oly szép számmal a mai utódok véleményezésre elődeik kedvenceit.)

Az 1912-ben rendezett csíkszeredai kiállítása alkalmával pedig a gyermek Nagy Imre – aki már akkor csodálta Nagy István rajztudását, és távoli rokona is volt Nagy Istvánnak – jegyárusítással és pénzbeszedéssel megbízott teremorként szegődött hozzá. „Egész nap úgy ültem a képek alatt, mint akit szentté akarnak avatni. Elvárásoltak a Nagy István látomásai. Ilyent még nem láttam. Remegett a szívem abban az atmoszférában. Szénrajza az édesanyjáról és testvéréről, vázlatok a testvéréről, Zsögöd tája, a Gyilkos-tó, olajfestmények szerepeltek a kiállításon. Mindent elnyeltem, ha nem is egy, de két kortyra, hogy aztán több évig emésszem. Szinte addig, amikor az első világháborúban, 1916-ban, Tarnopol alatt újból találkoztunk” – írja a *Följegyzésekben*.

Nagy Istvánnak az első világháború kitörésének évében volt első budapesti kiállításikere. Az „új művészlől” szóló tudósítások visszhangja hazáig jutott el, minek következtében hívták is, de akkor már nem jött haza. Nem volt már fiatal, 41 éves volt.

1915-ben be kellett vonulnia katonának. Galíciába vezényelték. Néhány hónapig Marosvásárhelyen állomásozott, ahol Kemény János és Molter Károly, a Székelyföld „fővárosának” szellemi vezetői teremtettek számára kényelmet. Dr. Baciú Teofil ügyvéd és műgyűjtő pedig „mappáslag” vásárolta tőle a képeket. Noha nem volt hadifestő, számos frontrajzot készített. A háború után rövid ideig még Erdélyben élt és dolgozott, majd Budapestre költözött. Ott Lyka Károlynak és Farkas Istvánnak köszönhetően a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. szerződést kötött vele, aminek következtében minden művét a cégnek kellett beszolgáltatnia. Ez volt első, és egyetlen rögzített keresete. Anyagilag annyira megerősödött, hogy beválthatta édesanyjának hajdan tett ígérését. Mindszenten házat építtetett számára, hogy a megromlott családi viszonyok közepette, legalább öregkorát tölthesse a maga nyugalmaiban.

*Csíkmindszenti utcarészlet
Nagy István munkája*

A húszas évek első felében Szentesen, Kecskeméten és Baján, a másodikban ismét itthon alkotott és állított ki. Közben gyalog bejárta Magyarországot és Erdélyt, élt a Délvidéken, mígnem 1930-ban betegsége Baján végleges letelepedésre kényszerítette. Élete utolsó hét évében ott alkotott. 1936-ban a Képzőművészek Új Társasága (KUT, 1924) tőrzstagjává választották. De tagja volt az Alföldi Festők Társaságának és a Szinyei Merse Pál Társaságnak is. Az előbbi

Munkácsy realizmusát és a Nagybányai Iskola plein airjének követését, az utóbbi Szinyei és a nagybányaiak munkásságának folytatását tűzte ki céljául.

Nagy Istvánt a modern magyar plein air festészet realista és konstruktív törekvéseit képviselő alkotójaként kell számon tartanunk. Művészetét „egy tájhoz, földhöz erősen kötődő, ösztönökkel és lélekkel teli festészet”-nek minősíti Keserű Katalin művészettörténész. Alföldi képeivel sem tagadta meg „hegyiember” karakterét. Ennek ellenére műalkotásai nagy hatással voltak a Hódmezővásárhelyi Művésztelepen alkotó fiatalokra. „Mégis a korabeli, kicsit sajnálkozó, sokszor viszolygó véleménynyilvánítók nehezményezték [...] Nagy István mizantrópiáját. Egy poszthumusz kiállításon és egy kegyeletos hangú köteten kívül alig történt valami bemutatására. Nagy István néma, visszavonult erőfeszítéseit is fel kell tárnai, ahogyan Juhász Gyulaként hordozta a művészet igáját, keserűen, számkiűzve, de soha egy percet se henyélve, mert tisztában volt teendőivel, tudta, hogy a magyar táj és magyar ember stílszerű művészi felvételezését neki kell elvégeznie, más nem bírja elfásulás nélkül” – olvasható Pogány Ö. Gábor *A magyar festészet forradalmárai – Helyzetkép* című könyvében.

Nagyszabású műveket nem készített. Életművének java szén- és pasztellrajz, de alkalmanként olajtechnikában is dolgozott. Többnyire akkora papírra volt szüksége, amilyent környezetében éppen talált, zsebében pedig állandóan volt annyi szén és kréta, amennyire szüksége volt. Zárkózott volt, gyorsan és teljes elmélyüléssel, átéléssel készítette műveit, amelyektől könnyen szabadult meg. Eladta, elajándékozta, nem érdekelte azok utóélete. Nem törekedett életművének közgyűjteményben való megőrzítésére, mint Nagy Imre. Művészi egyedisége és kiemelkedő kvalitása megkérdőjelezhetetlen. A XX. századi magyar művészet kiváló egyéniségei közül a legnagyobbak közé tartozik.

A szakirodalom 4.000 fölé teszi műveinek számát. A bajai Nagy István Képtárban és más magyarországi, valamint romániai és szerbiai múzeumokban is vigyázzák alkotásait. A Csíki Székely Múzeum tulajdonában 1 olajképe és 22 grafikája található. Számos képe pedig magángyűjteményben van.

1937-ben halt meg Baján.

Manapság egyre többen kezdik újólaj felfedezni. Sőt, Nagy István-renezsánszról is beszélhetünk. Egyre több műve szerepel műpiaci árveréseken.

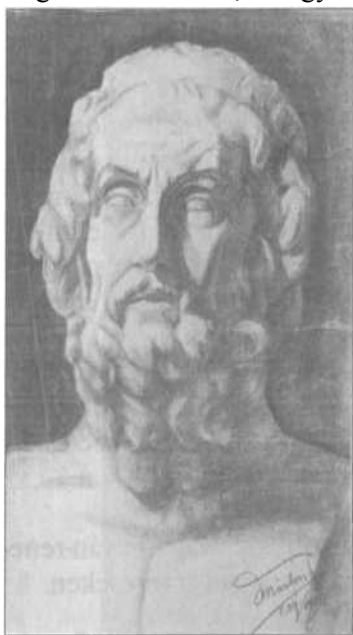
*

A második csíki autonóm művész **Márton Ferenc** volt. Csíkszentgyörgyön, középirtokos családban született 1884-ben. Apja Zakariás, anyja Borbála. Fiának a nagyapa nevét adta.

Csíksomlyói és kézdivásárhely-kantai középfokú tanulmányai végeztével – amelynek eredményeképpen nemzettudata és általános világnézete kialakult, hiszen mindkét iskola hasonló pedagógiai elveket vallott –, 1903-ban elsőként nyert felvételt a budapesti rajztanárképző főiskolára. Nehéz mezőnyben –120 jelentkező vizsgázott(!) –, az elsőként jutott be, és a főiskolát elsőként végezte; egy évre 1.000 koronás állami ösztöndíjban részesült. Sokat ért akkor

ez a pénz, de így is további támogatásra volt szüksége, mert a hazai örökségből nem részesülhetett: a székely közösségből vagyron nem volt kiadható.

A csíki „trunkusok” változatlan mentalitása ellenére, a jelentős tisztséget betöltőket mégis meg lehetett győzni a támogatás szükségességéről. Élthes Gyula, mint az ügy animátora, így emlékszik vissza: „Mi, Márton Ferenc iskola-társai és barátai, nehéz helyzetben voltunk. [...] Én akkor vármegyei tisztviselő voltam, »a tűz mellett«. Sikerült is meggyőznünk Becze Antal, később Fejér Sándor alispánokat Márton Ferenc támogatásának szükségességéről. Ügyét székely ügyé tettük. Megnyertük T. Nagy Imrét is, a Gazdasági Egyesület elnökét, aki minden jónak és főként a művészetnek nagy támogatója volt. A toborzás eredménye fényes volt, mert az 1913. évben Márton Ferenc 1.000-1.000 koronáért megfestette Becze arcképét a megye, Nagy Imre [Tivai] arcképét a Gazdasági Egyesület részére, ezenkívül a törvényhatóság az 1930 október 30-án tartott közgyűlésében 6.000 korona külföldi ösztöndíjat szavazott meg Márton részére, aki így útnak indulhatott.”

Tanulmányfej

Márton Ferenc munkája

Ezzel a pénzzel tanulmányainak folytatása végett Drezdába és Bécsbe utazhatott. 1908-ban harmadik díjat nyert egy londoni plakátpályázaton, 1913-ban pedig a müncheni „Glasplastban” (Kristálypalota) rendezett nemzetközi kiállításon mutatta be *Csíki székely gátkötők* c. nagyméretű festményét. A *Münchener Neuesten Nachrichten* a kiállítás legbecesebb darabjának nevezte, és a legnagyobb dicsérettel illette. Hazatérve mégis csak az *Érdekes Újságban* közölt – *Dózsa György élete, A Tanácsköztársaság eseményei, A Népbiztosok pere, A Tisza-per* – illusztrációival szerzett nevet magának. Aztán a *Magyarság* című napilaphoz került portrérajzolónak, majd a két világháború között az *Új Magyarság* munkatársa volt. De ez nem jelentett igazi művészi elismerést. Arra sokat kellett várnia... Valamiért még az 1912-es és 1913-as, sikeres műcsarnokbeli bemutatkozását követően sem sikerült áttörnie azt a jelképes falat, ami közte és a budapesti származású művészek között volt. Annak ellenére, hogy a kor vezető kritikusai – Malonyay Dezső, Keszler József – dicsérő véleményt nyilvánítottak róla a sajtóban, „egekig magasztalt műveit” senki sem vásárolta meg. Nem maradt számára más, mint a napi betevőért való küzdelem. Már 48 éves volt, amikor egy műtermi beszélgetés alkalmával valósággal kitört: „Még most is csupa erő, nagyotakarás, dolgoznivágyás vagyok. Volt valami kis tanárkodási állásom a fővárosnál. Tanítottam öt évig majdnem ingyen az Iparművészeti Főiskolán. Mind a két helyről elbocsátottak. Nincs kenyerem. Nem hogy biztos, hanem éppen hogy semmi. Garasok után futok; futok, nap-nap után lohok és holnap lehet, hogy a villanyt

is kikapcsolják! Verekedtem, küzdöttem, kiálltam másokért. Én elvekért harcoltam, magamra nem gondoltam. Most egészen magam vagyok!”

*Petur alakja (Katona József sírján)
Márton Ferenc munkája*

A fent említett tárlatokon három nagyméretű képét mutatta be: *Erdőirtás Csikországba*, *Takarodó*, *Csiki székelő gátkötők*. Ekkor láttak napvilágot a dicséretetek. Malonyay az erdőirtásról: „A Kalevala-illusztrációk jutnak eszünkbe s arra gondolunk, hogy meg tudná illusztrálni a magyar mitológiát ez a művész, ha volna magyar mitológia!” És azt is szóvá teszi, hogy jó lenne Márton Ferencet finnországi tanulmányútra küldeni. Ugyanerről a képről Zsögön Zoltán, a Somlyói Gimnázium tanára így fogalmazott: „Formai hatása alatt önkéntelenül egy Laóoon-csoport-féle jut eszembe némi helyzetmódosítás mellett...” Keszler pedig a gátkötőkről: „Az akarat és az erő harsogva kiált felénk a képből!” És azt remélte, hogy „nevét a közönség nemsokára meg fogja tanulni és – ha a művész a választott úton megmarad – nem is fogja soha elfelejteni!” Nem így történt, és ezeknek a műveknek is nyoma veszett.

Csiki pénze már réges-régen elfogyott, a megélhetésért sok mindent kellett vállalnia: rajzolt, díszített, illusztrált: kisebb műveket, freskókat festett, kül- és belépítészeti díszítéseket készített, városrendezési terveket szőtt – amit sajnos senkivel sem tudott elfogadtatni végezetül pedig áttért a szobrászatra s közben bélyeget is tervezett. A *Magyar művészet* második kötetében, amely sajnos, politikailag is kategorizálja a magyar művészeket, sokoldalúságát elis-

merve ugyan, mégis így írnak róla: „A sokoldalú Márton a nacionalista propaganda minden műfajából kivette a részét, emlékműtől a kisgrafikáig. [...] Milotay István, a nacionalista újságírás nagymestere, közeli barátja volt; Márton mellette dolgozott mind a Legitimista magyarság, mind a Gömbös–Imrédy-féle «fajvédő vonalat» követő Új Magyarország szerkesztőségében. A lap rajzolójaként megörökítette az akkori politikai élet számos konzervatív, jobboldali vagy szélsőjobboldali képviselőjét: gróf Apponyi Albertet, Milotayt, a fasiszta vitéz Endre Lászlót, Szálasi későbbi kormánybiztosát.” Pedig az első kötetből már tudni lehet, hogy munkássága nem csak ekként kezelhető: „A dokumentumértékű riportrajzokon túl (Például Zádor István: Kun Béla beszél vagy Márton Ferenc: Kun Béla felolvassa a francia munkássághoz küldött táviratot a szovjet megnyitó ülésén) [...]” A Tanácsköztársaság kikiáltáskor pedig a „legtöbb rajzot Márton Ferenc készítette, friss riportjegyzetek mellett olyanokat is, amelyek felfogása közelebb áll a címlap, plakát, esetleg pannó műfajához. Az «Itt most már a mi kezünk épít» (Ady) rajzon hatalmas, patetikus munkásalak emelkedik a gyármegegyed fölé; A lenini csillag jegyében – előre című rajzon pedig munkások összehangolt mozdulatú csoportja hatalmas szerkezet segítségével kötélben húzza fel az ötágú csillag óriási szobormonumentumát.”

A Tanácsköztársaság számára – ők kommunisták voltak(!) –, plakátokat készített, és az olasz kormány – ők fasiszták voltak(!) – teljes tagságának a portréit is megrajzolta. Értékelői szemében a későbbiek során, az előbbieknél tett „szolgálat” nem ellensúlyozta az utóbbiak számára végzett „szolgálatot”, és nagy ellenszenvet váltott ki iránta. Egyik értékelője sem taglalta valós helyzetét, és műelemzés helyett kizárólag a megrendelők szerinti beskatulyázását vállalta.

Pedig Márton Ferenc nagy formátumú, sokoldalú, reneszánsz típusú művész volt. Mindenik műfajában a tökéletességre törekedett, és el is érte azt.

De büszke is volt, nem engedett a huszonegyből. 1920-ban, a kommunizmus leverését követően, pályázatot írtak ki a nemzeti hadsereg budapesti bevonulásának a tiszteletére készített művek alkotására... A pályázatok ideje volt ekkor. Nem sokkal később ugyanis a Védő Ligák Szövetsége *Eskü a Vérmezőn* címmel hirdetett pályázatot „nagy méretű történelmi kép megfestésére, amely képen kifejezésre kell jutnia a történelmi jelenetnek, amikor a magyar hadsereg a Vérmezőn fölesküszik az alkotmányra a kormányzó és az egész hivatalos magyar nemzetet képviselő egyházi és világi méltóságok jelenlétében. A pályázatot Dudits Andor nyerte *Eskü a Vérmezőn* című vásznával, s ezzel ő kapta a huszonegyezer koronás első díjat. Viszont szintén első díjat kapott – a korábban a Tanácsköztársaság számára plakátokat készítő – Márton Ferenc a *Horthy esküje* című képére, s bár a kompozíció, melyet a festő «művész kollégái a legjobbnak ismertek el egymás között», amely »már a kiállításon is általános feltűnést keltett«, Márton csak tizenötezer korona jutalomban részesült. A bizottság indoklása szerint azért, mert Márton nem teátrális beállítással, «hanem szimbolikus formában örökítette meg a vérmezei eskü monumentális erejű pillanatát». Ebből vita támadt, s a művész a «döntéssel mellőzve érezte nem csupán magát, hanem a verejtékezve küszködő magyar művészetet is», s a jutalom visszafizetésének fejében meg akarta tartani a képet. A Védő Ligák

Szövetsége azonban igényt tartott rá. Márton ezért «megjelent a szövetség helyiségében, s ott – heves jelenet közben – belerúgott a festménybe, annyira, hogy tenyéryei lyuk támadt a vásznon. A szövetség vezetősége hosszú tárgyalás után úgy határozott, hogy a festményt vissza fogja adni Mártonnak, mire a művész visszafizette a már előbb felajánlott tizenötezer koronát«, majd pedig kijelentette, »hogy ezentúl semmiféle pályázaton nem vesz részt«.

Ezek után véletlenszerűen freskófestés lehetőségéhez jutott. A gyöngyösi templom freskóinak megfestésére – többek között – szegődött Tardos-Krenner Viktor nem tudta befejezni a maga részét, ezért Márton Ferencet kérték fel a folytatáshoz. *Péter bűnbánatát* és *A szegény asszony két garasát* festette meg. Sikerral járt. Az egyház figyelme ráirányult, és valószínűleg része lehetett abban, hogy a Szegedi Dóm díszítésére kiírt pályázaton megbízást nyerjen. Elkészíthette a portál fölé a 12 apostol mozaikképét, az apsziskupolába amint *Az Atyaisten és a Szentlélek, a Magyar Szent Koronával megkoronázza Jézust*, az oltár fölé pedig a *Szegedi Szűrés Madonna*-képet, amelyen Máriát szegedi papucsban és szűrben ábrázolta.

Az 1890-es években Darányi Ignác, a református egyházkerület főgondnoka azon fáradozott, hogy Budapesten is legyen református leánynevelő intézet. Biztatására Baár János, jómódú pesti polgár és Madas Károly földbirtokos is alapítványt tett e célra. Baár több mint 600.000 korona értékű vagyonát hagyatékolta, barátja, Babádi Madas Károly pedig vagyonának felét hagyományozta e célra. Medgyaszay István terve alapján 1929-re fel is épült a Baár–Madas Református Leánynevelő Intézet, ma Gimnázium, Általános Iskola és Diákotthon. Ennek homlokzatára készítette Márton Ferenc *A nő élete és hivatása békében és háborúban* című allegorikus sgraffitot. És elkészítette, ugyancsak Medgyaszay terve alapján a Budaörsi úti és Eszék utcai épületek népies jellegű, beltéri sgraffitóit.

Ezzel majdnem véget is ért kétdimenziós művészi tevékenysége. Miután pedig elkészíthette a rákoskeresztúri *Hősi emlékművet*, rátért a szobrászatra és bélyeget is tervezett.

Bélyegtervező tevékenységét Eröss Vilmos csíkszeredai amatőr helytörténész írásával mutatom be: „A Magyar Posta 1933. június 20-án kilenc értékből álló bélyegsorozatot adott ki Repülő címmel. Az első két értéket Helbing Ferenc, a többi nem más, mint a csíkszentgyörgyi származású Márton Ferenc festőművész tervezte. Hét képeretén kívül, az alsó sávján MÁRTON F. 1933 felirat szerepel. A sorozat négy különböző bélyegképből áll, ezek kaptak más-más értékjelzést és színezést. Igen alacsony, összesen 11 800 példányban jelent meg, jelenleg egy postatiszta sort 50 000 forintra, míg egy használt sort 24 000 forintra értékel a katalógus. Kevéssel halála előtt kapta Márton Ferenc a megbízást Horthy Miklós kormányzóságának 20 éves évfordulója alkalmából postabélyegek elkészítésére. A munkát a művész Légrády Sándor (1906–1987) neves bélyegtervezővel együtt végezte el. A sorozat három bélyegből áll, 1940. március 1-jén került forgalomba. A következő évben ugyancsak három értékből álló kormányzói arcképsort adott ki a Magyar Posta. A képet Márton Ferenc, a feliratokat Légrády Sándor készítette. 1940. június 18-án szabadon álló kettős

kereszt vízjeles, míg december 18-án kettős kereszt címerára vízjeles papírra nyomtatott sorozat került forgalomba.”

Reneszánsz típusú művészetét Márton Ferenc szobrászi tevékenységével koronázta meg. Ilyen jellegű műfajváltásra nem volt példa a magyar művészetben.

Első művét, a kecskeméti *Katona József-emlékművet* még társalkotóval, a ditrói származású Siklódy Lőrincsel együtt készítette. Az emlékmű egy méretes kvadrátköre helyezett klasszicizáló szarkofág. Ennek az építménynek a lépcsőjén ül magába roskadva Petur bán. A terv szerint Tiborénak kellett volna ott lennie, de a megrendelő városatyák Petur alakját kérték.

Ezt követően már egyedül alkotott. Legfontosabb művei: a budapesti *I. honvédek és népfelkelők emlékműve* és a debreceni *3 honvéd és 3. népfelkelő gyalogezred emlékműve*. Az előbbi a Fővám téren állt, de a történelem eltávolította...

Debreceni III. Honvéd és III. Népfelkelő Gyalogezred hősi küzdelmének emlékére

Budapesten, a *Történelemtanárok (16.) Országos Konferenciáján* Pótó János *Hősök emlékezete – a köztéri szobrok tükrében* címmel tartott előadásából tudható meg: „Budapestten egyetlen első világháborús emlékmű esett áldozatul a túlzott éberségnek, az I. honvéd és népfelkelő gyalogezred *Fővám téri emlékműve*. A szoborcsoport a Duna felé nézett, s egy gránátot dobó öreg népfelkelőt és egy puskatussal lesújtani készülő fiatal honvédet ábrázolt. Egészen addig semmi baj nem volt vele, míg pontosan vele szemben, a Duna túlsó partján, a Gellért-hegy ormán fel nem állították 1947 áprilisában a szovjet emlékművet. Ettől a pillanattól azonban a két szobor összehatása meglehetősen groteszk képet eredményezett. Sajnos megfelelő beállítású korabeli fotó er-

ről az összképről nem került még elő, de ismerve az első világháborús emlékmű helyét és méretét, úgy gondolom, hogy a Vásárcsarnok főkapuján kilépő a Duna felé pillantva azt láthatta, hogy a levegőbe emelkedő puskatús pillanatokon belül lesújt a perspektivikusan vele egy »magasságban« lévő szemközti szovjet emlékműre. És az első világháborús emlékmű sorsa ezzel megpecsételődött.”

A debreceni emlékmű – amelynek a megalkotásához kiírt pályázatot Medgyessy Ferenc (a cívisváros szülötte) ellenében nyerte el – ma is áll, de nem láthatja a nagyközönség, mert honvédségi területen található. Hánytatott sorsa volt. Egyrészt, mert felállításakor elmerítették a talapzatát, amit maga a szerző bontatott vissza és rakatott megfelelő méretre (1,80 m). Másfelől, mert az 1940 májusában a mai Egyetem sugárúton, a Nagy Lajos király téri helyére állított szobrot a negyvenes évek végén új helyre vitték. A Honvédtemetőben, Marschalkó János *Haldokló oroszánja* mellett állították újra, és helyébe a tanácsköztársasági emlékmű került (ezt is eltüntette a történelem). Innen a Kossuth-laktanya parkjába szállították, ahol jelenleg is áll. Lehet, hogy így menekítették meg a végleges pusztulástól, amint a nagyon hosszadalmas és bonyolult műveletek után a szobor jelenlegi helyszínén készült felvételét kísérő szövegében Vincze László grafikus írta: „A háború után nagyon okosan a honvédség eldugta, különben biztos, hogy Sztálin, vagy Vorosilov lett volna belőle.”

Márton Ferenc 1940-ben, a szobor újrarakatott talapzatára való helyezése előtt váratlan hirtelenséggel hunyt el... Nem érthette meg, hogy művét „élőben” láthassa. És azt sem, hogy amint tervezte, kedvenc témáját, a gátkötést – amelynek valóságképe apja csíkszentgyörgyi malma árkanak parterősítésekor ivódott belé – szoborba ültethesse.

A Budapesti Történeti Múzeum, a Legújabbkori Történeti Múzeum és a MNG mellett, a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében is 207 grafikáját, valamint palettáját és halotti maszkját őrzik.

Életművének vizsgálata alapján megállapítható: festményei a Ferdinand Hodler-féle, kül- és belépítészeti alkotásai a Körösfői-Kriesch Aladár-féle szecesszió; szobrai pedig barátja, Zala György által fémjelzett neobarokktól, a historizáló eklektikáig húzódó korszakhoz illeszthetők. Rajzaival pedig Zichy Mihályt is megingathatta volna.

1940-ben Budapesten halt meg.

*

A harmadik autonóm művész **Zsögödi Nagy Imre** volt, Bálint és Erzsébet középbirtokos szülők második fia. Születése napjáról írja a *Följegyzésekben*: „1893. július 25-öt írt az apám a kalendáriumba. Amint mondta, nem lehetett kellemes ez a nap számára: nagy vihar volt azon a napon.” A zsögödi elemi után Csíksomlyón és Gyergyószentmiklóson járt gimnáziumba, majd – ugyancsak Somlyón – tanítóképzőt végzett. Nem volt jó tanuló. Ha csak lehetett, rajzolt, ilyenkor minden bánata elmúlt.

Mindkét világháborúban besorozták. A számára jelentősebb, első világháborús időkről, művésszé válása megvalósulásának kezdeteiről a *Följegyzésekben* számol be részletesen. Szőnyi Istvánnal való katonaszanatóriumi találkozása a művészethez vezető utat nyitotta meg számára:

Pihenés
Nagy Imre munkája

”A fedezékem kb. négy-öt méteres sárga agyagba volt ásva. Valóságos oszlopcsarnokot ástam ki, ülésekkel, figurákkal tarkítva. Egyszóval szobrászkodtam. Hívnak fel az előretolt állásból. Nem tudhatom, mi baj, a küldönc mondja, Csanády altábornagy s egy csomó tiszt van ott. «Imre, az áldóját! vajon mi lesz veled?»,[...]

– Zászlós úr, maga csinálja ezeket a szobrokat?

Helyben vagyok, gondolom.

– Gipszbe tudná önteni?

– Igen.

A segédtiszthez fordult, Barabás századoshoz.

– Kérem, a zászlós urat egy szakasz géppuskával berendelem az ezredtörzs védelmére.

A festőakadémián két évet végzett zászlóssal kerültem össze a tartalékban, ahol elfilozofálgattunk egyről-másról. Ha csak tehetjük, rajzoltunk, festettünk. Ha most otthon lehetnék!...

Másnap egy vonatszallítmánnyal a Kárpátokon keresztül az eperjesi kórházban

kötöttem ki. Egyik alkalommal a főorvos vizit közben megkérdezi, nem akarok-e a tátralomnici üdülőbe menni. Hat hónapig így voltam a Tátrában, ahol Szőnyi Istvánnal találkoztam. Volt egypár lomnici tájképe, azok nekem nagyon tetszetek. Szőnyi egy évet volt a képzőművészeti főiskolán. Nagybányán nyáron Ferenczynél korrigáltatott. Jóval többet tudott nálam, látszott munkáin, a rajz, a szín rendezettségén.

A Tátrából visszakérültem a pótszázadhoz. Innen kiküldtek krumplit rekviálni Lemberg környékére. A parancsnokság behívott táviratilag Drohobiczba.” Ott pedig „felkérésre” megfestette Vilmos császár fiának névnapi ajándékkul a *Tölteni, tölts!* című képet, amiért kéthónapi szabadságot kapott. Majd pedig egy rendelet alapján a főiskolásokat végleg szabadságolták: „En menten útnak indultam Budapestre, ahol a banda, nagyrészt katonaruhában, már megkezdte tanulmányainak folytatását a képzőművészeti főiskolán.”

Budapesten, és ösztöndíjasként Kecskeméten tanult. Indulásakor – mert eredetileg szobrász szeretett volna lenni –, Stróbl Alajoshoz járt. Aztán a budapesti akadémián Edvi Illés Aladár, Tardos-Krenner Viktor, Lyka Károly, Kecskeméten Révész Imre – s talán Iványi-Grünwald Béla is –, majd ismét Budapesten, Olgyai Viktor tanítványaként – mint a rézkarcoló nemzedék tagja vált művésszé. De a főiskolát – amiről önéletírásában is alig tesz említést –, igazoltan

nem fejezte be. Tanulótársai a XX. századi magyar művészeti élet jelentős alakjai: Aba-Novák Vilmos, Patkó Károly, Varga Nándor Lajos, Tarjáni Simkovic Jenő, Komjáti Wanyerka Gyula, F. Antal Elemér, Aszódi Weil Erzsébet, Barcsay Jenő, Bene Géza, Csóka István, Emanuel Béla, Gallé Tibor, Hincz Gyula, Istókovits Kálmán, Jándi Dávid, Kaveczy Zoltán, Medgyesi Schwartz Antal, Miháltz Pál, Vadász Endre.

1924-ben hazatelepedett. 1930-tól – apja halálát követően –, a festés mellett neki kellett rendeznie a gazdaságot, de megsokasodott művészi tevékenysége miatt birtokait bérbe adta, mert több alkalommal jelentkezett egyéni kiállítással, illetve közös kiállításokon vett részt. 1949-ig a gazdálkodás jelentette számára a megélhetést. Gazdaságának gyarapítása, modernizálása, fejlesztése kiemelte őt az átlagos gazdák sorából, és arra törekedett, hogy példát mutatva gazdaságilag fellendítse Zsögödöt. Ő hozta az első rádiót, kapáló-, gereblye- és vetőgépet a faluba. Ő volt az első szövő a környéken. Mint méhész meghonosította a kaptárrendszert. Kísérletet tett a gyümölcstermesztés csíki meghonosítására. Kidolgozza e majdnem 700 méter magasán fekvő, zord éghajlatú medence gazdasági tervét.

1951-ben édesanyja meghalt. Nagy Imre magára maradt – s mert nem nősült meg –, kizárólag a művészetnek élt. Az év felét Zsögödon, másik felét Kolozsváron töltötte. Egyetemi tanári kinevezése miatt választotta fő tartózkodási helyéül Erdély szellemi fővárosát. Tanárságát a köztudat úgy őrizte meg, mintha az egy egész életpálya lett volna, pedig csak egy évnnyit tartott, akárcsak a Kolozsvári Magyar Művészeti Intézet léte, ahol akvarellt tanított. Neve, mert a „fővárosban” élt, ez időben vált igazán ismertté. 1950-ben, az első tanév végén el kellett hagynia a főiskolát, és 1953-ig kiállítani sem engedték. Újból kellett kezdenie a korábban folyamatosan ívelő művészpályáját. A politikai zaklatásoktól a marosvásárhelyi cukorgyár igazgatója, Veress Károly mentette meg – befogadta gyárába. Rehabilitálását követően – köszönetként – életművének egy részét Marosvásárhely számára adományozta (160 db.).

Személyisége megingathatatlan keménysége miatt került a szabványos társadalmi illeszkedést, s alkalmanként egyszemélyes szabályokat választott az egyezményesek ellenében. Lehetőleg azt tartotta fontosnak, amit a maga helyzetében pillanatnyilag és megtervezetten is jónak, helyesnek, alkalmasnak vélt. Ennek ellenére környezete feltekintett rá, és pont e jellembeli tulajdonsága miatt, már életében virtuális piedesztálra emelte őt. Igazira 1997-ben helyeztük a csíkszeredai Nagy Imre Általános Iskola parkjában a bronzból öntött Vetró-alkotást.

Első önálló képeit 1914-ben, akvarell-kréta-tus és olaj technikában készítette. 1918-ban még Márton Ferenc modorához hasonlóan dolgozott (aki az előző esztendőben, Mezőtúron, egy telepen történt találkozásuk alkalmával volt rá hatással), viszont 1920-beli – valószínűleg Kecskeméten készült – alkotásai már önálló utat járó festőként mutatják.

Nevet 1926-ban, második brassói kiállítása alkalmával szerzett magának. Attól kezdve művészetét sokféle irányzat kereteibe próbálták besorolni. Nagy Imre, valamint kor- és tanulótársainak akkori alkotásai hasonló stílusjegyeket

viseltek magukon. Első korszakának modorát majdnem kizárólag tanult hatások, és rejtett fénybőség jellemzik. A nagyvilág művészei közül leginkább a flamand id. Pieter Brueghelt és általában a németalföldi festőket kedvelte.

Festőegyénisége a 30-as és 40-es években jelentkezett hangsúlyosan. Akkor még vastag festékréteggel, de már a felületek dekoratív kezelésével készített tájképeket, illetve fametszet-előtanulmányok alapján szerkesztett tematikus kompozíciókat. Ezt a korszakát tekintem szerves alkotói szakaszának: környezet-, magán-, társadalmi- és művész-léte teljes egységet képviselt, nem igényelte a művészetre való külön ráfigyelést. 1950-ben alkotólétének ez a szervesége megszakadt, mert megtört az itthoni hagyományos életrend.

Miután a szocialista realizmusnak nevezett kötelező irányzat szakaszán is túljutott, a 60-as évektől megerősödött levegős látványfestészete. Ecsetkezelése egyre finomult, s utolsó korszakában készült alkotásai már szálas, rajzos, majdnem lazúros modorúak. Szücs György művészettörténész szerint: „Festészetének plasztikáját, a neoklasszicista tömegalakítást megőrizve egyre dúsabb és színesebb szálból szötte.”

Művészetében nem a *plein air* klasszikus impresszionizmusa, hanem annak egy sajátos változata vált uralkodóvá. Kompozíciói általában nagyterű, majd mindig felülnézetű keret-tájba helyezett alakokkal telített, mozgalmas alkotások. Fontos volt számára a tér, amit az alakok méretezésével is hangsúlyozott, ezáltal is fokozva a térerőt.

Festészetének tanulmányozásához és megértéséhez feltétlenül szükséges a Csíki-medence különleges éghajlata miatt kialakuló fényviszonyok figyelembevétele. Csak ezek birtokában érthető meg igazán, hogy koloritja – ami részben ennek a természeti hatásnak a következtében alakult ki, és vált egyedien harsánnyá – miképpen határozta meg életművét. Képein a fényversengés következtében jött létre a szín színteremtése. Szándékosan került a silány színviszonyt. Alig néhány téli képet festett. Színeit a naponta többször változó csíki fényhatásokra figyelve és alapozva választotta meg, miután a medencéből felszáll a köd, eltűnik a homály, bő fény – „bőfény” –, telivilágítás van, s minden tájrészlet fénytől egyenletesen betérítve, tisztultan csillog.

52 évet alkotott, művei 47 alkalommal egyéni, 74 alkalommal pedig kortárs művek társaságában közös tárlatokon szerepeltek. Alkotótevékenységét 1957-ben a *Művészet Érdemes Mestere*, 1963-ban a *Munka Érdemrend* I. fokozata, 1968-ban

*Tamási Áron portréja
Nagy Imre munkája*

a Kulturális Érdemrend I. fokozata, 1973-ban az Augustus 23. Érdemrend I., 2005-ben pedig posztumusz Magyar Örökség-díj kitüntetéssel értékelték.

*Itatás az Olton.
Nagy Imre munkája*

Utolsó gyűjteményes kiállítását halála évében – 1976 februárjában – Pogány Ö. Gábor, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója rendezte az általa vezetett intézményben.

Műveiből keveset adott el, s élete végén – amit csak tudott – vissza is vásárolt, hogy lehetőség szerint minden alkotása közgyűjteménybe kerülhessen. Így kevés maradt magánkézben, s tulajdonosaik a mai napig családi ereklyeként őrizik műveit. Aukciókon is csak elvétve kerülnek kalapács alá.

Köz- és részleges magángyűjteményi hagyatéka, amely a vázlatait és kész műveit egyaránt tartalmazza, több mint 9 000 katalogizált darabból áll, de ennél jóval több. Ebből a Csíki Székely Múzeum 6.547-et őriz.

Művészileg halhatatlanná a modern magyar művészet klasszikus fejezetének tekintett Nagybánya-értéknek Erdélybe, Csíkba való örökítése és sajátos honosítása tette.

1976-ban, Csíkszeredában halt meg.

*

A negyedik csíki autonóm – az első autodidakta – művész **Hankó János** Csíkszentdomokoson született 1897-ben. Szüleiről nem sikerült semmit sem megtudni. (A csíkszentdomokosi plébánia levéltárában csak 1902-től vannak meg az anyakönyvek, a Csíkszeredai Állami Levéltárban pedig az utolsó kötet 1895-ös. Hat évfolyamhoz jelenleg nem lehet hozzájutni.)

Hankót illusztrációs munkásságának minősége és gazdagsága okán kell számon tartanunk. A csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett 1915-ben. Jogi doktorátusának megszerzése után a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank vezető tisztviselője volt. Aztán katonakori itáliai élményei felkeltették művészi érdeklődését. Szolgálat idején, 1918-ban főleg Udinében, Vittorióban készített rajzokat. A 20-as évek közepétől a kolozsvári Hírnök és Pásztortűz rendszeresen közölték rajzait. 1926-ban tíz tusrajzát jelentette meg A régi Kolozsvár című, saját kiadású albumában, 1930-ban pedig a kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium emlékalbumát illusztrálta. A „magyarvilág” idején telepedett Budapestre. Elsősorban könyvillusztrálással foglalkozott. Műgonddal készült tusrajzai közül különösen jelentős a kolozsvári műemlékeket bemutató sorozata. Portrékat is rajzolt, és tájképfestéssel is foglalkozott. A Csíki Székely Múzeum egy – 1918–26 között készült –, 24 darabból álló arcképalbumát őrzi.

1969-ben halt meg Budapesten.

„Billogok”

Nagy Istvánt nem bélyegezte meg sem a magyarországi, sem pedig a romániai kultúrpolitika, de hivatalosan – túlzottan – nem emlegették. Ennek ellenére 1973-ban, születésének 100. évfordulójára Csíkszeredában kiadtak egy 26 db., fekete-fehér reprodukciós lapot tartalmazó mappát. Valószínű, hogy Kovács Dénes – néhai múzeumalapító igazgató – nemcsak szerkesztője, hanem ötletgazdája is volt ennek a kiadványnak. Korabeli szóvirág-füzér magyarázattal vezette be – „...illő, hogy mi, a szülőföld mai képviselői, az itt élő utódok hozzájáruljunk ezzel a népszerűsítő albummal a Nagy István életművét feltáró további munkálatokhoz” – az akkor bátor, de felszólító helyett csak kijelentő módban közzétett felhívását: „Illő, hogy igazságot szolgáltatassunk neki, elismerjük és magunkénak valljuk, ez tartozásunk.”

Márton Ferencet irredentának, horthystának bélyegezték. Ő egy őszintén megrögzött, nemzetszerető és tisztelő, nemzetét mindig egyben látni kívánó, s ezt nyíltan valló polgár volt. És egyéb híján – mert nem is ismerhettek más értékelést róla, mint az Élthes-könyvet, amelyben a szerző hangsúlyozottan taglalja ezt a jellemvonását –, művészetének értékét mellőzve mind Magyarországon, mind pedig Romániában egyoldalúan bélyegezték meg. Szócs János történész, a Csíki Múzeum volt igazgatóját 1985-ben azért váltották le, mert az intézmény hagyatékában található Márton Ferenc alkotásából kiállítást mert (!) rendezni.

Nagy Imrét az időben ajnározták. Az Államtanács 94/1973. III. 5. sz. Határozata alapján kapta meg negyedik, immár a legmagasabb országos kitüntetést, és 1973. július 28-án fel is avatták zsögödi képtárát.

Hankó Jánossal pedig senki sem foglalkozott.

Tamási Áronnak Budapesten – a XX. század minden apró korszakában – személyes lehetősége volt alaposan megismerni a székely jelzővel illelhető tehetséges személyekkel kapcsolatban megnyilvánuló általános magyarországi mentalitást. Tökéletesen ismerte azok valóságát és álságosságát. A következő idézettel (amely Nagy Imre 1941-es budapesti kiállításának katalógusában jelent meg, s amely annak idején bármelyik úttörő csíki művészre vonatkozhatott volna) érzékeltetni szeretném a szerzője által hangsúlyozott székely jelzőnek – sajnos – máig élő értelmét: „Szívem szerint a legjobban azt szeretném címül írni, hogy «székely festő». Számomra ez volna a legegyszerűbb és legbensőbb utalás arra, amit emberileg is mondani akarok. Sajnos vannak megjelölések és kifejezések, amelyeket többen többféle képen értenek. Ilyen az is például, ha valakit «székely festő»-nek, vagy «székely író»-nak jelölnek meg. Nem azt értik alatta, amit én. Inkább valami jóindulatú, de nem nagyigényű szellemi provincializmust sejtjenek mögötte.”

Vajon, mint minden közhely, a „székely szellemi provincializmus” is örök érvényű marad?

Könyvészet

*** *A csíkszeredai Márton Áron Liceum évkönyve az 1997–98. tanévről.* (szerk. Miklós József). Csíkszereda, 1998.

*** *A Pallas nagylexikona.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893–1897.

*** *Az áttörés kora. Bécs-Budapest a historizmus és avantgárd között.* Budapesti Történeti Múzeum, 2004.

*** *Külön világban és külön időben – A 20. sz. századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül.* Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, Budapest, 2001.

*** *Magyar művészet 1890–1919* (szerk. Németh Lajos). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

*** *Magyar művészet 1919–1945* (szerk. Kontha Sándor), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.

*** *Művészet* (szerk. Lyka Károly), több évfolyam, több szám.

Anthony Gall: *Kós Károly műhelye. Tanulmány és adattár*, Mundus Kiadó, 2002.

Banner Zoltán: *Erdélyi magyar művészet a XX. században.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1990.

Don Péter – Lovas Dániel – Pogány Gábor: *Új magyar művésznévtár*, decoArt könyvek, Budapest, 2006.

Dr. Nagy András: *Lót visszanez*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

- Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.
- Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Geller Katalin: Művészettörténet (1867–1918). In: *Kettős kötődés. Az Osztrák-magyar Monarchia (1867–1918)* Encyclopaedia Humana Hungarica 08. Budapest, 2001.
- Gombos László: Zenei élet a kiegyezés után (1867–1900). In: *Kettős kötődés. Az Osztrák-magyar Monarchia (1867–1918)* Encyclopaedia Humana Hungarica 08. Budapest, 2001.
- János Pál: *Volt egy hely...* Hargita, 1979. szeptember 27.
- John Paget: *Magyarország és Erdély*. Helikon Kiadó, Budapest, 1987.
- Keserű Katalin: *A századforduló*. Budapest, 2007.
- Moravánszky Ákos: *Építészet az Osztrák-Magyar Monarchiában*. Budapest, 1988
- Moravánszky Ákos: *Versengő látomások*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.
- Oláh-Gál Elvira: *Adalékok a Csíki Magánjavak történetéhez*. In: Székelyföld II. évf. 10 sz.
- Pogány Ö. Gábor: *A magyar festészet forradalmárai – Helyzetkép*. Officina Kiadó, Ars Mundi sorozat X., Budapest, é. n. [1947.]
- Szöcs János: *Csíkszereda*. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 1998.
- Tari Lujza: Népzene. In: *Kettős kötődés. Az Osztrák-magyar Monarchia (1867–1918)*. Encyclopaedia Humana Hungarica 08. Budapest, 2001.
- Tivai Nagy Imre: *Emlékezés régi csíkiakró.*, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996. II. kiadás.
- Tóth László: Erdélyi biedermeier. In: *Széphalom*, XII. köt., Szeged, 1942.
- Várallyay Réka: *Komor Marcell – Jakab Dezső*. Holnap Kiadó, Budapest, 2006.
- Vikárius László: Új század, új nemzedék (1900–1918). In: *Kettős kötődés. Az Osztrák-magyar Monarchia (1867–1918)* Encyclopaedia Humana Hungarica 08. Budapest, 2001.

Online források

- Bíró-Balogh Tamás: *Egyszerű, rövid, populáris – „Csonka Magyarország nem ország”*: a revíziós propagandagépezet működése.
<http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/hiro.pdf>
- Keserű Katalin: *Forráskiadvány*, Magyar Szemle Online,
<http://www.magarszemle.hu/szamok/2000/2/forraskiadvany>
- Tamás Sándor: *A Csíki Magánjavak*.
<http://www.epa.oszk.hu/00900/00979/00010/pdf/014-055.pdf>
- <http://enciklopedia.fazekas.hu/tarsmuvszecesszio.htm>
- <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html>
- <http://www.nagykar.hu/keptar/1897/21674.html>
- <http://www.tte.hu/index.php?page=konf&id=105&archiv=&ev>
- <http://www.bmrg.hu/>

Névreszló könyvészet

Nagy István:

- *** *Emlékkiállítás Nagy István festőművész születésének 100. évfordulója tiszteletére*. Szerk. Simon Endre. Marosvásárhely, 1973.
- *** *Nagy István* (szerk. Kovács Dénes). Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Harghita – Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcărilor artistice de masă * Harghita megye Nevelési és Bizottsága – Népi Alkotások és Műkedvelő Tömegmozgalom Megyei Irányító Központja, Miercurea Ciuc [Csíkszereda], 1973.
- Lóránth László-Sümei György: *Nagy István*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.
- Lyka Károly: *Nagy István*. Uj Idők, Budapest, 1944.
- Murádin Jenő: *Nagy István*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
- Pap Gábor: *Nagy István, 1873–1937*. Corvina, Budapest, 1965.
- Pogány Ö. Gábor: *A magyar festészet forradalmárai – Helyzetkép*. Officina Kiadó, Ars Mundi sorozat X., Budapest, é. n. [1947.]
- Solymár István: *Nagy István*. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1977.
- Surányi Miklós: *Nagy István*. Singer és Wolfner, Budapest, 1923.

Márton Ferenc:

- *** *Művészet* (szerk. Lyka Károly), több évfolyam, több szám.
- Csánky Dénes: *Egy székely művész halálára*. Szépművészet, 1940.
- Eröss Vilmos: *Az első csíki bélyegtervező*. Harghita Népe, 2006. február 1.
- Eröss Vilmos: *Márton Ferenc, Csíkszentgyörgy szülötte*. Csíki Hírlap, 2008. május 21.
- Eröss Vilmos: *Újra Márton Ferencről*. Csíki Hírlap, 2008. május 28.
- Tusnádi Élthes Gyula D^R.: *Márton Ferenc élete és művei*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1940.
- <http://www.kieselbach.hu/s-763&marton+ferenc.html>
- <http://www.netlexikon.hu/cimszo/m%E1rton+ferenc>
- <http://www.nagykar.hu/keptar/1897/21674.html>

Nagy Imre:

- *** *Ami Nagy Imrénk*. szerk. Szabó András. Csíkszereda Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2008.
- *** *Kétszáz rajz*. Bukarest, Kriterion, 1973.
- *** *NAGY IMRE Rajzok a Csíki Székely Múzeumban őrzött hagyatékból*. Szerk.
- Verő Péter. Héttorony Kiadó – Csíki Székely Múzeum, Budapest – Csíkszereda, 1993.
- [Nagy Imre:] *Ahogy Csíkba megérkeztem – Nagy Imre*. Szerk. Gerencsér Zsigmond. Budapest, Európa, 1986.
- Gazda József: *Nagy Imre*. Bukarest, Kriterion, 1972

- Kozán Imre: *Emlékek Nagy Imréről*. Új Élet, 1980.
- Kruczné György Zsuzsanna: *Amikor Csíkba' megszülettem*. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2007.
- Lăptoiu, Negoită: *Nagy Imre*. Bukarest, Meridiane, 1975.
- László Gyula: *Nagy Imre emlékezete*. Tiszatáj, 1979.
- Murádin Jenő: *A Barabás Miklós Céh*. Bukarest, Kriterion, 1978.
- Nagy Imre: *Főljegyzések*. Bukarest, Kriterion, 1979.
- Nicolae Bucur: Előszó. In: Nagy Imre: *Xilogravuri – Fametszetek – Holzschnitte – Xylogravures*. Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága – Csíkszeredai Múzeum, Csíkszereda, 1983.
- Sümeği György: „Azt tedd, amit tenni nem mersz”. In: *Új Művészet*, 1993/11.
- Szabó András: *A bőfény forrása – Zsögödi Nagy Imre*. Pallas-Akadémia-Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2006.
- Szabó András: A Székelyföld művésze Nagy Imre – A csíkszögödi festőművész életművéről. In: *Külön világban és külön időben – a 20. sz századi magyar képzőművészet Magyarország határain kívül*. Magyar Képzőművészek és Iparművészek Társasága, Budapest 2001.
- Szabó András: *CSÍKZSÖGÖD – Nagy Imre képtár*. Székelyudvarhely, Imfopress, 1995.
- Szabó András: Festői ösismeret – Nagy Imre, csíkszögödi festőművész festett igazsága... In: *Erdélyi Művészet*, 2003. IV. évfolyam, 1. szám, Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003.
- Szabó András: *Repertoriul de documente privind biografia maestrului emerit NAGY IMRE érdemes művész életrajzi vonatkozású dokumentumainak repertórium*. Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 1993.
- T. Ridovics Anna: *Noé bárkája – Zsögödi Nagy Imre centenáriumi emlékkiállítás* Csíkszeredán. In: *Új Művészet*, 1993/11.
- Vida, Gheorghe: *Nagy Imre*. Arta, 1980/6.

Hankó János:

<http://www.netlexikon.hu/yrk/Ryrgenwm/5828>

http://artportal.hu/lexikon/muveszek/hanko_janos

Bevezető Csíkszék néprajzához

Csíkszéki olvasókönyvünk néprajzi fejezetében a népi kultúra két jeles kutatójának tanulmányát olvashatjuk. Mindketten főként Csík vidékének tárgyi néprajzát kutatták/kutatják. A kronológiához igazodva előbb kell említenem **Vámszer Géza** nevét, akinek a tevékenysége nélkül nem jöhetett volna létre a Csíki Székely Múzeum alapját képező, Csíksomlyón 1930-ban megrendezett népművészeti kiállítás. Munkássága az általános néprajzra, a településtörténetre, illetve a falusi népi egyházművészet kutatására terjedt ki. Az olvasókönyvben megjelenő, a csíki festékeseket bemutató írása 1977-ben került kiadásra. Tanulmányának néhány évtized elteltével is méltó helye van a Csík vidékét bemutató írások között.

Habár a hagyományos technikával készülő festékesek manapság már csak múzeumi raktárak és a népi textíliákat bemutató kiállítások részét képezik, mégis tematikai szempontból időszerű ezeknek vizsgálata, hiszen a társadalmi, gazdasági, életmódbeli változások ellenére ma is megfigyelhető a hagyományos technikákhoz, anyagokhoz való visszatérés. A XXI. században újra felértékelődik a néphagyomány, a szövéssel foglalkozó népművészek, iparművészek számára újra és újra inspirációs forrásként szolgálnak a népi textíliák elkészítésének különböző technikai megoldásai, illetve azok motívumvilága.

A hagyományos csíki festékesek mintakincsét, színhasználatát egyszerűség és harmónia jellemzi. Ez tükröződik Vámszer Géza írásában is, ahol a szerző részletekbe menően mutatja be a festékes funkcióit, szövéstechnikáját, illetve minta- és színhasználatát. A festékeseken megjelenő geometrikus elemek a növényi eredetű színezőanyagokkal párosítva olyan összhatást eredményeznek, amely napjaink textilművészei és a népi textíliák csodálói számára is felbecsülhetetlen értéként szolgálnak.

A legtöbbször funkcionalitásból fakadó egyszerűség példáját figyelhetjük meg a népi fazekasság hátrahagyott örökségén is. **Farkas Irén**, néprajzkutató tanulmányában a csíkszéki népi fazekasságról ír. A Csík vidéki fazekasság kialakulának gazdasági-társadalmi tényezőitől kezdve, a fazekasság technikai kérdésein át, a csíki fazekasközpontok elhelyezkedését vizsgálja, figyelembe véve azokat a mestereket, akiknek keze alól -még ma is múzeumok kerámia- és csempegyűjteményében őrzött – mázas és mázatlan tárgyak kerültek ki.

A szerző a két legismertebb, egykori csíki fazekasközpont, Csíkmadaras és Csíkdánfalva mellett olyan, a fazekassággal is foglalkozó falvakról tájékoztat, amelyek a laikusok előtt kevésbé ismertek, ilyen például Cibrefalva (Csík-szentmihály), Várdotfalva (Csíksomlyó), Csíkcsatószeg, Kászonimpér, Ajnád, Csíktusnád. Mindezeket időrendi sorrendben felvonultatva tárgyalja.

A Csíkszéken háziiparszerűen működő fazekasság megfelelő mennyiségű termékkel látta el a helyi igényeket, azonban az életmódbeli változások folyamatosan kiszorították ezen edényeket a használatból. Csíkdánfalván maradt

meg legtovább a kézművességnek e formája, ahol mind a mai napig gyakorolják. A huszadik században bekövetkezett változások nem mindig hatottak kedvezően a fazekastermékek megformáltságára, díszítményeire, ezért fontos, hogy az előző századokból hátrahagyott kerámiaörökségre mintaként tekintsenek a mai fazekasmesterek, mert csupán így tudnak hiteles képet fenntartani arról, hogy milyenek voltak őseink egykori használati agyagedényei.

Ezen gondolatok tükrében ajánlom a kedves olvasónak e két tanulmányt.

Salló Szilárd

néprajzos, Csíki Székely Múzeum

Farkas Irén

A csíkszéki népi fazekasság

Céhes csempe

A csíkszéki népi fazekasság, más mesterséghez hasonlóan, történeti fejlődés eredménye. A természeti-földrajzi adottságok miatt – hegyközi medencék, magas, vulkanikus és üledékes eredetű hegységek – sok helyen előfordul a mesterség alapanyaga, az agyag. Felhasználásának előnyeit (képlékenység, tűzállóság) az emberiség már a történelem hajnalán felfedezte és hasznosította. Az általunk ismert kerámiaedények alapformáit már ekkor kikísérletelték. Egy XIX. század végi felmérés alapján tudjuk, hogy agyaglelőhelyek Csikmadarason, Csikdánfalván, Csíkcicsóban, Csíkszentmihályon, Csíkszentsimonon, Csíkvárdotfalván, Gyergyóditrón, Gyergyószárhegyen, Gyergyószentmiklósön, Gyergyótölgyesen, Gyergyóújfalun, Kászonimpéren voltak.

Csíkszékben is már a korai időktől ismert az agyag megmunkálása. A történeti korok kerámiáját a térségben végzett régészeti feltárások (Csíkszentmárton, Csíkkozmás, Csíkszentsimon, Csík-

csatóság, Csíkszentimre, Csíkszentgyörgy, Csíkszenttamás, Csíksomlyó, Gyergyószárhegy) gazdag leletanyaggal kellően adatolják. Az utóbbi időkben végzett szakszerű, régészeti feldolgozások a középkori, kora újkori, főúri, nemesi-kisnemesi használatban levő, a tanult mesterektől (vándormesterek), vagy céhekből származó kerámia emlékanyagát dolgozzák fel. A régészeti, művészettörténeti megközelítések Csíkszék területét elsősorban a tágabb régióban létrejött brassói, kézdivásárhelyi, székelyudvarhelyi céhek felvásárló piacának tekintik. A köznép, a szegényebb rétegek kerámiahasználatáról azonban kevesebb, és

közvetett adatok állnak rendelkezésünkre, csak az emlékanyagokból következtethetünk. A középkor végéig művészi, esztétikai igényben, formában és funkcióban azonosságot mutatnak mind a főúri, mind a pórnép használati tárgyai. A szakirodalom által leszögeezett tény, hogy a népi használatban kisszámú, főként a „paraszt” (ez időben egyszerű, közönséges, díszítetlen értelemben) jellegű kerámia volt ismert. A főúri, nemesi-kisnemesi háztartások XVII–XVIII. századi, közölt leltáraiból megfigyelhetjük, hogy az uradalmakban is a minőségi céhes termékeket és az egyszerűbb edényféléseket egymás mellett használják. Az előbbieket az úri lakosztályok asztali, tálaló- és díszedényeit, tüzelőberendezéseit képezik, a használati, konyhai edények között viszont és a külső „házakban”, a cselédek szobáiban ott találjuk a „parasztedényeket”, kályhákat. A későbbi idők változásai után ez az egyszerűbb, „paraszt” minőséggel illetett kerámia vált a népi kerámia előképévé, amelyben a régi stílus hagyományként fennmaradt és továbbfejlődött a népi mesterek kezén.

A népi fazekasság kialakulásának általános gazdasági-társadalmi tényezői

A középkor végig a különböző társadalmi rétegek használati és kultúrjövai formában, stílusban, esztétikában azonosságot, közösséget mutatnak. A napjainkban népi stílusú kerámiaként ismert tárgyfélések megjelenésének közvetlen előzménye a középkor végén, a XVI. században Európa-szerte végbemenő életmód- és ízlésváltozások, melyek során az addig egységes kultúra, művészet szétválik, megoszlik. Elkülönül a felsőbb, a főúri-nemesi, vagyonos nagypolgári rétegeknek szóló, magasabb művészi ízlést, igényt kifejező hivatalos kultúra, a „magaskultúra” és a szegényebb rétegeknek szóló népi kultúra. A hivatalos kultúra alkotói továbbra is a hivatásos művészek, tanult mesterek, akik kifinomult esztétikájú, művészi javakat hoznak létre, újabb és újabb elemekkel gazdagítva azokat.

A nép egyrészt a régi művészi stílust viszi tovább, a hagyomány őrzőjeként, másrészt – egy viszonylagos paraszti jólét hatására beinduló életmódbeli fejlődés eredményeként – a paraszti rétegek öntudatosodása során a népi kultúra önállósodik, új, sajátos jegyeket kap, végül a XIX. században erőteljes, virágzó parasztstílusokban nyilvánul meg. Ez a folyamat hosszas és lassú, nem mindenhol hat egyszerre és egységesen, nem vezet nagy társadalmi-gazdasági átalakuláshoz, inkább lassú átrendeződésnek, átértékelődésnek felel meg. Ezt a folyamatot már tükrözi a fent említett leltárakban a „paraszt” (közönséges, egyszerű) jelző használata, elkülönítve stílusban, formában, díszítésben a köznép által is használt javakat. A népi kultúráról Kosa László a következőket állapítja meg:

„Ez a kultúra más műveltségi egységhez hasonlóan történelmi képződmény, eredetének komponensei meglehetősen nagy időhatárok között mozognak. Az urali elemek éppúgy megtalálhatóak benne, mint a legújabb kor

fejleményei. Mint történeti képződményen, a népi kultúrán igen különböző műveltség-áramlatok és divatok hagyták rajta bélyegüket, egymástól távol eső formációkra valló összetevők lehetők fel benne, olykor szinte kibogozhatatlanul összefonódva. A kialakulásához vezető hosszú folyamatnak voltak viszonylagos állandóságot és voltak gyorsabb változásokat mutató szakaszai. A nép fogalmának kérdésében pedig azt állítja: „A nép fogalmának meghatározásakor mutatózó eddigi nehézségek arra utalnak, hogy a népi kultúra a századok folyamán nem volt monolitikus vagy homogén, egységes.”

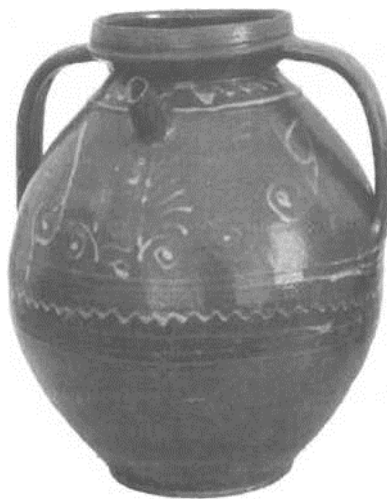
A Székelyföldön, Csíkszékben a „székely sajátosság” miatt a társadalmi rétegződés, a tulajdon kérdése másként vetődik fel, mint más vidékeken. A középkori nagybirtoknak és a földesúrnak nincs olyan erőteljes befolyása, jelentősége és szerepe. A csíkszéki falvak nagy többsége a lakosság társadalmi rétegződése szempontjából vegyes falutípusba tartozik. A kis létszámú mezőváros (oppidum) népét is döntő többségben a közrendűek, a szabadok alkotják. Ez nagyon jól példázható a XVIII. századi adóügyi összeírásokból: „Ezen helységek lakosai Uraság, Nemesség, szabad székely katonák, jobbágyok, zsellérek által elegyes.”

A néprajztudomány mai álláspontja szerint a „nép” fogalmába nemcsak a parasztok, a szabadok (közszekelyek), jobbágyok, és zsellérek rétege tartozik, hanem ide sorolhatók a neki dolgozó kézművesek (falun és városon egyaránt), a városok, mezővárosok köznépe, és a falun élő, a néppel majdnem azonos életmódban élő kisnemesek (egytelkes nemesek) meg a vagyonosabb katonarendűek (lófők) rétege is.

Ez utóbbiak szemléletbeli-életviteli igényei túlmutatnak a kimondottan paraszti életformán, és a fejlődés hajtóerőivé válnak.

A hagyományos társadalmi rend és életmód hosszabb ideig való fennmaradását Csíkban viszonylagos elzártsága, elmaradottsága is elősegítette. A XVIII. sz. elején betelepülő osztrák uralom ezt csak megerősítette, hosszú időre tartósítva a feudális viszonyokat.

A fennálló társadalmi rend keretei között zajló ekkori élet azonban sokkal pezsgőbb és összetett képet mutat. A századvégi összeírásokból képet alkothattunk a népi életmódról. A szegényebb rétegek mesterségek művelésével és szekerességgel, termények hordásával és eladásával, tutajozással, mindenütt „szabados” korcsomáltatással, halászattal, vadászattal, gyűjtögetéssel egészítik ki a család jövedelmét. „Vadászat, halászat, madarászat falu erdejéből mindenkinek szabados” – vallják. Olykor egész falvak népe foglalkozott kézművességgel.

Dánfalvi, datált (1869)
csicses fazék

gel, „szakosodott” egyféle termék előállítására, szekéren szállítva terményért, pénzért eladták, messzi vidékekre is eljutva: Brassóba, Moldvába. Csíkmadaras és Csíkdánfalva cserépedénnyel és deszkával, Csíkrákos faragói zsindegyel, Csíkszentdomokos és Karcfalva népe mészkővel kereskedett. Gyergyóból a Maroson, a Besztercén tutajjal távolabbi vidékek is szállítottak fát és fatermékeket. Parajdról sót hordtak, Borszékéről „savanyú” vizet szállítottak. Csíkverebesen, Kászonaltízen ácsolt szuszék készítésére szakosodtak. Kászonszék falvaiban, Gyergyócsomafalván ácsmesterséggel foglalkoztak. Kőfaragással is több helységben találkozunk. A XIX. században a mesterek és a termékek száma tovább bővült.

A parasztgazdaságok megélhetését a teljes mértékű önellátás biztosítja. Minden termék előállítása, a ruházattól az élelmiszerek feldolgozásáig nagyrészt a kézi megmunkáláson alapszik. A gazdaság úgy működött, mint egy kisebb háziipari egység, melyben részt vett a nagycsalád minden tagja, és ahol bizonyos munkákat csak a férfiak, másokat kizárólag a nők végeztek. A gazdának kellett értenie egy bizonyos fokig a gazdasághoz szükséges szerszámok, eszközök, kézbeli és használati tárgyak készítéséhez, karbantartásához és javításához. A mesterségek ismerete tehát alapfokú szinten a nép körében fennmaradt. Tudásukat nem képzés útján nyerték, hanem a hagyományozódó kollektív tudás részeként „eltanulták”. A néprajzi szakirodalom ezeket a mestereket háziiparosoknak nevezi. Az ügyesebb kezű, hozzáértő gazdákból lettek a specialistáknak nevezett parasztmesterek, akik nemcsak a saját maguknak dolgoztak, hanem ezzel „szolgáltak”, adósságukat törlesztették, fizettek javakért, vagy megrendelésre dolgoztak a gazdálkodás, földművelés szüneteiben. Az adóösszeírások tükrözik e helyzetet: *„Ami eszközökkel ezen helységben élni szoktatlak, azok Mestereit egy más között könnyen feltalálhatjuk, úgymint paraszt munkákhoz valókat.”*

E tevékenységek ha át is lépték időszakosan a háziipar keretét, a fennálló társadalmi-gazdasági struktúrákat nem bontották meg. A mesterségek felvirágzása a paraszti árutermelés értékesítésének, az árucsere kereskedelemnek az élénkülését is maga után vonja.

A népi fazekashelyek, fazekasközpontok kialakulásában a nyersanyagforrás megléte mellett a kereslet (piac, vevőkör) szintén fontos tényező. Az idők folyamán tehát folyamatos agyagmegmunkálás ott alakult ki, ahol mindkét tényező megvolt. A XVIII sz. közepén – más, fejlettebb vidékektől eltérően –

Madarasi mázas csempe, 1815

Csíkszékben nem működött fazekascéh. Ez szabad piacot jelentett mind a céhes, mind a paraszti áruterelésnek.

A népi kézművesipar két irányból fejlődik ki. Egyrészt a céhekből kirajzó, céhes, vagy kóbor („vágus” – jobbágy- és zsellérszármazású) vándormesterekből, akik időszakosan, vagy huzamosabban helyben tartózkodnak (commorálnak = helyben tartózkodó, de nem helyi születésű), vagy letelepednek. A XVIII. századi összeírások szerint a század első felében Csíkban igen intenzív az idegen (nem helybéli) mesterek vándorlása. Származásukat illetően számításba kell vennünk a közelebbi céhes központok, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Brassó mestereit is. Érdekességként említeném, hogy a XIX. század első felében a templomok, plébániák építésére, berendezési tárgyainak készítésére igen gyakran fogadnak brassói építő-, ács-, asztalos-, festő, kőműves-, hangszerkészítő mestereket.

Másfelől a háziipar keretén belül, de már piacra termelő parasztokból alakul ki a népi mesterek rétege. A székelység sajátos társadalmi struktúrájából adódóan, ezek különböző társadalmi rétegekből kerültek ki. A kezdeti időszakban közöttük lóföket, egytelkes nemeseket, közrendieket (szabadokat), jobbágyokat, zselléreket egyaránt találunk.

A távolabbi, neves céhek árnyékában tehát a paraszti háziiparos mesterek háborítatlanul dolgozhattak, nem kötötték a céhek tiltásai, egyre inkább megmerevedő szabályai. Vásárlóik a köznép széles tömege. A céhes kerámiánál minőségileg gyengébb, „silányabb”, technikailag durvább, esztétikum szempontjából egyszerűbb, de a népi használatnak megfelelő kerámia olcsóbb, épp ezért tudja felvenni a versenyt. E kétféle kerámia Csíkban ezért nem helyettesíti egymást. A hosszú ideig fennmaradó hagyományos népi életmód tartósítja használatukat mindaddig, míg a szintén olcsó, ipari tömegáru megjelenése lassan kiszorítja a piacról, s a népi polgárosodás folyamata beindul.

A népi fazekastermékek stílus- és formavilágának, díszítményének kifejlődésében fontos szerepet kap a korai idők kézműves hagyománya, a régi típusú kerámia, ennek továbbélése. A céhes termék, a vándormesterek munkája jelentősen befolyásolta a paraszti kerámiát. Főként a tematikában a népi ízléshez közelebb álló, dekoratív elemekből összetett és a reneszánsz virágmintás kerámia és csempeanyag elemei, fő- és részmotívumai a népi kerámia előképei, ami a népi mesterek kezén átalakult, a sajátos tudás és ízlés szerint népies stílusúvá.

A fazekasság technikai kérdései

A csíki kerámia jellegének, típusának tisztázásért nagyon röviden érintenünk kell néhány technikai kérdést, mivel nem minden agyagfajta felel meg edények készítésére, a tűzálló agyag viszonylag ritka. Az agyag összetétele (homok, mész, fémek) határozza meg a további megmunkálást. Megadja a színét, azt is, hogy mennyire alakítható, modellálható, a szárítás során mennyire zsugorodik, milyen magas hőmérsékleten égethető. Tűzállósági foka (az össze-

tevő ásványok közötti arányból számítják ki) szabja meg, meddig marad ép, vagy olvad meg („megered”). Összetevői szerint tehát, van tűzálló és nem tűzálló agyag, s ez meghatározza a funkcióját, azt, hogy mi készülhet belőle, főző- vagy tárolóedény. A népi tapasztalat hosszú fejlődés során, évszázadok alatt kísérletezte ki a megmunkálás és az égetés különböző módjait, eszközeit, technológiát.

A kiégetés hőfokától függően (az égés során lejátszódó kémiai reakcióban az összetevők átalakulnak) az agyag világos (fehér, sárga, vörös) vagy sötét színűvé (vörösesbarna, szürke, fekete) válik. A népi égetési technológiákban két módot különböztetünk meg. Az egyik az alacsony hőfokon (700–900 °C) való égetés, melynek során a kemencék nyílásait betapasztották, az elfojtott, „bedöglesztett”, senyvedő tűzben kevesebb levegőben játszódik le az égési folyamat (redukciós égetés), ennek eredménye a fekete kerámia. A nép körében keresett volt a régi típusú, füstfogós, szabadtüzelős kályhákban („cserepesek”) való főzéshez. Asztali használatra világos edényfajtákra volt szükség. A másik égetési móddal a vegyi folyamatok elegendő levegőben mennek végbe (oxidációs égetés), magasabb hőfokon. Ezt a kerámiát lehetett később tovább megmunkálni: mázazni, díszíteni, ami a későbbi népi gyakorlatban meghonosodik. A csíki népi fazekasság ólomházat használt, ami önmagában átlátszó. A mázakat fém-oxidokkal színezték. A mázatlan fekete és vörös edények („paraszt”) mellett zöld (réz-oxidos) és sárgás mázú (vas-oxidos) kerámiát készítettek.

A csíkszéki népi fazekasság helyei, központjai időrendi áttekintésben

A rendelkezésünkre álló források (okiratok, adóösszeírások, leltárak leírásai), a múzeumok régészeti és néprajzi emlékanyaga alapján a népi jellegű kerámia kialakulását, jelentkezését a 17. század végére, a 18. század elejére tehetjük.

A csíki fazekasfalvak történetének tisztázásában, a központok elkülönítésében nagy szerepet játszottak az írott források, elsősorban a 18. századi adóügyi összeírások, az egyházi anyakönyvek bejegyzései, a Somlyói Ferenc-rendiek számadáskönyvei, falujegyzőkönyvek és az iskolai anyakönyvek, és nem utolsósorban saját helyszíni gyűjtések.

A középkor folyamán a mesterségnévből alakult családnevek soraiban a korai XVII. századi összeírásokban, okiratokban *Fazekas* családnevet sok helyen találunk (Csíkszentmihályon, Csikmadarason, Csíkszentdomokoson, Csíkszenttamáson, Csikkarcfalván, Csikvacársin, Göröcsfalván, Várdotfalván, Csíktaplocán, Szentléleken, Csekefalván, Kozmásán, Szentsimonban, Kászonfeltizen, Gyergyószárhegyen, Kászonban), és bár a családnevek ebben az időben nem teljesen állandósultak, ezek már nem utalnak egyértelműen a mesterségre.

A XVIII. század eleji, első adóügyi összeírás még nem jegyez fel fazekasokat. A későbbiek bővebben szolgáltatnak adatokat. Az 1750-es összeírás az első rendszeres, részletes, igen fontos forrás, melyben felsorolják a kézműveseket,

minőségi kategóriákba foglalva. A századvégi (1785–86-os) és a XIX. sz. eleji (1820-as) összeírások jelentős adatokat közölnek a néprajzkutatás számára.

Mint tudjuk, a székelység fő „mestersége” a katonáskodás, mellette a gazdálkodás. A parasztmesterek a háziiparban, az agrármunka szüneteiben dolgoztak, ezért még a XIX. század közepén is társadalmi rend szerint, vagy földművesként tartották őket számon. Jó példa erre Csikmadaras anyakönyve, ahová még a XIX. század végén sem jegyzik be a nevek mellé a mesterséget, pedig ekkor már köztudottan fazekasfalu.

A szűkebb értelemben vett csiki tájegységen belül a következő központokat vázoltuk fel időrendi jelentkezésben: Cibrefalva (XVII. sz.), Csíkvárdotfalva (Csíksomlyó – XVIII. sz.), Csikmadaras (XVIII. sz.), Csíkdánfalva (XIX. sz.), Csikcsatószeg (XVIII–XIX. sz.), Kászonban Impérfalva (XIX. sz.). Csak jelezzük Gyergyóban Gyergyószárhegyet és Ditrót.

1. Cibrefalva – Csíkszentmihály (XVII. sz.)

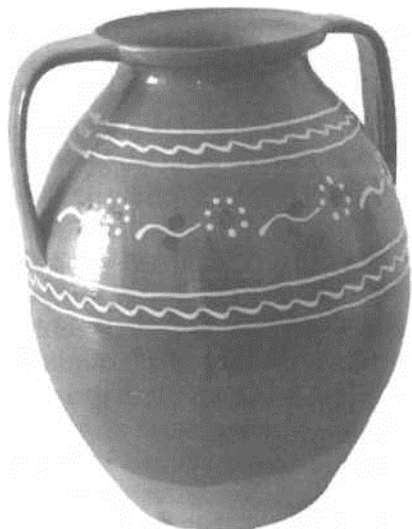
Cibrefalva (a tatárok által 1694-ben felégetett Szentmihály község elpusztult tízese) működése erre a századra tehető. Erre utalnak az itt végzett mentőásatás nyomán előkerült, XVI–XVII. századból datálható vörös mázatlan, csillámos csempék, csempe-és edénytöredékek, valamint egy helyi magángyűjtemény darabjai. A kerámiaanyag ily nagyszámú előfordulása, a díszítés sajátossága feltételezi, hogy ez fazekashely volt, itt fazekasmester működött. A Csiki Székely Múzeum történeti és néprajzi tárában az eke nyomán (tulajdonképpen régészeti leletként) felszínre került emlékanyag van. Az XVIII. sz. közepén említik Csíkszentmihályon Eröss Mozest, mint téglavetőt. A későbbiekben 1857-ben Ajnádon jegyzik be az anyakönyvbe, Kiss István neve mellé: „alias fazekas, figulus”.

Dánfalvi radinás fazék, feliratos

Dánfalvi, 19. sz. végi edények

*Dánfalvi
káposztafőző fazék, 20. sz.*

*2. Csíksomlyó
(Várdotfalva - XVIII. sz.)*

A csíksomlyói Ferenc-rendiek számviteli könyveikből ismerjük Bernád Antal fazekas nevét, aki a kolostornak dolgozott. Az első kutatások feltételezték, hogy helyi fazekasmester lehetett. Származásával kapcsolatban kételyek merültek fel, mivel a feljegyzések közül az egyik somlyai fazekasnak, másik „commoransnak” (helyben tartózkodó) mondja. Az is feltűnő volt, hogy egy hosszabb periódusban más mesterekkel dolgoztatnak (udvarhelyiekkel), illetve vásárolnak tőlük edényeket, ami egy állandó szerződéssel dolgozó helyi mester esetében nem logikus. Az 1750-es összeírásban mint kóborló, vándor (vagi) szerepel, akinek sajnos származási helyét nem tudjuk, mert mint

megjegyzik, állandó lakhelye nincs. A számadáskönyvek adatai alapján helyi nyersanyagból (jó minőségű agyaglelőhely) és a megrendelő által vásárolt mázból, helyben épített kemencével dolgozott a szerzetesek megrendelésére. Működése 1752 és 1780 közé tehető. Neve később már nem szerepel. 1807-ben egy másik fazekasmester nevét tudjuk meg: „figulo Szentés”, hovatartozását azonban nem. 1980–81-ben, Csíksomlyón végzett mentőásatás során felszínre került habán, végtelen mintájú, XVII–XVIII. századra keltezhető csempetöredékek igazolták ezt. Hasonló motívumú csempe a Csíki Székely Múzeum néprajzi emléktárában is található, közülük egy datált (1747). Ez azonban jóval pontatlanabb rajzú, gyengébb minőségű, de feltételezhető, hogy az említett mester keze alól került ki. Csíksomlyó tehát fazekashelynek számítható, de mindeddig sem a megelőző időszakból, sem a későbbiekben más adat, emléktárgy nem került elő. A leltárkönyvek a későbbiekben is beszélnek edényvásárlásról, kályhák kiigazításáról, de nem nevezik meg a mestereket.

3. Csíkmadaras (XVII. sz. utolsó negyede – XX. sz. első negyede)

Csíkmadaras – a legközismertebb csíki fazekasfalu – kezdetei a XVII. század végéről datálhatók. A csíkmadarasi vashámor és fűrészmalom leltárainak alapján Pál-Antal Sándor Varga András fazekasról tesz említést Csíkmadarason, aki „kapitány uramnak edénnyel fizetett”, neve az 1681-es összeírásban is felbukkan, mint háromi szolgálatot teljesítő.

Ugyancsak erre a századra keltezi K. Sebestyén József, Kós Károly is a csíkszenttamási templom régi, sárga-zöld mázas kerámiából készült toronygombját. K. Sebestyén József ennek rajzát és rövid leírását adja: „A barokk templom toronygombja a torony csúcsán a kereszt alatt volt. Csupán tojásdad

öble s felső, többszörösen tagolt része készült fazekaskorongon, négy oldalas szép keretezési talpa s bordázata nagy ügyességre valló szabadkézi munka; ez már a forma szempontjából is becsületére válhatott helyi, esetleg csíkmadarasi mestereknek.” A képalírásban megjegyzi: „sötétzöld zománcos cserép, sárga bordázattal”. A tárgyat a CSSZM történeti tárába gyűjtötték be.

A toronygomb figyelmes vizsgálódásra azt igazolja, hogy a felső részét formában alakították és ilyennek kellett lennie a hiányzó, alsó elemének is. Középső eleme, a hasa korongok, kissé szabálytalan. Mázazása (ölmáz), színezése (zöld) ugyan rokonságot mutat a későbbi parasztedények mázával és színével, a technikai kivitelezése is erre utal. Feltételezhető, hogy a mesterséget jobban ismerő parasztmester készíthette. A karéjokon használt sárga szín azonban a habán kerámia hatása, és joggal felveti annak a kérdését is, hogy esetleg vándor, tanult mester készítette, aki jól ismerte a finomabb technikát is.

A XVIII. sz. elején már erőteljes központ. Az 1722-es összeírás 15 fazekast összegez, a század közepére (1750) számuk már 25. Az összeírás elején levő latin nyelvű összefoglaló megemlíti a fazekasságot, mint foglalkozást, s ez azért is fontos, mert a termékek minőségére utal: „ollis rusticanis” (parasztfazék). Ez vonatkozhat, mint láttuk, mázatlan, egyszerű kerámiára, másrészt a használóira is utalhat. Az összeírásban a fazekasokat egyrészt „ollarius”-ként, másrészt „figulus”-nak említik, mely visszavezethető a középkori gyakorlatra, amikor is az első megnevezés a mázatlan, a második a finomabb mázas kerámia készítőire vonatkozott.

Az 1750-s összeírásban név szerint szereplő fazekasmesterek: *Dombi István, Dombi Ferenc, Ambrus András, Bálint András, Boér Marton, Imreh István, Péter András, Bőjte István, György Bálint, Borok András, Lőrintz György, Máté Péter, Siket Péter, Imreh Péter, Molnár István, Molnár Imre, Bodor István, Balázs Tamás, Czíkó András, Péter István, Boér László, Kis Márton, Demeter István, Péter János, Beretzki János.*

A Ferenc-rendiek feljegyzéseiből tudjuk meg (1759), hogy itt téglavető is működtek.

A század végén név szerint nem említenek fazekasokat, de a mesterségről tudósítanak. A megkérdezett jobbágyok felelete így hangzik: „A köztünk levő fazekasok falunként is hordozván edényeiket, Csíkon, Gyergyón eladva pénzért, gabonáért, deszkát is visznek egészen Brassóig.” A szomszéd falu lakói, a karcfalviak azt vallják róluk: „Dánfalva, Madaras szekereskedésbe, ez fazékkal, más sóval és deszkával kereskednek.” Ez időből a madarasi fekete edény elterjedését több adat is alátámasztja.

A XIX. század első felére tehető Csíkmadaras fénykora. Az 1820-as összeírásban név szerint nem, de az általános leírásban felsorolják a termékeket, amit a fazekasok készítenek: „fazakat, fedőt, tilakot [tálakat), kályhát, zöldet, vereset”, majd alább azt jegyzik fel: „az egész falu fazakas”. A csíkmadarasi kerámiáról a szemtanú hitelességével számol be 1840-ben a Nemzeti Társalkodó újságírója (Vándor = Szentiványi Mihály): „Ezen földön eddig csak fazekat, lábas és lábatlan lábasokat, porzsolókat (városiaknak röstölö), s más ily nemű edényeket készítenek.”

A csíkszentléleki római katolikus plébánia számadáskönyvébe 1839–1843 között jegyzik be a madarasi Szóts Ferenc fazekasmester nevét, aki „egy zöld csempelyt”, azaz csempékályhát (cserepest) rak fel a plébánia számára 19 magyar forintért, a megrendelés szerint elég nagyot. Összesen 96 darabból, 48 csempéből, 32 párkány-, 4 kürtőcsempéből és 12 fedőcserépből áll. Az 1853-as évből Benkő Károly írja le a madarasi fazekasságot, az agyaglelőhelyekkel. Kevéssel később Orbán Balázs viszi be a köztudatba: „*Ez a falu Madaras/ Hol a pap is fazekas*”, majd 1869-ben a Domus Historiába jegyzik be, hogy jóféle fekete edényeivel kereskedik, ami igen kapós, ahogy ezt Kós Károly is megjegyzi.

A XIX. század második feléről a kutatók véleménye ellentmondásos a fazekasok számát illetően. A századvégi hivatalos népszámlálás szerint Csík vármegyében 9 férfi 6 cseléddel dolgozik, Örley Sándor szerint 120–130 háziiparos foglalkozik fazekassággal. A falu anyakönyvében a század vége felé mindössze 3 fazekast említ: 1858-ban Juhász Antal fazekas, Cseri Sándor „figulus” 1870-ben, Ábrahám Ambrus 1898-ban feleségével, Császár Erzsébettel együtt földművelő és fazekas. Ebből a faluból ki is rajzanak fazekasok, 1875-ben a káoszonalitízi Veress István neve mellé jegyzik be, hogy földműves és fazekas, Csikmadarásról való. Ennél többet árulnak el az iskolai anyakönyvek bejegyzései, több fazekas (és földműves) nevét tudjuk meg: Ádám János, Fazekas Lajos, Antal Dávid, Sándor János, Miklós Ferenc, Ambrus Péter, Boér Márton, Váncsa József, Antal Áron, Bíró István, Fazekas Lőrinc, Bálint Pál, Balázs Ágoston, Kásás István, András Gergely (Czikó), Bálint Demjén, Sándor Bálint, Antal Vitos, Antal Sándor, Sándor Ambrus. A XVIII–XIX. századi fazekascsaládok közül az Ambrus, Bálint, Boér, Balázs és Czikó családok folytonosan fazekassággal foglalkoztak a XIX. századig. A század végén T. Nagy Imre és Vitos Mózes pusztuló agyagiparról beszél. A csikmadarasi fazekasság lassú hanyatlásnak indul, melynek okai sokrétűek: a régi típusú használati kerámia vevőköre beszűkül, a tömeges ipari áruk átveszik a helyét, a moldvai piacok megszűnnek, a fazekasságot iparrá nyilvánítják, megadóztatják, ehhez hozzájárul a helyi agyagbánya kimerülése is. A két

1 *Madarasi mázatlan csempe.*

2 *Csiksomlyói végtelen mintás csempetöredék (Restaurálta Kristó Tibor)*

világháború között Kós Károly szerint 31 fazekas dolgozott, 1950-ben már csak 11. Az utolsó csempekészítő mester Fazekas Péter (Csutak) volt, az utolsó fazekasmester András Gergely, negyven éve meghalt.

A csíkmadarasi központ fekete és piros mázatlan, valamint zöld mázas használati kerámiát készített, amelynek első alapos bemutatását Kós Károly végezte el. A település főként fekete edényeiről vált híressé. Az edények mellett csempét is készítettek (mázatlant és mázast egyaránt), ami elkülönült mesterséggé fejlődött – külön utcában laktak, a „*csempe*”, „*csempések*” utcáját róluk nevezték el, és bár a mesterség megszűnt, a megnevezés tovább őrzi azt.

4. Csíkdánfalva (XVIII. sz. közepe – XX. sz. második fele)

A mostanra megfogyatkozott számú mester miatt inkább fazekashelynek mondható Csíkdánfalváról Kós Károly így fogalmaz: „Sajnos már kevesebbet tudunk a csíki mázatlan »pirosedényről«, azaz »parasztfazékról«, amelynek jelentősége itt már kisebb volt a fekete és mázas edényekénél.”

A XVIII. században itt létező vashámort és fűrészmalmokat tartják érdemesnek megjegyezni, csak a század közepén, a 1750-es adóösszeírás említ Csíkdánfalván két fazekast: Gál Miklóst és Fazakas Györgyöt (ollarius).

Tehát ekkor Dánfalva már fazekashelynek számítható. E század végéről való összeírás Dánfalván nem említ fazekasokat, de a karcfalviak elmondják róluk, hogy fazékkal is kereskednek.

A XIX. század elején is inkább a deszkával való kereskedést emelik ki. Benkő Károly 1853-ban azt írta, hogy „alkalmas, szép edényeket készítenek”. E század közepén azonban a falu anyakönyvéből 15 fazekas nevét tudjuk meg, 1857–1895 között: Csáky János, Pál Simon, Csáky Imre, Csáky István, Gál Albert, Gál András, Bőjte István, Ágoston Péter, Ágoston Gergely, Fibula Ferenc, Todor János, Ábrahám Bertalan, Gál János, Csáky Domokos, Bőjte István. (Fibula Ferencet Kós Károly idézett művében „Figura”-ként emlegeti, valószínű a szóhasználatban így maradt fenn). A csíkdánfalvi római katolikus népiskola 1886–1939 közötti anyakönyveiből és naplóiból tudjuk, hogy fazekasmesterek voltak: Ábrahám Bertalan, Bőjte István, Csáki Antal, Jakab Simon, Bőjte Antal, Csáki János, Jakab Mihály, Gál Sándor, Antal András (Gergelyé), Csáki István, Kajtár János, Gál János, Pál Simon, Todor Simon, Gál Mihály, Csáki Domokos, Antal Illyés, Gál András, Gergely Mátyás, Fibula Ferenc, Ábrahám Márton, Bőjte Jakab, Gergely Sándor, Fibula János, Ambrus Illyés, Albert István, Gál Ábrahám, Gál István, Ábrahám Albert, Fülöp Sándor, Ábrahám János, Bőjte Ferenc, Csáki Gergely, Antal Imre, Pál Béla, Pál István, Pál Albert, Fibula József, Albert Sándor, Gergely János.

A század végén a már említett szerzők, T. Nagy Imre, Vitos Mózes mint működő fazekasközpontra említik a települést. 1902-ben, a Székely Kongresszus beszámolója szerint 20 évvel azelőtt 80, a XX. század elején 35 család folytatta a mesterséget: „Itt vörösre égő agyagból igen jó és elég csinos főző- és használati edényt készítenek; a díszítés primitív, mert ez használati edényeknél nem lényeges. A dánfalvi edényeknek Romániában nagy keletje van, de mert

kivitele most már lehetetlenné van téve, élelmes romániai vállalkozó az olcsó anyagot szállítva vámmentesen abból a Dánfalvából kitelepített fazekasokkal közvetlen a határszélen – Palánkán – készítteti a dánfalvihoz teljesen hasonló edényt.”

A polgármesteri hivatal irataiban 1930–1940 között bejegyzett fazekas mesterek: Bőjte István, Antal Imre, Gergely János, Csáki István, Bőjte Ferenc, Kajtár Gergely, Gál Péter, Gál István, Ábrahám Albert, Ábrahám Illyés, Bőjte József, Antal József. 1950-ben Kós Károly szerint 31 fazekasmester dolgozott. Szerinte a mesterséghez való ragaszkodás Dánfalván nem a „fazekasság utáni keresettel magyarázható, hanem egy sor korábbi kereseti forrás megszűntével.”

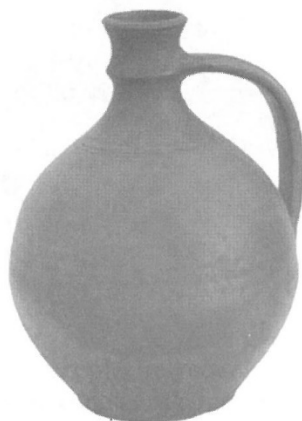
Megjegyezném, hogy a csíksomlyói 1930-as népművészeti kiállításra Domokos Pál Péter Bőjthe János fazekasmestert hívja meg Dánfalváról a mesterség bemutatására, aki nemcsak kész termékeit állította ki, hanem ott helyben fazekait, és ki is égette az udvarra felállított kemencében.

1995-ben Csíkdánfalván szabadon dolgozó fazekasok: Fülöp József, Fülöp Ferenc, Gergely József, Gergely András, Csáki István, Bertók István, Bodor Antal, Bodor János, Antal Joakim, Both István. Ezek közül már sok felhagyott a hagyományos dánfalvi kerámia készítésével. A Gergely család és Csáki István folytatja még a hagyományos dánfalvi kerámia készítését, és az előbbieket Moldvába is szállítják az edényeiket.

Csíkdánfalva vörös, mázatlan és mázas kerámiát készített, elsősorban használati edényeket. Valószínűleg a kezdeti periódusban jórészt mázatlanokat – erre utalhat az 1750-es összeírásban az „ollarius” megnevezés –, később áttértek a sárga mázas edények készítésére. A XIX. század végi dánfalvi kerámiát a CSSZM néprajzi emlékanyagában datált darabokkal azonosítottuk. Erre a periódusra az életfás minta (a madarasi korai kerámia mintája), a szájon zöld mázazás, a holdas és fésűs minta a jellemző. A beazonosításban a budapesti Néprajzi Múzeumban való kutatások, meg az ez időből vásárolt tárgyi anyag is nagy segítségünkre volt. Kós Károly szerint a XX. sz. ‘30-as éveiben váltottak át a dánfalviak a ma

Madarasi mázatlan gyertyamártó edény

Madarasi fekete korsó

közismert virágminták alkalmazására. Pontosan felmérni azonban nem lehet, miért alkalmazták éppen ezeket a motívumokat, amelyek nem jelentkeztek a XIX. századi, dánfalviként ismert darabokon. (A Kós által lerajzolt minták egy része a régi dézsi kerámia, valamint a csíkszentsimoni régészeti leletanyag egyes motívumaival rokonítható.)

5. Csíkszatószeg (XVIII–XIX. sz.)

Alcsíkon, Csíkszatószezen közismert volt a kaolinos föld, a „fehérföld” előfordulása. A múlt században a dánfalvi és madarasi fazekasok is innen hordták a zöld mázhoz alkalmazott, illetve a minták festésére szolgáló fehér földet. Az őskori leletek mellett késő középkori kerámia is előkerült az ásások során. Az 1750-es összeírásban Csíkszatószezen Sebestyén Jakab szabad székely a szék fazekasa. A későbbiekben T. Nagy Imre arról ír, hogy itt jó porcelánföld van, s „időnként akad egy-egy iparos, ki abból jó félporcelán edényeket készít”. Vitos Mózesről megtudjuk az itt működő fazekasmester nevét: Rusz János. A csíkszentsimoni anyakönyv személyéről több adatot tartalmaz. A már említett Rusz János neve Csátószezen 1833-ban felbukkan ugyan, de nem lehet tudni róla, hogy fazekasmester-e, csak később, Rusz Mihálynál jegyzik fel 1860-ban, hogy „opifex”, azaz mester. 1880-ban Rusz János, a fia nősül, ez alkalommal jegyzik fel, hogy „ollarius” és a családról, Rusz Mihályról és feleségéről, Mayer Karolináról, hogy „Új Derestyéből való fazekasok”. Apjáról, Rusz Mihályról említik a Székely Nemzet 1887. szeptember 6-i számában, hogy az 1887-es sepsiszentgyörgyi kiállításon szerepel termékeivel, „már 30 éve készít fajansz edényeket és Romániában is ismert majolika edényeiről.” A múzeumi emlékananyagban még nem tudtunk azonosítani csatószezi edényeket (egyetlen, fehér

1. Madarasi mázas korsó
2. Dánfalvi mázas bögre (restaurált)

alapon kék mintájú levesestál van, amit a múzeumi hagyomány csatószeginek feltételez). A Csatószegről származó régészeti leletanyagban igen finom kidolgozású és pontos rajzú csempék kerültek elő, mázatlan és zöld mázasak is. Egy részük a zöld máz alatt angóbozott, ornemensük részben reneszánsz stílusú, szép, műves munka, ami csakis tanult mester munkája lehet. A minták közül jó néhány a későbbiek folyamán a csíkmadarasi, XIX. századi mázatlan és zöld mázas csempéken jelentkezik, durvább kivitelezésben és egyszerűbb megfogalmazásban. A csíkcsatószegi leletanyagban jelentkezik egy mázatlan csempetőredék, a Kós Károly által brokátmintásnak nevezett csempék egyik korai típusa, amiből a CSSZM néprajzi tárában egy egész csempe található, a habánokra jellemző színezéssel (fehér alapon zöld és sárga), de már ólomházas technikával.

6. Kászonimpér (XIX. sz.)

Főként a szóhagyomány, és a múzeumi emléanyagba begyűjtött, barna alapozású fehér virágos tálak, melybe pecséttel beütve „Pap Miklós Nagy-kászon” felirat áll, vezettek arra a feltételezésre, hogy itt is fazekasmesterek működtek. A már említett XIX. század végi felmérés szerint Kászonimpéren a Bakkmáj oldalán szürke, palaszerű agyag található, ami azonban könnyen olvad, s így fazekalásra nem használható. A szóhagyomány szerint Bene János „Boros”, a „porcelános” a század végén, a századelőn ebből a földből porcelánt készített. Kristó Tibor gyűjtésében csak mellékneven, Borosként említi.

Az adatközlők szerint formába öntötte az agyagot. A falu anyakönyvében 1870-ben jegyzik András József neve mellé, 1875–1877-ben Veress István neve mellé, hogy fazekas, és hogy csíkmadarasi származású. Szontagh Carol neve mellé is bejegyzik, hogy „figulus”. Neve szerint német származású lehet (szász). Egyelőre nincs elég adatunk arról, hogy meddig dolgoztak, és termékeiket sem tudtuk beazonosítani. Kászonaltízen ma is bányásznak a Selye mezején agyagot, de ebből csak téglát és cserepet készítenek.

7. Más fazekashelyek: Ajnád, Csiktusnád

Csíkcsentmihály mellett, annak tizeséből különvált falu, Ajnád anyakönyvébe 1857-ben jegyezték be Kiss István neve mellé: „alias fazekas, figulus”.

Csiktusnád anyakönyve 1868-ban említi Ambrus András fazekast. Feltehetően idegenből került oda, erre utal felekezeti hovatartozása. Adatunk arra, hogy meddig művelte a mesterséget, nincs.

8. Cserépvető, téglacsinalók

Valószínű, hogy téglavetés – kis mértékben – majdnem minden helység határában volt, legalábbis a XIX. sz. második felétől. Téglavetésre a gyengébb minőségű agyag is megfelel. Az írott forrásokban szereplő helységek Csíkmadaras, Csíkjenőfalva, Csíkcsentmihály, Csíktaploca, Csíkcsentkirály, Csíkkoz-más, Csíkcsépvíz, Csíkcsicsó, Csíkzsögöd, Csíkcsentsimon, Kászonaltíz.

Csíktaplocán az 1681-es összeírásban három téglavető szerepel: Gegő István (lovas), János Gergely (gyalog), Gál János (drabant). Társadalmi besorolásukat kivételesen azért említem, hogy ezzel is adatom, a korai időkben a téglavetés nem számított alantas mesterségnek, mint a XIX. század végén és a XX. sz. elején, amikor „valamire való mesterember” már nem foglalkozott ezzel. A XVIII. század közepén András Istvánt említik téglavetőként. A következő évszázad elején, 1804-ben a csíktaplocai téglavetők kötöttek „egyezséget” a csíksomlyói szerzetesekkel az új templomhoz való téglák elkészítésére: *„Mű alább írtak, bizonyosságot teszünk arról, hogy a beállott 1804-ik esztendőben Januáriusnak 18. napján, magunk eleibe hivatván Taplocai Xantus Elek és Szöts István ő kegyelmeket, előttünk önként megösmerek, Hogy. Ns. Két Csíkszékbe senkit magokon kívül cserépvetőket és égetőket lenni nem tudnak, s ő kegyelmek is maguk vallomása szerént már két esztendőktől fogva úgy el voltak foglalva, hogy máshova új kötelezésre és munkára teljességgel nem állhattak”*. Lehetőséges, hogy elfoglaltságuk miatt idegenből jött munkásokkal kötnek szerződést téglavetésre, 1809-ben. Az 1820-as összeírásban Taplocán említik, hogy *”téglát, cserepet eleget lehet égetni”*.

Csíkkozmánson e század végen cserépgyár működött, ahol vendégmunkások dolgoztak, arra az anyagönyvi bejegyzések utalnak: 1856-ban Bardócz Lajos téglavető, 1897-ben Puskás Bokor, 1899-ben Székely Lajos, Akáczos István cserépvető mester, később, 1901–1907 között Szöcs Lajos, Botos János, mind nagybaconiak.

A XX. század elején Csíkszentkirályon Borbé Lajos cserépvető dolgozott.

Gyergyószárhegyről a XIX. században még azt vallják: *„Mészégetés és téglacsinálás ezen helységben csináltatik, mert ezekre elégséges Matérielék vannak”*. Ugyanekkor, 1805-ben Csíkszépvíz falu jegyzőkönyvében egy peres ügy kapcsán téglavetőkről tesznek említést. A csicsói Domus História is 1838–1839-ből közöl adatokat erre vonatkozóan. A felépülő templomnak Süts Simon téglavető mesterrel vettettek téglát helyben, és mikor ez tönkremegy, akkor fordulnak Gál János, Xánctus István, Xánctus Péter, Gergely András taplocai téglavetőkhöz, akik igen jó téglát készítenek.

Összegezés

Elmondhatjuk, hogy Csíkban nem működött fazekascéh. A XVII–XVIII. században erőteljesen bontakozik ki a népi fazekasmesterség, elsősorban Csíkmadarason, Csíkdánfalván. Két évszázadon át a legismertebb, legtermékenyebb fazekasközpontokká váltak. Csíkcsatószezen, Csíkszentmihályon is kisebb-nagyobb időkiesséssel dolgoztak fazekasok. A Csíksomlyón dolgozó fazekasról csak ebből az időszakból van adatunk.

Ezek a mesterek, mint láttuk, egyrészt vándor mesterek, akik megrendelésre dolgoztak. Csíkmadaras és Csíkdánfalva esetében háziiparos fazekasokról be-

szélhetünk, akik kiegészítő foglalkozásként, a parasztgazdaság keretében dolgoztak. Széles vidéken komoly vetélytársat nem jelentett sem az udvarhelyi, sem a háromszéki, sem a brassói fazekascéh, körzetükben háborítatlanul működhettek. Termékeik nem vetekedhetnek ugyan a céhek remekeivel, de igénytelenebb, jó használati cikkeikkel ellátták nemcsak a falunak, hanem a környező vidék agrártársadalmának és a mezővárosok szegényebb rétegeinek igényeit, köznépét, sőt távolabbi régiókba, a moldvai piacokra is betörhettek.

Felvásárló körük jóval szélesebb, mint a céhes kerámiáé, így a népi és céhes termékek egyaránt „megfértek” egymás mellett. Az újabb régészeti ásatások leletanyaga, ennek feldolgozása több adatot szolgáltathat majd a kora újkori fazekashelyekről, s így a későbbiekben létrejött népi fazekasközpontokról is.

A népi kerámiaközpontok tevékenységének megszűnése több tényező együttes hatásának eredménye: a népi életmódbeli változások, a fazekastermékek iránti kereslet hiánya, nyersanyagforrások beszűkülése, az iparosodás és a népi polgárosodás folyamata. Ezért napjaink fazekasságát inkább hagyományőrzésként művelik népi iparművészek, keramikusok, folytatva és újratereztve a hagyományt, új funkciót keresve a régi formáknak, és új formákat keresve a használatnak.

Válogatott irodalom

- Benkő Károly: *Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek leírása*. Kolozsvár, 1853.
- Benkő E. – Demeter I. – Székely A.: *Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos Füzetek*. Kolozsvár. 1997.
- Butură, Valer: *Străvechi mărturii de civilizație românească*. Editura Științifică. București, 1989.
- B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*. Kriterion, Bukarest, 1973.
- B. Nagy Margit: *Stílusok, művek, mesterek*. Kriterion, Bukarest, 1977.
- Csupor I. – Csuporné Angyal Zs.: A Székelyföld és Barcaság fazekassága. In: *Fazekaskönyv*. Budapest, 1998.
- Csupor I. – Rékai M.: A vajköpülő. In: *A néprajzi múzeum tárgykatalógusai*. 8. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003.
- Demény I. – János P. – Kristó T.: Csíkból előkerült alakos kályhacsempék. In: *Aluta*. Sepsiszentgyörgy, 1980.
- Domanovszky György: *A kerámiaművészet kezdetei*. Budapest, 1981.
- Egyed Ákos: *A korszerűsödő és hagyományőrző Erdély*. Csíkszereda.
- Farkas Irén: *Csíki fazekasközpontok. Fazekasközpontok Délkelet-Erdélyben*. Sepsiszentgyörgy, 1987–88.
- Farkas Irén: Újabb adatok a csíki kerámia történetéhez. In: *Acta*. Sepsiszentgyörgy, 1999.

- Farkas Irén: A csíki fazekasság történeti áttekintése. In: *Halmok és havasok*. Kecskemét, 2003
- Fél E. – Hofer T. – K. Csilléry K.: Történeti vázlat a magyar népművészetről. In: *A magyar népművészet*. Budapest, 1969
- Igaz Mária – Kresz Mária: A népi cserépedények szakterminológiája. In: *Néprajzi Értesítő*. Akadémiai Kiadó, 1965.
- Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak*. Bukarest, 1979.
- Imreh I. – Pataki J.: *Kászonszéki krónika*. Budapest-Bukarest, 1992.
- Kalecsinszky Sándor: *A magyar korona országainak megvizsgált agyagjai*. Budapest, 1905.
- Kémenes Mónika: *Kályhacsempék Csík-, Gyergyó- és Kászonszékből. 14–18. század*. Kolozsvár, 2005.
- K. Sebestyén József: A csíkszenttamási római katolikus egyház kelyhe és régi toronygombja. In: *Erdélyi Múzeum*. LI (1946): 1–4.
- Kresz Mária: A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején. In: *Ethnographia*. LXXXVLLL (1977). 1.
- Magyar fazekasművészet*. Budapest, 1991
- Kristó Tibor: *Csíki néprajzi gyűjtések*. Csíkszereda, 1995.
- Kós Károly: *Népelet és néphagyomány*. Bukarest, 1972.
- Kós Károly: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest, 1976.
- Kós Károly: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest, 1979.
- Kós Károly: *Néprajzi képek Erdélyből*. Budapest, 2000.
- Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J.: *Kászoni székely népművészet*. Bukarest, 1972.
- Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J.: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest, 1981.
- Kosa László: *Ki népei vagytok?* Budapest, 1998.
- Kosa László: *Polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása*. Budapest, 1998.
- Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete*. II. k. Budapest, 1909.
- Mattyasovszky József – Petrik Lajos: *Az agyag-, üveg és ásványfestékanyagok szolgáltató magyarországi nyersanyagok részletes katalógusa*. Budapest, 1885.
- Domonkos Ottó (szerk.): *Magyar néprajz. 3. k. Kézművészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.
- Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet. 1. k. Ősművészet és középkori kultúra*. Hasonmás kiadás. Szekszárd, 1990.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása...* II. k. Budapest, 1868.
- A székely kongresszus... tárgyalásai és határozatai. Örley Sándor beszámolója*. Bp., 1902.
- Pál-Antal S. – Ördög I. – Balázs D. – Miklós M.: *Csikmadaras*. Marosvásárhely, 1996.
- Parádi Nándor: *Technikai vizsgálatok népvándorlás kori és Árpád-kori edényeken. Régészeti dolgozatok*. Budapest, 1961.
- Petrik Lajos: *Adatok a magyar agyagipar történetéhez. Művészeti ipar. IV.* 1889.
- Petrik Lajos: *Az agyagiparos*. Budapest, 1913.
- Soproni Olivér: *Az életfa és a madár a kerámián*. Budapest, 1987.

- A székely kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai. Sajtó alá rendezte Buday Barna. Bp., 1902.
- Szöcs János: *Domokos Pál Péter Csíkszeredában*. Kézirat. 2003.
- Szöcsné Gazda Enikő: A székelyudvarhelyi fazekasság a céh-, és ipartársulati jegyzőkönyvek tükrében. In: *Acta Siculica*. 2008.
- T. Nagy Imre: *Csikmegye közigazgatási leírása*. Budapest, 1881.
- Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség*. Bukarest, 1977.
- Verebélyi Kincső: Keleti elemek a magyar nép díszítő művészetében. In: *Honfoglalás és néprajz*. Balassi Kiadó. Budapest, 1997.
- Vitos Mózes: *Adatok Csíkvármegye leírásához és történetéhez*. Csíkszereda, 1894.

Források

- Vegyes conscriptiók. Székely lustrajegyzékek. MOL. f. 136
- Az 1713-as összeírás. MOL. Erdélyi kormányhatósági levéltárak (EKL). f. 49. 26. c.
- Az 1721–1722-es összeírás. MOL. EKL. f. 49
- Az 1750-es adóügyi összeírás. MOL. EKL. f. 50
- Az 1785–86 úrbéri összeírás. MOL. EKL. f. 51.
- Az 1820-as úrbéri összeírás. MOL. EKL. 52
- A csíkkozmási római katolikus plébánia. Domus historia. 1685. A csíkkozmási plébánia irattára.
- Csíkcsecsői domus historia. Csíkcsecső, római katolikus plébánia levéltára.
- csikmadarasi római katolikus anyakönyvek. Nemzeti Levéltár, Csíkszereda
- Csíkjenőfalvi falujegyzőkönyvek. CSSZM. Régikönyv-gyűjtemény.
- Csíkszépvízi falujegyzőkönyv. Csíkszeredai Dokumentációs Könyvtár.
- a csíksomlyói Ferenc-rendiek számadáskönyvei és bevételi naplói. CSSZM. Régikönyv-gyűjtemény
- A csíkszentkirályi római katolikus iskola anyakönyvei. CSNL. f. 458.
- A székelyudvarhelyi fazekascéh levéltára. CSNL. f. 249.
- Csíknagyboldogasszony rom. kat. egyházi anyakönyvei. CSNL. f. 47. 139, 140, 141.
- A csíkdánfalvi rom. kat. népiskola anyakönyvei és naplói. CSNL. f. 383.
- A kásonaltízi rom. kat. egyházi anyakönyvek. CSNL f. 47. 310.

Vámszer Géza

Adatok a csíki festékes tanulmányozásához¹

A festékes régi elnevezéseivel és elterjedtségével kapcsolatosan igen értékes adatokat közölt Szabó T. Attila² a XVII – XVIII – XIX. században fennmaradt erdélyi írásokból, családi leltárakból, melyekben székely szőnyeg, festékes. székely festékes, paraszt festékes, tarkás festékes, székely kilim (kelim), kilim szőnyeg, sőt néha székely kecske, kecséske néven említik. E történeti adatok azt is bizonyítják, hogy a festékest néhány száz évvel ezelőtt az egész Székelyföldön, sőt Erdély legkülönbözőbb vidékein ismerték és használták, bár arra nincs adatunk, hogy e vidékeken készítették volna is. Földi szőnyegként falun nem használják és tudomásunk szerint a múltban sem használták, hanem csak ágy- és asztalterítőnek, rúdilepedőnek, falvédőnek. Használtabb állapotában került csak szekérre, ahol tulajdonosa magára, esetleg lovára terítette pokróc helyett, s amikor teljesen elrongyolódott, le a padlóra, vagyis inkább a küszöbre lábtörlő rongynak. A nép két okból nem használta padlószőnyegnek: először is a festékes szövése, elkészítése fényüzésszámba ment. A festékesek száma egy háznál a vagyoni állapot mértéke is volt; a leány hozományában mindig szerepelt 2–4 festékes is. A székely asszony csak akkor fogott neki egy-két festékes elkészítéséhez, ha a ház népét ellátta egyéb fontos gyapjú szőtteménnyel s ilyesmire is maradt anyaga és ideje. Másodszor a festékes általában vékony és laza szövésű s így nem is volt alkalmas a padló fődésére. Hiszen padlón alig tartana 10–20 évig, mint terítő ellenben sok festékes 150–200 évig is eltart. Az utóbbi évszázadban azonban, miként a székely népviselet és általában a házilag szőtt vásznak és posztók, a festékes is fokozatosan kisebb területre szorult, majd eltűnt, főként a síkvidékeken és a városi gyáripár közelében. A két háború között már csak Csíkban, Kászonban, később Gyergyószentmiklóson szőtték. Másutt, ha találtunk is néhány régi festékest, szőni már nem tudták. Az első világháború utáni években már-már Csíkban is elfelejtik a szövését, ha 1925–1935 között nem akad néhány lelkes csíki értelmiségi asszony,³ akik felismerték a festékesek szépségét és értékét, s támogatásukkal felújították készítését. Azóta évtize-

1 A tárgyról 1932-től kezdve több tanulmányt közöltem: *A csíki székely festékes szőnyeg*. Székelység. 1932. 3–4., *A csíki szőnyegek festőanyaga*. Székelység, 1932. 25–26., *Festékes*. Előre Naptár. Bukarest. 1960. 234–235.; ez utóbbi már 1957-ben elkészült és most itt megjelenő tanulmányom egy részlete volt. Anyagát (a festékes készítésére vonatkozó adatokat éppúgy, mint a bemutatásra kerülő régi festékeseket) az 1930-as években gyűjtöttem. Az itt leírt régi szőnyegek közül sok szép mintájú és színezésű régi festékes került e gyűjtés nyomán múzeumba.

2 Szabó T. Attila: *A festékes és társai*. Ethnographia, 1956. 1–2. sz. 99.

3 Főként Gál Ferencné, Pál Gáborné és Vámszer Gézáné.

dek teltek el s napjainkban újra szövik, keresik. Érdekes tehát a festékes múltjának és – a fejlett iparosítás korában lassan teljesen feledésbe merülő – háziipari készítményének néhány adatát felelevenítenünk.¹

A festékes eredete

A székely festékes szőnyeg eredete homályos. Viski Károly² szerint föltehető, hogy a legrégebbi időkre nyúlik vissza, hiszen a szőnyeg minden jómódú állattenyésztő, sátorozó népnek fontos „bútordarabja” volt. A „fon, sző, vászon, gyolcs” stb. szavak a honfoglalás előtti, sőt az ugor együttélés korából valók, tehát a szövés mesteriségét ismerhették s mivel ruháik és eszközeik közismerten díszesek voltak, feltehető, hogy e pokrócféléket, terítőket szintén díszítették.

A festékes elterjedtsége persze a régiségben sokkal szélesebb körű: a román, a szerb, a rutén, a dalmát, dobрудzsai török és a bolgár, valamint a távoli török, arab, kaukázusi és indus festékesszőnyegek technikája, díszítőelemei és néha színei is hasonlítanak.³ Így a szőnyegek közös keleti eredete, rokonsága, kölcsönhatása nyilvánvaló, akárcsak az erdélyi román, magyar és szász népi hímzésben, amelyeknek mértani mintái a szövés mértani ornamentikájából keletkeztek és attól alig térnek el. A festékesek esetében a török hatás nyilvánvaló, mind az egyes díszítőelemeket (lásd az imaszőnyegek hatását a székely festéke-

- 1 A festékesre vonatkozó fontosabb irodalom: Viski Károly: *Székely szőnyegek*. Budapest. 1928. (16 színes tábla kíséretében bemutatja a festékes eredetét, technikáját, színezési eljárásait); uő: *A székely népművészetről*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötven éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 411–437.; Szilády Zoltán: *Bulgária*. Budapest. 1931.228. (a székely festékes és a hasonló típusú és mintájú bolgár szőnyegek összehasonlító bemutatása, két festékes színes képével); Vámszer Géza: *A csiki székely festékes szőnyeg*. Székelység, 1932. 2–3. sz.; uő: *A csiki szőnyegek festőanyaga*. Székelység. 1932. 25–26. sz.; Palotay Gertrúd: *A gyapjú fonása és festése Csíkszenttamáson*. Néprajzi Értesítő, 1937. 3–4. sz. (a gyapjú fonásáról és festéséről Csíkban); Szabó T. Attila: *A festékes és társai*. Ethnographia, 1956.1–2. sz. (a festékes elterjedése a régi levéltári adatok alapján); Faragó József: *A régi csiki székely szőnyegekről*. Művelődés, 1957. 4. sz. (a szőnyegfestés eljárásairól is); Szentimrei Judit: *Székely festékesek*. Bukarest, 1958.
- 2 Viski Károly: *Székely szőnyegek*. Más adatok szerint a festékes ismert volt a bukovinai székelyeknél és a moldvai csángóknál is. (Vö: Szabó Imre: *Dévai csángó-székely telepések lakása és lakásberendezése*. Néprajzi Értesítő, 1903. 8. sz. 214–217. XII. tábla. E moldvai szöttesek ukrán kapcsolatairól lásd B. Krizonovski: *Ornament ukrainskih i romanskikh Kilimov*. Materiali po etnografii Rosszii. Tont. III. 1921.
- 3 Al. Tzigara-Samurçay: *Tapis roumains*. Paris, 1928. (34 színes táblával), G. Olszeweki: *Covoare vechi românești*. București, 1926., N. Iorga: *L'art populaire en Roumanie*. Paris, 1923., Tancred Bănățeanu: *Arta populară*. București, 1957., *Ornament der Handindustrie, Decken und Teppiche ruthenischer Bauern*. Lemberg, 1880.

sekre), mind a gyakori vöröses alapszínüket tekintve. Az, hogy ez a török hatás régi vagy újabb keletű-e, ma még tisztázatlan kérdés.

A székely és az erdélyi román szőnyegek összehasonlítása különben az eltérések miatt is tanulságos. A mértani díszítményekből álló román szőnyegek mintája gazdagabb, változatosabb, zsúfoltabb, mint a székelyké, de más a kompozíciójuk, a felépítésük és a színezésük is. A román szőnyegeken a színek változatosabbak és élénkebbek, míg a székely festékeseken tompa, szerény színek vannak s csupán három-négy, ritkán öt-hat szín vagy színárnyalat ismétlődik. Az eredeti székely festékes díszítménye nagyvonalú, geometrikus mintájú, megmaradt a szövészek adta lehetőségek határain belül s ebben valóban elüt a hímzéseinken, kerámiáinkon és fafaragásainkon közismert és magyarosnak nevezett finom görbe vonalú növényi ornamentikától. Viszont mivel a szövés technikája – az egymásra derékszögben járó felvető és beverő fonal helyzete – bizonyos mértani díszítő elemeket ad, ezért ezek számtalan népnél közösek. Különbséget inkább az adott elemek felhasználása, elrendezése, a szöttemény kompozíciója mutat, amelyek népi sajátosságok.

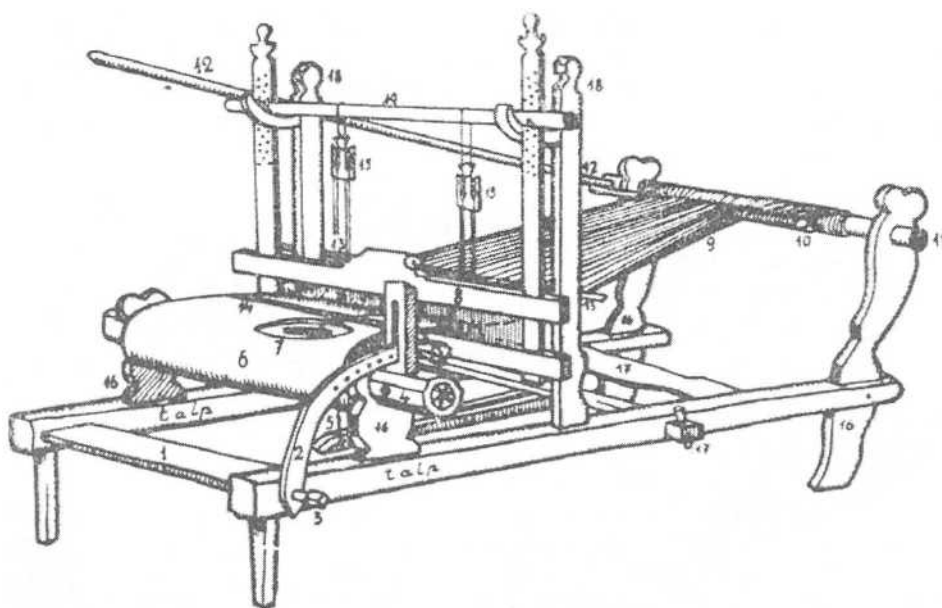
A székely festékes egyszerű rajza és szerény színezése arra utal, hogy a fejlődése egy kezdetlegesebb fokán valamikor megakadt.¹ Ezzel szemben a román és a többi szomszédos nép mértani díszítésű szőnyegeinek mintái fejlettebbek, kiforrottabbak, legfeljebb néha túlzásúltak és túl tarkák. Az az érzése az embernek, hogy mivel a csomózott szőnyegekről sok díszítőelemet és térfelosztási elvet vettek át, annak aprólékos növényi és figurális díszitést értékesítették a szőtt szőnyeg kezdetlegesebb technikájára. A moldvai és havasalföldi szőnyegek zömén (7. ábra, 7–8. kép) ugyanis a keleti csomózott szőnyegek hatására nagyrészt görbe vonalú síkdíszítményeket és félig természetű, félig stilizált virág- és levélmintákat találunk.² Sokkal közelebb áll viszont a székely festékeshez a román szőnyegek közül a máramarosi (27. ábra, 9. kép), a naszódai, a szebeni és a Hunyad vidéki a maga egyszerűbb mértánias díszével.

Van hasonlóság a székely festékes és a bolgár szőnyegek között is,³ melyek háromfélék: 1. a magyar, ún. torontáli szőnyeghez hasonló piroti, 2. a teteveni nevezetű és 3. a csiporovicii-féle szőnyegek. Néha térbeosztásuk is hasonlít a székely festékesekhez – bár színeik kissé élénkebbek és változatosabbak. Egy szőnyegen több szín fordul elő és a fehér-fekete gyakoribb, mint a székely festékeseken. Vannak olyan bolgár szőnyegek is, amelyek a Kárpátokon túli román szőnyegekhez hasonlítanak, mivel ezek is a keleti csomózott, görbe vonalú szőnyegek mintáinak hatására készültek.

- 1 A magyar népművészet területén sehol sem maradt fenn annyi, az egész emberiséggel közös primitív ornamentumkincs, mint éppen ezekben a szötteményekben – írja Viski Károly (*A székely népművészetéről*, i. h. 433.).
- 2 Érdekes, hogy a román hímzéseken viszont épp fordítva, a hím zöme mértani jellegű, tehát még nem vált el a szöttemény szögletes ornamentikájától.
- 3 Szilády: *i.m.* 228.

A festékes szövése

A szőnyegkészítésnek általában két, illetőleg három módja van: 1. a szövés, 2. a csomózás és 3. a hímzés. A székely festékes szőnyeget a keleti ún. kilim (kelim) szőnyeghez hasonlóan szövik, ezért vékonyabb minőségű. A csomózott szőnyeg¹ ujjnyi vastag, tartós és meleg, de sokkal drágább, mint a szőtt szőnyeg. Ritkábban fordul már elő hímzett szőnyeg, amelyet gyapjú vagy vastagabb vászon szőtteményre hímeznek. Ez a legvékonyabb a három fajta közül s ezért ezt kizárólag térítőnek használják. A székely festékesek egy fajtájánál is előfordul, hogy egy-egy kicsi díszítményt rávarrnak a szőtt anyagra.

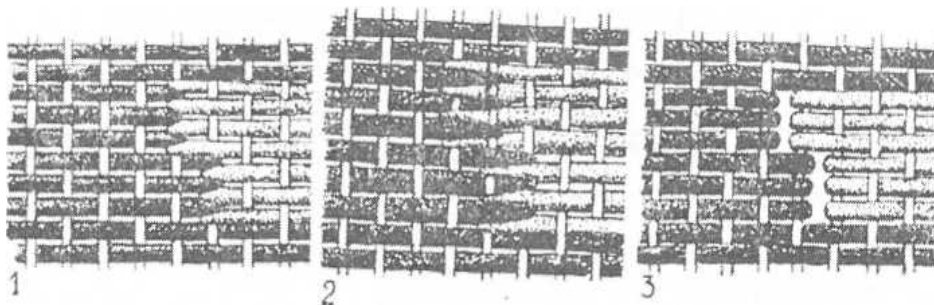

23. Csiki szövőszék (osztováta). Részei: 1) ülőhely; 2) feszítőfa; 3) faszeg; 4) hasajó;
 5) lábítók; 6) a megszótt anyag;
 7) vetéllő (benne az ontok-szál), a beverő-szál a csőre csavarva;
 8) bordahéj (benne a nádból való függőleges bordák); 9) a felvetett mejjék (fonal);
 10) ponkostor rúd; 11) külső hasajó; 12) fordító- vagy eresztőfa; 13) csép;
 14) vászonfeszítő (porond vagy macska);
 15) nyüstkarika (másutt nyüstkarika vagy cserekarika, ezen függ a nyüst);
 16) bábfa; 17) átalfa; 18) kar; 19) nyüstbot; 20) talp (1934).

1 Mint kisázsiai vagy perzsa szőnyeg ismeretes.

A székely festékes szövése az egyszerű vászon szövéséhez hasonló módon és ugyanazon a primitív szövőszéken – székelyesen osztovátán (23. ábra) – történik. A szövőszékre hosszában felrakjuk és kifeszítjük a láncfonalat, a felvetőt, hogy így erre a bélfonalat, a beverőt merőlegesen átvezethessük, befonhassuk és a bordahéjjal beverhessük. A felvető házilag sodort, sirített kenderfonal, a beverő pedig házilag font gyapjúfonal. A székely szövőszék, illetőleg a ráfeszített felvető vízszintes irányú síkban fekszik, nem úgy, mint sok keleti népnél – és a takácsoknál –, ahol a csomózott szőnyeg készítéséhez alkalmasabb a függőleges irányú szövőszék.¹

Az utóbbi évtizedekben a házilag sirített kenderfonal helyett a bolti spárgát vagy az 5–7–9–11 pamutszálból gépileg sodort halászfonalat kezdték felvetőül használni.² A beverő fonal anyaga nálunk a juh gyapja.³ Általában a székely racka juh szálasabb, durvább és érdekesebb gyapjújából készítik, s csak újabban és kevesen használnak cigája vagy berke gyapjút, mivel az jóval drágább. Ez fogásra finomabb, a színek rajta kellemesebbek, pasztellszerűbbek, de talán nem olyan tartós az ebből szőtt festékes. A gyapjúfonalat túlnyomólag ma is házilag fonják, kivéve, ahol szövetkezetben nagyobb mennyiséget használnak el. Egy négyzetméter festékes szövéséhez kb. egy kg gyapjú kell.

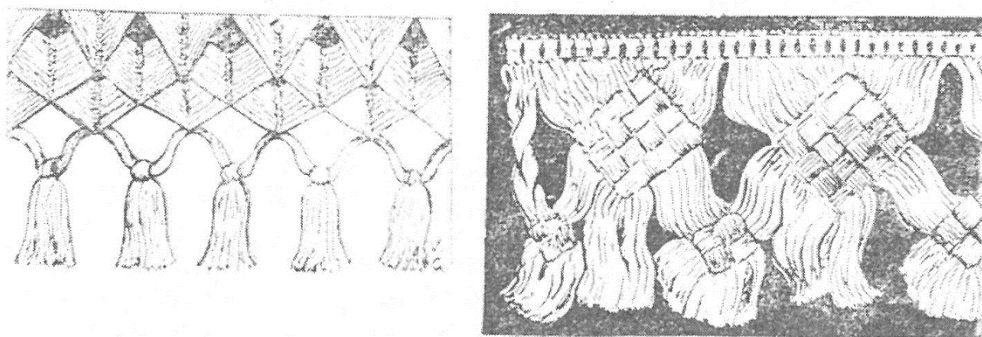

24. A festékes háromféle szövéstechnikájának sematikus rajza: 1) Amikor a két szomszédos színű gyapjúfonal egy felvetőszálra van rátekerve; 2) amikor az egyik szín túlmegy a másik színén, s így külön-külön más-más felvetőszálra van rátekerve; 3) amikor a kétszínű gyapjúszál között hézag marad. Ez utóbbi az ún. „torontáli” lyukacsos szövéstechnika (1939).

Az egyszerűbb mintájú festékesek szövése elég könnyű (24. ábra), de ahol a színek gyakran váltakoznak és aprólékos a minta, ott nagy ügyességet és figyel-

- 1 Mivel ez utóbbi kisebb helyet foglal el a szobában, egyes vidékeken a nép elleste a takácsoktól s újabban néha ezt is használják, főként, ha a szövőszék a rendesnél szélesebb.
- 2 Az erősebb is, de mivel puhább, munka közben kellemesebb a fogása és a gyapjúszál, a beverőfonal jobban csúszik rajta, nem koptatja úgy el a gyapjút.
- 3 Perzsiában és Közép-Ázsiában célnaszerűen sodorva a teveszört és a kecskeszört is használják felvetőnek, beverőnek, csomónak egyaránt. Selymet azonban ritkán használnak, azt is inkább csomónak a csomózott szőnyegeknél.

met igényel a szövése, vagyis a szedése (ezért nevezik szedettesnek is). De a minta helyes és részarányos szövésén kívül nagyon kell vigyázni arra is, hogy a felvető fonalak egymástól való távolsága (3–5 mm) a beverő fonal vastagságával arányos legyen, továbbá arra, hogy a beverő fonalat kellően ráverjük, nehogy a végén laza legyen a festékes. Ha a beverő fonalak közül az egyik szín vékonyabb, mint a többi, akkor több sort kell abból a színből azon a színfolton rakni, hogy az kiadja a minta magasságát, nagyságát. Még ilyen elővigyázatosság ellenére is előfordul az, hogy a szöttes tetves lesz, azaz a beverő nem csúszik bele kellően a felvetőbe, vagy egyenlőtlen vastagságú a gyapjúfonal s hiába verjük rá erősen, a felvető fehéres színe egy-egy pontnyi részen kiviláglik a sötétebb színű szötteményből. A szövéshez szükséges 4–6 féle színű gyapjúfonalat vagy a vetélőbe vagy csak a csőre gombolyítva használják. Ahol csak rövid darabon kell egy színt átdugni a felvető szálai között, ott csak kis gomolyára tekerik fel a gyapjúfonalat. Ha szövés közben két szín találkozik egymással, a két szomszédos színű gyapjúfonalat vagy közös felvető fonalhoz kötik, vagy a bal oldali színt túlviszik és a jobb oldali felvető fonalhoz, a jobb oldalit pedig a bal oldalához kötik, azaz körülhurkolják.

25. Kézzel bogozott rojtok Csíkszentsimonból (1933).

Ez esetben a díszítmény külső rajza (kontúrja) e helyen kissé bizonytalan lesz, mivel a két szín egymásba mosódik. A harmadik eljárás – ez a székely festékesnél ritkán és inkább kicsi, aprólékos mintánál alkalmazzák –, amikor az egyes szomszédos színfoltok között a két felvető fonal közötti részt függőlegesen üresen, hézagosan, likacsosan hagyják. Ez az úgynevezett torontáli szőnyeg technikája, amelynél a minta rajza tisztábban, határozottabban látszik, de ez az eljárás annyiban hátrányos, hogy a szöttemény gyengébb, lazább s még kevésbé alkalmas földi szőnyegnek. Az egyes színfoltok leszövése után annak a színnek a fonalvégét letépi s a gomolyát (vagy a csövet) félreteszik addig, amíg az a szín megint sorra kerül. A letépett fonalvéget pedig ujjakkal bedugják a szőnyeg beverő fonalai közé.

A megszótt szőnyeget a végén levágják a szövőszékről. Levágáskor vagy meghagynak a felvető fonál két végéből 15–20 cm-es darabot rojtnak, s a szálatat hármassával, díszesen összebogozzák (25. ábra), vagy külön szőnek

gyapjúból szegőrojtot a szőnyeg befejező díszéül s azt rávarrják a szőnyeg két végére.

Ezt a szegőrojtot szokták egy színből (az alapszínből) vagy a szőnyeg másik két-három színéből (váltakozva) megszőni. A megszövéséhez külön kell felvetni a felvetőt a szőnyeg szélességének a hosszában, éspedig pár cm szélességben kétszer egymás mellett, de egymástól 10–30 cm távolságban. Itt közbül nem lévén felvető szál, a beverőt, amely gyapjú, nincs hová befonják s így szabadon áll. Ha leszótták a kellő hosszúságot, levágják a szövőszékről s a közepén hosszában kettévágják ollóval. Ha ez a leszótt sáv keskeny, s a szabadon maradt gyapjúsál csak 5–7 cm, azt kifésülik és így varrják fel a szőnyegre, azaz a szélére. Ha szélesebbre vetették fel a kenderfonalat és így a szabadon maradt gyapjúsál 10–15 cm, akkor ezekből a szálakból díszes rojtot bogoznak s úgy varrják a szőnyegre. Szoktak e célra külön kisebb rojtszővő osztóvátát is használni.

Mióta a városiak részére is készítenek festékeseket, amelyek nagy része földi szőnyegnek van szánva, mindent megtesznek, hogy azok vastagabbak, tömörebbek, keményebbek és így tartósabbak is legyenek, mint a terítőnek szánt festékesek. De ennek a titka csak részben az, hogy vastagabb a felvető és puhább sodrású a beverő fonal. Ezért többen bevezették az acélbordát, amellyel sokkal erősebben lehet ráverni a beverőt, mint a fakeretes nádbordával.

A régi székely festékes leggyakoribb és legnagyobb mérete a csergééhez hasonló, mivel ezt is, azt is ágyterítőnek használták (kb. 160x200 cm).¹ Mivel pedig az egyszerű osztóváta hasajója csak 80–90 cm széles, a festékest két szimmetrikus, részarányos részből, azaz szélből szövik, amelyeket aztán egymással szembefordítva, a hossz tengelynél – vigyázva a díszítmény folytonosságára – összevarrnak. Mind a szövésnél, mind az összevarrásnál nagyon kell vigyázni arra, hogy a tengely közelében levő mintarészletek, a vonalak pontosan egy beessenek, mert csak így érhető el az a látszat, hogy a szőnyeg egy darab. E célból újabban már 160–200 cm széles szövőszéket is használnak, amelyen már összevarrás nélkül, egy szélben szövik a nagyméretű ágyterítőket, díványterítőket és a földre, a padlóra helyezendő szőnyeget.

A díszítmény pontos összeillesztését azért lehet megvalósítani, mert a festékesnek mindkét oldala, színe és fonákja szemre, tapintásra és technikára teljesen egyező. Ritka esetben, ha nagyobb szőnyegre van szükség, három szélből állítják elő a festékest (ilyen a csíkdélni templom főoltár előtti dobogójára szőtt szép mintájú szőnyeg).² A kisebb, egy szélben szőtt ún. összekötő szőnyeget, sőt hosszú futószőnyeget végben készítették és készítik ma is.³

1 A keleti nomád népek kisebb méretű (1,20–1,70 m széles és 3–4 m hosszú) szőnyeget használtak, míg a letelepültek ennél nagyobbakat. Vö: Rudolf Neugebauer — Július Orendi: *Handbuch der Orientalischen Teppichkunde*. Leipzig, 1909. 78.

2 Vö. Vámszer Géza: *A csíkdélni Szent János templom*. Debreceni Szemle, 1934.8. sz.

3 Szabó T. Attila: *i.m.*

A székely festékesek díszítőelemei

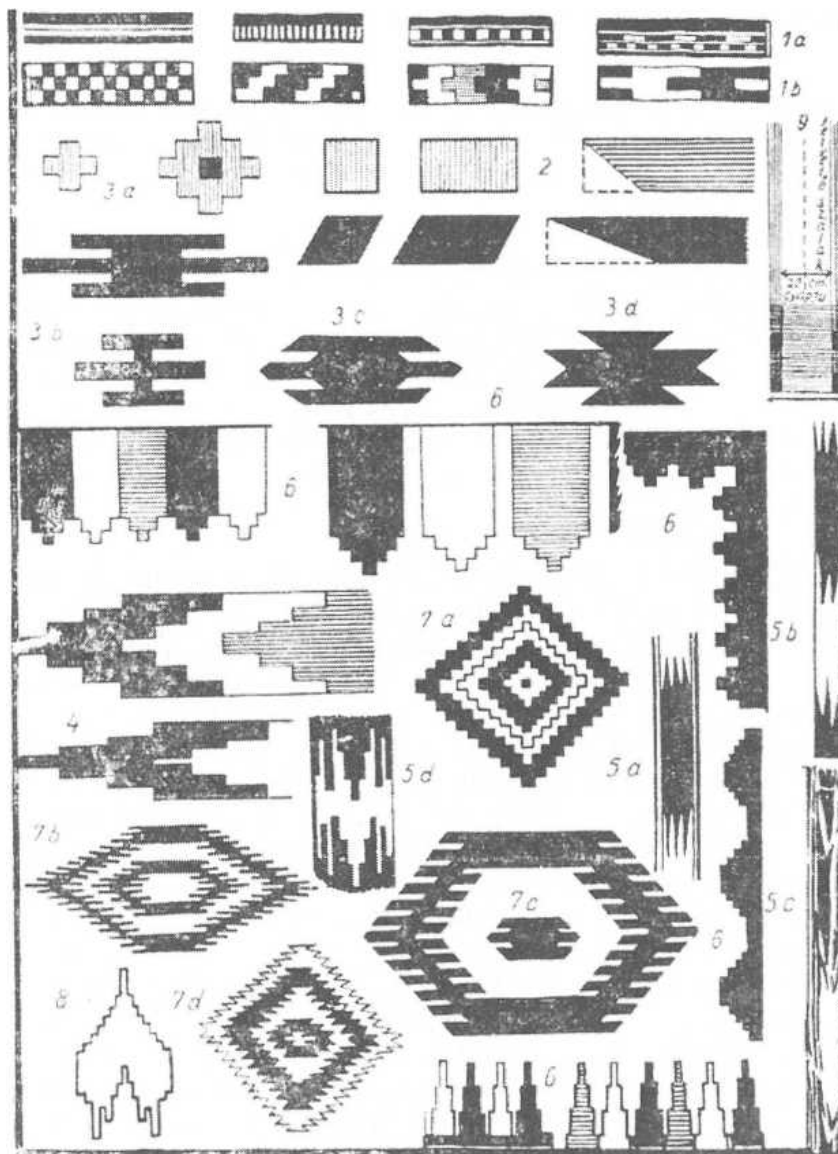
Amikor a festékesek rajzának részletesebb tanulmányozását végeztem – 1930–1940 között –, közel száz festékes-minta állott rendelkezésemre.¹ Ezek alapján próbálom meg bemutatni a festékes díszítőelemeit (26. ábra), azok elrendezését, térbeosztását.

A legegyszerűbb díszítőelem a csík, a csíkozás és a pontszerű kis négyzet, amit a nép kockának nevez. Mihelyt a csíkok különböző színekben és vastagságban kerülnek egymás mellé, szép díszítményt nyerünk. Még jobban mutat a csík, ha azt hosszában vagy szélességében megszakítják, felezik, azaz fiókolják. Néha az ilyen csík kis négyzetekből, váltakozó színekből sakktableszerűen meg van bontva s 1–3 sort alkot (26. ábra 1a és 1b). E csíkszerű díszítményeket a szőnyeg elején és a végén tenyéryi, sőt arasznyi szélességben gyakran használják szegődíszként, záródíszként, ha egyébként nincs a szőnyeg négyoldalról bekeretezve.

A négyzet és téglalap alakú dísz a többi (bonyolultabb) díszítmény alapeleme. A felvető és a beverő fonal derékszögű irányból önként adódik. E kis kockák (26. ábra 2.) ügyes elrendezése adja a farkasfogas (4.), a szarufás (3. c.), a rákos (ráklábas – 5. d.), csillagos és koszorús (7.) elnevezésű kicsi díszítményeket. Ezek lehetnek egyszerűbbek és összetettebbek. Ezeknek az elemeknek az egymáshoz rendeléséből adódnak az összetettebbek. Így nemcsak függőleges és vízszintes irányú vonalakat kaphatunk, hanem átlós vagy más ferde irányúakat is.² E ferde irányú egyenes vonalak révén nyerjük az előbb említett derékszögű mértani díszítőelemeket, sőt néhányat az említett ferde végződésű farkasfogas, szarufás, csillagos és koszorús díszítőelemből is. Az előbbieket külsejük miatt lépcsősnek, egy-egy ujszerű hosszabb részletét lábnak nevezik. Ha a vég ferde és rövid, akkor ferdeláb (7. c.), ha hosszabb és hegyesebb, késnyelves (7. d.) a neve. E lábak többnyire a csillagos és a koszorús mintákon találhatók, valamint a fésűs, a halas, a gyertyás és a tornyos díszítéselemen.

E kétféle technikai eljárás, a derékszögös lépcsős és a ferde vonalú késnyelves díszítmény néha egy és ugyanazon festékesen keveredik. Az utóbbi szövése természetesen nehezebb, nagyobb gyakorlatot, több gondosságot, időt igényel. A kétféle eljárás között látszólag kicsi a különbség – csak a láb végződése más –, mégis, ha egyazon mintát megszönnénk külön az egyik és külön a másik eljárással, a minta jellege oly nagy változást mutatna, hogy első pillanatra alig ismernénk rá a közös mintára.

- 1 Ezek közül 16-ot a budapesti Néprajzi Múzeum anyagából Viski Károly közölt (i. m.), kettőt Szilády Zoltán (*i. m.*), 15 a sepsiszentgyörgyi, 8 a csíki múzeum tulajdonában volt. Mintegy 55 mintát magam rajzoltam, festettem, illetve fényképeztem le.
- 2 Sőt ha a felvető szálát a beverővei erősebben megrántjuk, erőltetjük, eltérítjük a megszokott helyzetéből s így még görbe vonalú díszítményt is nyerhetünk. Ez azonban a székely festékesen nem fordul elő.

26. A csiki festékesek díszítőelemei: 1 a) és 1 b) a csíkok és szalagok apró díszei; 2) derékszögű alapelemek: a kocka (négyzet és rombusz), a láb vagy egyenes láb (tégla-
lap és rombold), a ferde láb (a négyzet
átlója), késnyelves (a téglalap átlója); 3) csillagdíszek: a) lépcsős, b) hosszú láb
vagy szarufás, c) ferde láb vagy szarufás, d) késnyelves csillag; 4) farkasfogas sza-
lagdíszek; 5) rákos; 6) félkerek
szegődíszek (négyféle lépcsős és kétféle farkasfogas); 7) koszorús (négy változata: a)
lépcsős, b) lábas, c) ferde lábas, d) késnyelves);
8) szőlőlevél (különleges
díszítőelem); 9) a festékeshez való gyapjúrojt szövés módja (1942).

Mivel a székely festékesnél a legkezdetlegesebb mértani díszítőelemekkel van dolgunk, a nagyobb alakzatok néha szerves összefüggés nélkül állanak egymás mellett. Ahol pedig közöttük egy-egy nagyobb felület üresen maradt, azt lehetőleg egy-egy megfelelő alakú – és a szövés technikáját mindig ésszerűen követő és nem más technikáktól átvett – kisebb motívummal töltik ki.

Tekintetbe véve az általunk vizsgált darabok alapdíszítményét és térbeosztását, a festékeseket kilenc csoportba oszthatjuk (**27. ábra**). Előre kell bocsátani, hogy természetesen mindegyik csoportban számtalan változat fordul elő. Teljesen mellőztem e beosztásnál az utóbbi harminc év alatt értelmiségiek és művészek tervei alapján városiak részére készült szőnyegeket, amelyeknél háromféle felfogás érvényesült: 1. egyeseknél teljesen megmaradt a régi hagyományos alap, a szövés technikája által követett geometrikus elem és a régi színezés. Csak itt-ott javítottak a kompozíción s főként a szőnyeg tartós voltán és az eddig kiforrotlan keretmegoldást igyekeztek előbbre vinni, hogy így tovább vezessék a székely festékest azon az úton, amelyen valamikor (pár száz évvel ezelőtt) zárt földrajzi helyzetéből kifolyólag elakadt, 2. néha a régi geometrikus mintákon modern színeket alkalmaznak. Például egy színnek csupán 4–5 árnyalatát, 3. művészek, iparművészek tervei alapján a régi díszítőelemek mellett stilizált növényi, állati és emberi alakokat is alkalmaztak. Ez utóbbi irányzat, bár még csak kísérlet volt, igen szép példányokat hozott létre, de nem tudott nagyobb elterjedtségre szert tenni, mert e szőnyegek elkészítése különleges formakészséget, nagy szövési gyakorlatot, sok időt és gondosságot igényelt a szövőasszonyoktól, ami a munkát (a szőnyeget) nagyon megdrágította.

A régi festékes alapdíszítmény és térbeosztás csoportjai a következők :

Az 1. csoportba azok a szőnyegek tartoznak, amelyeknél a szőnyeg alapja szimmetrikusan elrendezett különböző színű csíkokból áll. A keskeny csíkok között 3–5 vagy több szélesebb csík (szalag) fut, amelyekben ismétlődő mintájú, de váltakozó színű díszítőelemek (csillag és farkasfog) vannak. Egyszerű mintájú szőnyeg, könnyű megszőni és mégis, ha a színeket jól megválasztják és így rakják egymás mellé, igen csinos, finom külsejű festékest kapunk. Ebbe a csoportba tartozik a 9. számú is, ha feltételezhetően keleti imaszőnyegek hatására a felső részen odahelyezett díztől eltekintünk. Ez a csíkokból összeállított festékes gyakori, sokszor a maradék festett fonalakból állítják össze, kellő ízléssel.

A 2. csoportba tartozó festékeseken egymással párhuzamosan futó hullámos, cikcakkos, villámos minta van, amely vagy az egész felületet betölti, vagy ezt közben néhány, haránt irányban haladó szélesebb szalag szakítja meg. Ez részben finom, több színű csíkból, részben egy 10–15 cm széles szalagból áll, amelyben ismétlődő (például farkasfogas) minta van elhelyezve váltakozó színekkel. Ennek a csoportnak a mintái sok tekintetben egyeznek az első csoportba soroltakéval, csak az egyiknél több az egyenes vonalú csíkozott rész, a másikonál több a hullámos, a villámos. Egyszerűsége miatt gyakori minta.

A 3. csoportba tartozó festékeseknél a minta egymásba fonódó, csupa koszorúból áll, amelyek átlós irányban vannak elhelyezve. Érdekessége, hogy mind a négy irányban a végtelenségig folytatható a mintája. Némely festékesen a koszorúk oly közel vannak egymáshoz, hogy a szőnyeg alapszíne nem is tűnik

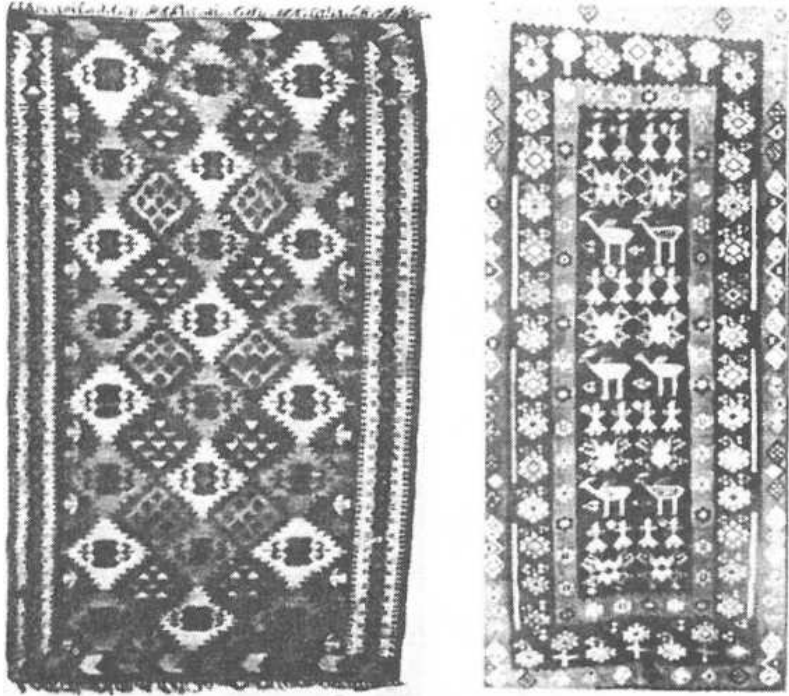
ki, mert az alap tulajdonképp csak az egyik koszorú egyik ágának a szélességében van meg. Ezt a mintát és színezést a keleti népeknél, és közelebből a bolgároknál is megtaláljuk.¹ Nálunk nem gyakori.

27. A régi csiki festékesek típusai: 1) csikos (néhány szalagban farkasfogas dísz); 2) villamos farkasfogas (a minta az egész felületet betölti, esetleg megszakítva néhány szalaggal és több mezőre bontva); 3) csupa koszorús (az egész felületet ezek az egymásba fonódott koszorúk töltik ki); 4) egykoszorús (a közepén lévő mintához a két szélén szalagdíszek és csíkok járulnak); 5) több koszorús (a két hosszanti oldalon rendes félkeret, a két végen tarka csíkok) 6) két négyoldalas keret, közepén egy koszorúval, a két véget tarka csíkok zárják le; 7) egy négyoldalas keret, benne egy koszorúval, a két véget tarka csíkok zárják le; 8) több keretes, koszorú nélkül, a hosszanti szélén két-két kisebb keretes dísz és tarka csíkok; 9) különleges beosztású változatok (az itt bemutatott példány a megszokott szalagokból áll, váltakozó színezéssel, felső részén azonban török imaszónyvekre emlékeztető dísz van elhelyezve) (1942).

1 Szilády: i. m. színes melléklet.

A 4. csoportba azok tartoznak, amelyek közepén egy – a festékes szélességét szinte elérő – nagy koszorú foglal helyet. Ezek két szélét, bütűjét szegélyként egy-két széles csikozott rész alkotja, melynek szalagjában a 2. csoporthoz hasonlóan ismétlődő mértani díszítmény van. A nagyméretű koszorú mellett üresen maradt háromszög alakú felületen rendszeren egy-egy kisebb koszorú, vagy csillag van elhelyezve ugyanabban a színösszetételben, mint a nagy koszorú. Festékeseinknél nem gyakori.

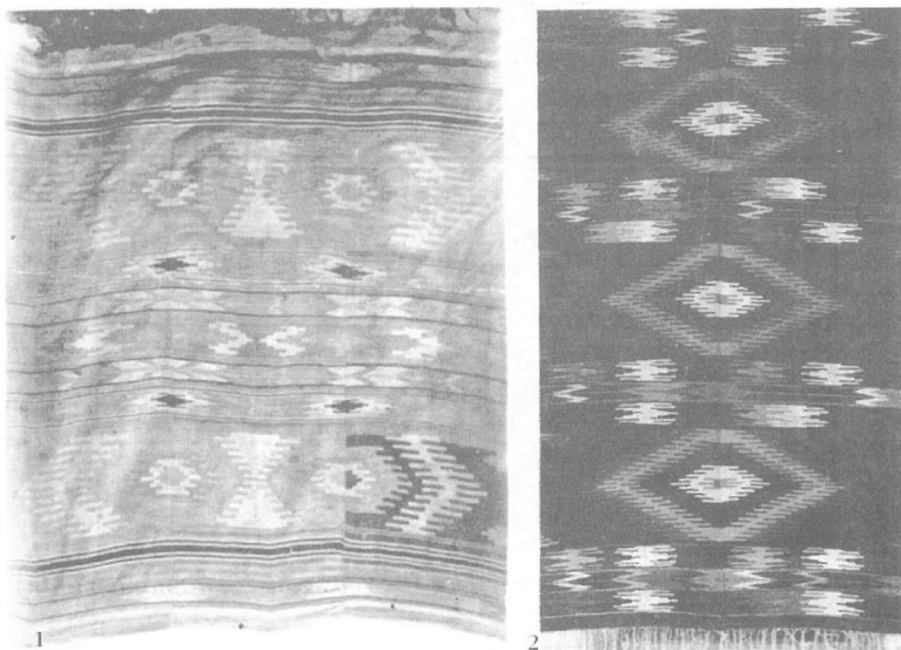
Olténiai és havasalföldi román szőnyeg (a Die Volkskunst in Rumänien után)

Az 5. csoport hasonló az előbbi csoporthoz, de itt nem egy, hanem két, három, sőt néha több koszorú van egymás mellett. Ezek néha egymásba kapcsolódnak, máskor 1–3, sőt 5 szalag választja el őket egymástól (ilyen a már említett csikdelnei nagy szőnyeg). A szalagokban váltakozó színű díszítőelemek (csillagok, farkasfogak, halacszkák) vannak, amelyek néha igen finom és gazdag összetételűek. A 4. és az 5. csoportba tartozó szőnyegeknél már gyakori a két hosszanti oldalon elhelyezett szegődísz vagy félkeret, mely a feltehetően későbbi keretes szőnyeg kezdetleges alakja. Ennek a félkeretnek (vagyis amikor csak a szőnyeg két végén van keretdísz) a rajza igen különféle lehet, de mindig alkalmazkodik a minta belsejének jellegéhez, és színei is azonosak a szőnyeg más részeinek színeivel. Kivételes szépsége miatt újabban gyakori.

A 6. csoportba azok a szőnyegek tartoznak, amelyeknek közepén egy nagy négyzet vagy téglalap alakú vastag keret van, ezen belül pedig egy vagy két nagy koszorú. A fennmaradt háromszögeket kis koszorúk vagy csillagok töltik ki. E

belső nagy kereten kívül üresen maradt felület egyszínű, vagy csíkozással, illetve szétszórt csillagokkal díszített. Ebből a típusból nagyon kevés szőnyeg van, de mintája és színezése látható a Viski Károly által közölt szőnyegek között.

A 7. csoportba azok sorolhatók, amelyeknél az előbb említett vastag keret hiányzik, és így a koszorú nagyobb. Keretül az a felület szolgál, amely az előbbinél a kereten kívül volt. Itt ezt hosszában futó hullámos mintával töltik ki. Vannak olyan festékesek is, amelyekben a 6. és a 7. számú csoportnál említett keretmegoldás keveredik. Sajnos ez a megoldás még kiforratlan, a sarokképzés is megoldatlan. A székely festékeseknek általában épp a keretmegoldás tökéletlen, kiforratlan volta a gyengéje, a szépséghibája.

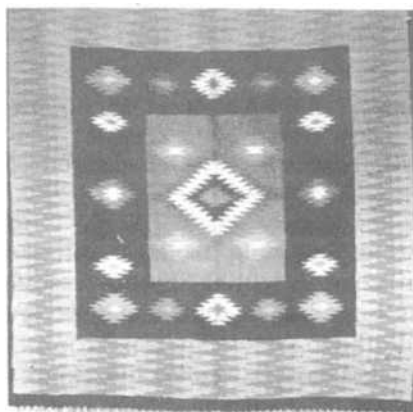

1. A csíkdelnei 200 éves szőnyeg. Mérete 228 x 320.
2. A csíkdelnei szőnyeg háromkoszorúsra megújított változata
140 x 220 cm méretben

Újabb városi szakértők külső hatásokat érvényesítő irányítása alatt (pl. a közismert keleti csomózott szőnyegek hatására) a székely festékeseken is arányos formájú és egyszerű díszítésű, a festékes belső mintájához találó kereteket alkalmaznak. Így szakszerű és ízléses irányítás mellett a festékesek új fejlődési korszak előtt állanak, hogy pótolják a valamikor elakadt természetes fejlődést. Viszont ez a szép szőnyegkeret, amely a csomózott szőnyegekhez hasonlóan több keretsorozatból áll, itt a szőtt szőnyegnél bajosan valósítható meg: egyrészt, mert igen sok munkát ad, másrészt, mert több párhuzamos keretvonal, a felvető szálak irányában haladván végig, e helyen nagyon gyengítené a szőnyeget. Ez itt ritkán látható, de Viski Károly említett könyvében szerepel.

A 8. csoportba olyan festékesek sorolhatók, amelyek tulajdonképp csupa keretből állanak, azaz középen, a kereten belül szokásos nagy koszorú helyett is több színű, folyton kisebbedő négyzet alakú keretek állnak. A külső, nagyobb keretekben csillagok vannak elhelyezve, a kereten kívül pedig négy, hasonló színezésű kisebb keretcsomó. A szőnyeg alapszíne vörösésbarna. Szokatlan, ritka megoldás.

Végül a 9. csoportba azok a festékesek kerülnek, amelyek a fenti nyolc csoportba nem voltak beoszthatók, mert különleges mintájúak és nagyon ritkák. Van két festékes, amelynek felső részén a török imaszőnyegekhez hasonlóan egy szokatlan dísz áll. Az egyik csak egy sokféle színekből összeállított szalagos, csíkos festékes felső részére van odabiggyesztve, a másiknak a középső része teljesen török imaszőnyeg-átvételnek hat (14. kép). Sajnos ez egyetlen példány. Tulajdonosa szerint az 1780-as években készült, egy régebbi, törökvilágbeli szőnyeg mintájának hatására. Lehet, hogy néhány kísérlet után, vagy mert igen különleges volt s nehéz volt megszöni, abbahagyták, a közösség mindenesetre nem vette át. Ugyancsak ide tartozik a szintén egyedülálló és tatárosnak nevezett minta is (15. kép), amely négy-négy egymásba olvadt kis koszorúból áll, s így alkot a nyolc koszorú együtt egy ikerkülső nagy koszorút. Egy másik festékesen, azaz falvédőn különböző színű, nagyméretű, téglalap alakú kockák vannak sakktáblaszerűen elhelyezve s azokban egy-egy kisebb koszorúdísz.¹

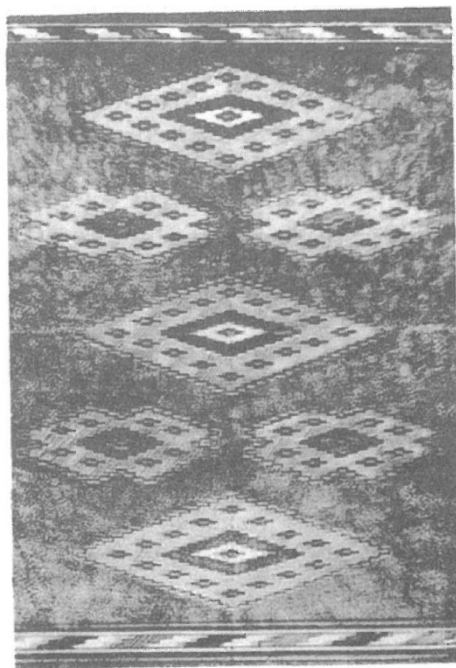
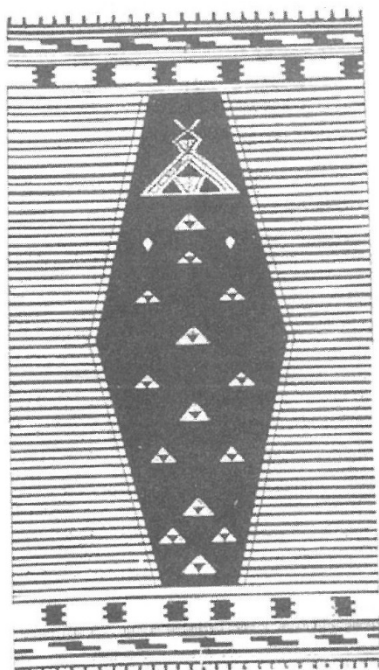

*Farkasfogás mintával keretezett asztalterítő
120 x 120 cm méretben. Régi festékes után.*

Falvédő aránylag kevés maradt fenn. Van olyan, amelynél egyszerűen egy nagy festékes egyik felét, szélét használták erre a célra, legfeljebb rojtot varrtak

1 A törökös-tatáros mintázatú szőnyeg ilyen, viszonylag gyakori jelenléte Csíkban a XVI–XVII. századi gyakori betörésekkel hozható kapcsolatba.

az alsó szelére. Van azonban olyan minta is, amelyen látszik, hogy kimondottan falvédőnek készült, felső keretszerű széle kockás, sakktablás és a díszítménye többnyire félkoszorúból áll, melyek lefelé hegyesednek.

1. Török imaszőnyeg hatását mutató festékes Csíkszentkirályról, az 1780-as évekből.
Mérete 200 x 120 cm.

2. Tatárosnak nevezett festékes 160x200

Itt a 9. csoportnál említem meg azokat a valóban ritka festékeseket is, amelyek kétféle technikával készültek. Előbb leszövik, s azután ugyancsak gyapjúsállal itt-ott kis hímeket varrnak még reá. A szövés többnyire csak különböző színű és különböző szélességű csikokból, szalagokból áll (mint a 9. sz. mintán), s ez utóbbiakra varrják rá a kis díszeket – néha lefektetett S betű alakúak- más-más színű gyapjufonállal. A csíki szövőasszonyok csángó hatásnak mondják. Ebből a típusból is kevés van, nem vált általánossá.

A kilenc csoportba osztott szőnyegek közül tehát leggyakoribbak az 1., a 2. és az 5. csoportba tartozók, kevésbé gyakoriak a 3., a 4. és a 6. csoportba sorolt festékes típusok, ritkák a 7. és a 8., valamint természetesen a 9. csoporthoz tartozó festékesek.

Színek, festékanyagok

A székely festékesek leggyakoribb színei:

1. Sárga (sárgásbarna, aranysárga, narancssárga, okker).
2. Vörös (barnásvörös, élénkebb piros). A vörösbarna, a barnásvörös és a sötét okkerszínű sárga színt többnyire a szőnyeg alapszínéül alkalmazzák, tehát a legnagyobb felületet tölti be. Viski a piros szín alapszínként való használatát török hatásnak tartja.
3. Kék (közepesen sötét és feketeskék).
4. Fehér (nem tiszta, vakítóan fehér, csak a gyapjú természetes színe, sőt néha még ez is tompítva van egy halvány színnel).
5. Barna (vörösbarna, feketés barna). A barna, kék és fekete sötét színekhez lehetőleg barna vagy szürkés gyapjút használnak, mert így kevesebb festékanyagra van szükség. Viszont a világosabb színeknél épp a fehér gyapjú ad szép színeket.

6. Fekete (néha szürkésfekete).

7. A zöld és a lila igen ritka, és egy szőnyegen csak kicsi foltokban fordul elő.

A festékes szövéséhez szükséges gyapjúfonalat (sőt a kendert és a lent is) még ma is otthon, saját kezűleg festik. Régen elsősorban növényi eredetű, azaz burján festékanyagot használtak. Igaz, hogy már a múlt [XIX. – szerk. megj.] század elején lehetett kapni bolti festékanyagot, de azok nagy részét is növényekből állították elő.¹ Némely színhez a nyersanyagot külföldről, sőt a tengeren túlról hozták.² A ma már mindütt vegyi úton előállított kátrány- vagy anilinfesték, amelyet 1859-ben fedeztek fel, a Székelyföldre csak 1870 után került el, de gyorsan elterjedt olcsósága, könnyebb kezelhetősége és tüzes színei miatt. Sajnos a nép túl hamar behódolt ennek az új divatnak s máról holnapra elhanyagolta, elfelejtette a növényi festékanyag gyűjtésének és készítésének hagyományos módjait. Persze téves az a vélemény, hogy az anilinfestékek nem jók, azaz, hogy színüket hagyják, és csak a növényi festék a színtartó. Mindkettőben vannak jók és rosszak, a legfontosabb az, hogy a megfelelő mennyiségű pácot, azaz kötőanyagot (konyhasót, timsót, ecetet vagy sósavat) a kellő időpontban keverjük bele. Az bizonyos, hogy a növényi festéssel tompa, finom, egymáshoz simuló színeket nyerünk, míg az anilinszínek rendszeren bántóan rikítóak. De ezen is tud segíteni a hozzáértő, mert e nyers „primér” színeket egymással keverve, tompítani lehet őket. Különböző falun még mindkét fajta festéket használják, sőt egymással keverik is, mert vannak könnyen gyűjthető és kiadós növényi anyagok. Legfeljebb, ha egyik-másik nem elég erős, nem elég sötét, akkor tesznek belé egy kevés anilint.

- 1 Faragó József: *A régi csiki székely szőnyegekről*. Művelődés, 1957.4. 59., Vasárnapi Újság, 1843. október 8., 15., 18., november 5.
- 2 *A Természet világa*. VII–VIII. kötet. Budapest. 1941. 371–389. *A növény élete* c. fejezet.

A növényi (burján) festékanyagokat tehát füvekből, mezei és kerti virágokból és fákból nyerik.¹ A virágok gyökere, szára, levele és szirma, a fák kérge (héja), levele, virága, sőt gyümölcse is tartalmaz több-kevesebb festékanyagot. A gyűjtés ideje, a szárítás módja és a főzési eljárás, bár kis különbséggel, esetenként más és más. Egyes növény részeket frissen, szárítás nélkül is lehet használni, másokat hirtelen, a legtöbbet pedig árnyékos helyen, pl. padláson, a hiuban lassan kell szárítani. Az a leggyakoribb eljárás, hogy a szárított növényt előbb porrá törik egy edényben, vagy vászonzacskóban összegyűjtik, majd ecetes vízzel elkeverik és pár napig így áztatják, „míg megéled”. Amikor festésre kerül a sor, akkor ezt a sűrű oldatot feloldják még forró vízben s abban főzik még a fonalat.

A gyapjú mosásához és festéséhez mindig lágy és tiszta eső- vagy folyóvizet kell használni. A gyapjút előbb zsírtalanítani kell, mert másképp nem fogja meg a festék. Mivel a festék és a gyapjú más-más természetű anyagok, a festés csak úgy sikerülhet, ha rokonságot teremtünk a két anyag között, azaz, ha valamilyen kötőanyagot (pácot) keverünk bele (konyhasót, timsót, ecetet, káposztalevet, rozsdát, vas-oxidot, lúgot, sósavat [vitriolt], kénsavat stb.). A két utóbbit csak az anilinfestékhez kell használni. Van olyan festékanyag, melyhez kétféle pácot is kell használni. A mennyiséget előírni nem lehet, az sok mindentől függ, és a tapasztalat vezeti rá az embert.

A színkeverés megértéséhez tudni kell, hogy a három alapszín vagy főszín (a piros, a sárga és a kék) közül kettő-kettő összekeverése új színeket ad: a narancsot, a zöldet és a lilát (vagy violát, illetve ibolyát). Ezek mellékszín, vagyis másodrendű színek. Viszont a három főszín megfelelő arányú összekeverése adja a feketét; ha kevesebb kéket teszünk bele, akkor a barnát. A fehér itt a színek hiánya, míg a fekete a színek összessége.

A színeket a festékes készítői az alábbi növényi festékanyagokból nyerik:

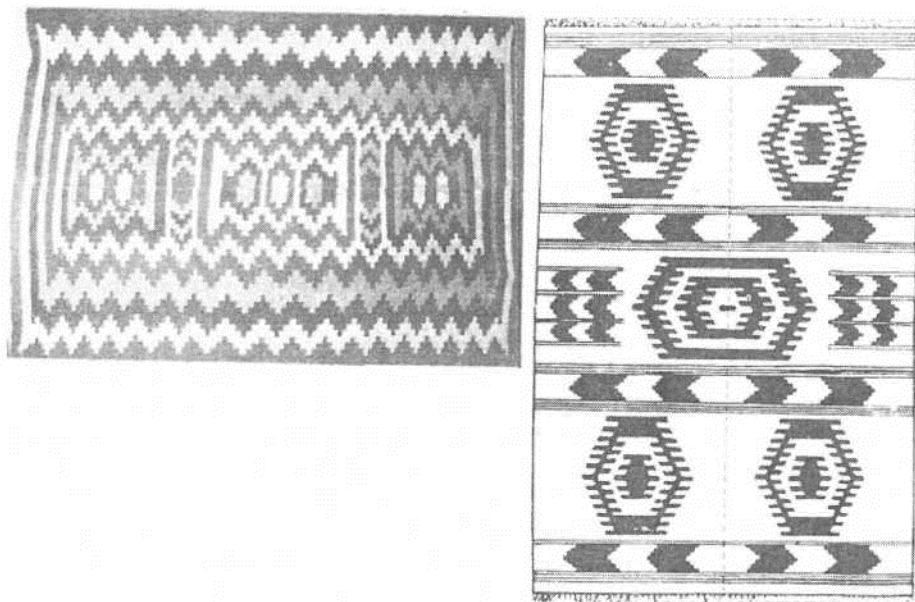
A sárga színt lehet nyerni a vadalmafa héjából és leveléből, a bodzafa virágából és kérgéből, a hagymalevélből, a dió zöld burkából (amit Csíkban diókopáncsnak is neveznek), a sáfrányból, a nyírfalapiból, az akácvirágból, a zabszalmából (hamulúgban) és a rogyicából. Ez utóbbi talán a román drognița, drobița (Genista tinctoria) nevű lóhereféle nevének átvétele.

1 A következő rész adatait a növényi festékanyagokra és festési eljárásokra vonatkozólag idősebb székely asszonyoktól jegyeztem le. Sajnos ezek az adatok is hiányosak, részben, mert több növény neve és a velük való festési eljárás már akkor feledésbe ment, részben, mert nem tudták megmondani azt, hogy egyes növények melyik részét használták festésre elődeik. Az így nyert adatokat még kiegészíti Viski Károly (*i. m.*), Palotay Gertrud (*i. m.*) is. Összehasonlításképpen lásd még Artur Gorovei: *Meșteșugul vopsitului cu buruieni*. Cartea Românească [București], é. n., és Tudor Pamfile-Mihai Lupescu: *Cromatica poporului român*. Din viața poporului român. Culegeri și studii. XXIV. București, 1914.

A vörös színt a berzsenyfa forgácsa adja, a pirosat pedig a szurfű vagy szujfű (*Organum vulgare*), továbbá a vadcsereznyefa héja, a királypiros fuxia, a vadcsombor egészen friss, piros hajtása fenyőtobozzal összekeverve.

Kék színt ad a megfőzött, átpasszírozott, majd vízzel feloldott kökénybogyó, ami bútorfestésre is alkalmas, és a kékkőből nyert porló (porló).

Barnát ad a vadalmafa és a vadkörtefa levele (vörösesbarnát), héja és gombája; a száraz hagymahéj, az égerfa és a cserefa héja, a diófa levele és a zöld dióhéj (a burok) kékgálickő nélkül, mert az „elfeketíti”.

1. Különleges térbeosztású régi festékes. Mérete 160x210 cm.

2. Szokatlan mintájú csíkszentkirályi festékes. Mérete 200 x 140 cm.

Fekete színt kapunk az égerfa és a cserefa héjából (kékgálickővel), gubacsból, a gabona közt termő szulákból, a szipókának nevezett fekete nadályból, vagy ha gyertyánfüvet borsárral¹ összekeverünk egy fazékban a fonallal együtt megfőzzük.

Zöldet ad a bürök, a káposzta és az orgona levele, továbbá a fűzfalevél új hajtása. Kékgáliccal kék színt kapunk, s ha a kékbe timsót teszünk, az zöldre festi azt. Tulajdonképpen a kékgálicot is növényi anyagból készítik, csak ilyen kő alakban hozzák forgalomba. A bolti porló kékkövet belekötik egy rongyba, s ezt egy fazékba teszik, majd trágyába elássák.

1 Csíkszentkirályon van egy *Borsár* nevezetű vizenyős rét, annak borvízzel átitatott iszapos sarát nevezik borsárnak.

A lila színt csak a piros és a kék szín keveredéséből állítják elő. Palotay Gertrúd ezt írja: „Szép és tartós kék szín csak a következő eljárással érhető el: egy nagy fekete – és más célra nem szolgáló – mázatlan cserépfazékban vizeletet gyűjtünk, s mikor a fazék háromnegyedrészt megtelt, a boltban vásárolt porló-kékköt zacskóba kötve beletesszük. Egy nap elmúltával a fonalat is belehelyezzük, ennek tetejére pedig nehezkül követ teszünk. A fonalat a folyadékban többször meg kell forgatni, a fazekat pedig állandóan meleg helyen, legjobb trágyába ágyazva tartani.”¹ 1932-ben hasonló eljárást jegyeztem le Csíkcsomortánban.

Különleges eljárást igényel az akácfa virágával való festés, mely sárga színt ad: a friss virágot egy serpenyőben megsütik, félig vízzel feltöltik és ebben főzik a fonalat. Mikor már elég színes a fonál, akkor egy marék konyha- vagy timsót tesznek bele és tovább főzik.

Csíkban ma is használják a dióhéjjal, az akácvirággal, a hagymahéjjal, az éger- és cserefahéjjal, valamint a zabszalmával való festést, mert az anyag összegyűjtése és elkészítése igen könnyű s maga a festék igen kiadós. Az így nyert festékbe legfeljebb akkor tesznek kevés anilinfestéket, ha sötétíteni vagy élénkíteni kell.

A megérett dió zöld héját, a már említett diókopáncsot lehántják, meggyűjtik, napon vagy árnyékban szárítják, majd folyó- vagy esővízben kifőzik és ha megüledett, leszűrik. Ezt a sűrű, sötét kopáncslevet üvegben félreteszik s amikor festésre kerül a sor, töltenek a festővízbe, attól függően, hogy a drapptól a legsötétebb barnáig milyen színárnyalatot akarnak elérni. Előzetes főzés helyett egyszerűen ecetben is el lehet készíteni a festéket. Az égerfa és a cserefa héjából nyert festék elkészítése hasonlít a kopáncslé készítéséhez: a kemény fahajat addig kell előzetesen áztatni, hogy az ember az ujjai közt szét tudja nyomkodni. Így barna lesz, de ha festeni akarnak, akkor festés közben kékgálicot, zöld- vagy vasgálicot (ferroszulfátot) tesznek bele. Ha fényezni is akarják, akkor ecetbe mártják. Végeredményben hasonló az eljárás a hagymahéjjal és a zabszalmával való festéskor is. A hagymafej két végét levágják, a külső, szárazabb héját óvatosan leszedik róla, meggyűjtik és megszáritják, hideg vízben főni teszik, majd miután kihűlt, átszűrik. Ezt az erős, sűrű hagymalevet elteszik és festéskor annyit töltenek a festék levébe, amennyi a megfelelő színárnyalathoz a krémszíntől a narancssárgáig szükséges. Ha élénkebb színt akarnak nyerni, egy kis anilinsárgát tesznek még bele.

Van olyan növény, amelyet előbb naptól védett helyen, pl. a padlásán, a hiuban megszáritanak, majd porrá törnek és ecetes vízzel összekevernek. Ezt pár napig állni hagyják, míg megéled. Sok növényt egyszerűen együtt főznek a fonallal, majd hozzáadják a sót vagy a timsót.

A festés módja általában hasonló:

Mielőtt a gyapjút a festőlébe beleteszik, jól beáztatják tiszta és lágy hideg vízbe, hogy az mindenütt egyformán nedves legyen. Ezután kiemelik, jól lecsurgatják és gyorsan egymásután belerakják a fonalakat a felfőtt festőlébe s egy 70–80 cm-es rúddal jól belenyomkodják, megkavarják. Mivel a levegő jól köti a

1 Palotay Gertrud: *i. m.*

festéket, igyekeznek a gyapjút festés közben minél gyakrabban a levegőre kiemelni. Ezt a műveletet többször megismételik, aztán jól megvontatják a gyapjúfonalakat, hogy a festőlé jól átjárja és egyenletesen megfesse. Aztán újra beleteszik és formi hagyják. Ha nagyobb mennyiségű a megfestendő gyapjú, az első adagot kirakják egy edénybe, ezalatt sósavat töltenek a festőlébe, majd jól megkavarják és a sósavval újra főni hagyják, amíg a fonál jól magába szívja a festéket. Ezután a gyapjút lehetőleg benne hagyják a lében, amíg kihül, majd kiemelik és hideg tiszta vízben kitisztálják, utána árnyékos helyen kötélre, néha kerítésre rakva jól szétterítve száradni hagyják. Úgy is szokták szárítani, hogy egy fára helyezett deszkára terítik, alul pedig a gyapjúfonalakba egy másik deszkát is beledugnak s arra nehezkül köveket raknak, hogy a fonál jól kifeszüljön.

Ezekkel a növényi festékekkel kendert és lent, sőt egyebet is festenek; pl. a hagymahéjjal húsvéti tojást, a zabszalmával és a diókopánccsal pálinkát, a kőkénnyel bútort, vagy – a mázba keverve – fazekat. Az asszonyok tudtak olyan sárga színű növényi festékanyagról is, amellyel a vaját színezték anélkül, hogy az ártalmas lett volna, de nevére már nem emlékeznek.

A székely festékesek fejlesztése az utóbbi évtizedekben

A székely festékes mint értékes néprajzi, népművészeti hagyaték mind a tudomány, mind a nagyközönség részéről méltán érdemel figyelmet. Láttuk azonban, hogy míg a múlt század 80-as, 90-es éveikig az évszázados hagyományok alapján a festékes lassú, spontán fejlődése során eljutott az ismertett fokig, később nagyrészt fokozatosan eltűnt, és a XIX. sz. végén már csak a maradibb, a hagyományokhoz igen ragaszkodó Csíkban maradt meg, már csak itt élt még néhány öregasszony, aki értett a szövéséhez. Ez a festékes történeti fejlődése során Csík földrajzi és gazdasági elszigeteltsége miatt csak kevés hatást kapott kívülről; egyedi darabokon legfeljebb egynéhány esetben mutatkozik a török hódoltság idején (XVI–XVII. sz.) Erdélybe került csomózott vagy más török textília halvány hatása.

A XIX. sz. vége felé a régi paraszti társadalom polgári átalakulása és e rétegek ízlésével való érintkezés eredményezett néhány virágmintás (főként rózsás) festékest. Ez időben került ide a már említett anilin festékanyag, amely megváltoztatta még a hagyományos mintájú festékesek színeit is. Az eddigi tompa, finom színeket ekkor váltotta fel a nyers és rikító színezés.

Az első világháború alatti és utáni évek pangása (anyag- és gyapjúhiány) után az 1925–1944 közötti időszak a festékes történetében új szakaszt jelentett. Eddig a festékest a faluban házi használatra, lakások díszítésére készítették. Felhasználását tekintve nem szőnyeg volt, hanem terítő, a szövése ezért volt laza és vékony. 1925 után megrendelésre és kellő irányítás mellett¹ tömörebb,

1 Vö. Szentimrei Jenő cikkét a Brassói Lapok 1936. november 1-ji és Dallos Sándorét az Új Magyarság 1940. december 8-i számában.

vastagabb, tartósabb szőnyeget kezdtek szőni. Ebben az időszakban néhány régi növényi festésmód is újraéledt, az anilinfestéket csak a színek erősítésére használták. Az ízléstelen rózsás mintákat és a nyers színeket elhagyták. A hagyományos díszítőelemeket jó ízléssel rendezték el, sőt igyekeztek a négy oldalán keretezést és a keretek sarokrészét is helyesen megtervezni és megoldani. Ebben a fejlődési szakaszban többen kísérleteztek azzal is, hogy emberi és állati alakokat illesszenek a hagyományos festékes-motívumok közé.

A második világháború utolsó éve megállította a festékesek készítését. Sőt sok régi festékes pusztulását idézte elő. E második pangási időszaknak 1956 tavaszán a csíkszeredai szabók szövetkezetének dicséretes kezdeményezése vetett véget, ők ugyanis Csíkszentkirályon 30 szövőszékkel felszerelt szövőműhelyt állítottak fel. Ezzel egyrészt sok falusi asszonyt juttattak munkaalkalomhoz, akik szaktudásukat átadták a fiataloknak, másrészt az egész festékes-szövés új, egészségesebb szakaszát nyitották meg. Ezeknek az éveknél az eredménye, hogy Szabóné Bódis Erzsébet textil szakos iparművésznő bevonásával a festékes mai készítői már új művészi igényeket is igyekeznek kielégíteni.

A csíki festékes ma újra „divatba jött”, s itthon éppúgy, mint külföldön, a valódi népművészeti értékeket keresők megbecsülésének, keresletének örvend.

Éppen ezért fontos annak az örökségnek a megismerése, amelyet sok évszázados múltja, gazdag és változatos népi mintaanyaga és készítési módja jelent. Mert csak mindezek ismeretében lehetséges valóban hiteles értékeinek megőrzése és továbbfejlesztése.¹

*In: Vámszer Géza: Életforma és anyagi műveltség.
Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok (1930–1975).
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 38–54*

1 Az örökség megbecsülésének egyik módja volna, hogy a még meglévő régi festékeseket is műemlékszámba véve igyekezzünk múzeumainkban biztonságba helyezni, vagy legalább fényképben, rajzban az utókor számára megmenteni. Tudomásunk szerint a múzeumokban eddig összesen kb. 60 székely festékes van: a budapesti Néprajzi Múzeumban 30, a sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeumban 15, a csíkszeredai Megyei Múzeumban 10, a kolozsvári Néprajzi Múzeumban 15, a marosvásárhelyi múzeumban 1 darab. Ha ehhez hozzávesszük a magántulajdonban itt-ott kegyeletből még megőrzött régi festékeseket is, összesen kb. 200-ra tehetjük a számukat. Olyan gazdag tudományos és művészeti kincs ez, amely mindenképpen megérdemelné a felkutatást és megőrzést. Úgy hisszük, hogy erre a csíkszeredai Megyei Múzeum volna a legilletékesebb, amelynek igazgatósága már az 1950-es években kezdeményezett a festékesek összegyűjtésére akciót.

Gyaloglatok

[Vákát oldal]

*A csíkszeredai vár látképe
(Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából)*

Evliya Çelebi
(magyarul Evlija Cselebi, Evlia Cselebi)
(Isztambul, 1611. február 25. – Isztambul, 1687.)

Török világutazó, történetíró. Apja a szultáni udvar ékszerésze volt, így ő is az udvarban nevelkedett. Kiváló neveltetést kapott, a feljegyzések szerint nagyon szépen énekelt. Kedvelt mulattatója volt IV. Murád szultánnak. Sokfelé utazott és sok emberrel érintkezett, több mint negyven éven át járta az Oszmán Birodalom tájait és a szomszédos országokat. Ezeket az élményeit írja le terjedelmes „Seyahatnâme”(Utazások könyve) című munkájában. Az első kötetben Isztambult írja le. 1660 és 1664 között járt Magyarországon és utazásainak leírását a hatodik kötetben találjuk. Ebben Evliya érdekes képet fest a 17. századi magyar közállapotokról, leírja Budát, a Balatont, Esztergomot s érdekes ismertetőket ad az 1664-es szentgotthárdi csatáról. Evliyanak nagy képzelőereje volt, esetenként a tényeket valótlanságokkal keverte; leírt olyan helyeket is, amelyeket valószínűleg meg sem látogatott, de anekdotái és kellemes stílusa szórakoztató és tanulságos olvasmánnyá teszik könyvét, amelyet megfelelő forráskritikával értelmezni lehet. Hogy a világutazó meg-

fordul-e valaha Csíkszeredában, nem lehet tudni, de a szakértők szerint a Magyarországról szóló kötetében emlegetett Betesd vára tulajdonképpen a csíkszeredai Mikó-vár, ám a várról szóló leírása pontatlan, és összekeveri, „összeolvastja” a vár és a Somlyói kolostor ostromát. Magyarországi útleírása Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664 címmel jelent meg 1904-ben Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Fordította, jegyzetekkel ellátta Karácson Imre.

Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664.

Budapest 1904. III. kötet.

A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
fordította és jegyzetekkel kísérte dr. Karácsony Imre

Szikel vilájet és vára. Erdélyország négy osztálya közül egyik osztály ez a *Szikel vilájet*. Az elfoglalt táborból az összes iszlám csapatok befelé menvén, két órányira előre siettek s lovaikat nekieresztve, egész a székely síkságig haladtak. – A székelyek, azzal a gondolattal: „A török a tábort szét nem vágja s azon keresztül nem mehet!”, elmerültek a multságba, ivásba és beszélgetésbe. Mikor aztán támadás történt ellenük, akkor ki lánczra vert fogolylyá, ki pedig kard martalékává lett. Némelyek a futás gondolatával a hegyekbe menekültek. Gyermekük és házinépük közül sokan muszalmánna lettek s a hátramaradt falvak és városok teljesen elpusztultak és elromboltattak. Este felé megállapodván s a harcot abbanhagyván, a csapatok szorosán egymás mellett felállítottak; az összes mir-i miránoknak kiadták a parancsolatokat s minden irányban sűrűen őroket rendeltek ki.

Betestvár¹ várának leírása. Ez a vár is az erdélyi királyoké, de lakossága alabárd hegyével van alávetve a királyoknak, mivel meredek, erdős hely és külön *vilájet*. Noha az új királytól és a szerdártól levelek érkeztek, éppen nem hódoltak meg.

Ez a vár a székely síkság keleti oldala végén, fellegvár nélküli, kőépületü erős vár. Ötszög alakban van építve és öt erős bástyával s két új kapuval bíró erős kővár ez. Azon éjjel a vár és külvárosa ellen hadseregünk rohamot intézett s azt körülfogta; a vár is tüzet szórt s a megszámlálhatatlan ágyuk nagymérvü tüzében maradt. Ámde a hitharczosok még azon éjjel felöltözködtek az éjjeli támadáshoz s azon sötét éjszakán, a külvárosra szemet sem hunyorítva, az ágyukkal a várat rombolták. „Allah! Allah!” mondással a külvárost elfoglaltuk s reggelig minden zsákmánynak a javát kihordván, elosztottuk. Az ellenség a vagyonát hátrahagyván, a várba ment s a városban csupán a munkaképtelen öregek és vénasszonyok

1 Törökül: (Betestvár), ismeretlen nevü hely. Talán Csík-Szereda.

maradtak. Azok utbaigazítása nyomán a város pinczéiből annyi temérdek kincs került elő, hogy annak számát csak Allah tudja. Ezután a várost felgyújtottuk s mivel az északi szél igen erősen fujt, annyira leégett, hogy a lángok a várig menvén, néhány helyen az is tüzet fogott s a tűz egész reggelig eltartott. Mihelyt reggeledett, a várban lévő magyarok nehéz súlyu és értékes portékáikat magukhoz vevén, házinépükkel és gyermekeikkel kegyelemért könyörögtek s mikor a várból kijöttek, valamennyien elfogattak. Kapitányuk, kétszáz *írsek* papjuk, biráik, összesen négyezer emberrel fogságba estek s náluk levő vagyonuk elvétellett. Az iszlám sereg a vár repedezett falain bement s sok kincset és felszerelést foglalt el. Ezután felgyújtották a még nem égő helyeket s a hadiszertár és a mozsarak kigyuladván, talán harmincz darab ágyu magától elsült. A vár és a város elpusztult. A győzelmes harcosok örvendtek és vígan voltak.

Ez után az indulásra megfújták a trombitát s félóráig menve, Namiedsik¹ faluban állapotunk meg. Négy irányba öröket állítottak fel s azon éjjel ott tartózkodtunk. Akik a négy irányban levő falvakba és virágzó városokba mentek, épségben és gazdagon tértek vissza. Azután reggel tanácskozás tartatott s a hírnökök kihirdették: „E helyen három nap és három éjjel lesz tartózkodás, a környéken mind csapatosan járjanak és vigyázzanak, a negyedik napon valamennyi portyázó jelen legyen a faluban.”

Én szegény gyarló is azon a napon Melek Ahmed pasa emberei közül ötven fegyveressel, kétszázötven temesvári, egri és kanizsai vitézzel s ötszáz tatárral, Istenben bízva, a székely síkságon északi irányba egy nap és egy éjjel nyargalván, a székely tartomány határain kimentünk s a nagy Turla² folyó partján látható egyik nagy erődítmény környékén megállapodtunk. Reggel a világosságnál feltűnt, hogy Lapovecssze³ városához érkeztünk.

1 (Námiedsek), ismeretlen nevű hely. Talán Csík-Tapolcza.

2 Turla, a Dnyeszter folyó török neve.

3 Törökben:... (Lapoveccssze), a mely ismét másolási hiba, e helyett Lapovecssze

A gyimesi csángók népviselete.

Greguss János rajza Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából

Teleki Domokos I., széki, gróf

(Sáromberke, 1773. szept. 5. – Marosvásárhely, 1798. szept. 16.)

Nyelvművelő és ásványgyűjtő. Apja Teleki Sámuel erdélyi kancellár, a marosvásárhelyi Teleki-téka alapítója. Marosvásárhelyen és Nagyszébenben nevelkedett, bölcséleti tanára, Benkő Mihály keltette fel érdeklődését az ásványtan iránt, amely élete végéig kedvelt tudománya maradt. A bécsi és a pesti egyetemeken folytatott tanulmányai után hároméves nyugat-európai körutazást tett. Megismerte a jelentősebb ásványgyűjteményeket, s tudását elismerve több külföldi természettudományos társulat felvette tagjai sorába. Hazatérve a marosvásárhelyi tábla ülnöke lett, közben beutazta Magyarországot is. Honi utazásairól írt könyve Egynehány hazai utazások leírása Tót és Horváth országoknak rövid ismertetésével egygyütt címen 1796-ban jelent meg Bécsben. Művében kitűnően mutatja be a XVIII. század végi Magyarországot és annak társadalmi viszonyait. Részletesen beszámol felvidéki, erdélyi, dél-dunántúli és horvátországi újáról, bemutatja az egyes települések, vidékek lakosságának nemzetiségi, vallási és nyelvi összetételét, különös gondot fordítva a szóban forgó vidékek gazdasági, természeti, művelődés- és művészet-történeti, esetleg egyes sajátos jelenségek történeti hátterének leírására is. Teleki Domokos ezzel az útleírásával a magyar feudális elszigeteltség körét kívánta megtörni.

Egynehány hazai utazások leírása

MÁSODIK UTAZÁS. EGY MAGYAR NEMES IFJÚNAK ERDÉLY EGY RÉSZÉBEN TETT UTAZÁSÁNAK LEÍRÁSA

(...) Utunkat az előbb említett erdőn egy darabig folytatván, nemsokára magosabb hegynek kezdettünk menni. Ugyanis a Csíkot Udvarhelytől elválasztó havason által viszen az út. Ezt a havast, amint emlékezem, Tetőfőnek nevezik. Képzeld a legkövesebb utat, ahol a szekér egy nagy kőről a másikra döccen és kétfelé hányattatik; azonban gondold, hogy egyszer hegyre kaptatsz, másszor lejtőre ereszkedel, ahol a köveken a ló szüntelen sikamodik; gondold továbbá egy szoros utat, ahol ritka helyt áll ki egy szekér a másik előtt, így megtudhatod, milyen az út ezen a havason: mentől magosabban jöttünk, annál rosszabb volt. A hegynek magosabb része fenyőfákkal fedett, itt is, amott is egy kis patakocska ered, híves van, és véski az ember észre, hogy havason jár. Kezdvén a hegyről lejteni, felette alkalmatlan volt ugyan az utunk, de azért nekünk egy más gyönyörűség eleget tett. Mert mentől inkább kijöttünk a fenyvesből, annál szebb tekintésre való tárgyakat kapott szemünk az előttünk megjelenő gyönyörű vidékben. Az egész Csíkszéke szinte egész hosszában és egész szél[t]ében előttünk állott. A hegyről a hosszan elnyúló, zöldellő, kies térséget, a falukkal együtt, mindenütt a Csíkot körülvevő hegyeket és havasokat, balról különösen Gyergyónak kopasz, kősziklás bérceit, szembe velünk a határhavasokat láttuk; jobbról a Kászont Csíktól elválasztó hegyeket szemléltük. Oly gyönyörűséges tekintet, mely a legszomorúabb embert is megvidámíthatná. Mert lehetetlen volna emberi látó szemnek a természetnek oly nyilván kilátszó szépségét meg nem esmérni és emberi szívnek azt egy bizonyos örömmérséssel nem érezni.

Lejutván a hegyről egy kis félóra alatt, Szeredára érkeztünk, minekutána utunk Oláhfalutól fogva szinte tíz órákat tartott volna.

CSÍKSZEREDA egy alkalmas nagyságú és szépen épült falu, téren fekszik egy hosszú domb alatt, közel az Olt vizihez (amely is Gyergyóból eredvén Csíknak hosszán elfoly, és hegyek között Háromszékre veszi útját). A lakosok mind katonaszékelyek. Egy kis távulságra fekszik a falutól a vár, amely a közel lévő Temesi-passzusra nézve az ellenség beütésének megakadályoztatásáért van építve. Még régebben épült, úm. 1620-ba, és akkor Mikóvárnak hívatott Mikó Ferencről, az akkori Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek főkapitányáról, aki építette; de azután a törökök 1661-be beütvén elrontották, Károly császár pedig újra helyreállíttatta; ez a vár kicsiny, és nem is tulajdon erősség, négyszegeletre van építve, s egy kompániát vehet be őrizetnek. Egy négyszegeletű, nagy épületnél, mely is kaszárnya, más egy[éb] nincsen benne. Az I. székely gyalogregement Oberstere itt szokott lakni.

Csíkszeredáról a Temesi-passzusra egyenes út viszen, nyolc óra alatt a határszélhez el lehet jutni, aholott is a kontumácia, harmincad és a szélső őrizetek vagynak. Szépvízen túl, amely falut az ember Csíkszeredáról legelsőbb is oda közel éri, több az egész határszélég nincsen; ugyanis Csíkszereda háta megett

egy félóránymára már a hegyes vidék kezdődik, és egész a szélíg tart, amelyhez közel a hegyek is inkább öszvesűrűednek és nagyobbra emelkednek havasokat formálván.

A passzustól nem messze egy Gyémeslunka nevű völgyben az ember lakosokra talál, de ezek valóságos faluba nem laknak, hanem itt is, amott is szerteszéjjel egy-egy csoport házakat láthatsz. Ezek a lakosok székelyek, kik lassanként ide megtelepedtek; nagyobb részint a csíki falukból vonták ide magokat, de rész szerint Moldovából is jött székelyek vagy magyarok, mert úgy kell megtudni, hogy Moldvában ilyen kivándorlattak, kivált székelyek igen sokan vagynak, és nevezetesen ezen utolsóknak két nagy falujok is vagyon. Amely öt magyar falut telepítettek Bukovinában, az is mind olyan kivándorlott moldovai magyar és székely lakosokból áll, kiket oda öszvevontak.

Ezeket az említett gyémeslunkai lakosokat a csíkiak csángóknak nevezik; lehet, hogy¹ ez a nevezet onnan jön, mivel ők vándorló emberek, és lakhelyeket gyakran elhagyták; az a szó: csángó pedig olyan értelemben vétetik, mint kóborló, vándorló. Az ő gazdaságok főképpen a juhtartásban és marhákban áll, a rendes adót, mint más lakosok, fizetik. A földesuraságnak is (minthogy mind nagyobb székely birtokosoknak és úgynevezett székely nemeseknek földjén laknak) taxát fizetnek; nagyrészint katonák, azok tudniillik, akik különben is katonáknak lévén konskribálva, a falukból ide költöztek.

Csíkszeredához egy kis félóra a somolyai klastrom, amely is egy templommal és egy kápolnával együtt az úgynevezett Somolyói-hegyen fekszik. A templom, amelyben egy gimnázium is vagyon, a franciskánusoké, és ezt a legrégebb klastromnak mondják Erdélybe. Már a XIII. száz[ad]ban itt, amint mondatik, barátok voltak, de nem tudatik bizonyosan, micsoda szerzet. A hegy alatt egy felől Várdotfalva, más felől Csobádfalva nevű faluk fekszenek.

Csíkszeredáról eljövén folytattuk utunkat Háromszék felé; Tamásfalván, Szentkirályon és Kozmás nevű falukon, mind derék helységeken jöttünk keresztül. Háromórai menés után a Nyerges nevű hegy alá értünk, mindaddig a legkiesebb térségen menvén, gabonaföldek, kenderföldek és szép rétek mellett. A Nyerges hegye Csíkot elválasztja Kászontól. Nagy hegy, egy jó félóra kell, amíg az ember a hegy tetejére kiér, a tetején egy négyszeges sánc vagyon. A lejövetel a hegyről egy jó félórát ismét megtart, leérvén pedig az ember rövid idő alatt Kászónújfaluba jő, egybe a Kászónújfalu helységei közül. Kászónújfalu völgybe fekszik, derék helység; rész szerint szabad székelyek, rész szerint parasztok lakják, akik a nagyobb székely birtokosok vagy az úgynevezett székely nemesek földjén laknak. Vallásokra nézve katolikusok, valamint a több kászonszéki helységek is, melyeknek száma öt. Innen elmenvén utunkat egy hosszú völgyben folytattuk, ahol a Kászónújfalu patakján keresztül-kasul kellett mennünk. Két óra alatt az ember Kászónújfaluból kijut, és Szentléleken túl (mely is a kászoni hegyek végébe fekszik) Háromszékbe ér.

(...)

1 Minden székely ugyan nemesnek tartatik, de bírnak a székelyek között sokan donációval és armális mellett, és ezek tulajdonképpen székely nemeseknek nevezetnek.

Bővebben a Székelyföldről nem írhattam, de oka ez, hogy keveset mulattam. Ezen utazásnak leírása legalább útmutatásra jó lehet, ha valakinek kedve tartaná, hogy Erdélynek ezt a részét lássa; legalább arra használhat, hogy valamely ifjú hazámfiának kívánságát felgerjessze olyan országnak bővebb vizsgálására, melynek csak egy kisebb részében is ennyi szépet és nézni méltót talál: holott milyen hiános ez a rövid utazás leírása!

*A gyimesi vám a hasonnevű szorosban.
Keleti Gusztáv rajza Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából*

Gróf Teleki József

(1777. dec. 25., Szirák – 1817. ápr. 7., Kolozsvár)

Erdélyi kormányzéki tanácsos. A Kolozsvári Ref. Kollégium egyik főkurátora. A nógrádmegyei Szirákon született. 15 éves koráig neves házitanítói voltak. Később Debrecenben és Pozsonyban tanult. Fiatal korában sokat utazott. Bejárta a magyar bányavárosokat, a Bánságot, és 1799-ben a Székelyföld nagy részét. Külföldi tanulmányai (Göttinga, majd Anglia) után hazatérve szolgálatát az erdélyi udvari kancelláriánál kezdte meg. Ugyanakkor az erdélyi királyi tábla mellett táblabíró is volt. Sokat tett a marosvásárhelyi „ispotály” felállításáért s olyan tudós társaság felállításán dolgozott, amelynek feladata Magyarország és Erdély statisztikájának elkészítése lett volna. Nagy emberszerető volt, az 1815–16. évi éhínség idején sokat tett a szegények megmentéséért. Útleírását (Úti jegyzések mellyeket az Székelyföldről tett G.J. T. Az 1799-dik esztendőben) 1937-ben Domokos Pál Péter közölte.

Gróf Teleki József: Úti jegyzések

A gyemesi Passzus.

Szépviz előtt egy nagy hegy van, ez meg tart két órát, az után egy Völgybe megyen az ut, a' melylyet gyemesi Lunkának hívnak, ezen ut mindenütt egyenes jó egészszen a' Contumatiáig. A' Lunkaba közel a' Passushoz lakossokra találsz, házaik szellyel vagynak. Székellyek Csikból vonták meg ide magokat, némellyek Moldovából is jönnek vissza az ki vándorlott Székellyek, Ezen lakosokat Tsangoknak szokták nevezni: juhót és egyéb marhát is tartanak.

A határ szélén Contumacia, Harmintszad és felső őrizetek vagynak. A' contumacia Directornak, úgy a' Chirurgusnak és azoknak az Contumacian tartanak nem rég igen jó alkalmatosságot építettek, úgy depositoryumot is az Moldovából által hozott portekáknak. Az az ország széle pallisadákkal ki van jegyezve, ezek egy felől Csilimisig, más felől Aldomás Sarkáig mennek. Erösségét teszi ezen Passusnak négy Bastya és egy köfal, Hoznak bé Moldovából gyapjat, lovat, bort, disznot: a' Szarvas marhával is nagyon kereskednek az örmények: minden héten esik itt héti vásár. (...)

Sögöd.

Szent Léleknek filialisa, az falusiak szántó vető emberek. A Sögödi és Mindszenti határ közt vagyon egy völgy mellyet Pap Halálnak hívnak, nevét onnan vette, mivel itt egy néhány papokat a' kik Reformatiot bé akartak hozni a Székellyek közze megöltek. Sögödhöz látszik egy régi vár ruderái, a' melly az Olton tul egy hegyen van.

Szent királly.

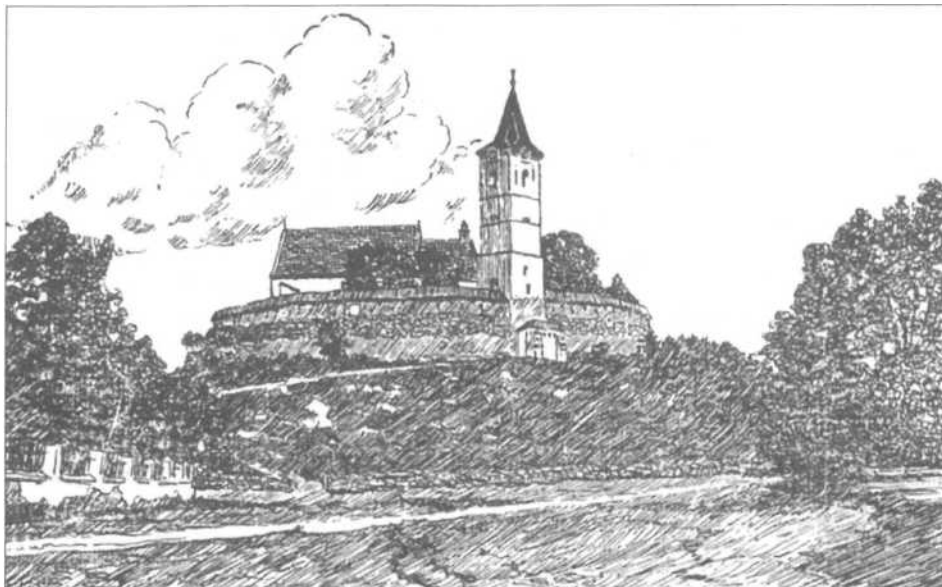
Itt nevezetes egy régi romlott ház, a' mellyben laktak az, most Magyar Országon virágzó groff Andrási familia elei. 1694-ben, amikor a tatárok a' somlyoi klastromra ütöttek ezen falut is fel akarták égetni: de itt szerencsétlenek voltak, met egy néhány falu fel költ és vissza verte.

Felszeget és Kozmást elhagyván értünk a Nyerges alá, addig három órát mind térségen mentünk jó uton. A hegy tetején Kászon fiu székbe léptünk és rövid üdő alatt Kászon új falut el értük.

Kászonujffalu.

Völgybe fekszik kászon széknek legnagyobb faluja, de ez is csak 85 házból áll. Ezen kívül egész Kászon székbe négy falu van. Szabad székellyek és jobbágyok lakják. Birnak itt az főbb nemesek. Az ujjalusiak marhával soval, fával kereskednek, a mellyet Kézdivásárhelyre visznek eladni. Palinkat is foznek. Innen az ut mindenütt az Kászon vize mellett mégyen, az utolsó falu, a melly Kaszonnak szelibe vagyon.¹

1 Kászon többi falvai Ujjfalunál nagyobbak.

A csikkarcfalvi templom és erőssége – Hankó János rajza

Szentiváni Mihály

(1813. május 30., Nyáradgálfalva – 1842, Kolozsvár)

Tanár, író, költő és szerkesztő. A reformkori eszmék jeles képviselője. Nyáradgálfalván született Sepsiszentiványi Szentiváni Sámuel és Pálfy Róza harmadik gyermekeként, régi székely primori családból. Tanulmányait a székelykeresztúri unitárius kollégiumban és Kolozsváron végezte. Az 1834. évi erdélyi országgyűlésen az ifjúság lelkes vezetője. 1841 -ben a Remény című almanach szerkesztője. Petőfi erdélyi előfutára volt, kinek nem egy dala ma is a nép ajkán él. Vándor név alatt, a Nemzeti Társalkodóban kiadta erdélyi útjegyzeit. Egyéb műveit Szentiváni Mihály munkái cím alatt Kemény Zsigmond és Kriza János adták ki egy kötetben. A Gyaloglat Erdélyben című munkája, amely mind témájában, mind előadásmódjában és stílusában igen sokszínű, 1986-ban látott napvilágot Budapesten, Húbert Ildikó gondozásában.

Szentiváni Mihály: Gyaloglat Erdélyben

Közlemények Erdélyről

II. Közlemény

Fel- és Alcsik

Hazánknak egy nagy részt ismeretlen, sok részben félreismert, de ismertetni méltó részével fogunk megismerkedni, mennyiben a' jelen sorok' írója azt rövid át utazás, kevés jegyzetei, 's főkép Benkő „specialis Transsylvania”ja, 's Lenk' „Siebenbürgens...Lexicon”a után ismeri.

(...) Gyergyótól a' Székasszó, és Tarhavas nevű havasok' déli ágai választják el; Kászontól a' Nyerges hegye; végre Udvarhelyszéktől az öreg Hargita. Ezen havasos elválasztó falak' daczára is a' szomszédos vidékekkel jó töltött utakkal van öszvekötvé. A' Gyergyó felől jövő derék töltött utat már említettem; ez illy derékségben nyulik keresztül mindkét Csíkon, Kásznon Háromszékre, s' onnan tovább. Közelebről új rövidebb 's viszont igen derék út készült Csíkból Háromszékre az Olt' mentén. Moldvával Gyímesnél ismét jó töltött út által köttetik öszve; Udvarhelyszékkel hasonlólag jó töltött úttal az úgynevezett Nagyerdőn keresztül; ezen út Udvarhelyszék' határain is töltve van, de conserválva annyira nincs, – legalább ott jártamkor nem volt – hogy a' két szék' határait erről is megismerhetni. Átalában Csíknak és a' több havaselvei részeknek fő útvonalai nagyon derékül vannak töltve, s' – mi Erdélyben nagy ritkaság – jól conserválva; ámbár hazánk' egyik része sem tart aránylag annyi nagy és bajos utat, mint azon részek, 's nálók még egy másutt nem létező nagyon bilincsező körülmény is van, t. i. két, egymástól független, 's többnyire surlódásban álló hatóságnak (tartományi és katonainak) összehatása kívántatik meg minden közdologra. A' közlekedési (commercialis) utak Csíkbán és más havaselvei részekben is szintolly rosszak 's idő' változásaitól függők, mint hazánkban mindenütt. Azonban útaink' rosszasságát csudálni éppen nem lehet, sőt csudálhatni azt, hogy illyenek is vannak; holott az utat azok csinálják, kik legkevesebbet használják, legkevesebb módjok, legkevesebb értelmök, legkevesebb érdekök van jól csinálni, 's leginkább el vannak terhelve. Míg mi abban tartjuk nemesi szabadságunkat, hogy inkább mászkáljunk sárban, napokig költsünk, kínlódjunk, sanyarogjunk, károsodjunk, időt veszítsünk, mint sem egy pár krajczárt fizetve, negyednyi idővesztéssel, költséggel, és fáradsággal kényelmesen utazzunk; míg a' jó utat csak úgy akarjuk, hogy ránk sok haszon, kár pedig csak szomszédunkra háromoljék belőle, míg azt kívánjuk, hogy más az általa keservesen készített úton nagy teherrel, dőlés' és romlás' veszélyével is, messzire kikerülje hetykén robogó kocsinkat: addig bizony jó lélekkel nem várhatunk egyebet, mint hogy 2–3 év' saranyu munkáját egy esős hónap rombolja öszve, hogy sárcsomókon, kivásott köveken döcögjünk, lyukas vagy romladozó hidakon koczkáztassuk marháinkat, szekerünket, sokszor életünket; addig elégedjünk meg vele, ha a' nagyobb befolyásu tiszt urak' lakától a' praetorialis házig, minden tisztujtáskor

új arány szerint, jó út készül, 's az, ezeriben egyszer, midőn t. i. feddési joggal bíró vendéget várnak, kijovítatik.

(...)

Csík' helységei

Csík áll egy mező városból, 59 faluból, u. m. Fel-csík 31, Al-Csík 28-ból; Ezekhez járul egy hegyszorosí vámból és egy praedium.

Mezővárosa Csík Szereda (sicoloburgum, Seklerburg) Fel- és Al-csík' közepén, elválasztó vagy ha jobban tetszik összekötő pont a' két Csík között. Közügy kezelés' (publica administratio) tekintetében Al-csíkhoz tartozik. Fekszik az Ólt' mellyékén, ott, hol a' róla nevezett Szereda patakának – melly ered Fel-csíkban Nagybükk' teteje nevű helyből, 's Csobafalva, Várdotfalva, Taplocza, Szereda és Martonfalva mellett lefolyva Csík Szeredán alól $\frac{1}{2}$ órányira, 3 $\frac{1}{2}$ órai folyás után Zsögödön felül az Óltba ömlik – Taplocza és Várdotfalva felől jövő két ágai egyesülnek. Egyetlen város Fel- és Al-csíkban, ha ugyan lehet neveltségessé tétel nélkül városnak mondani, mert lakosai' száma nem több mint 810, vagy ha a' várbeli 101 lélekből álló népességet belé számítjuk, 911 lélek. Lakosi mind római catholicusok; a' várbeliek külön papság alá tartoznak; születésre nézve székelyek, legkisebbé sem különbözök falukon lakó atyjokfiatól; maga Szereda is csak abban különbözik külsőképp a' többi faluktól, hogy csak nem mindeniknél csekélyebb. A' rajta keresztül menő országos töltött út teszi egyetlen nagy utcáját; ugyan ebből áll piacza is. évenként négy sokadalom esik benne, mellyeket a' közel székelység, főképp a' sokadalom gyakorló nőnem népessé tesz; heti vásárai esnek neve' napján (szerdán).

Lakosi megtartották az eredeti székely természetet, azért, bár a' mező városka' fekvése elég kedvező arra, hogy a' Gyergyó-Szentmiklósihoz hasonló kereskedést folytasson, semmi említendő kereskedése nincs. Mesterembereiről ugyan ezt mondhatni, ámbár régebb időkben, jelesen csizmadiái kiválva is voltak pártolva, minek nyomát láthatni a' Compilata Constitutio' V. része' 29ik edictumából, hol kiváltságuknak 1655-ben történt eltöröltetése foglaltatik ezen szókban: „Csík Szeredai csizmadiák mivekkel azon tartományt el nem tarthatják, azért másunnan is azonféle mesteremberek szabadosan bemeheessenek és miveiket exerceallassák, mind ott, 's mind más közel való falukban.” De a' törvény ezen kedvezését igen kevés „azonféle míves emberek” használják. A' kis mezővárosocská – mert ide csakugyan szükséges a' sok diminutivum – önállásu külön törvényhatóság, csupán a' kir. adó' beszedésére és kezelésére nézve tartozik a' katonai pénztárhoz. Belső dolgait választott tanácsa (magistratus) igazgatja, melly a' kir. Főkormányshézzel egyenes levelezésben áll. Országgyűlésre két követet küld, éppen úgy, mint legnépesebb törvényhatóságaink' akármellyike, mi annyival feltünőbb, mivel az erdélyi országgyűlés' újabb létegitése (organisatioja) csak 1791-ben történt.

(...)

Faluk Fel-csíkban:

1) Szent Domokos Gyergyóból jöve első falu Csíkban, Tekerőpataktól 5, Vaslábttól 4 óra távolságra, az innen csak 2–3 órányira kezdődő Ólt' vize mellett. Lakói székely katonák; számok r. cath. 1645, g. e. hitű 121 lélek. Határok tág, de sovány. Élelmöket nagyobbrészent az ezen határon fekvő rézbányák' körüli munkákból szerzik, főkép szénégetésből, melly itt a' bő havasokban mindenkinek szabados. Szenet fenyőből égetnek, melly e' végre nagyon czélszerű.

Szent Domokos' „experialás”át – nem levén benne semmi experialandó – hamar végezve siettem a' 1^{1/2} órai távolságra fekvő gazdag rézbányákhoz (Balánba), hova 3–4 órák alatt szerencsésen meg is érkeztem. Van-e a' két helység közt valami följegyzendő, megvallom, nem tudom, pedig egész vándorlásom alatt szívesebb „kalauz”okra, 's bővebb beszédű útítársakra nem találtam. De milly silány volt útazásom tapasztalásokban, olly gazdag volt kalandokban. Megfogja bocsátani szemöldrácizolást unt olvasóm, ha egy párt beszövkök ezen száraz és álmhozó magyarázatok közé. Mielőtt Szent Domokost elhagynám czélszerűnek véltem megvizsgálni: mennyire igaz az országút melletti fogadó' oldalára ragasztott öndicsérő árjegyzék? Tapasztalásom az lön, hogy a' fogadós jó rátottát tud készíteni, de nagyon „borsos”t. Ha tudnám, hogy azon ozsonna olly érdekes, és élv-adó olvasómnak, mint nekem volt, többet is szólanék róla, de ezt nem remélve, csak azt mondom, hogy ozsonnám alatt szerencsés voltam egy szolgálatra nagyon kész kocsis' szívességébe jutni, ki szerfeletti sympathiát érzett irántam, 's azonnal is barátságot kötve velem, tovább elkísért barátság' fejében fél óránál, bár a' kiöntött Ólt' vize nagyon alkalmatlanná tette utunkat. Mondá, hogy ő is jártas költés ember; mindenütt járt, hol én; de nem gyalog ám, hanem kocsiival. Sokat törte fejét, hol szerezhette nekem valami „conditio”t. Én jó szándékával enyelegve minden jóvállata ellen kifogást tettem. Szerzett maga mellé béresnek; de azt mondám, félek az ökörtől; mert megdöf; 's ez az ellenszenv benne is megvolt minden szarvasmarha iránt. Javaslá, hogy fungens inassokat valamikép szöktetnők el, 's állanék be csizmatakarítónak. Erre nem merém magamat ajánlani; mert igen nagy hajlandóságot tapasztaltam magamban gazdám' csizmáját minden estve megsétáltatni, néha meg is tánczoltatni; 's benne ez a' hajlandóság is meg volt. Szerze kulcsárságot, de illy síkos pályán megint féltém magam'; 's hogy vele sincs különben a' dolog fölösleges volt mondanía. Azt monda: Brassóban írődeákságot is kaphatnék, ha írást tudnék; de azt mondám, deáktalan ember vagyok; 's csudálatos szellemrokonság! ő is ezen nyavalyában sínlett. Utolsó szava is az volt hozzám: „no! nem mondom, hogy a' bányánál is nem adódik valami statio!”

Alig menekvém meg szíves conditio szerzőmtől, más szíves hang ütődék fülembé. Egy jámbor öreg ballikála két ökörrrel szekérral az erdő felé, 's hiva szekereére. Én nem akartam; de székely szívesség elől nem olly könnyü kiáltani: akarva nem akarva szekereére kellett ülnöm. Állott pedig az ő szekere négy kerékből, mellyek szokott módon tengelyekkel öszve voltak foglalva; az elő, és utó tengelyt, egy hosszú kopasz fa (nyujtó) foglalá öszve, 's mind a' volt a' többi. Ezen egyszerű batárd' kényelmetlen vánkosain kelle egy órányit csigai

lassusággal zokognom a' köves úton. Ha lábaim alá bocsátottam vissza türődtek a' földön; ha felemeltem magamnak kellett volna lefordulnom. Puskámat – kedves utitársamat – 's vándor tarisnyámat, melly minden vagyonomat magában foglalá, minden zökkenésre nyaktörés és pusztulás fenyegette. Jó szivü gazdám ebből mit sem sejtve nagy meglepéssel beszélte feleségéveli megösmarkedését, szerelmét, öszvekelését 's élte' minden körülményeit. Akármit kérdeztem harmadik szóra már tárgyánál volt. Még ott is, hol utunk valahára külön vált, nem akart letenni, hanem érettem tovább jöni. Jóságáért megkínálám néhány garassal; azt nem fogadá el de azt mondá: „ha csak ugyan megakarom valamivel jutalmazni, mondjam meg neki:„ miért járok én így szertesztét?” Utazásom' kezdetén ez kedves kérdés lett volna; mert szerettem elveimet fejtegetni; de mi után napjában legalább tízszer elkellett ugyan azon dolgot beszélnem, már alkalmasint bele untam; még is a' jó öregnek elmondám őszintén utazásom' okát; de ő egy szót sem hitt el belőle, 's fontos jóslatok és találgatások közt vált meg tőlem.

Azt hittem csendesesen sétálhatok már be az óra negyedire fekvő Balánba; 's im egy harmadik ember ismét kinzani kezde szívességeivel, mellyek állottak a' falu' titkainak bizalmas közléséből. Ettől is csak annyit okulhattam mint a' más kettőtől; mert minden kérdésemre csak falusi historiákkal felele. Meg kell vallanom egy dévajságomat: a' jó szivü fecsegő soha nem tudta megholt anyját „isten nyugossa meg” nélkül említeni; ezt észre véve unalmamban legalább 50-szer megnyugtattam rövid együtt mulatásom alatt a' szegény néhait.

Megérkeztem végre a' kis új telepfaluba; de mekkora volt ijedségem, hallván, hogy kényelmes fogadó nem levén, ismét valaki' szívességéhez leszek kéntelen folyamodni. A' helybeli valóban szives sebész, kinél szállást kértem, megczáfolta aggodalmomat; de alig értette meg a' bányatulajdonos úr, hogy idegen átutazó érkezett, azonnal áthivatott, 's itt a' vig kedvü társaságban jó izüen mulattunk az napi, úgy más úti kalandjaimon.

(...)

3) Szent Tamás az Ólt' jobb partján, a' térben. Szent Domokostól $\frac{3}{4}$ óra távolságra; lakói székelyek és székelyesedett oláhok, számok: róm.cath. 1184. görög egyesült hitü, kik a' szent domokosi anya megyéhez tartoznak 208 lélek. Lakják ezen kívül több nemesek, 's ezek közt jelesen Csíkszék' mostani közkedvességü nestori fő király bírása csík szent domokosi Sándor Mihály úr, kit 1834-ben hazánk' Rendei ideiglenes országos elnökké voltak felkiáltandók, azon okból, mivel hazánk' főhivatalosai közt egyedül volt akkor, ki hivatalát törvényesen választott kormány' közbejövetele által nyerte; de agg kora miatt gyengélkedő egészsége nem engedte azon országgyűlésen megjelennie. Nagyot vesztene, ki Csíkot a' nélkül utazná keresztül, hogy az úri családjához tartozókat ismerni tanulja. Az együtt olly ritkán találtató őszinte természetességet és simult miveltséget egyesítve találandja nyájas körükben, mint Csík előkelő házainál átalában. Székely lakói első gyalog ezredhez tartozó katonák. Itteni birtokos Boros József urnái egy kard van, a' szomszéd nagy boldogasszonyfalvi megye-templomában pedig egy kehely és egy kasula, mellyről az a' vélemény, hogy

Báthori Andráséi lettek volna; de bizonyos adat egyikre sincs; csak annyi hihetőség, hogy közel találtattak azon helyekhez, hol a' szerencsétlen bibornok megöletett, 's nekie mint egyházi férfinak, 's egyszersmind szaladó vitéznek illy nemű portékái lehettek, azonban ott, hol a' vakítani és vakítatni szeretők' száma olly sereg, mint a' homály szeretőbb korban volt itt, bajos hinni a' hihetőségnek.

4) Jenőfalva a' közte folyó Ólt partjain, hol az Ostoros nevű havasból külön ágakban eredő, de 3 órai folyás után öszveszakadó Rác- és Székasszó patakok bele ömlenek. Lakósi mentséges és katonáskodó székelyek, 's székelyesedett oláhok. Számok: róm. cath. 840. gör. egy. 147. lélek.

5) Karczfalva öszveragadva, sőt egy anya megyét alkotva Jenőfalvával. Lakói száma róm. cath. 900.

6) Dánfalva szinte öszveragadva az előbbiekkal, mellyeknek leány megyéje. Lakói száma 721 lélek, róm. catholicusok, és székely katonák. Lenk, ki nagy pontossággal feljegyezget minden kis patakot, 's utána én is kényelmesen átirogatom, azt is írva hagyta, hogy a' Nagy Matucsá patak – melly csakugyan csupán a' Kis Matucsá' patakához képest nagy – mi után eredetétől, az Ostoros havastól 3 órát folyt, 's a' Kis havas, Fertőtetej, és Hargi[tai] Hegyekből eredő Kis Matucsá' patakát jobb partilag öblébe fogadta, csupán Városon folyva keresztül mindjárt ezen falu mellett az Óltba ömlik.

7) Város egészen öszveragadva a' főlebbiekkal, 's egyéb tekintetben is azokhoz hasonlító. Lakói száma 622. lélek, róm. cath.

8) Óltfalva hasonlólag öszveragadva az előbbiekkal, fekszik az Olt' jobb partján. Szembe vele bal partilag ömlik Óltba a' kis Lesőt' pataka.

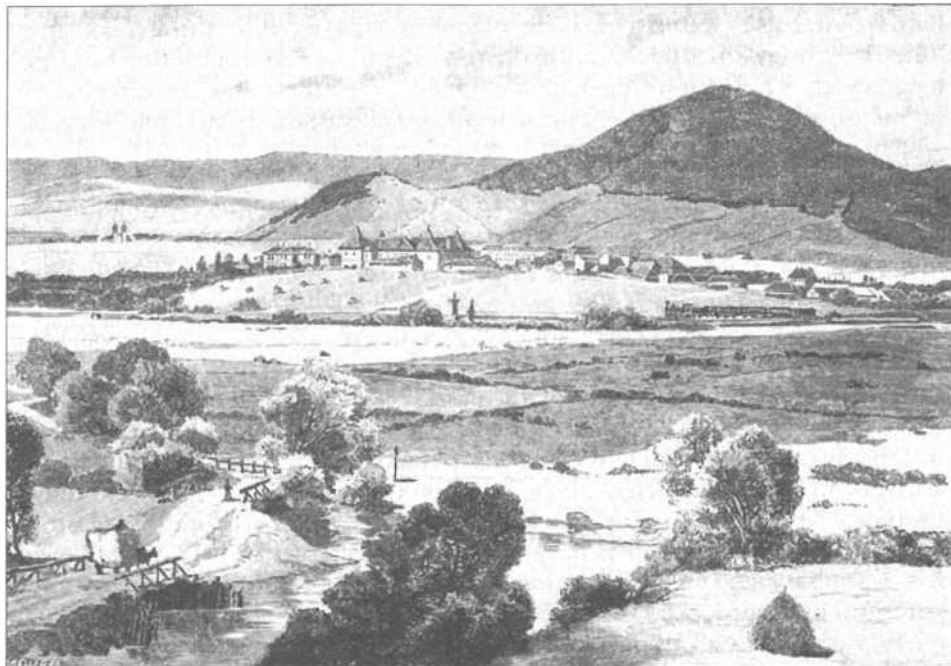
Ezen öt faluk teljesen öszve érnek ugyan; de mindenik végén fel vagyon jegyezve a' csíki jó rendszerint fekete sasos táblákra a' falu' kezdete és vége. Ezen faluk egy megyéhez tartoznak; együtt Nagy Boldogasszonyfalva névvel is neveztetnek; de kár a' gyökeres magyar neveket így elkeresztelni.

9) Madaras az Ólt' két partjain, mellybe itt a' Hargita, Asztalkötetej és Galusatetej nevű havasokból jövő Kismadaras patak, alább pedig egy óra negyednyivel a' Bodorvizejetej nevű havasból eredő Ködpatak ömlenek. Óltfálvától $1\frac{3}{4}$ órai távolságra fekszik. Lakósi mentséges nemesek, katonáskodó székelyek, székely eredetű, és székelyesedett oláh zsellérek. Számok: róm. cath. 1253. gör. egy. hitű 48 lélek. Itt volt a' fennemlített vashámor.

10) Rákos az Ólt' balpartján, hol a' Lóvész, Urhegy, Jovész, Tekerő és Szépvavasokból jövő, 's Ajnádon, Szent Mihályon, Vacsárcsin, Göröcsfalván keresztül folyó Rákos' pataka $3\frac{1}{2}$ órai folyás után balpartról bele ömlik. Madarastól egy rövid óra – ha ugyan lehet egyik óra rövidebb a' másnál. – Lakósi székely nemesek, illetőleg szélbeli katonák, és székelyesült oláhok. Számok: r. cath. 1070. g. e. 13. lélek. A' megye' (ecclesia) jegyzőkönyve érdekes adatokat bír.

11) Vacsárcsi öszve függő Rákossal. Lakói mentséges és katonáskodó székely nemesek, 's ezeknek zsellérei. Számok r. cath. 640.

Közlemények Erdélyről = *Nemzeti Társalkodó*,
Kolozsvár. – 1840. 24–26. szám.

Csíkszereda – Hankó János rajza

Kőváry László

(Torda, 1819. július 7. – Kolozsvár, 1907. szeptember 25.)

Történész, statisztikus, utazó, néprajztudós, családtörténész, régész, közigazdász, szabadságharcos, Habsburg-ellenes összeesküvő, újságíró, politikus, műemlék-felügyelő, biztosítási szakember, tankönyvszerző, irodalomtörténész, történetfilozófus, vagyis rendkívül sokoldalú ember.

Tanulmányait szülővárosában, az unitárius algimnáziumban kezdte és a kolozsvári unitárius kollégiumban folytatta. A jogot a reformátusoknál végezte. 1842-ben jogi gyakorlatot folytatott Marosvásárhelyen a királyi táblán. A szabadságharc kitörésekor Ellenőr címmel politikai lapot indított meg Kolozsvárott. 1848. június 8-án Szemere Bertalan az országos statisztika hivatalhoz nevezte ki titkárnak. A honvédelmi kormány októberben Erdélybe küldte. Háromszékről Debrecenbe ment; innen a kormány Nagyszében bevétele után 1849. március 15-én az erdélyi sereg hadi tudósítójaként Bem seregéhez küldte; a zsidói fegyverletételnél bevégezte ezen működését. A székellyföldi szentdemeteri kastélyban rejtőzött. Végül a zsandárok felfedték rejtékelyét és a marosvásárhelyi várba, majd Kolozsvárra szállították. Néhány hónap múlva, Urban tábornoktól kegyelmet kapott. Kiszabadulása

után Pestre költözött és a Pesti Napló munkatársa lett. Történelmi kutatás céljából a gyulafehérvári s a marosvásárhelyi könyvtárban búvárokodott, később Pesten, majd Kolozsváron élt, ahol feleségül vette kiadója, Tiltsch János unokahúgát, ezzel Kolozsvár patriciusi családjai körébe jutott és megszabadulva az anyagi gondoktól az irodalommal foglalkozhatott. 1862-ben megvette a Korunk című politikai lapot, melyet Deák-párti szellemben szerkesztett. Időközben az első magyar biztosító-társaság felállítása alkalmával ennek kolozsvári főügynöke, majd egyik biztosító-társaság igazgatója lett és a biztosítási irodalom meghonosítása foglalkoztatta. Házassága gyermektelen maradt; ezért minden erejét a társadalmi előrehaladásra fordította. Mint Kolozsvár tiszteletbeli főjegyzője s virilis-bizottsági tagja részt vett a város szépirodalmi s közgazdasági viszonyai előmozdításában. Több száz rövidebb-nagyobb cikke, tanulmánya, közleménye mellett több mint 40 önálló, könyv alakban megjelent műve van. 1841-ben Kővári bejárta és leírta a Székelyföldet. E munkája – amelyből az alábbi részlet is származik – a cenzortól erősen megkurtítva jelent meg 1842-ben Székelyhonról címmel. Kővári könyve nemcsak földrajzi, statisztikai és néprajzi adatokat tartalmaz, hanem a fiatal író politikai reformjavaslatait, publicisztikai értekezéseit is, melyek a társadalmi változást sürgették Bölöni Farkas útirajának szellemében.

Kőváry László: Részlet a Székelyhonról című kötetből (1842)

Csík

Ha elgondoljuk, hogy Csík, Gyergyó Erdélynek legmagasabb pontjai, s hogy fenyők inganak a hegyormokon: kietlen vadonnak kelle képzelnünk e tájéket, de nem olyan. Csík egy kies lapály, körülkerítve örökzöld hegylánccal, mondhatnám, egy angolos várudvar, melyen az átcsavargó Olt s jól rakott faluk gyönyörű csoportozatokat formálnak. Háromszék felől lejtve bé, különlegességek lépnek előnkbe. A szántók kopárabbak s fenyőfával kerítvék, a faluk nem oly vidámok, a házfalakon a katonát jegyző fekete táblák sűrűnek; mint merőben római hitűek hazájában, mindegyre keresztel találkozzunk, az emberek szelidebbek, s mintha mondanák: nemcsak kenyérral él az ember! A zeke marosszékiek kék hajtókáját veresre váltják; mint 1. régiment hívei a sárga gombot fejéssel cserélik, s asztalra jó a csíki túró kászujában; s a gyümölcsfa csaknem kaphatatlaná lesz, a gabona jobb nemei láthatatlanok, s hinnünk kell, hogy nemcsak kenyérral, de isten ígéjével is élnek az emberek. Ha végigpillantunk e terméketlen rónán, s látjuk, hogy jó házú nemes 20–30 garasért órákig visz szekéren, nem lehet kétkednünk afelől, hogy itt a jószívűséget a nyomor vette nőjéül. Itt az égföldön mi nemesebb sem terem az égalj miatt, zab, árpa, rozs a kenyérgabonák, s az is majdnem hónappal később érve, mint másutt, gyümölcsöt Marosszékből szállítanak, s a barmok hiányát a réteken gólyák hada

pótolja. Nem csodálhatni hát, ha Csík s Gyergyó ép gyermekei mint aratók, kaszálók, cséplők borítják el a vidéket: ők verejtékkal leróják a földnek évi tartozásokat, de nincs a sovány földnek honnan fizessen. Mondja tán valaki: hol a nép száma terhivé válik a földnek, ki kell költöztetni a feleslegest, mint tesz a külföld. A székely nép inkább le van fűzve hazájához, mintsem egykönnyen tőle megválhasson; különben is axióma a statuspolitikában, hogy egy ? mérföldre 10 000 fő kell hogy miveltség és jólét minden szükségeivel elláthassák magokat. Azonban e táj szomorú kivétel. Itt sem egy város, sem egy gyár, sem mesterség, általában a műiparnak egy ága sem gyümölcsöz; s ki tudja, mikor vesz fordulatot e lét? És e nép sorsa így sokáig mégsem maradhat. Ütött a népújászületés nagy órája, s hangja nemsoká e tájra is elhat. Gyároknak, dolgozóintézeteknek kell létesülniök, hogy e földhöz sújtott népnek legyen hol tengjen, míg lábra kaphat. E tájat maga a természet gyárhelyivé teremté. Az Olt vízzel, a hegyek fával, falvak munkátlán kezekkel, a vidék kelmének gyártható nyersanyaggal és vevőtömeggel járulnak a vállalatokhoz. Miféle gyár volna célszerűbb, nem határozhatom el. Annyi bizonyos, hogy minden ország, mely a műveltség alfokain áll, nem fog sikerrel munkálni a fényűzés cikkeiért, leghasznosabb hát, mely a nép életéből kifejlő szükségeket kívánja pótolni. Bőr, posztó, gyolcs, kartonfélék könnyen tanulhatóságokért leginkább ajánlhatók itt, minthogy e mesterség titkaival sem vágyrna megbarátkozni. Azonban a papírgyár sem megvetendő, főleg ily országban, mint miénk, hol minden jobb papírért külföldre kell irkálnunk; s egyszerűsmind leányoknak is dolgot ád. De vannak Csíkban jelenleg is termékek, melyek százaknak adnának élelmet, milyenek a fenyőtúró jobban kezelve, milyen lehetne a fenyővíz jobb ízűvé téve, s milyen a rézbányászat, márvány- s vaskutatás, melyekre jól használva szerek támaszkodhatnának. Mennyi vas- [és] réztermű edényeszköz kell csak egy közrendű háznál is; s ha Csík ellátná magát hámorokkal, szomszédait ilyenmű szükségeseikkel, magán jót segítene. De ugye, hol a pénz? Igaz! Mert a nyomorultak, kikért a dolgozóházak s gyári napszámok fölálltak, alig járulhatnak pénzzel e nagy célhoz. Egyesületek kellenek, egyesületek, mint mindenütt a világon ily vállalatoknál. Én hiszem, hogy a szegény iránt hazánk sem érez hidegebben, mint bármely ország, de nekünk egy nincs, egy Széchenyink, ki a vállalatokat központosítsa s a mégis alvót felriadja. Mert Csíknak még csak pénze is van ide. Vagyon az itteni szélbeli katonaságnak egy tőkepénze, a revendicált havasok és jövedelme. Ezen jókora darab föld [...] át van engedve a katonaságnak bizonyos költségek fedezésére; s e költség mindig fedezve, s ma mégis 40 000-nyi a maradék e pénztárban, pedig minden katona kezességen kölcsönt is kap s vesz belőle. S mi üdvös és boldogító leendne, ha egy honérettől melegült kebel kitervelné, miként lehetne e pénztárból egyesek hitelén gyárokat, dolgozóintézeteket állítani, hogy ne kelljen csépelve kerülniök hazájokat, kiket atyjokról nem álda meg a sors...

Balánbánya. Az olvasztók
(Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása...* című munkájából)

Hunfalvy János

(Nagyszalók, Szepes vármegye, 1820. január 21. – Budapest, 1888. december 6.)

A magyar tudományos földrajz megalapítója, az MTA tagja. Tanulmányait Késmárkon, Miskolcon és Eperjesen végezte, majd Berlinben és Tübingenben járt az egyetemre. 1846-ban a statisztika és történelem tanára lett a késmárki liceumban, de a szabadságharcban való részvétele miatt állásától megfosztották és börtönbe zárták. Onnan kiszabadulva Pestre költözött, s mint nevelő és író kereste kenyerét, így például szerkesztette Greguss Ágosttal a Család Lapját; míg 1866-ban Pálffy Móric felszólítására a kir. József műegyetem tanára lett; 1870-ben a Pesti Egyetemen alapított földrajzi tanszékre nevezték ki, melyet haláláig nagy buzgalommal töltött be. Időközben többször utazott külföldön, részt vett Hágában, Szentpéterváron, Párizsban, Londonban, Velencében és Rómában mint a magyar kormány küldötte az ott tartott nemzetközi statisztikai és földrajzi kongresszusokon, valamint a vi-

lágkiállításokon is. Itthon tevékeny részt vett a Földrajzi Társaság működésében, melynek alapításától (1872) kezdve elnöke volt, továbbá a Magyar Tudományos Akadémián, a közoktatásügyi tanácsban és a fővárosi képviselőtestületben. Nagy érdemeiért számos tudós társaság választotta tiszteleti tagjává, több érdemrendet kapott s a főváros már életében Hunfalvy utcának keresztelte el azt az utcát, ahol lakóháza volt. Rokonszenves egyéniségén kívül körülbelül 50 kötetre menő mű s tömérdek értekezés nagy hírnevet szerzett számára, úgyhogy minden körben vezéralaknak tartották. Ezenkívül írt számos tankönyvet, röpiratot s szerkesztette Keletivel az Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai közleményeit. Magyarország és Erdély eredeti képekben című háromkötetes munkája – amelynek második kötetéből a következő részlet származik – 1864-ben jelent meg Darmstadt-ban. A leírás 1856-ban készült. A „nevezett országok legérdekesebb tájait, városait, fürdőit, egyházait, várait, palotáit s egyéb régi és új építményeit” Rohbock Lajos rajzolta.

Magyarország és Erdély eredeti képekben.

Nevezett országok legérdekesebb tájait, városait, fürdőit, egyházait, várait, palotáit s egyéb régi és új építményeit helyszínén rajzolta Rohbock Lajos. Aczélba metszették korunk legjelesebb művészei. A történelmi és helyirati szöveget írta Hunfalvy János. Második szakasz: Erdély. Darmstadt, 1864.
(A leírás 1856-ban íródott.)

Balánbánya

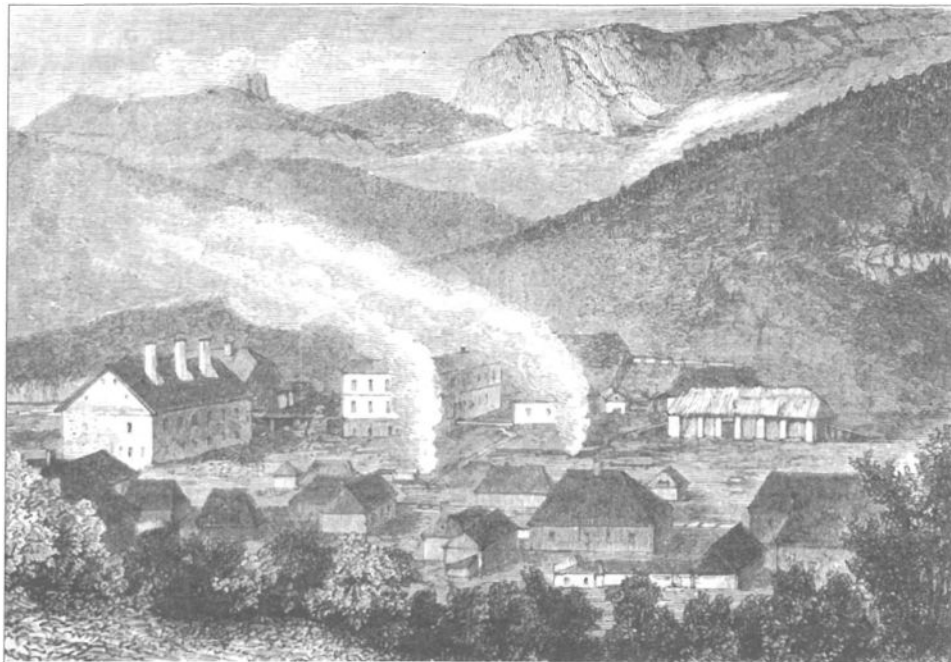
Maros-Vásárhely vagy Szász-Régen felől a keletre és éjszakra elterjedő erdélyi havasokat is meglátogathatjuk. Ha Vásárhelyről a keletre vonuló utat követjük, Sóváránál a Kis-Küküllő völgyébe jutunk, innen Parajdra s azután a hegyeken át éjszakkéltre a regényes Gyergyói völgykatlanba mehetünk, hol a székelyek ősi lakhelyeit találjuk. Gyergyó-Sz. Miklósból azután Erdély két legjelesebb fürdőhelyeit, a magas havasok közzé rekesztett Borszéket és Bélbort kereshetjük fel.

Azon két fürdő Gyergyó-Sz-Miklóstól éjszakra esik; délkeletre és pedig jóval közelebb Erdélynek leghíresebb rézbányáit, t. i. Balánbányát találjuk. De hogy oda juthassunk, a Maros és Olt közötti vízválasztón keresztül Csík-Sz. Domosba kell mennünk, s onnan tehetjük a kirándulást az alig két mérföldre éjszakra a hegységben magánosan levő bányatelepbe. Utunk a kies havasi völgyön viszen fölfelé, melyből az Olt, mint csekély, tiszta vizű hegypatak, rohan le. A völgyet szegélyező hegyek oldalait erdőség fedi, mely fölé meredek, kopasz sziklafalak és horgas tetők nyúlakodnak fel. Közülük legmagasabbak: a Naskalat, Ecsém, Tarkó, Egyeskö s Nagy-Hagymás. Mindezen sziklahegyek az Olt bal oldalán

merednek föl, közölök leginkább az Egyeskö ötlik fel; majdnem olyan mint valami óriási elefántagyar, s hegyes szarva merészen nyúlakodik a környező hegyek fölé. Azon festői sziklatömegekkel átellenben, az Olt jobb oldalán, csekély magasságú hegynek, a Balánhavasának, tövén terjed el a bányatelep. A folyó mindkét oldalán elnyúló hegyek csillámpalából állanak, melyen a több mint 5000 lábnyira emelkedő mészkőhegyek települnek, t. i. a folyó bal oldalán. Jobb oldalon a csillámpalában egy nagy chloritpala-telep van, s ebben találtatik három érczfekvet, melyek egyenközüleg csapnak, s melyekben réz-és vaskénege fordul elő; néha mangánkénege is. Egy tárnából cementvíz is folyik, mely évenkint 90–100 mázsa cementrezet szolgáltat. Az érczet öt tárnában fejtik; a leghosszabb tárna valami 300, a legrövidebb még nem egészen 100 ölnyre van kivájva. Egészben valami 1200 munkás van alkalmazva a bányatelepen, s évenkint valami 3000 mázsa rezet nyernek. A baláni bányákat már Apáfii fejdelem korában mívelték; 1792 táján kohót is építettek. 1802 után Balánbánya a k. kincstár birtokába került, ez 1821-ben két örménynek adá el, kiktől néhány év előtt a brassói bányászati társulat szerezte meg.

A kohók és olvasztók a völgyben vannak, környezve salakrakásokkal. Föléjük emelkednek az említett festői sziklatömegek, melyekről felséges kilátás esik, nyugat felé Erdélyre, kelet felé Moldvaországra. A fűvész azon sziklatömegeken sok érdekes és ritka növény is talál. A bányák a völgy ellenkező oldalán vannak.

Szász-Régen felől egy országút Beszterczére visz, mely a szászok legéjszakibb kerületének fővárosa. Onnan a rodnai arany- és ezüsbányákat s a rodnai havasok regényes völgyeit és tetőit látogathatjuk meg. Azon havasok Erdély éjszaki határfalát képezik, s Erdélyt Mármaros megyétől választják el.

*Balánbánya a Tarkó és az Egyeskövel háttérében
(Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából)*

Orbán Balázs, báró

(1830. február 3., Lengyelfalva – 1890. április 19., Budapest)

Székelyudvarhely mellett, Lengyelfalván született régi udvarhelyszéki székely családban. Apja Orbán János, a francia háborúk katonatisztje. Anyja, Knenchtel Eugenia német-olasz családból származott. Iskoláit Székelyudvarhelyen végezte. 1846 tavaszán elhagyta szülőföldjét s családjával Konstantinápolyba utazott, a velencei származású nagymama, Foresti Mária örökségének átvételére. Beutazta a Közel-Keletet. Eljutott Egyiptomba, a Szentföldre és bejárta a bibliai helyeket. Beutazta Kis-Ázsiát, tanulmányozta az antik görög kultúra emlékeit, csodálattal írt a görög nép szabadságharcáról. Keleti élményeit később hat kötetben jelentette meg *Keleti utazás* címmel.

Egy nyugati lapból Athénban szerzett tudomást a magyar forradalomról. A török fővárosból szabadsapattal indult haza, azonban Vidinben kapta a hírt a szabadságharc bukásáról. Ezután a magyar emigránsokat segítő szállassal és munkahellyel. Élete meghatározó élménye volt, hogy Kossuth környezetébe került. Nem térhetett haza, a császári hatóságok ellenségnek számított.

ták. Londonba utazott, ahol Petőfi barátjával, Teleki Sándorral barátkozott össze. Nagy hatással volt rá a Jersey szigetén, emigrációban élő Victor Hugo.

1859-ben térhetett haza. Az abszolutizmus éveit, az enyhülés időszakát arra használta fel, hogy bejárja a Székelyföldet. Eljutott minden településre, váromhoz, természeti ritkasághoz. Szorgalmasan jegyzetelt, fényképezett. Munkája eredményeként 1868–1873 között hat kötetben kiadta főművét, *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból* címen.

1872-től élete végéig tagja volt a magyar országháznak, 1848-as, függetlenségi programmal az ellenzékhez tartozott. Parlamenti beszédeit is hat kötetben adta ki. Közben az általa kiépített Szejke-fürdőn dolgozott: történelmi tanulmányokat írt, sok újságcikket közölt az ellenzéki lapokban.

XVIII. Szent-Domokos környéke.

Pásztor bükke. Báthori Endre halála történeti, néphagyományi és hitregei alakban.

Báthori sírja. Kilátás Pásztor bükkéről.

Egyikéhez közelítünk hazánk legnagyobbszerű, legszebb és legemlékezesebb tájainak, hol a természet dúsan helyezé el nem csak anyagi áldásait, hanem pazarul csoportosítá szépségi kincseit is, s épen azért, mert e vidék páratlanul nagyszerű, félve kezdem annak ismertetését, mert tollam annak csak árnyrajzát adhatja vissza, mert toll és ecset egyiránt erőtlene a leírhatatlan, a lefesthetlen kiszínezésére, de mert méltó és hű képet nem adhatok, hallgassak-e, miként eddig tevők? tehát e szép haza továbbra is ismeretlen maradjon, még az itt szülöttek előtt is? tehát visszarettenve a vállalat nehézségeitől, akadályaitól, némán bámuljunk tovább is, ne emeljem-e fel inkább gyenge, erőtlen szavaimat, melyek ha méltó és hű ismertetést nem adnak is, de legalább ösztönül szolgálhatnak más hivatottabbnál avégett, hogy nyomdokaimnak göröngyös ösvényét járható, élvezhető úttá alakítsák át. Azért, ha gyarló kísérletemnek hatása csak annyi lesz is, hogy a honisme iránt kíváncsiságot és vágyat kelt a honfikelekben, akkor uttörő fáradalmaimért dúsan leszek jutalmazva. Előre tehát honfiak! e parlagon hagyott áldás és emlékdús talaj művelésére, lobbanjon fel a lelkesedésnek felcsapó lángja pislogó mécssemnek gyenge szikráinál, kutassuk e hazának nagyszerű múltját, ismerjük meg annak azon rejtve heverő roppant kincsét, mely a talaj alatt és felett oly mérvben mutatkozik, miként sehol sem; igyekezzünk ismerni e hazát és népét, s akkor bizonyonnyal úgy szeretetünk, mint a jövő iránti bizalmunk nagy mérvben fog gyarapodni, így aztán mi a hazában, a haza bennünk kétségtelenül nyerni fog.

Hatoljunk be tehát bátran e havasvidéknek félénken rejtőzködő nagyszerű tájaira, még pedig hogy az egyedül utazás unalmától mentesítve legyek, kísérőül felkérem a szives olvasót.

Sz.-Domokost elhagyva, a megfogyatkozott, kicsinyke havasi csermelylyé apadott Oltnak szűk kanyargó völgyébe tértünk, tüneményszerűleg tűntek fel a völgy egy-egy fordulatánál a háttérben felmagasuló roppant havasok, a nagyszerűségekkel megdöbbentő Tarkó és Nagy-Hagymás, egy-egy perczre megbámultatni engedék magukat, s újból eltűntek csalékonyan tünedező csábképként, mintha ingerkedni akarnának az utassal, mintha fokozatosan akarnák előkészíteni, mintegy hozzászoktatni a teljes pompában való kifejlődésnek megdöbbentően elragadó látványához; de hagyjuk e varázsképeket, sőt velök hagyjuk el az Oltnak mellékét is, betérvén a balpartilag Oltba ömlő Borviz patakának¹ szűk völgy-tekőjébe a végett, va feledett történelmi emléket, illetőleg történelmi gyászesemény helyét felkeressük.

Az igénytelen csermely jobb oldalán meredek, sikamlós, – bajjal megmászható hegy magasul fel, egyik kifutványa a Naskalát szikla gerinczes ormának, melyet figyelő őrszemként tolt elő az Olt felé. Ezen őserdők által árnyalt hegység a Pásztor bükke, melynek tetőormára ha vészes ösvényein felküzdök magunkat, gazdagon kárpótolva leszünk az onnan feltáruuló nagyszerű körlátvány által, – mert ha északra tekintünk, egész nagyszerűségében tűnnek fel, tetejüktől aljokig láthatólag, a Tarkó és Nagy-Hagymás² melyek hullámzatos egymás fölé emelkedő fehér (kárpáti mészkő) szirteikkel, mint viharhánya tengernek kövült hullámai néznek ki. A kettőnek merészen lemetszett oromszélét fenyesnőtte hegyhát, az ugynevezett Kurmatura köti egybe, zöld zománzos párkányzata a kopáron nagyszerű két sziklagúlának; hogy pedig annak egyenes vonala változékonyitva legyen, hogy e havastáj nagyszerűségéből mi se hiányozzék, a Kurmatura központjáról önálló, büszke sziklaszál lövel ki. Ez az Egyeskö, mely, midőn a nap sugarai rálövelnek, ezüst diszgulaként ragyog; de midőn fergeteget rejtő felhők veszik körül, a cikázó villámok közül kibúvó, haragvó isten intó ujjának tetszik lenni.

Odább a Csík és Gyergyó közé furakodott Fekete-Rez sötét orma, távolabb az indigoszinben derengő Délhegy tűnik fel, míg a kettő közti nyilat egy kíváncsi bepillantást enged Gyergyó vonzóan szép terére. Nyugatra a Hargita imposáns tömege, keletre a Tarkóval egybefüggő Naskalát, Bodorvész és a határszéli havasoknak hosszan elnyuló lánczolata. Ezen nagyszerű körvonalok között pedig Csíknak terjedelmes térsége, melyet délen a szent Anna tó körüli trachyt-csúcsok határolnak körül. Ez körvonalozása a felmerülő látványnak, melyhez ha hozzávesszük az erdőségek közül kék oszlopokban feltörő füst tölciséreket, a nap ragyogó világítását, a színezetnek a távlat törvényei szerint váltakozó sokszerűségét és pompáját, akkor képzeletünkben ki fogjuk egészíthetni a leírás korlátoltságának hiányait, s ekként fogalmat alkothatunk a Pásztorbükkéről feltáruuló körlátványról, melynek nagyszerűségben bizonytal kevés párja van. De a megragadó látvány ne feledtesse azon egyszerű emlékhantot, melynek felkeresési vágya vezetett tulajdonképen minket ide. A Pásztor-

1 Neve onnan ered, hogy partjain több ásványos forrás fakad fel.

2 A Nagy-Hagymás tengerszin feletti magassága 5681 láb; ily magas lehet körülbelül a Tarkó is.

bükke tetőormától délirányban alig pár száz lépésre ágait szomoru fűzként lehajlító nyirfa mellett egyszerű fakereszt emelkedik, azon helyet jelölve, hol a szerencsétlen Báthori Endre fejedelem agyonütöttet.

E gyászos hantoknál nem szigorú történészként jelenünk meg, ki egy tétovázott, az ország vallásos érzelmeit sértett, ingatag fejedelem élete s talán kiérdemlett gyászos vége felett mond ítéletet, nem a koronás bibornokot gáncsoljuk, kit papi és kényuri ármány taszita a vész örvényébe, hanem mint honfiak állunk itt egy nagy nemzeti tragédiának gyászos kifejlődésénél, midőn trónvesztett, saját hazájában bujdosóvá lett uralkodó sujtatott le a nép boszuja által. Egy nem annyira vétkes, mint inkább könnyelmű fejedelem végpercei felett tartunk itten szemlét, ki eldődeinek vétkéért, átkos zsarnokságáért bűnhődék. Mert Báthori Endre akként áldozott éltével Báthori Gábor és Zsigmond undokságaiért, miként a jó és nemes indulatu Lajos Fülöp az előtte garázdálkodott Lajosok vétkeiért; a nép keze itt nem Báthori Endrét, hanem a nevéhez tapadt zsarnokságot vélte büntetni és lesujtani; de midőn az önmagával meghasonlott nemzet a mult méltatlanságát megboszulandó, külellenséggel fogott kezét, akkor egyszersmind önszivének fordítá fegyverét, miért azt a Báthori Endrét – kinek elbuktatá másként talán nem gyászolnók – az adott körülmények között a haza vértanujául kell tekintenünk, mely hazának népét az idegen zsarnok előbb félre vezette, később kifosztotta.

Azonban a boszu szenvedélyétől félrevezetett nemzet csakhamar önérzetére ébredett, mert keserűen győződött meg, hogy az a Mihály vajda, kit eltiprott szabadságának visszaszerzőjeként üdvözölt a székely, s mint ilyent juttatott győzelemre, nem megmentője, hanem hazájának kirablójává, a haza népének gyilkosává változott át. Így történt, hogy ugyanazon székely fegyverek, melyek Sellenbergnél győzelmét kivívták, Miriszlónál vereségét készíték elő.

Különben az a Mihály vajda, kire oly büszkék nemzetfelei, s kit elfogult történészeik bámulatos hősként állítanak elő, nem volt más, mint köznapi kalandor lovag, kisszerű Neroeska, ki nem elvért, eszméért vagy meggyőződésért, sőt nem is nemzet-felei felszabadításáért harczolt, hanem a zsarnokság bérenczévé szegődvén, dúlt, rombolt és gyilkolt vad tigrisként, miért a történelem csak szégyenbélyeget süthet rá, mint olyanra, ki nevét iszonyatos gyilkosságok vérfoltjaival mocskitá be, s mint ilyentől csak undorral fordul el a történelem igazságérzete, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy véres műveletével a legfeketébb hálátlanság párosult, mert őtet mint menekültet vendégszeretőleg fogadták hazánkba, nem csak, hanem magyar fegyverek helyezték trónra, mit akként hálált meg, hogy a magyar legvérengzőbb ellenségével kezét fogva, fajunk ellen irtó harczot viselt, azért ezen vérszőnynyel szemben, az elbukott, vérfertőztetett hazát védő, azt mintegy jelképező Báthori Endre, azon végzeteljes korszaknak tisztelt vértanujává lesz, kinek sirjához honfi bánattal közelíthetünk.

És e sirnál, ezen távol magányban rejtőzködő hantnál, ezen véráztatta földön elevenen tűnik előnkbe a megdöbbenően szomoru episodnak minden egyes mozzanata. Ott van előttünk az erdő, hol a bibornok-fejedelem néhány kísérőjével bujdokolt, ott küzdének a végletekig hú leventék a gyilkosok százaival,

ott véreznek el az egyenetlen küzdelemben elbukott, de azért bátran kimult hősök, ott van a kunyhó helye, hol avégre csak Mikó Miklóssal maradt fejedelem percznyire megnyugodott, ott a forrás, hol szomját enyhíté, ott van a hely, hol a békekövetül küldött Mikót felkonczolák, s hol a magát kétségbeesetten védő fejedelmet lesujtá Ördög Balázs, vagy a néphit szerint Kerestély András fejszéje. A véres munkának helyén, hol ez időszaki drámának gyászos végjelenete leperdült, az ártatlan vér öntözte hantokra egyszerű fakereszt van tűzve, melyet minden évben búcsujáratokkal látogatnak meg szt.-Domokos bünbánó lakói. A keresztben e felirat van:

„Báthori cardinál, Erdély Fejedelme
Éltét itt végezte, végső veszedelme
Tulajdonittatik Nagy Kristály Andrásnak,
Mikor egy hija volt az ezerhatszáznak,
S azután tizenhét s kétszáz esztendővel
Tétetett e kereszt, hogy lenne örök jel.”

És alább

„Tette e keresztet Puskás Tamás papunk,
Mikor ezernyolczszáz tizenhatot irtunk.”

Ezen kereszt felállítása nagy ünnepélyességgel ment végbe, Sz.-Domokos akkori kántora alkalmi siralmas éneket danolt el, mely attól fogva minden évben az itten tartott búcsuk alkalmával (a kardinális halálának évünnepén, mi Mindenszentek napján, azaz nov. 2-án van) el szokott énekelteni, s melyet nem annyira belbecse és szépségéért, mint inkább eredetiségéért csatolok ide.

(Nóta: Oh emberi gyarló nemzet.)

Oh te tündér és tsalárd Világ!
Mi benned van, mind csupa hivság,
Halál előtt minden leomlik;
Testünknek is vára elomlik.

Kik a magas helyen is ülnek,
Halál, téged el nem kerülnek;
Nem menthet meg kincs vagy uraság,
Lerogy előtted hatalmasság,

Mint szép virág, mikor kinyílik
Illatoz, de hamar elmulik;
Ember élte itt ugy virágzik,
S ékessége majd elváltozik.

Im én is e világ mezején,
Virágozni kezdék idején;
De mily hamar fényessé lettem,
Oly hamar már el is enyésztem.

Ama híres Báthori-házból,
Születtem nagy és fényes ágból;
Bibor, bársony, selyem fedeztek,
Széltől s napfénytől is őriztek.

Gyermekségem volt kellemetes,
Szülőimnél valék tetszetes;
Ifjuságom mások példája,
Volt főméltóságok csudája.

Hogy lelkeket ártatlanságban
Megtarthatnám és tisztaságban
A Krisztus hiv szolgálatára,
Felkenettem a szent papságra.

Hamar engem irtak Rómában,
A cardinálok sarkos rangjában;
Fejedelme Erdélynek lettem,
Lépésimet ily gyorsan tettem.

Nem valék még igen sok idős,
Ah! csak harminczhárom esztendő
Éltemnek legszebb virágjában,
Örül halál mint prédájában.

Oh, valyon ki gondolta volna,
Hogy ily hamar éltem elmulna:
Véletlenül történt halálom,
Utolérvén bágyadtság s álom.

Oh váratlan szomorú óra!
Nem adsz időt e földi jóra;
Rám köszönöd halálpoharát,
És megveted éltem határát.

Mihály vajda csalfa szívével,
Kinálkodik ígért kincsével:
Ki megfog vagy fejemet veszi,
Azt örökre boldoggá teszi.

Kivánsága veszendő kincsnek,
Nagy rozsva az emberi szívnek;
E' vesztette az én fejemet,
E' végezte itten éltetemet.

Te Pásztor-Bükk! a mely fejemről
Nevezetes lettél nevemről.
Itt szakasztád végit éltémnek
S minden földi dicsőségemnek.

Magas hegyek, rengeteg erdők,
Szeles bérczek, sivatag mezők;
Hová futék, a halál elől
Nem rejthettek el itt is el ők.

Sz.-Domokos népe Rómával
Békéljen meg, a szent Atyával,
Száz esztendőfő fenntartó böjttel
Egynek vétke töröltetik el.

Úgy nem kiált boszut én vérem,
Szent törvényét Urnak ismerem,
S a ki által folyt itten vérem
Bocsánatját az égből kérem.

Hivek, kik most ide gyűltetek,
Emlékezni rólam jöttetek;
Imádsággal ha segítetek,
Bő jutalmat menyekből vesztek.

Oh Jézusom! ki a keresztfán
Mégváltottál szent véred árán,
Sok jóvóltod szivből hálálom.
Testem s lelkem neked ajánlom.

Add meg dicső feltámadásom,
Országodban veled lakásom.
Hogy áldjalak sz. angyalokkal,
Imádjalak égi karokkal¹.

A nép e véres jelenetet szép hitrege alakba öltöztette, melyet mint a népköltészetnek egy szép gyöngyét ide fűzök:

Báthori szent ember volt, s nemes tulajdonai őt ország fejedelmévé tevék. Mihály vajda egy rabló kapitány pokol szülöttje. Feljött ő e földre, hogy az igazságot lábbal tiporja, s megfutamitván a szent férfit[,] pénzt tett fejére. A

1 Ezen éneknek is megvan a székelyföldi siriratoknál szokásos azon sajátsága, miszerint a halott túlvilágról visszabeszél az élőkhez, s azoknak elősorolja viszontagságait, halálesetét, stb. A fennebbi éneket szóról szóra s azon módon közlöm, miként az a pásztorbükkői bucsuk alkalmával használt kis könyvecskében nyomtatva van, mely könyvecske a kereszt felállításakor (1816.) nyomtatott Cs.-Somlyón.

fejedelem táltos lován menekült, de megfáradva, kimerülve leült Pásztorbükkin a forrás mellé nyugodni, s elaludt oly mélyen, hogy a felbérlett gyilkosok közeledtére hiába kaparált, nyerített hú lova, ő fel nem ébredt, megérkeztek az álnok emberek Kerestoly András és Albert, levágván fejét, elvitték Mihály vajdához, de ekkor dicsfény vette körül a szentnek fejét, s a rablókapitány úgy megrettent, hogy többé se éjjele, se nappala nem volt, az étel tüzzé vált szájában, a víz lánggá, s nyomorultan pusztult el.

A helyen pedig, hol a szent ember elesett, 7 évig bugyborékolta fel a vér, senki oda nem közelíthetett, mert megkötölődött, (nem közelíthetett, megakadtak lábai) s oly nyulak tánczolták körül, melyeket a golyó serét nem járt. 7 évig pedig Sz.-Domokos határán egyéb nem termett csengő kórónál¹, úgy hogy a lakosok vagy éhenhaltak, vagy elvándoroltak; 7 év elteltével egy felszentelendő szeplőtelen életű ifjú pap megközelíthetné a vérforrást, hová keresztet helyezvén, a vér megszünt bugyborékolni, s a föld is visszanyerte termékenységét.

A kereszt, melyet a növendékpap a vérforrás helyére állított, gyökeret verve azon kereszt idomu ágakkal biró nyirfává nőtte ki magát, mely most is ott van a jelenlegi kereszt közelében, sőt még most is olynnyulak vannak a Pásztorbükkin, melyeket golyó és serét nem jár, s a gyilkosoktól származó Krestoly család (mely ma is Sz.-Domokoson népes család) férfiainak jobb karuk hosszabb a balnál, a néphit szerint.

Ekként maradt fenn emléke e gyászos eseménynek a nép között, a tragicus véget ért fejedelem emlékét kegyeletes búcsúval ünnepli meg most is a nép, s nem kétlem, hogy a hol most egyszerű keresztjel van, oda egy emlékimolát fog építeni a mult bűneit helyrehozni igyekvő jövő kor.

(...)

XXI. Az Olt eredete.

A fiatal Olt. Bódog és Szép patakok, Kis Olt. Oltbükk pataka.

Gyöngyeményes. Vereskő. Nagy-Hagymás. Fekete-Hagymás. Czofranka.

Lóhavas. Magas Bükk. Az Olt forrásai. Kilátás Gyergyóra a Magasbükkkről.

Az Oltnak forrása, ha nem oly titokszerű is, mint a Nilusé, de azért eléggé ismeretlen és vonzó arra nézve, hogy egy kutató utas, minő én vagyok, elvándoroljon egész odáig, hol még észlelő ember talán soha sem járt. Az ismeretlen, a fel nem fedezett mindig nagy vonzerővel bir az emberekre nézve; hogy pedig hazánkknak ezen jelentékeny folyóját lépésről lépésre elkisérjem egész eredetéig, már csak azért is megérdemli, hogy a felmerült különböző tév-eszméket kitisztázzván, a való felderítve legyen. Megindulék tehát, szükséges vezetővel, még pedig gyalog, mert a szekérút itt csak addig tart, a meddig a bánya erdölési köre kiterjed, azon túl járatlan rengeteg erdők következnek.

1 Azon sárga virágú növény, mely, ha a gabonában elterjedt azt el szokta ölni.

Bálánon fölül az Olt szép völgyén haladtunk fölfelé, számtalan kis pataknak kies völgyületei nyílnak ide, ezek közül főként meglepő képleteket mutatnak fel a keletoldaliak, melyek mindenikén a velünk utazni tetsző Tarkó, Egyeskö és Nagy Hagymás más nézpontról, más-más alakban ötlenek fel. E völgyek mindenikén kristályvizü patakocskák, e roppant havasok életerei, törtetnek az Olt keblébe. Ily patakok a Bódog patak, hol békasót, a Szép vagy Fehérpatak, hol mészkövet bányásznak. Fennebb a nyugati oldalon Sipospataka törtet le a ragyogó csillámpala-sziklákkal ékes völgyön. Ezen csermelyt Kis-Oltnak is hívják; a legtöbb vizadót ez hozza a nagy Oltba, s mivel ez a Fekete-Rez keleti oldalában ered, a Maros pedig ennek nyugati oldalán fakad fel, ez szülheté azon téves hitet, hogy az Olt és Maros egy hegyből erednek, pedig a valódi nagy Olt forrása innen még jó három óra járónyira van. Ezen fölül az út megszűnik, a nagyon kis patakká törpült Olt észak irányu szűk vadon völgyön törtet le összedült fáknak csaknem áthathatlan torlászain, legurult roppant szikladarabok között, melyek az utat sok helyt annyira elzárják, hogy csak az Olt medrében lehet tovahatolni, hol virgoncz pisztrángok bujkálnak félénken a kövek alá. Itt az Olt völgye észrevehetőleg emelkedik, a keleti oldal első pataka az Oltbükk pataka. Itt van az Olt völgynek legmeglepőbb, legnagyobb része, fénypontja ezen folyam felvidékének, oly szép és ragyogó táj, melynél szebbet se Svájc, se Tirol felmutatni nem képes, s mégis annyira ismeretlen, hogy előttem talán senki sem látogatta meg. A szép völgyecske két mindkét felől gyönyörű fenyves erdők által borított hegylánczatok keretelik be, háttérben a Gyöngyeményes, mely habos nyirerdejével gyöngyfűzészerű vonalt képez, hihetőleg onnan eredett neve is; tetején az Egyesköhöz hasonló sziklaszál, a Gyöngyeményes teteje tornyosul fel, szabályszerűleg, mint emberkéz faragta diszgula, egészen hátul pedig a Vereskő kopasz, veresen érezett roppant tömege¹ magasul fel oly gyönyörű sípidomul, hogy azt a Székelyhon Detonátájának jogosan nevezhetjük. És kisütött a nap is, hogy e magában is gyönyörű látványt elbűvölővé tegye, helyenként megaranyozá, helyenként beárnyalá e gyönyörű idomu sziklatrón. Nincsen toll, mely e völgyecske szépségét leírni, nincs ecset, mely azt méltólag lefesteni tudná; azért gyöngye árnyrajz az is, mit ide melléklek, mely e túlvilágian szép tájnak csak homályos körvonalait képes feltüntetni.

Felebb haladva a vidék vadregényes alakot ölt, ős fenyves erdők árnyalják a tájat, szép alakú, quarz erekkel tarkázott csillámpalaszirtek zöld tömegei fogják körül az Olt medrét, néhol annyira elzárva, hogy a zugó folyam alattuk vésett magának utat. Fennebb a völgy nyugatra kanyarul, azon pontján pedig, hol három patak szakad össze, újból kiszélesül. E patakok a Szanduj, mely délről, a Czofránka, mely északkeletről foly le, s melynek háttérben a Czofránka havasnak gyönyörű sziklabérczei tűnnek fel, és a nyugatra fekvő Magas Bükkről letörtető Olt, mely itt már kis csermelylyé devalválódott. E pontról meglepő visszapillantás nyílik. A Vereskő, melynek alább csak tetőcsucsát láttuk, innen egész nagyszerűségében tűnik fel, lemetszett függőleges csúcsaival, melyek

1 A Vereskő kőzete olyan átmeneti mészkő, mely az Alpok Aptychenkalkstein-jához hasonlít.

egyike sudár magasan lövel fel, mint óriási szeg, hová felhőfoszlányt függesztett fel a festői tüneményeket kedvelő természet. Jobbról mellette a Nagy-Hagymás tünik fel ijedelmes magasságú, ezüstként ragyogó fehér szikláival, balról a Fekete-Hagymás fenyves szegélyezte hegyerinczével. Nagyobbszerű, festői-ben összeillesztett sziklabérczek nincsenek ennél széles e világon; ily valójában gyöngy tájról eddig még képzzel sem birtam, mert az túlszárnyalja a legmerészebb képzelődést is, felülmulva mindazt, mit eddig láttam és bámultam. Zöld és fehér függöny a két Hagymás, közte pedig a Vereskő kimetszett oszlopszatos arany trón, felhő övezte trónja a mindenség örök szépségének. Egy más világításban, a Vereskő azúrral szegélyezett veres palástot ölte, a két felől levő két Hagymás, egyik hófehér, a másik sötétzöld mezbe burkoltan előállítja azon háromszinnek roppant lobogóját, melyek a magyar szívet mindég lelkesedéssel töltik el. Kedves, még a természet által is kedvelt nemzeti színei e hazának, melyeket maga az ég is fel szokott lobogójára szivárványszalagban öltetni, midőn jó kedvében van.

Követve a kis csermelyt – melyhez már csak azért is hálásak valánk, mert ily nagyszerű látványokhoz juttata – mind fennebb emelkedtünk a Magas Bükk keleti oldalán, az Olt mind apad, alig folydogáló kised vizerecske már csak, mely buja növényzetű gyeptakaró alatt tünedez.

De im már forrásához értünk, mely a Magas Bükk északkeleti tetőlapján, a tetőtől vagy száz lépésnyire fakad fel; a szerény kis forrás, melyből alig lehetne nagyocska poharat megmenteni, váluba felfogott kis csorgócskát alkot, de körülte mindenütt mocsáros, süppedékes hely van, hol a viz gazdagon forr fel; e források leszűrődő cseppjei csakhamar felgyarapítják s folyhatóvá teszik azon kis patakocskát, mely innen két órányira már fűrészeket, 4 órányira roppant gyárat működtet, egy napi járóra pedig a Barczaságon hajókázható lenne, ha volna a ki szabályozza.

A forrás környéke ki lévén irtva, a gyergyóiak kaszálják, ez okon több pajta (tanyaház) van itt-ott a dombokon festői rendetlenségben szétszórva. A talaj hullámzatosan domborodott, e dombok sirhantjai a kiirtott ős erdőknek, mert az ember csak pusztítva tudja civilizálni a vadont. – A számítás és jövőre való tekintet nélkül haladó kormányoknak politikusai tán innen vettek leczkéket, hisz ők is kiirtják az égre törő magas fenyveseket, hogy azok helyén pulya cserjéket és sovány füvet termelhessenek. Ők is leperzselik e haza bizalmának, e haza szellemi és anyagi dús tenyészetének ős erdőségeit, hogy azok helyén néhány éven, vagy legjobb esetben néhány évtizeden át kaszálhassanak az önzés sarlójával; így változik aztán a letarolt vidék használhatón pusztává, legalább pusztá és használhatón leend azokra nézve, kik azt kipusztíták, kik oktalan gazdálkodás által kiélték onnan azon productiv erőt, mely őket tovább hizlalhatná; de miként a természet is ki szokta ujulni és épülni századok nyugalma alatt a keblén tett rombolásokat, úgy a haza is kifogja épülni az ily felületes irtásokat, mert miként a természetben, úgy benne is tenyésző erő, roppant hatalom s életkedv van¹.

1 Értsd ezt a Bach-kormányra.

Reggeliztünk az Olt forrásának kristály vizénél, s csemegéztünk a körülete nagy bőségben tenyésző kokozzából (áfonya), azután pedig a tetőre siettünk, honnan várakozásunkat fölülmuló tüneményszerű kilátás fejté ki búbajos képleteit; jellegezzük azt néhány vonással. Keletre, a világosság hona felé tekinténk előbb, mint olyan hajdan napot imádó pogány ivadékok, – ott gyönyörűen szép, éggel kaczerkódó, azt támogatni tetsző havasoknak változatos sora vonul el. A Nagy-Hagymás északi bütüje képezi legdélről ezen gyönyörű panoráma legmagasabb kiinduló pontját, óriási sziklái félelmes magasságig nyúlnak fel, mintha Atlasként égtámogatás lenne a hivatásuk; délnyugati szöge függőlegesen van lecsapva, mintha az emberi kíváncsiság el lenne zárva; észak keleti oldala lapályosan lejtősül, ahhoz támaszkodik a meredeken feltornyosuló Vereskő, melynek háta mögött szép teres mező, az ugynevezett Fehérmezőnek világoszöld szőnyege terül el a sötét fenyvesek ráházatában, berszányok kedvencz nyári legelője, kik már most nyájaikkal messzebb keletre enyhébb éghajlat alá vándoroltak el. A Fehér-Mező felett a Fehér-Hagymás ezüst-fehér sziklacsúcsa pillant át, a Vereskőtől pedig szépen kicsipkézett sziklaszegélyzetbe foglalt hegylánczolat, a Czofránka nyúlik el, melyen a Fekete-Hagymásnak két komor csúcsa kacsintgat át, s mely északra vonultában a Lóhavassal ütközik össze. Ez utóbbinak sziklacsúcsa hasonlít egy kövesült óriási lóhoz, melyen azonban csak a vihar szokott lovagolni; innen eredhet neve is.

Nyugatra Gyergyó terült el, a Marosnak e tündér bölcsője; de a tért, hol a fürge kiskorú folyam végigszökel, nem láthatók, mert ezüst felhő lebegett felette, melynek titkos leplén csak Szárhegy kolostora, dombon fekvő kápolnája tünt át, s Gy.-Szent-Miklós nagy harangjának kongása tört át.

A lenge zephir elhozta hozzánk ez ünnepélyes hangokat balzsamos illatárt hordó szárnyain, hogy a természet nagyszerűsége által ihletett szívünkben áhitatot ébreszsen.

Gyönyörű ködfátyolkép volt ez, szebb, titokteljesebb, vonzóbb, mintha tisztán láttuk volna a kies tért, a székely földnek ezen havasok közzé rejtett kis Svájcját. Mint délibáb csalékony képei tünt fel percnyire egy egy távoli toronynak fénylő tetőzete, egy-egy szépen fekvő kolostor, kápolna, falu, berek, egy egy várszerű szikla lebegve ködben, fellegben, mint sarkonforgó tündérvár, azután újból elfedtetve a ködnek egy vastagabb rétege által.

E szép, ingerkedő, titokszerű, áthathatlan kép felett azur kék ég, s azzal csaknem összeolvadó kék havasok lebegtek, mint oda lehelt, mint Isten keze által oda festett decoratiók; ködbe vesző aljuk nem lévén látható, azok is légben látszottak csüngeni felhőkön nyugvó égi tüneményként. Hegyet s tájt fedő és alakító köd felett a reggelnek gyönyörű világítása derengett, mert a jó kedvű nap nagyon pazon szórta sötétség felett diadalmaskodott aransugarait.

Lassankint azonban leszűrődtek Toplicza szorosán a ködök, annak leple mind vékonyabb, átlátszóbb lett, s tovahuzódtában ezen tüneményszerű látványból mindig nagyobb darabot hagyott szabadon. Végre feltárult, mint képlapon egész Gyergyó előttünk: ez a gyönyörű havasoktól keretelt, páratlanul szép fenntér, a Székelyföldnek ezen bájos Arkádiája, melyet ide a havasok közé féltékenyen rejtett el a teremtő. Ott terült el a Marosnak, a belé rohanó Békény

s számos más patakok fényszalagától átkanyargott, tekintélyes tere, melyet minden oldalról egészen a térbe leható fenyveserdők köritenek. Ott volt közeliünkben (félóra alatt oda mehettünk volna) a Békény partján csaknem mfd hosszan elnyúló Gyergyó-Szent-Miklós, körülte festőileg csoportosult 8 falujával Gyergyónak. A tért, hol e faluk elhelyezkedtek, a legszebb havassor veszi körül változatosan metszett csúcshálózatával. Délen a sötét Fekete Réz, hol a Maros fakad fel, odább a félelmes tömegű Délhegy, melynek nyugati Putnatető nevű oldalából fakad fel a két Küküllő. Nyugatra a Bucsin, melyen a parajdi ut fehérlő szalaga vonul át, alább a Kereszthegy hegyes csúcsa, az Emberfő szeszélyes sziklahalmaza, végre északon a topliczai szorosnak festői szirtjei felett a Kelemen havas rémletes tömege zárja el a láthatárt. Oly szép és nagyszerű volt e látvány, hogy csak bajjal tudtam attól megválni, csaknem irigylém azon jóizlésű ember sorsát, ki ezen pontra, honnan én ihletve szemlélém ezen mindkét oldalról nagyszerű tájat, kis lakot épített, hol egész nyáron át legelteti nyáját, távol az emberektől, távol a világ zajától.

De hát ily helyen, ily környezetben, ily minden perczben feltáruuló isteni panorámával szemben érezhetné-e az emberi társadalom sok hiányát? vágyhatnék-e innen vissza oda a bűn és romlottság körébe? Hát a természet nagyszerűsége, e nyugalmas, békére hívó kép, e költői magasztosultság körébe ragadó látvány, nem kárpótolná-e bőven, ezerszeresen az embert, nem tudná-e feltörő lelke vágyait betölteni?

Nem, mert az ember a társadalmi életre van hivatva, s legyen bár e társadalom sok tekintetben sebző, visszariasztó az egyénre nézve, azt meggyűlölni, magunktól ellökni, annak köréből magunkat kiragadni nincs jogunkban, mert minden embernek kötelmei vannak azon társadalom, azon néposztály iránt, mely a közös hazának, s az azt bíró nemzetnek kiegészítő része, s ha kebledet néha vérezőleg sebzik is az emberek, ha lelked a köznapiasság kisszerű töviszurásai miatt elfásulna is: azért nem szabad önzőleg, csupán nyugalomvágyból elvonulnod, elrejtőzködnöd, mert Isten kiszabott egy kis kört honfitársaid között számodra is, hol neked működni, hatni és küzdeni kell; a haza, az azt alkotó társadalom és az azt boldogító szabadság érdekében küzdeni mindaddig, mig az ígélet földje eljövend, mig az ember hivatásszerű boldogságot gátoló zsarnokság eltünend e földről, mig a haza és emberiség szabad és boldog leend!

Im itt kiigazítom azon téves földtani állítást, hogy az Olt és Maros a Tarkóból ered, mert onnan ezen folyók közül egyik sem ered, és hazánk e két fő folyója nem is egy hegyből, hanem távol egymástól fakad fel. A Maros, mint meglátandjuk, a Gyergyó déli oldalán levő Fekete Rézből, az Olt pedig a Gyergyó keleti oldalán levő Magas Bükkből.

Szent Anna-tó, Hankó János rajza

EMKE Utikalauz Magyarország erdélyi részében

Téglási Eresei József, Ürögdi Ferenc, Orbán Balázs, Kőváry László, Hunfalvy János munkái kétségtelenül hasznos útbaigazításokat adtak a korabeli turistáknak, de az első modern, kimondottan turistaigényeket kielégítő mű az EMKE erdélyi útikalauza volt, amely Emke-utikalauz Magyarország erdélyi részében címmel 1891-ben jelent meg. A művet nemcsak az utókor, hanem a kortársak is méltatták. A Vasárnapi Újság 1891. augusztus 30-i száma többek között ezt írja: „Fontos ez a könyv nemcsak azért, mert a magyar utazók ezreit fogja hazánk e gyönyörű vidékeire vonzani, de azért is, mert magyar turisztikai irodalmunkban egyik legkiválóbb munka. Semmi nyoma benne a reklámcsinálásnak, mely e nemű könyveinkben oly sűrűen burjánzott. Ez az útikalauz a szorgalom és példás pontosság műve. Fölér Erdélynek egy monográfiájával, mert meg van benne minden, a mit eddig a kutatás feltárt; s világosan van leírva. Az erdélyi magyar közművelődési

egylet a jelentékenyfeladatot tizenhat vármegyebeli fiókválasztmányá között osztotta föl. A fiókválasztmányok az egyes vidékek leírását az állapotokat legjobban ismerő tagokra bízták. Hory Béla, Szentgyörgyi Lajos, Merza Lajos, Ternér Adolf dr., Soós Antal, Wolff Gyula dr., Nyárády Dénes, Nemes Ödön, Papp Ferencz, ifj. Gáspár János, Téglás István, Nagy L., Gagy Samu, Hunfalvy Lajos, Koncz József, Solymossy Lajos dr., Molnár Károly, Stener János, Bombauer E., Gyárfás Győző, Imecs F. Jákó és Becze Antal vettek részt e munkában s a kéziratokat Téglás Gábor dévai főreáliskolai igazgató rendezte el, Merza Lajos mérnök közreműködésével. Így termett ez a jó kalauz, mely a tudományos becset a gyakorlati hasznossággal párosítja. Életrevaló tanácsokkal szolgál, útbaigazítást ad minden lépten nyomon. A kötetben öt város térrajza van meg és melléklet gyanánt az erdélyi részek turista-mappája. A könyv a piros vászonkötéstől a nyomtatás módjáig az ismeretes Baedekerek mása; becsületére válik a kolozsvári „Közművelődés társaság” sajtójának.”

EMKE útikalauz 1891

Csikmegye.

1. Utazás Tusnádra. A kit a keleti határszéli Kárpátok kékelt erdőkoszoruzta láncolata vonz: az az államvasutak Ágostonfalvi állomásán kiszállva, kocsin, a szép Erdővidék főhelyén, az itt egyedül katolikus Baróton a „borszéki”-vel versenyző borvizű Bibarczfalván át, a régebben két szék: „Udvarhely”- és „Háromszék” között, a Hatodhavas padja alatt maradt Nagy-Baczont éri. Ezután az Uzonka patak mellett, mindig K. irányban vezető új megyei uton, a Hargita-lánczának háromszéki nyulványából kiszökellő Hatod megkerülésével, Mikó-Ujfaluig (20 km.) utazik. Innen az imént elhagyott Olt sokkal vékonyabb és sekélyebb vize mutatja Csik felé az ut irányt. (L. Háromszék.)

Jobbra, alig két km. távolságra: a Málnási-fürdőt érjük. Balra mihamar, a brassó – sepsi-szt.-györgy – csikszeredai kitűnő hadászati utvonalba fordulunk be. Itt É. irányt véve, Zomborpatakon és a Mikes-féle üveggyárról nevezetes Bükkszád falun keresztül, (Brassótól 63 km.) – jobbról a messzelátó Fácza-teteje, a balparton az Olt kapujául szolgáló „Lyukaskő”, – a valaha méltán „Csikország”-nak nevezett Csikmegye határát átlépjük. Innen 3 km. menedékes kigyózás után, a páratlan szép fekvésű Tusnád-fürdőre érkezünk.

Az ut Brassó felől kocsin 6 ó., vagy a most épülő háromszéki vasuton S.-Szt.-Györgyig jöve, onnan 4 ó. tart Tusnádig (L. Háromszékmegye.)

2. Tusnád fürdő.¹ Szálók bérszobák: Átutazó turisták jó ellátást kapnak a „Három huszár”-hoz czimzett szálóban. Több mint 600 szoba áll a fürdővendégek rendelkezésére a magánházak és villákban: Prager-ház, Römer-ház, Bogdán-ház, Bánffy-ház, Vajna-ház, Béke-lak, stb., és számos kisebb épület. Árak szobánként napjára: 60 krtól 4 frtig, az egész

1 L. dr. Hankó V. Az erdélyrész: fürdők és ásványvizek leírása az E. K. E. kiadása, Kolozsvár, 1891.

fürdőévad tartamára (jun. 15. – szept. 15-ig) 25 frtól – 100 frtig; szolgálatért: napjára 10 kr. – Gyógy- és zenedij: 5 frt., három napi tartózkodásnál díj nem szedetik – Gyógykútak: Leginkább a fő kút vizét (11.4°C. bő szénsav és vasoxydul tartalommal) használják; van ezenkívül az új fürdőépület előtt 2, szintén gazdag vastartalmu savanyuvíz-kút, s egy sóskeserű-forrás. – Fürdők: Az új impozáns fürdőépületben, mely az 1889. év folyamán épült, s a legmodernebb berendezéssel van ellátva, u. m.: 4. medencze fürdővel (20–23 °C.), szem. 20 kr. ruhával együtt; kádfürdővel (elegáns berendezés, Czernicki-féle calorizátor) 40 kr.; vannak ezenkívül családi fürdők, orthopaediai és hidegvízgyógyintézeti berendezések. – Sétaterek, kiránduló helyek: Mindenütt, a kitünően ápoltt fenyvesekben nyughelyekkel ellátott sétautak vezetnek az Apor tetőre, Ludmilla tetőre, Solyómkőre; távolabb Nagy-Csomádra, a Szt.-Anna tavához (2 ó) és a Büdös barlanghoz (l. alább). Kedvencz sétahely az Olt partján vonuló felhagyott állami út. – Fedett sétány, nyári táncz hely, czukrászat és 2 zenepavillon van a fürdő fő setautján. Az évad alatt: fürdőorvosról, gyógy-czertárról, posta- és táviró hiv.-ről valamint elegáns üzletekről gondoskodva van.

Tusnád, az Olt vizének fenyő- és bükkerdő koszoruzta, s óriás hegyek által összeszorított regényes völgyében fekszik. Mind festői fekvése, könnyen hozzáférhető és a természet valóságos remekeit élénk táró kiránduló helyei, mind viszonyainkhoz mérten kellő komfortot nyújtó berendezése, tiszta, üdítő fenyves levegője, élénk, nagyvilági társas élete: e klimatikus gyógyhelyet a fürdők és üdülő helyek sorában a legvonzóbbak egyikévé teszik. Ezeren jóval felül megy az itt évente megforduló fürdővendégek és turisták száma. Különösen szép időben, a délutáni fürdőzene alatt: élénk színekben vonulnak el előttünk a versengő női toilettek, ezek sorában az oláhországi vendégek nemzeti ruhaviseletei. Bárki is szívesen időzik e kies helyen, hol a beteg, az üdülő és nyaraló egyaránt szórakozást talál. Jó zene, gyakori fényes bálók, hangversenyek és néha színházi előadások is kiválóan kellemissé teszik az itt tartózkodást.

3. Tusnádról Szt.-Anna-tó-, Büdösbarlang- és fürdőtelephez. A nagy lendületet vett, s a külföld magasztalt fürdőivel versenyző Tusnádfürdőn és nagyterjedelmű fenyves parkjaiban körüljárva, a szokásos kirándulások közül először is a Szent-Anna-tavát választjuk.

Nők, gyengélkedők Bükkszádig kocsiznak, s onnan közönséges ló- vagy ökörszekereken vontatják fel magokat a tó D. bérczére.

Jó gyaloglók egyenesen a báró Bánffy-féle villától kiinduló séta-ösvényt követik. Árnys fenyők között $\frac{1}{2}$ km. haladva, a Kis-Komlósárkot érzjük; majd D.K.-nek folytonosan emelkedve nyír-, nyár- és rakottýáserdő között ösvényünk átkigyózik a Nagyy-Komlós-árok D. oldalára, s 2. órai izzasztó séta után, a Komlós-árok-feje fölötti letarlott fensikra jutunk, hol a tusnádi hegymagaslatok: Alvégszurdoka és Komlósárok teteje. Nagy- és Kis-Csomád egyesülnek. Már az utközi pihenőről folyvást táguló kilátás nyílik az Olt jobb partjának romantikus hegylánczára. Mostani álláspontunkról pedig a Jáhoros D. nyulványai fölött Ny.-nak egész Erdővidéket, sőt az alsórákosi Töpe czukorsüvegén túl kékellő hegyeket is áttekinthetjük.

A ki még kényelmesebb ösvényt óhajt és több ideje van: az a Ludmilla- (Gál Sándor) dombról induljon, s lassu emelkedéssel vegyes fiatal erdő árnyai alatt,

a Várvápája É. oldalán juthat az említett pontra. Ez ösvény helylyel-közzel feltárja Alcsik bérczkoszoruzta, s szép községekkel tarkázott amphithaeatrumát. Most rövid időre a Vártető tompa kupja elzárja a vidéket; de a mint „nyakára” feljebb kiérünk, ismét megnyílik a gyönyörű látkép.

Az ősidőkből fenmaradt kigyózó ösvény, – kitéréssel bár – a Vártetőre csábítja a multak emlékei iránt érdeklődőt. A „Vártető” óriásának leánya, – a monda szerint, – ép úgy kötényébe szedte a völgyben szántogató jobbágyokat, mint a toroczkói várról szóló monda óriás-leánya tevés, s mint azt Chamisso is éneкли: De az óriás leánya képes vala az Olt vizét is kiinni.

A körfal nyomai világosan jelzik a hely fontosságát. Barbárkori edények darabjai, nyílvevesszők s egyéb eszközök ma is kerülnek ki erdőborította talajából. Az erdőség kilátásunkat korlátolja, ezért a meredek K sziklabástyára kell hatolni (szédülőeknek nem ajánlatos).

A Várnyakára visszatérve, az úgynevezett Kőhídon át D. irányban követjük ösvényünket, melyet j.-ről a Szurdoktető, balról a Nagy-Csomád medvelakta erdőségei árnyékolnak. Fennebb az erdőtárolás után kiszáradt „Szöktető kut”-hoz jutunk, honnan az elhagyott Vártető már alacsony dombbá törpül. Innen Alcsik medenczéje, sőt a háttérben Felcsik is, az azt É. felől elzáró Fekete-rezzel feltáruul szemünk előtt, míg j.-ről a bérczek lábánál, a Pap-hegye alatt: szép régi templomát villogtatja Kozmás. Majd az iker Csekefalva és Szent-Márton (a „Szetye” és „Rugáttető” alatt), Bánkfalva és Szent-György (az „Oriástető” és „Bakóhegy” alatt) tűnnek fel s a „Szellőtől” D.-re, „negyedfélmegeye” kaszálóit képező kopár szirtek tövében, Ménaság rejtőzik.

Balról az ízletes menyhalat, csukát és márnát tenyésztő Olt folyó ezüst szalagja mellett látjuk először Tusnádót (a falut) szép templomával. Itt született Kovács Miklós erd. püspök, s több más ismert nevű egyházi férfiú. Azontúl a fuvaroskodó kis Verebest (a „Mitács”), a dombonülő Csatószeget (a „Kapus”), a térség közepén terülő Szent-Simont (a „Kakukhegy”), az Olt mindkét partján halászó Szent-Imrét (a „Feketehegy”), a malomköveket faragó Szent-Királyt (a „Szemeskö”), a mind látogatottabbá váló fürdőjéről emlegetett Zsögödöt (a „Kormos”), s végre Csikmegeye központját, Szeredát (a „Nagy-Erdő” alatt), sőt Felcsik községeiből is néhányat egész jól kivehetünk.

A „Szöktető-kuttól” egy puskaösvényire feljutunk ugyanazon fensikra, melyre az előbbi ösvényen megérkeztünk volt.

E verőfényes tetőn, a vihar és nap heve ellen egyaránt szükséges volna egy menház.

Innen az ösvény, az idevezető két irányon kívül, még négyfelé ágazhatik. Először É.K. irányban fölvezet az 1300 m. m. „Nagy Csomád”-ra (nem Csomág, se nem Csomál, mint némely térképeken olvassuk), melynek a Sz.-Anna tóra néző D.K. oldala egészen sima, É.Ny. oldala pedig erdővel van boritva; azért a kilátás róla Csik és Erdővidék felé fogyatékos; de annál kiterjedtebb és elragadóbb a kézdi-, orbai-szék és Brassó-vidéke felé. Jobbra, lábunk alatt, erdőkoszoru alján: a Szent-Anna-tó, hegyi tündérként folytonosan csillámló tükrével, még a magas Tátra tengerszemeinél megfordult turistát is elbűvöli. Balra, – 3 akkora kiterjedésben, – a 13 tószemmel fel-felcsillámló, párját ritkító tőzegláp: a „Mohostó” vagy „Kukujzás” (a katonai térképek érthetetlen „Bedienki rét”-je). K.-re, az ellankásodó hegyvonalból 1100 m.-re magasodik fel: a Bü-

dőshegy. Ennek D. lehajlásánál, a vizválasztó nyergen előttünk fekszik: az öt épületre szorítózkodó bűdösi telep. A háromszéki rónán túl tekintetünk: a Moldovába berugó bereczki és kovásznai határ-havasok kékes – ködfátyolban enyésző – csucsain csapong.

Ha a Sz.-Anna-tóhoz levezető nyaktörő ösvényen nem akarunk leszállani, úgy a Nagy-Csomád hegy élén E.K. felé, a „Mohos pusztájá”-ra a Kukujzás mellé lejtünk, hol a lázárfalvi bácsok¹ isztináján, pár csomag dohány vagy szivar fejében, zsendicével vendégelhetjük meg magunkat. A Kukujzás É.K. körseletén levő „hoczczáson”, – hol a most járhatatlan Mohostó 20 ölnyi csatorna által a Verespatakba könnyen lecsapolható volna, – a pásztorok át is kalauzolnak Kicsi pusztára, illetve a Kukujzás sarkára, honnan az erdei ut Bűdöstetőre tart.

Mi azonban Nagy-Csomádról kissé a fensik felé visszajöve, a Csomád derekán vezető ösvényen hamarabb leszállhatunk a Mohostót az Annától elválasztó Tóbérczre, mely alatt a Mohos vize, a mélyebb fekvésű Szt.-Annával közlekedhetik.

Még van egy jutalmazóbb kilátási pontunk. A Szöktetőt nyakáról jobbra, a „Kicsi-Csomád” tetejére térünk, honnan minden irányban tágabb panorámában gyönyörködhetünk, mint a N.-Csomádról; mert innen D.-felé Bucsecsig és a fogarasi hegyekig, Ny.-felé Erdővidéken és a kőhalmi hegyeken át egészen az erdélyi bányavidékig tágul a szemhatár.

A Kis-Csomádról az Ördöglik tetejére oly szédítő keskeny gerincz hatol, hogy ezt csak a leggyakorlottabb vadász, vagy turista próbálhatja meg.

Jól kipihelve, s a velünk hozott készletből felfrissítve magunkat: a Kicsi-Csomádról a Szöktetőt kut nyakáig térünk vissza, honnan a tusnádi fürdőbirto-kosság jóvoltából elkészült kigyózó ösvényen, rövid 1/2 ó. alatt leereszkedünk a Szt.-Anna-tó mellé.

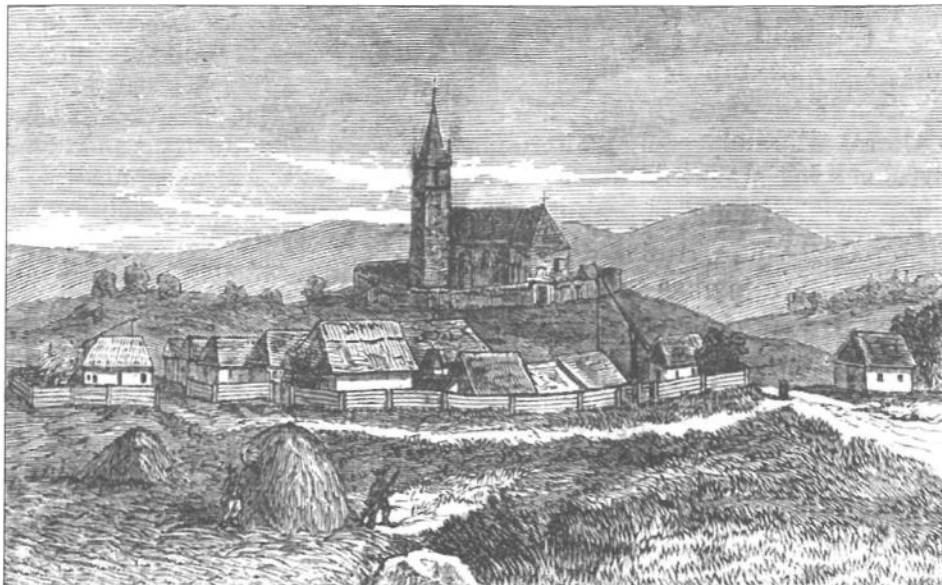
Mintha egy templomban volnánk, e fenyők által koszoruzott, zárt, majdnem szabályos kör alakú katlanban. A benne uralgó halotti csend, a szeliden hullámzó tó kristály tükre komor környezetével megragadó képet nyujtanak. A tó kerülete mintegy 3 km. – Sz.-Anna napján a magán buzgóságból bucsút járó áhitatoskodók körül járják azt.

Régi bucsujáró kápolnáik romba dőltek, s a Kárpát-egylet feladata lesz e szép tengerszemet a Csorbai tó, s a magas Tátra többi tengerszemeinek színvonalára emelni. A puska durranását a zenei accord négy alaphangja szerint (quartett) harsogtatja vissza a tó körbérce.

A kecsesen mosolygó és maradásra intő Sz.-Anna-tótól bucsút véve, a Bűdös hegynek vesszük utunkat. É.-felé a Tóbérczére vezet szeliden emelkedő ösvényünk.

Innen még egy sóvár pillantást vetve a feledhetetlen báju tündértó felé, K. irányban, a Kukujzás mellett vezető, erdőlő uton fiatal bükkös között haladunk a Sáros-árokig; ott ösvényünk a Kukujzás mellől É. K.-nek kitér, s a Kövessarkon a Csik és Háromszék határát képező „Köz”-re, majd pedig a Kukujzás-sarka felől közlekedő erdei utba vezet (melybe a lázárfalvi bács a „Mohos” pusztájáról elébb átkalauzolt vala).

1 Juhászok

*A csíkrákosi egyház látképe
(Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából)*

Hankó Vilmos

(1854. márc. 2., Parajd – 1923. nov. 21., Budapest)

Kémikus, az MTA levelező tagja (1894). Parajdon született. A kolozsvári egyetemen végezte tanulmányait. 1877-től a dévai Reáliskolában tanár. 1879-ben Bunsen, Kirchoff és Liebig laboratóriumainak tanulmányozása végett külföldi tanulmányutat tett. Főként ásványvízelemzéssel foglalkozott. Sokat tett a természettudományok, különösen a kémia népszerűsítéséért. 1891-ben jelent meg *Az erdélyrészi fürdők és ásványvizek leírása* c. könyve, majd később a *Székelyföld* c. műve, amelyből az alábbi részlet is származik.

Hankó Vilmos: Fel-Csíkban

Részlet a *Székelyföld* című kötetből

A csíki térségek, mint Zsögödön túl, úgy azon innen is rakva vannak községekkel. Csík-Szeredán felül a felcsíki térségen két sorban sorakoznak egymás mellett a községek: az Olt mentében Csík-Taplocza, Csicsó, Mádéfalva, a Keleti Kárpátok alján Csomortány, Pálfalva, Delne, Borsova. A két sor végét észak felől Csík-Rákos, Szent-Mihály, Ajnád és Szépvíz kötik össze.

A hol az Olt ölébe fogadja a Szépvíz folyót, ott találjuk Csík-Csicsó községet. Csicsó csinos székely falu; káposztáját szeretik és vásárolják Maros-Vásárhelytől Brassóig.

A falu közepén balra tér egy út a Hargita felé, s fel a Hargitára. Az út a zabot és borókát termő Egresmejék nevű fensíkon vezet keresztül. Ha ezen az úton haladunk, másfél óra alatt már Csicsó-vár romjaiban gyönyörködhetünk. A Hargita oldalának egy magas szikla-szálából kiemelkedő falakat csenevész, vörhenyes fű nőtte be, itt-ott egy-egy beteges fenyő tekint ki a romok közül.

Itt, ezen a sziklatetőn állott hajdan Csicsó-vár, a rabonbánok erős vára. Midőn a rabonbánok napja lehanyatlott, a környék népének szolgált oltalmára, védelmére. A romok nagyon sietnek az enyészet karjaiba. Ma már csak egy pár falmaradék mutatja a helyet, melynek falai között a rabonbánok idejétől kezdve évszázadokon keresztül dicsőség és viszontagság váltakoztak.

A milyen gazdag a Hargita alja történelmi emlékekben, épen olyan gazdag természeti kincsekben. A Hargitának csicsói határában a Medvegödör teteje és az Orottás dombja között, az erdő rengetegében húzódik meg a csicsói Hargita-fürdőtelep, Magyarország legmagasabban fekvő fürdőhelyeinek egyike (1310 méter magas).

Maga a természet is klimatikus gyógyító helynek teremtette ezt a telepet. A magyar birodalomban még csak egy gyógyítóhely van, mely ennél magasabban fekszik; kitűnő, portól mentes a levegője, kitűnők vasas savanyúvíz-forrásai, gazdag a széndioxid gázforrása. Kívánatos, hogy a természetnek ezen bőkezű ajándékaival szemben az ember is megtegye a magáét.

A telep néhány faházból áll, a melyekben a vendégek csak nagyon szerény szállást kaphatnak. Két fürdője közül az egyik kristálytisza, jéghideg borvíz-fürdő; a másik vasasfürdő, a melynek sárgásba játszó, zavaros vize szüntelen forr, lobog. A hargitai fürdőnek legnagyobb nevezetessége azonban a „Kéngödör”: Egy 4 négyszögméter területű 1 1/2 méter mély földnyílás, mely 12-14 személyt fogad be egyszerre. A betegek ebbe a mélyedésbe állnak vagy ülnek, hogy testöket a gödörből kiáramló széndioxid és kénhidrogéngáz hatásának kitegyék. A hatás sokszor igazán bámulatot keltő! A hargitai fürdő Csík-Szereda városától 3 órányira van.

Midőn a Hargita fürdőről leszállunk, hogy az Olt völgyében folytassuk tovább utunkat, fájó szívvel látjuk, hogy az erdők itt is egyre ritkulnak, az irtások egyre tágulnak. Az erdőtarolás miatt verejtékes munkájának silány gyümölcsét szemlélve, a rákosi székely bujának a következő, egyszerűségében is megható versben ad kifejezést:

„Hargitának híres neve;
De keserű a kenyere.”¹

Mádéfalvánál az út szélén egy magas fakereszt emelkedik; a keresztre ez van felírva: „Ezen kereszt állíttatott emlékül, kik itt nyugosznak az 1764-es veszedé-

1 EMKE Uti-kalauz Magyarország erdélyi részében

lemtől. Készíttette nagy-ajtai Cserei Zsuzsánna.” Talán mondanom sem kell, hogy a „mádéfalvi veszedelem” áldozatai alusszák a kereszt alatt örök álmukat.

Az Úrnak 1764-dik esztendejében történt.... A székelyek, kik annyi katonát adtak már a hazának, végre megsokalták a véradót, s hivatkozván kiváltságaikra, óvást tettek az erőszakos toborzás ellen. Kérvényt szerkesztettek az uralkodóhoz s azt egy fehér zászlós hosszú póznára tűzve, a fegyverfogható nép összerírására kiküldött Bukow császári parancsnokhoz akarták vinni. Sötét téli éjszaka volt; sötét, mint Bukownak a lelke.

Midőn erre a helyre érkeztek a küldöttség tagjai, fegyverek villantak meg: Bukow zsoldosainak ágyúí fogadták őket; a fegyverek öldöklő tüze úgyszólván elseperte a küldöttséget. Az áldozatok kihullott vére – úgylátszik – még nem oltotta el Bukownak boszúszomját; mert most rábocsátotta zsoldosait a falura. A katonák megrohanták Mádéfalvát s az utolsó gyermekig lemészárolták a védtelen népet. Ez a „mádéfalvi veszedelem” szomorú története.

A sír, mely az ártatlanul legyilkoltak hamvai fölé borult, az idők folyamán egyenlővé lett a földdel; csak a sír felett álló kereszt s a nép kegyelete virraszt emlékezetük felett.

Mádéfalvával csaknem össze van épülve Csík-Rákos, ezzel pedig Göröcsfalva és Vacsárcsi; ezek az apró falvak és az ezektől északkeletre fekvő Csík-Szent-Mihály csaknem egész szélességében átfogják a felcsíki térséget.

Csík-Rákos a milyen kis község, épen olyan nagy történeti multtal dicsekszik. Nevezetességei is ennek a multnak itt felejtett tanui. Egy dombon emelkedő csúcsíves temploma a Székelyföld legszebb szentegyházainak egyike. A templomot lövőrésekkel ellátott fal veszi körül. A falúnak egy másik nevezetessége az a nagy, magas fedelű, tornáczos, ódon épület, a melyben Cserey Mihály történetíró született (1668-ban). Rákos közelében vannak Pogányvár romjai.

A Rákossal szomszédos Vacsárcsi községen felül, hol a Rákospatak három kisebb patakot fogad be hullámölébe, fekszik Csík-Szent-Mihály. Lövőrések fallal körülvett temploma érdekes műemlék. A Vacsárcsi és Szent-Mihály között emelkedő dombon romok láthatók, a hajdan rabonbáni tisztséget viselt Sándor-család ősi kuriájának maradványai. Szent-Mihály határában sok szarvasgomba terem.

A szarvasgombát sertésekkel keresik a szent-mihályiak. A gomba-vadász székely bottal s egy zsákkal indul meg; zsebében kevés makk vagy kukoricza. A sertés kedvvel követi s szimatol, keres, míg egy helyt túrni kezd. Mikor a gombát már felásta, a jól betanított állat megáll s gazdájára néz, ki egy pár makkal vagy néhány szem kukoriczával jutalmazza fáradságát és kiszedi a gombafészket.

Szent-Mihálylyal szemben fekszik Csík-Szent-Miklós, ettől keletre a Szépvíz patak torkolatában, kies vidéken Szépvíz község.

Szépvíz népes falu; piaczat csinos emeletes épületek szegélyezik, örmény lakosai élénk kereskedést űznek. A község közelében emelkedő Pogányhavas szikláin szent László lova patkóinak nyomát mutogatják.

Szépvízárról jól gondozott út vezet a gyimesi szorosba és Moldovába. Az út elsőben a Pogányhavas és Kishavas között nyíló szépvízi völgyön halad fölfelé, azután az északról jövő Csermászó patak völgyébe fordul be, onnan a völgyfőnél emelkedő Fügésre kapaszkodik föl; ennek északkeleti aljában a Tatros völgye

nyílik, melyben a Tatros hullámai szökdelnek a sziklás meder felett; ez a völgy képezi a gyimesi völgyet.

A Tatros völgye a Csíki-hegység egyik legnagyobb völgye, mely a gyimesi mellékvámhivatalnál és veszteglőintézetnél éri el – 720 méter magasságban - Románia határát.

A völgy északkeletre vonul; oldalait most kopár, egyhangú hegyek szegélyezik; az erdőt az egész vonalon kiirtották. Az erdők letárolásával sokat veszített a szoros természeti szépségeiből.

A gyors folyású, sokszor romboló Tatros a minden oldalról feléje siető vizekkel gyarapodván, csakhamar tutajozható lesz. Úgy a fővölgyben, mint a mellékszurdokban csinos és tiszta havasi házak vannak szétszórva; ezek három faluhoz tartoznak: Gyimes-Felső-Lok-hoz, Gyimes-Közép-Lok-hoz és Gyimes-Bükk-hez. A három falu házai 14–18 kilométer hosszú területen vannak elszórva.

A két első falut kizárólag magyarok lakják; Gyimes-Bükkben oláhok is vannak.

A faluknak nincsenek természetes határaik; házak, kertek, gyümölcsösök, szántók folytonos egymásutánban következnek. A völgyben, az irtásokon szerény munka zaja hangzik, a hegyekről a legelésző nyájak kolompjának hangja szól le a völgybe.

Gyimes- Felső-Lok alsó végénél a Tatros délkeletre fordul s völgye a hajlásnál kiszélesedik; jobbról a Nagypatak, balról a Hidegség és Baraczkos patakok szakadnak felé. A Hidegség völgyének háterében a Naskalát hosszú gerince, a csúcsos Javárdi és a Tarkó tornyosulnak. Kelet felé a Tarhavas kopár orma magaslik ki az alacsonyabb hegyek közül.

Gyimes-Bükkön alul még sűrű erdőségek vannak, gyönyörű fenyves erdők, jobbról a sziklás Apa-havas s a várrom alakját utánzó Kóorr vagy Kőcsúp emelkedik; az utóbbi felől egy sziklás orom a Tatros völgyéig nyúlik le; meredek előfokán egy erősség van, melyhez fedett folyosó vezet.

Vele szemben, a völgy másik oldalán egy szintén megerősített hegyfok emelkedik; a két hegy között a szűk völgyet karózat zárja el. A gyimesi vámhivatal épületei és a szerény kis kápolna a baloldali előhegy oldalának egy kis mélyedésében vannak elrejtve. A karózaton túl már a moldvai vámhivatal silány házai tűnnek fel. Ettől nem messze Oláh-Csügés az első falu; lakosai kiköltözött székelyek, ellenben az Erdélyhez tartozó Magyar-Csügés lakosai oláhok.¹

Nem telik bele egy esztendő sem, s a gyimesi-szoroson vasúti-vonatok robognak keresztül. A ma alig számba vehető forgalomnak előre láthatólag nagy lendületet fog adni a Csík-Szereda-gyimesi vasút, a legszebb hegyi vasútak egyike.

A milyen gazdag Gyimes vidéke tájszépségekben, épen olyan gazdag természeti kincsekben. Ezen kincsek legnagyobb része azonban még el van rejtve, még feltárára vár.

A vidék ásványkincsekben való gazdagságának híre újabban petroleum-keresőket vezetett ide; munkájokat azonban nem koronázta az óhajtott siker.

A jelek, melyeket a föld mélyében rejlő petroleum csálhatatlan hiradójának hittek, ezúttal – úgy látszik – a délibáb csaló képei voltak, melyek hús forrásvíz helyett forró homokkal szolgálnak a tikkadt vándornak.

1 Hunfalvy János: A magyar birodalom földrajza. Budapest, 1886.

*A kászonyjakabfalvifürdő látképe
(Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából)*

Prohászka Ottokár

(Nyitra, 1858. október 10. – Budapest, 1927. április 2.)

Katolikus egyházi író, székesfehérvári püspök, a magyar keresztényszocializmus jellegzetes képviselője, az MTA tagja. Atyja – Prohászka Domokos – morva pénzügyi kistisztviselő, anyja – Filberger Anna – a nyitrai pékmester lánya volt. A családtagok egymás között németül beszéltek. Prohászka Ottokár később elsajátította a magyart, a szlovákot, a latint, de tudott franciául, görögül, héberül, és megpróbálkozott az angollal is. Apja gyakori áthelyezései miatt gyakran váltott iskolát: Rózsahegyén, Losoncon, majd Nyitrán a piaristáknál, Kalocsán a jezsuitáknál tanult, 1875-ben kispapként Esztergomban érettségizett. Tehetségére felfigyeltek előljárói. Simor János primás Rómába küldte. 1881-ben ott szentelték pappá. 1882-ben tért haza filozófiai és teológiai doktorátussal. Főpásztor a esztergomi szemináriumba vezényelte, ahol huszoneg esztendeig dolgozott. A kisszeminarium görög–latin tanárából lassan a dogmatika professzora, majd az egész intézményt megújító lelki vezetője lett (1890). Forradalmasította a magyarországi papnevelést. Esztergomban vált a sajtó segítségével a századvégi magyar katolikus megújulás programadó-jává. Publikált a Magyar Sion és az Alkotmány hasábjain, útjára

indította az Esztergom című lapot, később megszervezte a Katolikus Sajtóegyesületet. A politika is érdekelte: szenvedélyes cikkeket írt, és képviselőválasztáson is indult. 1904-ben a budapesti egyetem hittudományi karának dogmatika professzora lett. 1906-tól székesfehérvári püspök.

1920-ban nemzetgyűlési képviselői feladatot vállalt, mert aktívan részt akart venni a keresztény magyar állam kiépítésében, de hamarosan visszavonult. A magyar lelkiségre gyakorolt hatása vetekedik Pázmány Péter hatásával. Prohászka fiatal kora óta szerette a természetet, amint ezt naplójegyzetei. majd későbbi költői esszéi is tanúsítják. Tusnádfürdőről írott esszéje az «Alkotmány» 1902. augusztus 2-i számában, majd 1928-ban a Magasságok felé című kötetben is megjelent. „Nincsenek itt elbeszélések, leírások, természetképek, de nem is elmefuttatások vagy elmélkedések. Ezek egy Isten kegyelméből való hívő, áhítatos, katolikus jámborságú lángelmének teljesen eredeti adekvát megnyilvánulásai; egészen sajátos himnuszok, elégiák, dithirambok és dalok ezek, melyekben kifejezésre talál mindaz, ami ezt a gazdag húrú, rendkívül érzékeny lelket eltölti, mikor megihleti Isten kegyelme, amint az átszűrődik az élet, természet, történelem, emberi küzdés kozmoszán” – írta a kötetéről méltatója, Schütz Antal.

Tusnádfürdő (1902)

Magyarország határain német, vend, horvát, tót, rutén, román ül. Magyarország hullámos palástját ezek szegélyezik. Csak egyetlenegy tiszta magyar csíkot varrt az ország szegélyébe a Gondviselés, aranyos, paszomántos csíkot, s ezt a csíkot ma is Csík-nak hívják. Ez a Csík egy foszlány Attila népéből, egy csík a régi Hunnia palástjából, mely leszakadt, mikor a palást szétszakadt, s ott akadt fönn a Hargita szírijein, a csendes erdősegeken, a havasok gerincein, s azóta is ott van.

Csík az a csík, erdőből-virágból szöve, melyen az Olt folyó ezüst szalaga húzódik végig. Elzárt, csendes ország, melyet hegy-óriások környékeznek s rengetegek táplálnak friss éltető lehelettel. Itt pihent meg a székelység dülő csaták után s vetett nyugágyat békéesebb nemzedékeinek, emlékeinek, hagyományainak, csontjainak, porainak. Itt élnek Attila maradéki; nyelvükön megérik az ódiság akcentusa, szokásaikon a patriarkák egyszerűsége, öltözetükön az erő divatja, melynek nem kell kamgarn, hanem csak szűrposztó, kultúrájukon a nyugati kultúra elgyöngült érverése; idáig az erős pulzus nem jutott el. S még ott áll a Hargita, a „nagy erdő”, s átellenben őrt áll a Somlyó-hegye a Szent Szűz szentélyével, hol az ájtatos erőtlenség alázatos imáiban lelket kér a küzdő erőnek.

Ebből a Csíkból egy gyönyörű völgy kanyarodik le Tusnádfürdőbe, mely oly fiatal és üde a völgyek közt, mint amilyen fiatal és kedves Tusnád a fürdők közt. Ezt a völgyet az Olt fürta. Hajdanában a Csík nagy tó, vagy ha úgy tetszik, tenger

volt, s ott, hol most székely munka, székely kínlódás, székely élet a hazának aranycsíkját varázsolták a kiszáradt tófenékből, ott régesrégén fenyőerdők s az ég csillagai tükröződtek mély vizeken. Akkor Tusnádon sem jártak még turisták, legföljebb bölénybikák.

Többet mondok: Tusnád nem létezett. Sziklafalak, bércek meredtek ott egymásra; azok a gyönyörű, kúpszerű hegyek még nem ékelődtek az azúrkék égbe, azok a sötét fenyvesek még nem zúgtak karban az Olt vizével; azt a völgyet előbb fűzni, a gyönyörűségnek ez árkat előbb vájni kellett. Kellett ahhoz valami vakmerő, ősejű titán, valami pezsgő, teremtő génius, aki erős és ügyes is, ki sziklát ért faragni, terraszokat építeni, csúcsokat hegyezni, völgyek árkat tekerni. S ez a titán ott aludt a mély tóban, a vizek árja volt a karja s a kristály hullám volt acél vésője, s mikor kialudta már magát s megunt a nyugalmat, fölkelt, s azzal az erős karral s azzal az éles vésővel nekiállt a sziklafalnak s kitorpte bordáikat s nekizúdította a tengert a völgyeknek és hegyeknek s erőteljes művészetének emlékeül belevágta a hegyekbe a gyönyörű Tusnád-völgyet. Most ott lejt az Olt a völgynek mélyén, s miután kivezeti vizeit a Barcaság síkságára, kibujdosik Romániába.

Ki tudja, mily soká mélézött a Tusnád völgye, mily soká tartott itt számíthatlan évezredek át a csend és magány! A tinók csengői s a fürge Olt kacaja volt egyedüli zenéje! Azzal mulatta magát, hogy csengőknek és kacajnak felelgetett; elkapta szavukat s tovább adta lombnak, szélnek, sziklának. Most már csendhez és magányhoz harmadiknak a magányba menekülő ember csatlakozott, s ide építette sátrát, kedves, szép villáit, s megkérte a völgy ezredéves lakóit, a csendet s a magányt, hogy maradjanak itt vele s ne távozzanak el tőle, mert nem elkergetni őket, hanem ölükben megpihenni jött ide.

Tusnád szép; szép, amilyen szépséget völgyre, meredek hegyekre, zúgó rengetegre, iramló folyóra, napsugaras és holdfényes fenyvesekre szokott kiönteni a természet! Hegyes, magas, fenyőerdős, meredek kúpok közé ékelődött a fürdő, úgy állnak körülötte, mint virágos verandán óriási thuják, mint zöldelő piramisok; sötétben állnak, de telve élvezettel s illattal. Merészen állnak halálra készen; aki letarolja erdőjüket, az levágta fejüket; az a sötét fenyves tartja e csúcsos hegyekben a lelket.

S amilyen szép, olyan vad az a Tusnád; vad, csupa természet, s mert csupa természet, azért mélységesen csendes s menedéke az elcsigázott idegeknek, a villamossággal s raffinériákkal elkoptatott életerőnek s a természetnek ünneplő szépségeit kiérző lelkeknek. Csak végig kell menni ezeken a dobogó, puha ösvényeken, mikor reggel a napsugár a fenyők búbjait aranyozza, mikor a rengő fűszálak harmata lábunkat hűsíti, s a fenyőillat mint a tömjénfűst mámora száll lelkünkre, hogy átérezzük, mily hamisítatlan, titokzatos, mélységes természet vesz itt körül. (...)

Csiki népviselet
(Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... című munkájából)

Dr. Lévai Lajos

(Kolozsvár, 1894. június 27. – Székelyudvarhely, 1974. június 7.)

Író, helytörténész, tanár. Szerény anyagi körülmények között élő, kolozsvári családból származott. Édesapja, Lévai Károly, a kolozsvári New York kávéház pincérje. Édesanyja, a német anyanyelvű Rauber Julianna, a Vajdaságból települt Kolozsvárra. Középiskoláit ösztöndíjasként a kolozsvári Református Kollégiumban végezte 1914-ben. Középiskolás korában a Remény című kolozsvári diáklap szerkesztője. Eötvös József demokratikus eszméiről írt dolgozatával megnyerte az iskola pályadíját. Az első világháborúban a galíciai fronton vett részt előbb hadnagyi, majd főhadnagyi rangban. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetem történelem földrajz tanszékén végezte 1923-ban. A szegedi egyetemen szerzett bölcsészeti doktorátust 1926-ban. 1918 és 1926 között Fogarason, Kolozsváron és Petrozsényben (1918–1926) tanított. 1926-tól Székelyudvarhely művelődéstörténeti életének egyik vezéregyénisége: a székelyudvarhelyi Református Kollégium (majd Tanítóképző) rendes tanára, a székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium óraadó tanára (1932–1936), a Székely Dalegyletnek másodelnöke, a székelyudvarhelyi Munkástedező Egylet elnöke, az IKE (Ifjúsági Keresztyén Egyesület)

díszelnöke, a székelyudvarhelyi Református Férfiszövetség titkára, a székelyudvarhelyi Református Kollégium igazgatója (1946–1948). Közírói pályáját a kolozsvári Ellenzéknél és a Brassói Lapoknál kezdte. Néprajzi, társadalmi, művelődéstörténeti írásai a két világháború közötti időszakban a Keleti Újság, a Harangszó és az Ifjú Erdély című lapokban jelentek meg. 1966-tól a marosvásárhelyi Vörös Zászlóban, a budapesti Élet és Tudományban és a csíkszeredai Hargita című napilap kulturális mellékleteiben közölte rendszeresen tudományszerűsítő tanulmányait és írásait. Székelyföldi képek című kötete 1934-ben (második kiadása 1940-ben) jelent meg. A szerző szándéka szerint műve az ifjúságnak szól: „Elovashatjátok belőle apáink, őseink nemzettartó, nagy és hősiességű erényeit, finomművű művészetét – írja a könyv fülszövegében –, istenes erkölcsöket. Könyvünk olvasása közben, mikor kézenfogva bejárjuk e gyönyörű vidéket, telketekbe ezt írjuk: Látjátok, mit tettek apáink s most nézzétek meg, mit kell nektek is cselekednetek! Harmad-sorban átadunk nektek egy drága képet: a legnagyobb székelynek, Orbán Baláznak az emlékéit; őrizzétek meg, becsüljétek meg és védjétek meg!”

Dr. Lévai Lajos: Székelyföldi képek

Minerva. – Kolozsvár, 1940. II. kiadás

KINCSEK EGY ISMERETLEN SZÉKELYFÖLDI MAGÁNGYŰJTEMÉNYBEN

A csíkszentmártoni kép-, oklevél- és éremgyűjtemény.

Öreg közmondás, hogy makkból lesz a tölgyfa. Kicsiny, igénytelen semmisség ez a makk-mag s mégis benne van a százados tölgyerdő minden csodája, lombja és jótéteménye. Egy elszánt akarat, egy tiszta, jó szív és kész a közmondás erejénél fogva az emberi alkotás ornamentikája, az emberi szorgalom és kitartás csodaháza. Nagyon kevesen tudják, hogy a csíkszeredai és sepsiszentgyörgyi úttesten egy tiszta és egyszerű faluban, Csíkszentmártonban van Erdély leggazdagabb és legszebb magán-gyűjteménye: felbecsülhetetlen értékű, 47 darab képből álló képtára a XVII. századtól elkezdve Barabás Miklós, Deák Ferenc portréjáig egy sereg műemkek. Képtáránál gazdagabb az oklevéltára. Több mint 3000 darab diploma várja a gondos és meglepetéseket ígérő feldolgozást. A numizmatikus is kincset lelhet a csíkszentmártoni 2000 darabot számláló régi pénzgyűjtemény ritkaságai között. A fegyvertár, történelmi butorok, nagybecsű könyvrégiségek mind-mind csodálatba ejtik a meglepett szemlélőt. Ezt a műkincset egy tiszta, székely szív lelkesültsége gyűjtötte össze egy emberi élet útján és egy örökké mosolygó, női lélek aranyozta be, rendezte el a csíkszentmártoni kastélyban. Név szerint Nagy Jenő dr. és neje a boldog tulajdonosa a szépségek kastélyának. Érdeemes beljebb lépni.

Ahol 12 ora üti a 12 órát.

Csík, Gyergyó és Kászsorszék főkapitányainak, a Sándoroknak büszke várából épült fel e stílusos, bátyás oromzatokkal ékes udvarház a háziasszony féltve őrzött örökségében. A világos, komoly fehér hallban a szabadságot, hitet védő fegyverek köszöntik a belépőt hozzáértő elrendezésben. Félelmetes buzogányok, a halál kapujában hagyott vassisakok, már a XVI. századból származó rettentő fegyverek, lándzsák, kardok és handsárok állnak felakasztva őrséget. Tenyéryi széles inzurgens szablyák, vékony női lelkeket zörgető, elegáns jurátusi kardok fénylenek előttünk. Zománccal kirakott, hegyes olasz tör, löpuskák, melyeknek az ólommal megtöltött tusája, a boldogabb vége veszedelmesebb volt a harcban, mint maga a golyóbis, hosszú történeteket mondanak el a rég letűnt dicső időkről, melyek egy cseppet sem voltak jobbak az emberpusztításban a mienknél. Az ajtóknál cizellált, alabárdos páncélatok köszöntenek némán. Itten igazán pazarul berendezett ebédlőbe, dolgozóba és a fogadóterembe érkezünk. Tizenkét darab óra üti pontosan a tizenkét órát délben és éjjelben a barokk, empire és biedermeier-stílusban megmunkált, ünnepi köntösben. Az egyik édeskés, német melódiát penget este, mikor a sóhajtás már szabadon szállhat a csillagok hunyorgatása mellett a szerelmes szívekhez. A másik élelmes játékot, vagy munka-műhelyt mozgat minden életórában az élet éber és hű figyelmeztetése végett. Az antik butorok is egyenként egész vagyont érnek. Manapság csinos, kis kőházat lehet építeni abból az árból, amivel egy reneszánsz-szekrényt vásároltak Párizsban, a Napkirály udvarából, hogy a székelly föld gyermeke is lássa és tanuljon belőle ízlést és művészetet.

Bem apó egyetlen képe.

Az eredeti képek között történelmi értékű Sykó Miklósnak Bem apó arcképe. Egyetlen Erdélyben készített Bem-kép és a haza bölcsének, Deák Ferencnek nagyméretű arcképe, Barabás Miklós remeke. A gyűjtemény egyik legértékesebb képe Bartholomer Spranger a XVI. századból való képe: Jézus beteget gyógyít címen. Salvator Rosa, Winckboons Dávid, Pannini Giovanni Paolis, Possin, Cermak Jaroslav és a nagytehetségű Aidukievic Tadeus, lengyel festő hatalmas képei alkotják a külföldiek gallériáját. A jeles magyar művészek gyönyörű képei közül itt láthatók a következő eredeti munkák: Székely Bertalan: Erdő éjjel; Keleti Gusztáv: Tájkép; Telepi, Böhm, Hegedűs, Aggházy, Zombori, Molnár, Udvardi, Mednyánszki és Barabás Miklós szebbnél-szebb képei.

Szendrey Júlia gyöngyös táskája.

Nem kis meglepetésünkre ugyancsak Csíkszentmártonban találtuk meg a legjobban őrzött kincsek között Petőfi Sándor hitvesének, Szendrey Juliának kék gyöngyökből kirakott, kecses kizsitáskáját, amelyet talán a szent költőkirály is megsimogatott. Nagy Jenő dr. könyvtárában ott találjuk Bonfininek első kiadványát, Reznik kéziratos munkáját az eperjesi vértanúkról és Caraffa véstörvénytörvényéről egyetlen példányban, II. Rákóczi Ferenc manifesztumát kéz-

iratban, Cserey Mihály Históriaját, hibátlan példányban. Oklevéltárában ott van a rokoncsaládok, a zsögödi Mikó- és szentdomokosi Sándor-familiák megmentett levéltára, a diplomák között kettő az Árpád-királyoktól, le a mohácsi vész előtti időkből, a további XVI. századból 25 oklevél származik. Mátyás király, János Zsigmond, Izabella, Báthory István, Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin, Apaffiaktól, Teleki Mihálytól számtalan, aláírással ellátott, fontos diploma várja a szomjas kutatókat. Különösen becses az 1848/49-es időknek székelyvonnatozású oklevéltára.

A nagypoharu Szentmárton.

Csikszentmártonnak a legutolsó népszámlálás adata szerint 1428 lélek lakója volt. 1910 óta több mint négyszáz a szaporulat. Van postája, járásbíróháza, telekkönyve és csendőrorse – mondja róla a lexikon. Pedig a történelem tanúsága szerint a 48 as idők előtt Alcsíknak és Kászonnak a főhelye volt Csikszentmárton, népes algimnáziummal, messze földön híres papirosmalommal. Búcsúi híresek voltak a Somlyói zarándokutnál, a vendégszerető szentmártoni házak mindig jó nagy pohárban kínálták borral az idegeneket. Innen van a nagypoharú melléknév is. Manapság még nagyobb a nevezetessége, Nagy Jenő mügyűjteménye. De ebben a kincsházban talán mégsem a felmérhetetlen műremek a legnagyobb érték, hanem az az áldott, istenes emberszív, amely a semmiből azokat kikereste, megszerezte és vele a székelyföldet feldíszítette. Sepsiszentgyörgyön tudtuk meg, hogy a székely nemzet büszkesége, a Székely Nemzeti Múzeum nemes igazgatósága elhatározta, hogy Csík, Udvarhely és Háromszékből az újonnan megvett területen egy-egy eredeti székely házat fog teljes néprajzi kincseivel beállítani. Itt tudtuk meg, hogy ebben a nagyfontosságú tervben első Csík lett, mert tipikus székely házat vett meg és szállított Szentgyörgyre Csíkménaságról, Nagy Jenő dr. jószívű áldozatkészségéből. A főpatronus vezetése alatt a kis község virágozik, malom- és faipara bő munkaalkalmat nyújt a dolgozó falunak. Mindkét üzem Nagy Jenő vezetése alatt áll. A boldog község jótévedői között Nagy Jenő munkatársát, a lelkes Konrád Kálmán gyógyszerész nevét és a nő- meg a leányegyletek buzgó vezetőjét, Konrád Kálmánét jegyeztük fel útinaplónkba.

MESSZE-MESSZE CSIKORSZÁGBAN.

Két értékes gyűjtemény tanulságai.

1. Mentsük meg néprajzi kincseinket!
2. Becsüljük meg ifjúságunkat!

Ha leszaladunk a Hargita keleti lejtőjén Csíkba, felénk jön egy kedves, székely város hétköznapi, vasárnap egyforma szívéllyességgel: Csíkszereda.

Nem is olyan régen, ezelőtt száz évvel – még hatalmas mocsár és tótenger vette körül a medencéből kiemelkedő, székely várost, amelyből legjobban az Istenháznak a tornya mutat fölfelé, az Ég felé.

Sokatmondó anekdota maradt fenn ebből az időből, mikor az osztrák Bach-korszakban egyik idegen megkérdezte a csíki székelyt egyik veszélyes, mocsaras gázló szélén:

- Átal lehet menni ezen zsombékon?
- Tud-e németül az úr? – hunyorított magában az atyafi.
- Osztrák vagyok, – örvendett az úr.
- No, akkor csak menjen bátran át a nyírfa irányában!...

Bizony, ahol most az ékes sétatér huzódik Csíkszeredában, ott hajdan vadkacsás mocsártó terület el. S már csak az öregek emlékeznek vissza Szeredában – Csütörtökfalvára s a város két szélében elhelyezett két „keserves” akasztófára.

A csíksomlyói székely múzeumban.

A legendáshírű Somlyói kegytemplom szomszédságában levő történelmi kolostor emeletén van elhelyezve jó rendben a Csíki-Múzeum. Értékes gyűjtemény, de még értékesebb az a tanulság benne, hogy hogyan lehet szinte semmiből a lelkesültség, jó munka jussán valami szépet, valami jót alkotni?!

Vámszer Géza, Domokos Pál Péter és Nagy Imre hordták össze szívük erejével a múzeális anyagot; a hidro-geológiai felvételeket kincseket érő ábrázolásban Bányai János, professzor készítette el.

Az első teremben a csíki néprajz vonul fel – ügyes rendezésben. Szépek a jellegzetes, egyszerű színézésű, csíki festékes szőnyegek. Azután sorban vonulnak fel Csík néprajzi érdekességei: a szövő-fonó háziipar, a munkás és finom kidolgozású „rudlepedők”,

karsú és tömzsi bogilyok; értékes, régi csempék; tulipános ládák; himes, húsvétí tojások; népi ügyeskedések; falusi kovács remek: titkos záruk; egy fatörzsből készült pávamadár; Vass Áronnak ismert állatszoborremekai. Különösen megragadóak a csángó Bálint Lázár népszobrásznak szimbolikus szoborcsoportjai. Szobor-csoportjainak a tárgya mindig a Jónak a küzdelme a Gonosszal: de műveiben mindig az Igaz győzedelmeskedik. Sokatmondó szobra az is, amikor Jézus Krisztus küszködik a hatalmas ördöggel s végül az Úr biztosan győz.

A régészeti-osztályban a prehistoriától kezdve különös értéket képviselnek Csík régi várainak rekonstruált alaprajzai, meg a csíki székely család településének megkapó ábrázolásai. Mindez Vámszer Géza hasznos tanulmánya és szép felvétele szerint.

A geológiai szoba most áll rendezés alatt. Megkövesedett bölényagyara, Bányai János Csíkot érdeklő hidro-geológiai térképei kötik le elsősorban a látogató figyelmét. Az utolsó szoba egyháztörténelmi régiségeket tartalmaz. Itten a delnei Szent János kápolna értékes és ízléses, valódi csíki-festékes oltárszőnyegét, a Dürer-iskolához tartozó művészi, közép szárnyasoltárképet, Szent Mihály szobrát, XV. századbéli ciboriumot, meg egy remek baroch-kori tabernaculumot említjük meg.

A csíksomlyói múzeum alig pár éves. Szép példája arra kell ösztönözze a lelkes embereket, hogy mindenhol megyék, városok, faluk múzeális értéke-

it a lomtárból, padlásról, a megsemmisülés széléről gyűjtsék össze s ezzel dicséretreméltó munkát fognak végezni. Népművészeti kincseket fognak így megmenteni s átadni a jelen tervezőinek leírhatatlan értékekben. S állandó látogatott gyűjtőhelyük is lesz azáltal.

Menjünk el a diák-múzeumba!

Ha már Szeredában vagyunk – nézzük meg, – ahogy Csíkban mondják – a róm. kath. főgimnázium állandó kiállítását is. Megállapíthatjuk minden rátartás nélkül, hogy ez Csík legimpozánsabb épülete. Szereda fenséges dísze a róm. kath. főgimnázium lélekvára. Úgy ügyel a Somlyói csodatevő-hely bejárata előtt, mint egy kőből épített őrség, amely éjjel-nappal, télen-nyáron örökös, mozdulatlan vigyázban áll! S hogy jobban lássa minden jótett-ember, magaslati sziklabércen vett magának délceg állást.

Felemelkedtünk hozzája s tiszteletünket tettük a diák-múzeumban.

Amíg a Somlyói gyűjteményben a multat szemléltük csodálattal itt a csíkszeredai róm. kath. főgimnázium kiállítási termében a jövő tölt el biztató, jó reménységgel.

Ez a tágas, a régi ebédlőben kiállított, pedagógiai gyűjtemény a főgimnázium székely diákjainak ügyeskedése. Meglepő, bravuros munkák. Fantázia rajzok, modern reklám-plakátok tervezése, székely néprajzi motívumok építése mind szebbnél-szebb iskolamunkák. Különösen ügyes a fafaragászat: a szülőjdmunkák. Remek székelykapuk egész sora, székely házak, pásztortelepek, fűrészek mind-mind szemléltető, miniatűr-valóságban. Külön és egész dicséretet érdemel a delnei Szent János kápolna restaurált, művészi ábrázolása. Itten is minden fából van, fa a templom csinos megépítése, fából vannak faragva a környező, lombos fák, – fából van szerkesztve a kápolna várszerű kőfala is. Igaz elismeréssel veszi körül Vámszer Géza professzort és szorgalmas tanítványait Csíkszereda városának fából megépített, terjedelmes kompozíciója is. Van vagy tizenöt repülőgépmodell, cséplőgép-szerkezetek, tiszteletreméltó keresztek, elmés szekerek és ízléses kézi-szerszámok – mind-mind fából munkálva. A mégis talán legszemléletesebb a tökéletesen berendezett, székely szoba, ahol a csíki festékes szőnyegtől kezdve, a bölcsön át az ingaóráig, a rudlepedőig minden szobaberendezés található.

Kedves és elmés jelenet volt, mikor a tervező diáknak egy kolozsvári, kritikus tanár azt mondta, hogy a szoba hiányos, mert nincsenek benne emberek. Mire az ötödikes, székely discipulus minden zavar nélkül azt felelte:

– Nincsenek a lakásban sem a gazda, sem az asszony, mert ebben a pillanatban mentek el a somlyói-búcsúra!

A szellemes felelet annyira megragadta a kritikust, hogy meglepetésében egy 20 lejest nyomott a kicsi mérnöklesznek a markába...

Aki Csíkszeredába látogat, jó szívvel tekintse meg e didaktikai-múzeumot is, hátha addig a háznép visszaérkezett a csodatevő helyről.

Csiki székely lak
(Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása...* című munkájából)

Székelyföld írásban és képen

„Régen érzett közszükségletet pótol, de egyben Orbán Balázs emlékezetének hozott áldozat is kíván lenni.” – fogalmazott a Székelyföld írásban és képen című kötet előszavában dr. Török Andor nyugalmazott alispán, országgyűlési képviselő, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-elnöke. „Ezzel a könyvvel képet akarunk adni arról a székely népről, melynek eredete, multja, fejlődése és jelene oly igen méltó a legteljesebb érdeklődésre.” – fogalmazta meg a kiadás célját az előszó szerzője. A kötet négy fejezetben foglalja össze a Székelyföldről szóló tudnivalókat: *A székelyek és a Székelyföld*, *A Székelyföld tájai*, *A Székelyföld vármegyéi, városai és falvai*, *A Székelyföld meséi, mondái, hagyományai*. A népes munkatársi gárdát felsorakoztató mű Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után szinte azonnal, már 1941-ben megszületett. A kötetet Dávid József szerkesztette, főmunkatársai Bányai János geológus, tanár, dr. Kertész János és Lendvay Ferenc voltak. Csikból Albert Vilmos és Antal Áron főgimnáziumi tanár vett részt a munkában. A következő oldalakon *A Székelyföld tájai* című fejezet egy részlete olvasható.

Alcsík.

Csíkszeredán alul a Zsögödi fürdőnél az Olt völgye összeszorul. Mindkét oldalon a kőbányák mutatják, hogy nemcsak az Olt jobb partján, hanem a balon is tömött vulkánikus andezit kőzet van, amely kavicszóó anyagnak és kockaköveknek igen alkalmas.

Zsögödfalunál, amely most közigazgatásilag Csíkszeredához tartozik, a csoportos borvízelőfordulások kezdődnek el újból. A Harom aljáig lenyúló szép fenyves közt fekszik a jobb jövőt érdemlő Zsögödfürdő, amelynek a története nagyon régi lehet, mert már Borszék előtt emlegették. Ez érthető is, hisz e vízben gazdag, erősen vasas források emberi településekhez közel voltak. Az egész Oltmente tele van itt borvizes szivárgásokkal, gyógylápokkal, úgy hogy kimeríthetetlen mennyiségben lehetne itt szaporítani a források, fürdők számát.

A szoros közepén egy helyet ma is Papirmalomnak nevez a nép. Csodálatos, hogy újabban, amikor oly nagy szükség van papírra, miért ne lehetne újból felállítani, amikor a körülmények ma is megfelelőek volnának erre.

Csíkszentkirály előtt a szoros kitágul s az Olt völgye innen le a tusnádi szorosig, szép tágas medencét képez, Alcsíkot. Itt a kezdetén, az Olt kanyarulatban a jobb parton egy ingoványos borvizesrét van, amelyet jellemzően Borsárosnak neveznek. A régi irodalmi adatok is említik e helyet s méltán, mert itt minden ásonyom valóban borvizet hozhat a felszínre. A vize is melegebb, mint a többi, általában hideg borvíz. Általában 20° C. lehet a hőmérséklete. Ez a vaslerakódásokból felpúposodott rét gazdag lelőhelye a jégkorszakból visszamaradt növényeknek is, amelyek ma nagy ritkaságok. Ezért nyilvánították hivatalosan is ezt a területet védettnek (a rovarevő harmatfüvek-Drosera; mocsári kőröntő- *Saxifraga hirculus*; törpe nyír-Betula humilis; törpe fűz-Salix rosmarinifolia stb., stb.)

De nemcsak itt, hanem a falu nyugati oldalán levő kutak is mind borvizesek. Érdemes megtekintésre a szép régi középkori temploma. E község határába tartozik fent a Hargitában levő Lucs mejjéke nevű nagy láp, amely a keleteurópai havasi lápok közt a legnagyobb. Vize két irányban folyik le. A Kormos patak útján nyugat felé, míg a Nagyos patakba csinált mesterséges árok által egy része kelet felé kap lefolyást. Az óriási láp érdemes megtekintésre s a növénygyűjtő kiránduló megtalálhatja a sok szép lápi növényen kívül a pici nyírnek is (Betula nana) virágcserepbe való kis bokrait, amely szintén jégkorszakbeli maradvány s ez az eddig ismert legdélibb előfordulása e ritkaságunknak.

Térjünk innen át most a medence keleti oldalán felsorakozó falvak felé.

A csipkés szélű Szent Annatói kúpalakú hegycsoport alatt van, a szép platón elhelyezkedő Tusnádfalu maga, amelynek a közelében található a még ma is Nádasfürdőnek nevezett borvizes terület. Ez volt az irodalomban régen emlegetett Tusnádfürdő. Ma teljesen elhagyottan áll. Az egykori épületei teljesen eltűntek.

Fölötte, szinte a hegyek felé húzódik fel Lázárfalva, amelynek a Mohostó alatti részen egymagában több borvíz forrása van, mint az egész vidéknek. Közvetlen a falu felső szélén találjuk a Fortyogó nevű primitív fürdő medencéjét. Felfelé a völgyön lépten nyomon borvíz fakad.

A Kápolnamezején régen kénbányászatot is kezdettek s ennek a nyomai is feltalálhatók. Azonban a föld alá behajtott járatokat elöntötte a széndiokszid gáz s így félbe kellett hagyni a munkálatokat. Ezek a helyek szerepelnek a történelmi adataink közt, mint kénbánya helyek.

Kelet felé menve Csíkkozmásra érünk, amely közvetlen a Nyergeshegy alatt fekszik. Ez a vidék is tele van borvízforrásokkal, sőt a Sósзык nevű helyen konyhasós forrása is van. A falu keleti részének a kútjai is borvizesek, nagy bosszúságára a tulajdonosoknak. Itt írta meg 1700-as évek előtti időben a székelyudvarhelyi származású, Lakatos István plébános latin kéziratban a Székelyföld földrajzát, egy kézirati térkép mellékletével, amely állandó becses forrása volt az utána következő leíróknak. A rendkívül nagy tudású és tevékeny pap megírta a plébániája történetét is s becses feljegyzései értékes történelmi adatokat szolgáltatottak a tudománynak. Északra haladva Csíkszentmártonba s a vele összeépült Csíkcekefalvára érünk. A falu fölött egy gázömléses hely van, amelyet Posszogónak nevez a nép. A csekefalvi részen többféle jó borvíz van (az egyiket Palacsintasütőnek nevezik!) Szentmártontól nem messze, az erdő alatt régen egy egyszerű fürdő is volt – Szent Annáról elnevezve – de ma csak a forrásai vannak meg. Értékes irattár és történelmi nevezetességű tárgyak, régi eredeti képek vannak összegyűjtve dr. Nagy Jenő magánmúzeumában, aki egyúttal jóismerője is a székelység történelmének s adatainak buzgó kutatója.

A medencében folytatott vándorlásunkban most a Fiság völgyébe kell egy kissé benézünk. Összeépített falvak jönnek egymásután. Csikbáncfalva van alul, majd egymásután következnek felfelé Csíkszentgyörgy, Ménaság. Valamennyi borvíz és kénes forrásairól, gázömléseiről nevezetes. Ménaságújfalu fölötti hegysarkon találtak egy bronzkori öntőműhelyt, amely e hely régi fontosságát bizonyítja. A legelső fürdője, amelyet Vigasszó néven ismertek a régiek, szintén mint sok más, megszűnt, de a forrásai bugyognak állandóan.

A Lucstól könnyen átsétálhatunk a csíkszentimrei Búdösbe, amely mintegy évtizeddel ezelőtt indult rohamos fejlődésnek. A havasi környezetben ilyen magasságban (1100 m) ritka egyebütt a borvízforrás. Itt meg egy egész csomó van belőle. De van egy szárazgáz ömlése is, amelyet régen a pásztorok csináltak a saját használatukra s amelyet sajtóságos kifolyó hangja miatt Süllögőnek neveztek el. A remek terület igen alkalmas egy nagyobbarányú fürdőtelep kiépítésére, csak természetesen hozzávaló jó utat is kellene ide csinálni. Nem messze van ide tovább egy kissé délre a Bányapatak feje, ahol már az 1700-as években fürdőtelep volt. Ez a terület is hasonló az előbbihez, de ma már nyomai sincsenek meg. A drága sok jó borvíz és gázömlés kihasználatlanul megy veszendőbe. Ez a völgy le végig tele van borvizekkel s közel az egykori telephez egy bánya száj is tátong, ahol a csillogó piritek csábítják az atyafiakat „aranybányászatra”. Még itt is gázömlés fakadt. A kifolyó bányavíz pedig jóízű borvíz tulajdonképpen. Tovább haladva a gerincvándorlásunkban újból hasonló helyet találunk a szomszédos Vermed patakában is. Ezek valamennyien mind Csíkszentimre határába tartoznak. A következő völgy az Asszópatak feje, amelyet külön névvel Aladárnak is hívnak, szintén tele van borvízforrásokkal, sőt kénes-, szénsavas gázömlést adó gödör is van, holmi egyszerű falusi kúrára berendezve. Itt a borvízforrások környékén a vulkánikus kőanyag teljesen bomlott s szép

fehér porcellánfölddé mállott s már régóta pénzelnék a csíkszentsimonbeliek az árusításával. A székelyföldi fazekasok használják fehérmáznak. A patakban lejjebb itt is találunk bányalyukakat, amelyeket szintén „aranybányászok” csináltak (de csak csillogó piritet találtak!).

Ha lenézünk innen az Olt völgyébe, akkor a jobb parton egy nagy méretű ingoványos helyet találunk, ahol szintén sok borvízforrás van. (Kotormány nevű rész!) Közel van ide Verebes község, ahol az uralkodó plánéta a nevezetességei közt szintén a borvíz. Itt igazán „házhoz szállította” a természet, mert Kovács gazda uram nagy bosszúságára éppen az udvaron buggyant föl, nagy öröme az udvari majorságnak, főként a rucáknak és libáknak. A vasúti megálló felé, bent a réten talált borvizet régen palackozták, de az egykori fűrt kut ma elhagyatva áll.

Az Oltmenti községek közt el is jutottunk most a legalsóhoz, amely éppen a tusnádi szoros bejáratánál van. Tusnádujfalú, amelynek a története mintegy 100 évre megy vissza. Az állomása gyűjtőhelye a vidék fatermelésének. Közelében van a Bátordi borvíz, amelyet az élelmes gyermekek poharaslag árulnak az utazóközönségnek, élesen kiabálva a „Friss borvizet!”

Kászonszék.

A Keleti Kárpátok zugában egy félreeső medencében fekszik a csíki székely székek legkisebbike, Kászonszék. Ez az innen lefolyó Kászonzive útján inkább Háromszék (Kézdiszék) felé van tulajdonképpen nyitva, mert Csíktól a Nyerges nevű nyak választja el. Ha felülről nézzük e területet, a domborzati viszonyok az első pillanatra elárulják az egykori besüllyedéssel előállott medencét. A közepén szinte kipreparálódva áll egy szigetként kiemelkedő hegy, amelynek a homokkőből álló rétegei valahogy ellenállóbbak voltak, mint a környezetnek laza vékonyalákból álló települései. Hogy ez a sziget-hegy miért nyerte a Csere-tető elnevezést azt a mai állapotok nem mutatják, mert a nyugati végén most telepített tölgyes (ezt nevezik a székelyatyafiai cserefának!) fiatalabb mint a hegy neve. Valószínűen, hogy a régi világban tényleg tölgyvel lehetett beborítva ez a terület. Különbözőn itt a közvetlen környék lombos fákkal kevert erdőkből áll. Már a háttérben képező magasabb hegyekben a lucfenyő (veresfenyő: szemerke fa!) veszi át az uralkodó szerepet. A fa és az állattenyésztés képezi a lakosság megélhetésének főforrását, hisz alig van valami termőföldje Kászonszéknek.

Igazi gazdasága, – de még nem teljesen kihasználva – a föld belsejében van. (Vasérc, agyagvasérc-szferosziderit itt is előfordul, mint Kovásznán.) De sokkal fontosabbak gyógyvizei, amelyek bámulatos tömegben és változatosságban találhatók. Ezek közül egy pár már régóta jó hírnek örvend, mint a jakabfalvi határban levő Kászonzifürdő valamennyi forrása (Fokút vagy Salutáris, Szent László, Szent György, amelyek forgalomba is kerültek s ezek közt a Salutáris igazi verseny társa a borszékiné is. Jó hírnévnek örvend az impéri határban levő Répáti víz s ennek a közelében levő Fehérkői forrás is.) Ez utóbbinak az az érdekes helyzete van, hogy alig pár lépésre tőle, egy teljesen elütő természetű kénhidrogénes forrás is található. E kénhidrogénes források csodálatos nagy számban kerültek nyilvánosságra az utóbbi kutatások alatt.

Alig van völgye Kászonnak, hogy valamelyik fajta vize ne fordulna elő. Vizei a lugos-földes borvizek csoportjába tartoznak, amelyek közül a jakabfalviak jódos tartalmúak is. A kászoni fürdő mellett talált bitumenes halpalák árulták el ezeknek változatos összetételét s azt is, hogy ezen a területen a petróleum-kutatásokra is biztos nyomok vannak.

Amit mi általában Kászon néven ismerünk, az tulajdonképpen több önálló, de egymáshoz közel települt faluból áll. Csík felől a Nyergesről először Kászon-újfaluba érkezünk be, amely egy 1702-beli összeírás szerint Ujfalu és Felsőujfalu néven volt akkoriban bevezetve. De már 1567-iki feljegyzésekben is szerepel s ezért a neve után ítélve nem kell valami újabb telepítésre gondolni.

A V észes patakon lefelé menve a Kászon patakába való beömlésének a közelében érjük el Kászonjakabfalvát, amelynek a határában, mint említettük van Kászonfürdő. A keleti határrészben, épp úgy különben nyugatra is, vár helyeket említ a népmonda, amelyeknek ma más nyoma, mint a helynév, semmiféle maradványa nincsen. (Szetyevár, Mocsvár, Bakmájvára, Cecevéra.)

Jakabfalván felül a patak balpartján van telepítve az egykori nemesi birtok jobbágyaiként behozott oláh jobbágyok által lakott falurészlet, Doboly. A Csere tető északi végén találjuk a legnagyobb települést, az egymással teljesen összeforrott Impért, Altiz (Nagykászonnak nevezik) és Feltiz községeket. Ezekon felül már csak apró fűrészek következnek.

A szekérrel még jól járható út a Kászonpatak fejébe visz fel, ahol egy széles vízvásztó ereszt át az Uz völgyébe. A hosszú völgy lenyúlik egészen a határig s jelenleg a fakitermelő cég kis vasútja révén elég jól bejárható. Ezen a vidéken a kárpáti homokkő-padok szokatlan nagy szirtek alakjában állanak ki a zöld lombtakaró alól. Különös látvány az egyik helyen, hogy a lucfenyő helyét a szakadékos hegyoldalon az erdei fenyő foglalja el. Közel a határhoz a völgy annyira kitágul, hogy ott egy modern, nagyobbarányú gőzfűrésztelep foglalhatta helyét, amelynek a termékeit a völgyön át a határon túl, aTatrosvölgyi vasúti fővonalra szállítják le.

A fűrésztelep házainál az ú. n. Kőkert nevű részen egy Büdös forrást találunk: amelyhez népmonda is fűződik. A kénhidrogénes, záptojásszagú források ebben a völgyben is nagyon gyakran találhatók.

Az Uzba ömlik bele nem messze a határon lejjebb, a moldvai részen már a Nemere hegy alul jövő Veresvízzel egyesült Lassuág pataka is. Emellett felmehetünk a Lóbérc nevű fatelepig, ahol régen üvegsűr is volt. Itt gyártották ugyanis a kászoni víz palackozásához a régi módi vékonyfalu s csucsorított szájú fehér kupás üvegeket. Az üvegyár megszűnt s helyét a fakitermelés foglalta el. Itt csak szállítóközpont van, mert a kisvasúttal Esztelnek község fölé leszállított farönköket a bélefalvi vasúti állomáson levő fűrészhez szekereken fuvarozzák le.

E telep igen jó kirándulási központ a vidéket uraló s teljesen havasi jellegű Nagy- Kis Nemere (1653 m) és Nagy Sándor-tető felkeresésére. Kitűnő kilátás nyílik innen be Moldova felé s tiszta időben még a Fekete tenger víztükre is felcsillog a látóhatár szélén.

Mellékletek

[Vákát oldal]

*A csíkszeredai
Mikó vár
(Nagy Gyöngyvér
felvétele)*

*A törvénytörés
épülete*

A madéfalvi emlékmű

Kászonaltízi kúria (Balázs Ödön felvételei)

*Keresztaljak vonulása
a Somlyói kegytemplomtól*

*A Somlyói csodatevő
Mária-szobor*

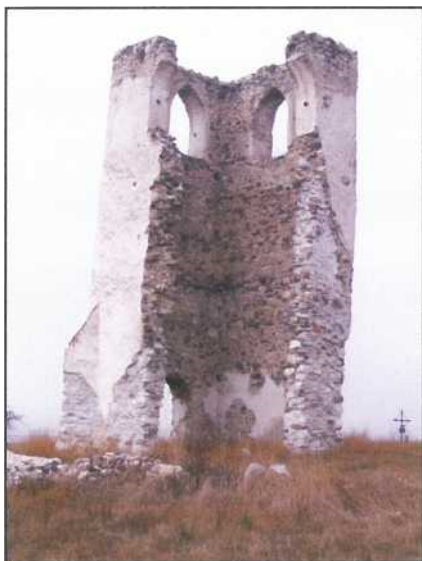
*Báthori kardinális meggyilkolására
állított emlékkereszt Csíkszentdomokos
templomának udvarán
(Balázs Ödön felvételei)*

*Kereszt a csíkszentgyörgyi
templomudvaron
(P. Buzogány Árpád felvétele)*

Csíkkozmás temploma (Balázs Ödön felvétele)

Csíkcszenttamás csonka toronya...

*...és keresztek
a mellette levő temetőben
(P. Buzogány Árpád felvételei)*

*Székelykapu 1813-ból
Csíkjenőfalváról
(Salló Szilárd felvétele)*

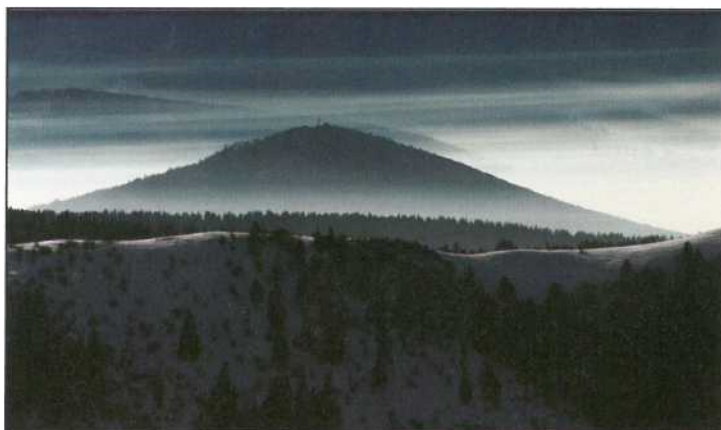
*Csíkcsentgyörgyi lakóház
1848-ból – mindkettő
a Csíki Székely Múzeum
szabadtéri részlegén
(Nagy Gyöngyvér felvétele)*

*Csíkcsentgyörgyi
lakóház
(Balázs Ödön felvétele)*

Reggeli fények, Csíkszentgyörgy (Várday Béla felvétele)

Somlyó hegye (Balázs György felvétele)

Csíkszepvíz felett (Balázs Ödön felvétele)

Az Egyeskő

Szent Anna-tó (Balázs Ödön felvételei)

Törpe nyír

*Mocsári nőszirmom
(Jánosi Csaba felvételei)*

*Zöldmázás butykoscorsó,
XIX. század, Csikmadaras*

*Korongolás Csikdánfalván
(Fotó: Balázs Ödön)*

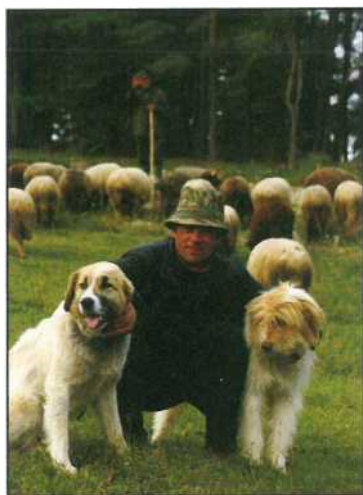
*Lőporszaru,
XVI. század, Csík*

*Nagyrózsás festékes, XIX. század
(Csíki Székely Múzeum, leltárszám: 364)*

*Farsangbúcsúztatás
Menaságon*

*Pásztorok Karcfalván
(Balázs Ödön felvételei)*

*Mint a mesében
(Csíki-havasok.
Várday Béla felvétele)*

*Vízfolyásos festékes,
XIX. század
(Csíki Székely Múzeum,
leltárszám: 390)*

*Székely mellény,
XX. század, Csík*

*Csángó himzett férfibunda,
XIX. század, Gyimesfelsőlók*

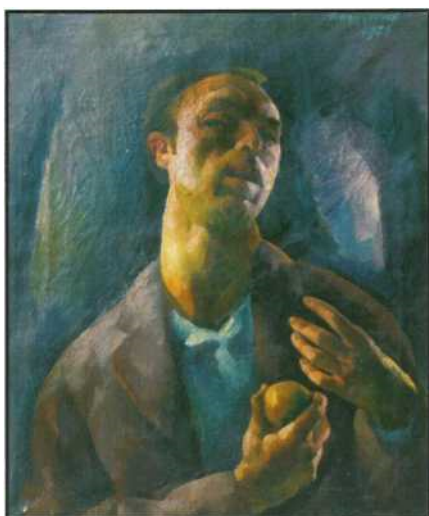
Szedettes rúdilepedő, XIX század vége, Kászonaltíz

*Nagy István:
Női portré*

*Márton Ferenc:
Portré*

*Nagy Imre:
Önarckép almával*

*Nagy Imre:
Zsögöd*

Olvasókönyv

[Vákát oldal]

Antal Áron

(Csíkdánfalva, 1881. október 20. – Csíkszereda, 1966. április 28.)

Tanár, író, történész. A középiskolát Csíksomlyón, az egyetemet Budapesten és Kolozsvárt végezte, ahol 1908-ban magyar-latin szakos tanári oklevelet szerzett. 1907-ben kezdte tanári pályáját Székelyudvarhelyen, majd Csíksomlyón, Brassóban, Kézdivásárhelyen és Csíkszeredában tanított.

Csík múltjáról tanulmányokat közölt a csíkszeredai gimnázium értesítőiben. Megírta a csíksomlyói főgimnázium neves igazgatójának, a moldvai csángók katolikus egyházközségeit meglátogató Imets Fülöp Jákónak az életrajzát (1913). A két világháború között több írását közölték erdélyi folyóiratok.

Székely tárgyú elbeszéléseiben népmesai, mondai alakokat szerepeltet. Uz Bence alakja a helyi néphagyományokhoz hűen az ő írásaiban jelenik meg először. Kötetei: *A török diák* (ifjúsági regény, Kolozsvár, 1926), *Köderdő mellől* (elbeszélések, Kolozsvár, 1927).

A csúrdöngölő

Az épületfa-raktáros becsattintotta a vasszekrény ajtaját. Aztán kifordította tenyereit s vállát ferdére rándította:

– Nem tudok fizetni. Ha megfeszülök, sem tudok. A sok anyagot kiadtam a vállalkozóknak. Várom a jóakaratot, hogy azok is fizessenek nekem. Várjanak maguk is, míg megkapom a pénzemet. Tudják jól, hogy sohasem maradtam el.

Kotró Balázs szinte elszédült ettől a beszédétől. Nem akar beleragadni a fejébe, hogy nem kapja meg a pénzét. Madarasról bedöcögött Brassóba, a deszkáját lerakta a szokott helyen, át is vették s most kopsemmivel kifizetik. Hozomra fáradozott, pedig égető szüksége van a pénzre. Hirtelen megjárta az eszét, mint kóbor kutya a kertek alját, hogy visszarakja a deszkát s más helyen próbál szerencsét. De ezt a gondolatot azonnal elfújta magától, hiszen még ez a legbiztosabb fizető hely. Az pedig egyszerűen lehetetlen, hogy visszahúzassa a szekér deszkáját Madarasra. Ebben az élő világban ilyen sohasem történt. Megemberelte hát magát:

– Ejnye a keservit ennek a szegény világnak! Hát csak nem tud most fizetni az úr? Mondja meg legalább, mikor tud.

A raktáros nyelvével, kiálló aranyfogát felpeckelve, meghunyorította egyik szemét s a másikkal a pókhálós menyezetre sandított, mintha a jövődők állását vizsgálná, s úgy vágta ki nagy megfontolva a feleletet:

– Egy hónap múlva.

– De biztos lesz-e? – akadékoskodott Balázs.

– Biztos, ha mondom – erősítette a raktáros.

Balázs még tétovázott, forgatta az ostor nyelet a kezében. Akkor megszólalt a süve, Sikkantus Elek.

– De tudod-e, sógor, hogy egy likas pénz sincs a zsebemben?

– Epepe biz a, mintha az enyém tele volna – oldalított Balázs a süve felé. Aztán a raktárhoz fordult.

– Nem bánom, uram, legyen egy hónap. De most adjon legalább 100–100 lejt, hogy legyen, amivel haza menjünk.

A raktáros látta, hogy nem szabadulhat tőlük, míg legalább ezt a kívánságukat nem teljesíti. Előkotorászott két darab 100 lejest, bejegyezte a bárcájukba s most már útnak eresztette őket.

Odakint az iroda előtt mint türelmes rabszolgák álldogáltak az ernyős szeke-
rekhez hámozott lovak. Olykor-olykor unalmukban megöblögették a zabolavasat. A villanylámpák felnyitották tüzszemüket a hűvös márciusvégi szürkületben.

– Hová menjünk? – Kérdezte Sikkantus Elek, a fényes 100 lejest bőrrel szegett ujjasának zsebébe csúsztatva.

– Menjünk a Fejér Bárányba s magunk is fáljunk valami meleget – mondotta Kotró Balázs kedvtelenül. Végig hajtottak a Hosszu-utcán. A Fejér Bárány színje alatt pokrócot vetettek a lovakra, szénát eléjük s bementek a vendéglőbe. Leültek az egyik sarokba a konyha melletti tarka-terítékes szobában, melynek egyik oldalát hosszában elfoglalta a kiméző asztal s az üvegekkel, poharakkal, tálcákkal, kancsókkal megrakott polc.

A gazda ismerős mosollyal köszöntötte őket. Hogyisne, mikor már évek óta meg-megfordulnak nála. Szolgálatkészen maga tette eléjük a félliter bort. Közben érdeklődve kajtatott utazásuk, a csiki időjárás, a vásár eredménye után. Balázsék csak immel-ámmal felelgettek. Annál szaporábban járt a vendéglős szája.

Hát nem fizették ki a deszka árát? Nem is lehet azon csodálkozni. Megakadt minden üzlet, bedugult minden pénzforrás. Vissza kell hogy ő is adja az iparen-gedélyt, mert csak adóra keres.

De sopánkodása nem nagyon vigasztalta meg a két fuvarost. Búsán gubbasz-tottak a sarokasztalnál, nehéz könyökükre támaszkodva. Nagy reménykedésükben még báránybőr sapkájukat is fejükön felejtették. Nagyokat hallgattak, szótlán koccintgattak.

– A ráksuj essék belé – zordult el Kotró Balázs, poharát lecsapva. – Mehetünk haza pénz nélkül.

– No várhat az asszony – taszította feje búbjára sapkáját Sikkantus Elek.

– A gyermekeknek csizma, kalap kéne – bökte ki Balázs.

– Kényszergetnek az adóért – nyomta rá Elek.

Oda sem figyeltek, mikor az asztalok mellé lassankint vendégek telepedtek, szerénykülsejű, csendes iparos emberek. A nyiladozó konyhaajtón finom pe-csenyeillatok lopakodtak át. A pincér, borfü s maga a gazda is lótotlak-futottak

a tele üvegekkel, ételes tálcákkal. A Fejér Bárány amolyan látogatott kispolgári vendéglő, jó borral és jó konyhával. Uri ember is akárhány szívesen csinál itt görbe napot már csak a csendes, halk környezetért is. Estére rendszeren a fehérterítékes utcai terem is népszerű élénkült.

A szekeresek a második féllitert itták, mikor a vendéglős illatozó sültet vitt el fatálon az orruk előtt.

– Ennének mi is valamit, vendéglős úr – szólt oda Balázs. A gazda pincéri lendületben egy pillanatig megállott:

- Azonnal kérem, mit parancsolnak?
- Hát mit visz azon a fatálon?
- Finom báránymellet, roston sülve.
- No a jó lesz nekünk is.

Mikor előttük volt a finom pecsenye, letették a sapkát fejükről. A vendéglős hosszú vékony késsel szaporán apróra laskázta a pirosra sült, kicsontolt darabokat. Nagyokat nyeltek belőle: E má teszi! De meg a bor is sikamlósabb utra kapott. Mikor a fatálat elvitték előlük, közelebb könyököltek egymáshoz. Már nem hallgattak nagyokat, de még elkeseregtek, hogy a deszkát hitelbe kell itt hagyniok. Erről aztán rázökkentek egyéb sérelmes dolgokra, amik otthon bosszantják a becsületes ember érzékenységét. Hovatovább mindinkább elfeledték útjuk elcsúszását, a mindennapi élet dűrűsölését, fejükből a nehéz felhők eloszladoztak s könnyű, virágos panoráma hajtott ki helyükbe. Közben a vendégek elszállingóztak, a két deszkás magára maradt. Éppen jókor, mert Sikkantjus Elek meguntá már a beszélgetést, rákezdet há az öreg nótára:

*Árok, árok, hej de magas árok,
A rózsámhoz arra, arra járok,
A rózsámhoz arra, arra járok.*

Szép hangja volt a huncfutnak. Tudta is azt. Kotró Balázs tőle telhetőleg kisérgette. Ha kellett, még tippet is adott. No most azt fujjuk el, Elek sógor:

*Madarasi nagy hegy alatt
Az én Julám zabot arat...*

A másik terem is kigyérült már, csak egy asztalnál maradt négy uri ember. Gazdag, takarékos, ritkán felmelegedő szászok, akik néhanapján azért szívesen csináltak maguknak görbe napot. Most a változatosság kedviért a Fejér Bárányt keresték fel. A jó bor az ő fejükben is tüzetet kezdett gyújtani s a tulsó szobából átzubogó ének meglobbantotta bennük a kedvet.

– Kik énekelnek odaát? – Kérdezte az egyik, piros almaképű, borotvált úr a lésedező pincért.

- Valami csíki szekeresek – hajbókolt a pincér.
- Ahán, ismerem a fajtáját – örvendezett az úr, gyakran küldök tőlük árut a csíki kiskereskedőknek. – Kérdőleg nézett a társaira: Hivassuk ide őket, csinál-

junk egyszer rendkívüli mulatságot. – Hogyne, hogyne! – kaptak a szón azok egyhangulag. A pincér vitte is az üzenetet.

Sikkantus Elek előbb pontot tett a nóta végére, azaz kikanyargatta atyáson s csak akkor fordult a hirnök felé.

– No mit akar? Most már mondhatja.

Csak meresztették a szemüket, alig értették meg, hogy négy uri ember velük akar mulatni, azért hivatja az asztalához. Elek gazda hiu lévén a hangjára, már fel is állott, de Balázs lenyomta a székére:

– Mit akarsz? Aki velünk akar mulatni, jöjjön ide.

A szász urak nem sértődtek meg a Kotró Balázs üzenetén, hanem fogták a poharukat s szépen áttelepedtek a másik szobába a Balázsék asztalához. A piros képű, borotvált úr rendelkezett. Perc alatt megtelt az asztal boros üvegekkel. Megindult a koccingatás, mire nagy barátkozásba melegegett a két madarasi székely s a négy brassai szász. Sikkantus Elek tovább nótázott, hol a kedvére, hol az urak kívánsága szerint szedegette össze a nóta csokrokat. Mindnyájan beleénekeltek, ki ahogy tudott. Valahonnan aztán előtermett, mint a pipacs a búzában, öt szál ágrólszakadt erdővidéki cigány. Erre Sikkantus Elek kedve még inkább megszelesedett s a szomorut viggal cserélve fel, rágyújtott a csürdöngölőre:

*Az én csidmám disznóbőr, disznóbőr,
Apám hozta Süköből, Süköből.*

A vezérhegedü cifrázta, a klarinét sikongott, a bögő buffogott. De már erre Kotró Balázs kirugta a széket maga alól. Először csak a csizmahegyen bokázott, billegett, pattogtatva ujjjaival, tenyerét a tarkójához lendítve. Majd hajladozott, ide perdült, oda perdült féllábon dobogtatott, fel-felugrott meg leguggolt s forgott a sarkán, mint a pergettyű. Összeverte a tenyereit s csattogtatta nagy figuráson a csizmaszárát. Széles jókedvében kirakott minden figurát, ami csak kivirágzott a leikéből.

Nincsen olyan egyéni tánc, mint a csürdöngölő. Külön kell arra születni, nincs szabálya, a táncos magától a pillanat hevületében adja ki a figurákat.

A vendéglős, a személyzet – még a mosogató szolgálók is – mind odagyültek és bámulták a Balázs táncát. A szász urak belekurjongattak, verték a tenyerükkel, lábukkal az ütemet. Balázs szinte félóráig járta s akkor egy dobbantással, egy rikkantással bevégezte. Az urak tapsoltak, lelkesedtek, ölelgették Balázst, kinek még a veritéke sem harmatozott ki erre a nagy mozgásra.

Egy idő múlva Sikkantus Elek is kedvet kapott a táncra.

– Hallod-e, Balázs, járjuk el ketten a huszár toborzót, mint legénykorunkban, mikor azzal harangoztuk be a táncot. Azóta nem jártunk toborzót.

Eljárták azt is az urak nagy multságára. Koccingatás, muzsika és énekszó mellett repült az idő, mint színes pillangó. A szász urak újra a csürdöngölőt akarták látni. Kotró Balázs szabadkozott:

– Elég volt egyszer. Sok a jóból is megárt, hát aztán a multságból.

A pirosképü úr benyúlt a belső zsebébe, elővette lassu mozdulattal tömött tárcáját, miközben németül valamit mondott a társainak.

– Nézd, Balázs barátom, – és megölelte a szekerest – olyan jól mulattunk veletek, mint soha életünkben. Rászolgáltatok erre – és egy ezrest akart a markába nyomkodni – csak arra kérlek, járd el még egyszer a csürdöngölőt.

A többiek is odanyomták az ezresüket. Balázsnak a józan esze tünedezőben volt, de most mégis megtorpant. Hogy ő pénzért táncoljon? Nem komédiás ő. Táncol jó kedvből, mulatságból s szereti, ha más is mulat az ő táncán.

– Hallj ide barátom – szorította meg a kezét a borotvált úr – mi ma mulatni akartunk. Nekünk mindegy, hol költjük el, kinek adjuk a pénzünket, de nektek nem mindegy. Legyen eszed, vedd el.

– Vedd el Balázs, vedd el, ha kínálnak, nálad sem fiadzik magától a pénz – lépett közbe Elek gazda, kinek szeme ráragadt a négy darab ezeres bankóra, mely ott kárhozott előttük a bortócsás abroszon.

– Hát jó – fordult Balázs Elek felé – osztozkodjunk.

Két darabot beágyazott ujjasa zsebébe a raktárostól kapott 100 lejes mellé a zsebkendő alá. Elek is a másik kettőt nagy áhítattal zsebre vágta.

Újra felhangzott a csürdöngölő szagatott, gyors muzsikája. Kotró Balázs úgy járta, hogy a felszolgáló asztalon összekocogtak a poharak, úgy táncolt, mintha szárnyai nőttek volna. A nagy vigasságban észre sem vették, hogy hajnal van, szép piros hajnal. Az urak kezdettek ellankadni, kedvük hőmérője alább, alább csúszott.

– Kérjük a számlát – szolt rá az egyik úr a bóbiskoló gazdára. Kotró Balázs is elővette a fényes 100 lejesét. A pirosképü szász kezével elhárító mozdulatot tett. Mindent mi fizetünk, a cigányokat is – Balázs nem ákációskodott, hadd legyen az urak kedve szerint.

Nagy meleg kézfogások között búcsúzkodott a két székely: Köszönjük a szüvességet, a baráti mulatságot.

– Jerünk a gőzfürdőbe – indítványozta társainak az egyik úr. Még megvárták, míg Balázsék kihajtottak a kapun. Integettek utánuk a kalapjukkal. Sikkantus Elek még hátra fordult egy búcsúszóval: Adjon Isten még jó találkozást! – s megriasztotta a lovait.

A hermányi fogadó előtt Balázs megállította szekerét. – Itassunk egyet! – kiáltotta hátra Eleknek – s mosdjunk meg tisztességesen, mert fene zákányos a fejem.

S amíg a jéghideg vízben meglubickolta a fejét, prűszkölve nagyokat kacagott:

– Hahaha, sohasem hittem volna, hogy a drága deszkámért pénzt nem kapok, de a táncomért úrilag megfizetnek.

(Hírnök 1934/1.)

Balogh László

(Csíktaploca, 1946. május 21. – Sepsiszentgyörgy, 2003. február 5.)

Író, újságíró, könyvtáros. Sepsiszentgyörgyön élt. A nyolcvanas években jelentek meg első regényei, sok visszautasítás után a kilencvenes évek hoztak számára új lehetőséget a közlésre, ekkor írhatta meg sepsiszentgyörgyi regényeit, felkavaró dokumentumköteteit az ötvenes évek törvénytelenégeiről. Emlékezetes dokumentumkönyve, *A Jóisten nem szállt le Bükszádon*, A kommunizmus pere alcímmel 1997-ben jelent meg, a Szárazajtán történt gyilkosságokról és az utána történt perekről szól. *Múltbirtokosok jövő nélkül* című kötete mélyinterjúk sorozata, kilenc élettörténet, személyes vallomás a politikai üldözöttségről, 2000-ben adták ki Csíkszeredában *Szelleminduló* című kisregénye második díjat nyert az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány 1999-es pályázatán. Több novellája és regényrészlete megjelent a Látó szépirodalmi folyóiratban.

Megjelent kötetei: *Családi kép* (regény, Bukarest, 1982); *Hajó a tárgyalóteremben* (kisregény, Bukarest, 1986); *Néger a szekrényben* (regény, Kolozsvár, 1995); *Szivárgás. Rekviem három tételben* (regény, Csíkszereda, 1995); *A Jóisten nem szállt le Bükszádon*, (Sepsiszentgyörgy, 1997); *Múltbirtokosok jövő nélkül*. Kilenc élettörténet a villogó jelszavak mögül (Csíkszereda, 2000); *Tiszt úr, a kezem* (regény, Kolozsvár, 2002); *Jeruzsálemben boldog lettem volna* (novellák, Csíkszereda, 2003).

A jelszó

Pontosan három hétig volt sehol...

Az öreget háromheti körözés után végül a temesvári rendőrség találta meg, és helyezte el átmenetileg a városhoz legközelebbi aggmenházban. Csavaroghatott volna tovább is, ha nem olyan következetes...

Neki azonban, mivel csak annyi derengett benne, hogy valahol a Bega-parton van, hosszú időre volt szüksége, amíg megtalálta a volt Szovjet Katonai Parancsnokság épületét. És, amikor végre rátalált, értetlenül állt meg az épület előtt, mert a bejáratától hiányzott a dobtáras géppisztollyal őrzt álló szovjet katona...

Márpedig ez így nem az igazi!

Ilyen helyen fegyveres katona kell álljon! Egy szöke, magas katona... Hová lett a katona, aki csak úgy, az ő kezéből nézett bele a papírokba? Most ki fog telefonálni, hogy jöjjön le az őrmester és kísérje fel?..

–Kit keres, tata? – fúródik a hátába egy érdes hang.

Na végre, gondolja magában. Gondolhattam volna, hogy ma már nem egyenruhás katonát állítanak ide.

– Forint? Márka? Dollár? Esetleg shilling?...

– Nem értem, fiam – feledkezik meg magáról, s önkéntelenül magyarul szólal meg.

– Forint... márka... dollár... vesz! – morzsolja az ujjait az érdes hang gazdája, jelezve, hogy pénzről van szó. – Fizet azonnal.

– Honnan tudjam én a jelszót? – Kerekedik ki a szeme. Biztosan ezek közül kell kiválasztani a megfelelőt. De melyik az? S ki tudja mi történik, ha nem találom el? Ezt nem lehet csak úgy találgatni, mert mögötte a népek boldogsága rejlik, és azt nem szabad odavetni holmi jöttmentnek.

– Ne haragudjon... – mondja olyan alázattal, amilyen már hosszú ideje nem hagyta el a száját. – Én a Szovjet Katonai Parancsnokságot keresem. Oda kell mennem... Tudja, vár engem Zimájev őrnagy... Zimájev őrnagy elvtárs! Oda tudna kísérni hozzám?

– Nem értem, tata... Van forint, márka?

Hogy magyarázza meg ennek a katonának, hogy én nincs ahonnan tudjam a jelszót?

– Én a Szoboszlói-ügyben jöttem... Pontosabban: Ábrahám Árpád katolikus pap ügyében.

– Van forint?... Márka?... Dollár? – állja útját az illető.

Hát persze!

Nem tud magyarul, azért harapja a szót. Akkor azt sem érti, hogy nekem Zimájev őrnagyhoz kell mennem. Oh, milyen hülye vagyok! De hogy mondjam meg oroszul?

– Táváris... – bányássza elő a szavakat az emlékezet mély és beomló tárnájából. – Táváris... Já... já... – mutat magára, hogy a másik jobban értesse, hogy róla van szó. – Já hácsu... Érted? Já hácsu májor Zimájev... Táváris májor Zimájev!

– Szarok a rubelodra! – röhög a fiatalember, és csak úgy barátságából félrelöki az öreget az útjából, hogy feje hangosan koppan a ház sarkán.

Szegény öreg most már mozdulni sem mer.

Honnan vegyek én rubelt? – gondolkozik hosszan, majd nagykesőre végre felismeri a helyzetet.

Ennek nem pénz kell, egyszerűen nem enged be! És akkor mi lesz? Hogy mondom el Zimájev elvtársnak? Hogy adom oda, amit írtam? Minden olyan elevenen ragyog fel a szeme előtt, mint akkor, amikor összefutott Ábrahámmal. Ő éppen akkor jött ki a tanácstól.

– Szervusz, Kovács – nyújtotta a kezét.

– Én Kovács elvtárs vagyok!

– Szervusz, Kovács elvtárs! – vigyorgott rám, mint a falu bolondjára szokás.

– Én nem vagyok veled elvtárs! – sziszegtem a fogaim közt, és otthagytam.

Ez mind le van írva a jelentésben...

És Zimájev elvtárs vár rám, hogy elmondjam neki, Ábrahám Árpáddal én mindössze ennyit beszéltem az elmúlt huszonöt év alatt. Ezt látta meg valaki, aki be akar engemet feketíteni. De én ezt nem is tagadom, büszke vagyok rá,

hogy nem álltam szóba vele. De majd elmondom Zimájev elvtársnak azt is, hogy mindaz, amit Ábrahám Árpádról feltételeznek, igaz. És még annál is több!

A fiatalember másnap már sokai durvábban bánik vele. Harmadnap aztán lebukik az öreg.

– Zimájev elvtárs? – mondja az őrmesternek. – Már vártam, hogy találkozzam önnel. Már három napja, hogy hiába próbálok bemenni önhöz. Most végre beszélhetünk. Zimájev elvtárs a népem boldogsága érdekében szeretnék mindent elmondani. Mindent!

Szerencséje van, mert az őrmester ért valamennyit magyarul.

– Ki moga, tata? S mi oz a minden?

A történetéből nem tudják kitéríteni, de számukra ez nem fontos, hagyják, bogozza tovább a régi szálakat, mert így kevesebb gondot okoz.

– Micsoda szégyen! – háborog másnap már az aggmenházban. – Egy kaszárnyában takarítónők! A szégyen megöl, ha Zimájev elvtárs holnap meglátja!

– Jól van, tata – karol bele egy szelíd arcú lány. – Jöjjön, beszéljük meg a dolgot. – A bizalmas hangra Pali tatában is felenged a merevség.

Amikor Pali és Cecília megérkeznek, az öreg teljesen nyugodt. Arcán nyoma sincs az érzelmeknek. Semmi sem árulja el, hogy felismerte volna fiát vagy menyét. Megszakítás nélkül „utazik” tovább. S hogy az állomások valamikor mély nyomot hagytak benne, arról az időnként a szemében fellobanó félelem árulkodik.

– Jöjjön, Pali tata – karol bele Cecília, és ahogy az öreg összerezdül, azonnal megérzi, hogy az „utazás” megszakadt. Felismerte őket, de arra már képtelen, hogy az őt körülvevő világot összerakja. Lába elé nézve, aprókat tipegve, támo-lyog Cecília karján a kocsi felé.

– Jól érzi magát? – kérdi Cecília, hogy óvatos, közömbös dolgokkal csalja vissza a mába.

– Jól – koppan a csendes válasz.

Olyan egy darabban van a csend, hogy akár fel is lehetne szeletelni...

Csak az eső duruzsol a kocsi tetején, mint egy ázott, vacogó macska. Pali az utat nézi, de gondolatai az apja körül forognak. Cecília is ott bóklászik az apósa árnyékában. Hogy Pali tata mire gondol, azt talán csak maga az Isten tudja...

– Mondja, édesapám, mit keresett maga Temesváron?

Több kilométer hosszúra tekeredik a csend, amíg az öreg végre elszánja magát.

– De hiszen mondtam már!

– Mit?

– Kihallgatásra jöttem... A Szoboszlói-ügyben...

– Mi volt az a Szoboszlói-ügy?- óvatoskodik Pali közelebb.

Összeesküvés... Egy országos összeesküvés a rendszer ellen. Sokan... Nagyon sokan voltak benne.

– És Ábrahám?

– Valamikor osztálytársam volt... Torján volt pap. Olyan csendes... Csendes gyerek volt... Mindig benne élt a dolgok közepében, de a gondokon is átsütött a lelkének melege. A szemei... Azt az embert mindenki szerette.

– Maga is?

– Én? Nekem ellenségem volt!

– És mi lett vele? – teszi fel Pali félve a kérdést.

– Kivégezték – suttogja az öreg.

Cecília még mozdulni sem mer. Fél, hogy az öreg elhallgat, de még jobban retteg a folytatástól.

– Maga, hogy került az ügybe?

– Én voltam az egyik koronatanú... A vád tanúja.

– Maga?

– Zimájev elvtárs megmondta: „Kovács, maga helyet akar cserélni Ábrahám-mal? Nem? Akkor azt teszi, amit a párt és a nép elvár öntől!”

– És?

Csak az eső hull kitartóan.

*(Balogh László: Jeruzsálemben boldog lettem volna.
Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2003)*

Bányai László

(Körösbánya, 1907. november 17. – Bukarest, 1981. június 3)

Közíró, történész, akadémikus. A középiskolát Csíkszeredában és Gyulafehérváron végezte, majd Budapesten, Grenoble-ban és Párizsban folytatta egyetemi tanulmányait. 1930–1933 között a csíkszeredai főgimnázium tanára volt, 1933 őszén kommunista tevékenysége miatt letartóztatták. 1934-től a MADOSZ központi titkára Kolozsvárt, 1940-től illegális vezető pártaktivista, 1944 után a Magyar Népi Szövetség Végrehajtó Bizottságának tagja volt, 1948-tól különböző közéleti és politikai tisztségeket töltött be, 1952–56 között a Bolyai Tudományegyetem rektora volt, 1956–58-ig miniszterhelyettes, 1959–66 között a

bukaresti Történeti Intézet aligazgatója, 1970-től a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának egyik alelnöke. Irodalmi pályáíve saját vallomása szerint „a neokatólicizmus, majd eklekticizmus állomásain át jut el a marxista szemléletig és harcoss antifaszizmusig, s a doktriner balosságokat leküzdve a szocialista humanizmusig”. 1923-tól versekkel jelentkezett az irodalomban, a *Pásztortűz*, *Cimbora*, *Ellenzék* közölte verseit. Az 1930-as évektől a *Falvak Népe* munkatársa, szerkesztette a *Székelyföldi Néplapot*, és az *Igazságot*. 1938-tól Kolozsváron az *Erdélyi Magyar Szó* című hetilapot irányította. Írásait közölte a *Brassói Lapok*, *Korunk*, az *Erdélyi Tudósító* és *Erdélyi Helikon* (1931–1932), a párizsi *Le Monde Nouveau* c. folyóiratban tanulmánya jelent meg, versekkel szerepelt az *Új Arcvonal* antológiában. Később az *Utunk*, *Romániai Magyar Szó* és *Előre* közölte tanulmányait, cikkeit. Munkái: *A magyarság a Duna völgyében*. (Kolozsvár, 1938), *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról*. (Bukarest, 1949), *Együtt élünk, együtt építünk* (cikkek, tanulmányok, 1957), *Tavaszi szél* (versek, 1958), *Hosszú mezszye* (esszék, jegyzetek, 1970), *Közös sors – testvéri hagyományok* (1973), *Kitárul a világ* (önéletrajzi jegyzetek, 1978), *Válaszúton* (önéletrajzi jegyzetek, 1980).

Zsögöd és Somlyó közt

A *Csíki Lapok* 1930. szeptember 21-i száma Főgimnáziumunk hírei rovatában a következőt közölte: „A francia nyelvi tanárszékre a főhatóság B. L.-t, az ismert költőt nevezte ki tanárnak, akinek működéséhez szép reményeket fűzünk.” E „szép remények” azonban számomra azt jelentették, hogy tanári működésemmel párhuzamosan, tudományos munkát ki tudja, meddig, nem végezhetek.

Mégis Csíkszereda s még inkább Csík megye nem volt vonzerő híján számomra. Kartársaim közül számosan, azelőtt kilenc évvel, negyedik gimnazista koromban, tanáraim voltak. Ezenkívül, miként előző kötetemben írtam, számos családi emlék fűzött e vidékhez.

Alig érkeztem meg, máris belécsöppentem a kis város közéletébe. Szeptember 22-én a Csík Megyei Kulturális és Múzeum Egyesület alakuló közgyűlésén bevásárlottak az igazgatóságba, jegyzőnek. Senki sem ismertette velem, hogy mi a feladatom. Később rájöttem, hogy az egyesületi jegyzőség mindenkor és mindenütt a legsemlegesebb s a legkevesebb tevékenységgel járó funkció. A múzeumőrök voltak hivatva a Múzeum Egyesület működését biztosítani, mégpedig: dr. Boga Lajos, Domokos Pál Péter, Vámszer Géza tanárok és Nagy Imre festőművész.

Múzeumépület még ideiglenesen sem volt. Az ajándékozott tárgyak különböző intézmények helyiségeiben gyűltek-gyűlögettek. Az Egyesület működéséhez nem sok bizalmat fűztek a helybeliek. Még a *Csíki Lapok* is megjegyezte: „Csíkszereda város 3000 lakosának 22 egyesülete volt a mai napig. Ez a 23-ik. Csíkszereda város és maroknyi népe a széthúzás terén s egyesületeinek nagy számával országos rekordot teremtett.”

Engem azonban ennél a finomvegyes kisvárosnál, mint mondtam, jobban érdekelt maga a megye, annak eleven népi élete. S amelynek nem egy községe nagyobb lélekszámú volt, mint a megyeszékhely.

Már az *Erdélyi Fiatalok* 1930. decemberi számában közöltem egy lelkes cikket Csík népéről, múltjáról és jelenéről. Hogy századokig „Erdély legkitettebb helye volt támadásoknak, invázióknak, elnyomó intézkedéseknek. Ellenfele az ősi életmóddal, szabadsággal összhangba lépni nem képes és nem szándékozó döntéseknek, de nem a kultúrának, nem a néplélek alkotó erejű aspirációinak.”

A megtartó erőt bizonygattam e cikkben, amelynek megnyilvánulását láttam abban is, hogy a csíksomortáni népház avatásán négy öreg pár lejtette el a hétféle székely táncot. Telve századok előtti méltósággal, polkaritmussal, Balassi Bálint korát idéző elevenséggel.

„Ez a nép sok mindent túlél – írtam a cikkben –, túl fog élni bármilyen világrengetést. De hogy minél többet tudjon átmenteni ősi hagyományaiból s minél felkészültebben állhasson be emberi értékeivel a fejlődés iramába, az jórészt a fiatalokon áll.”

Ez a nagy bizakodás más hangú volt, mint a *Csíki Lapok* csipkelődése. Történt itt egy más, ami arra mutatott, hogy ebből a törpe megyeszékhelyből és környékéből fel lehet még törni.

Elsősorban Nagy Imrére gondoltam, aki akkor már régen beérkezett festő volt határainkon innen és túl. 1930. október vége felé pedig a gimnázium nemrég érettségizett diákja, Venczel József nyerte meg az *Erdélyi Helikon* 10 000 lejmel járó pályadíját. A tétel: *A magyar falu a XIX. század irodalmában*. Maga Kuncz Aladár terjesztette elő a Helikon által összehívott gyűlésen az eredményt. Ez volt talán utolsó nyilvános szereplése az akkor már súlyos beteg Dadinak.

A Múzeum Egyesület előadások rendezésével is bizonyította, hogy életképes intézmény tud lenni. Október 30-án dr. Boga Lajos természetrajz szakos idő-

sebb tanárkollégám tartott előadást a múzeumok céljáról, s utána én *Provence-i utam és élményeim* címmel.

Ma is megvan töredezett szelű irkalapokra rótt előadásom szövege. Többek között ezt írom benne: „Évezredek át termékenyült szünet nélkül ez az istenáldotta föld, amely már a föníciaiktól kereskedelmet és fényűzést, a görögöktől kecses formát és bölcselkedést, s a rómaiaktól vízvezeték- meg arénaépítést tanult. Azután újabb fél évezredet töltött nehéz harcban minden rendű és rangú hódítóval szemben...”

A helyi sajtó beszámolója előadásomról meg is említette a kontrasztot az „istenáldotta föld” és az évezredek át sűrű fenyvessel borított Csíki-medence, annak hosszú, zord tele között.

November vége felé Csíkszenttamásra szálltunk ki előadást tartani: Boga Lajos, Nagy Imre, Vámszer Géza (az egyedüli jártas néprajzkutató köztünk) és jómagam. Domokos Pál Péter nem tartott velünk. Ő jobban szeretett egyedül szerepelni. Ez a széthúzás sokat ártott a Múzeum Egyesület tevékenységének.

Szenttamáson Bálint Vilmos plébános vendégei voltunk, aki már az első világháború előtt küzdött a művelődés fegyverével az alkoholizmus ellen. Hiszen e hajdani határőrvidéken majdnem minden vasárnapi tánc bicskázással, nemegyszer életveszélyes sebesüléssel végződött.

Bálint Vilmos Giesswein Sándor keresztény szociális pártjának híveként kezdte működését a század elején. Színjászó csoportokat szervezett falujában. Négy ilyen egymással virtuskodó műkedvelő csoportja volt. Mindegyik havonta egyszer előadott egy-egy színdarabot, Szigligeti Edétől Molnár Ferencig számos szerzőtől. A plébános úr, természetesen, gondosan meghúzta a szöveget. De nemegyszer a hatósági engedély az utolsó percben sem érkezett meg, s olyankor szélnek kellett eresztetni az előadókat, a közönséget. Újra megtelt viszont a kocsmá.

Az akkori Csíkszereda fura kis város volt. Jóformán csak a főútból állt, a gimnáziumtól a Mikó-várig, s a vele derékszögben az állomás felé, illetve a Hargita szerpentin útja felé tartó kitérőútból. Aki számottevő fiatalember végigsétált ezen a két úton s betért valahová, vagy pláné kíséretet valakit, azt több ablakból is szemügyre vették, és nemegyszer csípős pletykába keverték.

A kaszárnyának használt középkori vár mellett épült fel a múlt század végén a megyeháza, a törvényszék és pénzügyigazgatóság, a polgári állam alapintézményei. A város másik végén, a Taploca és Somlyó felé tartó keresztútnál emelték a század elején az országos viszonylatban is egyik legimpozánsabb, modern gimnáziumi épületet, az előtérben több sor fenyővel, amelyek akkoriban még csemeték voltak. Egyik oldalszárnyában a fizető, a másikban a Csíki Magánjavak ösztöndíját élvező bennlakók voltak. Amíg a harmincas évek elején ide nem hozták pár évre Kézdivásárhelyről a katolikus tanítóképzőt, amely a századfordulón még Somlyón működött.

Csíkszereda akkor már egybeépült Csíktaplocával és Csíkszögöddel, s pár száz méter híján Csíksomlyóval is, amely valamikor a régi kollégium, a tág befogadóképességű barokk templom s a nyomdával is rendelkező ferencendi

zárda révén az egész vidék művelődési központja volt. Ott tartották a pünkösdi búcsújárást, annak az emlékére, hogy 1661-ben Gyergyó és Csík népének sikerült visszavernie az utolsó tatárbetörést. A fából faragott, festett középkori Mária-szoborról a hívők közt az a hír járta, hogy néha könnyezik. De hát nem volt e nép múltjában elég könnyezni való...?

Bár hihetetlennek tűnik, de valamikor az egész környéken a somlyói kollégiumi tanár volt a legnagyobb tekintély. Az egyszeri cigány a törvényszéki bírót is így szólította meg Szeredában: „Tekintetes főtanár úr!” De hát Csíkban a közigazgatási tisztviselők nem eladósodott dzsentriktől kerültek ki, hanem legtöbbször fehér posztóharisnyát viselő, egyszerű emberek fiaiból.

A „főtanárok” a felsőbb osztályokban való előadásra jogosult tanerők voltak. Ezek közül nekem is tanárom volt egynéhány, amikor odakerültem negyedik diáknak. Legtöbbször közülük a Mayer ház környékén, a somlyói és taplocai út találkozásánál laktak. Antal Áron, Borcsa Gergely és Ferencz Gyula, hogy csak a hozzám legközelebb állókat említsem.

Hallgatag emberek voltak, de sokat adtak arra, hogy önálló véleményüket a tanári szobában is kinyilvánítsák. Régi fajta liberális véleményeket, szembeszállva nem egy előítélettel. A korkülönbség ellenére mindannyian atyai jó barátaim lettek. A fiatalok közül különösen a román szakos Veégh Sándorral s a tornatanár Beczássy Zoltánnal barátkoztam össze.

Nehezen ment az ismerkedés az iskola vezetésével. Az igazgató kutató szemű ember volt, hol mosolyogni, hol korholni kész. Nem lehetett tudni, hogy mikor melyik feljebbvalójának a véleményéhez igazodik. Az egyházihoz vagy az államihoz? A bennlakás régensének viszont csak egy véleménye volt: a konzervatív magyarpárti vezető köröké. Igyaz, hogy néha megengedett magának a tanári ebédlőben szabadosabb kijelentést, sőt diszkrétan elsutogott borsos adomát is. Selymes szövetű, örökké vasalt reverendája, önbizalmat és önuralmat kifejező markáns arca inkább őszülő virágfira, mint paptanárra vallott.

A nemrég odahelyezett agglegény Purmann Dezső, kövérkés számtantanár hozta a vaskosabb viccek sorát. Valahonnan Zilahról került oda, ahol az erkölcsök lazábbak s a tanárok egymáshoz nyiltabbak voltak.

A közállapotot bíráló kijelentéseimre a tanári ebédlőben általában nem válaszoltak. Azonban a feszült hallgatás és más témákra való áttérés eléggé kifejezte, hogy rosszalják, amit mondtam. Egyszer azonban már maga a régens is megelégtelt a hallgatást. Én a falvak művelődési életének hiányosságairól beszéltem. Ő kifakadt, hogy ma már minden suszter fia úriember szeretne lenni. Meghökkenett a kijelentés, annál is inkább, mert tudtam, hogy az apja cipész volt, mint az én nagyapám is. Az igazgató, aki vasárnapként átjött a tanári ebédlőbe egy szivarra, élénken helyeselt a régensnek, mert hiszen „mégiscsak mindennek megvan a határa”.

Nem tetszett neki az sem, hogy a megyei viszonyokat örökké bíráló és a tanári karéval ellentétes művészi nézeteket valló Nagy Imrével barátkoztam.

Meg Gáli Ferivel, aki 1918 őszén szántóvető, erdőlő, egyszerű emberekből akarta szervezni a székely nemzeti tanácsokat.

Gáll Feri valamikor osztálytársa volt Nagy Imrének a Somlyói tanítóképzőben, s a háború után tanítószkodott. Majd Gyergyószentmiklóson a Betegsegélyző tisztviselője lett. Felesége, Nagy Imre tanácsára, szőnyegszövéssel foglalkozott, fenyőágas, szarvasos régi csiki motívumok felhasználásával. S ha a környékbeli jómódú polgárok nem is figyeltek fel rá, híres pesti festőművészek, Aba-Novák, Szőnyi meg az erdélyiek közül Szolnay és Mattis-Teutsch (aki különben Mátis nevű háromszéki fiú volt, s a nevelőapja után lett Teutsch) értékes képeiket adták egy-egy ilyen faliszőnyegért.

Nagy Imre a húszas évek közepén jött haza, miután megcsömörlött a művésztelepek bohém világától, s megjárta Svájcot, ahol „impresszáriója” mindenből kiforgatta. Még érthette egy-két csalódás azelőtti életében. Mindenesetre itthon a természet, a falusi ember és gazdasága lett az ő művészi világa.

Gáll Ferit főleg a csiki közélet fellendítése érdekelt, míg a festőművész Nagy Imrét a gazdaságok modernizációja. A gyümölcsfa-ápolástól és méhészkedéstől a tejtermékek előállításáig. Saját példájával akarta igazolni a szaktudás eredményeit, de az emberek jó része annál irigyebb lett rá jövedelmezőbb gazdaságáért, s ahelyett hogy követték volna, inkább gáncsolták.

Mindketten szélmalomharcot vívtak a panamázó közbirtokossági vezetők ellen, akik a fakitermelést bagóért, bukaresti főtisztviselők lepénzelésével átjászották a mindent letaroló külföldi nagyvállalatoknak.

Domokos Pál Péter szöttes-bálok, majd az „ezer székely leánynap” szervezésébe fogott, dr. Hirsch Hugó feleségének védnöksége alatt. A kitűnő sebész örmény felesége buzgó katolikus volt. Hirsch doktor népszerűsége pedig olyan nagy volt, hogy egy ismert balladát Csíkban ebben a változatban énekeltek: „Horváth Julcsa beléesett a dobba, / Bevitték a Hirsch doktor úr házába, / Hirsch doktor úr reánézett s asszongya. / Ennek már csak a jó Isten orvosa...”

A csíksomlyói domb lejtőjén, hatalmas dobogón, 1931. július 7-én tartották első ízben az „ezer székely leánynapot”. Nagy visszhangja volt. De azután híre kelt, hogy ennek a népi táncos-dalos ünnepségnek a jövedelme nem az eredeti művelődési célra ment, hanem a somlyói ferences atyák révén, hittérítőknek Kínába.

Hirsch doktor maga, jól menő magánszanatóriumának jövedelméből keleti szőnyeget gyűjtött. S hogy portréját megfesse, nem Nagy Imrét kérte fel, hanem a bravúros László Fülöpöt hozatta le Pestről, akiről előre tudni lehetett, hogy csakis idealizált arcképet fest.

A legfőbb személyiség Csíkszeredában akkor dr. Páll Gábor ügyvéd és képviselő volt, a csíksomlyói gimnázium utolsó igazgatójának a fia. Felesége – a híres pesti Vadászskürt szálló tulajdonosának a lánya – hozományból emeletes villát építtetett a város központjában. De különben zárkozott, senkivel sem érintkező, morcos ember volt. Közéleti személyiség létére csak nagy ritkán volt

hajlandó nyilvános szereplésre. A Magyar Párt országos vezetőségével szemben nemegyszer haladó véleményt képviselt, de nyilvánosan nem állt ki a porondra.

Felesége, jól nevelt nagyvárosi lányként, több idegen nyelvet ismert. Egyszer keresett a gimnáziumban, s valamilyen jogi kifejezés francia megfelelőjét tudakolta. Beadvány-szöveget mutatott a székely iskolai önkormányzatról, amelyet ő fordít franciára. Tudtam, hogy Páll Gábor vitában áll ebben a kérdésben az egyházfővel és a Magyar Párt nem egy vezetőjével, akik csak a felekezeti típusú magyar nyelvű oktatást ismerték el jogosultnak.

Megmagyaráztam Páll Gábornénak, hogy a kifejezés több értelmű. Az egész bekezdést kell ismernem ahhoz, hogy a mondat helyességéről nyilatkozzam. Egyben készségesen felajánlottam a segítségem a fordítás átsimításához. De többé nem kerestem.

Páll Gábor medve módra élt, s évente egyszer ha szabadjára eresztette temperamentumát. Legalábbis így mesélték nekem. Téli, zimankós időben frontbeli bajtársaival s a cigánybandával szánon felment a Hargitafüldre, s ott ivott, nótázott napokon át.

Nem tudom, hogy dr. Kovács Károly ügyvéd, későbbi szenátor részt vett-e ezeken a murikon. Ő nem évente egyszer, hanem szinte naponként leitta magát. Tehetséges, tévútra került agglegény volt. Néha a régens meghívta vasárnapi ebédre, s ilyenkor a politikai híreket kommentálta, eléggé óvatosan. De a Kossuthban, ittás állapotban a francia forradalomról tartott szónoklatot nekem. A Bastille bevételét vezető Camille Desmoulins-t tekintette eszményképének, nem hallgatva el, hogy vele is guillotine végzett. Ilyenkor leszegette a fejét, s komoran nézett maga elé. Majd átcsapott a vándor szintársulat primadonnájának dicséretére, akiről elárulta, hogy magánvendége volt.

A gyér román társaságból egyetlen helyre jártam, a szülőfalumbeli Roman Romualdékhöz. Romuald a helyi Nemzeti Bank igazgatója volt, s magyarul is tökéletesen beszélt. Ezáltal jó kapocs volt román és magyar pénzügyi érdekelt-ségek között. (Egyébként később, letartóztatásom után, egyike volt azoknak a keveseknek, akik igyekeztek mellém hangolni a törvényszéki bírakat.)

Egyszer a prefektushoz névtelen feljelentés ment ellenem, hogy Párizsban az ország érdekeit sértő cikket közöltem. Nagybátyám, Mayer János román szakos tanár révén juttattam el a múlt századi francia államférfiak erdélyi útjáról szóló tanulmányom Stolojan Dinu prefektushoz. Stolojan nagybojár családból származott, de természetrajz-tanári diplomájával félig-meddig elszakadt előkelő rokonságától. Felhívatott magához. Franciául társalogtunk. Kitűnt, hogy a tanulmányomban szereplő Dudescu herceg egyik elődje volt. Különben Stolojan nem sokáig maradt prefektus Csíkban, mivel a *Curentul* kitámadta, hogy „eladta magát a magyaroknak”.

Ekkoriban alakult az első csíkszeredai hokicsapat, jórészt diákokból s kisiparos fiúkból. A gimnáziummal szemben levő mocsaras rét befagyott részén korcsolyáztak, majd vizet eresztve a rétre, hokiztak egész télen át. Nemsokára

már bukaresti csapat is lejött velük játszani. Czáka Pityu, Vákár Laji nevére emlékszem közülük, akikkel pajtásviszonyban voltam.

Külön társaság volt a zsúrozóké. Főként a barna hajú, örmény Zakariás lányokra emlékszem, akikkel táncolgattam. No és Györgypál Magdára, akinek apja 1918 őszén a Károlyi-kormány főispánja volt. A villogó szemű, karcsú, de valamivel nálam magasabb Aczél Sári más társasághoz tartozott. Baráti körének francia irodalmi órákat adtam. Vele teniszeztam és síztem is. Szerette a verseket, és lelkesedett a költőkért. Ismertet íróktól őrzött leveleket, lapokat.

Aczél Sári akkor figyelt fel rám, amikor hű kísérelőtől, Részegh Viktortól – aki Betegségélyző titkára s a *Csiki Lapok* szerkesztője volt, s fél lábát az olasz fronton hagyta – értesült az *Erdélyi Fiatalok* 1931 januárjában tartott kolozsvári előadásestélyéről. Dsida Jenő novellával, László Dezső, Jancsó Béla, Balázs Ferenc tanulmánnyal szerepelt az estélyen. Számomra emlékezetes maradt, mert utána, társalgás közben Szentimrei Jenő külön kiemelte egyik felolvasott versem s az *Ellenzékben* rövidesen le is közölte:

„Szürke, minden szürke, mint téli / hajnalok kupolája fölöttünk, / mint sápadt palákkal zárt / tetők ólmos homálya. / Szét kéne egyszer törni az összetapadt / táblákat, szét kéne egyszer vágni / a múltak szoros hálóját, / az órák tovaáradó, süket útjait, / elkiáltni: / szellemek, hahó, csákányos szellemek / fölöttünk, túl a jégtáblákon, / zúzzatok, törjetekek, örült / iramban menteni a jég alól, / a mély alól felhabzó / emberi sikolyt.”

Szentimrei azt mondta, hogy az impresszionista versek után ez az első expresszionista költeményem, s várja a folytatást. De a szeredai légkör nem volt biztató hatással további versek írására. Aczél Sári volt egyetlen lelkes olvasóm. Mai napig megőrizte Kolozsvárról 1931. július 15-én hozzá küldött képeslapom, Kováts Jóska, Grandpierre Emici, Dsida Jenő, Bélteky Laci aláírásával.

Nemsokára belépett az életembe egy kerek arcú, mosolygós lányka, akivel, szülői kíséret mellett, az Olt partjánál sétálgattam. Vonzó, eleven lény volt. Majdnem egy évig udvaroltam neki.

Aztán az történt, hogy a régens, előttem akkor még érthetetlen okokból, hirtelen nyájas lett velem szemben. Még az igazgató is rám-rám mosolygott. Az egyik vasárnapi ebéd után a régens diszkrétén tudomásomra hozta, hogy a szülők nem elleneznék, ha megkérném a lányuk kezét. S hogy két zsögödi ház is járna velük együtt. Különösen ennek a két zsögödi háznak az emlegetése hatott ki arra, hogy abbahagyjam látogatásaim.

Ezután még többször jártam ki a Nagy Imre-portára, a zsögöd útkanyarhoz. Télen a műteremben, ősszel-tavasszal az udvaron társalogtunk. Imre művészi fejlődését a falon sorjában kiakasztott vagy a sarokban egymásra halmozott rézkarc, fametszet, tusrajz, tempera-, olaj- és vízfestmény jelezte. Nemcsak kísérlet, hanem érett eredmény, s mégis csupa nyugtalan keresés.

A műveihez fűződő emlékein kívül velem, az érezhetően laikus műélvezővel főleg a természetes emberhez fűződő gondolatvilágából igyekezett közölni egyet s mást. Akkoriban főleg Raoul Francé műveit olvasta, s nekem is ajánlotta

azokat. De én akkor már lázasan igyekeztem kiegészíteni marxista ismereteimet, s a társadalom törvényszerűségei jobban érdekelték, mint a természetéi.

Imre a fából faragott emeletes kaptárak apró bejáratai mellé virágokat festett. Azt mondta, hogy ez a hazatérő méheket jobban eligazítja. Fejkendős, özvegy édesanyja a tornácról, a konyhaajtó közeléből szerető pillantásaival kísérte fia minden mozdulatát.

Nyolcvanadik születésnapja alkalmával, 1973. július 25-én Nagy Imrét én is üdvözöltem: „Több mint negyvenkét éve – írtam neki hogy szeredai kezdő tanár koromban kifejtetted nekem a természethez fűződő életfelfogásod... Csíkszenttamási kirándulásunkon a domblejti őszi színekben gazdag sávjaira mutattál, amelyek a felsíki szóttos szoknyákat ihlették. Menaságra szánkóval mentünk húshagyókeddre, s harsányan kacagtál a farsangi népszokásokon. A Gyimes völgyében megrendülten hallgattuk az öreg csángó néni énekszavát... Amikor lerajzoltál, kifejezted arcképemen ifjúságom és öregségem, akkori és későbbi küzdelmeim. 1933 őszén egy üveg mézet küldtél be nekem a szeredai fogházba, ahova mint kommunista kerültem... És még egy emlék. 1945 nyarán, a budai ostrom átvészélése után, Brassóban hátizsákosan köszöntöttél be hozzám, tájékozódni hazatéréseid előtt...”

Zsögödről kaptam az 1973. augusztus 4-én kelt választ: „Kedves Laci – a felidézett emlékek sorait köszönöm. Jó is volna mindezt lepergetni, századunk és a zivataros életet... Megpróbáltam a magam nyelvén, kínlódáson keresztül valamit is adni belőle, aközben, ahogyan magam is emberré próbáltam válni. Soraid még egyszer köszönöm... Ma temetik Lőrincz Ferenc hamvait...”

A zsögödi műasztalos Lőrincz Ferike mindkettőnk barátja volt. A felszabadulás után a csíkszeredai szakiskola igazgatója lett. Nálam fiatalabb volt, de mindketten 1932-ben kapcsolódtunk be a kommunista mozgalomba.

Lőrincz Ferike emléke nem a polgári Csíkszereda képéhez tartozik. Őróla, és másokról is, ott írok, ahol a csíki kommunista mozgalom múltjáról emlékezem meg.

*(Bányai László: Válaszúton. Önéletrajzi jegyzetek.
Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980.)*

Őszi lemondás

Úgy sorvadnak el itt ma bátor akarások,
mint künn a gesztenyén a fáradt levelek.
Az Ősz, az Ősz zenél s míg gyujtó dalra várok,
halk léptekkel közeleg és fátyolt tereget.
Elbágyadt már a szél. Már nem pirulhat arcom.
Ellankadt már a kar – oh, jaj! – az ür felett
s nincs ívelés, ami megint magasba tartson:
a süvöltő vihar ma harcok üszke lett.

Nem öntöz hajnalon a megújító harmat
víg szeptemberre kelt kis őszi rügyeket:
hamvas másodcsirák míg könnyeimbe halnak,
a fény, a napmeleg is egyre tüneget.

Szürkén szítál a köd a dísze-fosztott tarlón.
Igy élni nem tudok, bár szörnyü alkú vár,
de szinte vágyom is, hogy rőt avar takarjon,
mig szemfedőt terít a búcsuzó sugár.

A halál-rozsda már rászállt a gesztenyére,
nem fogja érne fagy, sem izzó napmeleg,
– a föld fonnyadt levél halotti szent edénye –
s bús homokóráként csak szépen lepereg...

(Pásztortűz, 1925/20. sz.)

Tavaszi vallomás

Most bennem érzem minden tavaszomnak
rügybontó, lázas, pezsgő erejét.
Lankadt ereken nedvek sokasodnak
s napfény veri a lélek peremét.

A zsönge mag a barna-puha földben
már-már kiduzzad kis rög-ajtaján,
s ki tél-burokból győztesen kitörtem,
az éledés most így köszönt reám.

A künti lég sugár-malasztól árad,
szellő-nyomában, szende illatok;
a fű között csillámló víg bogár-had,
mint bennem is az eszme-raj, ragyog.

A kerteken a bús cseresznye-ágak
fehér virágos fátylat öltenek:
így öltözöm a fény vidám fiának,
ki végre, végre karja közt remeg.

(Pásztortűz, 1925/11. sz.)

Japánbirs

Olyan piros, mint a lánggal égő képe
az égi tüztől megjelölt bokornak.
Hogy szinte-szinte lehajlok elébe
és hallgatom: a szirmok mint dalolnak?

Viruló, rózsás angyal-trombitások
mit harsognak a nagy világ Urának?
S a Magasságnak szózatára várok:
„E szűzi helyet így ne érje lábad!”

E szűzi helyet. Szépség szent lakását,
mit nem kúszált meg árva földünk átka.
Titok-nyitotta kelyhek szín-varázsát:
bíbor-szemekkel messze-messze tárva.

Megilletődve verni kezd a vérem
és szinte hallom, míg feléje nézek,
közelgő léptét lenn a kert-fövényen
a földre szálló Szépség Istenének.

(Pásztortűz, 1925/15. sz.)

Bocskor János

(XVIII. század, Csíkszentléleken élt)

A XVII–XVIII. század költészetét, elsősorban a kuruc énekeket megőrző legnevezetesebb egykorú énekeskönyvek egyike a csíkszentléleki Bocskor János katolikus székely kuruc katona által összeírt Bocskor-kódex (1716–1739).

Csíkszentléleki Bocskor János életrajzáról keveset tudunk, 170 levélből álló énekeskönyvében neve és az énekszövegek leírásának éve olvasható. Az énekeket Csíkszentléleken 1716–1739 között írta le, de néhány szöveg később került be. A kódexet a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Kézirattárának gyűjteményében őrzik.

A kézirat tartalmaz néhány máshonnan nem ismert éneket, amelyek szerzője valószínűleg maga Bocskor János (vagy talán édesapja, Bocskor Mihály). Ilyen az *Édes hazám, szánjad válásom...*; *Sem apám, sem anyám...*; *Sírva írt levelem...* Ezek a megkapó líraiságú énekek a Rákóczi-szabadságharc utáni évek hangulatát tolmácsolják: a bizonytalanság, az árvaság érzéséről, a kegyetlen ellenségtől hazájából kivetett bujdosó megpróbáltatásáról, honvágyáról vallanak. Nyelvük, előadásuk, szerkezetük leegyszerűsödött, versformájuk közel áll a népköltészetéhez. Bocskor János énekeskönyvének értékeire először Domokos Pál Péter hívta fel a figyelmet, akinek szándékában állt, hogy nyomtatásban is megjelenesse. Az első teljes kiadást az ő hagyatékából Csörsz Rumen István magyarországi zenekutató rendezte sajtó alá. A verszövegeket modern átírásban adja közre a kötet, a nyelvjárási szóalakokat azonban változatlanul közli.

Édes hazám, szánjad válásom

Édes hazám, szánjad válásom,
Messze földre van indulásom,
Úgy fordulhat, világból is lesz kimúlásom,
Úgy fordulhat, világból is lesz kimúlásom.

Most bocsátod el hív szolgádot,
Nem szánod-e szegény árvádot,
Tőled szintén eltávozni kedves fiadot,
Tőled szintén eltávozni kedves fiadot?

Nem leszen-e nehézségedre,
Nem fordul-e nagy sérelmedre,
Hogy úgy viselsz gondot reám, mint idegenre.
Hogy úgy viselsz gondot reám, mint idegenre?

Az kisdedek anyjok tejétől,
Az szoptatok anyjok mellyétől,
Még az madár sem távozik messze fészketől,
Még az madár sem távozik messze fészketől.

Más nemzetségek országára,
Idegen föld tartományára,
Hát én szegény, hogy induljak más határára,
Hát én szegény, hogy induljak más határára?

Föld idegen, valahol járok,
Csak kegyelmet heában várok,
Emberek kegyetlensége velem határos,
Emberek kegyetlensége velem határos.

Jaj, hol leszen megmaradásom,
Hegyek-völgyek közt bujdosásom?
Mely nehéz volt kicsinségtől fogva lakásom,
Mely nehéz volt kicsinségtől fogva lakásom!

Hol leszen éjjel lefekvésem?
Vad gyomrában lesz temetésem?
Édes hazám, most hallgasd meg az én kérésem,
Édes hazám, most hallgasd meg az én kérésem!

Veszedelmes tenger örvénye,
Beteg ember keserves élte,
Bizontalan az idegen ország ösvénye,
Bizontalan az idegen ország ösvénye.

Ím, az égi háborúk ellen,
Az ellenség rajtunk kegyetlen,
Hova hajtsam teküvüled magam hirtelen,
Hova hajtsam teküvüled magam hirtelen?

Ne hadd heába könnyhullásom,
Nem sok tőled én kívánságom:
Csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom,
Csak hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom!

*(Bocskor János énekeskönyve 1716–1739.
Domokos Pál Péter hagyatékából s. a. r. Csörsz Rumen István,
Kolozsvár, Kriterion, 2003., 37. számú vers)*

Más szép ének

Sírva írt levelem,
Menj el, tekéntsд földem,
Szánja én nemzetem
Siralmas életem.

Ha kérdik, mint vagyok,
Élek-e vagy halok,
Mondd meg, hogy nyomorgok,
Minden nap csak sírok.

Óhajtom hazámat,
Én kedves atyámat,
Szerelmes hazámat,
Kedves barátimot.

Mert sok esztendeje,
Hogy ellenség mérge
Hazámból kivete
Szernyű nagy ínségre.

Idegen helyeken,
Szokatlan földeken,
Azután véletlen
Estem nagy ínségben.

Iskolák porában
Nyughatatlankodtam,
Rongyos állapotban,
Gyakron koplalásban.

Folynak nyavalyáim,
Sűrű könnyhullásim,
Áradnak bánatim,
Naponként kínaim.

Istenem, Istenem,
Most is én nemzetem
Nem szána engemet –
Te légy segítségem!

Mindenütt ellenem
Támad ellenségem,
Szonnyúhozza vérem –
Isten reménségem!

Hegyeken, völgyeken,
Falukon, utakon,
Erdőkön, mezőkön
Nékem ellenségem.

*(Bocskor János énekeskönyve 1716–1739.
Domokos Pál Péter hagyatékából s. a. r. Csörsz Rumen István,
Kolozsvár, Kriterion, 2003., 47. számú vers)*

Cserei Mihály

(Csikrákos, 1668. október 21. – Nagyajta, 1756. április 22.)

Történetíró, az erdélyi memoárirodalom jeles képviselője. Székely birtokos családból származott. Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi református kollégiumban végezte. 1686-tól Teleki Mihály titkára volt, később Apor István kincstárnok hivatalában tevékenykedett. Átmenetileg Thököly hívei közé állt, miután urát kiverték Erdélyből, rövid ideig Havasalföldön bujdosott. 1691-ben visszatért Erdélybe, de a Rákóczi vezette szabadságharc idején mindvégig császárpárti, állami tisztségeket viselt. Három éven át csiki főkirálybíró volt, majd tartományi biztos. A kurucok elől menekülve hét évig családjával Brassóban élt, 1707. december 16-án itt kezdte írni históriáját. 1721-től visszavonult Nagyajtára, ahol folytatta a brassói éveit megkezdett munkáját.

Főműve magyar nyelven írt *Históriája*, amelyben 1661–1711 közötti erdélyi eseményeket örökített meg. Apafi Mihály erdélyi fejedelem idejétől kezdve nemcsak a jelentős eseményeket írta le, hanem azokat az állapotokat is, amelyek korát jellemezték. Gondolatvilágára jellemző az események sajátos, erdélyi szempontú értékelése. Műve a XVII. századi Erdély művelődéstörténetének irodalmi szintű megörökítése. A XVIII. században kéziratban terjedt, közismertté vált egész Erdélyben. Eredeti, autograf kézírata a MTA Könyvtárának Kézirattárában található, nyomtatásban először Kazinczy Gábor adta ki 1852-ben. A csikrákosi általános iskola Cserei Mihály nevét vette fel.

Erdély históriája (1661–1711)

1694 (részlet)

Erdélyben esmét szörnyű árvizek lönek, és sok károkat is tőnek. A sok víz után el is jöve a sok pogány, s elrablá Csíkot, mint alább megértjük. Már generál Caprara commendérozza vala a császár ármádáját, ki minden hadi mesterségit abban tartotta, hogy az ármádát conserválhassa, akárhova lett az ország, nem sokat gondolt vele. Elég pasquinust is írának róla, mert talám negyven campániát töltött mezőben, s alig harcolt meg háromszor az ellenséggel. Egyébiránt akkor valóban nagy és hasznos dolgot cselekedék, mert ha valami indulatos, nyughatatlan generálé lesz vala a commandó, odavesztette volna éppen a császár hadát, s egész Magyarországot visszanyeri vala a török. Mivel igen kevés vala akkor a német császár hada, mintegy huszonötezer ember, a török pedig több vala százezernél, s már a török is vérszemet kapott vala, nem fut vala mindjárt el, mint azelőtt, hanem szemiben mer vala nézni a németnek. (...)

Mi az úrral, Apor Istvánnal Marosvásárhelyre jövünk gyűlésre. Ott ország főcommissáriusának tevék, onnan azért a computusra menénk Szebenben, oda hozák, hogy a tatár Csíkban beütött. Mely ekképpen esett: Csíkban rendeltetett vala négy compánia német quártélyban, a csíkiak kiküldenék Szebenben az úrhoz Sándor Jánost (ez lón oka a csíki rablásnak), Tamás Deákot, Csató Jánost, hogy az úr vinné véghez a generálnál, ne szállana német Csíkban, ígérének mind a generálnak, mind az úrnak egynehányszáz köböl zabot. Az úr a generálnak megemlité, meg is engedé, mindazáltal azt mondá: „Apámuram (így hitta az urat), meglásd, ha már quártélyban német nem lesz Csíkban, úgy vigyáztass a passuson, ha valami irruptió leszen Molduvából, bizony kegyelmed ad számot az udvarban róla, nem én.” Lejövén az úr a generáltól, monda előttem Sándor Jánosnak: „Bátyja, én már véghezvittem a generálnál, Csíkban quártély nem lesz, az Istenre kérlek, úgy vigyázzatok, valami rossz dolog ne következék, mert bizony felakadtok érette.” Sándor János azt felelé: „Bízza rám nagyságod, ha kár esik Csíkban a tatárok miatt, az én fejem essék el érette, mert szüntelen vagyon postánk oda be.” Így elmenvén ő Csíkban, minthogy rendkívül való nagy hó esett vala akkor, melyhez hasonlót régen nem látott senki, ahhoz való bíztaban hópénzért mind otthonhadta a gyémesi passuson strásáló embereket, nagy jövedelme lévén minden héten abból.¹ Amely nyomorú, sánta, nyomorék szegény embereknek nem volt mit fizetni, azokat kergette ki fegyvertelen a strására. A postákat is tovább nem küldötte Kománfalvánál Molduvában,² s a vajda emberei amit hazudtanak, azzal jöttek vissza Sándor Jánoshoz, s mind elhitte.

Az akkori vajda pedig, az ifjabb Duca,³ nagy ellensége vala Erdélynek, ilyen okon. Az apjára, az öreg Duca vajdára a lengyelek ráütvén s mindenit felpraedálván, elvivék Lengyelországban. A felesége munkálódván szabadulásában és harmincezer aranyban megalkuván a lengyelekkel, Konstantinápolyból egy főszolgáját elküldi a pénzzel, amellet egynéhány pár válogatott nuszttokkal s szép úri paripákkal együtt, hogy Erdélyen által menjen Lengyelországra, s az urát kiváltsa. Azalatt meghal a vajda a rabságban. Teleki Mihály, mivel örökké kapdosott a bitangon, a fejedelmet eláztatja, hogy a vajdáné emberit árestálják, a pénzt vegyék el tőle, s jó leszen az ország adaját kipótolni belőle a portán. A fejedelmet ráveszi, árestálják a boért, mind aranyat, nuszttokat s egyéb por-

- 1 Azoknak, akik fizettek neki, Sándor János elengedte a kötelező, egyébként terhes őrszolgálatot.
- 2 Románfalva a Tatros folyó völgyében, már Moldvában fekvő Comănești magyar neve, a Kárpátok keleti lejtőjén.
- 3 Duca Constantin. Apja, aki 1683-ban halt meg lengyel fogságban, Duca III. Gheorghe volt. Noha a vajda értékeit annak idején Cserei valóban eltulajdonította, de az a beállítás, hogy a tatárok betörésének az emiatt bosszús Duca Constantin lett volna a főoka, Cserei túlzása. A legfőbb hiba a védelem megszervezésének elmulasztása volt.

tékákat elvesznek tőle, Teleki eltakarítja maga számára, a szegény fejedelemnek egy lovat ad belőle, hogy ne látódjék egyedül cselekedni, Székely Lászlónak, Naláczinak, Apor Istvánnak is ad holmi dibdáb aranyláncokat az egyetmásokból. Az ifjú Duca vajdaságra promoteáltván, eleget kérette az országtól, sőt a német császárt is supplicálván, onnan is elég parancsolat jött, soha Teleki keziből ki nem vájhaták. Mai napig is fenn a praetensió, mert az ország, nem az ő akaratjából esvén a dolog, nem is ország szükségire fordítottván a pénz, nem tartotta magát obligátusnak a fizetésre. Duca vajda azért, bosszús oláh lévén, az országon akará kipótolni az ő házán tett bosszúságot, ő is ingerlé egyik a tatárokat, hogy kijőjenek rablani, s mind hazugsággal biztatá a csíkiakat, hogy ne féljenek semmit a tatártól. Különben ha ő, a kutya, igaz keresztény ember lett volna, könnyen hírt tehetett volna, s annyi sok ezer keresztény lélek rabságra nem jut vala.

Már a tatár a vajda információjából megértvén, hogy Csíkban német nincsen, a passust is öt-hat nyomorú fegyvertelen ember őzzené, nagy táborral megindult vala, és Kománfalvához, a végső faluhoz szállott vala. Sándor János juhaival lévén oláh pásztora a havason levő szénájánál, annak megviszik, hogy a tatár érkezett. Sietve bemegyén Szentmihályra estve, megmondja Sándor Jánosnak, amaz meg keményen megszidja, meg is ütögeti, hogy hazudna, menjen vissza a juhokhoz. A tatár azalatt egy részhadat előljáróban elküld, kik is a legelső faluban, Szentmihályra bemenvén, mindjárt égetni kezdőnek, és a falusi emberek csendesen nyugodván ágyokban, akkor vették eszekben, mikor a tatárok bementek s kötözni kezdették. Onnan elébb jövéen Vacsárcsiban, Göröcsfalvában, Rákosra, hasonlóképpen kezdettek égetni, rablani. Az atyám akkor csíkrákosi házában volt, éjszaka bemegyén a tisztartója, mondja: „Uram, Szentmihály erősen ég, talán a tatárok jöttek be.” Az atyám csak tréfának tartja. Azalatt szaladnak mindenfelé az emberek, s kiálták: „Ihol jó a tatár!” Az atyám is nem veszi tréfára, hirtelen szánban fogatja a lovait, s úgy szalad el, de a marháit mind elhajtják a tatárok. Szentmihályon pedig egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti, jó felserdült leánya vala, csak nézi egy darabig, s hogy látná, hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, úgy vágja az egyik tatárt, mindjárt meghal, azután a másikat is, az apját megoldozza, de több tatárok érkezvén, a leányt egybenvagdadják, a szegény embert elviszik. Sándor János is akkor elszalad, és a tatárok számtalan rabbal, nyereséggel virradtig vissza is mennek. Sándor János mindenfelé parancsol, hogy a hadak felüljenek, Gyergyóból is kijőnek, s egy nap a havas alatt táboroznak. Megbolondula, nem küldte postásokat, lássák, elmentek-e vagy nem, a hadakat is visszabocsátá másnap, és akik elfutottak vala is, mind hazatakarodának. Harmadnap múlva fényes nappal a tatár tábor egészen bejőve, voltak közel tizenkétezeren és székiben fogván Csíkot, egész estig a falukot égetik, praedálák, rabiák éppen Szentkirályig, s egynehány ezer rabbal, számtalan praedával békivel visszamenőnek. Sándor Jánost is mind feleségestől akkor házában találván, elvivék, kiket az úr, Apor uram váltta ki esztendő múlva, s úgy megbolondula, hogy ugyan

esmét Sándor Jánost tevő vicekapitánynak, noha az egész Csík átkozta, hogy miatta romlottak el. Az én szegény szent életű, nagy buzgó imádságú, nagy híres gazdaasszony nagyanyám is, Apor Ilona, ki Apor Istvánnal egytestvér vala, rákosi házánál esék a tatárok rabságában, az előszöri irruptiókor elszaladod vala Gyergyóban, vasárnap visszajöve, hétfőn rablák el. Beszélték az azután kiszabadult rabok, mely nagy békességes tűréssel szenvedte a rabságot, s mint biztatá a több rabokot is. Hetvenesztendős öregasszony lévén, oda be a Tatárországban a hosszas út miatt elbágyadván, megbetegedék, amíg reménség volt a gyógyulása felől, a tatárné nagy gondot visele szegényre, mert bízott, megtudván, micso-da gazdag, nagy úr nénje, sok pénzen kiváltják, de hogy látá, csak meghal, odahagyá, s holttestit kivonák a mezőre, el sem temették. Az lón jutalma világ szerint az ő nagy kegyességinek, az Isten adjon részt neki az örök boldogságban szent fiának érdemiért.

*(Cserei Mihály: Erdély históriája.
Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983)*

Dobos Ferenc

(Alsójára. 1881. július 31. – Székelyudvarhely, 1949. május 1.)

Történész, költő, tanár. A kolozsvári egyetemen szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet. A csíksomlyói főgimnázium világi tanára volt 1905–1908 között, földrajzot és történelmet tanított. 1908-tól a székelyudvarhelyi katolikus főgimnázium tanára, ünnepségek szónokaként nagy tekintélynek örvendett a városban, a gimnázium tanári könyvtárának őre is volt. Történelmi tárgyú cikkeit, verseit főleg helyi lapok közölték. Könyvet írt *Az Adria uralmának kérdése a XVI. században* címmel (Kolozsvár, 1905). Történészként a székelyek eredete és a székely székek kérdései foglalkoztatták. *A székelyek hun eredete* című tanulmánya a *Székelyföld írásban és képben* című gyűjteményes kötetben jelent meg 1941-ben. *Őszi levélhullás* című verseskötete (Kolozsvár, 1941) öregkori lírai verseit tartalmazza.

Fenyő a Hargitán

Földrengés, vagy villámcsapás alatt
A Hargitán egy szikla meghasadt.

Tenyérnyi rés volt. Az esők, szelek
Mind vittek abba néhány porszemet.

És évek mulva oda hullatott
Madár, vagy szél egy kis fenyőmagot.

Az a mag megszerette ott a földet,
S más tavasszal már mint kis fenyő zöldelt.

Gyökereit sziklába kellett vájja,
– S mégis egyre szebb lett a koronája.

Száz szél, vihar támadta, hogy kidöntse,
– De csak annál erősebb lett a törzse.

Őseink az ily fenyőktől tanulták meg talán,
Hogyan lehet megélni a Hargita oldalán.

És mi, mai székelyek is ha élni akarunk,
A kőből is kenyeret kell kiszorítson karunk.

Somlyai búcsú

Siet a vándor a forráshoz, mert tudja,
Ha ihatik abból: könnyebb lesz az útja.
De kit az élet tép, kinek lelke fáradt,
Gyógyító forrásra vajjon hol találhat?

Székely népünknek van ily csodaforrása,
Melynek messze földön sem igen van mása.

Mikor elközelget piros pünkösöd napja,
Sok-sok ezer székely dolgát abba hagyja,
S olvasómondás és szép máriaének
Közben kereszt alatt ifjak, nagyok, vének
Napokig is mennek, míg Somlyóra érnek.

Úgy imádkozni tán sehol sem tudnának,
Mint ott, lábánál Nagyasszonyunk szobrának.
Előtte egyszerre ezrek is térdelnek,
Gyógyulását kérve ezerfelé sebnek.
S mindenik úgy látja, hogy egyedül rája
Tekint a Szent Szűz, s ez szívéig átjárja.
S úgy érzik, amikor onnan visszajönnek,
Ott maradt nagy része a lelki terhöknek.
Sok száz éve vagy már népünk drága kincse
Somlyai Mária. Add, hogy úgy tekintse
Szobrodat örökké szegény székely néped,
Mert akkor biztos lesz számára az élet.

*(Dobos Ferenc: Őszi levélhullás.
Kolozsvár, 1941)*

Földes Anna, Wégerné

(Csíksomlyó, 1879. – Csíksomlyó, 1962. február 28.)

Író. Földes Zoltán testvére. A tanítóképző elvégzése után szülőfalujában tanított. Katolikus irodalmi folyóiratok munkatársa volt. A testvére, Földes Zoltán által szerkesztett *Angyalkert* (majd *Erdélyi Kis Pajtás*) című gyermekújság főmunkatársa volt 1929–1930-ban. A múlt század húszas-harmincas éveiben több erdélyi folyóiratban jelentek meg novellái, a *Hírnök*, a *Napkelet*, a *Csiki Lapok* gyakran közölte *elbeszéléseit*. Az *Aracs patak partján* című novellájával a *Hírnök* keresztény társadalmi és művészeti folyóirat pályázatán harmadik díjat nyert 1922-ben. Több kötete is megjelent: *Mária dalok* (Budapest, 1913), *Egy cselédlány története. Szent Zita élete* (Kolozsvár, 1926); *Székely ciprusok* (elbeszélések, Kolozsvár, 1928), *Zengő hegyek alján. Székely novellák* (Csíkszereda, 1939).

Dani bá' keresztet ácsol

Fűszeres illatu fenyőfából ácsolt temetői fejfa.

Nyirkos testén szurok sebekkel elnyújtózva fekszik a padkán, mereven és holtan. Reszkető ujjaival végig simogatja s bucsúztatót mond felette az öreg bús székely:

– Látod-e?... no lásd-e?... Fiatal sudár fám... házam ékessége... udvaromnak disze... kit magam ülteték, óva féltettek, úgy nem gondolád, hogy gyilkosodá váljak?... Tulajdon kezemmel tőből kivágjalak, fejszével csapdosva-vagdalva temetőbe illő keresztfát ácsoljak belőled?... Haj? mit mondasz? Mi?...

Semmit! Mit feleljen? mit mondjon a lelketlen csend, a holt némaság, mely egy öreg özvegyember házát úgy megüli?...

Kézi gyaluja alatt felsikolt a fejfa.

A felszakadt szívseb tovább hányja-veti magát:

– Csúffá tett az asszony... Hütlenségre vetemedék annyi hűség után! hát ez a tisztesség?... hát ez a fizetség? negyvenöt esztendő együttélés után?... Nem így volt az egyezés vén asszony: Előbb én s te csak úgy utánam, így volt!... Beh hamar felejtéd!...

A sírok fája nem indul meg mestere szavára, holt arccal mered az öregre.

Kitárt karjai, mint hirtelen megszakadt fájdalomkiáltás.

– Meghalni?... Meglehet? – Hull a panasz a hallgató fára, – de egyedül maradni?... Hosszu éccakákon virradatra várni? A napba es hiába nézni!... Magányos

magadban a halállal perelni...? Jól meg szidogatni, mégis csak őt várni... reá várakozni...?

A betüróvó székely jó kézbeli késsel friss sebet hasít a fába.

Éket ver belé, jó mélyet az Úrnak nevében.

Felülről, hová az Üdvözítő vérkoszorus feje hullott halálában, ott kezdődik az irás:

Dicsértessék.

A reszkető ujjakat biztos szem vezeti, szív húsége diktálja. Nem kell ide palajbász... lénia... mi egymás.

Az Úr neve is rajta:

A. J. Kr.

A nyitott ajtón gyorsfordulatu őszi szél lebbent a házba. Sűrű sarjuillatot hozott magával s megbirizgálja a fehérfejű öregnek gyér haja szálait...

– Ne fogjon a teréfa hékás’ – inti le az öreg a játékos szellőt, – te ugy sem tudod, amit én tudok; hogy az ember életsorsára bogok vannak vetve... küssebbek... nagyobbak... ki megoldja... ki nem! De a legnagyobbat mégis csak a halál veti reá...

Mint a sűrüből felvert vad, hirtelen fel-fel neszei...

A bezárt kis kapu felől egy gyermek hang szólítgatja sűrűn:

– Dani bá’ itthon van-e? hej! Dani bá’!...

Vékonyka fonlát két asszonyhang vágja el egyszerre, ugyanazon pillanatban:

– Apámuram hallja-e?!...

– Szomszéd, Szomszéd’ Hej’ ...!

Három hang kacarász egymást váltogatva körül az udvaron, a házatájékán.

Ilyés gazda behúzza maga után az ajtót s a küszöbön megáll. Egy tappotat sem tovább. Két karja, mint kifeszített tilalomfa az ajtó között. Élő ember fia oda bé nem.

– Ángyikám küldött Dani bá’ – szaporazza a leányka a szót a kapun viháncolva.

– Borvizet hozzak-e? korsóért jöttem.

Dani bá’ felel:

– Frissibe jó a bórvis Terka, hajnalba hoztam én magamnak egy korsóval, hanem hát azért köszönöm fiam.

– Aztán jöjjön nálunk, – azt izente ángyikám – palacsintát sütünk!...

A kert mellett a piroskendős menyecske megrázza magát.

– Hogyne sütnétek ... Hogy az ördög ...

Dani bá’ utána veti az üzenethozónak:

– Tiszteltetem. Eccer... megeshetik... hogy eccer elmegyek!

A menyecske a kerítés mellett nyugtalanul izeg-mozog. Kaparász a lábával, mint a zabos csikó.

– De bezárkózék apám uram!... még be sem lehet menni a házába. Bizonyosan sürgős dolga akadt... gúnyolódik tüstént.

– Akad az embernek? – véli Ilyés gazda csendes nyugalommal.
– Nem baj no... amiért jöttem, azt itt es elmondhatom, megérthessük egymást...

– Meg?

Messze jár a tekintete. Messze, kékhegyeken jár s a változó felhőkön tűnődik egyenest...

– Nó hát csak azért. Az uram kérdezteti, hogy mikorra számítsuk immán egész bizonyosan a hozzánk jövetelit?... Kopogós egymaga itt nem maradhat, azt beláthassa kelmed. Csak mondaná meg egész bizonyosan.

Sürgetőleg, szaporán beszél, szívnélkül a menyecske.

Az öregnek éles szeme hunyorogva nézi a menyemasszonyt.

Milyen cifra hegyes. S hogy tud kelepelni. Az urát is már félig megette a hadarójával. Csak a csontja marad mindjárt a szegény embernek.

Az ő asszonya pedig?... Szelíd volt, jámbor, mint az udvaron szedegető búbos fehér galamb. Csak tartotta volna be az egygyességet s ne sietett volna olyan hirtelen előre.

Tempós lassúsággal beszél, mialatt két karja úgy áll az ajtó között, mind két tilalomfa.

– Mondd meg hát az én Lajos fiamnak, legyen csak nyuguttul, megizenem, amikor szekerrel értem kell jöjjetek! csak legyetek nyuguttul. A tietek leszzen ugyes minden... Ez a ház s kicsi birtokocskám, mondd meg, ezt izenem neki.

– Ej? a vén fortélyos! – harapja el a szót pirosra gyult arccal a menyecske.

– Átaladom minden üzenetjét az uramnak, ahogy mondá kelmed, de azért mégis csak hozzánk költöztessük, mer? mit szólna a falu, ha itt hagynók magára? megítélnének... No Istennek hagyom, – búcsuzkodott kényszeredett kedvvel s tarka viganója tova lebben a másik utcába.

Ilyés gazda keze már ott a kilincsen, de a szomszéd asszony szava nyájas, marasztalós:

– Ha valamire szüksége volna, csak szóljon keresztül a kerten s tüstént jövök, amit szive s kedve kíván, azt főznék kelmednek, csak éppen, hogy szóljon...

Mig az asszony így lebzsel a hátulsó kerítés mellett, a gazda arcára befelé húzódo zárkózottság ül.

– Ide hozzám már csak a 17 évesek!... feleli ravasz, sunyi mosolygással... nó meg a 18 esztendőös leányzó, még az sem lenne nagybaj; azok pászolnak hezzám... Egy karlendítéssel elintézi a nyájas szomszédasszonyt. Eltűnik a házban s az ajtókilincse zárulva csattan.

Tipegős apró lépésekkel körüljárja többször a keresztet.

– Ugy-e jól megmondám nekik?... Megadám nekik jól... hunyorog elégedett kedvvel – legalább egy ideig békességben hagynak, ez es valami!...

Szerszámot ragad s az éles késhegye belehasít a fenyőfa sima, fiatal arcába... de csak egy mozdulat, még egy... s aztán nincs tovább... A szív viharától reszket a kéz, nincs engedelem benne. A tekintet egy holtpontra mered.

– Hogy én kimenjek a tulajdon házamból?... Az én sajátomból?... Az én sajátomból?... dohog, vergődik, kesereg magában, az én udvaromról?... A menyemhez? A gyehennába, nyügnék?... Tehernek?... tűz mellett kucorgó szemétnék?... Engem élve elevenen innen senki, sem ki; csak majd aztán... egyszer az én asszonyom mellé....

Egy könnycsepp... meg egy... sok... sok...sok hull... pereg a munkában megálló öreg kézre.

Nem hullott idáig, még egyetlen egy csepp sem a temetés alatt, száraz, égő szemmel kísérte ki az asszonyt, könny és panasz nélkül... Még a szó is megfogant volt benne.

Nagyon meggyűlhetett, hogy patakokba ömlik a könny és a beszéd, mint a sebes folyás.

Ettől még jobban belézavarodott a bánat hínárjába.

A könnyek között... töredezett bánatszilánkok.

– Még... az az asszony es ide akar jönni... az én asszonyomnak ki sem hült helyére... a lába nyomába... Hát tudnám én nézni?

Megtűrni akármilyen fehérnépet es?

Ide bé nem!... senki... aki eccer fehérnép...

Békés szivü öreg hitvestársam ha már itt hagyott... engem...

Átölelve tartja a keresztet. A holt, merev karok nem ölelik vissza zokogó, forró szorítását.

Lassanként elnémul a panasz, elcsendül a ház. A megkönnyebült sziv munkába indítja újra az öreg kezeket. Hasit a bicska, farag a véső, róvódik a betü... Jelek, figurák, jobbra-balra dülő vonalak barázdálják a keresztfa engedelmes testét.

IILYÉS DANI

ILYÉS DANINÉ

PORRÁ VÁLT TESTÜNK ITT TALÁLT

NYUGOVÁSRA

Készen van az irás, felemelve éppen a melléig ér, hol öreg szíve már alig-alig dobban. Mereven állnak egymással szemben így a mester s a kereszt.

Az utolsó búcsuzót megkönnyebült szívvel tartja felette az öreg mester.

– Így... így. Mert negyvenöt esztendő nem lehet csak úgy semmibe vetni.

Előre siettél, fogadalmat szegtél asszony, s lásd-e mégis csak hátulra kerültél... utolsónak írának a sirkeresztfára... Mert hát így dukál s így tartja az irás.

Valaki mintha sóhajtott volna. Hej!... Mit mondasz? Hej mondtál valamit?... Semmi... semmi.

Szellők fodrozzák a fák leveleit. Madár család rendezkedik az eresz alatt, a közeli erdőből a vadgalamb párját hívogatja...

Az öreg bús székely vállára veszi a keresztjét s megindul vele a borus alkonyatba.

Meggörnyedt alatta, húsába vág a fa, verejtéket izzad a terhétől, de viszi hallgató ajakkal, panasz nélkül, megcsendesült szívvel.

Viszi-hordja, hegynek fel, völgynek le, göröngyös utakon oda, arra a kerek dombra, ahol annyi sűrű, apró, sok-sok keresztfa van...

*(Wégerné Földes Anna:
Zengő hegyek alján. Csíkszereda, 1939)*

Földes Zoltán

(Csíksomlyó, 1884. október 15. – Budajenő, 1956. július 28.)

Elbeszélő, tankönyvíró. Csíksomlyón tanítói oklevelet, Kolozsvárt jogi doktorátust szerzett, tanító lett. Évekig tanított Gyergyóremetén az első világháború előtt, a csutakfalvi iskola igazgatója volt. Már az első világháború előtt több kötete jelent meg. *A Hírnök*, *Pásztortűz*, *Vasárnap*, *Új Cimbor*a, *Jóbarát*, *Erdélyi Tudósító* munkatársa volt. 1929–1930-ban *Angyalkert* (később *Erdélyi Kis Pajtás*) címmel gyermekújságot adott ki. Gyermekek számára írt köszöntőkönyvet (Kolozsvár, 1923) és iskolai használatra elkészítette Maros-Torda vármegye földrajzát (Kolozsvár, 1923). A népis-kolák IV–VIII. osztályai számára szerkesztett magyar olvasókönyveit (1928–37) a katolikus elemi iskolákban használták, a VI–VII. osztályok számára egészségtant írt (1931). Több szépprózai gyűjteménye és verseskötete is megjelent: *A magyarságért* (cikkgyűjtemény, Ditró, 1913), *Versek* (Marosvásárhely, é. n.), *Az endrédi leányvásár és más elbeszélések* (szépprózai írások, Kolozsvár, 1928); újabb versei *Szívvél* (Szováta, 1928) cím alatt jelentek meg; falusi históriája *Az elveszett leány* (Kolozsvár, 1928). Apjának, Földes Józsefnek, a csíksomlyói tanító-igazgatónak XIX. századbeli jegyzeteit felhasználva adta ki didaktikus történeteit és jótanácsait *János apó tapasztalatai* címmel.

Csikba vágytam

Fájt a szívem, fájt a lelkem;
Nem kellett-e hazamennem?
Hazajöttem orvosságért, –
Csíksomlyóért, s hegyen nyíló
Vadvirágért.

Hamar hó hull a virágra? –
Nékem itt a hó is drága...
Fáztam én az – idegenben.
Csikországban kisüt a nap
A szívemben.

Vén Hargita hogyha tombol,
Csillagvirág lesz a hóból...
Lerázom a ködmönömről,
Orcám piros lesz a széltől
És örömtől!

Engem tél iramja nem sért;
Megköszöntöm ezt a testvért.
Hogy születtem, megszerettem...
Lelkem él a Hargitában,
Vad szelekben.

Zord, kemény föld, vadvirágos,
Egyszer áldott, máskor átkos!
Ha fagy ül meg hosszú daccal,
Tavaszipja, serkedő gyepp
Megvigasztal.

Süvegemet felhajtva,
Üdvözöllek, tavasznyilta!
Ereszünk kezd csicseregni...
Ó, be jó lesz télbe'-nyárba'
Itthon lenni!

(A Hírnök. 1939. nov. 15., 11. sz.)

Magasságoknak vágya él szivemben...

Magasságoknak vágya él szivemben,
Vásári zajból fölkívánkozom; –
Hol vagy, csodás föld, égi Jeruzsálem,
Kéklő azúrban rejtező orom?
Sóvár szemekkel nézek a magasba;
Ezernyi fénypont, milljó rejtelem...
S míg két szemem a messzeségbe mélyed,
Új érzés lángol át a telkemen.
Rám vissszanéz a rejtelmes magasság,
A végtelenség arca rámtekint.
A szemem míg vágyak könnye fátyolozza;
Szivembe néz a sok csillag megint.
És érzem: mint a milliányi kozmosz,
Az én valóm is egy titkos világ,
Amely a csillagrokonság honában
A nagy Kútfővel egyesülni vágy.
Fényem vágyón a messzeségbe küldöm,
Ahonnan hívnak boldog csillagok;
Megért s rámontja fényét a Magasság...
...Megyek, Királyom!... Már útban vagyok...

(Pásztortűz, 1922/42. sz.)

Őszutó Firtoson

A napba nézek, ős-turáni móddal,
Kelő sugárnak homlokot szegő...
Szemközt a fénybe fürdő Firtos-oldal,
Hátam mögött az agg Fiastető.

A messzi völgybe – Atyháról Korondra –
Finom csipkés párázat lebeg,
Míg fönt a szellő, szárnyait kibontva,
Tán Énlakára üz egy felleget.

A tündérlakta Firtos rejtekéből
Ezüstsárkány: a köd kúszik felém.
„Firtos lova” ásít a szikla-végről, –
S ábránd-lovamra ülök itt fel én...

Az őszi várhegy, mely a Multba kémlel,
Itt áll előttem – változatlanul.
Nem néz a völgybe büszke, tar fejével,
A jelentől a Firtos nem tanul.

Alatta köd, mint egy tündéri fátyol.
A vén hegyen szép és csodás nyakék;
A nap reásüt és a fénynyalábból
Akárcsak jégár fodra omlanék.

A köd ráfekszik völgyre és jelenre,
Az óriás fölötte messze néz...
Egy csíz-pár száll az ágakon csevegve,
Az őszi tájnak két szerény zenész.

Rigó nem rikkant, nyári dal nem ébred
A dér-belepte Firtosvár alatt,
A hulló lombbal elnémult az ének, –
Az őszutónak jók a csíz-szavak...
A vén hegy néz a sas-szem távolába.
S a nyárban él, hiába szól a csíz...
Habár avarral van behintve lába,
Az óriás a régi dalba' hisz...

(Pásztortűz, 1928/25–26. sz.)

Gál Elemér

(Csíkszereda, 1929. február 28. – Eger, 2007. május 31.)

Író, újságíró, szerkesztő, tanár, pedagógiai szakíró. Zsögöd szülőtte, a csíkszeredai gimnázium neveltje. A középiskolát 1948-ban végezte, a Bolyai Tudományegyetemen magyar irodalom szakán szerzett oklevelet. Középiskolai tanárként kezdte pályáját Szatmárnémetiben, a tanítványa volt Szilágyi Domokos. Módszertani, nevelési írásai, cikkei a *Tanügyi Újságban* és a *Szatmári Hírlapban* jelentek meg. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem megbízásából szakfelügyelőként dolgozott. Pedagógusként több tanulmány szerzője volt, dolgozata jelent meg a *Beszéd és íráskészségfejlesztés* című pedagógiai gyűjteményben (1956). A szatmári *Friss Újságban* jelentette meg riportjait és elbeszéléseit. Számos színdarabot, mesét dramatizált. 1990-től a *Szamoshatár* című szépirodalmi lap főszerkesztője lett. 1994-ben Egerbe költözött, a *Heves Megyei Hírlap* munkatársaként dolgozott. R riportjai, novellái mellett több könyvet is írt. A *Hármashatár Irodalmi Társaság* alapító tagja, a Szent György Lovagrend lovagja és a Vitéz Rend tagja volt.

Héthavas című regénye, amelyet östörténeti hitregénynek nevezett, 2006-ban jelent meg először (Grafotip Kiadó), 2008-ban Csíkszeredában újra kiadták. A regénybeli történelem csak időbeli és formai keret, népmondák, regényes krónikák, ősvallási hiedelmek, hitregék és az írói fantázia szülte eredetmondákból áll össze. Két párhuzamos szerelmi történet keretébe illeszti a sámánhitből a kereszténységbe való átmenet hitvilágának ábrázolását.

A nyílveszők lelke

Koncsag, a szolgálatkész hadfi azonnal talált magának tennivalót. Sarokba állította íját és a kiszolgált áldozati üst elé kuporodott, hogy felélessze a tüzet. Melegítse fel gémberegett tagjait Odor, az öreg toronyőr. A test melegét is igazítsa a lélek öröméhez, hogy megjött a fia. Aki most ott vérzik, nem paszomántos hadfi, csak kopja-zászlós vitéz, de köztük is a bátrabbak közé tartozik. Nagy titkot hozhat magával Zsögöd, ha megsebesítették. Vad nem tehetette. Azzal nem volt baja soha. Nevetve került ki vérmedvét, farkast, a hiúzzal csak úgy hancúrozott, amikor az nekitámadt. Még a vérengző rozsomákot is megtáncoltatta múlt télen, hogy az szégyenében elköltözött Rejtekvölgy odúiból.

Ropogott a száraz bükkfahasáb a nyitott rézüstben, szállt a pernye is, de még nem pörkölte a fedél deszkakalját, csak a zuzmora izzadt róla, és kövér cseppekben hullott a lángokba sisteregve, pukkanva nagyokat.

Megeredt a nyelve Odornak, és beszédbe fogott. Koncsagnak szólt az oktató mesélés, de folyvást a gerendába fűrődött nyilat nézte. Azért, talán, mert az volt a nap hőse.

Azonban, ha Koncsag ebben a pillanatban nézett volna ki a mellvédről, látta volna, hogy egy fekete lovas merész, nagy ugrásokkal törtet Haromvár felé. Ő azonban az öreg toronyőr szavára figyelt, hogy hallgassa az okító beszédet. A fiatal mindig tanul valamit ettől az öregtől.

– Tudod, fiam, hogy miután elkészítéd a nyílveesszót, helyet kér magának a lelkedben? És akkor belefér a teremtés rendjébe is. Zajtalan, mint a madársduhanás, és tiszteli az erdők csendjét. Meghajlik előtte minden: előre engedi az ág, a falevél, és nem üt zajt sehol. Hanem a zengő nyíl jóval több ennél. Hangja van, mint akit megtanítanak beszélni. Ahogy zeng, azzal üzen is. Megérti az, akinek szól. A zengő nyíl a veszedelemben vijjog, figyelmeztetéskor füttyöl, sístereg pusztító vizek közeledtén, zeng és bong az örömhírben és feljajdul a fájdalomtól. Az szólal ki belőle, amit beleoltanak. Titkot, üzenetet; él-e, hal-e, aki küldi. Én azt olvastam ki belőle, hogy most az életért zengett ez a nyílveessző, és telibe talált. Jó, hogy helyemen voltam, az őrhelyen.

A zengő nyilak korában másképpen beszéltek az emberek ugyanarról, ami a ma emberét is foglalkoztatja, életről és halálról, csakhogy egészen másképp. Nagy tettek előtt a Nap és a Hold járását figyelték, a csillagok állását, hogy abból olvassák ki a kedvező jeleket, vállalják-e a tett súlyát, vagy ne? A sámánok elrejtőztek, hogy kapcsolatot teremtsenek a holtak szellemével, és megosszák a titkot, amit az önkívületbe esett sámán a szellemektől megtudott. A nyírfaligetekben holdtöltek a táltos lovat áldozott az Ég Urának, a Napúrnak, hogy kiengeszteljék, ha megbántották, és a Holdanyának éjjel, hogy vigyázzon szerelmekre, ne szakadjon magva a nemzetnek. Fogadalmat tettek, vérszerződést kötöttek, esküdtek a Napra, Holdra, Csillagokra, hogy Napúr törvényei szerint élnek. Tisztelik a szent forrásokat, vízimádó papok ügyelnek a vizek tisztaságára, tűzimádók őrzik a lelki tisztaságot és elégetik a szennyet, a bűnt, rabonbán papfejedelem örökdió a nemzetség békéje fölött és csak Napúrnak, Holdanyának felelős azért, amit hatalmánál fogva cselekszik. Minden ember egyszemélyes fejedelmi úr saját lelke fölött, attól lesz jó vagy rossz valakiből, hogy farag-e képmás totemszobrot elhalt őseiről, vagy szálláshelye elé kiállítja-e az állatós mását, amely egyben nemzetségének jelvénye is. Az övéké a farkas. Összeszűkült, szúrós szemű farkasfej áll a házioltár közepén. Ő vigyáz itt mindenre, ami az övék. Héthavas minden hegyi lakója saját tulajdonának érzi a hegyeket, vizeket, erdőket, addig terjed az országhatár is, ameddig belakják azt. Nem állítanak határkövet, mert ők állnak őrt kövek helyett és nem egy helyben, hanem egyszerre sokan, mindenütt, amerre ők vertek cöveket sátonak, háznak, várnak, áldozóhelynek.

Az öreg toronyőr most várlakó, miután feleségét megölte a besenyő, attól kezdve elhagyta Rejtekvölgyében épített kőházát, és bejött várszolgálatra vigyázónak és éjszakai őrnek. Égi jelekből éppúgy olvas, mint a földi jelenségekből.

Nagy hasznát látják a várban is, ezért ő maga választhatott Kisvárbán lakószobát tetszése szerint. Neki a vár keletre néző legmagasabb őrtornyának felső lakása kellett, mert innen belátni a világot. Ott állott a négy sarokban felesége faragott bálványszobra, az apjáé, anyjáé és a farkas állatósé. Minden reggel köszöntötte a felkelő Napot, és köszönt sorban a négy bálványnak is. Ezután kezdődött számára a nap. A reggeli köszöntés nem maradhatott el soha. Akkor sem, ha messze járt hadakkal, sátorban virradt rá reggel vagy szabad ég alatt. Törvény volt számára ez a szokás, fenntartotta benne a rendet, az életet.

És most idecövekelve várja, élve vagy halva, hozzák-e a fiát?

Terítéken Haromvár titkai

Bélbor, a sziklavár felső termében fogadta vendégeit, hanem a terített asztal főhelyén már ült egy vendég.

Bütüm, az erdei ember.

A főrabonbán tiszteletére felállt, de Zándírhám elhárította a megtisztelő igyekezetei:

– Maradj nyugton, Bütüm. Pihenje ki magát a két láb, akinek nem hagy nyugtot gazdája.

– Már mehetnékjük lenne – vélekedett Bütüm.

– Ülj csak veszteg, nem árt egy kis beszéd, tőled mindig csak újat hall az ember.

– Igen, mert a talpon járó többet megfigyel. Ti, lovon ügetők, mindig siettek, elmentek a fák mellett, és nem halljátok a szavukat. Megáll az őz, szembenéz veletek, és megriasszátok, pedig ő is mondani akar valamit.

– Azzal az őzzel állított be hozzám Bütüm! – bizonygatta Bébor az erdei ember érdemét – Bizony, nyílvesző állt ki lapockájából, Bütüm állítá talpra, most Csenge ápolja, szegényt.

Erre e névre felélénkült Zsögöd, és jobban figyel Bütümre. Ismeri őt, minden hegyet bújó székely egész Héthavason. Bejárása volt kunyhók pitvarába, fejedelmi palotába, pedig szabad lelke egyetlen nagy házat ismert igaz otthonának, és ez az erdő volt, Héthavas fejétől a lábáig. Bár az erdő volt neki igaz lakása, mégis gyakran verte le a havat bocskoráról márványos küszöbön. Magától nem nyitna be sehová, csak hívásra, vagy ha mások baján nem tud másképp segíteni.

Most az őzzel.

Bütüm volt az erdők segítő embere. Ő látta meg, hol kell lerázni a havat az ágról, utat engedni a víznek, elhengeríteni a követ, kimenteni jégbörtönéből a fát, vagy a törzsökön vágott sebeket betakarni fagyok elől. Máskor, nyomokból olvasva, eljutni a sebzett állatig, a vadat életre kelteni, és visszaadni őt megint az erdőnek. Állat még nem látott nála fegyvert, gyors kezében csak végveszedelemben állt össze darabokból az íj, nyílvesző vagy dárda, és repült a kezéből a

halál. Tudta, melyik állat várja a végét. Különös barátságban élt a rengeteg vadaival. Télen farkas kísérte járhatatlan utakon; tavaszodván, medve volt a barátja; nyáron szarvasok, őzek fogadták be a családba, csak a vaddisznók nem szívlelték, mert Bütüm a bölényeket szerette igazán, velük telet, velük nyaralt, mintha bölénytehén fia volna.

Ruházatán is meglátszott a szarvas és bölény-testvériség, fejtől derékig, szarvasok ajándéka volt bőrruhája, lejjebb csak vastag bölény bőréből készült nadrág, rajta széles öv, lábszárán bőrpáncél csontvédők, lábfejen az erősen szíjazott bocskor. Akkora lábnyomot hagyott maga után, hogy kis medvebocskok elfogadhatták volna bölcsőnek.

Azt még Kisvárbán tapasztalta Zsögöd, hogy nem járt kétszer ugyanazon az úton Bütüm. Új ösvényt vert a harmatos fűben, a havas dombokon, ahogy ereszkedett valahonnan a vár felé. Nem lépett mások nyomába, nehogy idegen akarat vezesse félre a lábát. Csak az ő akaratát tartotta biztosnak, mások nyomában nem látott tisztán. Másként nézte a vadak nyomát. Azokat sérthetetlennek látta és tisztelte. Azért nem lépett bele a nyomukba, nehogy megzavarja a természet szent rendjét. Csak mellettük hagyott nyomot maga után. Azt tartotta, hogy az állatok szentek, nem követnek el bűnöket. Ősztönük a törvény, és ha ezt megszegik, meghalnak. Hány törvénszegő ember él büntetlen, sóhajtozik ilyenkor Bütüm, és hagyja, mondjanak akármit, ő jobban tudja.

Egyedül Zándírhám főrabonbán sejtette, hogy nem véletlenül betoppanó vendég az erdők embere, hát egyenesen kérdezte az erdők királyától az országos fejedelem:

- Segítő szándékomon kívül, mi hozott Haromvárba, Bütüm?
- Főrabonbán, azt elmondja neked Bélbor, amennyit akar belőle.

– Netene, hátam megett fondorlat? – húzza fel sűrűn fehéredő szemöldökét Zándírhám, mint aki belemegy bármilyen veszélyes játékba. Bélbor beleragad Bütüm szavába, hálás neki, hogy rábízta a döntést, és tréfacsináló módjára tálalja az ügyeit:

- Bevallom, csak egy kicsit összeesküdtünk ellened. Tanácsot kértem bölények dolgában, és Ákos-Bél főgyula üzenetére várunk.

Apolt nagy-gyula mozdult meg, szimatolt valamit:

- Tán csak nem hadügyi dologban?
- Csak abban.
- A főgyula nem ért a bölénytartáshoz.
- De irányításukhoz igen. És ez már a hármunk titka. Ha jót akartok.

Persze, hogy jót akartak, amikor beleegyezően intett Zándírhám, és nem tartóztatta tovább az erdők emberét, csak annyira, hogy magához ölelje:

- Köszöntöm a medvéidet, Bütüm!
- Ha kibújnak a barlangból! – ígérte Bütüm, és elevezett csónakos bocskorában, csüngtek szarvasbőr ruhájának színes rojtjai, fején a kucsma olyan volt, mintha farkas száj lógatná nyelvét a világra.

Az ajtóból még egyszer visszanezett, mint aki elfelejtett valamit, és mondta, tartozik még egy énekkel. Nem a medve énekét kezdte, hanem a farkasok dalát, ahogy síró üvöltés jajdul bele az éjszakába, és a holdfényben üzennek egymásnak, jöjjenek össze mind, mikor felkel a Nap. Becsukódott a nagyajtó Bütüm mögött, de farkasüvöltést utánzó panaszló hangja még ott hullámozott a fülekben, és talán csak Zsögöd érezte egyedül, hogy az állati hangon felüvöltő vágyban az ősök szólnak hozzánk. Együtt leszünk-e mind, amikor holnap ismét felkel a Nap?

Apolt úr egyebet jegyzett meg, és ki is mondta:

– Érdekes ember ez a Bütüm, annyi állati van benne, csak hol marad a szaga?

Végülis négyesben láttak vacsorához, és a nagyrabonbán vitte a szót. Nem csak étel-ital váltogatta egymást, hanem terítékre került minden rejtegetett titka is a várnak. Mint ahogy a világnak is négy sarka van – a sámánhit szerint –, úgy Bélbor lelkének is feltárult mind a négy kapuja, hogy áradjon kifelé belőle sok eltitkolt cselekedete, ami eddig csak egy lélekbe szorult. Még akkor is nehéz volt elviselni, ha Bélbor lelkét bölény erős test fogadta be lakónak.

Már a lelegején bevallotta, pedig nem kérdezte senki, azért követte meg Ajnádot is, mert leánya kérte fel erre. Ha nem teszi meg, megteszi ő. De akkor elmond mindent, hogy összedől a világ. Ezt viszont nem akarta, hát elégtételt ajánlott fel Ajnádnak. A visszautasítás azonban még mélyebbre döfte lelkében a bűntudat törét.

Csak egyszer kellett szóba hoznia leányát, mind a három vendég látni akarta Csengét.

Zsögödben is megmozdult a rejtőzködő másik lélek, amelyet időre sikerült elaltatnia magában, de most egyetlen szóra ébredezett, és már nem szunnyadozott, hanem ágaskodott benne a vágyakozás. Milyen lett azóta Csenge? Azért csitítgatta magában az érdeklődést, ne verjen akkora lármát ott, belül, még meg találják hallani kívül is.

Belépett Csenge, és egyből megváltozott a fátyolosan füstös világ. Kivilágosodott a kormos terem. Nyolc égő gyertyát tett le párosával az asztal négy sarkára, és a kilencedikkel a terem végébe lépkedett, ahol a boltozatos mennyezetről vastag, nehéz függöny csüngött le a földre. Sötétzöld volt a színe, mintha mérgében eresztett volna füvet a földre.

Csenge tudta, miért jött be. Olyan ruhába öltözött, amilyent még nem látott senki. Fején, sötétbarna haját gyöngyös párta koszorúzta. Fehérlő arcán csak szája volt piros, szembogara ismeretlen fényeket szórt, fekete-piros bokrétás ruhája alól csak bokától látszott a piros csizma, virágdíszes fecskefarkú szoknyájának két vége hátul csizmája sarkát érte. Melle hegye aranyérmek füzérét választotta két oldalra, és az a két bimbós hegyecske uralkodó csúcs volt a halmok tetején. Karját csuklóig fedte a színes ruhaujj, és baljával magasra emelte a gyertyavilágot. Jobbjával lassan húzta el a függönyt, az óriás Fehérszarvas alakja tünedezett elő, részletekben.

Először az ágas-bogas aranyos-barna agancs, hátra merevedve, öblös szája kitéve, ahogy elbődülte magát utoljára, szügyében a véres nyílvevő, de áll szilárdan a négy karcsú lábán, mintha élne.

És Csenge édes-bús dalba kezd. Hangja úgy szólt, mintha kis jégcsengettyűk csendülnének össze, és tündérek ütögetnék üveg pálcikákkal. Majd megváltoznak a hangok, és apró kis harangok orgonája zengi be az erdőt. Cseng, bűg, zeng és száll a dal magasba, aztán le a földre, a meséből a valóságba, ahol minden igaz, de szürke, és hogy szép legyen, itt kell hagyni valamit a meséből. Ettől széppé válik a szürke élet, még akkor is, ha kialszik egyszer. Ami kialszik magától, kigyullad még egyszer. Amikor újra megszólal fölötte az ének.

A felcsendülő leány hang Zsögöd képzeletét havas erdőkbe vezette, együtt lépett le és fel a hangok lajtorja fokain olyan tájra, ahol a szarvasok melege lehelnek, nem érzik a hideget, az ágak közt bedereng a napfény, a szarvas agancsára tűzi a napot és a holdat, és úgy viszi világító gyertyákkal a fején, a csillagok pedig leszállnak a földre, hogy egy pillanatra a Fehérszarvas oldalához dörgölözzenek. Az ég is lejön a földre, hogy felmelegedjék.

Zsögöd együtt járt a dallam útján, a hangok tiszta csengésével, itta annak csodás zenéjét, mint hús forrásvizet a szomjazó ajak.

Csenge éneke, kőfalak közt, havasi gyopár volt. Megkapaszkodott sziklás szíveken, a bársonyos fehérén a pici sárgával, mint a zuzmó, tapadt kőhöz, fához, hogy ami nem mozdul, azon élet maradjon, fészkes csillagvirága egekre mutasson, ahonnan jó az élet, és ahová haló porában visszaszáll.

A szarvasról szólt, az Óriás Fehérszarvasról, akit Bélbör nagyrabonbán imádozt, és Csenge éneke visszahozta megint, lássák milyen volt, amíg élt.

Csenge szarvas-éneke történet volt és szép pogány imádság, amely csak itt születik, ahol emberek élnek a havason.

Nem valószínű, hogy születik még egy leány, aki ezt ugyanígy énekelné:

*Jár a szarvas – jár.
Havas erdők rengetegén
Fehér szarvas jár.*

*Néz a szarvas – néz.
Homlokán a felkelő Nap
Ezüst színű dér.*

*Vár a szarvas – vár.
Agancsára Éj Csillaga
S ezüst Holdja száll.*

*Fél a szarvas – fél.
Tüzes nyíl repül feléje,
Megretten az éj.*

*Bőg a szarvas – bőg
Kilenc gyertya szarva hegyén,
Perzseli a bőrt.*

*Ég a szarva – ég.
Nincsen füstje, se koromja,
Mégis porrá ég.*

*Hull a szarva – hull.
Porából is újra éled,
Fújja a szél – fúj.*

*Fehér szarvas száll az éjben,
Csillagok közt feljövőben,
Kilenc ágú gyertyatartó
Szarva hegyén csillagot gyújt.*

Csenge befejezte a dalt, és szemének egy sugara Zsögöd arcára simult, majd Zándírhám főrabont vette észre, hogy az végig állt, míg ő énekelt, de elejétől látta, hogy amíg ő dalolt, Zsögöd nem vette le róla a szemét. Zándírhám főrabon megfélelkezett, hogy le is ülhetne, olyan volt, mint reggel a mosolygó nap, amelyik még nem tudja, mire nyugszik le este. Amit a szarvasról hallott, annyi az emberi élet is. Mélyről felzokogó, fájdalmas szép embersors. Hogyan is férhet meg ennyi igazság egy picinyke dalban.

*(Gál Elemér: Héthavas.
Csikszereda, 2008, 2., változatlan kiadás)*

Imets Fülöp Jákó

(Nagytusnád, 1837. november 12. – Nagytusnád, 1912. október 24.)

Író, tanár, kanonok. Középfokú iskoláit Csíksomlyón és Gyulafehérváron végezte, a teológiát Gyulafehérvéren, majd Budapesten földrajz és történelem szakon szerzett tanári oklevelet. 1867-től a gyulafehérvéri gimnázium igazgatója, 1870-től, 21 éven át a csíksomlyói gimnázium igazgatója volt. Korszerűsítette az iskolát, 1871–1891 között szerkesztette az iskola értesítőit, amelyekben több tanulmányát is közzétette. 1877-ben megalapította az iskola tanári könyvtárát. Tiszteletbeli főesperes, gyulafehérvári káptalan, kanonok volt. Jelentősebb munkái: *A székeleyek és egy régi baj* (Arad, 1863); *Magyarország története* (Gyulafehérvár, 1867). A moldvai csángóknál tett útjáról dokumentum értékű beszámolót írt, amelyet *Utazás Moldva-Oláhhonban 1868-ban* címmel Marosvásárhelyen adtak ki 1870-ben. Életrajzát Antal Áron közölte a csíkszeredai főgimnázium 1912–1913. évi értesítőjében.

A *Kőosztováta* című versében a Nagysomlyó déli oldalán található érdekes alakú sziklacsoporthoz fűződő népmondát dolgozta fel. A verset közölte Vitos Mózses *Csíkmegyvei füzetek* című munkájában (Csíkszereda, 1894–1902).

A kőosztováta Hitmonda

Csittteg-csattog a javába
Leány kezén az osztováta
A Nagy-Somlyó oldalán.
Csattogása messze hangzik,
Itt közel szent ének hallszik;
Ám nem hallja ezt a lány.

„Halld leányom, jó szülöttem!
Ne forgódjál oly dühödten;
Mára hagyd fel a szövöt;
Megfeleltük munka-közbe,
Hogy ma ünnep? Jutka! jöszte,
Mennénk mi is tán velök.”

„Ünnep ide, ének oda!
Hagyja kend azt a pokolba;
Hogy is mond oly ostobát!
Tudja, hogy e sikkattysba
Nászruháját szövi Jutka,
S várja a ponk ostorát.”¹

Itt csattogna még tovább a
Mennyre dörgő osztováta;
Ámde szakad a fonál.
Köti, toldja; szakad újra;
Szitkozódik érte Jutka,
Szitka a nagy égre száll.

„Halld leányom! jöszte, hallga!
Hí a zárda szent harangja,
Itt vonul a körmenet;
Menjünk mi is, lányom kérlek;
Munkádból jót nem remélek,
Átok fogja meg kezéd.”

„Elmehet kend jól, ha tetszik,
Még fogyatnom kell ma estig;
A misére nem megyek,
Minek is e lomha zárda?
Csak henyélők serge járja;
Hogy a menkő üsse meg!”

Csattog újra a szövőszék.
Ujra zug a rossz fehér nép,
Hogy a Somlyó döng belé.
Ellenében fenn az ormon
Míntha versenyt tartna folyton,
Száll az ének ég felé:

„Bemegyünk szent templomodba,
Dicsőítő hála-szóra;
Szenteltessék a neved;
Őrizz minket a gonosztól,
Rossz haláltól, kőcsapástól,
Büneinket föl ne vedd.”

„Még nem késő rossz leányka!
Jöjj az Urnak szent lakába.
– Mintha e szó hangzanék. –
Hagyd szövődöt, térj magadba,
Istenednek van ma napja!
Majd elérhet karja még!”

„Fujjad, fujjad sok mihaszna!
Hagyd a dolgot s töltsd hiába
Ezt a drága jó napot;
Majd meglátjuk alkonyatra:
Melyikünknek több a haszna;
A ki tesz, vagy ámolmog?...

S szent barát! ez osztováta
A harangszót tulkiáltja;
Tőlem untig huzhatod,
Ha az ördög ülne rajta;
Ugy sem hagynám ezt ma abba,
Mig egészt le nem fogyott.”

S a ki lányt kényre-kedvre
Ekkorára fölnevelte,
Most az anyja fölremeg;
Ám az ég is hallja eztet;
S hegy fölött már gyülni kezdnek
Tornyosuló fellegek.

Jutka, Jutka, balga Jutka!
Foly-e hát még az a munka?
Hát magadba még se térsz?
Jöjj! siessünk a templomba,
Még ha el nem késtünk volna...
Nézd az ég haragja kész.

Jöjj leányom, kérlek szépen
Ne legyen oly sziklaképen
Érzéketlen a szived;
Nézd e szörnyü barna felhő,
Mint egy órvadár felénk jó,
Oly félelmes, oly rideg!...

Még od'átal zeng az ének;
Itt az Isten nyila üt meg,
Mely fejünk felett ropog.
„Bár a lelkit is kiadja,
S duljon ég és föld haragja:
Ugyis végzem dolgomat.”

„Hogyha végzed!... beste lánya!
El is ér a bűnnek átka;
– Dörg a földből egy moraj.
Szöjj örökre átkozott! hát
És a gyilkos osztovátát
El se hagyhasd, ne soha!”

Erre villan a sötét bolt
Csattog és dörg, – szörnyűség volt –
Zug a zápor, mint patak...
Elvonul majd, és ...nyomába
A leány és osztováta –
Kövé váltan állanak...

Hát az anyja? Ő ocsudva
Nyög: „Leányom, drága Jutka!
Élsz-e még, oh lám: mi lelt?
Kövé vált, kit én neveltem!!!...
Ezt a perczet tul nem élem”...
S szive nyomba megreped.

Kőleány és osztováta
A Nagy-Somlyó oldalába',
Mohlepelbe állanak;
Csobotfalvi Barta s Váta
Hallják, hogy az osztováta
Most is olykor hangot ad.

És ilyenkor és e helyről
Ködre ujult köd siet föl,
S ott lebegnek szárnyai:
A szent helyre körmenetbe'
Fölvonulnak reggelente –
Lány és anyja árnyai...

Felvonulnak, elborongnak,
Mindig bánat-könnyet ontnak²
S halk sóhajt is érteni:
„Az ünnepnap és vasárnap
Szent sajátja a nagy Urnak,
Szenteljétek azt neki!”

¹ A falusi szövöszékeknél előforduló zsinages heveder, mely által a lefogyatásnál a mejjékfonal a nyüstig bebocsáttatik.

² Mikor a Nagy-Somlyó hegyét a köd körülfutja: az eső kimaradhatlan.

(Első megjelenése: Vitos Mózes: Csikmegyei füzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez. Csikszereda, Györgyjakab Márton, 1894., illetve később a következő kötetben is: Székelyek a költők dalaiban. Összegyűjtötte Havadi Mihály Gábor. Budapest, 1908.)

Ismeretlen szerző

XVIII. századi keltezetlen kéziratos vers a nagyenyedi Bethlen Dokumentációs Könyvtár kéziratárából. Az egykorú másolatban fennmaradt ének az 1764. január 7-i madéfalvi méészárlás, a Siculicidium tragikus eseményének egyik verses emléke. Klaniczay Tibor irodalomtörténész közölte először 1954-ben, a romániai dokumentációs könyvtárakban végzett kutatásait összegző tanulmányában.

Madéfalvánál el veszett székelyek keserves éneke.

- 1 *Szerelmes Istenem ki véred ontottad
A magas keresztfán bününköt el mostad
Szálly le az egekből néped vigasztallyad
Csapásinkat s sullyos inségünköt hallyad*
- 2 *Erdély s Magyar Ország te is figyelmezzél
Mert meg nyomta vallat népednek tsalárd szél
Gyászos köntösödben öltözni ne késsél
Hallyad beszédemet kardra ne vettessél.*
- 3 *Csik Gyergyo Háromszék Nemes Magyar Nemzet,
Sirassátok immár a magatok vérét
Megromlott Hazának fényeskedő népét
Vétketeknek látom meg adátok bérét,*
- 4 *Sok jaj szot küldtetek már fel az egekben
Mert sokan feredtek tulajdon vérekben
Ugy a fegyver által mentenek a földben
Idegen nemzetnek mert estek kezekben.*
- 5 *A kik meg maradtak németek kardjától
Sokak meg fosztattak magok vagyonyjoktól
Alig oltalmazták fejeket haláltól
Igy estenek tavol szép szabadságoktól*
- 6 *Ki fontolhatná meg Madefalva kárát
Kinek fel égették nyugodalmas házát,
Nem nézték ezüstit, marha s gabonáját
Söt azt örvendezték látván annak lángját.*

- 8 *De melly sok embertis a tűz meg emésztett
Csontyukat azoknak halomban temetett
Ifjuságokban le tették élteket,
Fajdalmokra nékik a tűz ágyat vetett*
- 9 *Imé sok Aszszonyok özvedgyé lettenek
Házakban mezőkben szivesenn könyveznek
Vigasztalást nintsen hogy kitől végyenek
Sírással jajgatták halálát férjeknek,*
- 10 *Árvaságra jutott szerelmes magzattyát
Könyvezi sok Anya mert nem látja Attyát
Fejét életének avagy mongyam párját
Mert meg ölte német kard éle az urát*
- 11 *Majd minden faluban az Anyák siratták
Él esett fiukat óránként jajgatták
Szívbeli fáj dalmít egymásnak mutatták
Melly keserűségbe sziveket bé zárták.*
- 12 *Sok sebess férfiat a ki akart látni
Szép friss legényeket a földön heverni
Csikba kínok között lehetett szemlélni
Szived meg epedet kit kellett fel venni*
- 13 *Igy esett Csik Gyergyo szép pópista nemzet
Szabadsága nélkül nagy Portziót fizet
Fegyverre kellett tenni munkás kezét
Hivségének ilyen formán érzi ízét*
- 14 *Ha strájára mégyen járma otthon szárad
Marhája és háza dolog nélkül marad
Felesége otthon tsak hogy el nem hervad
Hogy nem láttya férjét bujában el lankad.*
- 15 *Próbátlan dolgot kell nékie mivelni
Gyenge aszszony kezét kaszájára tenni
Szekérrel fejszével havasonn erdőlni
Aki nem próbálta nehéz azt dolgozni.*
- 16 *Duplás verejtekkel csüréből kell élni
Gyenge karjaival holtiglan czipelni
El bádjatt testének igy kellett száradni
Csuda az asszonymnak illy dolgot győzhetni.*

- 18 *Szekere ha romlik neki kell tsinálni
Annak négy kerekét kezével falazni
Illy siralmas dolgot kell nékik próbálni
Eröss férfiak is meg kezdik könyvezni*
- 19 *Siralommal ökrét tézsi bé járomba
Szántani éhséggel mégyen határába
Öröltetés mián esik nyavallyába
Mezőbenn vagy házban megyen koporsóban*
- 20 *Haljátok férfiak asszonyok szollanak
Kősziklák ezekre tsak meg nem hasadnak
Hogy lehet szivetek hozzánk nem hajlanak
Lelketek testetek töllünk el távoznak.*
- 21 *Velünk esküdtek holtig el nem hagytok
Betegségünkbenis ágyunknál maradtok
Már midőn meg halunk velünk nem szolhattok
Keserves az nekünk azt meg valhattyátok.*
- 22 *Illyen pusztulásra minnyájunk jutásunk
Mellyet még Hazánkban időnkben nem láttunk
Török idejében ingyen sem hallottunk
Melyre vétünk miatt mostan mi akadtunk.*
- 23 *Leányok s asszonyok edjütt férfiakkal
Sebbe keverhetik lelkeket motskokkal
Vétkes dögleteses paráznaságokkal
Urok azt okozta távol lakásokkal.*
- 24 *De ha imátkozunk nem esünk veremben
A testi kívánság nem vet keleptzébenn
Jézust szüz Máriát vigyük bé szivünkben
Gyakor gyonásokkal meg marad lelkünkben*
- 25 *Azért Jézus kérünk ne vesd el népedet
Mutasd inségünkben áldott szerelmedet
Szüz Anya Mária tsokollyuk kezedet
Hogy ez s más világon láthattyuk szivedet.
Ámen.*

Kájoni János

(Jegenye, 1629 v. 1630 – Gyergyószárhegy, 1687. április 25.)

Ferenc-rendi szerzetes, építész, zeneszerző, orgonista, orgonakészítő, nyomdász, történetíró, botanikus. Sokoldalú tudományos és építő munkájával Erdélyben jelképes személyiséggé vált, Erdély Pázmányának is nevezték, munkásságának, humanista egyéniségének igazi értékelésére azonban csak több mint két évszázad elteltével került sor. Kájoni János 1648-ban belépett a csíksomlyói ferences szerzetesek közé, 1655-ben szentelték pappá Nagyszombatban. Ő vezette a mikházi és a szárhegyi kolostorok építését, orgonát készített Csíksomlyón, Mikházán, Szárhegyen és Székelyudvarhelyen. Csíksomlyón 1675-ben megalapította a Székelyföld első nyomdáját, ahol elsőnek 1676-ban *Cantionale Catholicum* címmel kiadta katolikus énekeskönyvét, amely azóta több kiadást ért meg. A Kájoni-sajtón két évszázadon át tankönyveket, ima- és énekeskönyveket nyomtattak, itt készült 1849-ben a *Hadilap* című forradalmi lap kilenc száma. Kájoni szervezte és gyarapította a csíksomlyói kolostor könyvtárát, ma is sok. kézjegyével ellátott könyv megtalálható a Csíki Székely Múzeumban őrzött ferences gyűjteményben. Énekgyűjtő munkásságának eredménye a róla elnevezett *Kájoni Kódex* – kéziratban fennmaradt dalgyűjtemény, amely egyházi művek mellett világi énekeket is megőrkített, s amelyet csak 1994-ben adtak ki teljesen, román-magyar közös kiadásban. A szakirodalom több mint húsz címet tart nyilván kéziratban és nyomtatásban fennmaradt munkáiból. Ismert műveiből négy jelent meg nyomtatásban a saját kiadásában. Számos műve jelentős az erdélyi művelődés- és tudománytörténet szempontjából, például herbárium, amely másolatban maradt fenn. A ferences custodia történetét is megírta 1684-ig *Fekete könyv* címmel.

„...édes hazámnak akartam szolgálni..”

A' keresztyen olvasonak Istentől minden jót kívánok.

Az emberi-nemzet a' végre teremtett, hogy az Istent dicsirje, és e' földön néki szolgálván, hólta-után a' mennyei boldogságban bőséges jutalmát vegye, a' mi édes Idvezítőnk-is nem egyéb-ért szállott-le az egekből, hanem, hogy az embert, kit a' maga személyére teremtett vala, mind példájával, s' mind tanításával, isteni tiszteletre, és szolgálatra vihetné, hogy így a' pokol-béli sátánnak tömlöczéből ki-szabadítván, a' mennyei boldogságnak örökös lakosságává tehetné.

Ennek pedig az isteni dicsirenek formáját, maga Christus Urunk meg-mutatta, és az ő kedves tanítványit-is meg-tanította, a' mint Szent Máthé emelekezik felöle: Hogy a' vég-vacsorán, Hymno dicto, exierunt in monten: Dicsiretet

énekelték, és úgy mentek-ki az Olaj-fák hegyére.¹ Az Apostolok-is pedig, megtartották ezt a' szép rend-tartást; a' mint Sz. Pál bizonyította, intvén a' híveket, hogy sóltárokat, dicsireteket, és lelki énekeket mondgyanak az Urnak: módgyát-is megmondgya, hogy kellessék énekelni: Cantantes, et psallentes in corbidus vestris: Enekelvén, és dicsiretet mondván a' ti sziveitekben.² Sőt az ő törvényben-is szokás volt, hogy sóltárokat énekeltek az Isten házában: Sacerdotes stabant in officiis suis, et levitae in organis carminum Domini, quae fecit David rex, ad laudandum Dominum Quoniam in aeternum misericordia ejus, hymnos David canentes per manus suas: A' papok az ő tisztekben álnak vala, és a' leviták az Ur énekinek eszközei, mellyeket Dávid király csinált vala, az Ur dicsiretjére. Mert örökké az ő irgalmassága, a' Dávid dicsiretjé énekelvén, az ő kezek-által.³

Szent Dávid király önnön-maga-is hasonló-képpen ínt, Laudabo nomen Dei cum cantico, et magnificabo eum in laude. Dicsirem az Isten nevét énekkel, és fel-magasztalom őtet dicsirettel.⁴ Innen vagon az Anya-szent-egyháznak régi bé-vött szokása, hogy mind templomokban, processiókban, s' mind pedig egyéb áítatosságokban, psalmusokkal, hymnusokkal, lytaniákkal, és szép istenes dicsirettekkel éllyen.⁵

A' magyarok minek-utánna a' pogányságból az igaz hitre tértek volna, szép isteni dicsireteket, lytániákat, és egyéb áítatosságra-gerjesztő hymnusokat szerzenek. Szent Dávid sóltáriban sokat magyarul fordítanak, mellyekkel templomban, és házoknál dicsirték az Istent: követvén ebben az Istennek szent angyalít, kik Christus Urunk születésekor az egekből leszálván, szép dicsirettel tisztelték a' gyermek Jesus-t.⁶ Ezt előttök viselvén, fiokot-is szép istenes dicsiretekre tanították, a' mint most-is világosan ki-tetszik, a' templomok-mellett éppítetett oskolákból, a' holott az iffiúság egyben-gyülekezvén, nem csak a' tudományban, hanem az Anya-szent-egyházi éneklésben-is tanítatott, hogy a' papi rend a' szent oltárnál az isteni szolgálatot végben vivén, ők azonban ének-szóval Istent dicsírnének.

Hogy pedig jobb, s' alkalmasabb módgyok lehessen az egyházi-szolgáknak, az isteni dicsireteknek éneklésében, sok szép, új és régi deák és magyar énekeket, noha sok múnkával, és fáratsággal, de igen szép rendesen szedtem egybe, mivel láttam a' romano-catholica religión-lévő efféle enekeskönyveknek szükvöltökat, úgy-annyira, hogy a cántorok, és tanító-mesterek, kényszerítettek magoknak sok alkalmatlansággal énekes-könyvet írni, és így a' sok írás, és kézrölkézre adott énekek (mint-hogy jó rész-szerint, nem minnyájan jó írók vagyunk) úgy meg-vesztegetődtenek, és corrupáltattanak, hogy az első születésektől igen távol estenek volt, azokat pedig régi szép ruhájokban öltöztetvén, és elébbeni épségekben állítván, ki-bocsátottam: Erre pedig gerjesztett engem Sz. Ferencz atyánknak szép rendtartása, mellyet iffiúságomtól-fogva követtem, ki azt kívánja az ő fiaitól, hogy éjjel nappal dicsíriék az Istent, és a' kösséget-is isteni dicsiretre tanítsák, mellyet maga-is (a' mint Sz. Dávid, totis viribus saltabat ante Dominum) minden tehetségével meg-igyekezett cselekedni, ez okon

énekli róla az Anya-szent-egyház, non sibi soli vivere, sed et aliis proficere vult Dei zelo ductus.⁸

Másodszor, hogy az uniformitás minden templomokban meg-tartassék, hogy mindenütt uno ore, egy szivei, szájjal, egy forma énekekkel szolgáltunk Istennek.

Harmadszor, édes hazámnak akartam szolgálni, és másoknak-is alkalmatosságot e' kis munkámmal adni, hogy akadály nélkül dicsírhessék az Istent: Mert ha lelki hasznát az éneklésnek meg-tekintjük, felette nagy buzgóságra, és lelki áhítatosságra indította embert, a' szép nótára formált istenes ének-szónak hallása, azért szokták köz-példában mondani: Qui cantat, bis orat: a' ki énekel két annyit cselekszik, mint-ha imátkoznék, mert a' templom-béli szép éneklés-által, mások-is áhítatosságra gerjedeznek, és örömet hallgattya az istennek dicsiretét, nagyobb kívánsággal-is igyekeznek öszevgyülni az Isten igéje halgatására.

Hogy peddig semmi héával ne lenne a' keresztyén olvasó, a' sz. mise-alatt-való Kyrie-t, Et in terra-t, Patrem-et, Sanctus-t, Angus-t, magyarul fordítottam, mely eddig soha nem volt, és mint-hogy az-is szokás volt, hogy az egyházi-szolgák, halottak temetésén énekeltenek, halott-temetésekorra-való, és a' négy utolsó dolgokra emlekeztető énekekkel fejezem-bé e' munkámat; szép lytaniákkal együtt. Ha kedved-szerint-valók kegyes olvasó, ély vélek, és Istent dicsírj.

Költ a' Csíki kalastromban, die 9. Maji. Anno 1676.

¹ Matth. 26.

² Coloss. 3. Eph. 5.

³ 2. Paral. cap. 7.

⁴ Psal. 68. 31.

⁵ Walarf. de rebus Eccles. cap. 25. S. Hyer. Radulph. propos. 10.

⁶ Lucae 2.

⁷ 2. Reg. 6.

⁸ In ejus offic 4. Octobr.

*(Kájoni János előszava a Cationale catholicum című énekgyűjteményhez
– Régi magyar költők tára XVII. század 15/B Szerk. Stoll Béla. Akadémiai
Kiadó – Argumentum Kiadó, Budapest, 1992.*

*Kájoni János több mint három évtizedes énekgyűjtésének eredménye,
rendszeres összefoglalása a Cationale catholicum című nyomtatott
énekeskönyve volt, amelyet tartományfőnöksége idején, pályájának
delelőjén a csíksomlyói kolostorban maga alapította nyomdában 1676-ban
adott ki. Kájoninak az ehhez írt előszavát olvashatjuk itt.
A lapszéli utalások számokkal jelölve a lap alján található.)*

Kurkó Gyárfás

(Csíkszentdomokos, 1909. december 2. – Brassó, 1983. május 21.)

Regényíró, publicista, közéleti személyiség. Alapító tagja volt az Országos Magyar Párt ellenzékéből 1934-ben létrehozott Magyar Dolgozók Szövetségének (MADOSZ), amelynek Brassó megyei, majd országos elnöke is volt. Részt vett az ún. Vásárhelyi Találkozón (1937). Gazdasági jellegű kezdeményezésekkel, javaslatokkal igyekezett az erdélyi magyarság felemelkedésének ügyét szolgálni. A MADOSZ az ő elnöklétével illegálisan folytatta tevékenységét. A háború után, 1944 októberében, javaslatára a MADOSZ kiszélesült, Magyar Népi Szövetség néven. A szervezet elnöki tisztét 1947-ig töltötte be. Az egypártrendszer kialakulásának idején félreállították a politikai életből. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták és bebörtönözték. 1964-ben szabadult, 1968-ban rehabilitálták, a közéletbe azonban nem tudott többé bekapcsolódni. Publicisztikai írásait a kolozsvári *Világosság*, a *Falvak Népe*, az *Utunk*, valamint a brassói *Népi Egység* közölte. Az utóbbinak alapítója volt 1944-ben, és 1947-ig felelős szerkesztője. Jelentős irodalmi alkotása, a *Nehéz kenyér* című önéletrajzi regénye 1949-ben jelent meg, a csíki falusi szegénység életének hiteles rajzát nyújtja. A szerző szabadulása után tovább írta élete történetét, ebből csak egy töredék jelent meg *Inasélet*, 1933 címmel a Korunk 1969/2. számában, Balogh Edgár bevezetőjével. Cikkeiből és a róla szóló írásokból összeállított gyűjtemény *Kurkó Gyárfás emlékére* címmel a budapesti Kossuth Kiadó gondozásában jelent meg 1987-ben (Lipcey Ildikó szerkesztésében).

Nehéz kenyér

(részletek)

Első fejezet

Az Olt és a Maros forrásánál, Csík megye leghegyesebb vidékén terül el, vagy még inkább mondhatnám, szorul össze Erdély egyik legszegényebb és legnépesebb székely faluja, a nyolcezer lelket számláló Csíkszentdomokos. A nagyközség szorgalmas lakossága teljes egészében földműves volna, ha lenne, amit megműveljen. De a kopár hegyoldalakból és erdőségekből álló határa igen mostoha életet nyújt számára.

Mint a pisztrang a hegyi patakba, úgy húzódik az Olt egyre szűkülő völgyén fel a hat felcsíki székely falu népe, és ellentétben Erdély más hegyvidéki lakosaival, szigorú törvényszerűséggel csak a lapályos, tiszta területekre építkezik. Amilyen szegény mezőgazdálkodásra alkalmas területekben, olyan gazdag gyer-

mekáldásban, minek következtében, már azt a pár holdas mezőt is részben beépítették, ami a Balánbánya, az „Olt-feje” felé és másik oldalon a Marosfő felé húzódik fel.

De hasonló a helyzet az alsó falvaknál is, melyek már felismerhetetlenül egymásba épültek, s a járókelő csak a falu nevét jelző útszéli tábláról veszi észre, hogy a szomszédos helységben jár. Na meg a viseletről: a férfiaknál a fehér harisnyán hordott zsinórról, amely piros, fekete vagy zöld, és ez is a zsebeknél különböző díszítéssel, vitézkötéssel változik. De a női szöttes viseletnek is vannak sajátos színei. Ehhez azonban már kevésbé értettem. Csak vasárnaponként a ponkon ülő öregasszonyok tudták megmondani az arra sétáló lányokról, hogy szenttamásiak-e vagy jenőfalviak. Minden falunak megvolt a maga gúnyneve, és ezt szorgalmasan használták is, ami természetesen abban nyilvánult meg, hogy az áthaladó szomszéd falusi után a gyermekek kórusban kiabálták: „Szenttamási szajkó, terüropogató”; ez egyben kihívás is volt, s nemegyszer komoly verekedés lett belőle.

Mi szentdomokosiak „sóstejesek” voltunk. Ebben a „sóstejes” faluban láttam meg a napvilágot 1909 karácsony hetében, amikor leégtünk. Amint édesanyám mondogatta, nem tudta, hogy engemet csitítson-e, vagy a kétéves pontossággal egymásra következő gyermekek sírását, a menthetőt mentse-e, vagy vizet hordjon a tűzoltáshoz. Szüleim földművesek gyermekei voltak, és ők is azok maradtak. Időre is egyidősök, mikor egymásé lettek. Édesapánk nagy családot akart. Az egyikének valamilyen oknál fogva esküdt ellensége volt. Ha édesanyám tiltakozni mert a sok gyermek és a nehéz háztartás miatt, azzal válaszolt, hogy „halgass, inkább egy óvoda, mint egy betegség”. Márpedig mindannyian egészségesek voltunk, tehát óvoda lett. Büszke is volt rá, hogy fiatalon nyolc gyermeknek az édesapja, köztük hat fiú és kettő leány. A falu közéletében és vezetésében állandó tényező volt még fiatal ember korától, és így az innen szerzett tapasztalatai alapján még egy alapelvet vallott a nagy család alapítását illetőleg. Ugyanis a faluban igen sok az azonos családi és keresztnév, s a hivatalos ügyeknél igen sokat bosszankodott az ebből származó tévedésekért.

A falu nagy többsége Kedves, Bara, Karda, Boros, Kristály, Albert, Kurkó, Bíró, Barabás nevű családokból állott. Az egyes azonos nevű családok megkülönböztetésére a legszívesebben valami gúnynevet adtak, vagy a családfő esetleges testi hibáját csúfolták ki. Ezzel igaz, hogy meg is oldották volna a dolognak ezt a részét, mert a „csonka”, a „hegyaljai” vagy a „faluvégi” jelző még az utódokra is átszállott, amikor már nem voltak csonkák, hegyaljaiak vagy faluvégiek, mert éppen a falu közepén laktak. De a baj ott kezdődött, hogy minden szülő a gyerekeit a saját, majd a nagyszülők nevére, de legjobb esetében is olyan névre keresztelte, amely a leggyakoribb volt, így Sándor, Jóska, János, Ferenc, István, András szerepelt százával. Ebből származott, hogy a felettes hatóságoktól jött ügyes-bajos dolgokban a legnagyobb gondot az okozta, hogy a sok közül ki az illetékes.

Alapelvként szegezte le tehát édesapám, nehogy olyan keresztelés legyen a családban, mellyel még az ő családja is nehezítené a kézbesítés munkáját. Így történt meg aztán, hogy a nyolc gyermek közt csak az édesapám nevét, Sándort és a Kurkó-nagyapám nevét, Andrást lehetett megörökíteni a családban. Szigorúan a faluban még nem ismert neveket kellett a kalendáriumból kikeresni. Így alakult ki a következő névsor: András, Vilma, Gyárfás, Béni, Alajos, Sándor, Veronika és Károly.

Ötödik éves koromtól emlékszem a különböző történésekre, melyeknek részese voltam, vagy látóköröm felölelhette és emlékezetem megőrizhette ezeket.

Akkor kaptam az első fehér harisnyát, amellyel a köntöst válthattam föl. S nem tudtam betelni annak az örömevel, hogy immár emberformám van, mert „kétágú” vagyok, s még csizmám is van. Igaz, hogy a csizmát csak vasárnap használhattam. (...)

Ötödik fejezet

A háború izgalmaiba belefáradtak az emberek. Azt a kezdeti elzárkózást, hogy esténként és vasárnap nem jártak ki a házból, a háború iránti közömbösség váltotta fel.

Nyáron kora hajnaltól késő estig a nehéz mezei és erdei munkával úgy eltelik az idő, hogy egymás látogatására nem érnek rá. De a nehéz nyári munkának is megvoltak számunkra a maga szépségei. A ganyézás, kapálás, aratás, cséplés és fahordás kalákában a hagyományos közösségi munkaszellem eredménye a székely faluban. A sovány földeket igen sokat kell trágyázni, ha az ember termést akar. A trágyázás természetesen kellemes munka, de a hegyes vidék a lovakat nagyon öli, s hogy tíz-hús szekér ganyéval ne kelljen napokig mocskolódni, kalákát hívnak a jó barátokból, szomszédokból és rokonokból. Így egy rövid nap alatt a ganyézó kaláka vidám énekszó mellett befejezi azt a munkát, amellyel a házigazda egy hétig is elkínlódnék. A kalákába való meghívás megtiszteltetést jelent a résztvevőnek. A kaláka ingyenes, de a kalákába hívó vendégül látja a meghívottakat.

Hasonló a helyzet a szénatermelésnél. A kaszálók havasalji erdős területen fekszenek, rajtuk rendszerint kicsiház és szénacsűr is van. A falutól tíz-tizenöt kilométerre eső kaszálókról a szénát csak a tél beálltával, a patakok befagyása után, szánnal lehet hazahordani. Az ilyen területeket is rendszerint kalákában kaszálják le.

De a téli élet is meghozza a maga kalákás estéit. Fonó-kaláka, amikor a gazdaasszony kenderét nyolc-tíz fehérrép felfonja.

Egy másik érdekes formája a kalákának a fahordó-kaláka, vagy a leégett gazdának a házépítő-kaláka. Ilyen esetben a gazda sokszor nem is tud róla, hogy

a jó barátok az ő megsegítésére kalákát rendeznek. Csak akkor veszi észre, amikor az udvarára behajtanak.

Még van egy formája a kalákának, s noha sorrendben és időben a legutolsó, természeténél fogva mégis a legkedvesebb számunkra: a bárány-kaláka. Ezzel csak a ganyézó kaláka ért fel, mert megvolt a lóválaszték, és sokat lovazhattunk. A bárány-kaláka abban áll, hogy az új gazdát vagy valamilyen oknál fogva juh nélkül maradt gazdát juhállományhoz juttatják.

A kalákát az érdekelt gazda egyik ismerőse hívja össze. Ellenszolgáltatás az egész napi kalákánál a koszt. Természetesen egy-egy kicsi „házi szóttos” kíséretében. De mert Domokoson csak rozsból főzik a pálinkát, ami tilos, hogy a büntetést elkerüljék, hát a rozspálinkát borsfenyő-pálinkának keresztelik. Az ízét egy maroknyi belefőzött fenyőborsika adja. Finánc legyen, aki megismeri.

A fonó-kalákát estére hívják össze, de vacsora után lévén mindenki, hát csak cukros főtt kukoricát kapnak. Az ital, különösen a leányoknál s fiatal asszonyoknál, szégyen számba megy, tehát nem isznak, de ha már isznak is, legalább háromszor megkínáltatják magukat, s mikor vinnék tovább az üveget, akkor nyúlnak utána. Ez az illem.

A bárány-kalákát vacsorára hívják. Itt már kürtös-kalács is van, mert aki eljön, egy bárányt is kell hoznia. S ilyenkor éjfélig is elbeszélgetnek.

(Részlet Kurkó Gyárfás: Nehéz kenyér. Önéletrajzi regény. Bukarest, 1970, 2. kiadás, Kriterion Könyvkiadó című könyvéből)

Mihály László Barna

(Csíktaplocán született – a második világháború végén hunyt el)

Az 1920-as évek második felétől jelentek meg verseskötetetei Csíkszeredában, Kolozsváron és Aradon. Az 1926-ban Csíkszeredában indított *Dacia* című román és magyar nyelvű „független kritikai, társadalmi és kulturális hetilap” magyar irodalmi anyagának munkatársa volt.

Csíkszeredában megjelent verseskötetetei: *A végtelen felé.* Versek (1927, Szvoboda Miklós nyomdájában); *Öröktűz.* Versek (1928, Vákár kny.); *Keleten pirkad.* Versek (1930, Szvoboda Miklós kny.); *Lármafa Csíkország felett.* Versek (1934, Szvoboda Miklós kny.).

Öröktűz vagyok

– Erdélyi író barátaimnak. –

A Hargita ormán csak álltok, álltok
S ha vihar jön, nagyokat kiálltok:
Régi barátim, délceg fenyőfák. –

Gyilkos kezek fejszét emeltek rátok,
S Ti zokogtok és foly gyanta-véretek,
Hittétek-é, hogy ezt meg kell érnetek?

Az erdő lelke mélyen kavarog,
Míg hullanak a fejszecsapások...
S én ezer könnyes tortúrán átesem –

Mert: magyar vagyok s ez a – Végzetem!!!

(Mihály László Barna: *Öröktűz.* Csíkszereda, 1928.)

Hidvégi Mikó Ferenc

(Hidvég, 1585 – Gyulafehérvár, 1635. július 15.)

Politikus, diplomata, emlékiratíró. 1600-tól Barcsai András, 1602-től Bethlen Gábor apródja, titkára volt. Bethlen Gábor korában a XVII. századi erdélyi politikai életben jelentős szerepet játszó személyiséggé vált. 1611-ben csiki alkapitány, majd 1613-ban Bethlen Gábor Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék főkapitányává nevezte ki, e tisztséget haláláig viselte. 1623–1630 között felépítette a csíkszeredai Mikó-várat. A fejedelem bizalmasaként teljes meggyőződéssel Bethlen politikáját szolgáló diplomata, 1622-től a fejedelmi tanács tagja, Erdély kincstartója és főudvarmestere. Többször teljesített diplomáciai megbízást a török udvarban és a nyugati uralkodóknál. 1625-ben ő kérte meg Brandenburgi Katalin kezét Bethlen Gábor számára. Később I. Rákóczi György híveként tevékenykedett.

Mikó Ferenc *Históriája a maga életében történt erdélyi dolgokról* az első képviselője a régi erdélyi magyar irodalom később kibontakozó fontos műfajának, az emlékiratnak. Mikó emlékirata 1594-től Bethlen Gábor fejedelemmé választásáig, 1613-ig írja le az erdélyi eseményeket. Eredeti kézírata nem maradt ránk, 1863-ban adták ki először.

Históriája a maga életében történt erdélyi dolgokról

1611

(részlet)

Nem kevés munkával és sok ígéretekkel kibeszélvén a török, tatár hadakat, a fejedelem Fogarasba visszamene, elsőben Brassónak minden hostáit elégetvén. Ott engemet a jó Istennek kegyelmes gondviselése által a csiki vice-kapitánysággal ajándékoza meg az uram akaratjából, és hogy újólág maga mellé bizonyos számú lovas, gyalog hadakat írjak el, kivel Váradra menjen, mindjárást tisztembe bocsáta, 26 esztendősbeli ifjú koromban. Áldd meg, Isten, vezérelj ily ifjúságomban való ilyen becsületes tisztemet, viselhessem becsülettel dicséretesen, más jó vitéz hadnagyoknak példájával előttem.

Fogarasból azért beérkezvén Csikba, Csicsóba, Kelemen Mihályhoz (az én tisztemről való parancsolatokkal), ki akkor fő-királybíró vala, igen kedvetlenül fogada, mindazonáltal ott gyűlésbe hirdetteté a székeket. Kibe mikoron én is beérkeztem volna a mellettem és velem való levelekkel (mert commissariusom nem vala, kinek de necesse meg kellett volna lenni; de mind az uram, azt hiszem, arról megfeledezett, magam is nem tudtam meggondolni): a leveleket praesentálám, kikben tisztemről parancsol elsőben a fejedelem, azután commendál az uram más levelekben, a mi székely szokásunk szerint. Azért engem szállásom-

ra bocsátván, magok tanácskozássra maradván, delibéráltak felőle, hogy engem, mivel ott zálogom nincsen, kapitánynak nem agnoscálhatnak. Azután behívatván, egy paraszt, írástudatlan öreg ember, Fodor Bálint, levén ott; ez által kezdőnek óráltatni. De mikoron ki nem tudná vagy meré mondani, mit akar, magam magyarázám meg, amit ő ki nem mondana. De ebben magnanimiter akarván magamat viselnem, arra csak így felelék: Mivel mentse kegyelmetek magát, hogy engemet kapitányának fel nem vehet, tudniillik hogy semmi zálogom, sem residentiam itt nincsen, értem; most én azt nem disputálok, sem az én tisztemet erővel én nem oltalmazom; vagyon arra ki gondot visel. Hanem az én uram önagsága, Bethlen Gábor, kegyelmetek főkapitánya; és annak egy főember szolgálja, erdélyi, és igaz régi székely nemzet vagyok. Ímhol a mi kegyelmes urunk őfelsége parancsolatja, ki nekem úgy mint csiki vice-kapitánynak szól, olvassa el notarius uram. Elolvasnám: abban parancsolva vala: írjak el 400 lovast, 200 gyalogot, mert a csiki gyalog azelőtt való brassai harcon vezett vala. Ím azért kegyelmetek hallja mit parancsol a fejedelem; ha ki szómat fogadja, harmadnapra mustrát hirdetek, attól becsülettel veszem; ha ki szómat nem fogadja, bizony megbüntettem, a mi kegyelmes urunktól s egyszersmind főkapitányától nekem adatott autoritásomból.

Így az harmadnap előjövén, hát mindenek engedelmesek, és a mustrán jelen vagynak. Én azért az én hivatalomnak megfelelők, és akik hozzám jó akarattal voltak, úgymint: Szent-Miklósi Gurzó Márton, Bernárd János, Kosa Balázs, Bartalis Ferencz, Beke Oremus, azoknak barátságokat megköszöném; a többekhez is simulván, az időnek engedtem. De azok azért ugyan nem szüntek alattomban alám vermet ásni, mint: Kelemen Mihály, Hadnagy Mátyás, Fodor Bálint, Incze Balázs, notarius; és titkon szék nevével a fejedelmet búsíták, utána valókat ígérekkel únszolták. Itten az Isten volt velem. Mert azonban ki sem indulhatván Csikból, a mustra után harmadnap, Forgács Zsigmond 24 zászlóalja gyalogja, Moldován való általfutásán, nem érkezhettvén a lovassal, meghozák, hogy a csiki úton jönek. Ott én is elejekbe menék, nemcsak az hadakkal, az egész csiki néppel; és Nyíresben útvokat megállván, magokat megadák. Minden fegyverektől őket megfosztván, magokat békével, ugyan a megírt hadakkal Kolosvárhoz, ahol akkor a fejedelmet elérém, kísértetem; kiért a fejedelem nem hogy tisztemet elvette volna, sőt több kegyelmességét ígéré.

(Részlet Hídvégi Mikó Ferenc Históriája a maga életében történt erdélyi dolgokról 1594–1613 című írásából, amely megjelent a Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemeiről című kötetben – Budapest, 1980, Gondolat Könyvkiadó, össz. Makkai László)

Nagy András, dr.

(Csíkszereda, 1905. szeptember 19. – Csíkszereda, 1982. március 2.)

Orvos, szakíró. Középkoláit szülővárosában, Debrecenben és Kolozsvárt végezte (1915–23), a bukaresti orvostudományi fakultáson doktorált (1929). Orvosként dolgozott 1931-től Csíkszeredában, 1935-től a gyulafehérvári teológia orvosprofesszora, püspökségi orvos, 1938–45 között a csíksomlyói, majd a csíkszeredai szülészet megszervezője és vezetője. 1947-től Csíkszentkirályon élt. 1964–76 között a Csík rajoni, majd a Hargita megyei Egészségügyi Nevelési Szolgálat alapítója és vezetője. Több mint kétszáz cikket, tanulmányt írt, amelyet számos folyóirat közölt. Egészségtani középiskolai tankönyvét 1938-ban adták ki. Érdeklődési köréhez tartozott a gyógyfürdők kérdése. Erről tanúskodik *Fürdőhelyeink* című írása a *Korunkban* (1970) és a *Hargita megye gyógytényezői* (Csíkszereda, 1974) című kötetben közölt tanulmánya. Értékesek kortársairól írt megemlékezései: Bitay Árpádról és Nagy István festőművészről a *Korunkban* (1968) és Szemlér Ferencről a *Művelődésben* (1979). *Városkép és ami hozzátartozik...* címmel Csíkszeredáról szóló emlékiratát a Pallas-Akadémia kiadó adta ki 1995-ben. Lapjain a második világháború előtti kisváros mindennapjai, jellegzetes alakjai, a település története, emlékezetre méltó eseményei, helyi anekdotái elevenednek meg. *Lót visszaneéz* című önéletrajza ugyanitt jelent meg 2001-ben, a szerző fiának, Nagy Benedeknek az utószavával.

Lót visszaneéz

(részlet)

Évente szokás volt a gimnáziumban színdarabot előadni. Legtöbb darab kiválasztása ma is rejtély előttem. Nem voltak sem misztériumdramák Somlyói hagyomány szerint (akkor nem is beszéltek ezekről és bevallom, magam is csak sokkal később értesültem létezésükről), sem irodalmi értékű művek. Magam Kállay Jánossal és Elekkel inkább a színpad megépítésében jeleskedtem. Állandó színpad akkor még nem volt, a színjátszás a tornateremben történt, ebédlőasztalokból összeállított színpadon és magunk festette díszletekkel. Villanyvilágítást is minden alkalommal újra kellett szerelni. Akkoriban nem volt ily célra sem szerelőmester, sem pénzalap, így a szerelést egymástól tanultuk meg és az akkor használaton kívül álló taplocai épületszárny falaiból egyszerűen kihúzogattuk a drótokat és leszereltük mindazon kellékeket, amire szükségünk volt. Erről persze nem beszélünk, nagy volt az elképedés később, mikor az épületrészt ismét használni akarták és mindent újból fel kellett szerelniök. Fő, hogy a

színpadi fények szépek voltak, tűzvészt nem okoztunk és még csak a nyakunkat sem törtük ki a mászkálásban, ami felért félévi tornagyakorlattal. Jellemző, hogy senki sem kérdezte tőlünk, honnan vettük a szereléshez szükséges anyagot. Az akkori tanároknak eszükbe sem jutott, hogy az ilyesminek ára van. 1923-ban, Petőfi születésének százéves évfordulóját ünnepelte a magyarság. Herczeg Ferenc darabját, *A költő és a halál* címűt adta elő az iskola. Petőfit Szalai Béla alakította, a gazdát Elek, a nőszerepekre kiválasztották a kor és külső tekintetében legveszélytelenebb női egyedeket. Magam nem szerepeltem benne, mert akkor már megtörtént sok port felvert szakításom az önképzőkörrel, de végül is beállítottak bemondónak, figyelembe véve apáméból átalakított, tűrhetően szabott szmoking öltözetemet és kialakuló beszédképességemet. Önképzőkör ide vagy oda, azért a „nagyfélegetű szavalásokat” mégis reám bízták. Így „szavaltam” (most érzem, milyen rossz mellékíze van e szónak) a *Dalnok búját* – Kozma Lili kísérte, melodráma feldolgozás volt – a közönség első soraiban ülő Vlad Izidor görög katolikus tisztelendő nagyon is értette a költeményt, ám dicséretére legyen mondva, egy kis somolygással elintézte magában. Máskor Sik Sándor szabad versét, *Az élet rapszódiját* bízta reám Kassai igazgató. Megtanultam. Nem bántam meg.

A színielőadások jövedelméből a *laborifer* és *faciger* öltözeteket újból megcsináltattuk, tekintve, hogy a régiek 1916-ban eltűntek. Tudni kell ehhez, hogy a pünkösdi szombat délutáni, nagy-somlyói „kikerülés” alkalmával a körmenet közepén haladt a Somlyói gimnázium – az én időmben már a jogutód csíkszeredai gimnázium – ifjúsága annak emlékezetére, hogy a nevezetes vasfűvői harcban (1567), mikor János Zsigmond fejedelem hittéríteni jött hadait pozdorjává verték a Somlyói barátok által fellármázott székelyek (ezért maradtak a csíkiak katolikusok) – a somlyói tanulók vitézkedtek első helyen. A Somlyói templomban, a főoltár mögött, bal oldalon, ma is megtalálható a „laborium” (labarum) – ez a furcsa, vasvázra feszített, aranybrokát szövetből készült, közepesen vastag nyéllal bíró, éktelenül nehéz, egészében méhkast utánzó alkotmány. Belsejében sok régi név és dátum olvasható, az egykori laborifer-ek nevei. Egyszóval, ez a labarum mint győzelmi jelvény volt a körmenet központja, mások szerint, ez a *székelység egységét jelképező méhkas*. Aki vitte, annak címe volt „laborifer”, csak a legjobb diákok közül kerülhetett ki és – tekintve a hegy magasságát és meredekjét – kiadós testi erővel is kellett bírnia, hogy a labarumot a nyakába akasztott szíj-heveder segítségével le tudja cipelni. Kíséretét képezték a fáklyavivők – a facigerek – szám szerint haton. Vezetőjüket „énekes faciger”-nek nevezték, mert ő énekelte elő a kizárólag csak akkor, a somlyói hegy tetején felhangzó *Egészen szép vagy, Mária* kezdetű, csodálatosan szép antifónát (ma már majdnem feledésbe ment, szerencse, hogy a Baka János-féle egyházi énektárban megtalálható), és a többi faciger felelgetett rá. A fáklyavivők tágas négyszögben vették körül a labarumot, körülöttük pedig kötélkordonon kívül a gimnáziumi ifjúság. A régi ruhák pirosak voltak, az újak égszínkékek, ezüst paszomántokkal. A laborifer öltözete is ilyen színű, földig érő, bő szoknya,

karing és széles skapulárával (vállgallér). A facigereké hasított ujjú, vitézkötéses mente. Újítás volt akkor, hogy nem egy, hanem két laborifer ment e menetben, egymást felváltandó, mert a múltban haláleset is történt a virtuskodó túlerőltetés következtében (az illető a Kis-Somlyó hegyének tetején, a Salvator-kápolna mellett van eltemetve). Elek volt az egyik laborifer, én a másik. Szerepem azonban kimerült az első laborifer kíséretében, mert ő – csakazértis! – egyedül akarta kimeríteni a dicsőséget. Kibírta, bár kékült-zöldült, mialatt én beértem a bámultatással. Viszont akkor nem írtam be a nevemet a labarum belsejébe, csak évtizedek múltán. Amennyire emlékszem, ez volt a gimnázium egyetlen hagyományosnak mondható életjelensége. Mert az olyan „hagyományokról”, mint kicsengetés, ballagás – akkor még nem is hallottunk.

Létezett még az önképzőkör is. Irodalmi beállítottság, versek, szaválások és ezek bírálata, meglehetősen szegényes változatossággal és lelkesedéssel. Életkérdésekkel, a kor vajúdo eszméivel foglalkozni nem tartozott az önképzőkör munkaterületébe, mely megrekedt valahol Petőfinél és a pápai gimnázium eszmevilágában. VIII. osztályos koromban elnöknek választottak, inkább mint elismert legjobb tanulót, nem irodalmi érdekért. Történt azonban, hogy októberben meghalt a rettegett Wágner tanár úr (egykori polgárőr-társam), az önképzőkör addigi vezetőtanára. Díszes temetés készült, melyen természetesen az önképzőkörnek is kellett búcsúztatóval szerepelnie. Beszédet írtam és magoltam, de utolsó pillanatban az új vezető tanár, dr. Csipak Balogh Lászlót bízta meg a beszéddel. Lenyeltem a békát és kerestem a mellőzés magyarázatát, anélkül, hogy megtaláltam volna – talán szónoki készségemben nem bíztak? Így aztán a legelső önképzőköri gyűlésen bejelentettem, hogy lemondok az elnökségről és tüstént el is hagytam az elnöki széket. Nagy botrány lett az ügyből, magam sem vártam. Voltak tanárok, akik az iskolából való eltávolításomat javasolták mint olyan elemét, aki „bolsevista” példát terjeszt az ifjúság között. Mégis győzött a józan ész, lecsendesedett a vihar. Igaz, hogy dr. Csipak egész éven át nem szólt hozzám, még csak nem is feleltetett, dolgozataim alapján osztályozott. Évekkel később kibékültünk. Akkor már mint diplomás ember, tisztelgő látogatás formájában adtam meg neki az elégtételt, sőt évek múlva legkisebb leányom keresztapja lett. Jellemző a korra, hogy egy ifjú önálló állásfoglalásának ilyen jelentéktelen esete ekkora riadalmat kelthetett.

*(Részlet önéletrajzi könyvéből: Lót visszanéz.
Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2001)*

Nagy Borbála

(Csíkszereda, 1904. augusztus 2. – Kolozsvár, 1994. február 5.)

Regény- és színműíró, műfordító. Szülővárosában, majd a kolozsvári Marianumban tanult, Csíkszeredában érettségizett (1922). A budapesti egyetem bölcsészkarán kezdte meg a német-francia-filozófia szakot, a bukaresti egyetemen szerzett tanári diplomát 1927-ben. Konstancán (1927–29), majd Caracal leánylíceumában tanított. 1934-től sikerült szülővárosa leánygimnáziumában katedrát kapnia. 1941-től nyugdíjazásáig (1959) különböző kolozsvári iskolákban volt nyelvtanár.

A Zeng az erdő című történeti drámájával (Csíkszereda, 1935) elnyerte az Erdélyi Szépmíves Céh és a kolozsvári Magyar Színház közös pályázatának II. díját. *A szépasszony leánya* című történelmi drámáját 1947-ben sikerrel mutatta be a kolozsvári Magyar Színház együttese. Több színdarabot is írt, amelyeknek egy része az 1960-as években a *Művelődés* című folyóiratban jelent meg. *A Xántus-völgyi ütközet* című kisregénye (Kolozsvár, 1938) az 1694-es csíki tatárdúlás eseményeinek irodalmi feldolgozása.

Több évtizedes szünet után jelentek meg nagy tárgy- és korismeretről tanúskodó történelmi regényei: *A csíki boszorkány* (Bukarest, 1974); a Homérosz nyomán alkotott *Trójai Kasszandra* (Kolozsvár, 1979); továbbá az *Őrült Johanna* (Kolozsvár, 1981); *Claudia* (Kolozsvár, 1984); *Theodora császárnő* (Kolozsvár, 1994); *A vén kapitányné* (Csíkszereda, 1996). A regények cselekménye rendszerint egy-egy híres-hírhedt női főszereplő köré szövődik, a szerző végső soron mindegyikben önmagát keresi. Halála után több kötetre való kézírata maradt hátra: regények több változatban, novellák, számos színdarab. *A székelők története* című munkája is kéziratban maradt.

Fekete kucsmák

Somlyón pedig nem voltak rendezett székely hadak, sőt egyáltalán nem voltak hadak.

Még sötét éjszaka volt, amikor a zsolozsmázó barátok megéreztek a terjengő perzs-szagot és meglátták a vörös eget Felcsík felé. Nem kellett sokáig várniok, hogy megtudják az okát, mert hamarosan kezdtek dőngetni a menekülők a templom és a kolostor magas védfalának a kapuját. És Somlyón tudták már, hogy a tatár nem tréfál. Az 1661-es tatárbetöréskor a templomot és kolostort teljesen feldúlták és a szerzeteseket az égő templom tetejéről dobálták a lángokba.

Még nem gyógyult be a Mária-szobor arcán a sebhely, amit tatárkorbács vágott rajta és az öregek még emlékeztek arra a tatárra, akinek, amikor a szent szobrot fejszével ketté akarta hasítani, elszáradt a keze, és a másik tatár, aki lándzsával akarta átfődni, azon helyt szörnyet halt. Nagy veszedelmek előtt

Mária szemébe könnyek gyűltek. Az 1661-iki tatárdulás előtt (Ali pasa volt a horda vezére akkor) három egész hétig ragyogott három csillag a szobron olyan fényességet árasztva, hogy éjjel bevilágította a templomot, figyelmeztetve a csíkiakat a veszélyre.

De ezen az éjjel hiába gyűlt a szent szobor köré a sok menekült: asszony, gyermek, a szobor csak csendesen mosolygott és semmi különöset sem fedezhetett fel rajta senki.

Az asszonyok kétségbeesetten borultak előtte földre:

- Tégy csudát, Mária!
- Mária, ne hagyj el!
- Mária, megölték az anyámat!
- Nincs sehol a kicsi fiam! Mária!
- Mária, elfagyott a két kezem! Mivel dolgozom ezután!?
- Mária, ne hagyj el!
- Verd meg a rablókat! Pusztítsd el! A hajadon leányomat elrabolták!
- Mária, Mária! Hol az uram!
- Mária, ne hagyj el!

És ez így ment egész virradatig. Új menekültek jöttek, új panaszok, új átkok, új sírások. És Mária csak csendesen, jóságosan mosolygott.

Virradat körül már nem fértek a templom kertjében sem és még mindig ontotta őket Felcsík felől a mező.

Fagyott, ruhátlan gyermekek szekérszámra, mellettük gyalog elkékült mezítlábas asszonyok. Mind Somlyóra jött és mind Somlyótól várt segítséget.

A klastrom előtti térségen mozdulni sem lehetett a sok szántól, szekértől. Némelyik ágyneművel halmozva magasra, némelyikben széna az állatoknak, a másikban csak egy-két halódó beteg a szalmán, vagy vacogó gyermek a kasban. Ki mit el tudott hozni, kit milyen gyorsan leptek meg a rablók és mennyire terjedt ki az esze. Volt olyan asszony, aki egyetlen fakanalat menekített el, a másik egy lyukas teknőt és egyik szentmiklósi leány a hátán hozta Somlyóig nagy féltéssel lovának a szénát és csak Somlyón tűnt ki, hogy lovát még Szentmiklóson elhajtották a tatárok.

Reggel felé már nem is sírt, nem is imádkozott a tömeg, csak állott gémberedett tagokkal, üres tekintettel. Ez a tekintet csak akkor élénkült meg, csak akkor tágult még ijedtebbre, ha új emberek érkeztek, akik még felszóltak, akik még felcsukló zokogással sírtak:

- Itt a tatár!
- Már Delne is ég!
- Csomortánt fosztogatják!
- Itt vannak Pálfalván! Mária segíts! Jaj, Mária!!!

Ilyenkor a régiiek összerebbentek és összébb húzódtak, egymáshoz közel, egymás védelmére, az újak pedig rövidesen szintén elhallgattak és melléjük bújtak várni a véget.

Jött ugyan olyan ember is, aki bizakodott, hogy Alcsíkon gyűlnek a hadak, itt lesznek rövidesen. De ezt senki sem hitte. Az alcsíki hadak legfennebb délre jöhetnének, akkora pedig Somlyóból csak füstölgő rom marad.

Talán jó lenne tovább menekülni, Alcsík felé?... de a fagyott lábak felmondták a szolgálatot és az akarat is megbénult. Nagy veszedelemben, nagy fáradtságban nemtörődömség fogja el az embereket. A somlyói templomot kemény fal védte, ha tovább mennek még az sincs.

Pedig védekezésről szó sem lehetett. A menekültek között volt vagy ötven katonaviselt székely, de közülük is hat nagy sebesüléssel feküdt, ki a szán aljában, ki a templom padján. Aztán volt vagy hatvan nagyobb diák a somlyói gimnáziumból s a sok asszony és gyermek. Szemben tizenkétezer tatár. Itt csak meghalni lehet.

Volt, aki gyónni akart. A másik csak beült a szán alá a hóba, egyik fiatalasszony hangtalanul, hulló könnyekkel szoritotta magához halott gyermekét.

A templom tornyában már azóta verték félre a harangot, amióta az első tűz vörösre festette északra az eget. A barátok elrohantak Alcsík felé segítségért. Az egész klostromban egyetlen barát maradt, a belga eredetű Nizet Ferenc páter és négy konfráter. A páter eleinte szédülten nézte a nyomorúságnak ezt a dermesztő képét, nézte a tehetetlen embereket, fagyott gyermekeket, síró asszonyokat. Körüljárt köztük, bátorított, vigasztalt, de csak kézlegyintéseket kapott. A páter belga volt, honnan ismerte volna a tatárokat és a székely nyomorúságot.

Akkor a páter bement Máriához és misét mondott. Ő is hallotta, hogy Mária nagy veszedelemben sírni szokott és a páter egész mise alatt a Mária arcát nézte, hogy megsajnálja-e népét? De a Mária melegen, szeretettel mosolygott a páterre is és a kétségbeesett asszonyokra is.

És a páttert egyszerre isteni világosság járta át: ha Mária mosolyog, nagy baj nem lehet! Mise után már a páter is mosolygott.

Nagy tüzet rakott a rendház konyhájában, a diákokkal összeszedette a halálra fagyott gyermekeket, meleg levest főzetett nekik. Aztán begyűjtötte az asszonyokat a templomba és a szószékről beszélni kezdett.

A belga barát nem tudott jól magyarul és még sem hallgattak soha ilyen figyelemmel a székelyek. Lassankint kigyúltak a sápadt, fagyott arcok és felcsillantak a könnyől fátyolos szemek.

A barát arról beszélt, hogy az ellentálláshoz, a győzelemhez nem sok képzett, kemény katona kell, hanem sok hit és hősiesen kemény akarat. És ha az asszonyok akarnák...

Akarták! Egyszerre! Mind!

Akkor Nizet páter leszállt a szószékről, kiosztotta a székelyek Somlyón őrzött fegyvereit, leszedte a diákok fejéről a fekete báránybőr kucsákat és felrakatta az asszonyok fejére a fehér csepesz helyett, amit régi székely szokás szerint hordtak.

És kiment a nép Kissomlyó oldalába, oda, ahonnan messze el lehet látni Felcsík felé és ahová messziről lehet látni Felcsík felől. Ott felállította a páter egyenes hadi sorokba, legelői a kevés férfit, utánuk a diákokat, előbb a nagyokat, aztán a kisebbeket. Hátrább, ahová messziről nem lehet jól látni a kucsmás asszonyokat.

A dobokat rohamra kellett verni (gróf Kálnoki Ádám volt a dobos diákok vezére), kürtökön jeleket adtak le a had messzebb eső szárnyainak. A szablyákat csillogtatni kellett és puskát kapott, aki el merte sütni. Az egyik ágyút a toronyba, a másik kettőt a Kissomlyó oldalába a Szent Antal kápolna alá állították ki, hogy messze ellátszódjanak, de ezeket nem volt szabad elsütni, csak a legvégső esetben. Ellenben a többi harci eszközt igenis nagyon kellett használni.

Mire a tatár Pálfalváig ért, megperdültek a dobok és kegyetlen kiabálásba, lövöldözésbe kezdett mindenki. Egyrésze énekelt is, de csak, akinek mély férfi hangja volt.

Akiknek pedig kard jutott, azok részére kifogták a szának elöl a halálra fagyott lovakat és így lovas, fennvillogó-kardú csapatok vágattak a keményen álló had körül, mintha parancsokat osztogatnának.

Ez volt a had, ami megállásra kényszerítette Mirza khán csapatait, ami megosztotta a tatárhad erejét és ami megmentette így Alcsíkot, mert időt nyertek a székelyek és felkészülhettek, amíg a tatárok Somlyó előtt tanakodtak, azt híven, hogy a székelyek derék hadával állnak szemben.

Amikor pedig a tatárok harc nélkül elvonultak, az asszonyok maguk sem hittek a csodában. A diákok rögtön üldözésükre akartak indulni, de a páter visszatartotta őket:

– Várjatok fiaim, aki eddig csodát tett, ezután sem hagy el.

A nép akkor bevonult a templomba hálát adni Máriának, aki még mindig szépen, csendesen, melegen mosolygott.

(Részlet Nagy Borbála: A Xantus-völgyi ütközet. Kisregény. Kolozsvár, 1938 című munkájából)

A csíki boszorkány

A medveadászat elmarad, mert már a hajnali ködben hadirendben kivonul a sereg az összetaposott udvarról, kertből, nem állíthatja meg őket még maga a nagyasszony sem.

Ott áll a tornác lépcsőinek tetején, és száját keményre szorítja, nehogy sírni kezdjen. Még könny sincs a szemében, pedig abban már gyakran könnyezik az öregség. De nem szabad a legényeknek látniuk, hogy az anyjuk is gyenge.

Egész éjjel készítették őket, de ötnek sok minden kell. A legjobb horgos vértetet, acélsisakokat, török kardokat, szablyákat válogatták ki a padlásról, ahová a hadi szerszámot a nagyasszony még Kerelőszentpál után számúzta. A

legerősebb pokrócokat vették elő nekik, a legízesebb húsokat tarisznyálták fel. A lovakat mind viszik. Még a faluból is összeszedték a lovas legényeket. Hogy mi lesz a gazdaságban legények és lovak nélkül, éppen aratás idején? Hát itt vannak az asszonyok és a két tehén.

– Árpaaratásra itthon vagyunk – mondja búcsúzóul András. A többi egy szót sem szolt, amikor megöleli őket anyjuk.

Bethlen Gábor sastollas süvegével integetve még visszakiáltja, hogy a Bundás kutyát, mint Apor Anna egyetlen jószágát, vigyék fel a várba Miklósnak örökségül. A nagyasszonynak csak akkor jut eszébe, hogy ez a csirkefogó, gazfickó egyik leány kezét sem kérte meg!

No, nem baj, eljön ez máskor is! – nyugtatja meg magát, miközben keszkenőjét lobogtatja a hátramaradó porfelhőnek.

Mire feljön a nap, már a törött szalmát és trágyát is eltakarították, amit a hadinép hagyott maga után.

Aztán napközben is vonulnak a csapatok, de ki tudná, hogy ki ellen és ki mellett. Éjszakánként tüzek égnek a dombokon vagy az Olt partján. Nagy sereg gyűl Brassó mellé...

Most dől el, hogy törökök leszünk-e vagy németek... – gondolja keserűen a nagyasszony, aki most már kényszerűségből támaszkodik a vastag botra, és azon veszi észre magát, hogy a gaz, ebhitű törökért imádkozik a Szentanyához, aki jobban megérti az asszonyok keservét.

A leányok veszik most át a nagyasszony háztartási gondjait, és titokban minden megfogható ételt eldugdosnak, hogy amikor a legények győztesen visszatérnek, megvendégelhessék az egész sereget. Pedig az ételt maguktól húzzák meg, mert éhínség van az egész környéken.

A gyermekek mezei munka közben mindennap egyenkint öröködnék a bástyán, hogy onnan a visszatérő csapatokat lessék. Heléna a legnagyobb közöttük, kívülre két legényke és két leányka. Ennyi maradt a téli torokgyík után. De ezek erőben túlharsogják a mennydörgést és gyorsaságban a villámlást. Szálas, kemény legénykék, és sudár, de nem hajlékony leányok. Heléna pofozza meg a fiúkat, ha madárfészket vernek le, és a leányokat, ha nem jár a kezük elég gyorsan. Kordásleány már nincs mellettük.

Olyan nagy a csend a házban, hogy amikor estebédnél a deák lantjába csap, mindenki összerezzen, és a nagyasszony istentelen, gyáva latornak szidja meg a sánta deákot, aki nemhogy harcba szállna, mint minden becsületes ember, de még szégy entelenül muzsikálni is mer!

– Inkább verset írjál, ha már egyébre nem vagy való! Ha az a jöttment Selymes Péter annyit tudott írni a bihari Toldi Miklósról, mennyit érdemelnek az Aporok?! Legalább ötven árku! Írd meg, amíg itt cincogatsz! Deákul írjad! Hogy hallja meg az egész világ! Mert jószándékú ember deákul ír, hogy csak az érthesse, aki megérti!

A deák meghunyászkodva ül neki latin rímet izzadni, de még a bástya fokán sincs nyugalma, onnan is leparancsolja a nagyasszony aratáshoz, ahol minden

félkezűre, féllábúra, félkótyára szükség van. S amíg a keze jár, csak mozogjanak a verzetek is a fejében!

Még teliholdnál is aratnak, de a deák hiába töpreng szépen hangzó latin rímeken, a verssorok mind csak magyarul csengnek fülében, s nem az Aporok vitézségét dicsőítik, hanem az Apor Anna zöldekkék szemét. Mert ha már a franciaföldi Johannáról lehetett könyvet írni, miért ne lehetne éppen Apor Annáról, aki még ráadásul csíki is volt! Hiszen a deák jártában-keltében szebbet, mint a csíki asszonyok, nem látott, sem a csíki havasoknál magasabbat, sem a csíki embernél becsületesebbet, vitézebbet. A Nádásdi úr udvarából is azért marták el, mert akármivel hengegtek neki, ő csak legyintett:

– Csíkban sokkal szebbek vannak!

Még alig fogyott valamit a hold, amikor lovas csapat vág át a dombokon a hegyeknek Sepsi szék felől. Heléna eldobja a sarlót, úgy rohan elébük.

– Ne félj – mondja valaki, és lehajol hozzá a ló hátáról, de poros, izzadt kezével nem meri megérinteni a kislány áttetsző arcát. – Ne félj... A tiédek jól vannak... Székely Mózes sok törökkel, tatárral, pandúrral bévette Kolozsvárt, Besztercét, és Makó György, aki akkor pártolt hozzá, amikor Básta meggyilkoltatta Mihai vajdát, elfoglalta Segesvárt is...

– És te?... Ti miért vagytok itt?

– Hát nem hallod, hogy Székely Mózes most a fejedelem! – És a ló nekifeszül a dombnak.

– Te most hova mész? – tartja vissza a lovat a leány.

– Hát hová?! Emberekért! Még sok szabad székely üldögél otthon, a készre várva!

– Állj meg! – mondja Heléna olyan hangon, hogy egyszerre a ló is megmerevedik. És Cserei Farkas csodálkozva veszi észre, hogy Heléna nem hiába a Lázár Borbára nagyasszony leánya. – Itthon minden kézre szükség van a betakarításnál! És minek Mózesnek katona, ha ügyis győz?!

A legény hátrarázza válláig érő haját, és reácsap a lovára.

– Ki beszél itt Székely Mózesről?! Az ő táborában csak az urak vannak! De igazi csíki nem felejt el neki a dülást! – És azt sem mondja Helénának, hogy adjon isten, csak nekiront a csíki hegyeknek.

Heléna szemébe nem gyűl könny. Még a szája sem rándul meg. Lassan felemeli a sarlót, amit örömeiben elejtett, és visszamegy aratni.

– Mi volt? – kérdi suttogva Krisztina.

– Semmi... – és vágja a gabonát. – Hajnalra felfogyassuk ezt a részt.

És aratnak. Szótlanul. Hajnal felé Heléna megvágja a kezét a sarlóval, de senkinek sem szól, csak beköti a keszkenőjével. Sokkal jobban fáj neki, hogy a Csereiek más táborban vannak, mint az Aporok. És miért? És ki most már az áruló?

– A legények jól vannak – mondja anyjának, aki hajnalban maga is kijön a munkát ellenőrizni. – Mózes úr győzött...

– De a csíkiak esment külön utakon járnak... – árulkodik Krisztina, aki mégiscsak többet látott és hallott a kellenél.

– Nohát – mondja a nagyasszony –, azok nehezen felejtnek...

Heléna mélyebbre hajol a levágott búzaszárak felett, amelyek már nem sírnak fel minden sarlóvágás után, hanem megbékélten engedik kétébe kötni magukat. De munka után, amikor a deák holtfáradtan hazabiceg, még el kell mondania Helénának a miriszlói csata lefolyását, amikor a csíki közszekelyek Mihai vajda táborában harcoltak, a főszékelyek pedig Bástával győztek.

De akkor Básta ellen harcoltak a csíkiak... – gondolja Heléna. – És azért koncolták fel őket... Most Básta Székely Mózes ellen van... S a csíkiak Básta táborában... – És Heléna lopva megnézi az álmos deákot, komolyan beszél-e, vagy csak összezavarja a dolgokat? Hiszen ez nem lehet igaz...

Aztán álmában még jobban összekuszálódik minden. Mindenki harcol mindenki ellen, és mindenki a csíkiak ellen. De álmokra, alvásra nincs idő. Krisztina költi. Aratni kell.

– Tudtam, hogy győzünk – mondja a nagyasszony természetesen. Aztán Erzsébethez fordul, aki elnéz napnyugatnak: – Mindenki végezze a maga dolgát!

Újholdra jöttek meg az első futók. Tövistől.

– Újra a gaz csíkiak! – mondja a nagyasszony, és elreteszelteti a kapukat. De a kapu előtt István áll. Fáradtan, porosan, véresen. Keskeny arca halottsápadt, haja csapzott. A lováról szakadt a tajték. Ilona bekötözi sebeit, fürdőt készít neki, mielőtt anyjához engedné.

– S a többiek? – kérdi a nagyasszony.

– Jönnek... – És Ilona kiharcolja a szepegő leányokat anyjuk szobájából, ahová az ebédlopától van csigalépcsős feljárata.

S aztán István elmeséli anyjának, hogy milyen nagy vitézek a fiai, hogy mindenki ilyen nagyra tartja őket, és most is Bethlen Gáborral vannak. Azt nem mondja el István, hogy a Radui vajda serege olyan meglepetésszerűen ütött rajta Székely Mózes Brassó felé vonuló hadain, hogy még védekezésre sem jutott idő, maga Mózse fejedelem is, egy nagy, gesztenyeszínű paripán, futás közben megrekedt a szekértábornál, és egy csíkszentmihályi székely, Katona Mihály nevű, ott kopjával átszúrta, aztán levágott fejét Brassóba vitték, csontjait pedig a város piacán szórták szét. Azt is elhallgatja, hogy Székely Mózes seregéből hatezer székely maradt halva a csataterén, és hogy ezeket éppenséggel a másik táborban levő székelyek pusztították el, mert a tatárok, törökök csak nézték és élvezték a testvérharcot, hogy aztán megosztozhassanak a székely rabokon.

– Bethlen Gábor hol van? – kérdi a nagyasszony.

– A török táborban... egyelőre...

– S a legények mind vele vannak?

– Az ikrek... János és Tamás...

A nagyasszony érti. András és Lőrinc tehát Mózessel van, a fejedelemmel. Úgy is illik. Ők az idősebbek.

– S Lázár?

- Nemsokára hazajön... – mondja bizonytalanul István.
- Itt az ideje! Már kiverekedhettek magatokat! Sok a dolog a gazdaságban!
- És úgy emeli fel a botját, mint régen. – S hát a jószágokról kaptatok-e írást a fejedelemtől?
- Kaptunk... – mondja István, de nem teszi hozzá, hogy azt az írást most már szegre is akaszthatják.
- Akkor jó lesz minél előbb átvenni a falukat! S amíg a többiek hazakerülnek, a legénykékre is szállhat egy-egy belőlük. – A leányok eszébe se jutnak a nagyasszonynak. Leányoknak csak kiházásítás jár.

István helybenhagyólag bólint.

- De addig is nem ártana, ha a család felköltöznék Miklóshoz a Bálványos várba. Sok üzött, szegény legény bujdosodik az utakon, titkos ösvényeken... S Radui vajda is erre tarthat a hadaival... S még a csíkiak is... Miklós mindéig Székely Mózes ellen tusakodott... S a várban egyébként is biztonságosabb.

A nagyasszony gyanakodva néz a fiára. Csak nem hibbant meg szegény a harcokban? Minek kell felköltözni a várba, ha győztek a fiai? Ki merésze, bántani a győzőket?! De nem akarja elismerni, hogy az egész haditudomány összezavarodik öregedő fejében, inkább helybenhagyja.

- A gyermekek mehetnek. A munka nagyja úgyis lejárt egyelőre. S a menyemnek sem árt, ha szokik a gyermeklármahoz. De én nem bírom a penészszagot, sem a patkányférgemet. Én honn maradok.

És ott is marad Torján. S még szerencsére, mert Kataék is vendégségbe jönnek gyermekestől, hogy a kóborló hadak felgyújtották a házat és lerombolták a várhegyi várat. De Borbára nagyasszony még akkor is az udvarházban marad, amikor Kata is felhúzódik a várba a Csomortányi unokákkal. Nem ismeri el, hogy szívszorongva várja a fiait, hanem azt mondja, hogy valakinek a házat is kell őriznie. De néha már magában hálátlansággal vádolja őket a hosszas késedelemért. De hát a gyermekeknek lehúzhatod magadról a bőrt, csak elbiggyeszti a szájukat, hogy milyen rusnya, ráncos voltál!

Cséplésre végre hazajön Lázár. Sovány, mint a szapulott tetű, és szóttalan. Nem érzi jól magát itthon, látszik, elkapatták ott a fejedelmi udvarban! Csak annyit lehet kivájni belőle, hogy az ikrek most Törökországban vannak Bethlen Gáborral, de hogy ott mi a sulyt keresnek ilyen nagy dologidőben, mikor itthon annyi a munka, arról már nem beszél. S a nagyobbaknak is bezzeg könnyű csak ott hetelni a fejedelem árnyékába, de ha már megvan az írás, inkább avval törődnének, hogy meglegyen a beiktatás is a jószágokba, amíg nem késő... Mert ki tudja, mit hoz megint a holdváltozás?

És telik az idő. A deák titokban magyarul írja a csíki boszorkány históriáját, akiről az a hír járja, hogy nem halt meg, hanem Zsigmond fejedelem magával vitte Burkusországba. Azt is mesélik, hogy nem a sátán mentette ki a máglya lángjaiból, hanem egy igazi hétfejű sárkánykígyó ragadta el a hátán a felhők közé. Erről mind szép lenne írni, csak az a baj, hogy az első soroknál nem jut tovább. A nagyasszony a mindennapi gazdasági munkán kívül minden este

számon kéri az aznapi latin versezetet is az Aporok dicsőséges harcairól. Még szerencse, hogy mostanában felejt a nagyasszony, és így a múltheti passzust ezen a héten is fel lehet olvasni neki.

Tavasza az eltaposott kertbe tulipánt és jácintot ültetnek a leányok, és törökrózsa-fajtákat, a gyümölcsösbe pedig dinnyemagot, hogy amikor hazajönnek a legények, ne nélkülözzék, amit a török császár udvarában megszoktak. A deáknak pedig meg kell tanulnia a töröksípon is furulyázni. A gyermekek mellé – akik holtukig gyermekek maradnak a nagyasszonynak – Törökországot járt legényt fogadnak, hogy illendőképpen értekezessenek a hazatérőkkel, ha netán azok elfelejtettek volna magyarul beszélni. Habár ez lehetetlen, mert nem úgy nevelte a nagyasszony őket! A ház népe pedig minden este külön imádkozik, hogy a két nagyobbik legény jól érezze magát az eb töröknél, akit a Jóisten sokáig éltesse. A legények asztalánál üres a helyük, hátha csak betoppannak egyszer hír nélkül.

Aztán már meg is házasodhatnának a legények, mert mindenkinek jutna falu. A leányokat pedig csak elsózza a nagyasszony. Igaz, hogy van is gond velük elég! A taknyos Helénát a Cserei legény kérte, akinek még háza sincs becsületes, s amikor a nagyasszony kiadta az útját az orcátlannak, az a céda leány csak utánaszökött! Nincs ezekben a mai fiatalokban istenfélelem, sem becsület!

– Nem csuda, ha nem akarnak elmúlni a veszett idők, amikor annak van igaza, akinek nincs, s akinek igaza van, maga sem hiszi, hogy igaza van. Mert hiába lett rossz az igazság annak, akinek azelőtt jó volt, a régi rossz csak rossz maradt – mondja a nagyasszony, és behívja a deákot, mert nem egészen érti, amit mondott, a deáknak pedig éppen az a dolga, hogy kibogozza, ami érthetetlen másnak. S hogyha már deákot tart az ember ilyen nehéz időkben, hát ne üljön hiába!

– Hová a szemed világába vesztél el? – kérdi a nagyasszony, s hogy a deák még erre sem szeppen meg kellőleg, lecsapja a botját: – Hol van a vers az Aporokról?

– Megvan... megvan...

– S az ott mi a kezében?

A deák meghökkenve veszi észre, hogy kezében még szorongatja a papiros-tekerceset, amiből Ilona leányasszonynak olvasott fel éppen, borsószemelés közben.

– Ez? – hebegi. – Ez az Apor család krónikája.

– Úgy?... – legyint fölényesen a nagyasszony. – Olvashatod magyarul is, mert úgyis megértem. – És leül az ablak mellé, ahonnan be lehet látni az egész hátsó udvart, kertet, malmot, istállókat, még a nagykaput is. Azt pedig senki sem tudja, hogy a nagyasszony mostanában csak a zajokból ért, amik a hátsó konyhából, pincéből, majorságudvarról és a házból jutnak el hozzá, mert a szemei az utóbbi időben inkább könnyel telnek, semmint látnivalóval.

– No, kezdjed! – pillant rá a deákra.

A deák nagy bajban van. Amíg latinul kellett beszámolni az eposzról, csak kísérette a mise és más szertartások latin szövege, de magyarul mit mondjon a nagyszónynak?...

– Kerekded a világ, gömbölyű, mint laptá – kezdi hadarva a kínjában szájára toluló költeményt, amit, fájdalom, nem ő írt, hanem Rimai János.

– Kerekded a világ, gömbölyű, mint laptá.

Ritkán vált, ki ötlet kezével jól kapta...

S mivel a folytatás nem jut eszébe, ott mondja, ahol tudja:

– Pénzzel jár a világ, pénz a taligája,

Fősvény embereknek sérelmes igája,

Mert szíveket rágja...

S hogy a nagyszóny összehúzott, gyanakodó szemét magán érzi, még jobban összezavarodik:

– Ki-ki inkább szeret pénzzel gazdagulni,

Hogynem életében naponként jobbulni.

– Addsa ide azt a papírost – veszi ki a kezéből a tekercset ellentmondást nem tűrően a nagyszóny, és szétteregeti az asztalon. – Ott olvasd, ahol az Aporokról szól! – És rámutat egy helyre: – Itt!

A deák arcán kiüt az izzadság, alig meri olvasni:

– Hallottátok hírt kincses Kolozsvárnak,

Kincses Kolozsvárban csiki boszorkánynak,

Szép Apor Annának?...

A nagyszóny nem hisz a fülének.

– Ezt? Ezt írtad?! Te írtad?!

– Ez csak a kezdete... – védekezik a deák.

– Hát te az én kegyeremen mocskolod az Aporokat?! A család szegényit teregeted ki ország-világnak?!

– De hiszen... – dadog a deák. – Hiszen nem is volt boszorkány... S úgy mondják, Zsigmond fejedelem magával vitte Bécs városába a felséges császárhoz!...

– Mit csinált?

– Mondják... – húzódik távolabb a deák a felemelt bottól. – Hogy nem égették el... hanem ott él a császári udvar pompájában...

Borbára nagyszóny kezében lehanyatlik a bot.

– Te azt honnan szeded?!

– Mondják... S hogy a császári udvarban és a római pápa ösztentésénél pártját fogja a szegény csikiaknak...Török, tatár, pogány, vasas német ellen... Így mondják...

– Hogy Anna?... – töpreng a nagyszóny, megcsóválja fejét, de nem mondja ki, hogy mindig is a ringyóknak volt igazuk, hanem inkább reácsap az írásokra.

– Hiszen mindig is szép volt! Miért ne vihette volna sokra! Utóvégre ő is Apor-nemzetség... S a császár sem isten! – És enyhülten néz reá a szétrepülő lapokra. – S te ezt írtad meg?

- A poéták azt írják, amit mások mondanak... – mentegeti magát a deák.
- Úgy-e?! – dobantja le a földre a botot a nagyasszony. – S magadtól nem is tudtad volna dicsőíteni az Aporokat? Akik tégedet a sárból feltápláltak! – És egyszerre újra magasra repül a bot. – Állj meg, te! Hiszen ha császári udvarban van az az átkozott, parázna személy, akkor az ott az én fiam ellen áskálódik. Hű, a ponciusát a marha fejednek! Hát te az ellenségeimmel fogsz össze ellenem?! – És egyetlen mozdulatával a bot besepri az írásokat a kemencébe. – Most pedig tüstént szedjed a cececuládat, s innét úgy eltakarodjál, még híredet se halljam sem életemben, sem halálomban. Te átkozott boszorkánymester!

*(Részlet a szerző A csiki boszorkány. Történelmi regény.
Kriterion, Bukarest, 1974 című munkájából)*

Nagy Imre

(Csíkzsögöd, 1893. július 25. – Csíkszereda, 1976. augusztus 22.)

Festő- és grafikusművész, emlékiratíró. A székely festőiskola egyik legjelentősebb képviselője. Középiskolai tanulmányait Csíksomlyón és Gyergyószentmiklóson végezte. A budapesti Rajztanárképzőn, a szolnoki művésztelepen és a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, Olgyai Viktor irányításával. 1924-től hazaköltözött Erdélybe, a nagybányai művésztelepen is dolgozott, haláláig kisebb megszakításokkal Zsögödon élt, a zsögödi előnévvel is szokták illetni. Élete elválaszthatatlan szülőfalujától, amely általa lett híres. A zsögödi táj elevenedik meg számos alkotásán. 1929-ben és 1931-ben az Ernst Múzeumban volt kollektív kiállítása. 1936-ban és 1937-ben ismét gyűjteményes kiállítással szerepelt a fővárosban, 1938-ban Londonban volt egyéni tárlata. Több európai országban járt tanulmányúton, számos kiállítása volt erdélyi városokban és külföldön: Berlinben, Zürichben, Prágában, Nürnbergben. 1949–1950-ben a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola tanára volt. A Barabás Miklós Céh alapító tagja. Balladai tömörségű festői kompozícióiban a székely nép életét örökítette meg. Grafikákat, akvarelleket, rézkarcokat és fametszeteket is készített. A fametszés kiváló mestereként említik. 1962-ben zsögödi házáat Csíkszereda városának adományozta, itt nyílt meg 1973-ban a Nagy Imre Képtár. Élete végén könyvet írt *Följegyzések* címmel, amelyben életpályáját meséli el.

2005-ben post mortem Magyar Örökség-díjjal jutalmazta a Magyar Örökség és Európa Egyesület. Halálának harmincadik évfordulóján, 2006-ban adták ki Csíkszeredában Szabó András: *A bőfény forrása. Zsögödi Nagy Imre* című monográfiáját.

Följegyzések

Most te jössz sorra, Zsögöd.

Látom, amint anyám lenyújtja a kezét értem, a kis szoknyás kölyökért, ahogy kezdek a világba kijárni a csaposkerten keresztül a mezőre. Az első madárfészek a tátoztató csőrű madárfiakkal, s lassan a térség egyre fennebb. Most ott állok a Harom tetején, körülbelül ezer méter magasban, ahonnan az egész Csíkot be lehet látni. Ezt az a táj, ahonnan kiindultam, ahol gyermekkoromat leéltem, ahol életemnek, mondjuk, egészséges alapját megszereztem. Azt kell mondanom, hiszen hatvankét éves vagyok, s minden töretlen bennem. Hogy meddig és mi lesz ezután velem, azt még nem tudom. Egyelőre mindent úgy csinállok, mintha míg a világ élne. De akár holnap is meghalhatok.

Zsögöd felé hatalmas völgy nyílik a Kárpátok felől, s a hegyek lábánál sűrűn egymás mellett fekszenek a falvak. Majdnem mindeniken egy kis patak folyik át. Észak felé Szentdomokosig, délre Tusnádig terjed a szemhatárom. Lassú

folyással halad az Olt: sok-sok kígyóvonalat húz maga után, amíg a tusnádi hegyeknél eltűnik. Ott látszik Szentlélek a vörös kép mögött, s ott a völgy, ahol a székely csapatok gyülekeztek a tatárok ellen. Még az asszony és a gyermek is sapkát tett a fejére, hogy nagyobbnak lássék a sereg. A vörös kép ennek az eredményes csatának az emlékét idézi s azt a tájat, ahol annyiszor haladtam át, s mindig áhítattal néztem azt a vidéket. Mindszent, elszórt tízeseivel, a felső tízessel, ahol Nagy István született, s egyik ágon való őseim. Fitód, ahol anyám s másik ágon való őseim is születtek. Bennem most újra megelevenednek az ő messzi gyermekkorából átvett emlékek, amelyeket én is éppen úgy végigcsináltam, átéltem.

Most ő áll itt előttem, az örökösen munkálkodó, dologban élő ember, aki ha nem is olvasott, legalább imádkozott.

Sokszor rajzoltam, festettem. Mindig valami jóság ült az arcán, még akkor is, ha – elég gyakran – megbántottam. Rohant az élet megállás nélkül, szüntelenül, mint az óra kereke, rajtam is keresztül, s csak néha láttam a mánuson, hogy rosszra fordult az én sorsom.

Egyszerű, tiszta, családjának élő emberpéldány volt az anyám, inkább angyali természet. Apám pedig erősen ösztönös, víg kedélyű, jószívű, olyan mulatós, nagyokat nevető Bacchus-jellem.

Ez a két természet küzdött bennem, s még idáig eldöntetlen ez a küzdelem. Lehet, hogy az egymással mérkőző két jellem alakította ki bennem a művészt mindenféle megnyilvánulásban. Mind a kettőt külön-külön komponálva s együtt is sokszor megfestettem. Ők voltak a leghálásabb modelljeim. Sokszor ugyan nagyon megkínóztam. Idejüket elvettem, s ők türelmüket veszítették el. Hiába, sokat kell a művésznak gyakorolnia, amíg a keze engedelmeskedik látásának, szívének, gondolatának és a végén akaratának. Mert úgy látom, minden művészet csak annyit adhat, amennyit akaratában kifejez. A művészetben nincsenek véletlenszerűségek, vagy ha vannak, csak mellékesen zárkóznak vagy a részletekbe kapcsolódnak bele.

[...] Apró gyermekkoromtól kezdve – még ha a falu nagyon érdekes is volt – legtöbbet nyújtottak a hegyek, a havasok. Oda mentem pihenni. Vonzott titokzatos világuk, első szerelmem képei. Az epres. Nagy vágások a málnásokkal. A pisztrángos patakok. Főképp pedig a Kormos. Belemerültem az itteni csendbe, mélységesen elnyelt a koncentráció.

Itt, a Kormosban Gábor Miklós s felesége, Borisné gyimesi csángó csinálta magának az első szállást. A rengeteg erdőt azért irtotta, hogy állatainak legelője legyen. Ezt az ősi ösztönös állapotot csak a csángó nép primitív világa tudta ezen a tájon meghonosítani. Boldogok, ha állataik harapnivalóját egy darab zöld pázsittal tudják szaporítani. Az állat legeltetésébe már maga is annyira belemerült, hogy szinte együtt falta a fűvet Bimbóval. A barom pedig a zöld színért és szagért hálából életet csurgat a kondérba.

Ez a Miklós bá nagy, hosszú ember, Borisné pedig mindenben támasza. Szemem láttára öregedtek meg. Mint két őszállat, arcuk ráncainak ideges összevisszaságba szaladó vonalai alig hagytak helyet a száj vagy orr felismerésére. A ráncok őserdőjéből jóságos szemük úgy kandikált rám, mint gyermekükre, ha félesztendőnként meglátogattam őket. Minden félév egy-egy ráncsal gazdagította a naptól barnára sült arcuk mélységes árkait.

Most sem tudom, mi hajtott, mi vitt fel pár nappal karácsony előtt a hegyekbe. Mikor elindultam, még nem volt hó, de felfelé menet az úton már elszürkült az ég, s hókristályok kezdtek lebegni belőle. Néha kitartottam a markom, s ha beléhullottak, változatos formájukon elcsodálkozva játszottam, figyeltem őket. A fák, ősvények mind jó ismerőseim voltak, s hogy fáj, ha néha a kegyetlen fejsze nyomait láttam éktelenkedni. A fák megsebzett testét a kiömlő, fehér mézga folyta be.

Egy mókus makog reám, mintha szólna: „Te mit keresel itt?” Arrább egy mátyásmadár mindig kellemetlen hangja jelezte az erdő vadjainak: idegen tart errefelé!

A fák álltak csendben, hangtalanul, s mint akit jól ismernek, utamra engedtek. De csak az ilyen álló, széltelen csendben ilyen figyelmesek. Az esti szellőtől halkan zengenek, a mindent felkavaró vihartól pedig olyan ijesztő hangot hallatnak, hogy messzire menekül tőlük az ember, nehogy kidőljenek s örökre a földhöz nyomjanak.

A képek határtalan gazdagságán, a színek és formák birodalmán át vezetett utam ezekhez az emberekhez, akikhez úgy érkeztem, mintha már minden földi bajomtól megtisztultam volna. A frissen fejt tej szaga, a tejes puliszka éhségem elmulasztotta, szénára vetett ágyam pedig hamar elringatott.

Jobb kezem felől egy feket juh volt a nemrég született bárányával. Ott nyalogatta le róla a szülővizet. Bal kezem felől tyúkok voltak a kakással. A kakas már éjfélkor felszólított kukorékolásával. Nem tudtam elaludni, igen hangos volt a zene, de meg a környező kép sem nagyon hagyott. Szememből kiugrott az álom, és egy más, érdekesebb álmodozásnak adta át a helyét. Borisné a kályha mellett font. A kivillámló tűz fénye nagy mozgó árnyékokban vetette fel a falra guzsalyát, arcának vonalait. Az öreg Miklós szortyogott, szája szélén eregette ki fűjtatva az apróra felszabdalt levegőt. Boris néni imádkozhatott, de nem tudom mit. Amikor a Miatyánkhoz ért, annak már minden szavát felfogtam, s én is elmerültem az imádságban: „Ki vagy a mennyekben... Jöjjön el a te országod... Legyen meg a te akaratod...”

Ennek az imádságnak az értelmét csak ezen a helyen, csak ilyen körülmények között fogtam fel. Mennyit fűjatták velem az iskolában, a templomban! De hiába követelte meg a tanítómesterem, elment a fülem mellett értelmetlenül. Vajon hol lehet a hiba, mi lehetett az oka, hogy ennyire megkéstem az imádság felfogásában, megértésében. Gondolom, bizonyára a nevelésnek az a rendellenessége, hogy nem időrendben adagolják a tudományt, s ha adják is egyáltalán, a fiatalság úgy kapja, hogy menten elszalad előle. A fiatalságnak a test

fejlődése körül mozog minden figyelme, s ezért csak lopva kellene őt a nagyobb dolgokba beavatni. Először a testnek kell megfelelően kifejlődni, hogy alkalmas legyen a mélyebb szellemi dolgok befogadására.

A Kormosban három napon keresztül éjjel-nappal esett a hó. Már aggódtam, hogy több hétre itt rekedek. Negyedik napon nekiindultam az útnak s a majdnem derékig érő frissen esett hónak. No, irány az első nagy fa, ami vagy kétszáz méterre lehetett a háztól. Boris néni csak siránkozott:

– Jaj! Jaj, ne induljon el ilyen nagy hóban, hiszen odavész, Uram Istenjézus Mária!

Az ajtótól az istálló ajtajáig separt ösvény végénél egyetlen kíséretem, a kutya is elmaradt, mert nem hitte, hogy ilyen istenkísértést követek el magam ellen.

A kétszáz méterek egyre a hátam mögött maradtak. Kezem a hóban örvénylett, tekintetem a táj soha nem látott szépségeiben gyönyörködött. Néha eszembe jutott: ha nem bírom, még mindig visszatérhetek a saját nyomomon, hiszen ez már nem lehet olyan nehéz.

A havazás elállt, néma csönd ült a tájon. Soha ennyire magamban nem voltam, sehol egy madár, sehol egy hang. Csak a fák karimájáig érő hófellegek szakadtak fel néha, hogy a pillanatra bekandikáló napfény a szürke, havas hegyekre pillantson. A nagy, negyven-ötven méteres bükkfák furcsa alakúra változtak, a fenyőkre rakódott hó a fa törzséhez nyomta a kitárt karú ágakat, s úgy meredtek az ég felé, mint megannyi cukorsüveg.

Öt kilométert tehettem meg így, a havat magam előtt fúrva, mintha nem is én lettem volna. Felértem a gerincre. Ott egy kalibába bemenne magamhoz vettem egy kis ennivalót. Fenn, a gerincen nagy széláramlás volt, mint minden időben ezen a tájon. Éreztem, fázni kezd a hátam s a lábam. De már könnyebben vissz a lábam lefelé. S amint a magasságot elhagyom, a hó is kevesebb. Mint valami függönyön át, az Olt völgyét is felfedezem. Jó messzire lent embermozgást látok a hóban, amint karácsonyfát vonszol maga után. Fáradt testemnek egy csepp erőt adott ez a kép. S amikor ebbe az emberi nyomba beértem, majdnem újrászületve szabadultam fel a terhes útvesztő fáradtságából.

A falu határába érve még volt annyi erőm, hogy megnézzem a vidracsapdákat, s úgy mentem haza. Ezt az utat nyáron három óra alatt szoktam megtenni, s most kilencre volt szükségem.

Életem két legnagyobb élményét kaptam ezen az úton.

„Csináld azt, amit tenni nem mersz” – jut eszembe Emerson nővéreinek az a jelmondata, amellyel öccsüket az oktatásba bevezették.

*(Részlet a szerző Följegyzések című kötetéből,
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979)*

P. Papp Asztrik

(Kisgörgény, 1916. április 27. – Brassó, 1985. július 12.)

Költő, Ferenc-rendi szerzetes. Középiskoláit Székelyudvarhelyen végezte a Római Katolikus Főgimnáziumban 1935-ben, a teológiát Vajdahunyadon, az egyetemet Kolozsváron. Ferenc-rendi szerzetesként több rendházban, köztük Csíksomlyón és Gyergyószárhegyen is teljesített szolgálatot 1957-ig. 1951-ben ferences rendtársaival együtt a máriaradnai gyűjtőtáborba internálták. Itt többek közreműködésével *Erdélyi Ferences Futár* címmel hetilapot szerkesztett. Politikai elítéltként hat évig börtönben sínylődött (1957–1964). Szabadulása után Szárhegyre került, végül Fogarason végzett plébániai szolgálatot, tragikus haláláig. Az 1930-as évektől főleg egyházi folyóiratok – a *Ferences Nemzedék*, a *Jóbarát*, az aradi *Vasárnap*, a *Katholikus Világ*, a *Hírnök* közölték írásait. Első versei a *Csíksomlyói Virágok* című negyedévi kéziratos folyóiratban jelentek meg. Első verseskötete *Üzenem...* címmel 1938-ban jelent meg a kolozsvári Szent Bonaventura nyomda kiadásában. Válogatott verseit *A Jézushágón* címmel 1994-ben ugyancsak az újra létrehozott kolozsvári Szent Bonaventura adta ki (szerk. P. Pap Leonárd és Fodor György). *A csíksomlyói püünkösdi búcsúról* 1946–1950 között írt hosszabb néprajzi tanulmánya Fodor Sándor utószavával jelent meg Szegeden, 1995-ben.

Pornak születtem...

Pornak születtem,
hogyröpietsenek a nagy szelek;
fénynek születtem,
hogyröszívhasanak minden szemek;
hegynek születtem,
hogyrö völgyeknek királya legyek;
mélynek születtem,
hogyrö belém zúgjanak a tengerek...

Pornak születtem,
hogyrö minden lábnak alatta legyek;
fénynek születtem,
hogyrö elborítsanak a fellegek;
hegynek születtem,
hogyrö bösz villámlások üldözzenek,
mélynek születtem,
hogyrö a partok büszkén lenézzenek...

Köszöntlek, Somlyó!

/Az 500 esztendő t ünneplő Csíksomlyónak/

Köszöntekek fehér falak...
Szent Hely, dicső Hely, eszmékkel terhes,
melyen a Szépség vetette meg a lábát,
hogy nyomában bő Fény-kút fakadjon...
Köszöntekek Bőségszarú...
Idők előtt szemelt ki a Jóság,
mikor még erre se járt e Nép,
kinek a válla görbe és szemébe
ravasz kás mosolyból és fájdalomból
rakott tüzet a Nap;
még mielőtt kámzsás barátok
mezítláb járták volna a Hargitát
s e szent lapályokat és fenyős
oldalakat zsolozsmaszóval verték volna fel.
Olvasztótégely...
Könny, vér, verejték;
jóhír, tudomány, magyar szó,
székely lélekmuzsikák,
szívvirágok olvasztótégelye...
Reményforrás...
Az idők teljén tetetöltött
nagy Szívdobbanás...
Köszöntekek, Somlyó...

Székelyország

Fenyők világa... havas hegyorom...
szétszórt falú... az elnyúlt házoron
tovaszáguldó csend vagy tréfaszó...
pásztorok ajkán hajnali hahó...
Ősi fenyőket ringató hegyek
oldalában szekercés emberek...
gyöngyöző borvíz, torkot égető...
/tüzes borhoz a Napban nincs erő/...
pisztrángdajkáló sok kamasz patak-
csóré kölyök meredek mart alatt...
fehérlő nyárfák között messze lenn
festők ecsetjét csábító selyem
völgy-vászon, szélén szétszórtan téhen-,
és juhnyáj... népdalt füttyülő legény...
napsugaras beszéd: „esment”: „Mük es” ...

fehér harisnya, lájbi... jószüves
vendéglátás: tejespuliszka, lágy
friss rozskenyér, rá háziszóttos ágy...
Leomló vasárnapi áhítat...
pünkösdi búcsú... hatnapos utat
mezítláb járó bűnbánó falu...
Somlyói Márja, édes mosolyú
vigasztalással, karján Gyermeke...
koporsójában alvó remete...
Ezeresztendős harc és szenvedés...
Ujabb ezerre új reménykedés...
Önkínzó kétely: – érdemes-e mégis?...
rá dacos válasz: – rajta! Csakazértis!...
élj akkor is, ha szód torkodra fojtják!...
Ez, íme, Székelyország!

A hegyek magukhoz emeltek

A hegyek magukhoz emeltek
s eltöltötték békével lelkemet.
Ezt kerestem...
El, el a zajból, ahol kegyetlen
ökölcsapással sújtanak le mindent,
mi szépség, jóság, szeretet.
A hegyek magukhoz emeltek
s én elfeledtem önmagam.
Konok fejem felett az éjszakák s a reggelek
kődkoszorúkat bontanak.
Nappal pedig – reggeltől késő estelig –
eleven tűzparázzsal
hófehérré perzsel a nap.
A hegyek magukhoz emeltek,
leckére fogott a havas hegyorom.
Lassan, epedve várom,
hogyan magam is hegygé változom.

*(P. Papp Asztrik: A Jézushágón. Válogatott versek.
Szerk. P. Pap Leonárd, Fodor György.
Szent Bonaventura, Kolozsvár, 1994)*

Csillag a Somlyó-hegy felett

Zúg a fenyves fönt a Hargitán,
Arrafelé jött gyermeked, Anyám.
Vérzik a talpa, eső verte,
De örömittas már a lelke.

Csillag gyúlt a Somlyó-hegy felett:
Szép szemeidtől vagyunk részegek.
Ősi csapások vándorára
Záporoz arcod fénysugára.

Hoztam néked ajándékot is:
Vissza ne vedd, hogy oly silány, komisz.
Feladom néked a szívemet,
Játékszerűl nyújtsd Gyermekednek.

Megkérnélek, ugye megteszed?
Sűrű köd ül a székelyek felett.
Drága Nagyasszony, te is látod:
Vond ki fölénk fénypalástod.

Potyó Bonaventura István, OFM

(Csikkozomás, 1706 – Kolozsvár, 1756. október 26.)

Ferenc-rendi szerzetes, gimnáziumi tanár, híres szónok. 1732-ben lépett a Ferenc-rendbe, 1737-ben szentelték pappá. Tanított a csíksomlyói gimnáziumban (1742), Kolozsvárt és Gyulafehérvárt (1745–46), Csíksomlyón házfőnök (1750), a rendtartományi tanács tagja és custosa volt (1753–56).

Csíksomlyón 1739. március 27-én nagypénteken adták elő *Via Crucis* (Keresztút) című magyar nyelvű passiójátékát, a szerzői utasításokból ítélve a Kálváriához vezető úton. Csíksomlyón 1738-tól jött szokásba a Kálvária stációinak végigjárása, mivel ennek még nem volt hagyománya, a szerző a Prologusban elmagyarázza a híveknek a búcsú lényegét. A darab a *Liber Exhibens Actiones parascevas* c. gyűjteményben található.

A drámát közölte a „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*” Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból című kötet (szerk. Demeter Júlia, Budapest, Argumentum, é. n.).

Keresztút

A mi Üdvözítőnk, Jézus Krisztus tizennégy stációra¹ osztott keresztútja, amelyet a római pápák sokféle búcsúban részeltettek és amelyet nagypénteken a csíksomlyói tanuló ifjúság bemutatott 1739-ben

Prológus

Krisztus szent vérével megváltatott hívek,
Kik itten jelesen ma megjelentetek,
Ha kérdém, hogy mire így egybe gyűltetek,
Talán komédiát nézni igyekeztek?

De megcsalatkoztok vélekedéstekben,
Ne is vélje senki aztot semmiképpen,
Hogy komédiázunk ebben az időben,
Melyben szegény hazánk vagyon nagy ínségben.

Az Isten ostora mindenfelől rajtunk,
Melyet vétkeinkkel országunkra vontunk,
Fegyverrel és döggel ím sanyargattatunk,
A sok ínség miatt alig maradhatunk.

Íme az ellenség reánk agyarkodik,
A mérges döghalál nagyon harapódzik,
És ínség is napról napra nevededik,
Mely miatt úgy lehet, éhség következik.

Egy szóval időre olyanra juthatunk,
Melyben mindenfelől rettegésben vagyunk.
Reménység, félelem között vagyon sorsunk,
Mentséget talám csak Istentől várhatunk.

De talám kérditek, mit kell cselekednünk,
Mivel lehet Istent jobban engesztelnünk,
Hogy foganatosabb hogy leszen kérésünk,
Hogy Isten haragját fordítsa el tőlünk.

Megmondom, de úgy arra figyelmezzetek,
Melyet buzgó szívvel ha megcselekesztek,
Istennek haragját megengesztelitek,
Rólatok ostorát eltéríthetitek.

Mi pedig e'? Nem más, hanem kereszt útja,
Mert Krisztus Jézus megjelenvén fogadta,
Anticai szűz szent Máriának mondotta,
Páter Engelbersus amint írva hagyta.

Mondotta, mondám, Krisztus és felfogadta,
Hogy amely helységben ezen utat járja,
Avagy csak egy személy buzgón látogatja,
Az Isten azon helyt soha el nem hagyja.

Fogadta, hogy testi s lelki ellenségtől,
Mindenféle kártól és veszedelemtől,
Egy ilyen személyért sokféle ínségtől,
Híven oltalmazza, megtartja ezektől.

Mit vélték, Krisztusban egybegyűlt nemzetek,
Ha most ily jelesen ezen útra mentek,
Velem egyetemben buzgón esedeztek,
Meghallgat az Isten, leszen segítségtek.

Afelett pediglen olyan kincset nyertek,
Amelynél nagyobbat világon nem lelték,
Mi legyen pedig ez, hogyha kérdezitek,
Röviden kimondom, jól figyelmezzetek.

Mindenitek nyerhet öt teljes búcsút itt,
Azon kívül hatvanhárom esztendeit,
Annyi quadrágyenát,² ha megszánja vétkét,
S fájjalva szemléli Krisztus szenvedését.

Amint engedték ezt sok szentséges pápák,
Két Innocentius s Benedek kiadták,³
Szent Ferenc szerzete által kibocsájták,
Az egész világra, s konfirmálva⁴ hagyták.

Legközelebb, mostani szentséges pápa,⁵
Eztet konfirmálja, engedi és adja,
Mindennek, ki kereszt útját látogatja,
Aki kételkedik, megmondja a bulla.

Nem szükség pediglen, hogy a szent búcsukot,
Magunkért egészen ajánljuk mindazkot,⁶
Megsegíthetjük amaz szegény rabokat,
Purgatóriumban kik látnak kínokat.

Egyik teljes búcsú által életeknek,
Minden büntetését eltörlik vétkeknek,
A más négy által is négy szegény lelkeknek,
Teljes szabadulást mindenek nyerhetnek.

A többivel ki-ki másokat segíthet,
Valakiket akár a tűzbe enyhíthet,
És talám sokaknak szabadulást nyerhet,
Magának patrónust⁷ mennyországba küldhet.

Kinek-kinek vagyon arra szabadsága,
Egyik teljes búcsút magáért ajánlja,
A többit holtakért kell bemutatnia,
Más élőknek ezket⁸ nem ajándékozhatja.

De mivel hogy ilyen nagy kéncset nem nyerünk,
Hanem ha nagy büntől tiszta leszen lelkünk,
Krisztus szenvedésén buzgón nem kesergünk,
Amellett nem leszen jó ügyekezatünk.

Azért velem együtt töredelmes szívvel,
Mondjátok mindnyájon fájdalmas lélekkel:
Szánom-bánom vétkem, minden tehetséggel,
Mert jó Istenemet bántottam meg ezzel.

Fogadom, hogy többé soha nem vétkezem,
Szent törvényed útján járni ügyekezem,
Krisztus szenvedését fájlalva szemlélem,
És ezket Istennek, mint mondám, szentelem.

Végre buzgósággal arra hallgassatok,
Amiket ma itten hallania fogtok,
Töredelmes szívvel vétetek bánjátok,
Kesergő lélekkel nézzétek Krisztustok.

Keserves kínzásit neki szemléljétek,
Sok kínjait lelketekbe berejtsétek,
Hogy szenvedésiben részesülhessetek,
Istennek haragját engesztelhesétek.

¹ Állomásra

² Negyvennapos imádságból nyerhető bűnbocsánatot.

³ III. Ince (1198–1216), IV. Ince (1243–1254) és XI. Benedek pápa (1303–1304) adományozott búcsú kiváltságokat.

⁴ Jóváhagyták.

⁵ XII. Kelemen pápa (1730–1740)

⁶ Mindazokat.

⁷ Pártfogót.

⁸ Ezeket.

*(Potyó Bonaventura: Keresztút (Csíksomlyó, 1739. március 27.)
című darabjának bevezetője a Keresztút c. passiójátékhoz,
megjelent a következő kiadványban:
„Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok.”
Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból.
Szerk. DemeterJúlia. Argumentum, Budapest, é. n.)*

Salló István

(*Csíkszögöd, 1932. március 3. – Tatabánya, 2003. szeptember 30.*)

Szobrász, író. 1943–1948 között a csíkszeredai gimnáziumban tanult, majd Csíksomlyón elvégezte a tanítóképzőt. 1951-től csíki községekben tanított, 1959-től Csík rajon Művelődési Házának igazgatója volt. 1968-tól a Hargita megyei Népi Alkotások Házának igazgatójaként néprajzi kiadványok megjelentetését támogatta, szerkesztette. 1978-ban jelent meg a Kardalus Jánossal közösen összeállított *Kapuk és kerítések Hargita megyében* című album, amely a hajdani Csíkszék és Udvarhelyszék fafaragó mesterségének és művészetének gazdag bemutatása. 1978-tól Magyarországon élt. Szabadiskolákban ismerkedett meg a szobrászattal. Fafaragóként témáit a székely nép életéből és balladavilágából merítette. Fa domborművein történelmi témák, irodalmi művek, népköltészeti alkotások interpretációi jelentek meg. 1945-től kiállító művész. Több egyéni kiállítása volt Romániában és Magyarországon. Művészetét Magyarországon elismerték, áttelepülése után számos domborművét, domborműsorozatát helyezték el közösségi épületek belső terein, illetve emlékoszlopát, kapuját állították fel köztéren. Irodalmi munkásságában kisregények, elbeszélések, gyermekversek, mesék és népi színművek szerepelnek, szakcikkei jelentek meg újságokban és művelődési folyóiratokban. Munkái: *Abrakolt szenvedély*. Kisregény. (1970); *Nagyapó pipája. Mesék* (Bukarest, 1974.); *Három vidám színjáték* (Bukarest, 1974); *Mézesmadzag*. Színmű (Csíkszereda, 1974.). *Fekete ribiszke*. Színmű (Csíkszereda, 1974). *Az okos farkas. Gombavári történet. Bábszínművek* (Csíkszereda, 1978).

Fenyők

Nagy Fenyő ma engedi sok száz tobozából útra a kicsi magocskákat. Szíve örül, hogy annyi sok, egészséges mag kezdheti meg önálló életét, de szomorkodik is egyben, mert mindig fáj, ha olyanok hagynak el, akiket nagyon szeretünk. Márpedig Nagy Fenyő igen-igen szerette kicsi gyermekeit. Erősen ügyelt arra, hogy föl ne nyíljon valamelyik toboz, s hogy ki ne essen az éretlen magocska. Fia erős vihar közeledtéről hoztak hírt a csókák, azonnal elrendelte: mindenki csatolja magára a biztonsági övet, nehogy lesodorja valamelyiket a szél. Éles tüleveleit szólította harcba, ha az éhes mókus meg akarta dézsmálni az új fa csíráját magába hordozó házacskákat. Gyökereinek parancsot adott: éjt-nappá kell tenni, dolgozni, előretörni a föld legeldugottabb zugába, felfedni a rejtett éléskamrárt, és szállítani-szállítani a táplálékot a magot termő ágacskákhöz.

És most elérkezett a búcsú pillanata. Még néhány perc, aztán örökre elválnak egymástól.

– Gyermekeim – szólt öreg Fenyő – azt akarom, hogy legyetek magas hegyeink büszkesége. Azt kívánom, hogy együtt, közösen törjete az ég felé, s hogy szép, sudár törzseteken ne tudjon soha erőt venni a vihar. Ha egymást nem hagyjátok el, senki sem lesz hatalmasabb, erősebb nálatok. Ide hívtam Szellő barátomat, s kértem, hogy ezeryi szárnyával repítsen el titeket oda, ahol puha a föld, édes a víz, s ahol meleg otthonra talál minden gyermekem.

Mint varázsütésre, úgy pattantak fel a kis házikók ajtócskái. Egymást kergetve, sikongva, jókedvvel tódultak ki a fenyőmagvak. Szárnyra kapott a sok kedves magocska. Megfogadták Nagy Fenyő tanácsát, és amikor a megfelelő helyre értek, együtt szálltak le a földre. Mindenik lázas sietéssel kezdte készíteni puha ágyacskáját. Csak egy magocska nem szállt le. Hiába könyörgött száz és száz testvére, hiába kérte az okos Szellő:

– Ne menj el! Mit csinálsz egyedül? Elpusztulsz!

– Ne féltetek engem – kiállt vissza. – Én nem akarok közönséges erdei fa lenni. Én többre születtem. Oda megyek, ahol egyedül leszek, ahol megbámul majd a fű, a bokor. Én akarok lenni a legszebb, a legerősebb, a legnagyobb.

Hosszú-hosszú évek teltek el. Amikor a zimankós tél jeges bundát terített a földre, a fenyőtestvérek összébb húzódtak. Ágkarjaikkal dörzsölgették, leheletükkel melegítették egymást. Csak a különcknek nem volt senkije. Igazi árván reszketett egyedül, de nem sírt, nem panaszkodott. Büszkesége nem engedte.

Egy téli napon, mint feldühödött komondorok, borzas felhők kezdtek gyülekezni az égen. A varjak fázósan húzták összébb fekete kendőjüket, és károgozva igyekeztek behúzódni védettebb helyre. Nagy vihar készült. Fától fáig ment a jelszó: felkészülni, összefogni, kitartani! Legyőzni Vihart!

Az pedig nem váratott magára. Rettentő dühvel zúdult neki a fenyvesnek. Tépte, zúzta. De az ellenállt minden támadásnak. Akármelyik oldalról rohamozott a szél, a fenyők tömött sorában nem tudott kárt tenni. A kudarc egyre jobban bősztette s amikor már haragjában tombolni kezdett, akkor vette észre az egyedül álló fát.

– Te kutya! – sívított végig a tisztáson. – Még ágálni mersz előttem? Megtanulsz kétrét hajolni nagyságom előtt! – ordította, és teljes erejével kapaszkodott bele. De hiába csavargatta, hiába erőlködött, a fa erős volt, keményen ellenállt. Hosszú ideig dült a harc Vihar s Fenyő között, de egyik se tudta legyőzni a másikat. Akkor ért oda Vihar bátyja, Orkán. Bősztult erővel ketten támadtak és a már fáradt fenyő hatalmas recsegéssel vágódott végig a fagyos földön.

Keservesen siratta a fenyves az elpusztult testvért. Ahova a forró könnycseppek lehulltak, megolvadt a jég, és fehérbóbitás kicsi hóvirágok dugták ki fejcskájukat, hirdelve az új tavasz közeledtét.

*(Salló István: Nagyapó pipája.
Mesék, történetek. Bukarest, 1974)*

Szentes Antal Regináld

(Csíkmadéfalva, 1747 – Székelyudvarhely, 1806. június 25.)

Ferenc-rendi szerzetes, tanár. A csíksomlyói ferences gimnáziumban a poétika és retorika tanára, majd a székelyudvarhelyi rendház főnöke volt. Iskoladramák szerzője, a híres csíksomlyói iskoladrama-előadások szervezője. Iskoladramái közül a *Rusticus Imperans* című a legjelentősebb (1780), amely Masenius egyik latin bohózatának átdolgozása magyar nyelvre. Másik ismert műve a *Zápolya János és Bebek* című dráma, amelyet Kolozsvári Pál latin nyelvű műve alapján alkalmazott a csíki viszonyokhoz. Józsi humora, nyelvének népies zamata miatt nagyon népszerű volt.

Prologus

1. Álgyon Isten
akik itten
 Meg jelentetek.
Mulatságra
vigaságra
 talám jöttetek,
hát ez játékunkra
és csekély munkánkra
csendes csendes elmével ügyejetek.
2. Nem hozunk ma
néktek ama
 Felséges dolgokat,
Szivetekhez
kedvetekhez
 férkező dolgot,
egynémely parasztnak
csak andrás kovátsnak
rendes rendes esetét előtökbe.
3. Ez Napon ként
és óránként
 korsomán vala,
kit szolgája
Gretulája
 nem szenved vala,
devas pőrőlyével
kemény verőjével

Ezek ellen ő magát védelmezi.

4. Nagy Részegen

Szedelegvén

el dől az utzán,

kit legénnye

és reménye

hagy a' sár hatán,

azomban a' király

midőn otton sétál

porban; sárban elmerülve tanálya.

5. Azon modon

es álmason

palotájában

a' kovátsot

mint egy bocsot

nyoszoljájában

viteti s királynak

kit fel magasztalnak

mindenek mint egy királyt úgy uralnak.

6. Ezt meg hívén

hogy ő lévén

már igaz király,

az ostoba

az udvarba

kényesen setál,

de újra tartatván

mélyen el aluván

előbbeni sorsára levettetik.

7. Erről léssen nagyobb részen

játékunk rendi

Példát végyen miként hidgyen

valaki földi

ez álnok világnak mulandoságának

már hará figyelmeztek hozzá kezdünk.

*(Szentés Antal Regináld Rusticus imperans című, a Somlyói gimnáziumban
1780-ban előadott darabjához írt bevezető. Ld. Csíksomlyói iskoladramák.*

*Kiad., bev. és jegyz. Alszeghy Zsolt, Szlávik Ferenc. Budapest,
Magyar Tudományos Akadémia, 1913)*

Tivai Nagy Imre

(Csíksomlyó, 1849. május 16. – Csíksomlyó, 1931. június 27.)

Gazdasági szakember, közíró, szerkesztő. A csíkszeredai Mezőgazdasági Felső Népiskola tanára volt (1873–1904). Az első csíkszeredai napilap, a *Székegyföld* (1881) alapító szerkesztője, a *Gazdasági Értesítő* és a *Csiki Gazda* szerkesztője, a *Csiki Lapok* munkatársa volt. Sokoldalú érdeklődését tükrözik cikkei, tanulmányai, kötetei. A *Magyar Nyelvőr* című folyóirat évfolyamaiban nyelvjárástani közleményei is megjelentek. Közgazdasági tárgyú munkái értékesek gazdaságtörténeti szempontból. Jelentősebb kötetei: *Csik vármegye közigazdasági állapotai és a székely kivándorlás* (1–2. kötet, 1891, 1911), *Csik-megye közigazdasági leírása* (Budapest, 1962), *A székely kivándorlásról* (1893). Tevékenyen részt vett a csíkszeredai közművelődési életben. *Cirkálások* (Csíkszereda, 1925) és *Csiki Pantheon* (Csíkszereda, 1943) című emlékiratai 1996-ban egy kötetben jelentek meg újra – *Emlékezés régi csíkiakról* címen –, a korabeli Csíkszereda hangulatát tükrözik, és a helytörténet számára is hasznos adatokat tartalmaznak. Tivai Nagy Imre a közösséget szolgáló, alkotó ember volt, életműve sajátosan kötődik Csíkszék és a város történetéhez.

Mest'uram iskolája

Háládatlannak nevezhetne az utókor, ha meg nem emlékezném a mi falusi iskolánkról, hol Csíkszentkirálynak Tiva tízesében az írás és olvasás mesterségében a legelső kínos oktatásokat szenvedtem.

Szép András, kántor úr volt az első oktatóm, kit mesturamnak hívtunk. A leánykákot Mihály deák oktatta, ki harangozó volt. Szép András uram most bizonyosan nem írná magát Andrásnak, hanem Endrének; de hát akkor még nem kereszteltek falun Árturokat, Emileket és Ernőket s a leányokat nem hívták Gizellának, Arankának, Jolánkának. Családi leszármazásáról csak annyit tudok, hogy nem volt falunkbeli, arra pedig meg merek esküdni, hogy Szép Ernővel nem állott semmi rokonságban. Tisztes, jámbor öreg ember volt, kit ma is úgy látok magam előtt, amint egy nagy okulárral a szemén és egy hosszú szárú kakastaréjos madarasi fekete pipával a szájában az iskolaszoba közepén ült s minket egyenként a térde közé fogott s szerre elrécitáltatta a „négy levelű” könyvből a-b-a-b b-e-be leckét. Ezt a tankönyvet azért neveztük négylevelűnek, mert valóban négy levele volt, melyeken az ábécé minden variációját tartalmazta.

Az iskolaház egy dránciás faépület volt (a Váczi József boltja helyén) melynek fedelén a dránica fejes faszegekkel volt leszegezve. Állott egy körülbelül 12 négyzetes tanteremből, melybe Mihály deák szobája nyílt. Az épületnek udvar felőli részében lakott mesturam, a kántor. A tantermen három ablak volt,

melyek apró tényérjainak rendszeresen csak háromnegyed része volt kitörve, s az akkori időben járatos és a falu házából kapott *Stcueramts protokol* és *Qvittungs-zettel* című rubrikás papirossal beragasztva, mert akkor még az sem levén tisztában, hogy az iskola ablakait ki köteles beüvegeztetni, a nagyapáink által kitört üvegek helyét is mi kellett beragasszuk.

A tanterem berendezése nem egészen az elméleti oktatás célját szolgálta, mert teszem azt, az ülőhelyek alapját a kántorné asszony két hosszú mosópadja képezte, melyekre a kántor uram ganyézó deszkái keresztben voltak rakva, minek folytán, ha a kántorné asszonynak nagymosása, vagy kántoruramnak ganyézó kalakája volt, akkor iskolai szünet kellett legyen. Ezen gyakran váltakozó gyakorlati szükség beállta miatt, elméleti túlterhelésről nemigen panaszkodtunk. Annál nagyobb gyönyörűségünkre szolgált, mikor a legszigorúbb oktatás folyamata alatt összedültek a deszkák, s mi azokról hanyatt gurultunk. Ez is egy félnap szünetet eredményezett.

A felszerelés fő tárgya volt a nagy fekete tábla, mely a falon lógott ugyan, de írni nem igen lehetett rá, mert az olajos asztalos festéken a kréta inkább korcsolyázott, mint fogott, ami annál érthetőbb, mert gyári krétának hírét sem hallottuk, legfennebb az examentre hozott a plébános úr egy-egy darab ritka példányt. Máskor azon krétakövekkel írtunk a táblára, melyeket bárányörzés évadján a „kőlik” tájékán némely élelmesebb társainak szedegettek, kiktől túróval, szalonnával szeregettük.

A felszereléshez tartozott egy cseber víz, melyet reggelenként a két familiás köteles volt a patakból liferálni. A cseber tartozékát képező csipor nagyobb biztonság kedvéért madzaggal volt odakötve, de miután a csipor így is gyakran eltűnt, egy elmés ezermester szívócsövet erősített a cseberfal oldalára s azután azon szívtuk a vizet. Hygienikus szempontok akkor nem szerepelvén, tökéletesen egyre ment, akár csiporból, akár csövön, akár a cseberből közvetlen jutottunk a vízhez.

A csempefűtő a legkényesebb felszerelési tárgy volt, mert annak ingatag oldalai naponta bedőltek s a közvetlen tettesek és részesek investigációja a legtöbb keserűséggel járt. Szigorú rendeletek szabályozták a fűtő mellé állás sorrendjét aszerint, hogy naponta ki, milyen minőségű fát hozott az iskolába. A száraz bükkfát hozóknak joguk volt elül állami, a nyersfások csak a hátulsó sorban fűtözhetnek. Ezen arisztokratikus törvényt gyakran megszegték a hátulsó sorban didergő markosabb demokraták, s olyan nyomást gyakoroltak az elől kipirult arisztokratákra, hogy a csempe oldala nyomban bedült. Ilyenkor előbb nyírfá-virics, azután iskolai szünet következett. Itt mellékesen tudni kell, hogy a tüzelőfát reggelenként mi hordtuk az iskolába, mindenki hozván egy hasábot minden reggel. Édesapám időnként küldött ugyan egy-egy szekérrel, hogy fiát a havas és zúzmorás reggeleken való fahordástól felmentse, de ezen arisztokratikus intézkedéssel nem előzhette meg, hogy fia egy-egy hasábot naponta el ne vondozzon hazulról.

A katalógus egy kurta nyelű, négy ujjnyi széles hosszú deszkalap volt, mely két szélén ki volt hornyolva s a hornyok viasszal kitöltve. Erre volt felírva a nebulók névsora. Tanóra előtt reggel és délután erről olvasott névsort a familiás s a hiányzók neve után a viaszba nyomta körmével a gulicsot. Óra közben is kezébe került a katalógus s a csendzavaró keresztes-gulicsot kapott, melyért aztán mesturam szolgált utókúrával, vagy enyhítő körülmények fennforgása esetén palágával. Az utókúrárt mindenki megérti.

A palága (Plaga) egy izmos és súlyos bükkfa kanál volt s arra szolgált, hogy kisebb fegyelmi vétségek esetén, evvel mesturam olyat csapott kinyújtott tenyerünk közébe, hogy a történet percében nem felejtettük el a tenyerünkbe harapni s szörnyű bögéssel valamire megfutamodni. Némelyek, ha ilyenkor az ajtó felé találtak futni, többet vissza se tértek a tudomány öcsarnoka tájkára.

A felszerelési tárgyakhoz lehet számítani azokat a hosszú csigoja vesszőket, vagy husángokat, melyek a szegletben voltak felállogatva. Ezeket a familiások szerezték be, ők kezelték és gondozták. Olyan hosszúak voltak, hogy a padsor elejétől hátra értek a leghátulsó sorig. Ezekből egyet kezébe vett a familiás amíg mesturam megérkezett s fejünk felett lebegtetve, aki mozdult, vagy félre nézett, tudományunk legbecsesebb tokjára, a fejünkre kopolt vele.

A kisebb felszerelési tárgyakot – a nyírfavesszőket – nincs is miért említsem, mert azon időben minden iskolában egyformán nélkülözhetetleneknek tartották. Ezek a gerendában sorba felszúrva állottak s alkalomadtán – de gyakran – utókúrául a fegyelem fenntartására és a szorgalom erősítésére használtattak. Ezeket a familiások kezelték.

A familiások a tansegédek voltak s azon úgynevezhető ősnbulókból teltek ki, kik legalább 8–10 télen addig jártak iskolába, amíg a nebulók közt mint legnagyobbak és legkeményebbek imponálhattak. Az elemi-, kis- és nagykátét könyv nélkül tudták, de azért olvasni nem mindenik tanult meg. Ők sepregettek, tüzet raktak s közben mesturam hornyait vakargatták. Mindezen szolgálataikért, minden tanuló egy krajcárt, vagy két tojást tartozott mesturam kezéhez tanévenként beszolgáltatni.

A szorgalmi idő hólerekedéstől bárány-füremenésig tarott. Idő közben azonban, teszem azt disznóöléskor, radina, lakodalom, vagy szöszlopó-kaláka esetén egy-egy darab kalács, vagy kolbász igazolta a mulasztott órákat, mert azokat nem az előljáróság, hanem csak egyedül mesturam tartotta nyilván. Ezért esett meg, hogy egyik napon csak öten-haton, másnap százan voltunk az iskolában.

Reggeli templombeharangozáskor szép rendben énekszó mellett, levett kalappal vonultunk a templomba. Az, hogy néha 30 fokos hideg volt, szóba se jött, mert a humanizmus jelszava alatt lappangó kényeskedés, vagy a közegészség nevében való kényeztetés egy csepp akadályt sem gördített a templomozás elé. Nagyobb templomi ceremóniák alatt sokszor órákig térdepeltünk a templom kőpadlásán, pedig a gyermeksereg nagy része csak egy szál ingben és szőrös bocskorban didergett, legfennebb az édesanyja kurtiját vette fel némelyik. Otthon a gyermekek – ha iskolába nem mentek – rendszeren a góc alatt ültek s

egy szál ingen kívül más ruházat szüksége nem forgott fenn. Mikor a nagyobb gyermekek, legények, leányok a jégen iszánkodtak, a kisebb testvérek egy szál ingben és mezítláb, váltogatva lábaikat, nézték a mulatságot. Most a szemétdombon hányódó gombos cipőkkel, akkor a templomba is szívesen elment volna a falu népe.

Mise után az iskolába mentünk vissza, hol az egyik familiás előmondásával megkezdődött az arany szabályok sorbamondása, mely így kezdődött:

*Jókor kelj fel, öltözz, mosdjál,
Az Istenhez fohászkodjál!
Mosd meg kezed, füled, szemed,
Mert frissebb lesz egész tested!*

Ennek végeztével kezdődött az elemi-, kis-, közép- és nagykáté karbamondása kérdések és feleletekkel együtt, egészen addig, amíg mesturam megérkezett.

Az elemi káté így kezdődött:

- *Miért vagy te a földön?*
- *Azért vagyok e földön, hogy itt jámborul éljek, holtom után pedig üdvözüljek.*
- *Ki teremtett tégedet?*
- *Az Úristen.*
- *Mi vagy te?*
- *Én Isten kegyelméből keresztény katolikus vagyok.*

Közben a bibliai történeteket is ezen módszerrel tanultuk. Tudományunk alig is terjedt ezeken túl.

A tankötelezettség nem volt korhoz kötve. Négy évestől húsz esztendő korig minden falusi gyermek és ifjú megfordult legalább egynéhányszor az iskolában. Volt olyan tanítvány is, aki tizenkét télen is járt iskolába. Amíg Mihály deák legény volt, jártak iskolába feles számmal férjhez menő számbeli leányok is, de a mihelyt az egyiket feleségül vette, a többi másnap kimaradt.

A napközi otthon már akkor ismeretes volt, mert a falu távolabbi részéből járó gyermekek, délben az iskolában maradtak s a reggel hazulról hozott tarisnyát az iskolában ebédelték meg. Ez olyan közkedvelt szokás volt, hogy a legközelebbi szomszédok is sokszor irigyelték.

Iskolai tanulmányaink végcélja az olvasás és írás legfőbb mesterségének elsajátítása volt, melyre némelyek csak három-négy tél gyötrelmei árán juthattak el, mert a sillabizálás útján való olvasni tanulás akkori módszere vért izzasztó fáradtsággal járt. Szép András mesturam, csak azért nem lett ideges, mert akkor talán idegek nem voltak s így a házsártos, bolond fejérnépeket sem hívták idegeseknek, hanem legfennebb „méregköpüknek”, vagy boszorkányoknak. Akkor még azt gondolták, hogy akinek nincs annyi esze, hogy indulatait mérésélje, az félbolond s azoknak borsó szalmát preskribáltak; ma pedig idegesek-

nek kényeztetik őket. De néhai Szép András uram is kijött a türelméből, mikor olyan nebulók kerültek térdei közé, kik imígyen sillabizáltak: n-a-p=pap, k-a-p=nap, vagy: n-a-p=nap, t-á-r=tár=kalandárium. Ilyenkor aztán kitört a háborgó tenger és vízával elárasztotta az egész környéket. Eltörött a pipaszár, elhasadt a deszka katalógus, bedűlt a csempefűtő oldala és ami legfőbb: földre hullott a csontszegélyű okulár. Fejek behasadtak, orrok betörték, fülek felhasadtak, hajak meggyérültek. A pusztító villámlást és mennydörgést a gyermeksereg vészes ordítása harsogta túl. Ész nélkül futott mindenki amerre tudott. Vége lett a tanórának. Másnapra a sebesültek meggyógyultak. A megomlott csempefűtőt maga mesturam helyre reperálta. Elül a vihar, a néma légbe nem vegyült a legkisebbke jaj. Mély csend és szelíd béke honolt az egész tájékon.

Ha ilyen viharok tavasz felé, jégrontó Mátyás környékén törtek ki, ez a legkedvezőbb időszak volt a kiengesztelésre. Másnap annyi békacombbal kedveskedtünk mesturamnak, hogy az egész Vatikán megérhette volna vele a nagybőjtön. Lévéen mesturam nagy inyenc a békacomb kedvelésének nem nagyon válogatós mezején, hogy haragját kiengeszteljük, nekiestünk a hőméneéstől megdagadt fagyos patak zavaros vizének s szeméthordó kosarakkal annyi békát halásztunk a zavarosban, amennyi mesturam legvérmesebb reményeit is tizenöt könyöknivel felülmúlta. És így napokon keresztül ismét csendesen evezünk a *beábák* légijában.

Tar Mihály uramot Onoron ezelőtt csak egy évtizeddel szigorú vallatóra fogta a Tudományos Akadémia azért, mert a rovásírás összittyá betűit használja a birka névsor feljegyzésére, de nem jutott eszébe az Akadémiának, hogy minket fogjon vallatás alá azért, hogy már azelőtt ötven esztendővel a szépírás gyakorlatot megviaszkolt juharfa táblákra hegyes fácskákkal karmoltuk. Egerfa bim-bókból magunk főztük hozzá a tintát. Mesturam a juharfa táblára írt gyakorlatunkot bükkfa-szénnel bírálta, húzván a szénnel az ákombákomos tábla oldalán egy nagy keresztet, ellenőrzésül arra, hogy a tűzvilágnál írt verejtékes feladványt több ízben bemutatni ne lehessen. Az így megbírált feladványt aztán levakartuk bicskával, vagy nagy keresés árán szerzett üvegdarabbal, azután újra megviaszoztuk (céráztuk) rongyba fogott viasszal és új feladványt karmoltunk rá.

Egyik pajtás egyszer egy palatáblát hozott az iskolába, melyet nemcsak az egész gyermeksereg, de még mesturam is komolyan megbámult.

A papiros ugyan nem volt ismeretlen, de szerfelett becses és majdnem luxus tárgy volt, melyet kár lett volna a falusi iskolás gyermek kezébe adni, hogy vesztegessen. Ha a szentmártoni papiros gyárból egy-egy árkus kékpapír került valamelyikünk kezébe, az ilyen boldog gyermek magas lenézéssel és megvető szájalommal tekintett többi kódís társaira.

Az egyszeregyet akkor kétszerkettő néven karbamondás útján tanultuk. Az elnevezés csak a német kultúra hódítása útján, a hatvanas években változott egyszeregyé.

Az elmondottakból önként következik, hogy a tudományunk nem verdeste az eget, de azért állandó büszkeségünk volt, hogy a mi iskolánk előkelőbb volt

a kotormányinál, hol a tanító (vén Merza) nyárban a teheneket, disznókat és ludakat közös csordában őrizte a Nyomás mezőn, télben pedig tanította a kátét.

Különben is Szép András uram pedagógiai képességéről elég tanúságot tett az, hogy Matuzsálem családneve kérdésében határozottan eldöntötte, hogy a Bibliában emlegetett „sőt Matuzsálem”-ben, a „Sőt” nem volt Matuzsálemnek családneve. Máiig is kegyelettel emlékszem az öregre.

(Részlet Tivai Nagy Imre Cirkálások. Szeredai emlékeimből című munkájából, amely Csíkszeredában jelent meg 1925-ben, új kiadásban: Emlékezés régi Csíkiakról. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996)

Zsögön Zoltán

(Ozsdola, 1880. szeptember 30. – Kézdivásárhely, 1951. április 11.)

Költő, pedagógus. 1903-ban középiskolai tanári oklevelet szerzett Budapesten. Előbb Csíksomlyón, azután Csíkszeredában a tanítóképző intézet tanára volt, később a *Hírnök* című lap munkatársa, majd Marosvásárhelyen a Római Katolikus Tanítóképző igazgatója. A csíkszéki székely vértanúk emlékművének felavatása ünnepélyén elszavalt versének királyellenes versszaka miatt börtönbe került. Nehezen szabadult ki és csak sok utánjárással folytathatta pedagógusi pályáját. Tanári munkája mellett pedagógiai és társadalmi egyesületek vezető személyisége volt. Írt elbeszéléseket, értekezéseket, útirajzokat és főként verseket.

Ady Endrével barátságban volt, aki őt „írasköteles író”-nak nevezte. Cikkei számos lapban és folyóiratban jelentek meg. Fő művei: *Régi versek* (Budapest, 1912); *Isten kezében* (versek, Arad, 1927); *Széphistóriám* (verses regény, Budapest, 1949).

Ady Endre írta róla a *Nyugatban*: „Zsögönnek ismerem újabb verseit, hozzám küldött leveleiből s nagyon kedves és majdnem okolt az a reményem, hogy önmagához és sokakhoz fog eltalálni még a Régi versek szélesedő nyomadékan a friss lélekkel székely és magyar érzékenységű versíró ember” (Ady Endre: *Számadás csöndes könyvekről. Nyugat*, 1912. 18. sz.).

1949-ben megjelent lírai regényéből az Adyra vonatkozó fejezetből közlünk részleteket.

IX.

...Hát miért daloltam *akkor*,
– esztelen csaták tüzében,
bujkáló katonasorban –
ezt a békés trochaeust? – Hogy
háborgásom altatgassam?
Hogy testvérem finommívű Csinszkájának dedikáljam?
(Ő szegényke megköszönte.)

Ennél még *több* célom is volt.

Akkortájt a gyarló testben
már megingott Óriásnak
fájlaltam bús mámoroktól
még hajszoztabb-gyors elestét
és Csucsán – náluk tanyázva
töprengtem, hogyan lehetne

lankadón is szép fejétől
Végzet pallosát odázni.
Ó, hisz akkor még javában
dolgozott Ő. Alkotott is.
Ellensége meg volt annyi,
mint hajszála, jóllehet tán
híve még több. Ó, még akkor
Ő, a *kesorút* magában
fel-felcsillantó kedéllyel
jól kavarta!
És ebből kevert csókjához
bőséges humort azoknak,
akik őt nagyon szerették.
Angyalát nemcsak Csinszkának,
Borbálának, Krisztinának,
hanem ezerféle másnak is nevezte.
Engemet például „Khán”-nak,
vagy „Robusztus”-nak; de olykor
bő epével
„Majláth „-nak keresztelt, mert a
bégetéséből kiérzett:
püspök nyájában élődöm
több igén, mint lágy kenyéren...

Hárman aztán: Berta néni,
Csinszka és én – kieszeltünk
mindent arra, hogy: a fáradt,
– ő, és mégis
reszketésig állhatatlan –
bús fiút a thyrsusokra
lankadástól elkaroljuk.

Azt gondoltam: tán jó lenne
lelkét *újból* nagy témához
kötni, melyet nem únna
félbe úgy, mint „Margitá”-ját.
Hátha újabb versregény a
huzamos munkához fűzné,
szenvedélyét csillapítná!

A talajt mind készítettem –
Órahosszat epikánkat
istenítve.
Csak fanyalgott Ő: gondolta,
régí époszokra célzok.

Más szólamba kezdtem akkor,
míg megértett: „Nem az elhúnyt
költészetnek hősi lelke
jár belém, hogy megkísértsen:
líraibb regény a céloom „,

„Hát beszélj csak, Majláth!” – vágta
hozzám kedves, kölykös-góggel.
(De ha indulatba mordult
medvehangom,
mint a gyerek, úgy meredt rám
s nagy szemének udvarából
olajbarna láng világolt.)

„Nem akarnám, és nem is kell
– mondom én – ó-kobzosoknak
mesterségét elkobozni!
Hanem újat! Léda-hattyús
Ady-élményt! „Vérüzenet”
zuhatagját a sorokba!
Önregényt! Lírába ömlőt!
Minden éneket más versben,
minden verset, minden érzést
más rohamban!...

Tetszett néki. Megígérte,
hogy megírja... S *csak* nem írta.
Hogy nem mozdult, gondoltam: már
megriasztom, megbosszantom
egy „mintá”-val. (Fecske nógat
fülmilét, habár – fecsegni!)
És a trochaeust megírtam:
lássa Ő, hogyan képzelném *ezt a munkát*.
Hátha ebből kedve támad
és a jobbat Ő csinálja!

Szépen azt is kiagyaltam:
úgy jusson versem be hozzá,
hogy ne vélje gúnyragörbült
szájjal: – Nézd! a fábarágó
paidagogos-nyú akarna
szemléltetni
új modellt magyar Rodin-nek!

Így a verset Bertájához
küldtem – némi hálaképen,
hogy rólam ő „jó szándékkal”
tollrajzos „merényletét” már
„elkövette”... (Emlékszem, – csak
megtévesztő tréfasággal –
azt üzentem mesteremnek:
próbálná meg a *Nyugat*-ban
közreadni.

Szép Csucsán az őszi lombok
hímesedtek;
őszi esték, őszi gondok
hívesedtek...
Jött a tél és háborús szél,
Ojtoz dühe visszarántott
vértőlázott Perkő-aljba,
székely-Babilon vizéhez,
„Fekete-ügyünk” partjához.

És többé nem láttam Őt... Jaj!
Elragadta szélvészfarkas,
orgonázó, halálfejes,
vad Nemere.
S a beléje édesgetett
jószándékú „époszkám” is ...
az is, az is! Ó, be kár, hogy
elment Véle!

„Sok baját és aggodását”,
azt örökségül itt hagyta,
hogy öregségemben tőlük
ne aludjam.
Éjjelenként – vad Nemere
paripáján visszaszáll és...
visszaleckéz:
– Már elég a lustaságból!
Már elég az ígéretből!
Serkenj fel már! Époszkánkat...
írjad, írjad! És *akarjad*:
epikában is szülessék új művészet!

*(Részlet Zsögön Zoltán: Széphistóriám.
Lírai regény című munkájából,
amely Budapesten jelent meg 1949-ben)*

[Vákát oldal]

Szerkesztők, munkatársak

Balázs Ödön fotós (Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely)

Bicsok Zoltán levéltáros (Román Országos Levéltár – Hargita Megyei Igazgatóság, Csíkszereda)

Botár István régész (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda)

Daczó Katalin újságíró, Csíkszereda

Farkas Irén néprajzos, nyugdíjas muzeológus, Csíkszereda

Gidó Csaba történész, tanár (Kós Károly Szakközépiskola, Székelyudvarhely)

Hermann Gusztáv Mihály történész (Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely)

Jánosi Csaba, Csíkszereda

Kelemen Katalin könyvtáros (Kájoni János Megyei Könyvtár, Csíkszereda)

Kovács Árpád művészettörténész (Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely)

Mihály János történész (Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely)

Nagy Gyöngyvér fotós (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda)

Pataki Júlia szervező referens (Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely)

P. Buzogány Árpád művelődésszervező, szerkesztő (Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Székelyudvarhely)

Salló Szilárd néprajzos (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda)

Szabó András művészettörténész, muzeológus (Csíki Székely Múzeum, Nagy Imre képtár, Csíkszereda)

Szabó Zsuzsa művészettörténész, Csíkszereda

Szőcs János történész (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda)

Vámszer Géza (Nagyszeben, 1896 – Kolozsvár, 1976) néprajzos

TARTALOMJEGYZÉK

AJÁNLÁS.....	5
--------------	---

Krónika

JÁNOSI CSABA	
Csíkszék természeti leírása.....	9
BOTÁR ISTVÁN	
Csík a X–XIV. században.....	31
SZŐCS JÁNOS	
A csíki história határkövei (a kezdetektől 1848-ig).....	52
BICSOK ZOLTÁN	
Kolostor az ország végén – a csíksomlyói ferencesek kulturális hatása a Székelyföldön.....	68
SZŐCS JÁNOS	
Elemi oktatás Csíkszékben 1571–1800 között.....	101
GIDÓ CSABA	
A csíki sajtó rövid története.....	122
SZABÓ ZSUZSA-SZABÓ ANDRÁS	
Csík és a művészet a XX. század elején.....	145
SALLÓ SZILÁRD	
Bevezető Csíkszék néprajzához.....	175
FARKAS IRÉN	
A csíkszéki népi fazekasság.....	176
VÁMSZER GÉZA	
Adatok a csíki festékes tanulmányozásához.....	194

Gyaloglatok

EVLIYA ÇELEBI.....	217
TELEKI DOMOKOS L, széki, gróf	
Egynehány hazai utazások leírása.....	221
GRÓF TELEKI JÓZSEF	
Úti jegyzések.....	225
SZENTIVÁNI MIHÁLY	
Gyaloglat Erdélyben.....	227
KÖVÁRY LÁSZLÓ	
Részlet a Székelyhonról című kötetből (1842).....	233
HUNFALVY JÁNOS	
Magyarország és Erdély eredeti képekben.....	235

ORBÁN BALÁZS, BÁRÓ	
XVIII. Szent-Domokos környéke	239
XXI. Az Olt eredete	245
EMKE UTIKALAUZ MAGYARORSZÁG ERDÉLYI RÉSZÉBEN	250
HANKÓ VILMOS	
Fel-Csíkban	255
PROHÁSZKA OTTOKÁR	
Tusnád-fürdő (1902)	260
DR. LÉVAI LAJOS	
Székelyföldi képek.....	263
SZÉKELYFÖLD ÍRÁSBAN ÉS KÉPBEN.....	268

Olvasókönyv

ANTAL ÁRON	
<i>A csürdöngölő</i>	275
BALOGH LÁSZLÓ	
<i>A jelszó</i>	280
BÁNYAI LÁSZLÓ	
<i>Zsögöd és Somlyó közt</i>	284
<i>Őszi lemondás</i>	291
<i>Tavaszi vallomás</i>	292
<i>Japánbirs</i>	292
BOCSKOR JÁNOS	
<i>Édes hazám, szánjad válásom</i>	294
<i>Más szép ének</i>	296
CSEREI MIHÁLY	
<i>Erdély históriája (1661–1711)</i>	298
DOBOS FERENC	
<i>Fenyő a Hargitán</i>	302
<i>Somlyai búcsú</i>	303
FÖLDES ANNA, WÉGERNÉ	
<i>Dani bá' keresztet ácsol</i>	304
FÖLDES ZOLTÁN	
<i>Csikba vágytam</i>	309
<i>Magasságoknak vágya él szívemben</i>	310
<i>Őszutó Firtoson</i>	311
GÁL ELEMÉR	
<i>A nyilvánesszők lelke</i>	312
<i>Terítéken Haromvár titkai</i>	314
IMETS FÜLÖP JÁKÓ	
<i>A kőosztováta</i>	319

ISMERETLEN SZERZŐ	
<i>Madéfalvánál el veszett székelyek keserves éneke</i>	324
KÁJONI JÁNOS	
„...édes hazámnak akartam szolgálni...”	327
KURKÓ GYÁRFÁS	
<i>Nehéz kenyér</i>	330
MIHÁLY LÁSZLÓ BARNA	
<i>Öröktűz vagyok</i>	334
HIDVÉGI MIKÓ FERENC	
<i>Históriája a maga életében történt erdélyi dolgokról 1611</i>	335
NAGY ANDRÁS, DR.	
<i>Lót visszanéz</i>	337
NAGY BORBÁLA	
<i>Fekete kucsmák</i>	340
<i>A csiki boszorkány</i>	343
NAGY IMRE	
<i>Följegyzések</i>	351
P. PAPP ASZTRIK	
<i>Pornak születtem</i>	355
<i>Köszöntlek, Somlyó!</i>	356
<i>Székelyország</i>	356
<i>A hegyek magukhoz emeltek</i>	357
<i>Csillag a Somlyó-hegy felett</i>	358
POTYÓ BONAVENTURA ISTVÁN, OFM	
<i>Keresztút</i>	359
<i>Prologus</i>	359
SALLÓ ISTVÁN	
<i>Fenyők</i>	363
SZENTES ANTAL REGINÁLD	
<i>Prologus</i>	365
TIVAI NAGY IMRE	
<i>Mest'uram iskolája</i>	367
ZSÖGÖN ZOLTÁN	
<i>IX</i>	373
SZERKESZTŐK, MUNKATÁRSAK	379